

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★

4817

क्रम संख्या

222

हैमच

काल न०

खण्ड

Lalbhai Dalpatbhai Series

No 18

ĀC HEMACANDRASŪRI'S
NIGHAṆṬUSEṢA

WITH

VĀCANĀCĀRYA ŚRĪ ŚRĪVALLABHAGAṆĪ'S
COMMENTARY

Edited by

MUNIRĀJA ŚRĪ PUṆYAVIJAYAJI

LALBHAI DALPATBHAI
BHARATIYA SANSKRITI VIDYAMANDIRA
AHMEDABAD-9

Printed by Svami Tribhuvandas, Ramananda Printing Press,
Kankaria Road, Ahmedabad and Published by Nagin J Shah,
Acting Director, L D Institute of Indology, Ahmedabad-9

This Volume is published with the grant-in-aid from the
Ministry of Education, Government of India New Delhi

Price Rupees 30/-

Copies can be had of

L. D Institute of Indology	Ahmedabad-9
Gurjar Grantha Ratna Karyalaya	Gandhi Road, Ahmedabad-1
Motilal Banarasidas	Varanasi, Patna, Delhi
Munshi Ram Manoharlal	Nai Sarak, Delhi
Mehar Chand Lachhmandas	Delhi -6
Chowkhamba Sanskrit Series Office	Varanasi
Sarasvati Pustak Bhandar	Hathikhana, Ratanpole, Ahmedabad-1
Oriental Book Centre	Manek Chowk, Ahmedabad,

आचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरिविरचितः

निघण्टुशेषः

वाचनाचार्यश्री-श्रीवल्लभगणिविनिर्मितया टीकया समेतः

संपादक

मुनिराज श्री पुण्यविजयजी

प्रकाशक

लालभाई दलपतभाई भारतीय संस्कृति विद्यामंदिर
अमदावाद-९

लालभाई दलपतभाई ग्रन्थमाला

प्रधान संपादक — दलमुख मालवणिया, अंबालाल प्रे. शाह

मुद्रितग्रन्था

१. सप्तपदार्थी — शिवादिस्तुत, जिनवर्धन-
सुरिकृतटीका सह ४-००
- २, ५, १५. CATALOGUE OF SANSKRIT
AND PRAKRIT MANUSCRIPTS
Muni Shri Punyavijaya's Collec-
tion Part I Rs 50-00
Part II Rs 40-00
Part III Rs 30 0)
३. काव्यशिक्षा — विनयचन्द्रसुरिकृत १०-००
४. योगशतक — आचार्य हरिभद्रकृत स्वी-
पज्ञप्ति तथा ब्रह्मसिद्धान्तसमुच्चय
सह ५-००
- ६, १६. रत्नाकरावतारिका — रत्नप्रभसुरिकृत
प्रथम भाग, द्वितीय भाग ८-००, १०-००
७. गीतगोविन्दकाव्यम् — महाकाव्यश्री-
जयदेवविरचित, मानाङ्कटीका सह ८-००
८. नेमिरंगरत्नाकर छंदः — कविलावण्य-
समयकृत ६-००
- ९ THE NĀTYADARPAṆA OF RĀ-
MACANDRA & GUNACANDRA
A Critical Study Dr. K H
Trivedi 30-00
- १०, १४. विशेषावश्यकभाष्य — स्वोपज्ञप्ति
सह प्रथमभाग, द्वितीयभाग १५-००, २०-००
- ११ AKALANKA'S CRITICISM OF
DHARMAKĪRTI'S PHILOSOPHY
A Study i Dr. Nagin Shah 30 00
१२. रत्नाकरावतारिकाद्यश्लोकशतार्थी-
वाचकधीमाणिक्यगणि ८-००
१३. शब्दानुशासन — आचार्य मलयगिरि-
विरचित ३०-००
१७. कल्पलताविवेक - कल्पलताविवेक —
अज्ञातकृत ३२-००

सप्रति मुद्रमाणग्रन्थनामावलि

१. रत्नाकरावतारिका भा ३ रत्नप्रभ-
सुरिकृत, टिप्पण-पत्रिका-गुरुगानुवाद सह
२. नेमिनादचरित — आ. हरिभद्रसुरि-
(द्वितीय)कृत
३. अभ्यात्मविन्दु-स्वोपज्ञप्ति सह —
उपाध्याय हर्षवर्धनकृत
४. न्यायमञ्जरीप्रस्थिभक्त — चक्रवर्तकृत
५. भवनेरेखा-आख्यायिका — जिनभद्र-
सुरिकृत
- ६ YOGABINDU OF HARIBHADRA
Text with English Translation,
Explanation
- ७ YOGADRŚṬISAMUCCAYA OF
HARIBHADRA Text with
English Translation, Notes Etc
- ८ CATALOGUE OF SANSKRIT AND
PRAKRIT MANUSCRIPTS Part IV
९. शास्त्रयार्तासमुच्चय (हिन्दी-अनुवाद सह)
आ० हरिभद्रसुरिकृत
१०. विद्यानुशासन — आ० मल्लिभेगसुरिकृत
११. तिलकमञ्जरीसार — पत्नीवाल धनपालकृत
१२. विशेषावश्यकभाष्य भा ३ — कोटशाय-
वादिगणिकृतटीका सह — आचार्य जिनभद्रगणि
१३. भाष्यावार्तिकटीकाविवरणपत्रिका —
प० अनिरुद्ध
- १४ SOME ASPECTS OF RELIGION AND
PHILOSOPHY OF INDIA
- १५ DICTIONARY OF PRAKRIT PROPER
NAMES
- १६ SOME MISCELLANEOUS JAIN WORKS
ON LOGIC AND METAPHYSICS

PREFACE

The scientific literature written in Sanskrit and Prakrit has not been sufficiently explored. A considerable number of unpublished mss. pertaining to the scientific subjects like Ratnaparikṣā, Śilpa, Āyurveda, Gaṇita, Prāṇisāstra, etc. are available to us. And it is our duty to bring them to light. We have taken a step in this direction by way of publishing the present work.

The commentary on Āc. Hemacandra's Nighaṇṭuśeṣakośa, by Śrī Śrīvallabha Upādhyāya (17th Cent. V. S.), is published here for the first time. We must thank Rev. Muni Puṇyavijayaḥ for critically editing the text and the commentary with many important Appendices. His 'Editor's Note' is really illuminating. We are very grateful to Śrī Bapalal G. Vaidya for writing a learned introduction to this edition. My thanks are also due to Pt. Amratlal who read the proofs.

We must express our sincere thanks to the Ministry of Education, New Delhi. If it were not for the generous grant given to us by the said ministry under the scheme for publishing rare manuscripts this edition of the so far unpublished text would not have come to light in this present form.

We hope that this publication will be of very great value for the students of Āyurveda and Botany.

L. D. Institute of Indology,
Ahmedabad—9.
1-6-68

Nagin J. Shah
Acting Director

Editor's Note

Five mss. have been used in the preparation of the critical edition of the text of the Nighantusēsakośa of Āc. Hemacandra along with the commentary of Śrī Śrīvallabha Upādhyāya. Out of these five mss. three mss contain simply the text of the Nighantusēsa while the rest contain the commentary also. The description of these five mss is given below in due order.

1. पु१ This ms. contains the text of the Nighantusēsa and also of the commentary thereon by Śrī Śrīvallabha Upādhyāya. It has 76 folios, 75 lines per side of the folio and 43 to 48 letters per line. It is written on a very good paper with beautiful and uniform handwritings. It is the best of all mss. It is almost correct. Important notes are written at various places in its margin. At the end we find no mention of its age. But we infer that its age is very near to that of the actual composition of the text. That is, it is beyond doubt that it has been written in the second half of the 17th Cent. V. S. Its size is $10\frac{1}{2}'' \times 4\frac{1}{2}''$.

2. पु२ This ms. too contains both the Nighantusēsa and its commentary. This ms. is incomplete and ends with the first half of the 16th verse occurring in the Second Kānda. It consists of 32 folios. The script not being uniform and orderly the lines in the sides of the folios vary from 13 to 17. Each line contains 50 to 56 letters. The ms. is neither very corrupt nor very correct. At some places in the margin there occur useful notes. The size of the ms. is $10'' \times 4''$.

3. पु३ This is a palm-leaf ms. It belongs to Saṅghavi Pādā Jñāna Bhaṇḍāra of Palm Leaf MSS, Patan. It contains the text of the Nighantusēsa only. It has been torn, It consists of 14 folios and therein occurs the text from the 34th verse of the First Kānda up to the 140th verse of the same Kānda. It seems to have been written in the second half of the fifteenth Cent. V. S. It is almost in good condition. It is mostly correct. Its script is not bad.

4. पु४ This ms. belonging to c. Second half of the 16th Cent. V. S. contains the text of the Nighantusēsa only. Its script is excellent and very neat. It has four folios, 21 lines per side and 85 to 89 letters per line. It is in good condition. It is correct. And in its margin there occur important notes. At all places where the list of the synonyms of a particular tree or plant or creeper ends we find the mention of its popular names current in those days. Its size is $12'' \times 4\frac{1}{2}''$.

5. नि० This sign refers to the Nighantūśesakośa printed as the ninth kośa in the Abhidhānasangraha part II published by the owners of the Nirnayasagara Press in V. S 1952 As other old mss. were not available to the learned editor, this edition abounds in errors that have resulted from misreadings of the script, at places the verses have been dropped and readings have become topsyturvy. The verses sixteen and a quarter that occur after the benedictory verse were not available to the editor. Hence he has kept that much blank space in his edition. In spite of all this we should acknowledge our indebtedness to and express our sense of gratitude towards the editor who made available this important text in those days. I have thoroughly utilized this edition. For that I am very thankful to the learned editor and also to the owners of the Nirnayasagar Press

I have critically edited the Nighantūśesakośa along with its commentary on the basis of these five mss. ग १, ग २ and ग—these three mss. belong to my personal Collection of Mss I have given in foot-notes all the useful notes that are found in the margin of these mss After most of the portion of the text had been printed we obtained the ग० and ग० mss Hence their variants, the useful notes and the popular names (given at the end of the list of the synonyms) are given in the relevant Appendices.

The model ms or mss of the Nighantūśesakośa that Śrī Śrīvallabha Upādhyāya utilised for the composition of the commentary are very different from the ग० and ग० mss that we utilised for the preparation of this edition The scholars will realise the fact when they study the variants noted down by us in the First Appendix Again, the mss. utilised by Śrī Śrīvallabha Upādhyāya give the readings which do not correspond to the quotations from the Dhanvantarīnighantu which he himself has given in his commentary On the other hand, the mss. of the Haimanighantūśesakośa utilised by us give the readings that correspond with those quotations. I am not able to obtain the mss of that group to which belonged the mss. utilised by Śrī Śrīvallabha Upādhyāya for the composition of the commentary Of course, I have obtained one ms which gives readings that correspond, to a certain extent, to those on the basis of which Śrī Śrīvallabha composed his Tīkā. (This ms belongs to the Āc. Śrī Vṛddhicandrasūri; Jñāna Bhandāra, preserved in the Hemacandra Jaina Jñāna Bhendāra, Patan. Āc. Vṛddhicandra; was a resident of Jesalmer and he belonged to Kharatara Gaccha.) From this it seems that afterwards the number of variants might have increased to a considerable extent on account of scriptological errors. The Age of Śrī Śrīvallabha Upādhyāya was the age of political wars

and on that account he might not have been able to procure the old mss. Hence his commentary is based on whatever mss. he could obtain.

Śrī Śrīvallabha Upādhyāya has attempted to give popular name of each and every plant or tree or creeper or herb. We should not think that it is he who has made this attempt for the first time. This is evident from the go ms of the *Harmanighanṭuśesakośa* which belongs to the first half of the 6th Cent V S and is utilised by us for noting different readings, useful notes and popular names that we have found in it. This ms. contains popular names of plants, etc at those concerned places. (See Appendix 4)

I have supplemented his attempt by writing foot-notes in the third Appendix. The entire credit of preparing this scientific supplement goes to that learned Vaidyārāja Bapalal G. of Surat, the renowned scholar of the science of Āyurveda and also of the science of Botany. He granted my request of making this Appendix very lucid and useful and gave his valuable time for dictating notes, in details, to Pt Amratlal whom I sent to him to Surat. As a result of this I could give a valuable Appendix which will be very useful to the scholars of Āyurveda and Botany.

In the second Appendix I have indicated the gender of words occurring in the *Nighanṭuśesakośa*. While doing so, I have followed the suggestions available in the *Nighanṭuśesakośa* and its commentary. I have not paid heed to the different genders mentioned in other kośas, nor have I noted these differences in the Appendix.

After having gone through the commentary we can say that the mss. of the *Nighanṭuśesakośa* which were before the commentator contained the disorderly and corrupt readings. Sometimes it has so happened that the commentary is not consistent with the readings of those mss. Again, there are cases where the commentator writes his commentary considering the incomplete reading to be complete. Let us note and study some such instances.

v(erse) 79 (Second half) In the commentary there occurs the reading '*mahākacchah Śāndilyah*'. And the commentary follows this reading. But the mss. of the *Nighanṭuśesakośa* give the reading '*mahākapiṭṭhah Śāndilyah*'. If we were to accept the reading accepted by the commentator then a quarter of a verse will lack one letter. And if we were to accept the other reading then the quarter will become complete and regular. Again, as a synonym of *Bilva* the word '*mahākapiṭṭha*' seems to be more appropriate than the word '*mahākaccha*'. The commentator might have before him the corrupt reading

'mahakattahā'. After having corrected it into 'mahākacchah' he seems to have commented on it.

v. 94 (Second half) The mss. of the Nighantūśesakośa and the ms ५ १ of the commentary contain the reading 'hīrā', while the ms ५ २ of the commentary contains the reading 'vīrā' and the commentary too follows it. In the Dhanvantarīnighantū the reading 'hīrā' occurs. But in the quotation from this Dhanvantarīnighantū the commentator has changed 'hīrā' into 'vīrā'.

v. 103 In this verse the halves are found in reverse order.

v. 159 (Second half) The commentator notes the variant *vāṅkā* with the remark 'eke'. But this reading is available in the mss of the Nighantūśesakośa belonging to different groups. Moreover, such variants are innumerable in the Nighantūśesakośa. So, what is the use of noting one or two variants?

v. 160 (Second half) The verse occurring in the commentary and also the mss of the Nighantūśesakośa give the reading 'andakah' ('agnikah' is our corrected reading), while the mss of the commentary contain the explanation of *agnikah*. What could be the reason of this discrepancy?

v. 167 The reading available to the commentator is 'dāruḥ dāruharidrāyām', while the mss. of the Nighantūśesakośa contain the reading 'dāruharidrāyām dāruḥ'. Looking to the structure of the Nighantūśesakośa we feel that the latter reading is more appropriate.

v. 185. (Second half). The verse of the Nighantūśesakośa occurring in the commentary and the mss. of the Nighantūśesakośa give the reading 'bhūtaveśy apī' instead of 'bhūtaveśy apī' ('bhūtaveśy apī' is our corrected reading) while the commentary follows the reading 'bhūtaveśy apī'. The quotation from the Dhanvantarīnighantū, occurring in the ५ १ ms, gives the reading *bhūtaveśi*, while the same quotation occurring in the ५ २ ms gives the reading *bhūtaveśi*. The Dhanvantarīnighantū, the Amarakośa, etc. give the reading *bhūtaveśi* only.

v. 193 (First half): The ms. ५ १ (containing the commentary) and ms ५ of the Nighantūśesakośa give the reading 'mañjarīmbikā' and the commentary too follows it. On the other hand, the ms ५ २ (containing *śūka*) and ms. ३ give the reading 'mañjarīmbikā' and the commentary too follows this reading.

v. 345 (First half): The ms. of the commentary contains, at this place, the reading 'ajānti ca pīṣagandhā syād antaḥkośapūṣṭy apī', while the

ms. of the Nighaṇṭuseṣakośa contain the reading 'ajāṇḍi ṛkṣagandhā syād antahkoṭarapuṣpi apt'. The latter one is correct. Even the Dhanvantarini-ghanṭu gives the reading 'antahkoṭarapuṣpi'. The reading available to the commentator is 'antahkoṭarapuṣpi'. Hence he has to add 'ca' to complete the metre. But he would have made the reading consistent and correct by adding 'ra' instead of 'ca' if he had paid attention to the quotation taken from the Dhanvantarini-ghanṭu.

Here we have given only a few instances. From the Appendices scholars can get the complete idea of the variety of readings, recensions, etc.

The works of the commentator Śrī Śrīvallabhopādhyāya prove him to be an expert in the science of Lexicography. We know him to be the author of the following works:

- (1) Haima-Abhidhānacintāmaṇi--Nāmamālā-Ṭīkā (1661 V. S.)¹
- (2) Haima Liṅgānuśāsana Svopajñavṛtti-Durgapadaprabodha. (1661 V. S.)
- (3) Haima Nāmamālāśīloṇcca Ṭīkā (1654 V. S.)
- (4) Haima-Nāmamālāśeṣasaṅgraha-Ṭīkā (1654 V. S.).
- (5) Haima Nighaṇṭuseṣa Ṭīkā (Present work).
- (6) Vidvatprabodhakāvyā Sāvacūrika (Śobharikṛta Ekakṣara- Dvya- kṣaraṇāmamālā-Dvyaśrayakāvyā).
- (7) Vijayadevamāhātmya Svopajña Ṭippaṇirūpa Avacūri Saha
- (8) Sahasradalakamalabaddha Arajīnastotra Saṭika
- (9) Jayasāgaropādhyāyikṛta-Ajītenāthastuteḥ Ṭīkā (Mūla-arthaparī- hāradvārā Vyākhyāntararūpa)
- (10) 'Khacārānana Paśya Sakhe Khacara'-Kāvyā-Arthatraya

It is quite possible that he might have written other big or small works. Looking to the list of his works we arrive at the conclusion that most of them pertain to the subject of lexicon. He was a master in that field.

Popular names mentioned by him are mostly from Rajasthanī Language. This strongly suggests that he was a native of Rajasthan. But we cannot be definite so long as we do not come across an actual reference to that effect. Jaina monks wander from place to place and sometime, due to some special circumstances, stay for long at a particular place and adopt its language and customs. Hence it would be a baseless imagination to say, without an actual reference, that a particular monk was a native or resident of a particular place.

1. Figures in brackets indicate dates of composition

Those who are interested in having a short life-ketch of Sri Śrīvallabha Upādhyāya are requested to refer to Kharataragacchīya Muni Śrī Vinayasāgarajī's introduction to 'Sabasradalakamalabaddha Arājinastotra Saṭka'.

I thank Pt. Amratlal for correcting proofs with exactness and patience. I am very grateful to Shri Bapalal Vaidya who has enabled me to prepare that valuable and useful Appendix No. 3. Again, it is he who has written, at my request, the learned introduction to this edition. This has, by far, enhanced the value of this edition. I record my heart-felt thanks to this learned scholar.

Ahmedabad

23 5 68

Muni Puṣyavijaya.

INTRODUCTION

A well known verse declares that a physician without the knowledge of *nighanṭu*, a scholar without the knowledge of *vyākaraṇa* (Grammar) and a soldier without weapons—all these three are being laughed at in the world¹. From this we gather that the knowledge of *nighanṭu* is indispensable for a physician

But what is *nighanṭu* ? What is the meaning of the term *nighanṭu* ? From what root is the word *nighanṭu* derived ? While pondering over these questions we are reminded of a statement occurring in the Nirukta of Yāska 'The statement is 'why is *nighanṭu* so called ? It is so called because it is *niḡama* ?' (*nighanṭavah kasmāl niḡamā ime bhavanti*) That is, the term *nighanṭu* is based on the term *niḡama*. The etymology of the term *niḡama* is *niḡudham artham gamayanti jhāpayaṇi iti niḡamāḥ* (That which brings out the extremely concealed or secret meaning of words is called *niḡama*)

Yāska wrote the Nirukta to point out the concealed or secret meanings of the Vedas. The etymological meaning of the term *nirukta* is, *niḡudhāḥ arthāḥ ucyante anena prakāreṇa tan niruktam* (That which brings out the secret meanings in this manner is called Nirukta). Thus the words *niḡama* and *nirukta* are synonymous. Sāyana, the commentator of the Vedas has explained the term *nirukta* as follows. That which gives all the possible meanings of each and every word is called *nirukta*, (*ekaikasya padasya sambhāvitā arthā yatra nīhīṣeṇa ucyante tan niruktam*). Yāska quotes Aupamanyu (the son of Upamanyu) while explaining the term *nighanṭu*. According to Aupamanyu the term *niḡantavah* (leading to the secret meanings) has been transformed into '*nighanṭavah*'. That is '*nighanṭavah*' is simply a different form of '*niḡantavah*'. (*te niḡantava eva santo niḡamanān nighanṭavah ucyante ity aupamanyavah*) Yāska's quotation of Aupamanyu proves that before Yāska there flourished some Aupamanyu who has written Nirukta. But no Nirukta other than that of Yāska is extant.

Niḡama, *nirukta* and *nighanṭu* are synonyms. Both the Nirukta and the Nighanṭu are the sciences that acquaint us with the secret meaning—the Nirukta throws light on the secret meanings of the Vedas while the Nighanṭu throws light on the secret meaning of the terms denoting different things of the vegetable kingdom

-
1. *nighanṭunā vinā vaidyo vidvān vyākaraṇam vinā /
ḡudham ca vinā yoddhā trayo hāsasya bhājanam //*
Introduction to the Rājanighanṭu.

As the meaning of the word 'nighaṇṭu' is not transparent, the word 'saṅgraha' gradually came to be employed in its place. 'Vyāḍisaṅgraha' is an instance in point. This Vyāḍisaṅgraha is a collection of nouns—a lexicon. In the Mahābhāṣya of Patañjali (1'1) there occurs a statement—*saṅgrāhe etatprādhānyena parīkṣitam*. While commenting on it Kaiyaṭa observes that by *saṅgraha* is here meant a particular work¹. Nāgeśa, while explaining the words of Kaiyaṭa, explicitly states that *saṅgraha* is a work of Vyāḍi, the extent of which is one lac *śloka*². Afterwards such collections of nouns—lexicons were known by the term *koṣa*. In the Vedas the term *koṣa* has not been used in this sense. There it is employed in the sense of treasure-house, e. g. '*īśam hiraṇmayo koṣo svargo jyotiṣā'ṛtaḥ*'. It seems that like the collections of Vedic nouns even the collections of the names of medicinal substances were came to be known by the term *nighaṇṭu*. Again, it is said that *nighaṇṭu* is that kind of work wherein synonyms are collected. '*śārtthavācīnām parītyāśabdānām saṅgho yatra prāyena upadiṣyate itatra nighaṇṭuśabdah prasiddhah*' (Vācaspatyaṃ, Vol. V). Thus *nighaṇṭu* means a collection—haphazard collection, hotchpotch—of synonyms. In the Śābdakalpadrūma etymology of the word *nighaṇṭu* is given. It is *nighaṇṭuḥ śobhate ite* (that which looks beautiful or shines is called *nighaṇṭu*). According to Āc Hemacandra *nighaṇṭu* means a collection of nouns (*nāmasaṅgrahah ite hemacandraḥ*). Śrīvallabhgaṇṭi, the commentator of the present work, Nighaṇṭuseśa, explains both the constituent terms of the title. While explaining the term *nighaṇṭu* he observes: *nīlārāṇa ghaṇṭyante ekatra bhāṣyante śabdā aneneti nighaṇṭuḥ, bhṛ-mṛ-tṛ-tsari*. That is, that which fully explains, at one place, all the words is called *nighaṇṭu*. And he quotes the commentator Vyāḍi—'*arthān nighaṇṭayaty asmān nighaṇṭuḥ parīkṣitah pum-napumsakayoh sa syāt*'. Further he states that the noun *nighaṇṭu* is *ākārānta* also. And in support of this view he gives a quotation of Pt Cāmunda, viz. *yaduktam cāmunda-pāṇḍitena—ite varṇanighaṇṭo'yam bījānām racmi kīrṇa*.

He explains the term *śeṣa* as follows : *īṣ himsāyām śiṣyate vicitravāna. spati—abhidhānāyādīyam himsāyate anena ite vā śeṣah*. That is, the term *śeṣa* is derived from the root *īṣ* meaning to kill. That which kills or destroys the ignorance about the names of strange varied vegetables, plants, herbs, trees, etc. is called *śeṣa*.

Āc Hemacandra, who earned the title *kālikūlasarvagya* due to his vast knowledge and deep scholarship, took up the difficult task of dispelling the darkness of ignorance pertaining to the names of vegetables, herbs, creepers, plants, trees, roots, etc. Before Āc. Hemacandra many Nighaṇṭus were composed. Among them the first and foremost is the

2. *saṅgrāhe granthaviśeṣe* |
3. *saṅgrāho vyāḍikyto lakṣaślokaśaṅkhyo grantha ite prasiddhah* |

'Dhanvantarīnighaṇṭu'. But it is to be noted that this Dhanvantarīnighaṇṭu is not the work of Ādi Deva Dhanvantarī. It seems to have been composed by a pupil of Dhanvantarī. It is so because in the last verse of varga VI there occurs a statement to the effect that the Dravyāvalī (another title of the Dhanvantarīnighaṇṭu)' has been preached by Dhanvantarī and noted down by his pupil. It is said that there were nine 'jewels' in the court of king Vikrama. Among these nine 'jewels' there was one physician named Dhanvantarī. This Dhanvantarī might have possibly composed the Dhanvantarīnighaṇṭu. In the history of India there flourished so many persons bearing the same name Dhanvantarī. Hence we can do nothing but simply imagine as to what Dhanvantarī composed this Nighaṇṭu. This Nighaṇṭu is known also by the name of 'Guḍūcyādinighaṇṭu' because it begins with *Guḍūci*. Its author has composed it on the basis of many other Nighaṇṭus. He himself declares "The well is full of water. But the people fetch the water according to their own needs. Similarly, we have composed this Nighaṇṭu after having taken some portion from the endless ocean of Nighaṇṭu". This proves that before the composition of Dhanvantarīnighaṇṭu there existed many other Nighaṇṭus. At present none of them is extant. The author of this 'Dravyāvalī' has declared that in the world the people will ridicule those physicians who have not studied the Dravyāvalī. This is so because the drugs of the physicians are mostly prepared from herbs. And how can a physician treat his patient if he does not possess the knowledge of herbs? The drugs of the physicians are prepared on the basis of Nighaṇṭu (*tadbheṣajam cāpi nighaṇṭumūlam*)

After Dhanvantarīnighaṇṭu in chronological order there comes the Madanapālānighaṇṭu. The author is king Madanapāla. This is a small treatise. The author is a devotee of Lord Kṛṣṇa and his adoration of Lord Kṛṣṇa is really a piece of good literary work.

After Madanapālānighaṇṭu there comes the Rājanighaṇṭu alias Abhidhānacūdāmaṇi. Its author is Naraharī Pandit.⁴ About his work he declares that without the study of the Rājanighaṇṭu the knowledge of a physician remains incomplete, (*mūhyaty avāśyam anavekṣya nighaṇṭum*

4. *dravyāvalīḥ sarādiṣṭā dhanvantarīmukhodgatā /*
prayojanam yasya tu yāvad eva tīvāt sa tīrhnāti yathāmbukūpāt /
tathā nighaṇṭūmbundher anantād gṛhnāmy aham kīṛcid ihakadeśam //
6. Naraharī himself declares that he is a native of Kashmir. But Prof. H. H. Wilson considers him to be a native of Dakṣiṇadeśa and places him in the period between 12th and 13th Cent. V. S.

śat). His claim is justified because this Nighantu is really the best of all the extant Nighantus. In it the author has treated of many novel herbs, plants etc.

After the Rājanighantu in chronological order comes the Dravyaguṇasaṅgraha of Cakrapāṇi. This work is the result of the desire of the king to know from the royal physician the properties of the ever useful novel substances. And hence it treats more of merits and demerits of the various kitchen preparations—dishes than of those of the herbs, etc.

After the Dravyaguṇasaṅgraha there comes the Nighantu of Rājavalabha. It has no note-worthy special feature. After it there comes the Dravyaguṇasaṅgraha of Bhāvaprakāśa and other Nighantus. The Kaiyadevanighantu is really good and useful,

The Nighantuśeṣa of Āc. Hemacandra, along with the commentary, is printed here for the first time

Most of the Nighantus give the classes or groups like Haritakyādi, Guḍūcyādi, Āmrādi, etc. But this classification has no scientific basis. The classification done by Caraka and Suśruta is according to the principle of common function. The classes like Ūrdhvaśāghāra, Sirovirecana, Vātasamśamana, Pittasamśamana, Kaphasamśamana, Madhuragana, Amlagana, Lavanagana etc are formed on the basis of common functions. Even the class Daśamāṇi (the name given by Caraka to a group or class of ten medicinal substances) is formed according to the same principle. The classes recognised by Suśruta are also based on this very principle. Vāgbhaṭa follows Caraka and hence he imitates Caraka in this matter. But he has left out the Daśamāṇi of Caraka which is really very important. This classification or grouping which is based on the principle of common function could be regarded as scientific. But the groupings like Guḍūcyādi, Haritakyādi, etc. given in the Dhanvantarīghantu, Rājanighantu, Kaiyadevanighantu and other later Nighantus could not be called scientific.

Āc. Hemacandra has not accepted the classifications recognised by his ancient predecessors. He has divided his Nighantu into six kāṇḍas, viz. Vṛkṣa, Gu'ma, Latā, Śāka, Tṛṇa and Dhānya. This is the special feature of this Nighantu. This type of classification is not found in any other Nighantu.

The Amarakosa has included all the different classes in only three kāṇḍas. The second kāṇḍa is devoted to the 'Vanasuśodhivarga' (a class of woodland herbs). But therein one finds no system. Looking to all this we cannot but say that the classification done by Āc. Hemacandra

is really scientific. Now let us acquaint ourselves with some internal substance.

The Amarakoṣa gives only two names of Aśoka. The Nighaṇṭuseṣa begins with the treatment of Aśoka and gives 16 synonyms wherein occur new names like *pīṇḍapuṣpa*, *paṇḍoma rohinīdrumak*, *alasa*, etc. But neither the author of the Nighaṇṭuseṣa nor the commentator informs us of the source from which these new names have been taken. These names have enchanting attraction for all.

The second word that is taken up here is Bakula. Amarasimha is satisfied with his scanty remark about Bakula viz ' *atha kesara bakulak* '. On the other hand, here we find ten names of Bakula. In the Nighaṇṭuseṣa there occurs *gūḍapuṣpa*—one of the names of Bakula. But the commentator writes *gūḍhapuṣpa* instead of *gūḍapuṣpa* and explains it as that which has hidden flowers (*gūḍhānī gūṭhānī puspāṇy asya*). The remark that the fruit of Bakula tree is called *parpaṭa* (*pīḷam asya tu parpaṭam*) seems to be illfounded and improper. In no other work we have come across this name of the fruit of Bakula tree.

The third name taken up here is Tilaka. In the Amarakoṣa we find only three names of this particular tree viz, *Tilakah*, *Kiṣurakah* and *Śrīmān*, whereas here we have 8 names. The words like *reṭi* (*reṇayaty avaiyam reṭi*), *mukhamandana*, *citrakah* occur among these 8 names.

Next the word Kovidāra is taken up. Amarasimha has given only four synonyms whereas here there occur thirteen synonyms. The author gives many synonyms because he wants, it seems, to acquaint the reader with the description of a particular tree.

The Nighaṇṭus enumerate two types of synonyms—one descriptive or suggesting description and the other suggestive of medicinal properties. May be, the purpose of including many descriptive names in the list of synonyms is to create a picture of a particular tree before the mind's eye of the reader.

While writing on Campaka the author of the Nighaṇṭuseṣa gives 12-13 names. Amara has given only three names. The names viz, *Kāñcana*, *Hemapuṣpaka*, *Śaṭpadāntiluh*, *Kusumendrah*, *Varalabdha*, *Kumārivalabbha*, *Kusumārogya*, etc. given in the Śeṣa suggest the description of its charming flowers. Its name *Kusumārogya* is noteworthy. That its flowers is a seat of health (*kusumaṣu ārogyam asya*) is quite a new piece of information that we find here for the first time.

Here Nāgakesara is treated of separately. Though Amara gives *Cāṃpeya* and *Nāgakesara* separately, he mentions *Cāṃpeya*, *Kesara*, *Kāñcana* in the list of the synonyms of Nāgakesara. Nighaṇṭuseṣa gives

12 names of *Nāgakesara*. *Amara* has separately mentioned the *phala* of *Campaka*. Here we do not find its separate mention. Here the *puspacūrṇa* of *Nāgakesara* is separately mentioned (*īśaṭpuspacūrṇe tu karikusumah pusparocanah* | Śloka 12). This is a characteristic feature of the *Nighaṇṭuseṣa*.

Amara has given four names of *Kuṭaja*. The *Nighaṇṭuseṣa* gives 14 names. Over and above the mention of these fourteen names it makes distinction between its fruit and seed. It states that its fruit is called *indrayava* (Gujarati 'indrajava') while its seed is called *bhadrayavāhvaya* (*phalaṁ tu tasya indrayavam, bījāṁ bhadrayavāhvayam*). It is right that the fruit of *Kuṭaja* is called *indrayava*. As a matter of fact its fruit and seed are no two different things. Its fruit is of the form of a pod (*śiṅga*) and the seeds contained in this pod are *indrayavas*. Hence the distinction made here between the fruit and seed is misleading.

In the *Nighaṇṭuseṣa* there occur thirteen names of *Śirīṣa*. In *Amarakoṣa* we have only three names. Among those thirteen names there is one viz. 'śaṅkhuṇṭphala.' This name is obscure. Such new names are many in this work. But we feel that there is no purpose behind giving such obscure new names.

Drumotpala (śloka 26) is considered by the *Nighaṇṭuseṣa* to be different from *Karnikāra*. According to *Amara* they are the synonyms. The *Nighaṇṭuseṣa* uses the word 'karnikāra' for odourless *garamālā* (गरमाळा) which has yellow flowers, while for fragrant *garamālā* it employs the word 'drumotpala.' Though *Amara* gives 'Karnikāra' as a synonym of 'drumotpala' he does not give 'Āragvadha' as a synonym of 'drumotpala'. *Amara* has mentioned no distinction between odourous and odourless *karnikāra*. The *Nighaṇṭuseṣa* has pointed out this distinction. It includes the word 'karnikāra' in the synonyms of *Āragvadha* (śloka 97). The popular name (*lokanāma*) 'kīramālā' seems to be the corrupt form of 'kṛāmālā'. Even to-day in *Māravāḍa* the name *Kīramālā* is current for *Garamālā*. A new name 'svarnāśephālīkā' is found among the synonyms of *Āragvadha*. Though the name *Rājapūṣpa* has been used, in other works, for *Āragvadha*-*Garamālā*, the *Nighaṇṭuseṣa* employs it as a synonym of *Cāroli* (*Chirongia Sapida*). Thus the *Nighaṇṭuseṣa* cannot avoid the temptation of adding more and more new names in the list of the synonyms of a particular word.

It is noteworthy that the *Nighaṇṭuseṣa* considers *Byāpūraka* and *Mātulūṅga* (śloka 53-54) to be different from one another. Most of the *Nighaṇṭus* wrongly consider them to be identical. Here the *Byāpūra* is clearly differentiated from the *mātulūṅga*. The commentator too points out the difference between the two by stating 'Mātulūṅgāṁ byāpūravibhēṣe'. The name 'mahāphala' is very appropriate for it.

Similarly, though *Aralu* and *Ṭunṭuka* are two quite different trees, most of the authors of the Nighaṇṭus have considered them to be identical and hence they regard these two words as synonyms. But the commentator Śrī Śrīvallabhopādhyāya has clearly pointed out that they are two different trees. He states, '*etasya loke 'aralu' itī prasiddhīḥ stadbhedasya 'ṭunṭu' itī prasiddhīḥ*' This is a special feature of the present work.

It has given rise to confusion by including the name '*vyāghra-gṛdhra-nakhi*' in the list of the synonyms of the *Borā* (*Badara*—the jujube tree).

Though '*Asana*' and '*Byoka*' do not denote the same tree still they are regarded by the Nighaṇṭus as synonyms. But this work states that it is of two types ('*Sa tu dvividhā*' 101). These two types are '*Śikhigrivah*' and '*Gomutraka*'. Thus the difference between the two is pointed out here.

'*Sāgu*' is mentioned here as a popular name (*lokanāma*) of *Aivakarna*. But this is a mistake. As a matter of fact it should come under the head of *Śaka* (*sāga*) which immediately follows. *Aivakarna* is different from *Sāga*.

Three types of *Lodhra* are pointed out in the Nighaṇṭus. They are white, red and black *Lodhras*.

Under the heading of *panasa* there occurs '*lakuca kṣudrapanasah*'. And under this there should be '*lakuca likuco granthimaphalaḥ*'. The *bhāṣānāma* '*kaṣahara*' for *panasa*, and '*badahara*' for *Lakuca* are quite right. Even to-day in the Hindi language we have the name *Badahara* for *Lakuca*.

There is no mention of *Rudrākṣa* in the Amarakosa. In the Appendix to the Rājanighaṇṭu it occurs but nothing new is found there. The Dhanvantarinighaṇṭu also does not refer to it. But the present work gives '*mahamuni*' as a synonym of *Rudrākṣa* and further states—

'*sa tu caturmukho brahmā, dvimukhas tu varargalah
ṣaṇmukhas tu kṛtīkeyah pañcamukhas tu śankarah* ||142||
mādhavaḥ tu ekavadano vjayaḥ śāstradhāraṇah |

Thus it mentions five kinds of it viz. *ekamukha*, *dvimukha*, *caturmukha*, *pañcamukha* and *ṣaṭmukha*

It mentions three types of *Karañja*, after *Amarasimha*,

Meṣāśṛṅgī—"loke tu '*medhāśṛṅgī*' itī prasiddhīḥ". *Meṣāśṛṅgī* is a very obscure and dubious tree. The popular name '*medhāśṛṅgī*' which was current in those days in Gujarat is also in use to-day. In Dānga region this particular tree is known by this very name. And we consider this *Medhāśṛṅgī* to be identical with *Meṣāśṛṅgī* of the Nighaṇṭus. Dhanvācārya, the commentator of Sūtrita, has called this *Meṣāśṛṅgī* as '*Medhāśṛṅgaḥ*'. The commentator Śrīvallabhopādhyāya states that *Vṛścikāḥ* is a particular type of *Meṣāśṛṅgī* (*meṣāśṛṅgīviśeṣo'yaṁ*). We should give thought to this sta-

tement Dalhana too considers *Vṛścikāṭ* to be a type of *Meṣaiṣṇḡ* (*meṣaiṣṇ-gubhedaḥ*). Though it is recorded in *gulmavarga*, it could be considered to be a tree.

The name *Dānti* is even to-day prevalent for *Danti* (201). Can the plant like *Apāmārga* be included in 'Gulmakāṇḍa'? The creeper like *Jyotiṣmati* is included in 'Gulmakāṇḍa' (209). Even *Rāsna* is included in Gulmakāṇḍa. It is stated that the name of *Rāsna* current among the people is 'rāṭha'.

The popular name 'orihālī' of *Misr* and *Misreyā* reminds us of 'variyaṭī' (वरिवाली) of to-day. The physicians (*vaidyas*) of North India mean *sūvā* by *misr*.

The third kāṇḍa is *Lata* kāṇḍa. *Kadu* which is found in the Himalayas is a plant. What is the reason of including it in the group of creepers? Many plants and creepers like *Mālakāṅgā* are mentioned in the second Gulmakāṇḍa. Similarly, *Ghodāvajā*, *Kamala*, etc. are mentioned in the *Lata* kāṇḍa. Only very few creepers are found mentioned in the *Lata* kāṇḍa.

The fourth Kāṇḍa is *Śākakāṇḍa*. Therein occur *Suvā*, *Lasana*, *Jivā*, *Dumgālī*, etc. But *Saptalā*, *Prasāraṇī*, *Bhrngarāja*, etc. could never be included in the group of *Śāka* (vegetables). We get no special information about *Saptalā*. It is unknown. About *Prasāraṇī* it is said that its leaves smell like excrements (*viṣṭā*). Can we prepare *śāka* from its leaves? Bengalis use this as vegetable. Could *Bhrngarāja* (*Blāngarā*) be used for preparing *śāka*? Perhaps one may prepare *śāka* of *Bastogandhā*.

The fifth Kāṇḍa is *Tṛṇakāṇḍa*. The popular name 'juvārī' of *Yavanālā* attracts our attention. It is what we call 'juvāra'.

The *Nighantūśeṣa* is completed in 401 verses. It is followed by 8 Appendices. The different readings of the *Nighantūśeṣa* are noted down in the first Appendix. Hard labour and critical attitude of the learned editor are evident here.

The second Appendix contains an index of words occurring in the text of the *Nighantūśeṣa*. The gender of each word is indicated. The meanings of each and every word, that are pointed out by the commentators, are also given along with a particular word. And the number of the verse in which a particular word occurs is also given. The popular names current in those days are of utmost importance for a student of this subject. Sixty pages are devoted to this Appendix.

The third Appendix contains an index of popular names given by the commentator. All the names are given along with their Sanskrit equivalents. The names, which I suggested, are given in foot-notes. This appendix covers 28 pages.

In the fourth Appendix popular names noted in the ms. of the *Hajmanighantuseṣṭakāṣa*, written 150 years before the commentator, are compared with those given by the commentator himself. This Appendix makes it clear that the tradition of introducing woodland herbs to the readers by popular names is very old.

The fifth Appendix contains an index of the quotations occurring in the commentary. The sixth Appendix contains an alphabetical index of the names of the authors that occur in the commentary. The seventh Appendix gives an index of the names of the works referred to by the commentator.

The eighth Appendix gives the quotations of *Dhanvantarinighantu* as they occur in the *Nighantuseṣṭikā* and side by side the relevant *śloka*s from the printed *Dhanvantarinighantu*. And wherever the difference in the readings is found it is marked by bold types. This Appendix should be studied critically. Let us compare some quotations of the *Dhanvantarinighantu* as they occur in the commentary with the relevant verses of the printed text of the *Dhanvantarinighantu*.

निघण्टुशेषटीका

नालिकेरो रसफलः सुगुहः कृष्णैस्तरः ।
कताबुक्षो रसफलो काष्ठली दाक्षिणात्यकः ॥

पत्र-१००

स्यात् पूगफलमुद्वेगं क्षसि षोष्ठाफलं मतम् ।
चिकण्यं बल्कलं चिकण्यं शस्त्रां मङ्करं च तत् ॥

पत्र १०१

ज्योतिष्मती ... .. ।
ज्योतिष्मन्नाग्निभासा च ज्योतिष्मा च बुद्धिमा
पत्र-११६

विगुलकस्त्वज्जटा च झटा साऽमलक्यपि
च ॥ पत्र-११८

हल्दी हलना श्रेष्ठा..... ।
विषणी च जयन्ती च दीर्घरक्ता सुरभिः
पत्र-११९

सुरसा तुलसी भ्राम्या तुलसी बहुभञ्जरी ।
आपीता राक्षसी..... ॥
पत्र-१२३

कैर्ष्यं ..... ।
कैर्ष्यो विगुनिर्यासः प्रियशाकश्च पार्षतः ॥
पत्र-१२६

धन्वन्तरीयनिघण्टु

नारिकेलो रसफलः सुगुहः कृष्णैस्तरः ।
तालबुक्षो रसफलो काष्ठली दाक्षिणात्यकः ॥

स्यात् पूगफलमुद्वेगं क्षसि षोष्ठाफलं स्मृतम् ।
चिकण्यं चिकण्यं चिकण्यं गुर्धकः खपुर् च
तत् ॥

ज्योतिष्मायाऽग्निभासा च ज्योतिष्मा च बुद्धिमा ॥

विगुलभूता तमकं भूधात्री भ्रामलक्यपि ॥

हल्दिका भद्रलता ... .. ।
विषणी च जयन्ती च दीर्घरक्ता तु रक्षिणी ॥

सुरसा तुलसी भ्राम्या सुरभी बहुभञ्जरी ।
अपेतराक्षसी गौरी..... ॥

कैर्ष्यः ..... ।
कैर्ष्यो..... प्रियशाकश्च पार्षतः ॥

अव्ययप्रोक्ता अव्ययगन्था ..... ॥ पत्र-१४४	वृष्या प्रोक्ता वृष्यगन्था... .. ।
सृष्टा सृष्टृग् माझणी देवी लता लङ्कोयिका मरुत् ।	सृष्टाऽसृष्टृग् माझणी देवी मालाली कोटिका मता ।
पङ्कमुष्टिः ..... ॥ पत्र-९४	पङ्कमुष्टिः ..... ॥
कुलिकभृङ्गी चक्रा च ... नताङ्गपि । चन्द्रा स्वादु विषाणी च प्रोक्ता च निजमूर्द्धजा ॥ पत्र-१०८	कुलीरभृङ्गी चक्रा च महापोषा नवाङ्गिनी । चन्द्रास्पदा विषाणी च भृङ्गी वनजमूर्द्धजा ॥
वृक्षकन्दा विदारी च वृक्षवल्ली विचालिका ॥ पत्र-११०	विदारिका वृष्यकन्दा विदारी च वृष्यवल्ली विचालिका ॥
सिंहवृन्ता मासमाषा पत्र-११४	सिंहविन्ता मासमासा
पृष्ठपर्णी—कलशिर्षावनी गुहा । शृगालविन्ता धृतिला पर्णी—॥ पत्र-१११	पृष्ठिपर्णी—कलशी चावनी गुहा । शृगालविन्ताऽस्त्रिचला पर्णी च - ॥

After having examined these few instances we find that the commentator of the Nighantuśeṣa has made drastic changes in the readings of the Dhanvantarīnighantu. The question naturally arises as to why he should make such changes. Could it be that he had before him some ms. belonging to a different group? Or, could it be that these changes are the mistakes committed by the copyist? Under the heading of 'Nālikerā' 'tālāvṛkṣa' becomes 'lātāvṛkṣa'. This is certainly a blunder committed by the copyist. Under the heading of 'Jyotiṣmatī' we find 'durḍinā' instead of 'durjarā'. At this place too the copyist has committed a mistake. Under the heading of 'Pūga' we have 'gavām madakaram' instead of 'gurvākāḥ khapūrah'. For this change the author—and not the copyist—seems to be responsible. The commentator of the Nighantu seems to have given the meaning of 'gurvāka' in 'gavām madakaram' and to have altogether forgotten to give the meaning of 'khapūra'. In the treatment of Tulasi 'apetarākṣasī' has become 'āpīṣā rākṣasī'. For this change the copyist should be held responsible. The learned author could not write 'chardano' instead of 'chardighna'. This mistake occurs in the treatment of Kāṇḍāya. The pen of the copyist turns 'vṛjyā prokṭā' and 'vṛjyagandhā' into 'vṛjyaprokṭā' and 'vṛjyagandhā' respectively. Under the heading of 'Sṛṣṭkṣā' 'mālātī koṭikā matā' has been turned into 'lālā lankoyikā marut'. Under the heading of Śṛṅgi the copyist has written 'nīyamārdhajā' instead of 'vanajamārdhajā'. In the treatment of Vṛjyakandā whose roots—not only the roots but the entire creeper—are vṛjya (vṛjyakarana) the copyist writes 'vṛkṣakandā' and 'vṛkṣavalī' instead of 'vṛjyakandā' and 'vṛjyavalī'.

The author could not be held responsible for the change 'sinhavyntā' from 'sinhavinā'. Under the head of 'pṛṣṇiparnā' there occurs 'dhytilā' instead of 'amghribalā'. On page 150 we have 'hañjī ca vardo barbarakas tathā' instead of 'phañjī ca saiva brahmasuvarcalā'. What a corruption! Under the heading of 'kimsuka' we have 'kṣīrasreṣṭha' and 'Vīṭatoka' in place of 'kṣīrasreṣṭha' and 'vāṭapoṭha' respectively. All this is really unbearable. But what can we do? Again, under the heading of 'Saptaparna' the copyist makes a drastic change. He writes 'gucchapuṣpa' for 'gūḍhapuṣpa'. Under the heading of Āragvadha we find 'karnivān sa ca revatah', while it should be 'karnikāro'ṭha recanaḥ'. Such instances are innumerable. Only few are pointed out here. We cannot expect the copyist to be the expert of the subject. Hence he has committed many scriptological mistakes. The learned commentator could not make such mistakes. The learned editor Muni Shri Punyavijayaḥ has done a great service to the cause of this subject by preparing this valuable Appendix. From this we can have a clear idea of how the corruption of the words of the Nighantū has taken place. Many persons like us get confused when they are confronted with the new forms that the word has assumed. And there are innumerable words that have assumed new and strange forms. When 'candrāspadā' is changed into 'candrāsvādū' it gives altogether a different meaning. By preparing this Appendix Muni Shri Punyavijayaḥ has done one important and great work. It has made me realize the fact that many corrupt forms and many meaningless names have found place in the Nighantus and their commentaries. It is not unknown to the scholars of this subject that the authors of the Nighantus and their commentators have made a jumble of terms denoting plants, creepers, trees, herbs, vegetables etc.

The Nighantūśeṣa is a work of that great veteran scholar Āc Hema candra who earned the title Kalikālasarvajña (the Omniscient of the Kali Age). Years ago it was printed, without the commentary, in the Nirnayasagara press, Bombay. It was not available in the market since long. Muni Shri Punyavijayaḥ has taken great pains in critically editing it along with the commentary which is printed here for the first time. He has greatly enhanced the value of this edition by the important appendices with which he has adorned it. Who else could have done such a scholarly work? We salute him who has made this unavailable work again available. This science of Nighantū seems to be like a wild jungle where the persons concerned have sown haphazardly what they liked. No one took the trouble of seeing and examining the plants, creepers, trees, vegetables, herbs etc., having entered the jungle. All of them have composed the Nighantus, sitting in easy chair. They have made so many unnecessary additions and alterations as if to display their scholarship. This is the reason why we do not recognize so many plants, herbs, etc.

mentioned by name in the Nighanṭus. The commentators have made the confusion worse confounded.

The tradition of giving so many names of one herb or tree etc has not helped us. Now we should determine only one meaning of a particular term after having examined and studied all the Nighanṭus and their commentaries. This will help us much. This will dispell the darkness prevailing in the jungle of the Nigantus.

Let us study the eleven names of *Balā* which is very useful

balāyām śatapākī syāt bhadradanyodanāhvayā
rātī vālyalakah (līkā ?) vālyapuṣpikā kharayaṣṭikā ||260||
kāṣṭhikā samarāhvā ca samāṇā ca mahodari |

The author of the Dhanvantarīnighantu has given nine names of *Balā*, that of the Rājanighantuten, and that of the Nighanṭusēsa eleven'. The name 'samāṇā' found in the Dhanvantarīnighantu is changed into 'samāṇā' by the author of the Nighantusēsa. None except the author of the Nighantusēsa mentions the name 'mahodari'. We feel that the names like 'śatapākī', 'odanāpākī', 'samarāhvā', 'mahodari' are meaningless. It is high time that we should retain only one scientific name of *Balā*. Of course, we should retain the reliable names current in different regions. It is really a matter of great pleasure that the work has been started in this direction. Otherwise, there would not be an end to such meaningless names. Under the prevailing conditions *Balā* is yet barren though it has eleven children. No word comes to its rescue. And in India the term *Balā* is used to denote different things. Time is ripe for us to come out of such condition. The popular names will be very useful to us. While writing on *Balā* Bhā. Dikṣita gives its name *Balāra* popular in his days. On the other hand the commentator of the Nighanṭusēsa states that its popular name is 'balā' (*etasya loke 'balā' ity eva prasiddhiḥ*). Four—rather five—types of *Balā* are mentioned in the Nighantus. Some consider *Atibalā* to be identical with *Balā*. For some *Nāgabalā* is nothing but *Atibalā*. The *Balā* and *Kṣīrabalā* from which the śatapākī and sahasrapākī oils are prepared in Kerala are different from what we call *Balā* in Gujarat. While some use what we call *Khapāḥa* (*Atibalā*) in Gujarat, having considered it to be *Balā*.

Tarkavācaspati Tāiānātha Bhattācārya rightly observes .

bahucchidraīm parityaṣya gunaleśajighṛkṣaya |
parigṛhṇanto do vjñā rjavo dambhavarjūḥ ||

7. Amara has written only this much: 'balā vālyalakah'. Amara has given very few synonyms.

*indrādayo'pi yasyāntam na yayuh śabdavāridhek /
prakriyām tasya kṛtsnasya kṣamo vaktum narah katham //*^a

We too agree with him.

The Nighanṭuseṣa is really a useful addition to the Nighanṭus. One should study it critically. The study of the popular names occurring in it will be very useful and fruitful for the students of this subject. The eight Appendices prepared by the learned editor Munī Śhrī Punyavijayaḥ have enhanced the value of this edition. He is really a great research scholar who has edited many important Sanskrit and Prakrit works. Gujarat is proud of him.

Surat
28-5-68.

Bapalal Vaidya.

8. Introduction to 'Rājanighanṭu-sahito Dhanvantarīyanighanṭu' (Ānandāśrama Sanskrit Series).

॥ अर्हम् ॥

निघण्टुशेषस्य विषयानुक्रमः ।

विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्	विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्
मङ्गलादि	१	२	रक्तकणवीरनामानि	३०	पृ० १९
वष्णा काण्डानां नामानि	२	५	तमालनामानि	३०	१९
अशोकनामानि	३-४	५	तमापत्रनामानि	३१	पृ० १९
बकुलनामानि	५-६	पृ० ६	^१ सूक्ष्मलानामानि	३१-३२	पृ० २०
बकुलफलनामानि	६	द्वि० ६	^२ स्थूललानामानि	३२-३३	पृ० २०
तिलकनामानि	६-७	पृ० ६	कर्पूरनामानि	३३-३४	पृ० २१
कोविदार-काञ्चनारनामानि	७-८	७	^३ कक्कोलकनामानि	३४-३५	पृ० २१
चम्पकनामानि	९-१०	पृ० ८	लवङ्गनामानि	३५-३६	पृ० २२
नागकेसरनामानि	१०-११	९	मलिकानामानि	३६-३७	पृ० २२
नागकेसरपुष्पचूर्णनामानि	१२	पृ० ९	अतिमुक्तनामानि	३७-३८	पृ० २३
कदम्बनामानि	१२-१३	पृ० ९	^४ पिप्पलनामानि	३८-३९	पृ० २४
भूलीकदम्बनामानि	१३	१०	^५ गर्दभाण्डनामानि	३९-४०	२५
धाराकदम्बनामानि	१४	पृ० १०	पर्कटीनामानि	४१	पृ० २५
नीप[कदम्बविशेष]नामानि	१४-१५	पृ० १०	वटनामानि	४१-४२	पृ० २६
कुटजनामानि	१५-१६	११	उदुम्बरनामानि	४२-४३	पृ० २६
कुटजफलनामानि	१७	पृ० १२	^६ काकोदुम्बरिकानामानि	४३-४४	पृ० २७
शिरीषनामानि	१७-१८	१२	राजादननामानि	४४-४५	पृ० २७
पाटली-पाटलानामानि	१९	१३	^७ पिथालनामानि	४५-४६	पृ० २८
स्वेतपाटलनामानि	२०	१४	आमातकनामानि	४६-४७	२८
अगरुनामानि	२१	१४	अर्कनामानि	४८	२९
मल्लिगन्धवारुनामानि	२२	प्र० १५	राजार्कनामानि	४८-४९	पृ० ३०
कृष्णागरुनामानि	२२	द्वि० १५	^८ स्तुहीनामानि	४९-५०	पृ० ३०
श्रीखण्ड-चन्दननामानि	२२-२३	१५	कर्मर्षनामानि	५०-५१	पृ० ३१
वर्षकचन्दननामानि	२४	पृ० १६	जम्बीरनामानि	५१-५२	पृ० ३१
^१ रक्तचन्दननामानि	२४-२५	पृ० १६	^९ कलनामानि	५२	३२
^२ कुचन्दननामानि	२५-२६	पृ० १७	बीजपूरनामानि	५३-५४	३२
^३ द्रुमोत्पलनामानि	२६	१७	मत्तुलसी[बीजपूरविशेष]नामानि	५५	३३
निर्गन्धद्रुमोत्पलनामानि	२७	पृ० १७	अम्लीकानामानि	५६	३३
पुन्नागनामानि	२७-२८	पृ० १८	^{१०} वृक्षाम्लनामानि	५७	३४
अगस्त्यनामानि	२८	१८	^{११} अम्लवैतलनामानि	५८-५९	पृ० ३४
करवीरनामानि	२९	१८			

१ रताञ्जली ॥ २ पतंग ॥ ३ कणगर ॥ ४ एलची ॥ ५ नृहृदेला, कंकोलीफल ॥ ६ कंकोल
 ७ पीपल ॥ ८ पीपरी ॥ ९ काळुम्बरी ॥ १० चारु ॥ ११ मोहरी ॥ १२ करणा ॥ १३ तिमितीक
 १४ अम्लवैतलसु क्षुनिर्वाहः ॥

विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्	विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्
हीनोत्तमाश्लवेत्तनामानि	५९-६०	पृ० ३५	पलाशनामानि	९१-९२	पृ० ५२
कपिस्थनामानि	६०-६१	३५	धवनामानि	९२-९३	पृ० ५२
^१ अश्मन्तकनामानि	६२	३६	थीपर्णानामानि	९३-९५	पृ० ५३
नारङ्गनामानि	६३	३६	ससच्छदनामानि	९५-९७	पृ० ५४
खदिरनामानि	६४	३७	आरव्यवनामानि	९७-९९	पृ० ५५
अश्वेतखदिरनामानि	६५	३७	बीजकनामानि	९९-१०१	पृ० ५६
विट्खदिरनामानि	६६	३८	बीजकभेदनामानि	१०१	५७
शात्मलिनामानि	६७-६८	प्र० ३८	^२ अश्वकर्णनामानि	१०२	५७
शात्मलिनिर्वासनामानि	६८	द्वि० ३९	^३ देवपालनामानि	१०३	५८
^३ कुशात्मलिनामानि	६८	३९	शाकनामानि	१०४-५	पृ० ५८
शिक्षपानामानि	६९	३९	धर्मणनामानि	१०५-६	५९
शिक्षपाविशेषनामानि	६९	च० ४०	सिंहकनामानि	१०७	प्र० ६०
^४ कुक्षिपानामानि	७०	पृ० ४०	कोलिपत्रनामानि	१०७	द्वि० ६०
बदरीनामानि	७०-७१	४०	महापत्रनामानि	१०७	६०
^५ क्षमीनामानि	७२-७३	४१	सरलनामानि	१०८	पृ० ६०
^६ क्षमिकलनामानि	७३	च० ४१	देवदाक्षनामानि	१०८-१०	पृ० ६१
^७ क्षुद्रुदीनामानि	७४	४२	मधूकनामानि	११०-११	६२
गुग्गुलुनामानि	७५-७६	पृ० ४३	^{११} जलमधूकनामानि	११२	६२
पारिभद्रनामानि	७६	४४	तिन्दुकनामानि	११३	६३
करीरनामानि	७७	४४	तिन्दुकविशेषनामानि	११४	६३
विकङ्कननामानि	७८	४४	रोधनामानि	११५	प्र० ६४
बिम्बनामानि	७९-८०	पृ० ४५	अचेलोधनामानि	११५	६४
हरीतकीनामानि	८०-८१	पृ० ४६	रक्तलोधनामानि	११६-१७	प्र० ६४
बिम्बीतकनामानि	८१-८२	४७	कृष्णलोधनामानि	११७	द्वि० ६५
आमलकीनामावि	८३	८८	भूर्जनामानि	११७-१८	पृ० ६५
अरणिनामानि	८४-८५	पृ० ४८	^{१२} लेमालकनामानि	११८-१९	६६
अरुणनामानि	८५-८७	पृ० ४९	लकुचनामानि	१२०	प्र० ६७
शिग्रुनामानि	८७-८८	५०	पनसनामानि	१२०	द्वि० ६७
अश्वेशिग्रुनामानि	८९	पृ० ५१	पनसफलनामानि	१२०	च० ६७
रक्तशिग्रुनामानि	८९	पृ० ५१	आमनामानि	१२१-२२	पृ० ६८
तिनिशनामानि	८९-९०	५१	आमविशेषनामानि	१२२	६८
			क्षुद्राग्रनामानि	१२३-२४	प्र० ६८

१ आसदा ॥ २ अरेजु ॥ ३ शान्मलिविशेष ॥ ४ शिक्षपाविशेष ॥ ५ खेमबी ॥ ६ सागर ॥

७ हिमोद ॥ ८ कांक ॥ ९ किरमाळ ॥ १० सायु ॥ ११ अजुन ॥ १२ महाकोळ ॥ १३ गुंदी ॥

विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्	विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्
जम्बूनामानि	१२४-२५	प्र० ६९	धातकीनामानि	१५०	८२
जम्बूविशेषनामानि	१२५	७०	सस्लकीनामानि	१५१-५२	पृ० ८३
मदननामानि	१२६-२७	७०	एरण्डनामानि	१५२-५४	८४
कुञ्जकनामानि	१२८ पृ०	७१	किम्पाकनामानि	१५५	पृ० ८५
नितुलनामानि	१२८-२९	पृ० ७१	काम्पिल्यकनामानि	१५५-५६	पृ० ८५
वेतसनामानि	१२९-३०	पृ० ७२	कतकनामानि	१५६	८६
अम्बुवेतसनामानि	१३०-३१	पृ० ७२	रुपीसीनामानि	१५७	पृ० ८६
वरुणनामानि	१३१-३२	७३	वन्यकर्पासीनामानि	१५७	८६
अङ्कोटनामानि	१३३	७४	वन्दानामानि	१५८	८७
मरुलातकनामानि	१३४-३५	७० ७४	वन्दाविशेषनामानि	१५९	पृ० ८७
अरिष्टनामानि	१३५-३६	पृ० ७५	आटक्यनाम नि	१५९-६०	पृ० ८७
निबम्बनामानि	१३६-३७	७६	नुम्बुकनामानि	१६०-६१	पृ० ८८
महानिम्बनामानि	१३८	७७	कदलिननामानि	१६१-६२	पृ० ८९
पीलुनामानि	१३९-४०	पृ० ७७	तगरनामानि	१६२	८९
गिरिपल्लुनामानि	१३९-४०	पृ० ७७	तूलनामानि	१६३	९०
पारापतनामानि	१४०-४१	प्र० ७८	मुष्कनामानि	१६४	९०
महापारापतनामानि	१४१ द्वि० तृ०	७८	यंसनामानि	१६५	९१
रुद्राक्षनामानि	१४१	च० ७८	गात्रेरुकीनामानि	१६६	९१
चतुर्मुखरुद्राक्षनामानि	१४२	प्र० ७९	दारुहरिद्राक्षनामानि	१६७-६८	पृ० ९२
दिगुल्लरुद्राक्षनामानि	१४२	द्वि० ७९	अश्विपर्वणनामानि	१६८-६९	९३
षण्मुखरुद्राक्षनामानि	१४२	तृ० ७९	सृष्टकानामानि	१७०-७१	९३
पञ्चमुखरुद्राक्षनामानि	१४२	च० ७९	विटङ्गनामानि	१७२	९५
एकमुखरुद्राक्षनामानि	१४३	पृ० ७९	इन्द्राक्षनामानि	१७३	९५
पुत्रजीवनामानि	१४३	७९	अदि-सिदिनामानि	१७४	९६
करञ्जनामानि	१४४-४५	पृ० ७९	पद्मकनामानि	१७५	९६
षड्मन्थिककरञ्जनामानि	१४५	८०	कटुकुष्ठनामानि	१७६	९७
मर्कटीकरञ्जनामानि	१४६	पृ० ८०	परूषकनामानि	१७७	९७
अज्ञारवलीकरञ्जनामानि	१४६	८०	खर्जूरनामानि	१७८	पृ० ९८
रोहीतकनामानि	१४७	८१	महाखर्जूरिकानामानि	१७८	९८
कटफलनामानि	१४८	८१	ताडनामानि	१७९	पृ० ९९
शङ्खिलनामानि	१४९	पृ० ८२	मालीकैरनामानि	१७९-८०	पृ० ९९
ओदूपुष्पनामानि	१४९	८२	पुगनामानि	१८०-८१	पृ० १००

१ अयणहल ॥ २ इहर, वेतेमविशेष ॥ ३ सीलामा ॥ ४ बकायणि ॥ ५ अक्कोट ॥ ६ रोहीडड ॥ ७ कायफल ॥ ८ अरहूँदा ॥ ९ पद्मनस ॥ १० मागेटी ॥ ११ धूषीयड ॥ १२ पीक ॥

विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्	विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्
पुष्पफलनामानि	१८१	प्र० १००	हरिनामानि	२१३-१४	पृ० ११८
शिवकपूषनामानि	१८१	पृ० १००	अनुनाटनामानि	२१४-१५	पृ० ११९
हिन्तालनामानि	१८१	१०१	मुण्डीनामानि	२१५-१६	पृ० ११९
तालनामानि	१८२	पृ० १०१	महामुण्डीनामानि	२१६-१७	पृ० १२०
कैतकनामानि	१८२	१०१	बाकुचीनामानि	२१७-१८	१२०
तृणजातिनामानि	१८३	१०१	रास्नानामानि	२१९	१२१
सिन्दुवार-निर्गुण्डीनामानि	१८४	१०३	नाकुलीनामानि	२२० पृ०	१२१
मीलनिर्गुण्डीनामानि	१८५	पृ० १०३	गन्धनाकुलीनामानि	२२०-२१	पृ० १२२
वेतनिर्गुण्डीनामानि	१८५	१०४	कुटेरकनामानि	२२१-२२	प्र० १२२
शेफालिकानामानि	१८६	१०४	कुटेरकविशेषनामानि	२२२ द्वि०	पृ० १२३
छुकलशेफालिकानामानि	१८७	पृ० १०४	कृष्णकुटेरकनामानि	२२२-२३	पृ० १२३
प्रियङ्गुनामानि	१८७-८८	१०४	तुलसीनामानि	२२३-२४	पृ० १२३
मधुयन्त्रीनामानि	१८९	१०६	फणिजकनामानि	२२४-२५	पृ० १२४
अ० वगन्धनामानि	१९०	१०६	त्रायमाणानामानि	२२५-२६	१२४
मेघशृङ्गीनामानि	१९१	पृ० १०७	व्यवासकनामानि	२२७-२८	१२५
मेघशृङ्गीविशेषनामानि	१९१-९२	पृ० १०७	किराततिक्तनामानि	२२९	१२६
कर्कटशृङ्गीनामानि	१९१-९३	पृ० १०७	कुष्ठनामानि	२३०	१२६
निदिग्धिका नामानि	१९३-९४	पृ० १०८	बालकनामानि	२३१	१२७
बृहन्निदिग्धिका नामानि	१९४-९५	पृ० १०९	शटीनामानि	२३२	१२८
विशारीनामानि	१९५-९६	पृ० १०९	शलावालकनामानि	२३३	१२८
क्षीरविदारीनामानि	१९६-९७	११०	कुङ्कुमनामानि	२३४-३५	पृ० १२९
पृष्णिपर्णीनामानि	१९८-९९	पृ० ११०	जातिनामानि	२३५-३६	पृ० १२९
गोक्षुरनामानि	१९९-२०१	पृ० १११	जातिकलिकानामानि	२३६	१३०
दन्तीनामानि	२०१-२	पृ० ११२	जातिफलनामानि	२३७	१३०
नागदन्तीनामानि	२०२-३	११३	यूथिकानामानि	२३८-३९	प्र० १३१
अपाभागनामानि	२०४-५	११३	पीतयूथिकानामानि	२३९	द्वि० १३१
आर्द्रकनामानि	२०६	११४	कुन्दनामानि	२३९-४०	पृ० १३२
पुनर्वानामानि	२०७-८	प्र० ११५	नवमालिकानामानि	२४०-४१	१३२
पुनर्वानविशेषनामानि	२०८	११५	मल्लिकानामानि	२४२	१३३
ज्योतिष्मतीनामानि	२०९	११६	वार्षिकिमल्लिकानामानि	२४३	१३३
माषपर्णीनामानि	२१०	११६	कुमारीनामानि	२४४	१३४
मुद्गपर्णीनामानि	२११	११७	अमिलानामानि	२४५	१३४
भूम्यामलकीनामानि	२१२	११८	खैरेवकनामानि	२४६	पृ० १३५

१ रीगणी ॥ २ वृद्धरीगणी ॥ ३ आम्नाम्ना ॥ ४ साटहडा ॥ ५ साटहवी ॥ ६ मालकांशुणी ॥ ७ हल्ल ॥ ८ मोहयेरी ॥ ९ बावची ॥ १० धमापड ॥ ११ उपलोठ ॥ १२ एलीबड ॥ १३ जूही ॥ १४ सुवर्णजूही ॥ १५ केवडी ॥ १६ सेवंजी ।

विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्	विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्
रक्षसैरेयकनामानि	२४६	तृ० १३५	कालपर्णीनामानि	२७३-७४	पृ० १४९
पीतसैरेयकनामानि	२४६	च० १३५	भार्गीनामानि	२७४-७६	पृ० १५०
नीलसैरेयकनामानि	२४७	पृ० १३५	माकुलीनामानि	२७६-७७	पृ० १५१
किङ्किरातनामानि	२४७	१३६	सेखस्विनीनामानि	२७७-७८	पृ० १५१
चित्रकनामानि	२४८	१३६	मिक्षेयनामानि	२७८-७९	पृ० १५१
वासन्तीनामानि	२४९	१३७	पयिकनामानि	२७९-८०	पृ० १५२
नीलीनामानि	२५०-५१	पृ० १३७	मांसीनामानि	२८०-८१	पृ० १५३
दमननामानि	२५१-५२	पृ० १३८	गन्धमांसीनामानि	२८१-८२	पृ० १५३
धनुरनामानि	२५२-५३	पृ० १३९	मुरानामानि	२८२-८३	पृ० १५४
धनुरफलनामानि	२५३	१३९	प्रयुष्टरीकनामानि	२८३-८४	पृ० १५५
शङ्खपुष्पीनामानि	१५४-५५	पृ० १३९	जवुकानामानि	२८४-८५	पृ० १५५
कर्पूरनामानि	२५५	१४०	मांसरोहानामानि	२८५	१५६
अजमोदानामानि	२५६-५७	पृ० १४०	रक्षपाहीनामानि	२८६	१५६
यवानीनामानि	२५७	१४१	रक्षपाहीविशेषनामानि	२८७	१५६
सहदेवानामानि	२५८	पृ० १४१	जलपिप्पलीनामानि	२८८	१५७
श्वेतसहदेवानामानि	२५८	तृ० १४२	शिबमल्लीनामानि	२८९	१५७
रक्तसहदेवानामानि	२५८	च० १४२	अतिविषानामानि	२९०	१५८
पर्पटकनामानि	२५९	पृ० १४२	मेढामायाणि	२९१	१५८
गोजिह्वानामानि	२५९	१४२	महामेदानामानि	२९१	५८१
बलानामानि	२६०-६१	पृ० १४३	गुञ्जानामानि	२९२-९३	१६०
महाबलानामानि	२६१-६३	१४३	पाठानायाणि	२९४-९५	पृ० १६१
मुखलीनामानि	२६४	१४४	सतावरीनामानि	२९५-९७	१६१
हिल्गुनामानि	२६५	१४५	कटुकानामानि	२९८-९९	१६२
हिल्गुपत्रीनामानि	२६६-६७	पृ० १४५	कपिकच्छनामानि	३००-१	१६३
काकजङ्गानामानि	२६७-६८	पृ० १४६	मच्छिञ्छानामानि	३०२-३	पृ० १६४
काकनासानामानि	२६८-६९	पृ० १४६	मरिचनामानि	३०३-४	पृ० १६५
पाषाणमेढनामानि	२६९	१४७	पिप्पलीनामानि	३०४-५	पृ० १६५
हयुषानामानि	२७०	प्र० १४७	पिप्पलीमूलनामानि	३०५-६	पृ० १६६
विषग्नहयुषानामानि	२७०	द्वि० १४७	अविकानामानि	३०६	१६६
हयुषविशेषनामानि	२७०	१४८	अविकाफलनामानि	३०७	१६७
अण्डारवानामानि	२७१	१४८	गिरिकर्णीनामानि	३०७	१६७
क्षणनामानि	२७२	१४८	श्वेतगिरिकर्णीनामानि	३०८	त्रि० १६७
कुसुम्भनामानि	२७३	पृ० १४९	कुम्भगिरिकर्णीनामानि	३०८-९	पृ० १६७

विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्	विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्
इन्द्रधारणी	३०९-१०	पृ० १६८	जलशेषालनामानि	३३५	१८१
इन्द्रधारणीविशेषनामानि	३१०-११	पृ० १६८	शतपुष्पाभानामानि	३३६	१८२
वचानामानि	३११-१२	पृ० १६९	जौरकनामानि	३३७	पृ० १८२
श्वेतवचानामानि	३१२	१६९	कृष्णजौरकनामानि	३३७-३८	पृ० १८३
क्षीरिधानामानि	३१३-१४	प्र० १७०	रसोम-लघुमनामानि	३३८-३९	प्र० १८३
कृष्णसारिवानामानि	३१४	१७०	लघुमविशेषनामानि	३३९	पृ० १८४
मूर्धानामानि	३१५-१६	१७१	पलाण्डुनामानि	३३९-४०	प्र० १८४
लाङ्गलीनामानि	३१७	१७१	मीलपलाण्डुनामानि	३४०	पृ० १८४
गुह्यचीनामानि	३१८-१९	१७२	सप्तलानामानि	३४०-४१	पृ० १८५
देवताडनानामानि	३२०	१७३	प्रसारणीनामानि	३४१-४२	१८५
कोशातकीनामानि	३२१-२२	१७३	माङ्गीनामानि	३४३	१८६
हस्तिकोशातकीनामानि	३२३	पृ० १७४	सुरणकन्दनामानि	३४४	पृ० १८६
क्षीरिणीनामानि	३२३-२४	१७४	वृद्धदारकनामानि	३४४-४५	पृ० १८६
शकुन्तिनीनामानि	३२५	१७५	सुवर्चलानामानि	३४५-४६	पृ० १८७
आक्षुपर्णीनामानि	३२६	१७५	गृध्राजनामानि	३४६-४७	पृ० १८७
पद्मिनीनामानि	३२७	१७६	कासमर्दानामानि	३४७	१८८
कमलनामानि	३२८-२९	१७७	वास्तुकनामानि	३४८	१८८
सितकमलनामानि	३३०	प्र० १७८	पालङ्कीनामानि	३४९	पृ० १८८
रक्तकमलनामानि	३३० द्वि०	१७८	जोबन्तीनामानि	३४९-५०	पृ० १८९
कैरविणीनामानि	३३०	१७८	अमलकोणिकानामानि	३५०-५१	१८९
उत्पलनामानि	३३१	पृ० १७८	तण्डुलीयनामानि	३५२	१९०
उत्पलविशेषनामानि	३३१	१७८	शमठनामानि	३५३	१९०
मीलौत्पलनामानि	३३२	प्र० १७९	स्थलशमठनामानि	३५४	पृ० १९१
रक्तौत्पलनामानि	३३२ द्वि०	१७९	काकमाचीनामानि	३५४	१९१
सौगन्धिकनामानि	३३३	पृ० १७९	श्रीहस्तिनीनामानि	३५५	पृ० १९१
बीजकोकनामानि	३३२-३३	प्र० १७९	मुनिषण्णनामानि	३५५-५६	पृ० १९१
पद्मनालनामानि	३३३	पृ० १७९	मूलकनामानि	३५६-५७	पृ० १९२
किञ्चलकनामानि	३३३	१८०	वाणक्यमूलकनामानि	३५७-५८	पृ० १९२
मज्जदलनामानि	३३३	१८०	हिमलोचीनामानि	३५८	१९२
पद्मकन्दनामानि	३४४	प्र० १८०	कलम्बीनामानि	३५९	पृ० १९३
उत्पलकन्दनामानि	३३३ द्वि०	१८०	कारवेल्लनामानि	३५९	१९३
पद्मबीजनामानि	३३४	१८१			
वारिपर्णीनामानि	३३५	पृ० १८१			

१ उत्पलसारिवा ॥ २ चन्दनसारिवा ॥ ३ पीलवकी ॥ ४ रावागारी ॥ ५ देवदाली ॥ ६ उदिर-
कनी ॥ ७ पोयणी ॥ ८ श्वेतकमल ॥ ९ श्वेतजीरा ॥ १० साधरि ॥ ११ मांगरठ ॥ १२ कासदह ॥
१३ दोडी ॥ १४ आंवडनी ॥ १५ तंदुळेजा ॥ १६ खडकूतिर ॥ १७ गृहमूलक ॥ १८ कारेली ॥

विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्	विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्
पटोलनामानि	३६०	१९३	धान्येकार्षिकनामानि	३८६	पृ० २०८
^१ कर्कोटनामानि	३६१	पृ० १९४	आशुषोहिनामानि	३८६	तृ० २०८
कृष्णपण्डनामानि	३६१	तृ० १९४	वष्टिकनामानि	३८६	२०८
कालिन्दीनामानि	३६१	१९४	शालिनामानि	३८७	प्र० २०९
मुष्मीनामानि	३६२	१९४	कलमनामानि	३८७	द्वि० २०९
चिर्मिटीनामानि	३६३-६४	प्र० १९५	रक्षशालिनामानि	३८७	तृ० २०९
चिर्मिटीपकफलनामानि	३६४	द्वि० १९५	महाशालिनामानि	३८७	२०९
कूर्चकनामानि	३६४-६५	१९५	यवनामानि	३८८	प्र० २१०
पुष्करमूलनामानि	३६६	१९६	नीलयवनामानि	३८८	द्वि० २१०
वस्तमन्धानामानि	३६७	१९६	मसुरनामानि	३८८	तृ० २१०
विम्बीनामानि	३६८	१९७	कलायनामानि	३८८-८९	प्र० २१०
रौहिषनामानि	३६९	१९८	खणकनामानि	३८९	द्वि० २११
^२ भूस्तृणनामानि	३७०	१९८	माषनामानि	३८९	२११
दर्भनामानि	३७१	१९९	मुद्गनामानि	३९०	पृ० २११
काशनामानि	३७२	१९९	पीतमुद्गनामानि	३९०	२११
उलपनामानि	३७३	पृ० २००	कृष्णमुद्गनामानि	३९१	पृ० २११
इक्षुनामानि	३७३	२००	वनमुद्गनामानि	३९१-९२	प्र० २१२
इक्षुमेदनामानि	३७४	पृ० २००	^३ राजमुद्गनामानि	३९२-	द्वि० २१२
मलनामानि	३७४-७५	पृ० २०१	गोधूमनामानि	३९२	तृ० २१२
मलीनामानि	३७५	२०२	वल्लनामानि	३९२	२१२
धरनामानि	३७६	२०२	कुल्लवनामानि	३९३	प्र० २१३
मुञ्जनामानि	३७७	पृ० २०२	कुल्लिखकनामानि	३९३	द्वि० २१३
बालतृणनामानि	३७७	२०२	तुषरीनामानि	३९३	तृ० २१३
तृणनामानि	३७८	प्र० २०३	कुल्माषनामानि	३९३	२१४
घासनामानि	३७८	द्वि० २०३	नीवारनामानि	३९४	प्र० २१४
दूर्वानामानि	३७८-७९	पृ० २०३	श्यामाकनामानि	३९४	द्वि० २१४
श्वेतदूर्वानामानि	३७९-८०	पृ० २०४	कह्लुनामानि	३९४	२१४
गण्डदूर्वानामानि	३८०	२०४	कृष्णकह्लुनामानि	३९५	प्र० २१५
मुस्तानामानि	३८१	२०४	रक्तकह्लुनामानि	३९५ प्र०	२१५
^४ कुटन्मटनामानि	३८२-८३	२०५	खिलकह्लुनामानि	३९५	द्वि० २१५
बीरणनामानि	३८४	पृ० २०६	पीतकह्लुनामानि	३९५	तृ० २१५
^५ बीरणमूलनामानि	३८४	२०६	कोशवनामानि	३९५	२१५
लामउखकनामानि	३८५	पृ० २०६	वीजकनामानि	३९६	प्र० २१५

विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्	विषयः	श्लोकः	पृष्ठम्
यवनालनामानि	३९६	२१६	क्षत्रीयान्वयनामानि	४००	प्र० २१८
क्षयनामानि	३९७	प्र० २१६	क्षत्रधान्यनामानि	४००	द्वि० २१८
अतसीनामानि	३९७	द्वि० २१६	सस्यशूकनामानि	४००	तृ० २१९
गवेज्जुकाणामानि	३९७	तृ० २१६	कणिकाणामानि	४००	२१९
वन्धतिलनामानि	३९७	२१७	स्तम्बनामानि	४०१	प्र० २१९
वन्धतिलनामानि	३९८	प्र० २१७	नालनामानि	४०१	द्वि० २१९
सर्षपनामानि	३९७	द्वि० तृ० २१७	अफलनालनामानि	४०१	तृ० २१९
इवेतसर्षपनामानि	३९८	२१८	धान्यत्वग्नामानि	४०१	तृ० २२०
राजिकानामानि	३९९	२१७	जुषनामानि	४०१	२२०

१ प्रथमं परिशिष्टम्

हेमचन्द्रोयनिघण्टुशेषमूलग्रन्थस्य पाठमेदा
२२१

२ द्वितीयं परिशिष्टम्

निघण्टुशेषान्तर्गतानां शब्दानां तल्लिङ्ग-उद्देश-
निर्देशपूर्वकमकारादिवर्णक्रमेणानुक्रमणिका २३५

३ तृतीयं परिशिष्टम्

निघण्टुशेषटीकाकृन्निर्दिष्टश्लोकभाषासूत्र-
भाष्या सस्कृतभाषासूत्रान्येकादिकानि २९५

४ चतुर्थं परिशिष्टम्

निघण्टुशेषटीकाकृन्निर्दिष्टमूलशब्द-
भाषायाणां मूलसूत्रात्मक-पु० आदर्शो-
ल्लिखितभाषार्थे सह तुलना ३२३

५ पञ्चमं परिशिष्टम्

निघण्टुशेषटीकायां टीकाकृतो दूषितानामवत-
रणानामकारादिवर्णक्रमेणानुक्रमणिका ३३०

६ षष्ठं परिशिष्टम्

निघण्टुशेषटीकान्तर्निर्दिष्टानां ग्रन्थकृन्ना-
म्नामकारादिकम् ३४७

७ सप्तमं परिशिष्टम्

निघण्टुशेषटीकान्तर्निर्दिष्टानां ग्रन्थनाम्ना-
मकारादिकम् ३४८

८ अष्टमं परिशिष्टम्

निघण्टुशेषटीकायां टीकाकृतोद्धृतानां चन्व-
न्तरिनिघण्टुश्लोकानां आनन्दाश्रमग्रन्थ-
मालामुद्रितचन्वन्तरिनिघण्टुश्लोकपाठेन
सह तुलना ३४९

शुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
१	१८	-प्रकाराःपराः	प्रकाराः परा-
४	शीर्षके	सटीकैनि वण्टु-	सटीके निवण्टु-
१५	२६	-पर्णिक-	-पर्णिक-
१६	१	पुष्पजीव-	पु-कजीव-
१६	३	रगुक्	"रभुक्
१६	४	"पदि-	"पदि-
१९	७	आह च-	आह च-
[करवीरोऽवह ।ऽवभो हयमारोऽवमारकः ।]			
२०	४	छदम् ।	छदम् ।
[राम तापसजं वासो योपनं वस्त्रमशुक्म् ॥]			
२७	२७	फलयु०	फलयू०
३०	२	-पुष्पी	-पुष्पी
३९	४	-जीविका	-जीविका
४३	३	भल्लकी वृक्षः	भल्लकीवृक्षः
४४	२४	क'इर'	"कइर'
४६	१३	भु(म)वने	भवने
४७	६	सवर्तक.	सवर्तक
४७	२६	वहेवा'	'वहेवा'
५३	२३	२	२े
५४	१०	-स्वग	-स्वग
५५	८	-पत्रो युग्मपत्रोऽवहु-	-पत्रोऽयुग्मपत्रो बहु-
५६	४	-शाम्बी	-शाम्बी
५७	१	पीतसाल	पीतसाल.
६१	४	-महा देव-	-महा-देव-
६१	१४	इन्द्रमुमः स्वर्ग-	इन्द्रमुमः स्वर्ग-
७५	२८	त्रिपु	त्रिपु
७७	१४	गुल्मारि-	गुल्मारि-
८१	२०	कैडर्या	कैडर्यो
८४	२९	०नि	नि०
८८	१२	-माताऽट	-माताऽऽट-
९१	१	ड.	ड
९१	२९	-स्वागदे-	-स्वा गदे-
९६	९	मज्जलं	मज्जलं
९६	२४	पीतैरकम्पाकम्प	पीतैरकम्पाकम्प

१८	२३	—केवम् ।	—केवम्—
११०	२१	पृष्णिपर्णी	पृष्णिपर्णा
११२	२७	चित्र°	चित्रो°
११४	११	वर्ग ५	वर्ग १
११५	२८	कर—	कर—
१२१	३	—सूत्रणे	—सूत्रेण
१२१	१३	गो—	“गौ—
१२६	१५	वलिन द्वीपि—	वलिन—द्विपि—
१४२	१	सित	सितै
१४७	१७	वर्ग २	वर्ग १
१४७	२८	—सृत्तिच°	—भित्तिच°
१४९	२४	दीर्घमूला	दीर्घमूला
१५९	४	—वर्णाऽधरा—	—वर्णा अधरा—
१६१	२३	द्वीपशत्रु—	द्विपिशत्रु—
१६३	७	नाम्ना(?)रास्ना	नाम्ना
१६३	१२	कपिकच्छूरात्म—	कपिकच्छूवामात्म-
१६८	११	चैन्द्री	त्वैन्द्री
१६८	१८	वान्तो	वान्तो
१६९	२७	[धन्व°वर्ग २°लो०३]	०
१७५	९९	काञ्चनी क्षीरी	काञ्चनक्षीरी
१८०	३	पथनाक	पद्मनाल
१८१	२२	शेवलं	शेवाल
”	”	शेवलं	शेवलं
१८३	६	कणाऽऽख्याता	कणा ख्याता
१८३	१६	कुञ्चिका	ञ्चिका
१९१	२०	श्रीवराक (श्रीवारक)।	श्रीवारक
”	२३	”	”
१९४	२६	‘लबुड्	लबुड्
१९७	७	वर्ग १	वर्ग २
१९७	१०	तुण्डा	तुण्डी
१९८	२५	—कुटुम्बके	कुटुम्बके
१९९	३०	सारीवानी रजो	सारी वानीरजो
२०२	१६	इक्षुकाण्ड°	इषु काण्डः
२०५	३	इत्याहः	इत्याह
२१५	२७	न०	नि०
२१६	१५	उमा तु	उमाय

आचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरिविरचितः

निघण्टुशेषः

वाचनाचार्यश्रीश्रीवल्लभगणिनिर्मितटीकासमेतः ।

॥ जयन्तु धीतरागाः ॥
आचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरिविरचितः

निघण्टुशेषः ।

वाचनाचार्यश्री-श्रीवल्लभगणिविनिर्मितया टीकया समेतः ।

[प्रथमो वृक्षकाण्डः]

॥ ऐं नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

सिद्धं शब्दसमुच्चयं शुचितरो यस्माद् भवद्विस्मयो,
निरुमंगीतिसुशान्तिसातसहितः श्रेयांसि स साक् क्रियात् ।

यज्ज्ञानाम्बुदसदसेन रसवान् ख्यातश्च वानस्पतो,

वर्गो वन्गुणो विराजति भुवि श्रीवर्धमानो जिनः ॥१॥ 5

वाग्देवतां स्तौमि सदा प्रसन्नां, सन्नाऽतिकुञ्जानभरासुदाराम् ।

विद्यार्थिनां पानकृते कृतार्थो, पीयूषकुम्भं दधतीं करेण ॥२॥

यद्वक्त्रोद्भूतचञ्चलचनरसमुधालोलपो भव्यभावः,

सेवां कुर्वन्निवास्ति प्रमुत्सुस्वमिषाच्चन्द्रमाश्चन्द्रमादृशः ।

दाढ्याऽगूढप्रतिज्ञाजितकविधिषणा भूरिकालं धरायां,

10

नन्दन्तु श्रीवरज्ञानविमलगुरवः सुप्युपाध्यायमिश्रा ॥३॥

निघण्टुशेषस्य करोमि टीकां, किञ्चोऽप्यहं स्वीयगुरुप्रभावात् ।

शास्त्राण्यनेकानि विमृश्य दृष्ट्वा, चाहर्निगं स्वीयसुबुद्धिवृद्धयै ॥४॥

इह हि चतुर्दधिवलयितवसुमतीमण्डलमण्डनायमानसुमानषड्दर्शनवादिमदोन्मादि-

द्विरदप्रकटघटागङ्गानसिंहोपमान-महनीयमहिमशब्दानुशासना-ऽभिधानकोषसत्य(१)साहि- 15

त्याधनेकपवित्रशास्त्रविधानसावधानतावातकविकुलप्रारिभप्राग्भाराः प्रथितावितथात्मनीनपञ्चज-

नीनसमीचीनगुणगणजनितसकलप्रबलसुजनसमाजं चमत्काराः श्रीपूर्णतल्लगणगगनाङ्गणसमल-

ङ्करणसहस्रकिरणश्रमणगणशिरश्चूडामणिकरणिश्रीदेवचन्द्रसूरिचरणकमलचञ्चरीकप्रकाराः परा-

जितास्वर्कप्रतिज्ञासुपर्वसूरयः श्रीहेमचन्द्रसूरयः प्रचिक्सितशास्त्रविधानसमये प्रवर्तमानाः

श्रेयस्काम्ययाऽभीप्सितप्रशस्तदेवतानमस्काराचरणादिमङ्गलं दुरपोहप्रयूहसन्दोहव्यपोहनाथ

प्रचिकीर्षितनिघण्टुशेषाख्यशास्त्रसमाप्तिविधानाय सागशिष्टाचारसमाचरणाय च प्रथमपथेन प्रतिपादयन्ति स्म । तद्यथा -

विहितैकार्थ-नानार्थ-देश्यशब्दसमुच्चयः ।

निघण्टुशेषं वक्ष्येऽहं नत्वाऽर्हत्पदपङ्कजम् ॥१॥ इति ।

- 5 अत्राहुरपरे—ननु प्रस्तुतशास्त्रकण्ठमवगणय्य किमर्थमादावेवोचितदेवतानमस्क्रियाऽऽ-
विष्क्रिया । विघ्नोपशमार्थमिति चेत्, न, किं नमस्कारादेव विघ्नोपशमं 'उताऽपरस्मादपि ।
यथाय' कल्पस्तर्हि किं यत्र यत्र नमस्कारस्तत्र तत्र विघ्नोपशमं ' किं वा यत्र यत्र विघ्नो-
पशमस्तत्र तत्र नमस्कार. ' । तत्र नाऽऽद्यो निरवयव, कादम्बर्यादौ विद्यमानेऽपि नमस्कारे
परिसमाप्यभावेन तदनुपलम्भात् । अभिधानकोषेष्वेवायं नियम इति चेत्, न, तेष्वपि
10 कुत्रचिन्नमस्कारपुरस्कारेऽप्यपरिसमाप्युपपत्तेः । द्वितीयपक्षोऽपि सूक्ष्म, मीमांसामाध्यादौ
विघ्नोपशमोपलम्भेऽपि तद्वारम्भे नमस्कारानाविष्कारात्, तस्य तु तत्समाप्यर्थं निर्णी-
तत्वात् । किञ्च—'नमस्कारादेव' इत्यत्रैवकारो नमस्कारेण सम विघ्नोपशमस्यान्यथयोग
व्यवच्छिन्ति, स च प्रागुक्तव्यभिचारयुक्त्या न प्रमाणकोटीमाटीकित । नाप्यपरस्माद-
पीति पक्षः सूपपादः, सर्वत्रापि निश्चयेन तदुपादानस्यैव विधेयत्वान्त्वात् । श्रद्धा
15 अपरस्मादपि साध्यसिद्धौ प्रेम्णा तस्यैवोपादानं बाललीलायितं कल्पयेत् ।
अपि च—नमस्कारादित्यत्रापादानोपादानं विघ्नोपशमं प्रति नमस्कारस्य निमित्तत्वं
जनकत्वेन व्यञ्जकत्वेन वा व्यनक्ति । जनकत्वेन चेत्, तर्हि किं नित्योऽनित्यो
नित्यानित्यो वा म तज्जनकत्वेन तवाऽभिप्रेतः । नित्यश्चेत्, न, नित्यस्य जनकत्वा-
नुपपत्तिः, शब्ददेकस्वभावात् । पूर्वं पक्षाच्च अतज्जनकत्वे शास्त्रागम्ये एव तज्जनकत्वे
20 चैकस्वभावहान्या नित्योऽनित्यतां सत्यापयेत्, "अप्रच्युता-ऽनुत्पन्ना-स्थिरैकरूपं नित्यम्"
[ ] इति नित्यलक्षणात् । सहकारिकारणजनितसाहाय्यात् तज्जनको
भविष्यतीति चेत्, न, सहकारिकारणस्य तत्साहाय्यकारित्वेनाद्याप्यप्रसिद्धत्वात् । प्रसिद्धत्वे
वा तत्साहाय्यस्य भेदाऽभेदोभयैर्भेदं शक्यत्वात् । न च नमस्कारोऽनित्यः, शास्त्रा-
गम्ये शास्त्रकारैरवश्यं विधीयत इति भवताऽभ्युपेक्षत्वात् । अनित्यस्तज्जनक इति चेत्,
25 न, अनित्य. किं कतिपयक्षणावस्थायी 'क्षणस्थायी वा । प्राच्ये क्रियारूपत्वान्नमस्कारस्य
तथात्वं प्रतिपत्तुमशक्तिः, क्रियायाः क्षणविनाशित्वात् । द्वितीये स्वोत्पत्तिमात्रव्यग्रस्य
क्षणिकस्य तज्जननं प्रति अभविष्यतैव, स्वोत्पत्तेः प्राक् पश्चादुत्पत्तिसमये एव वा
क्षणिक. कार्यं कुर्यादिति विकल्पजालेन प्रत्यवस्थातुं शक्यत्वात् । कथं क्षणिको वा

नमस्कार. कालभूयस्त्वभाविनीं शास्त्रसमार्तिं यावत् तिष्ठेत् 'तत्प्रत्यूहसन्दोहं व्यपोहेच्च' ।
नापि नित्यानित्य., परस्परपक्षोपक्षिस्तद्व्यपगमावकीर्णत्वात् । तदुक्तम्—

प्रत्येकं यो भवेद् दोषो द्वयोर्भावे कथं न सः ।

[

] इति ।

नापि व्यञ्जकत्वेन, तस्य तद्व्यञ्जकत्वेन त्वयाऽद्याप्यप्रसाधितत्वात् । किञ्च— 5
नमस्कारात् कस्य प्रत्यूहस्य व्यपोहः ' किं भूतस्य भविष्यतो वर्तमानस्य वा ' । न तावदाद्य-
विकल्पद्वयस्य, तस्याऽतीतानागततया व्यपोहितुमसमर्थत्वात् । वर्तमानस्य किं सतोऽसतो
वा ' । न तावत् सत, तस्य भोग्यत्वेनोपप्लेदः परःशताभिर्नमस्याभिर्दुरपोहत्वात् ।
असतस्त्वत्सादेव तदपोहानुपपत्तिः । अन्यच्च—यदि नमस्कार एव प्रत्यूहव्यपोहकः
स्यात् तदा प्रत्यूहसन्दोहदन्द्वयमानो जनो नमस्कारैस्तं व्यपास्य को न स्वं सुखा- 10
चेक्रियात् ' । ततो विज्ञोपशमार्थं नमस्कार इति यत्किञ्चिदेतत् । अत्र प्रतिविधीयते—

यदवाटि 'प्रस्तुतशास्त्रकरणमवगणय्य नमस्कारकरणं किमर्थम् ' इत्यादि तदेतत्
सर्वं तवाऽप्रामाणिकतामेव प्रवीणयति । न खलु प्रामाणिकीभूय कश्चिद् विपश्चिच्छास्त्रा-
रम्भसम्भावित नमस्कारं तिरस्कुर्वीत, शास्त्रारम्भे शास्त्रकारैस्तस्यैव प्रस्तुतत्वात् ।
यच्चावाचि 'किं नमस्कारादेव विज्ञोपशमः ' इत्यादि तदप्यसूपपादम्, यतो नम- 15
स्कारादेव न वयं विज्ञोपशममभिदध्महे, किन्तु तज्जनितनिर्मलधर्मादेव । स
चाऽभीष्टदेवताप्रणिधानाद्यनेकसविवेकव्यापारसाध्यः । अत एव यत्र कापि विज्ञोपशम-
स्तत्राऽवश्यं मानसप्रणिधानाद्युत्पन्नधर्मस्यैव हेतुत्वम्, कार्यवैशिष्ट्यगम्यत्वात् कारण-
वैशिष्ट्यस्य । यत्र तु तत्सद्भावेऽपि/विघ्नसद्भावस्तत्र धर्माऽधर्मयोरुत्पीयस्त्व-बलीयस्त्वे- 20
हेतु, बलीयसाऽल्पीयसो धर्मणात् । एतेन नित्याऽनित्याद्यनल्पविकल्पजालमपि प्रति-
क्षिप्तमवसेयम् । यत --- क्रियारूपत्वेनानित्योऽपि नमस्कारो धर्मं विनिर्माय विनश्यति,
स चाशेषविघ्नविघातनिघ्नो भवति । तथा च प्रतिपादयाञ्चकार श्रीकन्दलीकारः—
“स हि धर्मोत्पादकस्तिरयत्यन्तरायबीजम्” [ ] इति । व्यञ्जक-
पक्षस्य त्वस्वीकार एव परीहारः । यदप्याचक्षे विचक्षणो 'नमस्कारात् कस्य
प्रत्यूहस्य व्यपोहः ' इति, तदप्यल्पीय., वर्तमानस्यैव तस्य धर्मेण तिरस्करणात् । 25
न च वाच्यम्—कथं वर्तमानस्तिरस्क्रियते ' इति, उदण्डप्रचण्डमुद्गरदण्डादिना विघ्न-
मानस्यैव घटादेर्विघटनोपपत्तेः । इदमेव च धर्मस्थालङ्घनीयत्वम्, यदुपेतमपि प्रत्यूहव्यपोहं
विदधाति, अन्यथा तेनोपकृतं किं स्यात् ' । ततश्चावश्यं शास्त्रारम्भे नमस्कारो
विधेयः, प्रमाणप्रतिष्ठितत्वात् । तथाहि -- विवादाध्यस्तो नमस्कारः शास्त्रारम्भेऽवश्यं
विधेयः, विज्ञोपशमफलत्वात्, त्रिपुरादिमन्त्रजापवदित्यलं कुर्चर्चया । प्रस्तुतं प्रस्तुतम्—

तत्र 'अहं' हेमचन्द्राचार्य. 'वक्ष्ये' कथयिष्यामि । "ऋग् व्यक्तायां वाचि" आदा-
दिकोऽयम् उभयपदी इत्यस्य वचादेशे सिद्धम् । कम् ' 'निघण्टुशेष' "घटि क्यपि
धुतौ" इति कविकल्पद्रुमधातुपाठः, नितरां घण्ट्यन्ते- एकत्र भाष्यन्ते शब्दा
अनेनेति निघण्टुः, "धृ-मृ-तृ-त्सरि-" [हैमोणादिसू० ७१६] इति बहुवचनादुः,
5 पुल्लिङ्ग. । यद् वैजयन्ती-

नामंशास्त्रे निघण्टुर्ना [ ] इति ।

व्याहिसु-

अर्थान् निघण्टयत्यस्मान्निघण्टु. परिकीर्तित ।

पुनर्पुंसकयोः स स्यात् [ ] इति ।

10 नन्वयं धातुर्धृत्यर्थे उक्तो धातुपाठे तत् कथं परिभाषणार्थं ' उच्यते—
क्रियावाचित्वमाख्यातुं प्रसिद्धोऽर्थः. प्रदर्शित. ।
प्रयोगतोऽन्ये ज्ञातव्या, अनेकार्था हि धातव ॥

[ ]

इत्युक्तत्वाद् युक्तैव व्युत्पत्ति । अकारान्तोऽपि निघण्टुशब्द । तदुक्तं चाष्टुण्ड-

15 पण्डितेन—

इति वर्णनिघण्टोऽयं बीजाना वच्मि किञ्चन । [ ] इति ।

तदुक्तादतिरिक्तं शेषः प्रणिगद्यते । यद्वा गिराष्टि-विशिष्टकृष्टिजनानां प्राचीन-
निघण्टुब्रूतवनस्पतिनामसमूहेषु ज्ञानोत्पादनं करोतीति शेषः । "शिष् हिंसायाम्" ^{किं}
शिष्यते-विचित्रवनस्पत्यभिधानजाड्यं हिंस्यते अनेनेति वा शेषः । निघण्टो- स्वोपज्ञ-
20 नामसंग्रहस्य शेषो निघण्टुशेषस्तम् । किं कृत्वा ' नत्वा, काय-वाङ्-मनोभि
प्रणम्येत्यर्थः । किम् ' 'अर्हत्पदपङ्कजम्' अर्हतां पदपङ्कजम् अर्हत्पदपङ्कजम्, तीर्थ
कृच्चरणकमलमित्यर्थः । किंविशिष्टोऽहम् ' 'विहितैकार्थ-नानार्थ-देश्यशब्दसमुच्चयः'
एकार्थ-अभिधानचिन्तामणिनाममालालक्षणः, नानार्थ-

" ध्यात्वाऽर्हत. कृतैकार्थशब्दसन्दोहसंग्रह ।

25 एकस्वरादिषट्काण्ड्या कुर्वेऽनेकार्थसङ्ग्रहम् ॥" [हैमाने० का. १, श्लो. १]

इत्यादिलक्षण, देश्यशब्दसमुच्चय-देशीनाममाला, एषां द्वन्द्वे एकार्थ-
नानार्थ-देश्यशब्दसमुच्चया, नतो विहिता-विनिर्मिता एकार्थ-नानार्थ-देश्यशब्द-

१ अदा पु१ ॥ २ "नाममालायाम्" इति पु१ टिप्पणी ॥ ३ विशिष्टविद्वज्जनानामित्यर्थः ॥

समुच्चया येन स विहितैकार्थ-नानार्थ-देश्यशब्दसमुच्चयः । एतेनेदं ज्ञापितं भवति—
पूर्वमपूर्वमिधानचिन्तामणि-शेषसङ्ग्रह-देगीशब्दसङ्ग्रहान् विधायाथ निघण्टुशेषं करो-
मीत्यर्थः । इति प्रथमपदार्थः ॥१॥

वृक्ष-गुल्म-लता-शाक-तृण-धान्यक्रमादिह ।

षट् काण्डानि प्रवक्ष्यन्ते सप्तम्युद्देशपूर्वकम् ॥२॥

5

व्याख्या— ‘इह’ इति निघण्टुशेषे ‘षट् काण्डानि’ षट् सर्गाः ‘प्रवक्ष्यन्ते’ प्रति-
पादयिष्यन्ते । कथम् ‘सप्तम्युद्देशपूर्वकं’ सप्तम्या—विभक्तिविशेषेण उद्देशः—कथनं
सप्तम्युद्देशः, स पूर्वो यस्य तत् सप्तम्युद्देशपूर्वकम्, एवं यथा भवति तथा । कस्मात् ‘
इत्याह— ‘वृक्ष-गुल्म-लता-शाक-तृण-धान्यक्रमात्’ वृक्षाश्च प्रतीताः गुल्माश्च
सिन्दुवाराद्याः लताश्च गुञ्जाद्याः शाकाश्च शतपुष्पमुल्याः तृणाश्च रौहिषप्रमुखा 10
धान्यानि च पाटलादीनि वृक्ष-गुल्म-लता-शाक-तृण-धान्यानि, तेषां वाचकाः शब्दा
अपि वृक्ष-गुल्म-लता-शाक-तृण-धान्यानि, वाच्य-वाचकयोरभेदोपचारात्; तेषां क्रमः—
परिपाटी तस्मात् तथा । एतावता वृक्षकाण्डं गुल्मकाण्डमित्याद्युक्तं भवतीति द्वितीय-
पदार्थः ॥२॥

अशोके स्त्रीप्रियः शोकनाशनः स्यन्दनोऽलसः ।

15

बभ्रुलो मदनावासः स्त्रीपादाहतिदोहदः ॥३॥

हेमपुष्पः कर्णपूरः कङ्कल्लिर्मधुमण्डनः ।

पिण्डपुष्पो लतावृक्षः पौलोमी-रोहिणीद्रुमः ॥४॥

“शु गतौ” न शवति अशोकः, “भीष्-शलि-” [हैमोणादिसू० २१] इति
कः; नास्ति शोकोऽस्मादिति वा, “अशुते अशोक-” इति तु क्षीरस्वामी, पृषोद- 31
रादित्वात् साधुः, तत्र । स्त्रिय प्रिया यस्य स स्त्रीप्रियः; स्त्रीणां प्रियो यः स
इति वा । शोकं नाशयति शोकनाशनः । “स्यन्दौह स्रवणे” अन्तस्त्रीयोपात्त्योऽयम्,
स्यन्दते स्यन्दनः, “व्वसि-रसि-” [हैमोणादिसू० २६९] इत्यन- । “अली मूषण-
पर्याप्ति-वारणेषु” अलति अलसः, “तप्यणि-” [हैमोणादिसू० ५६९] इत्यसः; न
लसति वा । “वज गतौ” वजति बभ्रुलः, “कुमुल-तुमुल-” [हैमोणादिसू० २५
४८७] इत्युले निपातनाद् ‘वजे’ स्वरान्नोऽन्त । मदन-— कन्दर्प आवसत्यस्मिन्निति
मदनावासः; मदनस्य आवास-— निवसनस्थानमिति वा । स्त्रिया पाद-—चरण-
स्त्रीपादस्तेन आहति—आहननं सैव दोहदो यस्येति स्त्रीपादाहतिदोहदः । कमनीय-

कामिनीभुजस्तावगहन-पार्णिप्रहार-कटाक्षविक्षेपादिभ्यः प्रसून-पल्लवादिप्रसवदर्शनादेतस्य
मैथुनसंज्ञेति जैनाः ॥३॥

हेमवर्णानि पुष्पाण्यस्य हेमपुष्पः । कर्णौ पुरयति कर्णपूरः । क-उदकं
केलति-गच्छति कङ्केल्लिः, खिल्लि । यदमरशेषः- “स्त्रियां त्वशोके कङ्केल्लिः”
5 [ ] पृषोदरादित्वात् साधु । मधु- वसन्तं मण्डयति मधुमण्डनः । पिण्डाकाराणि
पुष्पाण्यस्य पिण्डपुष्पः । लताकारो वृक्षो लतावृक्षः, लता चासौ वृक्षश्चेति वा
लतावृक्षः । पौलोम्या रोहिण्याश्च द्रुमः पौलोमीद्रुमः रोहिणीद्रुमः । आह च-

अगोकं ओकनागश्च विचित्रः कर्णपूरकः ।

विशोको रक्तको रागी चित्रः स्तवकमञ्जरी ॥

10

कङ्केल्लिर्हेमपुष्पश्च पिण्डपुष्पो लतातरु ।

[

] इति ।

एतस्य लोके ‘अगोक’ इति प्रसिद्धिः ॥४॥

बकुले मदिरागन्धः कृष्णत्वग् मद्यदोहदः ।

द्राक्षाफलो गूढपुष्पः केसरः सिंहकेसरः ॥५॥

15

विशारदो गूढपुष्पः

“बकुलं कौटिल्ये” वङ्गजते पुष्पैर्बकुलः, “स्था-वङ्गि-” । हैमोणादिसू०
४८६] इति उलो न लुक् च “उच्यते बकुल” इति क्षीरस्वामी, पृषोदरा
दित्वात् साधु, “कुमुल-तुमुल-” [हैमोणादिसू० ४८७] इत्युले वा निपात्यते,
स्तत्र । मदिरावद् गन्धोऽस्य मदिरागन्धः । कृष्णा त्वक्-छट्टी यस्य स कृष्णत्वक् ।
20 मद्यस्य दोहदोऽस्य मद्यदोहदः । द्राक्षाकाराणि द्राक्षावन्मृष्टानि वा फलान्यस्य
द्राक्षाफलः । गूढानि गुप्तानि पुष्पाण्यस्य गूढपुष्पः । केसरा सन्यस्य केसरः,
अभ्रादित्वादः । “के-जले सर्गति केसरः” इत्यपरे । सिंहस्य केसर इव केसरा
अस्य सिंहकेसरः, “उष्ट्रमुवादयः” [सिद्ध० ३१२३] इत्यनेन समासः ॥५॥

विशेषेण अगदि भवो विशारदः, “भर्तु-सन्यादेरण्” [सिद्ध० ६.३.८९]
25 इत्यण् । गुडवद् मृष्टानि पुष्पाण्यस्य गुडपुष्पः । आह च-

बकुलं ग्रीधुगन्धश्च मद्यगन्धो विशारदः ।

मधुगन्धो गूढपुष्पः धीवकेसरकस्तथा ॥ [

] इति ।

एतस्य लोके 'बैउल' इति प्रसिद्धिः ।

फलमस्य तु पर्पटम् ।

'तुः' पुनरर्थे । 'अस्य' बकुलस्य फलं पृणाति पर्पटम्, "कपट-कीकटादयः" [हैमोणादिसू० १४४] इत्येते साधुः ।

तिलके पूर्णकश्छन्नकुसुमो मुखमण्डनः ॥ ६ ॥

5

चित्रकः क्षुरको रेची स्त्रीनिरीक्षणदोहदः ।

तिलति- स्निह्यति तिलकः, "ध्रु-धृन्दि-" [हैमोणादिसू० २९] इति क्तिदकः ; "तिलाभपुष्पस्तिलकः" इति क्षीरस्वामी, तत्र । पूर्यते स्म पूर्णः, स्वार्थिके के पूर्णकः । छन्नानि-गुमानि कुसुमान्यस्य छन्नकुसुमः । मुखं मण्डयति मुखमण्डनः, नन्वादिन्वादन. ॥६॥

10

"चिगूट् चयने" चीयते चित्रः, "चि-मिदि-ङीसिभ्यः कित्" [हैमोणादिसू० ४५४] इति कित् त्र प्रत्ययः, चित्र एव चित्रकः, स्वार्थिकः कः । क्षुरनि-विलिखति क्षुरकः, क्षुरस्य तुल्यः क्षुरक इति वा परकत्वात्, "तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिवृत्त्यो" [सिद्ध० ७ १.१०८] इति कः । "रिचिन् विरेचने च" चकारात् सम्पर्चने, रेचयत्यवश्यं रेची, "आवश्यके णिन्" ("णिन् 15 चाऽऽवश्यकाऽऽधमण्यै" सिद्ध० ५.४.३६) इति णिन् । स्त्रीनिरीक्षणे दोहदोऽस्य स्त्रीनिरीक्षणदोहदः । आह च-

तिलकः पूर्णकः श्रीमान् क्षुरकः शतपुष्पकः ।

मुखमण्डनको रेची विटश्चित्रो विशेषकः ॥

[ ] इति ।

20

तिलकः परुष श्रीमान् क्षुरकश्छन्नपुष्पकः ।

[ ] इत्यपरः ।

एतस्य लोके 'तिलकु' इति प्रसिद्धिः ।

कोविदारो भद्रदारः काञ्चनारो युगच्छदः ॥७॥

ताम्रपुष्पश्चमरिकः कुहालः कुण्डली कुली ।

25

काञ्चनो मालुकापर्णः कुदारः स्वल्पकेसरः ॥८॥

कनति-दीप्यते कोविदारः, “कने कोविद” [हैमोणादिसू० ४१०] इत्यारः
 प्रत्ययो धातोश्च कोविदेत्यादेशः, कुं-भूमिं विदारयतीति वा, पृषोदरादिवात्,
 तत्र । भवं दारु अस्य भद्रदारुः । “कनै दीप्ति-कान्ति-गतिषु” कनति काञ्चनारः,
 “कने. कोविद-कर्बुद-काञ्चनादयश्च” [हैमोणादिसू० ४१०] इति आर. प्रत्ययो
 5 धातोश्च काञ्चनेत्यादेशः । युगरूपं छंदः-पत्रमस्य युगच्छदः ॥७॥

ताम्राणि पुष्पाण्यस्य ताम्रपुष्पः । चमरोऽस्यास्ति चमरिकः, “अतोऽनेकस्वरात्”
 [सिद्ध० ७.२.६] इति क. । कुं-भूमिं दालयति कुडालः, पृषोदरादिवात् ।
 कुण्डलमस्यस्य कुण्डली, “शिखादिभ्य इन्” [सिद्ध० ७.२.४] इतीन् । कुलमस्या-
 स्तीति कुली । काम्यते काञ्चनः, “विदन-गगन-” [हैमोणादिसू० २७५] इत्यने
 10 निपात्यते । मालुका-वनस्पतिविशेषस्तस्या इव पर्णान्यस्य मालुकापर्णः । कुं-पृथ्वीं
 दारयति कुदारः । स्वल्पा केसरा अस्य स्वल्पकेसरः । आह च -

कोविदारे च कुडालः कुदारः कुण्डली कुली ।

ताम्रपुष्पश्चमरिको महायमलपत्रकः ॥

[ ] इति ।

15 यमलपत्रकः पययिणोक्त । एतस्य ‘कांचणयरु’ इति लोकप्रसिद्धिः ॥८॥

चम्पके काञ्चनो हेमपुष्पकः षट्पदातिथिः ।

कुसुमेन्द्रो वरलब्धः कुमारीवल्लभश्चलः ॥९॥

चाम्पेयः कुसुमारोग्यः कलिकागन्धफल्यपि ।

चम्यते-अघते षट्क्षेत्रम्पकः, “कीचक-” [हैमोणादिसू० ३३] इत्येके निपात्यते,
 20 चाम्पकोऽपि, तत्र । काम्यते काञ्चनः, “विदन-गगन-” [हैमोणादिसू० २७५]
 इत्यने निपात्यते, पुल्लिङ्गः । हेमवर्गः पुष्पमस्य हेमपुष्पः । स्वार्थिके के हेमपुष्पकः ।
 षट्पदा-भ्रमरा एव अतिथयोऽस्य षट्पदातिथिः, षट्पदानामतिथिरिव वा ।
 कुसुमेषु-पुष्पेषु इन्द्र इव इन्द्रः कुसुमेन्द्रः । वै श्रेष्ठैर्लब्धः- प्राप्नो वरलब्धः ।
 कुमारीणां वल्लभः कुमारीवल्लभः । चलति चलः ॥९॥

25 चम्पादेशे भवश्चाम्पेयः, “भवे” [सिद्ध० ६.३.१२३] इत्येयण् प्रत्ययः;
 “चप् सान्वने” चप्यते इति वा, “गय हृदयादयः” [हैमोणादिसू० ३७०]
 इत्येय निपात्यते । कुसुमेषु आरोग्यमस्य कुसुमारोग्यः । कलिकागन्धानि फलान्य-
 स्य(? नि सन्त्य)स्य कलिकागन्धफली । आह च -

चम्पकः सुकुमारश्च सुरभिः गीतलक्ष्मलः ।

चाम्पेयो हेमपुष्पश्च काञ्चनः षट्पदातिथिः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'चांपउ' इति प्रसिद्धिः ।

स्यान्नागकेसरे नागः केसरो हेमकेसरः ॥१०॥

5

दर्वीसहो दुष्परोहश्चाम्पेयः स्कन्धभूषणः ।

नागपुष्पः कुम्भफलो हेम-सर्प-द्विपाहयः ॥११॥

नागप्रियाणि केसरवन्ति पुष्पाण्यस्य नागकेसरः, तत्र । न अगो नागः । यद्
विश्वः—

नागः पन्ना-मातङ्ग-क्रूर-वारिषु तोयदे ।

10

नागकेसर-पुन्नाग-नागदन्तक-मुस्तके ॥

[ ] इति ।

के—जले सरति केसरः. सप्तम्यलुक्. केसरा सन्त्यस्य वा, अभ्रादित्वाद-
प्रत्ययः. "किं ज्ञाने" चिकेति केसर इति वा. "मी-ज्यजि-" [हैमोणादिमू० ४३९]
इति सग, बाहुलकान्न षचम् । हेमवर्णा केसरा अस्य हेमकेसरः ॥१०॥ 15

दर्वी—फणा सहति दर्वीसहः । दुष्ट प्ररोहोऽस्य दुष्परोहः ।
चम्पादेशे भवश्चाम्पेयः । स्कन्धं भूषयति स्कन्धभूषणः । नागप्रियाणि पुष्पाण्यस्य
नागपुष्पः । कुम्भाकाराणि फलान्यस्य कुम्भफलः । हेम-सर्प-द्विपेभ्यः आह्वय इति
योज्यते. ततो हेमन्—स्वर्गस्य सर्पस्य द्विपेभ्यः च आह्वयो यस्येति हेमाह्वयः सर्पाह्वयः
द्विपाह्वयः । आह च— 20

नागपुष्पो मतो नाग केसरो नागकेसरः ।

चाम्पेयो नागकिञ्जल्क कनकं हेम काञ्चनम् ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'नागकेसर' इति प्रसिद्धिः ॥११॥

तत्पुष्पचूर्णे तु करिकुसुमः पुष्परोचनः ।

25

'तत्पुष्पचूर्णे' नागकेसरपुष्पचूर्णे 'तु' पुनरर्थे करिणः—हस्तिनः कुसुमः—पुष्प
करिकुसुमः । कुसुमशब्दः पुं-स्त्रीबलिङ्गः । पुष्पस्य रोचनः—दीपकः पुष्परोचनः ।

कदम्बे स्यात् पीनदारुः प्रावृषेण्यो हलिप्रियः ॥१२॥

हारिद्रकः कादम्बर्यः पुलकी पर्वताद्वयः ।

- “कद वैह्वये ” सौत्र. कद्वते कदम्बः, “कदेर्णिद्धा” [हैमोणादिम् ० ३२२] इत्यम्बः; “अबुङ् शब्दे ” कुत्सितमम्बते वा कदम्बः, तत्र । पीनवर्णो दारुरस्य
5 पीनदारुः, पुं-ल्लौबलिङ्ग । प्रावृषि भव प्रावृषेण्यः, “प्रावृष ण्य ” [सिद्ध० ६.३. ९२] इति ण्य । हलिन् प्रियो हलिप्रियः, मुगधवासनात् ॥१२॥

- हरिद्राया अयं हाग्नि, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६ ३ १६०] इत्यण्. स्वार्थिके के हारिद्रकः । कादम्बर्य—मदिगायां साधु कादम्बर्यः, “नत्र साधौ” [सिद्ध० ७. १.१५] इति य, कादम्बर्यं हितो वा “तस्मै हिते” [सिद्ध० ७ १.३५] इति
10 हितेऽर्थे य. । पुलक—रोमाञ्चोऽस्यस्य पुलकी । पर्वतस्य आह्वयोऽस्य पर्वताद्वयः । एतस्य लोके ‘कर्यव’ इति प्रसिद्धिः । अथास्य विंशथा—

धूलीकदम्बे त्वम्बष्ठः सुवासो वृत्तपुष्पकः ॥१३॥

- धूल्या कदम्ब. धूलीकदम्बः. तत्र । ‘तु’ इति अत्र विशेष्योक्तम् । “अम गतौ भजने शब्दे च” अमति अम्बष्ठः, “पष्टैषिटादय ” [हैमोणादिम् ० १६६] इति ण
15 निपात्यते, अम्बायां तिप्रतीति वा. “स्था-पा म्ना-त्र क ” [सिद्ध० ५.१ १४२] इति क, “गो-ऽम्बा-ऽऽम्ब-” [सिद्ध० २ ३ ३०] इति स्था-त्तमम्बन्धिन सकास्य षत्वम्, “ड्यापो बहुलं नाम्नि” [सिद्ध० २ ४ ९९] इति षत्वश्च । गोमनो वास प्रनिवासोऽस्य सुवासः । वृत्त—वर्तुलं पुष्पस्य वृत्तपुष्पः, स्वार्थिके क वृत्तपुष्पकः । यदाह-

धूलीकदम्बोऽन्य सुवासो वृत्तपुष्पकः ।

20

[इति ॥१३॥]

धाराकदम्बे त्वरणिर्विश्वरूप-महौजसौ ।

[धारोपलक्षित—मेघधारोपलक्षित कदम्ब धाराकदम्बः, तत्र ।। “ऋक् गतौ ” इत्यर्ति अरणिः, “ऋ-ङ्-सु-” [हैमोणादिम् ० ६३८] इत्यादिना अणि प्रत्ययः । विश्वे—जगति रूपस्य विश्वरूपः । महत् ओज वरुणस्य अस्माद वा महौजाः ।

25

नीपे तु दीपनो धूर्तो नर्त्तो ध्रुवारकः शिषः ॥१४॥

महाकदम्बः प्रियको घण्टापुष्प-सुपुष्पकौ ।

नयति सुखं नीपः, “नियो वा” [हैमोणादिसू० ३०२] इति कित् पः प्रत्ययः, तत्र । ‘तुः’ अत्र विशेषे । दीपयति दीपनः । “धुर्वै हिंसायां” धूर्बस्ति विषं धूर्तः, “शी-री-” [हैमोणादिसू० २०१] इति कित् नः । नर्तयतीव नर्तः । शीतलत्वाद् धुनोति शोफगो धूवारकः, “मवाक-स्यामाक-” [हैमोणादिसू० ३७] इत्याके निपात्यते । शिवः उपद्रवापहागित्वात्, शेते अस्मिन् अनेन वा शिवः, “शीढापो ५ ह्रस्वश्च वा” [हैमोणादिसू० ५०६] इति व ॥१४॥

महाश्वासौ कदम्बश्च महाकदम्बः । प्रीणाति प्रियकः, “कीचक-पेचक-” [हैमोणादिसू० ३३] इत्यके निपात्यते । घण्टाकागणि पुष्पाण्यस्य घण्टापुष्पः । गोभनानि पुष्पाण्यस्य सुपुष्प, स्वार्थिके के सुपुष्पकः । सामान्यतो विशेषतश्च सर्वाण्येतानि कदम्बनामानि । लोक तु ‘कथं’ इति प्रसिद्धिः ।

10

कुटजे कोटजः कोही वत्सको गिरिमल्लिका ॥१५॥

वृक्षको मल्लिकापुष्पः कलिङ्गः पाण्डुरद्रुमः ।

इन्द्रवृक्षो यवफलो दीप्तमद्रोडुमल्लिको ॥१६॥

“कुट्ट कौटिल्ये” कुटति कुटजः, “कुटेरजः” [हैमोणादिसू० १३०] इत्यजः, कुटादित्वाद् गुणाभावः, तत्र । बाहुलकाद् गुणे च कोटजः । “कुहि 15 विस्मापने” कोहते अवश्यं कोही, “गिन् चावस्यका-” [सिद्ध० ५.४.३६] इति गिन् । “वस्ने त्वच वत्सकः” इति क्षीरस्वामी, “कीचक-पेचक-” [हैमोणादिसू० ३३] इत्यके निपात्यते । गिगिणा मन्यते-धार्यते गिरिमल्लिका; गिरौ मल्लिकेव वा ॥१५॥

वृक्षते-वृणोति वृक्षकः, ‘गक-नृचौ’ [सिद्ध० ५.१.४८] इति णकः; २० वृक्ष्यते-छियते वृक्षः, “ऋजि-रिषि-” [हैमोणादिसू० ५६७] इति कित् सः, स्वार्थिके के वृक्षकः इति वा । मल्लिकाया इव पुष्पाण्यस्य मल्लिकापुष्पः । कलिङ्गायति कलिङ्गः, पृषोदरादित्वात् साधुः, “कलि शब्द-संख्यानयोः” कल्पते कलिङ्ग इति वा “स्फुलि कलि-पल्याद्वच इङ्गक्” [हैमोणादिसू० १०२] इतीङ्गक्, कलिङ्गदेगजो वा [कालिङ्गः], अत एव कालिङ्गं कालिङ्गी च । पाण्डुरो २५ द्रुमः पाण्डुरद्रुमः । इन्द्रस्य वृक्ष इन्द्रवृक्षः, अत एव शक्र इत्यस्याऽऽख्या । यदमरः---

अथ कुटजः अक्रो वत्सको गिरिमल्लिका ।

[का०२ वर्ग ४ श्लोक ६६] इति ।

यव इव फलमस्य यवफलः । दीप्न भद्रमस्या दीप्नभद्रा । उडूनां मल्लि-
केव उडूमल्लिका । आह च -

कुटजं कोटज. कोही कत्सको गिरिमल्लिका ।

कल्लिहो मल्लिकापुष्प इन्द्रवृक्षोऽथ वृक्षक ॥

३

[

] इति ।

एतस्य लोके 'कुडउ' इति प्रसिद्धि ॥१६॥

फलं तु तस्येन्द्रयवं, बीजं भद्रयवाह्वयम् ।

'तस्य' कुटजस्य फल इन्द्रस्य यवम् इन्द्रयवम् । भद्रं यवं भद्रा यवा

यस्य तदिति वा भद्रयवं बीज कथ्यते । इन्द्रयवं कुटजफलम्, भद्रयवं तु कुटज-

10 बीजमित्यर्थः । यदाह—

फलानि तस्येन्द्रयवा., बीज भद्रयवास्तथा ।

[

] इति ।

तथा—

फलानि तस्येन्द्रयवा शकाङ्गा गङ्गल्लिङ्गका ।

15

अथ कत्सकबीजानि प्रोक्ता भद्रयवास्तथा ॥

[

] इति ।

एतयोर्लोके 'इन्द्रयव, कुटजबीज' इति प्रसिद्धि ।

शिरीषे विषहा भण्डी भण्डीरः शङ्खिनीफलः ॥१७॥

मृदुपुष्पः शुक्रपुष्पः शुक्रवृक्षः शुक्रप्रियः ।

20

कपीतनः कर्णपूरो भण्डिलः श्यामवल्कलः ॥१८॥

शिरसि दृश्यते शिरीषः, पृषोदगदित्वात् साधु "शृङ् हिंसायाम्"

शीर्यते वा सौकुमार्यात् शिरीषः. "रु-जि-शृ-पृ-भ्य क्ति" । हैमोणादिम् ० ५५४ }

इति किदीषः, तत्र । विषं हन्ति विषहा, क्तिप् । "भडुङ् परिभाषणे, भण्डते

भण्डी" इत्येके पेटुः" इति क्षीरस्वामी । भण्डयते भण्डीरः, "जम्बीरा-ऽऽभीरः"

25 [हैमोणादिसू० ४२२ । इति द्वे निपात्यते । शङ्खिन्याः फलमिव फलमस्य

शङ्खिनीफलः, "उष्ट्रमुखादयः" [मित्र० ३ १ २३ । इति समास ॥१७॥

मृदुनि पुष्पाण्यस्य मृदुपुष्पः । शुक्रस्य पुष्पः शुक्रपुष्पः । पुष्पशब्द पुं-क्लीब

लिङ्ग । यदुवाच वाचस्पतिः— "पुष्पोऽन्तः" ।

] इति ।

शुकस्य वृक्षः शुकवृक्षः । शुकस्य प्रियः शुकप्रियः । कपीं तनोति कपीतनः,
कपिप्रियत्वात्, लिहादित्वादच्, कम्पते वा “विदन-गगन-” [हैमोणादिसू० २७५]
इत्यने निपात्यते । कपीं पूरयति कर्णपूरः । भण्डयते भण्डिलः, “भण्डेर्न लृक्
च वा ” [हैमोणादिसू० ४८२] इति इलः प्रत्ययः । ज्यामं वल्कलं-तरुत्वम्
यत्येति श्यामवल्कल । आह च --

गिरीषो मृदुपुष्पश्च मण्डीरः शङ्खिनीफलः ।

कपीतनः शुकतरुः श्यामवल्कः शुकप्रियः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘सिर्गमु’ इति प्रसिद्धिः ॥१८॥

पाटल्यां पाटला स्थाल्यमोघा तोयाधिवासिनी ।

10

वसन्त-कामयोर्दूती कुम्भिका कालवृन्तिका ॥१९॥

“पट गतौ” ण्यन्तः, पाटयति [दौर्गन्ध्यं] पाटलिः, “पाटचञ्जिभ्यामलिः”
[हैमोणादिसू० ७०२] इत्यलि, पुं-स्त्रीलिङ्ग, तस्याम् । “मृदि-कन्दि-” [हैमोणादिसू०
४६५] इत्यलं पाटला, तान्नपुष्पत्वात् । स्थालीव स्थाली, रसाधारत्वात्; “ष्ठल स्थाने”
स्थलति वा स्थाली, “वा ज्वलादि-” [सिद्ध० ५.१.६२] इति ण । काचस्थालीत्येके” 15
न मोघा अमोघा, बहुफलवान् । तोये अधिवसत्यवश्यं तोयाधिवासिनी, “णिन्
चाऽऽवश्यक-” [सिद्ध० ५.४.३६] इति णिन् । वसन्त-कामयोर्दूतीति योज्यते, ततो
वसन्तस्य कामस्य च दूतीव वसन्तदूती कामदूती । कुम्भ्या-स्थाल्याः प्रतिकृतिः
कुम्भीका, रसाधारत्वादिनि, कायति कुम्भी, “का-कुसिभ्या कुम्भ” [हैमोणादिसू०
३३७] इति क्तिदुम्भ, गौरादित्वाद् डी, स्वार्थिके के “ड्यादीदूत के” [सिद्ध० 20
२.४.१०४] इति ह्रस्वच कुम्भिकेति भवति । काल वृन्तमस्या कालवृन्ता,
स्वार्थिके के काठवृन्तिका अत्र एव काले-वस्या आख्या । यदाह-

अथ द्वयोः ।

पाटलिः पाटलाऽमोघा काला स्थाली फलेरुहा ॥

कृष्णवृन्ता कुबेरगक्षी [अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ५४.५५] इति । 25

१ स्थाली मोघा नि० । “मोघा स्वा पाटलाऽक्षे, मोघं त्रिषु निर्गन्धे ॥ इति स्त्राद् मोघाऽपि”
इति अमरकोशव्याख्यासुधाया का० २ वर्ग ४ श्लो० ५५ ॥ २ ‘एके’ इति व्याख्यासुधाकारद्वयः ॥

आह च-

पाटलोक्ता तु कुम्भीका ताम्रपुष्पाऽम्बुवासिनी ।

स्थाली वसन्तदूर्ता स्यादमोघा कालवृन्तिका ॥

[ ] इति ।

एतस्या लोके 'पाडल' इति प्रसिद्धि ॥१५॥

अन्यस्यां तत्र तु श्वेतपाटला काष्ठपाटला ।

शीतला श्वेतकुम्भीका कुबेराक्षी फलेरुहा ॥२०॥

'तु' अत्र विशेषे । श्वेता पाटला श्वेतपाटला । काष्ठोपलक्षिता पाटला काष्ठपाटला । शीतमस्यस्या शीतला, सिध्मादित्वाद् ल, शंते वा "शीहस्नलक्--"

10 [हिमोणादिसू० ५०१] इति तल्लङ् प्रत्यय । श्वेता चासौ कुम्भीका च श्वेतकुम्भीका । कुबेराक्षी यक्षाक्षितुल्यफलवान् । फल रोहति फलेरुहा, साङ्गुफलवान् "नाम्पुपान्य-" [सिद्ध० ५१.५४] इति क सप्तम्यलोपश्च । यदाह-

द्वितीया पाटला श्वेता निर्दिष्टा काष्ठपाटला ।

सा चैव श्वेतकुम्भी स्यात् कुबेराक्षी फलेरुहा ॥

15 पाटली कृष्णवृन्ता ।] इति ।

श्वेतपाटलानामानि ॥२०॥

अगरात्रगुरुर्लोहं वंशिका विश्वरूपकम् ।

कृमिजं प्रवरं राजार्हं जौङ्गकमनार्यजम् ॥२१॥

"अग कुटिलाया गतौ" अगत्यनेन अगरुः, "कटि-कुटचर्ने-" [हिमोणादिसू०

20 ८१२] इत्युपलक्षणादरु प्रत्यय अगे रुण्दीनि वा शृणोदरादित्वात् साधु, पुं-क्ली-बलिङ्, तत्र । न गुरु अगरुः, पुं-क्लीबलिङ् । "रुहं जन्मनि" रोहति लोहम्, र-लुधोरैक्याल्लत्वम्, पुं-नपुसक । वशोऽस्या अस्ति वंशिका, "अतोऽनेकस्वरात्" [सिद्ध० ७.२.६] इति क. स्त्री-स्त्रीबलिङ् । 'वशाम वंशकम्' इत्यमरटीका, "तस्य तुल्ये क सजा-प्रतिफुल्यो" [मिद्ध० ७.१ १०८] इति क । विश्वं रूपयति

25 विश्वरूपकम्, पुं-क्लीबलिङ् । कृमिजं जन्मन् कृमिजम्, "कचित्" [सिद्ध० ५१ १७१] इति ड । कृमिजग्नमिष्यपि । प्रविश्यते प्रवरम्, 'युवर्ग' [सिद्ध० ५. ३ २८] इत्यल्प्रत्यय । राजोऽहं राजार्हम् । जौङ्गके गिरी भव जौङ्गकम्, "भवे" [सिद्ध० ६ ३ १०३] इत्यण्प्रत्यय । अनार्थदेशे ज्ञानमनार्यजम्, "कचित्" [सिद्ध० ५१.१७१] इति ट । आह च-

अगरः प्रवरं लोहं कृमिजग्धमनार्यजम् ।

कृष्णागरः स्यादगुरुर्जौह्वकं विश्वरूपकम् ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'अगर' इति प्रसिद्धिः ॥२१॥

मल्लिगन्धेऽत्र मङ्गल्या

मल्ल्या—मल्लिकाकुमुमस्य गन्धो यत्र तद् मल्लिगन्धम्, तत्र मल्लिगन्धे 'अत्र' इति अगरौ मङ्गलं साधुर्मङ्गल्या, "तत्र साधौ" [सिद्ध०७.१.१५] इति यः, मल्लिकापुष्पगन्धि अगुरु मङ्गल्याख्यमान्यायत इत्यर्थः । यद्मरः—

[कालागुर्व]गुरु स्यात् तु मङ्गल्या मल्लिगन्धि यत् ।

[का० २ वर्ग ६ श्लो० १२७] इति ।

10

कृष्णे तु काकतुण्डकः ।

'तु' पुनरर्थः । कृष्णे अगरौ काकस्य तुण्ड इव काकतुण्डः, कृष्णत्वात्, स्वार्थिके के काकतुण्डकः । एतस्य लोके 'कृष्णागर' इति प्रसिद्धिः ।

श्रीखण्डे स्यान्मलयजं चन्दनं श्वेतचन्दनम् ॥२२॥

गोशीर्षकं गन्धसारं भद्रश्रीस्तैलपर्णिकम् ।

15

फलकी सुरभिः सारं महार्हं रोहणोज्ज्वलम् ॥२३॥

श्रिया—मौगन्ध्यलक्षणया स्वण्टयत्यन्यगन्धमिति श्रीखण्डम्, तत्र । मलयाद्वेजांत मलयजम्, 'क्वचित्' [सिद्ध०५.१.१७१] इति डः, पुं-क्लीबलिङ्गः । चन्दते—ह्लाद्यते अनेन चन्दनम् 'स्वमि-रसि—' [हैमोणादिमू० २६९] इत्यनः; चन्दति—आह्लादयति दीप्यते वा चन्दनम्, रम्यादित्वादनद्, पुं-क्लीबलिङ्गः । श्वेतं च तत् 20 चन्दनं च श्वेतचन्दनम् ॥२२॥

"गोशीर्षो गिरिराकरोऽन्यस्य गोशीर्षम्, अन्नादित्वादः, गोशीर्षगिरि-भक्त्वात्, स्वार्थिके के गोशीर्षकम्" [ ] इति क्षीरस्वामी । गोशीर्षे गिरौ भवं गोशीर्षम्, "भवे" [सिद्ध०६.३.१२३] इत्यण्, क्लीब-लिङ्गः । यद् गौडः—"गौशीर्षं तैलपर्णिकम्" [ ] इति क्लीबमाह । 25 अमरस्तु "तैलपर्णिक-गौशीर्षे" [का० २ वर्ग ६ श्लो०१३१] इति पुंस्थाह । अण्प्रत्यये वृद्धिः मत्वर्थयि अप्रत्यये वृद्धेरभावः, एवं शब्दभेदो ज्ञेयः । गन्धेन

सारं गन्धसारम्, पुं क्लीबलिङ्ग । भद्रा श्रीगन्ध भद्रश्रीः । तैलपर्णिको गिरि. आकरोऽ-
स्त्यस्य तैलपर्णिकम्, पुं क्लीबलिङ्ग । फलकम्-इष्टसिद्धिगवरं वा, तदस्यास्तीति
फलकी, “प्रेक्षादेरिन्” सिद्ध० ६ २ ८० इति । सुरभि गन्धाहत्वात्, रभुङ् गन्धे”
सुष्ठु रन्धते सुरभिगिनि वा, “पदि पठि-” हैमोणादिम् ० ६०७ इति बहुवचनादि,
5 ‘आगमशासनमन्यम्’ इति [“गमोऽपगेशा-गवि” मिद्र० ४ ४ १०२ इति]
नागमामाव. । सारं गन्धसारत्वात्, पदैकदेशे पदममुदायोपचागत, यथा “सनी भीमसेन,
भामा सत्यभामा” इति न्यायात् । महच्च तदर्हं च महार्हम् । रोहणाचले
उद्भव-उत्पत्तिर्यस्य तदिनि रोहणोद्भवम्, अत एव रोहणद्रुमः । आह च

चन्दन गन्धसारं च महार्हं श्वेतचन्दनम् ।

10

भद्रश्रीकं मलयजं गौशीर्षं नल्पर्णिकम् ॥

[

] इति ।

एतस्य लोके ‘चन्दन’ इति प्रसिद्धि ॥२३॥

अथ वर्बरके इवेतं निर्गन्धं वर्बरोद्भवम् ।

“वर्ब गतौ” ववति वर्बरम्, “रुञ्जि चटि” हैमोणादिम् ० ३५७ इत्यत्र,

15 वर्बरदेशोत्पन्नत्वाद्वा, स्वार्थिके के वर्बरम् तत्र । श्वेतं धवरावात् । निर्गतो गन्धो
ऽस्मात् तदिति निर्गन्धम् । वर्बरदेशे उद्भव-उत्पत्तिर्यस्य तद् वर्बरोद्भवम् चन्दन
विशेषोऽयम् । लोके तु एतस्य ‘बावरउ’ इति प्रसिद्धि ।

स्याद् रक्तचन्दने क्षुद्रचन्दनं भास्करप्रियम् ॥२४॥

ताम्रसारं रक्तमारं लोहितं हरिचन्दनम् ।

20

रक्तं च तच्चन्दनं च रक्तचन्दनम्, तत्र । क्षुद्रं च तत् चन्दनं च क्षुद्रचन्दनम् ।
भास्करस्य प्रियं भास्करप्रियम् ॥२४॥

ताम्रेषु-अरुणेषु सारं ताम्रसारम् । रक्तेषु सारं रक्तसारम् । रुह जन्मनि”
ल्लवे रोहति लोहितम्, “ह-उया-रुहि-” हैमोणादिम् ० २१० इति, रक्त
त्वाद्वा । हरे-इन्द्रस्य चन्दनं हरिचन्दनम्, पुं क्लीबलिङ्ग, हरि-कपिलं वा, तच्चाति-
25 शीतं पीतं चाहुः । आह च -

रक्तचन्दनमप्यन्यल्लोहितं हर्ग्विचन्दनम् ।

रक्तसारं ताम्रसारं निर्दिशेत् क्षुद्रचन्दनम् ॥

[

] इति ।

एतस्य लोके 'रत्नाजणी' इति प्रसिद्धिः ।

कुचन्दने तु पत्राङ्गं पतङ्गं पट्टरञ्जनम् ॥ २५ ॥

सुरङ्गकं रक्तकाष्ठं पत्तूरं तिलपर्णिका ।

कौ चन्दनं कुचन्दनम् तत्र । पत्रेष्वङ्गति पत्राङ्गम् । पतति-याति रङ्गोऽस्य पतङ्गः, "पति तमि-" [हैमोणादिसू० ९८] इत्यङ्ग । "अपञ्शोऽयम्" ५ इत्येके । पट्टस्य रञ्जनं पट्टरञ्जनम् ॥ २५ ॥

शोभनो रङ्गोऽस्येति सुरङ्गम्, के सुरङ्गकम् । सुरक्तकमित्यपि । रक्तं च तत् काष्ठं च रक्तकाष्ठम् । "पल्ल गतो" फयते पत्तूरम्, "सिन्दूर-कर्चूर-पत्तूर-धत्तूरा-दयः" [हैमोणादिसू० ४३०] इत्यूरे निपात्यते । तिलस्येव पर्णान्यस्यास्तिलपर्णी, सैव तिलपर्णिका । "तिलपर्णी नदी आकरो अस्या अस्ति" इत्यपरे ऊचिरे । 10 आह च —

कुचन्दनं पतङ्गं च रक्तकाष्ठं सुरक्तकम् ।

पत्तूरं पट्टरागं च पट्टरञ्जनमेव च ॥

[ ] इति ।

अमरोऽप्याह —

तिर्यग्गीं तु पत्राङ्गं रञ्जनं रक्तचन्दनम् ।

कुचन्दनं च [का० २ वर्ग ६ श्लो० १३२] इति ।

पत्राङ्गनामानि । लोके तु 'पत्राङ्ग' इति प्रसिद्धिः । सर्पे एते चन्दनविशेषाः ।

यदवादि - -

सर्वाण्येतानि तुल्यानि रसतौ वीर्यतोऽपि च ।

गन्धेन च विशेषः स्यात् पूर्वं श्रेष्ठतमं गुणैः ॥

[ ] इति ।

अथ हुमोत्पले व्याघः परिव्याघः सुगन्धिकः ॥ २६ ॥

हुमजानि उत्पलानीव पुष्पाण्यस्य द्रुमीत्पलः, तत्र । "व्यधं ताडने" विध्यते अम्भसा व्याघः, परिविध्यते परिव्याघः । उभयत्र "तन्-व्यधी—" [सिद्ध० ५.१. : ६४] इति णः । गोमनो गन्धोऽस्यस्य सुगन्धिकः, "अतोऽनेकस्वगात्" [सिद्ध० ७.२.६] इति कः । एतस्य लोके 'कणयर' इति प्रसिद्धिः ॥ २६ ॥

निर्गन्धोऽस्मिन् कर्णिकारो निषीधः पीतपुष्पकः ।

अस्मिन् निर्गन्धे द्रुमोत्पले कर्णिकामियत्ति कर्णिकारः । निषिष्यते अम्मसेति
निषीधः, पृषोदरादित्वात् । पीतानि पुष्पाण्यस्य पीतपुष्पः, स्वाधिके के पीत-
पुष्पकः । गन्धरहितकणयरनामानि ॥

पुन्नागे तु महानागः केसरो रक्तकेसरः ॥ २७ ॥

देववल्लभ-कुम्भीकौ तुङ्गः पुरुषनामकः ।

पूजितः पुमान् पुन्नागः, स इव प्राधान्यात्, [तत्र] । महानाग इव महानागः,
स इव प्राधान्यात्, महांश्चासौ नागश्चेति वा । प्रशस्ताः केसराः सन्त्यस्य केसरः,
अन्नादित्वादः । रक्ताः केसरा अस्य रक्तकेसरः ॥२७॥

देवानां वल्लभो देववल्लभः, कुम्भीको रसाधारत्वात्, अनयो-
10 र्द्वन्द्वः । तुङ्गः उच्चैस्तरत्वात्, “तमृच् काङ्क्षायाम्” ताम्यते वा तुङ्गः, “कमि-
तमि-शमिभ्यो टित्” [हैमोणादिसू० १०७] इति ङितुङ्गः । पुरुषनामकः पुरुषा-
ख्यत्वात् । यदवादीन्दुना-

तुङ्गः पुष्पकसङ्गः स्यात् पुन्नागो रक्तकेसरः ।

पुन्नागः पुरुषाद्वाश्च केषाञ्चित् पद्मकेसरः ॥

15

[ ] इति ।

अमरेणापि—

पुन्नागे पुरुषस्तुङ्गः केसरो देववल्लभः ॥ [का० २ वर्ग ४ श्लो० २५] इति ।
एतस्य लोके ‘पुन्नाग’ इति प्रसिद्धिः ।

अगस्त्ये तु बहुसेनः शुकनागो मुनिद्रुमः ॥ २८ ॥

20 अगं स्तम्नाति अगस्त्यः, “अग-पुलाभ्यां स्तम्भेर्ङित्” [हैमोणादिसू० ३६३] इति
ङित् यः, [तत्र] । बहुचः सेना अस्य बहुसेनः । शुकं नागयति शुकनाशः,
शुकस्य नागोऽस्मादिति वा । मुनीनां द्रुमो मुनिद्रुमः । आह च —

अगस्त्याद्बो बह्व(बहु)सेनो मधु शिशुर्मुनिद्रुमः ।

[ ] इति ।

25 एतस्य लोके ‘अगथियउ’ इति प्रसिद्धिः ॥ २८ ॥

करचोरे कणवीरः श्वेतपुष्पोऽश्वमारकः ।

प्रनिहासः शतप्रासोऽश्वरोहः कुमुदोद्भवः ॥ २९ ॥

किरति-क्षिपति करवीरः, “जम्बीरा-ऽऽमीर-” [हैमोणादिसू० ४२२] इतीरे निपात्यते, कृणोति-हिनस्ति करः, स वीर इव मारकत्वाद्वा करवीरः; कराः-कर्तारो वीरा अत्रेति वा, तत्र । कणा वीरा इव अस्य कणवीरः; “कण आर्तस्वरे” इति बोपदेवधातुपाठोक्तेः कणन्ति कणा, कणा वीरा अस्मादिति वा । श्वेतसनि पुष्पाण्यस्य श्वेतपुष्पः । अश्वान् उपमुक्तो मारयति अश्वमारकः । प्रतीप-अश्वघ्न-त्वाद हासः-विकासोऽस्य प्रतिहासः । शतं-बहूनि प्रासाः-कुन्ता इव पुष्पाण्यस्य शतमासः । अश्वं रोहति अश्वरोहः । कुमुदमिव उद्भवोऽस्य कुमुदोद्भवः । आह च-
शतकुन्तः श्वेतपुष्पः प्रतिहासोऽश्वरोहकः ।

[ ] इति ।

अश्वहा अश्वघ्नः श्वेतकुन्दश्च श्वेतकणवीरानामानि ॥ २९ ॥

01

रक्तपुष्पेऽत्र लगुडश्चण्डातश्चण्ड-गुल्मकौ ।

‘अत्र’ इति रक्तपुष्पे कणवीरे “लो सङ्गे” ल्याति लगुडः, “लोरुडः” [हैमोणादिसू० १७७] इत्युङ् प्रत्ययः । चण्डमतति तीक्ष्णत्वात् चण्डातः । चण्डातकोऽपि । चण्ड इव चण्डः तैरुपयात् । गुल्मं किरति-क्षिपति गुल्मकः, “कचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति ङः । यदाह-

15

द्वितीयो रक्तपुष्पस्तु चण्डातो ल्युङस्तथा ।

चण्डातको गुल्मकश्च प्रचण्डः करवीरक ॥

गुल्महरोऽपि [ ] इति ।

रक्तकणवीरानामानि ।

तमाले तु कालस्कन्धस्तापिच्छो रञ्जनो वसुः ॥ ३० ॥ 20

“तमूच् काङ्गायाम्” ताम्यति तमालः, “कृ-कृ-मृ-” [हैमोणादिसू० ४७५] इत्याल, पुं-लीबलिङ्, तत्र । कालः स्कन्धोऽस्य कालस्कन्धः । तापिनश्छादयति तापिच्छः, “कचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति ङ । पृषोदरादिवाच्यानुस्वारगमे तापिच्छोऽपि । रञ्जयति रञ्जनः । वसति श्यामवर्णोऽत्र वसुः, “मृ-मृ-तृ-त्सरि-” [हैमोणादिसू० ७१६] इत्यु । एतस्य लोके ‘तमाल’ इति प्रसिद्धिः ॥ ३० ॥

25

तमालपत्रे वैस्वालयं रोमसं तामसं दलम् ।

१ कालस्कन्धस्तमाले स्यात् तापिं नि० ॥ २. वज्राख्यं नि० ॥

तमालस्य पत्रं तमालपत्रम्, तत्र । वम्बारस्य वसुनामत्वात् । रोमाणि स्थिति
रोमसम् । तमोऽस्त्यस्य तामसम्, श्यामत्वात्, ज्योत्स्नादित्वादन । दलम् पत्राख्य-
त्वात् । यदाह—

तमालपत्र पत्र स्यात् पलाशं च दलं छदम् ।

5

[ ] इति ।

तमालपत्रनामानि ॥

सूक्ष्मैलायां चन्द्रबाला द्राविणी निष्कुटिस्तुटिः ॥ ३१ ॥

कपोतवर्णिका तुच्छा कोरङ्गी बहुला तुला ।

पल्यति मुलदौर्गन्ध्यं प्रेरयति एला, सूक्ष्मा चासौ पल्य च सूक्ष्मैला,
10 तस्याम् । चन्द्रस्य-कर्पूरस्य बाला-पुत्रीव चमत्कारादिति चन्द्रबाला । द्रावयति-मुल-
दौर्गन्ध्यमवश्यमिति द्राविणी. आवश्यकं गिन्निति गिन् । निष्क्रान्ता कुट-कोशाद्
निष्कुटिः । “तुटत् कलहे” तुटति तुटिः, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४] इति
किदि, लीलिङ्ग । “त्रुटत् छेदन” रोपान्त्योऽयम्, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४]
इति किदिप्रत्यये त्रुटित्यपि ॥ ३१ ॥

15 कपोतस्येव वर्णोऽस्या कपोतवर्णा, स्वार्थिके के कपोतवर्णिका । तुच्छा
लघ्वीयसीत्वात् । कुरति-शब्दायते कोरङ्गी, “शृङ्ग-शाङ्गादय” [हेमोणादिम् ० ९.६] इति
गे निपात्यते. गौरादित्वाद् डी । बहते बहुला, “स्था-वङ्कि-वंहि-” [हेमोणादिम् ०
४८६] इति उलो न लोपञ्च, बहन्ति पणानि लाति वा । तोल्यते तुला, भिदादित्वात्
साधुः । आह च —

20

सूक्ष्मैला द्राविडी तुच्छा कोरङ्गी बहुला त्रुटि ।

एला कपोतवर्णा च चन्द्रबाला च निष्कुटि ॥

[ ] इति ।

सूक्ष्मैलानामानि । लोके ‘एलची’ इति प्रसिद्धिः ।

स्थूलैलायां बृहदेला पत्रैला त्वक्स्वगन्धिका ॥ ३२ ॥

25

त्रिदिवोद्भवा पृथ्वीका कर्णिका त्रिपुटा पुटा ।

१. द्राविडी नि० ॥ २. बह्वैला नि० ॥

स्थूला चासौ एला च स्थूलैला तस्याम् । बृहती चासौ एला च बृहदेला ।
पत्रोपलक्षिता एला पत्रैला । त्वचा मुगन्धिका त्वक्मुगन्धिका ॥ ३२ ॥

त्रिदिवे-स्वर्गे उद्भव-उत्पत्तिर्यस्या सा त्रिदिबोद्भवा । पृथ्वी प्रतिकृति
पृथ्वीका बहुपर्जत्वात्, “तस्य तुन्ये क संज्ञा-प्रतिकृत्यो” [सिद्ध०७.१.१०८] इति
कः । कर्गयति कर्णिका, णके आप् । त्रीणि पुटान्यस्या त्रिपुटा त्र्यस्त्रि । पुटानि
सन्ति अस्याः पुटा, अन्नादिवादः । आह च —

भद्रैला बृहदेला च त्रिदिवा त्रिपुटोद्भवा ।

स्थूलैला त्वक्मुगन्धा च पृथ्वीका धान्यका पुटा ॥

[

] इति ।

बृहदेलानामानि । लोके तु ‘कङ्गोली एला’ इति प्रसिद्धिः ।

10

कर्पूरे स्याद् घनसारो हिमाह्वो हिमवालुका ॥ ३३ ॥

सिताभ्रः शीतलरजः स्फटिकश्चन्द्रनामकः ।

कन्पते कर्पूरः, पुं-स्त्रीबलिङ्ग . “मी-मसि-” [हैमोणादि सू०४२७] इत्युरः, [तत्र] ।
घनस्येव सारोऽस्य घनसारः । हिमस्याऽऽह्लास्य हिमाहः, शीतत्वात् । हिमा-
शीता चासौ वालुका च हिमवालुका ॥ ३३ ॥

15

सिताभ्रसदृशत्वात् सिताभ्रः, दन्त्यादि । शीतलं रजोऽस्य शीतलरजः ।
स्फटिक इव स्फटिकः, निमलत्वात् । चन्द्रस्य नाम अस्य चन्द्रनामा, त्वार्थिके
के चन्द्रनामकः, आह्लादकत्वात् । [चन्द्रपर्याया अपि] । आह च —

कर्पूर शीतलरज सिताभ्र स्फटिको हिम ।

चन्द्रस्तुषारस्तुहिन शशीन्दु-हिमवालुका ॥

20

[

] इति ।

कर्पूरनामानि । लोके ‘कर्पूर’ इति प्रसिद्धिः ।

कक्कोलके कटुफलं कौलकं माघबोधितम् ॥ ३४ ॥

कोलं कोशफलं कोरं मारीचं क्षीपमिस्थपि ।

कचते-दीप्यते कक्कोलम्, “पिच्छोल-कल्लोल-” [हैमोणादि सू०४९५] इत्योले २;
निपात्यते; “ककि लौल्ये, ककतेऽत्र क कोलति-संस्त्यायति वा” इति क्षीरस्वामी;

१ कर्पूरे घनसार स्याद् हिमा नि० ॥ २ कोमक मागबोधितम् नि० ॥

स्वार्थिके के ककोलकम्, तत्र । कटु-क्षारं फलमस्य कटुफलम् । कोलति-संस्त्या-
यति कोलम्, स्वार्थिके के कोलकम् । माधवे उष्यते स्म माधवोपितम् ॥३४॥

कोलति कोलम्, अच । कोशे फलान्यस्य कोशफलम् । कोलशब्दस्य
र-ल्योऽर्थे कोरम् । “मृत् प्राणत्यागं” म्रियते अनेन मारीचम्, “म्रियतेरीचण ”
; [हैमोणादिम् ० ११८] इतीचण, पुं-स्त्रीबलिङ्ग । द्वीपमिव द्वीपम् । आह च--

ककोलकं कृतफलं कोलकं कटुकाफलम् ।

तैल कटुफलं द्वीपं मारीचं माधवोपितम् ॥

[

] इति ।

एतस्य लोके ‘कङ्कोल’ इति प्रसिद्धिः ।

10

लवङ्गे शिखरं दिव्यं भृङ्गारं वारिजं लवम् ॥ ३५ ॥

श्रीपुष्पं श्रयाहयं देवपुष्पं चन्दनपुष्पकम् ।

“लृग्श् छेदने” लृयते लवङ्गम्, “पति-नमि-” । हैमोणादिम् ० १, ८ । इत्यङ्ग, तत्र ।
“शाग्वृ व्यासौ” शाग्वनि शिखरम्, “शाखं गिदेनौ चात ” । हैमोणादि म० ४०० । इत्यङ्ग,
धातोराकारस्य चेकारः, शिखराकारत्वाद्वा । दिवि भव दिव्यम्, “शुप्रागपागुद-
15 कप्रतीचो य ” [सिद्ध० ६ ३, ८] इति य । श्रियते भृङ्गारम्, “द्वार-भृङ्गार-” [हैमोणादि-
मू० ४११] इत्यङ्ग निपात्यते । वारिजि जल नान वारिजम्, “क्वचित्” [मिद्ध० ५ १
१७१] इति ड । लृयते लवम् ॥ ३५ ॥

श्रियाः पुष्पं श्रीपुष्पम् । श्रिया आह्वयो यस्य तत् श्रयाह्वयम् । देवं-द्युति-
मद देवानां वा पुष्पं देवपुष्पम् । चन्दनस्य पुष्पम् चन्दनपुष्पम्, स्वार्थिके के
30 चन्दनपुष्पकम् । आह च--

लवङ्गं देवकुसुमं भृङ्गारं शिखरं लवम् ।

दिव्यं चन्दनपुष्पं च श्रीपुष्पं वारिसम्भवम् ॥

|

] इति ।

एतस्य लोके ‘लवङ्ग’ इति प्रसिद्धिः ।

35

नलिकायां कपोताङ्गिर्निर्मध्या शुषिरा नटी ॥ ३६ ॥

अठजनकेशी धमनी शून्या विद्रुमवल्ल्यपि ।

१ धमन्यञ्जनकेशी च शूनं नि० ॥

“णल गन्धे” नलति नली, स्वार्थिके के नलिका, तस्याम् । कपोताहिरिब कपोताहिरिः, नलिकत्वात् । निर्गतं मध्यमस्या निर्मध्या । शुषिः—छिद्रमस्या अस्ति शुषिरा, “मध्वादिभ्यो र” [सिद्ध० ७.२.२६] इति रः । नटति—नृत्यति वायुना नटी, नर्तकीत्वात्, अच्, गौरादित्वाद् ङी ॥ ३६ ॥

अञ्जनाभा केडा अस्या अञ्जनकेशी । धमनीव धमनी, शौषियात् । १ शुने हिता शून्या, “शुनो वधोदृत” [सिद्ध० ७.१.३३] इति यः । विद्रुमवल्लीव विद्रुमवल्ली नखीयम् । आह च—

नलिका विद्रुमलता कपोतचरणा नली ।

शुषिरा धमनी शून्या निर्मध्या नर्तकी नटी ॥

[

] इति ।

10

नलिकानामानि ।

अतिमुक्ते मण्डकः स्यात् पुण्ड्रको भ्रमरोत्सवः ॥ ३७ ॥

पराश्रयः सुवसन्तः कामुको माधवी लता ।

अतिकान्तो मुक्तान् विरक्तान् अतिमुक्तः, तत्र । मण्डयति मण्डकः, णक् । पुण्ड्रदेशोद्भवत्वात् पुण्ड्रः स्वार्थिके के पुण्ड्रकः । भ्रमराणामुत्सवोऽस्मादिति १५ भ्रमरोत्सवः ॥ ३७ ॥

पर—श्रेष्ठ आश्रयोऽस्य पराश्रयः, परैराश्रीयते वा । गोमनो वसन्तोऽस्मादिति मुवमन्तः । कमनशील कामुकः, “शू कम—” [सिद्ध० ५.२.४०] इत्युक्त्वा । मधौ—वसन्ते भवा माधवी, “भर्तु-सन्ध्यादेरण्” [सिद्ध० ६.३.८९] इत्यम् । लाति लता, “पृषि रञ्जि-” [हैमोणादिसू० २०८] इति क्तिदतः । २० आह च—

अतिमुक्तः पुण्ड्रकः स्याद् वासन्ती माधवी लता ।

[अमर० का०२ वर्ग४ श्लो०७२] इति ।

अन्योऽप्याह—

अतिमुक्तो माधवी च सुवसन्तः पराश्रयः ।

25

अतिमुक्तः कामुकश्च मण्डको भ्रमरोत्सवः ॥

[

] इति ।

अतिमुक्तनामानि । लोके 'अमीतउ' इति प्रसिद्ध ।

पिप्पले बोधिरभ्यस्थः श्रीवृक्षश्चलपत्रकः ॥ ३८ ॥

मङ्गल्यः केशवावासः श्यामलो द्विरदाशनः ।

“ पल गतौ ” पलति पिप्पलः, “ प-पलिभ्यां टित् पिप् च पूर्वस्य ” [हैमो-
णादिसू० ११] इति अः प्रत्ययः पिप् च पूर्वस्य, पिप्पलानि-देश्यां पत्राणि, तानि
सन्त्यस्य वा, अन्नादित्वाद- । “ अपि प्लवते ” इति नैरुक्ताः । “ एवमाद्याः प्राकृता
अपि ” इति धन्वन्तरिः । यदाह-

प्रायो जनाः सन्ति वनेचराद्या गोपादय प्राकृतनामतज्ज्ञा ।

प्रयोजनार्था वचनप्रवृत्तिर्यतस्तत प्राकृत इत्यदोषः ॥

10

[

] इति ।

किञ्च-

रस-वीर्य-विपाकेभ्यो मूलात् पुष्पात् फलाद दलात् ।

आकाराद् देश-कालादेर्वनौषध्यर्थमुन्नयेत् ॥

[

] इति ।

15 तत्र । बुध्यते बोधिः. “ किलि-पिलि- ” [हैमोणादि मृ० ६०८] इति इ.
बोधिसत्त्वाख्य सर्वोपकारित्वात् तनुवृत्तत्वाद् गुरुपर्णत्वाच्च । अभ्वेषु तिष्ठति अश्वस्थः
अश्वाश्रयः, पृषोदरादित्वात् सस्य तन्वम । श्रिया युक्तो वृक्षः श्रीवृक्षः । स्वल्प-
वातेऽपि चलानि पत्राण्यस्य चलपत्रः, स्वार्थिके के चलपत्रकः ॥ ३८ ॥

मङ्गले साधुर्मङ्गल्यः. “ तत्र साधौ ” [सिद्ध० ७.१.१५] इति यः ।

20 केशवस्य आवासः केशवः आवसत्यत्रेति वा केशवावासः । अत एव कृष्णावासः ।
श्यामो वर्णोऽस्यस्य श्यामलः, सिध्मादित्वाद लः । द्विरदस्य अशनः- भक्तं द्विरदा-
शनः, पु-क्लीबलिङ्गः । आह च-

पिप्पलः केशवावासश्चलपत्रः पवित्रकः ।

मङ्गल्यः श्यामलोऽश्वत्थो बोधिवृक्षो गजाशनः ॥

25

[

] इति ।

एतस्य लोके 'पीपल' इति प्रसिद्धिः ।

गर्दभाण्डे कन्दरालञ्छायावृक्षः कमण्डलुः ॥३९॥

प्लक्षो वटः प्लवः शुङ्गी सुपार्श्वश्चारुदर्शनः ।

कपीतनः कपीतः स्यात् पीतन-प्लवकावपि ॥४०॥

गर्दभ इवाण्डमस्य गर्दभाण्डः। गर्द—सगन्धं भाण्डमस्येति वा, तत्र ।
कन्दरां लालि कन्दरालः। गोणादित्वात् कन्दरागन्धस्याबन्तत्वम् । छायायुक्तञ्छायाया
वा वृक्ष छायावृक्षः । क—पानीयमनिति—प्राणित्यस्मिन्निति कमण्डलुः, “गूहल-
गुग्गुलु-कमण्डलव ” [हैमोणादिस० ८२४] इति आलुप्रत्यये निपात्यते, निपातनाच्च
कम्पुर्वादिनितेर्डाऽन्तो ह्रस्वश्च प्रत्ययादे, पुंलिङ्ग ॥३९॥

प्लक्षति--अधो गच्छति प्लक्षः “प्लष् दाहे” लोफत्यगिवमिति वा. “प्लुपे प्लश् च”
[हैमोणादिसू० ५६६] इति स प्रत्ययो धातोश्च प्लष् इत्यादेश । वटति--वेष्टयति 10
मूलैर्वटः, अच् . त्रिलिङ्ग । ‘ प्लुङ् गतौ ’ प्लवते अगिवमस्मादिति प्लवः । गाम्यति
शुङ्गी, “कमि-नमि-” [हैमोणादिसू० १०७] इति डिदुङ्ग, गौरादित्वाद् ङीः ।
शोभन पार्श्वमस्य सुपार्श्वः । चारु—मनोहर दर्शनमस्य चारुदर्शनः । कं पीतयति
कपीतनः, “ङ्गुक् गतौ ” कपीन् एति वा, पृषोदरादित्वात् । कं पीतयति कपीतः,
अच् । कपीतनशब्दसम्बन्धिक्रकारस्य पृषोदरादित्वाल्लोपे पीतनः, पीतयति वा पीतनः । 11
प्लवने वातेन प्लवकः । आह च —

प्लक्ष कपीतनः शुङ्गी सुपार्श्वश्चारुदर्शनः ।

प्लवको गर्दभाण्डश्च कमण्डलुर्वटः प्लवः ॥

[ ] इति ।

अमरोऽपि —

20

गर्दभाण्डे कन्दराल-कपीतन-सुपार्श्वका ।

[का०२ वर्ग ४ श्लो०४३] इति ।

गर्दभाण्डनामानि । लोके तु ‘पीपरी’ इति प्रसिद्धिः ॥४०॥

पेर्कट्यां पेर्कटी प्लक्षः सतीदो लक्षणो जटी ।

“पृचैप् सम्पर्के” पृच्यते पेर्कटी, “कपट-कीकटादयः” [हैमोणादिसू० 25
१४४] इत्येते निपात्यते, गौरादित्वाद् ङीः । यत् शाश्वतः—

१ कपटी पेर्कटी प्लक्षः सतीदो लक्षणे जटी नि०॥

विहेया पर्कटी प्लक्षः प्लक्षः पिप्पलपादपः ।

[ ] इति ।

तस्याम् । पर्कटाख्यं फलमस्त्यस्य पर्कटी. टनन्तोऽयम् । यद् वाचस्पतिः-

“फलं त्वेतस्य पर्कटम्” [ ] इति ।

प्लक्षशब्दस्य साधना अत्र पूर्ववत् । सर्ता दयते पालयति सतीदः । लक्ष-
यति लक्षणः । जटा सन्त्यस्य जटी. गिम्वादित्वादिन् ।

वटे वैश्रवणावासो न्यग्रोधो बहुपाद ध्रुवः ॥ ४१ ॥

स्कन्धजन्मा रक्तफलः क्षीरी शुङ्गी वनस्पतिः ।

वटति-वेष्टयति मूलैर्वटः, तत्र । वैश्रवणस्य-धनदस्य आवासो वैश्रवणावासः ।

10 न्यग्रो रोहति न्यग्रोधः, “वीरुन्यग्रोधौ” [सिद्ध० ४.१ १२१] इति ध्रुवे साधुः,
न्यक्-तिर्वगमार्गं मूलै रूणद्धि वा । बहव पादाः मूलान्यस्य बहुपाद, “सुसङ्ख्यात्”
[सिद्ध० ७.३.१५०] इति पाद्वाचः । “ध्रुव् गति-स्थैर्ययो” ध्रुवति ध्रुवः. “तुदादि-
विधि-” [हैमोणादिसू० ५] इति क्ति- प्रत्ययः ॥ ४१ ॥

स्कन्धात्-प्रकाण्डाद् जन्माऽस्य स्कन्धजन्मा । रक्तानि फलान्यस्य रक्तफलः ।

15 क्षीरमस्त्यस्य क्षीरी । शुङ्गीशब्दस्य साधना प्राग्वत् । वनस्य पति वनस्पतिः, वर्वत्कादि-
त्वात् साधुः । आह च -

वटो रक्तफलः शुङ्गी न्यग्रोधः स्कन्धजो ध्रुवः ।

क्षीरी वैश्रवणावामो बहुपादो वनस्पतिः ॥

[ ] इति ।

20 न्यग्रोधनामानि । लोकेऽस्य ‘वडु’ इति प्रसिद्धिः ।

उदुम्बरे जन्तुफलो यज्ञाङ्गो हेमदुग्धकः ॥ ४२ ॥

सदाफलो वसुवृक्षः श्वेतचल्को मशक्यपि ।

“उन्दी (‘उन्दैप्’) क्लृप्ते” उनति उदुम्बरः. ‘तीक्ष्ण-धीवर-” [हैमोणादिसू०

४४४] इति वरटि निपात्यते, निपातनाद् उन्देर्धातो क्तिदुम् चान्तः, उल्लङ्घितोऽ

25 म्बर इति वा, षष्ठोदरादित्वाद् उज्वम्, तत्र । मशक्यगर्माणि फलान्यस्य जन्तुफलः ।

अत एव कृमिफल इति पययिणोक्तः । यज्ञ एवाङ्गोऽस्य यज्ञाङ्गः । हेमवर्णं दुग्ध-

मस्य हेमदुग्धः, के हेमदुग्धकः ॥ ४२ ॥

सदा फलति सदाफलः । वसोर्वृक्षो वसुवृक्षः । श्वेतो ककः—छल्लिरस्य श्वेत-
बल्कः । मशकाः सन्त्यस्य मशकी । आह च—

क्षीरवृक्षे हेमदुग्ध उदुम्बर-सदाफलौ ।

अपुष्प-फलसम्बन्धो यज्ञाङ्गः श्वेतबल्कलः ॥

[ ] इति ।

5

इन्दुरपि जगाद—

उदुम्बरस्तु यज्ञाङ्ग मुचक्षुः श्वेतबल्कल ।

हेमदुग्धं कृमिफलं क्षीरवृक्षं सकाञ्चनः ॥

[ ] इति ।

उदुम्बरनामानि । लोके 'उंभरा' इति प्रसिद्धिः ।

10

काकोदुम्बरिकायां तु फाल्गुनी फल्गुवाटिका ॥ ४३ ॥

फेल्गुराजी फलभारी मलयूर्जघनेफला ।

काकप्रिया उदुम्बरिका काकोदुम्बरिका, तस्याम् । फल्गुनत्येयं फाल्गुनी,
“नत्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् । फल्गुश्चासौ वाटिका च फल्गुवाटिका ॥ ४३ ॥

फलति फल्गुः, “फल-वन्त्यमेर्गु” [हैमोणादिसु० ७५८] इति गुः । अजति 15
आजिः, “पादाच्चात्यजिभ्याम्” [हैमोणादिसु० ६२०] इति णिदि, “पद-पादस्याऽऽ-
ज्याति-गोपहने” [सिद्ध० ३.२.९५] इति निर्देशाद् ङीभावाभावः, ङ्याम् आजि । फलानि
बिभर्ति फलभारी, “कर्मणोऽण्” [सिद्ध० ५.३.१४] इत्यण्, गौरादित्वाद् ङीः । “युणि
जुगुप्सायाम्” मल-श्चित्रं यावयते मलयूर्जः, पृषोदरादित्वात् । जघने—बुध्ने फलान्यस्या-
जघनेफला, सप्तम्यलुक् । गते लीलिङ्गा । आह च—

20

काकोदुम्बरिका फल्गुराजी [च] फल्गुवाटिका ।

फाल्गुनी फलभारी च मलयूर्जश्चित्रमेघजम् ॥

[ ] इति ।

काकोदुम्बरिकानामानि । लोके 'कालुम्बरी' इति प्रसिद्धिः ।

राजादने तु राजन्या क्षीरिका प्रियदर्शनः ॥ ४४ ॥

25

कपिप्रियो दृढस्कन्धो मधुरौलफलो नृपः ।

राज्ञाम् अदनं मृष्टत्वाद् राजादनम्, पु-क्लीबलिङ्ग, तत्र । राज्ञे हिता राजन्या, "तस्मै हिते" [सिद्ध० ७.१ ३५] इति हितेऽर्थः यः । श्रीरमस्त्यस्या श्रीरिका, श्रीरस्वादुत्वात्, "अतोऽनेकस्वरात्" [सिद्ध० ७.२.६] इतीकः । प्रियं दर्शन-मस्य प्रियदर्शनः ॥४४॥

- 5 कपे प्रिय कपिप्रियः । दृढ स्कन्ध प्रकाण्डोऽस्य दृढस्कन्धः । ['मधु-
रालफल'] मधुरालाभ्या फलमिति योज्यते, तत मधु-मृष्ट फलमस्य मधुफलः,
रालवर्गं फलमस्य रालफलः । नृपप्रियत्वाद् नृपः । आह च

श्रीरिक्तोक्ता च राजन्या श्रीरमृद रूपको नृप ।

राजादनो दृढस्कन्ध कपीष्ट प्रियदर्शन ॥

- 10 [ ] इति ।

राजादननामानि । लोकं तु 'रायणी' इति प्रसिद्धिः ।

पियाले तु राजवृक्षो बहुवल्को धनुष्पटः ॥ ४५ ॥

सन्नकद्रुः खरस्कन्धश्चारस्तापमवल्लभः ।

"पां पाने" पीयते पियालः, 'कुलि-पिलि-विशि-विडि-मृणि-कुणि-पी-प्री-भ्य' कित्

- 15 हिमोणादिसू० ४७६] इत्यालः प्रत्ययः, तत्र । राज्ञा वृक्षो राजवृक्षः । बहवो वल्का
अस्य बहुवल्कः । धनुष इव पट-विस्तारोऽस्य धनुष्पटः ॥४५॥

सन्नकः-खरो दृ-स्कन्धोऽस्य सन्नकद्रुः । खर-कठोरः स्कन्धोऽस्य खर-
स्कन्धः । "चर भक्षणं च" चर्यते-अवते चरः चर एव चारः, प्रजादेत्वादण् । तापसाना
वल्लभः तापसवल्लभः । आह च

- 20 पियालोऽथ खरस्कन्धश्चारो बहुवल्कल ।

सन्नकद्रुश्चापपटो ललनम्नापसप्रिय ॥

[ ] इति ।

चापपट इति पययेणोक्त । पियालनामानि । लोके चारु' इति प्रसिद्धिः ।

आम्रानके वर्षपाकी कपिचूतः कपिप्रियः ॥ ४६ ॥

- 25 कपीतनः पीतनकस्तनुक्षीरोऽम्लपाटकः ।

शुङ्गी कपिरमाल्यश्च दृष्यफलो बिभीषणः ॥ ४७ ॥

"अम शब्द-भक्त्यो" अमति आम्रानतकः "अम्रानतका-ऽऽम्रानतक-" [हिमोणादि-
सू० ८३] इति निपात्यते आम्रमति कपिचूतत्वादिति वा, तत्र । वर्षणं पाकोऽस्यस्य
वर्षपाकी । कपे-चूत आम्र कपिचूतः । कप, प्रिय कपिप्रियः ॥ ४६ ॥

कपीस्तनोति कपीतनः । पीतीक्रियते अनेन पीतयति वा पीतनः, स्वाधिके के पीतनकः । “कपीतनशब्दस्य पीतनोऽपभ्रंशः” इत्येके । तनु—तुच्छं क्षीरमस्य तनुक्षीरः । अम्भं पाटयति अम्भपाटकः । पटधातुभासार्षचौरादिक । शाम्यति शुङ्गी, “कमितमि-” [हेमोणादिमू० १०७] इति डिदुङ्ग, गौरादित्वाद डी । यन्महेश्वरः

शुङ्गी बटा-ऽऽघ्रातकयोः कर्कट्यामपि विश्रुता ।

|

] इति ।

कपिरसेन आदय कपिरसादयः । दूय फलमस्य दूष्यफलः । भीषि विभीषयते विभीषणः, “नम्बादिभ्योऽन” [सिद्ध० ५. १. ५२] इत्यन । आह च—

आघ्रातक पीतनक कपिचृतोऽम्भपाटकः ।

शुङ्गी कपिरसादयश्च तनुक्षीर कपिप्रिय ॥

10

|

] इति ।

आघ्रातकनामानि । लोके ‘अम्बाडओ’ इति प्रसिद्धिः ॥ ४७ ॥

अर्के विकीरणोऽर्काद्बो जम्भला-ऽऽस्फोट-विष्किराः ।

क्षीरा-ऽर्कपर्णः

अर्कयतं—स्तूयतेऽर्कः । यदाह श्रीधरः

15

“अर्कं सूर्येऽर्कपर्णे च” ।

] इति ।

महेश्वरोऽपि—

“अर्काऽर्कपर्णे स्फटिके” ।

] इति ।

तत्र । विकिर्गति पुष्पाणि विकीरणः । वृषोदगदिन्वात् साधु । अर्कः सूर्यस्तस्य आह्ला—नाम अस्य अर्काद्बो । तेन भास्करः रश्मिग्यादयोऽयवसेया । जम्भ लाति 31 जम्भलः । “स्फुटन् विकसनं” आस्फुटन् पुष्पे आस्फोटः, ज्जिति गुण । अच् (घञ्) प्रत्यय । विकिर्गति विष्किरः, “वौ विष्किरो वा” [सिद्ध० ४. ४. ९६] इति सङागम । उपलक्षणोऽयम्, तेनान्यत्रापि । ‘क्षीगऽर्कपर्णः’ इति क्षीग-ऽर्कयोः पर्ण इति सम्बन्धने । तेन क्षीगः पर्णोऽस्य क्षीरपर्णः, अर्काभानि पर्णान्यस्य अर्कपर्णः । आह च—

अर्कं सूर्यादयः पुष्पां विष्किरोऽथ विकीरण ।

35

जम्भलः क्षीगपर्णः स्यादास्फोटो भास्करो गवि ॥

|

] इति ।

एतस्य लोके ‘आकु’ इति प्रसिद्धिः । तन्नामानि -

राजाके त्वलको गणरूपकः ॥ ४८ ॥

एकाष्टीलः सदापुष्पी मन्दारश्च प्रतापसः ।

राजा चासौ अर्कश्च राजार्कः, श्वनाऽयम्, तत्र । शुक्लोऽर्क अर्कः, पृषो-
दरादित्वात् साधु, अलति-भूषयतीति वा. "निष्क-तुरुष्क" हैमोणादिम् ० २६]
, इति के निपात्यते । यत् श्रीधरः

"अलको धवलके स्यात्" ।

। इति ।

गणा-बहवो रूपाण्यस्य गणरूपः, स्वार्थिक के गणरूपकः ॥ ४८ ॥

एकोऽष्टीलः-मञ्जाऽस्य एकाष्टीलः । सदा पुष्पाणि सन्त्यस्य सदापुष्पी ।

मन्दान् इत्यति मन्दारः, मन्दा आग अस्य वा । प्रताप स्यति प्रतापसः. "षोच
१० अन्नकर्मणि" इत्यस्माद् उप्रत्यय । आह च

राजाका वसुकोऽयोऽका मन्दागे गणरूपक ।

एकाष्टील सदापुष्पी मुधा-ऽलर्क प्रतापस ॥

।

। इति ।

एतस्य लोके 'आकुमन्दारु' इति प्रसिद्धि । यदमरः

१. अर्काह-वसुका ऽऽस्फोट गणरूप-विकारणा ॥

मन्दारश्चार्कपर्णेऽत्र शुक्लऽलर्क प्रतापसौ ।

। का० २ वर्ग ४ श्लो० ८०-८१] इति ।

स्तुष्ट्यां वज्रो महावृक्षोऽमिषत्रः स्तुक् सुधा गुडा ॥४९॥

ममन्तदुग्धा सीदुण्डो गण्डीगे वज्रकण्टकः ।

३। "ष्णुहौच उद्भिर्गण" स्तुष्ट्यानि श्रीगं स्तुहिः, नाम्युपान्त्य-" [हैमोणादिम् ०
६०९] इति किति स्तुहेति वैद्या तस्याम् । वज्र एव वज्रः, भेदकत्वात् । महाश्रासौ
वृक्षश्च महावृक्षः । अमिष-स्वद्वगस्तदाभानि पत्राण्यस्य अमिषत्रः । 'स्तुक् प्रस्तवने'
स्तौति श्रीगं स्तुक् स्तुको स्तुक, 'द्रागादथ' हैमोणादिम् ० ८७०] इति किक्प्रत्य-
यान्तो निपात्यते । मुट्टु दधाति व्यन्ति एना वा सुधा । 'गुड् अन्दे' गवते गूयते
३. वा गुडा, 'कु-गु-हु-नी' । हैमोणादिम् ० १७०] इति कित् इ गुडनि ग्धति वा.
"नाम्युपान्त्य-" । सिद्ध ० ५१ ५४] इति क । यच्छाश्वतः—

१ पुष्पो म" नि० ॥ २ ऽऽज्योऽर्का पु ॥ ३ वृटया वधा नि० ॥ ४ सुक् नि० ॥ ५ संदुण्ड
शण्डेरी चक्रकण्टक नि० ॥

गुडौ गोलेशु-विकृती स्नुही-गुलिकयोगुडा ।

[ ] इति ॥ ४९ ॥

समन्ततो दुग्धमस्याः समन्तदुग्धा, शृषोदगदिच्चात् तकाग्लोपः । “हुड्डु सङ्घाते”
सीति हुण्डते सीहुण्डः, सिंहतुण्डापञ्चग । यद् मेखला---

“कुलिशतरुः सीहुण्डः” [ ] इति ।

गुडति गण्डीरः, “जम्बीरा-SSमीर-” [हैमोणादिसू० ४२२] इति ईरे
निपात्यते, गण्डीन् -ग्रन्थीन् ईर्यति वा । वज्रवद भेदकानि कण्टकान्यस्य वज्रकण्टकः ।
आह च

स्नुक् सुधा च महावृक्षो गुडा निर्विगपत्रकः ।

समन्तदुग्धा गण्डीरः सीहुण्डो वज्रकण्टकः ॥

10

[ ] इति ।

एतस्या लोके ‘शोहरी’ इति प्रसिद्धिः ।

करमर्दे करमेन्दः कराम्लक-सुषेणकौ ॥ ५० ॥

स्थूलपर्कट आविग्नः कृष्णपाकफलोऽपि च ।

कण्ठे मृद्यते करमर्दः, तत्र । कण्ठे मन्दः करमेन्दः । करे अम्ल इव कराम्लः, 15
स्वार्थिके के कराम्लकः । गोभना सेनाऽस्य सुषेणः कपिमुखाभ, “गन्धक” [सिद्ध०
२ ३. २६] इति क्वम्, स्वार्थिके के सुषेणकः ॥ ५० ॥

स्थूलं पर्कटं-फलमस्य स्थूलपर्कटः “ओविजैति भय-चलनयो” उद्विजतेऽस्माद्
आविग्नः, “दिन-नग्न-” [हैमोणादिसू० २६८] इति ने निपात्यते । कृष्णं पाके
फलमस्य कृष्णपाकफलः । आह च---

20

करमर्दकमाविग्नं सुषेणं पाणिमर्दकम् ।

कराम्लं करमेन्दं च कृष्णपाकफलं मतम् ॥

[ ] इति ।

सर्वेऽप्येते पु-क्लीबलिङ्गाः । करमर्दकनामानि । लोके ‘करमदा’ इति प्रसिद्धिः ।

जम्बीरे जम्बलो जम्भो जम्बीरो दन्तहर्षणः ॥ ५१ ॥ 25

दन्तशोथो वक्त्रशोथो जम्भीरो रोचनोऽपि च ।

“जम् अदने” जम्यते जम्बीरः, “जम्बीरा-SSमीर-” [हैमोणादिसू० ४२२] इति
ईरे निपात्यते, तत्र । “जमुङ् गात्रविनामे” जम्भते जम्बलः, “मुरलोरल” [हैमोणादिसू०

४७४] इत्यले निपात्यते जम्भान्-दन्तान् लात्यम्बवाद्वा । जम्भते जम्भः, अच्. [पू-
क्लीबलिङ्ग] “कृ-गृ-पृ-प्र-मन्त्रि ” [हैमोणादिमू० ४१८] इति बहुवचनादीरे जम्भीरः,
“जम्भेर्माह्नार्थस्येतानि रूपाणि” इति क्षीरस्वामी । दन्तान् हर्षयति दन्त-
हर्षण. ॥ ५१ ॥

- 9) दन्ता शठा अस्मादिति दन्तशठः । वक्त्रं गोध्यत्यवश्य वक्त्रशोधी
“णिन् चाऽऽव्ययका-” [सिद्ध० ५ ४ ३६] इति णिन् वक्त्रस्य गोधो वक्त्रशोध
म विद्यते अस्य वा । गच्छति गम्भीरः “जम्बीगऽऽमीग-” [हैमोणादिमू० ४२२] इत्यां
निपात्यते । रोचते रोचनः, “डडितो यस्मिन्नाद्यन्तात्” [सिद्ध० ५ २ ४४] इत्यन ।
आह च—

- 10) जम्भीरो जम्भलो जम्भ प्रोक्तो दन्तशठस्तथा ।
जम्भीरो वक्त्रगोधी च रोचनो दन्तहर्षण ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘जम्बीग’ इति प्रसिद्धिः ।

करुणे तु छागलाभ्यो मल्लिकाकुसुमः प्रियः ॥५२॥

- 1) “कृन् विश्लेषे” कीर्यते करुणः, “कृ-कृ-वृ-ट्-टा-ग्न्य उण ” [हैमोणादिमू० १९६]
इत्युण तत्र । छागलभ्याभ्या अरय छागलाभ्यः । मल्लिकाया इव कुसुमस्य
मल्लिकाकुसुमः । मल्लिकापुष्पोऽपि । प्रीणाति हृदयं प्रियः, “नाम्युपान्त्य-”
[सिद्ध० ५ १.५४] इति क । एतस्य लोक ‘करुणा’ इति प्रसिद्धिः ॥५२॥

बीजपूरे बीजपूर्णः पूरकः फलपूरकः ।

- 20) सुपूरको मातुलुङ्गः केसराम्लोऽम्लकेसरः ॥५३॥

वराम्लो बीजको लुङ्गो रुचको मध्यकेसरः ।

कृमिघ्नो गन्धकुसुमः केसरो ङीधुपादपः ॥५४॥

- बीजैः पूर्यते बीजपूरः, तत्र । बीजं पूर्णं बीजपूर्णः । पूरयति पूरकः ।
फलानि पूरयति फलपूरकः । सुतरां पूरयति सुपूरकः । मा तोन्यते मातुलुङ्गः,
2) “माडस्तुलेरुङ्गक व” [हैमोणादिमू० १०६] इति उङ्गक् प्रत्यय । केसरा अम्लाः अस्य
केसराम्लः; केसरधासौ अम्लधत्ति वा । अम्ला केसरा अस्य अम्लकेसरः ॥५३॥

वरश्चासौ अम्लश्च वराम्लः । बीजाः सन्त्यस्य बीजः. अश्रादित्वादः
स्वार्थिके के बीजकः । मातुलुङ्गगन्धस्य षोडशदित्वाद मातुलुङ्गस्य लोपे लुङ्गः ।

रोचयति रुचकः, “धु-धून्दि-रुचि-” [हैमोणादिम् ० २५] इति किटक । मध्ये केसरा
अस्य मध्यकेसरः । कुमीनं हन्ति कुमिन्नः । गन्धा गन्धवन्तं कुसुमा अस्य
गन्धकुसुमः । केसराः सन्ध्यस्य केसरी । गीधुन पादपः शीधुपादपः । आह च—

फलपूरो बीजपूरः केसरी बीजपृक् ।

बीजकः केसराग्लश्च मातुलुङ्गस्तु पृक् ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘बीजउरु’ इति प्रमिद्वि ॥५४॥

मातुलुङ्गयां वर्धमाना मधुरा मधुकर्कटी ।

मधुबल्ली पीतपुष्पी देवदूती महाफला ॥५५॥

‘मातुलुङ्गयां’ बीजपूरविशेषे । वर्धते फलवर्धमाना । मधु विद्यते अस्या मधुरा, 10
“मन्वादिभ्यो र्” । सिद्धं ० ७ २.२६ । इति र् माद्यनया वा मधुरा,
“अधुर-कुकुन्दुर” । हैमोणादिम् ० ४२६ । इत्यं निपात्यते । यन्महेश्वरः—

मधुरा शतपुष्पाया मिश्रया-नागगीभितो ।

मधुकर्कटिका-मेढा-मधुरी-यष्टिकामु च ॥

[ ] इति ।

मधुन कर्कटी इव मधुकर्कटी । मधुनो बल्ली मधुबल्ली । पीतानि पुष्पाण्यस्या
पीतपुष्पी, “अमकाण्ड-प्रान्न-अनैकाञ्च पुषान्” । सिद्धं ० २ ४ ५६ । इति डी ।
देवानां दूतीव देवदूती । महान्ति फलान्यस्या महाफला । आह च—

बीजपूर्णापरः प्रोक्तो मधुरा मधुकर्कटी ।

मधुबल्ली मधुपर्णा वर्धमाना महाफला ॥

[ ] इति ॥५५॥

अम्लीकायां चुक्रिकाऽम्ला शुक्तिका चाम्लिकाऽम्लिका ।

चुक्रिका चित्रा निन्निडीका तिन्निळा गुडपुष्पिका ॥५६॥

अम्लयेव अम्लीका, तस्याम् । चुक्रैव चुक्रिका । “चुक्रन्ते-व्यथन्तेऽस्या
चुक्रिका इति क्षीरस्वामी । अमति अम्ला, “आ-मा दया अत्र्यम्यमिभ्यो ल” [हैमो- ३]

१ पुतिपुष्पा नि० ॥ २ महाबला नि० ॥ ३ अम्लिकाया नि० ॥ ४ काम्ली विकाम्लिका
नि० ॥ ५ ०डी गुसु० नि० ॥

- णादिस्० ४६२] इति ल अम्भवाद्वा अम्भ्या । शुक्तम्-अम्भविशेष ताप्तोऽयम्, स विधत्तेऽस्याः शुक्तिका, “अतोऽनेकम्बरात्” [सिद्ध० ७, २, ६] इति क । अम्भैव अम्भिका । अम्भ्या एव अम्भिल्लिका । “चकिं तृप्ति-प्रतीघातयो” चकते अनया चुक्रा, “चकि-रमि-विकसेरुचास्य” [हैमोणादिस्० ३९३] इति र प्रत्ययोऽकारस्य चोकार, १ चुक-अम्भो रस, स विधत्तेऽस्या वा, अभ्रादिन्वाद् । चिञ्चिमायते अम्भ्वान्मुग्धं यथाऽसौ चिञ्चा, पृषोदगदित्वात् साधु । “तिम तीम छिम ग्रामच् आर्द्रभावे” तिम्यति तित्तिडीका, “सृणीका-ऽस्तीक-प्रतीक” [हैमोणादिस्० ५०] इतीके निपातनात् तिमेधातोस्तिङ् अन्तो भवति । केचित् पर्वस्य ङ्व नञ्छन्ति तन्मते तित्तिडीका । तिम्यति तित्तिडा, “विहङ्कहोड-” [हैमोणादिस्० १७२] इति अङे निपात्यते, 10 ऋफिडादित्वाल्लवे तित्तिन्त्या । गुड इव पुष्पाण्यस्या गुडपुष्पिका । आह च -

अम्भ्लीका चुक्रिका चुका साऽम्भ्य शुक्ताऽथ शुक्तिका ।

अम्भिका चाम्भिल्लिका चिञ्चा तित्तिडीका च तित्तिन्त्या ॥

[ ] इति ।

एतस्या लोके ‘आबिली’ इति प्रसिद्धि ॥५६॥

15

वृक्षाम्ले स्यादम्लवृक्षस्तिन्तिडीको महीरुहः ।

शाकाम्लमम्लशाकं चाम्लपूरो रक्तपूरकः ॥५७॥

वृक्षश्चासौ अम्लश्च वृक्षाम्लः, तत्र । अम्लश्चासौ वृक्षश्च अम्लवृक्षः । तित्तिडीक-शब्दस्य साधना पूर्ववत् । मद्यां गेहति महीरुहः । शाकं च तद् अम्लं च शाकाम्लम् । अम्लं च तत् शाकं च अम्लशाकम् । अम्लस्य पूरो अस्य अम्ल-

20 पूरः । रक्तं पूरयति रक्तपूरकः । आह च

वृक्षाम्ले तित्तिडीकं च शाकाम्लं रक्तपूरकम् ।

अम्लवृक्षोऽम्लशाकं तदम्लपूरो महीरुह ॥

[ ] इति ।

वृक्षाम्लनामानि । लोके ‘तित्तिडीक’ इति प्रसिद्धि ॥५७॥

25

अथाम्लवेतसे भीमो भेदनो रक्तपूरकः ।

रुधिरस्रावकश्चुक्रं मांसाग्निर्वातिकप्रियः ॥५८॥

१ अभिधानचिन्तामणौ अमरकोशे च ‘तिन्निडी’ इति दृश्यते ॥

शाखाभ्रालो वेनभ्रालोऽम्लस्तिन्निडीको रसाम्लकः ।

अम्लधासौ वेतसश्च अम्लवेतसः, तत्र । बिभ्यति अस्मादिति भीमः, “मियः षोऽन्तश्च वा” [हिमोणादिसू० ३४४] इति किन्म । भेदयति भेदनः । रक्तं पूरयति रक्त-
पूरकः । रुचिं स्नाययति रुधिरस्नावकः । चक्यते-तृष्यतेऽनेन चुकम् पुं-स्त्रीबलिङ्गः,
“चकि-रमि-” [हिमोणादिसू० ३९३] इति र, अकारस्य च उकारः । मांसस्य अरिः
मांसारिः । वातिकानां प्रियो वातिकप्रियः ॥५८॥

शाखा अम्लऽस्य शाखाभ्रालः । वेनसश्चासौ अम्लश्च वेतसाम्लः । अमति अम्लः,
“शा-मा-य्या-शक्यम्यविभ्यो ल ” [हिमोणादिसू० ४६२] इति ल । तिन्निडीकशब्दः
प्राग्वन् । रसोऽम्लोऽस्य रसाम्लः, स्वार्थिके के रसाम्लकः । आह च —

अम्लोऽम्लवेतसो भीमो रसाम्लो बिभ्वेतसः ।

10

रक्तस्नावो वेतसाम्ल गतवेधी च वेधकः ॥

[

] इति ।

एतस्य लोके ‘आम्लवेतम’ इति प्रसिद्धिः ।

स शङ्खद्रावको हीनो बालद्रावक उत्तमः ॥५९॥

‘स’ अम्लवेतस शङ्खान् द्रावयति शङ्खद्रावकः हीनः । बालं द्रावयति बाल- 15
द्रावकः उत्तमः, कथ्यते इति शेषः ॥५९॥

तावेव तु शतवेधि-सहस्रवेधिनौ क्रमात् ।

‘तु’ पुनरर्थः । ‘तावेव’ शङ्खद्रावक-बालद्रावकावेव शतं-बहून् विध्यत्यवश्यं शत-
वेधी, सहस्रं विध्यत्यवश्यं सहस्रवेधी, उभयत्र “णिन् चाऽऽवश्यक-” [सिद्ध०
५. ४. ३६] इति णिन् । ‘क्रमाद्’ अनुक्रमेण । आह च - 20

सहस्रवेधी चुक्रोऽम्लवेतस गतवेध्यपि ।

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लोक १४१] इति ।

कपिस्थे वानरावासो गन्धपत्रः कृपिप्रियः ॥६०॥

पुष्पफलो दधिफलो दधिस्थ-ग्राहि-मन्मथाः ।

अश्लिष्पन्दो दन्तशठो राजाब्रश्चिरपाक्यपि ॥६१॥

25

१ “अम्लवेतसवृक्षनिर्यासोऽम्लवेतसः ।” इति अभिधानचिन्तामणिस्वोपपन्नहस्तौ ॥

२ लोहद्रावक नि० ॥

कपयोऽस्मिन् तिष्ठन्ति कपिन्धः कपिप्रियन्वात्, कपिरिव निष्ठनीति वा.
पृषोदरादित्वात् साधु, तत्र । वानगणामावामो वानरावासः । गन्धयुक्तानि पत्रा-
ण्यस्य गन्धपत्रः । कर्पीना प्रिय कपिप्रियः ॥६०॥

पुष्पाण्येव फलमस्य पुष्पफलः । दधिबदम्बमधु फलमस्य दधिफलः । दन्नि
१ तिष्ठति दधित्थः, पृषोदरादित्वात् । गृह्णातीति ग्राही, स्तम्भकात्त्वात्, प्रहादित्वाद्
णिन् । मनो मशति मन्मथः, पृषोदरादित्वात् साधु मथति चित्तमिति वा
“क्रमि-मथि-यां चन्मनौ च” [हिमाणादिम् ० १२] इत्य प्रत्यय मन् इत्यादेशश्चास्य ।
अग्नि स्पन्दत अस्मादिति अक्षिस्पन्दः । दन्तेषु गट अगृत्वादिति दन्तशठः । राजा
चासौ आम्रश्च राजाम्रः । चिरेण पाकोऽस्य चिरपाकी । आह च

10 कपित्थोऽथ दधित्थश्च ग्राही फलमुगन्धिक ।
अनिस्पन्दो दधित्थश्चिरेण पाकी कपिप्रिय ॥

| इति ।

कपित्थनामानि । लोक तु 'कउठी' इति प्रासङ्गि ॥६१॥

अश्मन्तके सूक्ष्मपत्रः पाषाणान्तक इन्द्रकः ।

1) अम्लपत्रस्नाग्पुष्पः कुशली यमलच्छदः ॥६२॥

अनुते अश्मन्तम् "सामन्त-हमन्त-" [हिमाणादिम् ० २२२] इत्यन्ते निपात्यते
स्वार्थिके अश्मन्तकम् तत्र । सूक्ष्माण पत्राण्यस्य सूक्ष्मपत्रः । पाषाणमन्यति पाषा-
णान्तकः । इन्दति इन्द्रः, "मा-वृधि-" [हिमाणादिम् ० ३८७] इति २, स्वार्थिके के
इन्द्रकः । अम्लान पत्राण्यस्य अम्लपत्रः । नात्राणि रक्तवान् पुष्पाण्यस्य ताम्रपुष्पः ।

3) कुशलमस्त्यस्य कुशली । यमलरूप छदमस्य यमलच्छदः । आह च—

अश्मन्तक इन्द्रकस्तु कुशली चाऽम्लपत्रक ।

लक्षणत्वम् । मातृकापण स्पृता यमलपत्रक ॥

| इति ।

अश्मन्तकनामानि । लोक तु 'आसरा' इति प्रासङ्गि ॥६२॥

2) नागङ्गे नागरङ्गः स्यात् त्वक्सुगन्धो मुम्बप्रियः ।

पेरावनो योगमारो योषिडक्त्राधिवासनः ॥६३॥

१ दृश्यपत्र नि० ॥ २ अत्र कु० नि० ॥ ३ नागङ्गे स्थान्नायगङ्गस्त्वक्सु० नि० ॥

४ योगी तक्त्राधि० नि० ॥

नृणाति नारङ्गः, “स-वृ-नृ-भ्यो णित्” [हैमोणादिसू० ९९] इत्यङ्ग, न आग-
च्छति सहजो रङ्गोऽस्य वा, तत्र । नागस्य-सिन्दूरस्येव रङ्ग-रागोऽस्य नाग-
रङ्गः । त्वचा सुगन्ध त्वक्सुगन्धः । मुखस्य प्रियो मुखप्रियः । इरावत्याः-
विधुत इवार्थं गृत्त्वाद् ऐरावतः, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् । योगेन
सागे योगसारः । योषिद्वक्त्रमधिवासयति योषिद्वक्त्राधिवासनः । आह च ---

नारङ्गस्त्वक्सुगन्ध स्यान्नागरङ्गो मुखप्रिय ।

स चैरावतक प्रोक्तो योषिद्वक्त्राधिवासन ॥

[ ] इति ।

नारङ्गः मुखवास इति । नारङ्गनामानि । लोक तु ‘नार्गिगु’ इति प्रसिद्धि ॥६३॥

खदिरं स्याद् रक्तसारः कण्टकी दन्तधावनः ।

10

गायत्री बालपत्रश्च जिह्मशल्यः क्षितिद्रुमः ॥६४॥

“श्वद हि साया च” चकागत् स्थैर्यं, श्वदनि खदिरः, “मदि-मन्दि-”
[हैमोणादिसू० ४१२] इति ङ, तत्र । गृत्त्वासाँ सारश्च रक्तसारः । कण्टका
सन्त्यस्य कण्टकी । दन्तस्य वावनो दन्तधावनः । गायते-विप्रान् त्रायतेऽवश्यं
गायत्री । बालवत् पत्राण्यस्य बालपत्रः, सूक्ष्मपर्णा ह्यसौ । जिह्व-बन्धोऽन्यमस्य ।
जिह्मशल्यः । क्षितौ द्रुमः क्षितिद्रुमः । आह च -

श्वदिरो रक्तसारश्च गायत्री दन्तधावन ।

कण्टकी बालपत्रश्च जिह्मशल्य क्षितिद्रुमः ॥६४॥

[ ] इति ।

खदिरनामानि ।

30

सिते तु तत्र कदरः कौमुकः कुब्जकण्टकः ।

सोमबल्को नेमिवृक्षः शर्गामसारः पथिद्रुमः ॥६५॥

‘तु’ पुनर्थे । ‘सित’ धवल ‘तत्र’ इति खदिरं कं णाति कफफल्नत्वात् कदरः ।
कमनशील कौमुकः, “शृ-कम-” [सिद्ध० ५.२.४०] इत्युक्त्वा । कुब्जा कण्टका
अस्य कुब्जकण्टकः । सोमस्येव-चन्द्रस्येव वल्कमस्य सोमबल्कः, कण्टकित्वात् . 31

१ चलपत्रश्च बहुशल्य क्षितिक्षम नि० ॥ २ कर्मकः नि० ॥ ३ श्वेतमार नि० ॥

“शुक्लवर्ग वा” इति क्षीरस्वामी । नेमि^१चासौ वृक्ष^२च नेमिवृक्षः । श्याम^३
सारोऽस्य श्यामसारः । पथिद्रुमः सप्तम्यलुक् । आह च

खदिरः श्वेतसारोऽन्यः सोमवक्त्रं पथिद्रुम ।

श्यामसारो नेमिवृक्षः कामुकः कुब्जकण्टकः ॥

१ । । इति ।

श्वेतखदिरग्नानामनि ॥६५॥

विट्खदिरं त्वेरिमेदा गोधास्कन्धोऽरिमेदकः ।

अहिमारोऽरिमः पुन्यरिमेदो मुखशोधनः ॥६६॥

विट्—विष्टा तदन्ध खदिरं विट्खदिरः पूतिखदिराख्यः, तत्र ।

१० अरि-द्रुस्सप्तो मेद-स्त्रावोऽस्य अरिमेदः । गोधेव स्कन्धोऽस्य गोधास्कन्धः । अरि
मेद एव अरिमेदकः स्वार्थिकः क प्रत्यय । अहीनं मार्ग्यान् अहिमारः । अरिख
मथ्नाति गन्धेन नक्रमिति अरिमः, “काचित्” सिद्ध० ५ १ १७१ इति ड ।
पूति^१चासौ अरिमेद^२च पून्यरिमेदः । मुख्यं शोधनो मुखशोधनः । आह च- -

अरिमेदोऽरिमिध^३च गोधास्कन्धोऽरिमेदकः ।

११ अहिमेदोऽहिमाग^४चरिमः पुन्यरिमेदकः ॥

। उति ।

एतस्य लोके ‘अरंजु’ इति प्रसिद्धिः ॥६६॥

शाल्मलौ तृलिनी मोचा पिच्छिला चिरजीविता ।

कुक्कुटी पूरणी रक्तकुसुमा घुणवल्लभा ॥६७॥

१० कण्टकादया नलफली

“शाट्टु^१ श्लाघायाम” ऋषिडादित्वाद टस्य लृवं शालते दैर्घ्यात् शाल्मलिः, “शाल
गतौ” ण्यन्तः, शालयति वा, ‘मा शादिभ्यामोर्कुलि मली’ [हैमोणादिम० ७०३ ।
इति मलिः प्रत्ययः पु स्त्रीलिङ्गः, तस्याम । तृलमस्यस्या तृलिनी । मुञ्चति रमं
मोचा, लिहादित्वादच् । पिच्छा अस्यस्या पिच्छिला, “लोम पिच्छादे शैलम्”

११ सिद्ध० ७ २ २८ इती५ । चिरं जिवितमस्याश्चिरजीविता, अत एव स्थिरायुः
स्थिरजीविका च । ‘कुकि इति आदान’ कुक्कुतं कुक्कुटी “नर्कट-कुक्कुट-” [हैमो-

णादिम् ० १५५] इत्युटे निपात्यते, कुक्कुटीव वा । पूरयति पूरणी । ग्तानि कुसुमान्यस्या
रक्तकुसुमा । घुणानां-जन्तुविशेषाणां बलभा घुणबलभा ॥६७॥

कण्टकैरादद्या कण्टकादद्या । नलवत फलान्यस्या नलफली । आह च—

गान्मली ग्तपुष्पा च कुक्कुटी स्थिगजिविका ।

पिच्छिला तूल्नी मोचा कण्टकादद्या च पूरणी ॥

मोचनीति च [ ] इति ।

गान्मलिनामानि । लोके तु 'मीवली' इति प्रसिद्धिः ॥

पिच्छा तु तस्य वेष्टकः ।

'तस्य' गान्मले । पिच्छेव पिच्छा, आचामवदङ्गुलिषड्विधात्, पीयते वा
पिच्छा. "पी-पूडो ह्रस्वश्च" [हैमोणादिम् ० १२५] इति लृक प्रत्ययो दीर्घस्य 10
ह्रस्वश्च । वेष्टकः निर्यास, कथ्यते इति शेष । आह च—

गान्मली वेष्टक पिच्छा निर्यास स च गान्मलः ।

मोचन्नावो मोचगसो मोचनिर्यासकस्तथा ॥

[ ] इति ।

कुशान्मलौ शान्मलिको रोचनः कूटशान्मलिः ॥६८॥ 15

कुत्सितः गान्मलिः कुशान्मलिः, नत्र । कुत्सितः गान्मलिः शान्मलिकः ।
"गान्मलिप्रकारः शान्मलिकः" इत्यपरे । रोचते रोचनः । कूटः गान्मलिः कूटशा-
न्मलिः, इह कूटशब्देन कुत्सितत्वं बोध्यते, दुर्गादिहि फसैन्यदलनार्थं सा क्षिप्यते ।
शान्मलिविशेषोऽयम् ॥६८॥

शिशपायां महाश्यामा पिच्छिला पाण्डुरच्छदा ।

20

कृष्णसाराऽङ्गारवर्णा

अस्यते शिशपा, "अंसे अ इच्छात" [हैमोणादिसू० ३०६] इत्यनेन
"अंम् स्तुतौ च इत्यस्मादप प्रत्ययस्तालव्य शकारोऽन्तादेगोऽकारस्य च इकारो
भवति" तस्याम् । महती चासौ श्यामा च महाश्यामा । पिच्छा विषतेऽस्या
पिच्छिला, "लोमपिच्छादे शेलम्" [सिद्ध० ७. २ २८] इतील ॥ पाण्डुराणि 25

छदान्यस्या पाण्डुरच्छदा । कृष्ण सागेऽस्या कृष्णसारा । अङ्गारवर्णा
अङ्गाराकृति । शिंशपानामानि । लोके 'सीसम' इति प्रसिद्धि ।

अगुरेऽन्या तु शिंशपा ॥६९॥

'तु' पुनरर्थे । 'अन्या' अपग शिंशपा न गुरु अगुरुः, पु-ढीबलिङ्ग'.

१ उच्यते इति शेष । यन्महेश्वरः —

अगुरु' स्याच्छिंशपाया जोह्वके लघुनि त्रिपु ।

[

] इति ।

नथा च —

शिंशपा तु महाश्यामा कृष्णसार स्मृतोऽगुरु ।

10

[

] इति ॥६९॥

कुशिंशपा भस्मगर्भा कपिला भस्मपिङ्गला ।

कुत्सिता शिंशपा कुशिंशपा । भस्म गर्भेऽस्या भस्मगर्भा । कपिला
कपिलवर्णत्वात् । "कबृड् वर्णे" कथ्यते कवते वा कपिला, "स्थण्डिल कपिल" । हैमो
णादिम् ० ४८४] इति माधु । भस्म चासौ पिङ्गला च भस्मपिङ्गला । आह च-

11 कुशिंशपाऽन्या कपिला भस्मगर्भा वमादनी ।

|

| इति ।

शिंशपाविशेषोऽयम् ।

बदर्या कुबली कोलिः कर्कन्धुः फलितच्छदा ॥७०॥

राष्ट्रवृद्धिकरी कोली सौवीरी वज्रशल्यिका ।

20

बुद्धा घोष्ठा गोपघोष्ठा व्याघ्र-गृध्रनखीत्यपि ॥७१॥

"बद स्थैर्यं" बदति बदरी. "कृच्छि-चटि-" हैमोणादिम् ० ३९७ । इत्यरः. तस्याम
कौति कुबली. "कोवा" । हैमोणादिम् ० ४६९. इति किदल. कौ-भूमौ वल्तीति वा,

१ ° रत्या तु शिंशपा नि० ॥ २ ° शिंशपा नि० ॥ ३ कुबाल नि० ॥ ४ केनिलच्छदा
नि० ॥ ५ वज्रशल्यिका नि० ॥ ६ बुद्धा घोष्ठा कुहा घोष्टा नि० ॥

त्रिलिङ्गः । कोलति-संख्यायति कोलिः, “किलि-पिलि” [हैमोणादिसू० ६०८]
इत्यादिशब्दाद् इ प्रत्ययः; खीलिङ्गः । कर्कस्य अन्धुरिव कर्कन्धुः, कर्क-लोहितो-
ऽन्धुरिति वा कर्कन्धुः पुं-स्त्रीलिङ्गः । फलितं छदमस्या फलितच्छदा ॥७०॥

राष्ट्रस्य वृद्धिकरी राष्ट्रवृद्धिकरी । इकारान्तात् कोलिगन्दाद् ङ्यां कोली ।
सुवीरदेशे भवा सौवीरी, “भवे” [सिद्ध० ६, ३ १२३] इत्यणु, “अण-ञे-ये-”
[सिद्ध० २, ४ २०] इति ङी । वज्र इव शन्य-कण्टकमस्या वज्रशल्यिका ।
घुणति-वृत्तत्वाद् भ्रमति घुष्टा घोष्टा च, उभावपि “घटा-घाटा-घण्टादयः”
[हैमोणादिसू० १४१] इति ङे निपात्येते । गोपानां घोष्टा गोपघोष्टा ।
‘व्याघ्र-गृध्रनखी’ इति व्याघ्र-गृध्रशब्दाभ्यां परो नखशब्दः सम्बध्यते, तेन
व्याघ्रस्येव नखा अस्या व्याघ्रनखी । एवं गृध्रनखी, कण्टकानां प्राचुर्यात् । 10
यदुवाच चन्द्रः —

बदरी गोपघण्टा च घुष्टा घोष्टा च कोकिला ।

स्निग्धच्छदा कोलफला राष्ट्रवृद्धिकरी तथा ॥

[ ] इति ।

इन्द्राय्याह —

15

बदरी स्निग्धपत्रा च राष्ट्रवृद्धिकरी तथा ।

फलं तस्या स्मृतं कोलं कोकिलं फेनिलं कुहम् ॥

लोलं सूक्ष्मफलं तत्तु हेयं कर्कन्धु कण्डुकम् ।

स्वादु कन्दु सिञ्चतिका तच्च कोलफलं मतम् ॥

[ ] इति ।

20

एतस्या लोके ‘बोरि’ इति प्रसिद्धिः ॥७१॥

शम्यां सक्तफला लक्ष्मीः शिम्बा तुङ्गाऽग्निपादपः ।

अजप्रिया भस्मकाष्ठा शङ्करः शिवकीलिका ॥७२॥

शिबोऽलोमाऽऽयतफला लोम-पामबिनाशिनी ।

मङ्गल्या शुचिपत्रा च

25

गाम्यत्थस्यां सम्यं शमी; “गमयति दोषान्” इति श्रीरम्बामी, शिवात्वात्, गौरादिवाद् डी; तस्याम् । सक्तवः फलान्यस्या सक्तुफला । लक्ष्मीग्वि लक्ष्मीः; लक्ष्यते वा “लक्ष्मोऽन्तश्च” [हैमोणादिसू० ७१५] इति ई । “शृधूङ् गन्धकुत्सयाम्” शर्षते अनया शिम्बा, “डी-नी-बन्धि-शृधि-” [हैमोणादिसू० ३२५] इति डिदिम्ब । तुङ्गा उच्चैस्तत्त्वात् । अग्रे पादपोऽग्निपादपः । अजस्य ज्ञागस्य प्रिया अजप्रिया । भस्मसमानं काष्ठमस्या भस्मकाष्ठा । अ करोति शङ्करः । शिवस्य कीलिकेव शिवकीलिका ॥७२॥

शिवहेतुत्वात् शिवा; शङ्कते इव दोषा अनेनेति वा, “ग्रीडापो हृस्वश्च वा” [हैमोणादिसू० ५०६] इति व दीर्घस्य हृस्वश्च । न विद्यन्ते लोमान्यस्या अलोमा, 10 केराहर्तृफलात् । आयतानि फलान्यस्या आयतफला । ‘लोम पामावनाशिनी’ इति लोम-पामगन्दाभ्यां विनाशिनीति योज्यते, लोम्ना विनाशिनी लोमविनाशिनी, पाम्नो विनाशिनी पामविनाशिनी । मङ्गले साधुर्मङ्गल्या, “तत्र माधौ” [सिद्ध० ७११५] इति यः । शुचीनि पत्राण्यस्या, भुचिपत्रा । आह च- -

गमी सक्तुफला तुङ्गा केराहर्तृफला शिवा ।

15 [ ] इति ।

एतस्या लोके ‘वेजडी’ इति प्रसिद्धिः ।

फले तस्यास्तु सङ्गरम् ॥७३॥

‘तस्या’ गम्या फले सम्यग् गरोऽस्य सङ्गरम् सङ्गरणं वा । एतस्य लोके ‘सांगरी’ इति प्रसिद्धिः ॥७३॥

20 इङ्गुण्यां तापसतर्माजार्गः कटकीलकः ।

बिन्दुकस्तिक्तमज्जा च पूतिपुष्प-फलोऽपि च ॥७४॥

“इगु गतौ” इङ्गति इङ्गुदी, “इङ्गचर्विभ्यामुद” [हैमोणादिसू० २४२] इत्युद त्रिलिङ्ग; तस्याम् । तापसानां तस्मात्तापसतरुः, तापसा हि अरण्येऽस्यास्तैल-मुपयुज्यते । मार्ष्टि मार्जार्गः, “अयङ्गि-” [हैमोणादिसू० ४०५] इत्यार । 25 कटमत्यर्थं कीलयति कटकीलकः । बिन्दुप्रतिकृतिर्विन्दुकः, “तस्य तुल्ये कः सज्जा-प्रतिकृत्यो” [सिद्ध० ७.१.१०८] इति क । निक्ता मज्जाऽस्याः तिक्तमज्जा ।

१ उच्चैस्तत्त्वात् पु २ ॥ २ साङ्गर नि० ॥ ३ कण्टकीलक नि० ॥

‘पूतिपुष्प-फलः’ इति पूतिशब्दात् पुष्प-फलशब्दौ योज्येते, पूतीनि पुष्पाणि फलानि चास्य पूतिपुष्पः पूतिफलः । आह च —

इङ्गुदो भल्लकी वृक्षः कण्टकस्तापसद्रुमः ।

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘हिङ्गोदु’ इति प्रसिद्धिः ॥७४॥

गुग्गुलौ तु पुरो दुर्गो महिषाख्यः पलङ्कषः ।

जटायुः कालनिर्यासो वासवोलूकनामकः ॥७५॥

नक्तञ्चरः शिवधूपः कुम्भोलूखलकं शिवः ।

“गुड् शब्दे” गूयते गुग्गुलुः “गूहलु-गुग्गुलु-” [हैमोणादिसू० ८२४] इति आलुप्रत्ययान्तो निपात्यते, पुंलिङ्ग, तत्र । “पुरम् अपे” पुरनि पुरः, “नाम्युपान्त्य-” 10 [सिद्ध० ५ १.५४] इति क । ‘पिपर्ति पुर’ इति क्षीरस्वामी, ‘ऋगुपधा-’ [ ] इति क, “उदोष्टचपूर्वस्य” [पाणिनि० ७.१.१०२] इति उद् । दुःखेन गम्यते दुर्गः, “सुग-दुर्गमाधारे” [सिद्ध० ५ १ १३२] इति साधुः, उप्रान्धत्वात् । महिषस्य आख्या अस्य महिषाख्यः । पलं—मांसं कषति पलङ्कषः, पृषोदरादित्वान्मोऽन्त । जटामेति जटायुः, “कृ-वा-पा-जि-” [हैमोणादिसू० १] इत्युण् । कालो 15 निर्यासोऽस्य कालनिर्यासः । वासवोलूकनामक’ इति वासवोलूकशब्दान्यां परो नामशब्दः सम्बन्धयते, वासवस्य नामास्य वासवनामकः, उद्धकस्य नामाऽस्य उलूकनामकः ॥७५॥

अत एव नक्तं चरति नक्तञ्चरः । शिवस्य धूपः शिवधूपः । “कुम्भोलूखलाकाराद् वृक्षगुम्माद् निर्यातीति कुम्भोलूखलकम्” इति क्षीरस्वामी, 20 क्लीबलिङ्गोऽयम् ।

यद्भरः—

कुम्भोलूखलकं क्लीबे कौशिको गुग्गुलुः पुरः ।

[का०२ वर्ग ४ श्लोक ३४] इति ।

शेते शिवः, गीडापो ह्रस्वच वा” [हैमोणादिसू० ५०६] इति व । आह च— 3;

गुग्गुलुः कालनिर्यासो जटायुः कौशिकः पुरः ।

नक्तञ्चरः शिवो दुर्गा महिषाख्यः पलङ्कषः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'गूगळ' इति प्रसिद्धिः ।

पारिभद्रे निम्बतरुर्मन्दारः पारिजातकः ॥७६॥

पारि-प्रातपाग भद्रमस्य पारिभद्रः, तत्र । निम्बतरुः निम्बोत्थः । मन्बते-
स्तूयते देवैर्मन्दारः, "अग्यङ्गि-" [हैमोणादिसू० ४०५] इत्यार . [मन्दमियतीति वा] ।

५ पारि-निष्ठां प्राप्तं जातमस्य पारिजातकः । यदाहु —

पारिभद्रे निम्बतरुर्मन्दार पारिजातक ।

[अमर० का०२ वर्ग ४ स्तो० २६] इति ।

तथा च—

निम्बोत्थः सर्वतोभद्रः प्रभद्र पारिभद्रक ।

10

[ ] इति ।

पारिभद्रनामानि ॥७६॥

करीरे स्यात् तीक्ष्णसारः शाकपुष्पो मृदुफलः ।

मरुजन्मो गूढपत्रो ग्रन्थिलः ककरावपि ॥७७॥

किरति-क्षिपति वायुं करीरः, "कृ-शृ-पृ-पूग्-मज्जि-" [हैमोणादिसू० ४२८]
15 इति ईरः, करिण इग्यति कण्टकेर्वा, [पुं-क्रीबलिङ्ग], तत्र । तीक्ष्ण मार्गेऽस्य
तीक्ष्णसारः । शाकं पुष्पाणामस्य शाकपुष्पः । मृदुनि फलानि अस्य मृदुफलः,
पृषोदगदित्वाद् दीर्घः । मरौ जन्माऽस्य मरुजन्मा । गूढानि-गुमानि पत्राण्यस्य
गूढपत्रः । ग्रन्थय सन्त्यस्य ग्रन्थिलः, सिध्मादित्वान्त्, ग्रन्थीन् लाति वा ।
'क' इति करोति ककरः, तीक्ष्णवान् . क्रम्यते वा, "जठर ककर-" [हैमोणादिसू०
30 ४०३] इत्यरे निपात्यते । आह च—

करीरं गूढपत्रं च शाकपुष्प मृदुफलम् ।

ग्रन्थिलं तीक्ष्णसारं च ककरं तीक्ष्णकण्टकं ॥

[

] इति ।

एतस्य लोके 'कईर' इति प्रसिद्धिः ॥७७॥

35

बिकङ्कते सुबावृक्षो ग्रन्थिलः स्वादुकण्टकः ।

किङ्कणिः काकपादश्च व्याघ्रपाद गोपकण्टकः ॥७८॥

विकङ्कते-प्रसरति विकङ्कतः कर्किर्त्यर्थ, 'सीमन्त-हेमन्त-' [हैमोणादिसू० २२२] इत्यन्ते निपात्यते, तत्र । "खुवा-खुक् सा हि वैकङ्कती आन्नाता, तस्या वृक्षः खुवावृक्षः" इति धीरस्वामी । ग्रन्थस्य सन्त्यस्य ग्रन्थिलः, सिन्ध्यादित्वाल्ल । ग्रन्थीन् ल्यति वा, "क्वचित्" [सिद्ध० ५. १. १७१] इति डः । स्वादवः-मृष्टाः कण्टका अस्य स्वादुकण्टकः । कङ्कते-प्रसरति किङ्कणिः "कङ्केश्चास्य वा" [हैमोणादिसू० ६३९] इति अणि प्रत्यय, धातोरकारस्य च विकल्पेन इकारः । काकपादाविव पादोऽस्य काकपादः । व्याघ्रपादाविव पादोऽस्य व्याघ्रपात्, 'उष्ट्र-मुखादयः" [सिद्ध० ३. १. २३] इति समास । गोपानां कण्टको गोपकण्टकः । आह च—

विकङ्कतः प्रुथुफलो ग्रन्थिलः स्वादुकण्टकः ।

10

गोपकण्टः काकपादो व्याघ्रपादोऽथ किङ्कर्णः ॥

[ ] इति ।

विकङ्कतनामानि । लोके 'कैङ्क' इति प्रसिद्धिः ॥७८॥

बिल्वे महाफलः श्र्याहः शलादुः पूतिमास्तः ।

मैत्राकच्छः [च] शाण्डिल्यः शैलूषो नीलमल्लिका ॥७९॥ 15

श्रीवासः श्रीफलो हृद्यगन्धो मालूर-ककटौ ।

बिलति-मिनति बिल्वः, "निघृषी-" [हैमोणादिसू० ५११] इति किङ्क वः, तत्र । महान्ति फलान्यस्य महाफलः । श्रिया आह्वा अस्य श्र्याहः । 'शल गतौ' शलति शलादुः, "गलेरादु" [हैमोणादिसू० ७६३] ट्यादु प्रत्यय । पूतिमार्कतोऽस्य पूतिमास्तः । महा^१चासौ कच्छ^२च महाकच्छः । शाण्डिल्यस्यापत्यं शाण्डिल्यः ३) गर्गादित्वाद यञ्, 'शाण्डिल्यपौत्र' शिल्पज " इत्यागमात्; शाण्डिल्य इव वा, शाल्मणमान्यत्वात् । शैलूष इव शैलूषः, नानारूपपरिवर्तनाद्वा । नीलमल्लिकेव नीलमल्लिका ॥ ७९ ॥

श्रिया वास श्रीवासः । श्रीप्रदानि फलान्यस्य श्रीफलः । हृद्यो गन्धोऽस्य हृद्यगन्धः । मल्ले-दधाति मलान् मालूरः, 'महि-कणि-चण्यणि-" [हैमोणादिसू० ३]

१ 'काक' इति पु २ ॥ २ महाकपित्थ शाण्डिल्य नि० ॥

४२८] इति णिदृग् । कर्कं सौत्रो गत्यर्थः, कर्कति कर्कटः, “दिव्यवि” [हैमो-
णादिसू० १४२] इत्यट । आह च -

बिन्व गलाटु गाण्डुल्यो हृद्यगन्धः सदाफलः ।

गैलुष श्रीफल श्याव कर्कट पूतिमारुत ॥

५ लक्ष्मीफलो गन्धगर्भ सत्यकर्मा वगरुहा ।

वातसागे हर्षाक्ष कण्टकादय सितानन ॥

[ ] इति ।

बिन्वनामानि । लोके ‘बीली’ इति प्रसिद्धिः ।

हरीतक्यां जया पथ्या हैमवत्यभयाऽमृता ॥ ८० ॥

१० कायस्था पूनना चेतक्यन्यथा श्रेयसी शिवा ।

हरति रोगान् हरीतकी, “हरुहि पिण्डभ्य ईतक” [हैमोणादिसू० ७९]
इतीतक, खील्लिङ्ग ।

हरस्य भु(‘भ)वने जाता हगिता च स्वभावतः ।

मर्बगेगाश्च हरते तेनाऽऽख्याता हरीतकी ॥

१५ [ ] इति,

तस्याम् । जयति रोगान् जया । पथि साधु पथ्या, हितेत्यर्थः “नत्र
साधौ” [सिद्ध० ७ १ १५] इति य । हिमवत इय हैमवती, “तस्येदम्”
[सिद्ध० ६ ३ १६०] इत्यण् । नान्ति भयमस्या अभया । यदाह -

अस्लभावाज्जयेद वानं पितृ मधुर-तिक्ततः ।

० कर्कं रुक्ष-कषायत्वात् त्रिदोषघ्नी नतोऽभया ॥

[ ] इति ।

अत एव नान्ति मृतमस्या अस्या वा अमृता ॥ ८० ॥

काये निष्ठति-निष्फला न भवति कायस्था, “स्था-पा-स्ना-त्र क.” [सिद्ध०
५ १ १४२] इति क । वयःस्येत्येके । पूनं कगेति पूनना, विरचनीत्वात् ।

३५ पूतनेत्येके । “चितिण् संवदन” चेतयते द्योत शुद्धे चेतकी, “कीचक-पेचक-”
[हैमोणादिसू० ३३] इत्येके साधु । न व्यथयति अव्यथा । अतिगयेन प्रगस्या
श्रेयसी, “गुणाद्वाङ्मेत्यम्” [सिद्ध० ७ ३ ५] इति इयसौ “प्रगस्यस्य
श्र” [सिद्ध० ७ ४ ३४] इति आदेशः । शंभते गेगा अनया शिवा, “शीडापो
हृस्वश्च वा” [हैमोणादिसू० ५०६] इति व दीर्घस्य हृस्वश्च । आह च -

हरीतक्यभया पथ्या प्रपथ्या पूतनाऽभृता ।

जयाऽन्यथा हैमवती कायस्था चेतकीति च ॥

[ ] इति ।

एतस्या लोके 'हरड्ड' इति प्रसिद्धिः ।

बिभीतके भूतवासो वासन्तोऽक्षो बहेटकः ॥८१॥

5

संवर्तकः कर्षफलः कल्को हार्यः कलिद्रुमः ।

कर्षो दैन्यो मधुबीजो धर्मद्वेषी बिभेदकः ॥८२॥

विभेति अस्माद् बिभीतकः. "भियो द्वे च" [हैमोणादिम्. ७८] इति तत्क, त्रिलिङ्ग तत्र । भूताना वासो भूतवासः । वसन्ते भवो वासन्तः, भर्तु-सन्ध्यादेरण्" [सिद्ध. ६.३.८५] इत्यण् । अक्ष्णोति-व्याप्नोति अक्षः, अच्, अश्नुते वा "मा- 10 वा-वधमि-" [हैमोणादिम्. ५६४] इति स । वहीं प्रापणे" वहते बहेटः, 'कपट-कीकटादयः" [हैमोणादिम्. १४४] इत्यटे निपात्यते, स्वार्थिके के बहेटकः ॥८१॥

संवृत्यते अनेन संवर्तः, स्वार्थिके के संवर्तकः । कर्ष इव फलान्यस्य कर्षफलः । अक्षसामान्याद् अक्षकर्षोऽपि बिभीतके पलचतुर्थभागे च वर्तते । "कलि शब्द-संल्यानयो" कन्यते कल्कः, "भीष्-शलि-" [हैमोणादिम्. २१] इति क. । 15 ह्रियते हार्यः । कल्गश्रयो रुम कलिद्रुमः । कर्षते कृषति वा कर्षः, अक्षसाम्याद्वा । दैन्यहेतुत्वाद् दैन्यः । मधु-मृष्ट बीजमस्य मधुबीजः । धर्मस्य द्वेषी धर्मद्वेषी । विभेति अस्माद् बिभेदकः, 'कीचक-पेचक-" [हैमोणादिम्. ३३] इत्यके निपात्यते । आह च—

बिभीतक कर्षफलो वासन्तोऽक्ष कलिद्रुमः ।

20

संवर्तको भूतवास कर्षो हार्यो बिभेदकः ॥

[ ] इति ।

इन्दु^१च—

अहार्यं बहुवीर्यं च तुमूलं च बिभेदकम् ।

[ ] इति ।

25

एतस्य लोके बहेडा' इति प्रसिद्धिः ॥८२॥

१ कलिवास कलि° बि० ॥ २ कर्षो शेत्यो मधु° नि० ॥

आमलक्यां शिवा धात्री वयःस्था षड्रसाऽमृता ।

पर्वकीटा तिष्यफला माकन्दी श्रीफला च सा ॥८३॥

आ-समन्ताद् मलते-धारयति गुणान् आमलकी, “कीचक-पेचक-” [हैमोणादि
सू० ३३] इत्यके निपात्यते, त्रिलिङ्गोऽयम्, तस्याम् । शेरते गुणा अस्या शिवा, “शीढापो
५ हृस्वश्च वा” [हैमोणादिसू० ५०६] इति व. । दधाति गुणान् धात्री, तृजन्ताद्
डीः । वयःस्था रसायनत्वात् । षड् रसा सन्ति अत्र षड्रसा । नास्ति मृतमस्या
अमृता । पर्वणि कीटा अस्या पर्वकीटा । तिष्य-मङ्गल्य फलमस्त्यस्या तिष्यफला,
“नित्यमामलके लक्ष्मी” इति । माकन्दा फल माकन्दी, अमेदोपचारात्, “दोरप्रा-
णिनः” [सिद्ध० ६.२.४९] इति मयद् “फलं” [सिद्ध० ६.२.५८] इति
10 तस्य लुप्. हरीतक्यादित्वात् लीत्वम्, गौरादित्वाद डीः । श्रीप्रदं फलमस्या श्रीफला ।
आह च—

वयःस्थाऽऽमलकं तिष्यं जातीरसफलं शिवम् ।

धात्रीफलं श्रीफलं च तच्चामृतफलं स्मृतम् ॥

[ ] इति ।

15 एतस्य लोके ‘आमला’ इति प्रसिद्धिः ॥८३॥

अरणावग्निमन्थः स्यात् तर्कारी वैजयन्तिका ।

जया जयन्ती श्रीपर्णी कणिका गणकारिका ॥८४॥

तेजोमन्थो हविर्मन्थो नादेयी वह्निशोधनः ।

इयति बहिरस्मिन् अरणिः, “ऋ-ह-सृ-” [हैमोणादिसू० ६३८] इत्यणि,
20 पुं-लीलिङ्ग. तत्र । अग्निं मथ्नाति दीपनत्वाद् अग्निमन्थः । तर्कमियति तर्कारी, केतु
त्वात् । विजयते विजयन्त, तृ-जि-भू-वदि-” [हैमोणादिसू० २२१] इति अन्त,
तस्येयं वैजयन्ती, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण्, “अणजेये-” [सिद्ध०
२.४.२०] इति डीः, स्वार्थिके के वैजयन्तिका । जयतीति जया, अच्, “तृ-जि-
भू-वदि-” [हैमोणादिसू० २२१] इत्यन्ते जयन्ती, टित्वाद डीः । श्री पर्णे यस्या
25 सा श्रीपर्णी, लीबेऽयमित्यन्ये । यद्भर्तः-

श्रीपर्णमग्निमन्थः स्यात् । [का० २ वर्ग ४ श्लो० ६६] इति ।

कणा सन्त्यस्या कणिका, “अतोऽनेकस्वरात्” [सिद्ध० ७.२.६] इतीकः ।

१ पर्वकाव्या तिष्यं जि० ॥ २ °न्ती नादेयी श्रीपर्णी कणिका° जि० ॥

गणकं—समूहमियति गणकारी, स्वार्थिके के गणकारिका; “गणं-तर्कं करोति वा” इत्यन्ये ॥८४॥

तेजो मथ्नाति तेजोमन्थः । हविर्मथ्नाति हविर्मन्थः । नषां भवा नादेयी, ‘नषादेरेयण’ [सिद्ध ० ६.३.२] इत्येयण । वर्द्धिं गोषयति वर्द्धिशोधनः, दीपनत्वात् ।

लिङ्गसाङ्ख्याद् ‘जया’ इत्यर्द्धेन जयन्तं श्रीपर्णम् इति चार्द्धेन जयपर्णमाहुः, तन्न, वनौषधिवर्गे तस्याऽनाद्यतत्वात् । आह च इन्दुः—

अग्निमन्थोऽग्निमथनस्तर्करिणिको जयः ।

अरणि कणिका सैव तपनो वैजयन्तिक ॥

[ ] इति ।

चन्द्रनन्दनस्वाह—

10

अग्निमन्थोऽग्निमथनस्तर्कारी वैजयन्तिका ।

वर्द्धिमन्थोऽरणि केतुर्जयः पावकमन्थन ॥

तर्कार्या वैजयन्ती च वर्द्धिनिर्मथनी जया ।

अरणिका जयन्ती च विजया च जयावहा ॥

[ ] इति ।

15

एतस्या लोके ‘अरणी’ इति प्रसिद्धिः ।

अरलौ दुण्डुको दीर्घवृन्तो नटः कुटन्नटः ॥८५॥

स्योनाकः शोनको जम्बूः शुक्रनाशः कटम्बरः ।

मयूरजङ्घः कटबङ्गः सल्लकः प्रियजीवकः ॥८६॥

मण्डकपर्णः पत्रोर्णो गोपवृक्षो मुनिद्रुमः ।

20

‘ऋक् गतौ’ इयति अरलुः, ‘गूहल-गुग्गुल-’ [हैमोणादिसू० ८२४] इति आलु-प्रत्यये निपात्यते, तत्र । दुण्डुमि—गिम्बिभि कायति दुण्डुकः, “कचित्” [सिद्ध ० ५. १. १७१.] इति ड । दीर्घं वृन्तमस्य दीर्घवृन्तः । नटति—नृत्यति वातेन नटः, अच् । कुटन्—वक्रोभवन् नटति—स्पन्दते कुटन्नटः ॥८५॥

स्योर्न—मुखम् अकति स्योनाकः । “शुं गतौ” शवति शोनकः, “कीचक- 23 पेचक-” [हैमोणादिसू० ३३] इत्यकान्तो निपात्यते । गौडाः “शोणकम्” आहुः,

१ केतुर्जयः पु २ ॥ २ अरलौ दुन्दको दीर्घवृन्तश्चाथ कुट^५ नि० ॥ ३ स्योनाकः शोषणो जम्बु शुक्रनाशः नि० ॥

“जोणू वर्णे” इत्यस्माद् णक । जायतेऽस्या जम्बूः ‘कमि-जनिभ्यां वृ.’ [हैमोणा-
दिसू० ८४७] इति जम्बूः, स्त्रीलिङ्ग । शुक्रस्य नागोऽस्मात् शुक्रनाशः । कटं विभर्ति
कटम्भरः, “भृ-वृ-जि-” [सिद्ध० ५ १ ११२] इत्यादिना खः । मयूरस्य जह्वेव जह्वाऽस्य
मयूरजह्वः । कटून्मृगान्यस्य गैस्यात कटवङ्गः । सल्लि सौत्रो गत्यर्थः, सल्लति
5 सल्लकः, “टृ-कृ-न्-” [हैमोणादिमू० २७] इत्यकः । प्रियो जीवोऽस्य प्रियजीवः,
स्वार्थिके के प्रियजीवकः ॥८६॥

मण्डूक इव पर्णान्यस्य मण्डूकपर्णः । पत्रेषु ऊर्णाऽस्य पत्रोर्णः । गोपानां
वृक्षो गोपवृक्षः । मुनीनां दुमः मुनिद्रुमः । आह च -

स्थोनाकः शुक्रनागश्च कट्वङ्गोऽथ कटम्भर ।

10 मयूरजह्वोऽग्लुकः प्रियजीवः कुटन्तः ॥

स प्रोक्तः पृथुगिम्बिश्च टुण्डुको दीर्घवृन्तकः ।

भालूकः सल्लकः फल्गुवृन्तको जम्बुको नटः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘अग्ल’ इति प्रसिद्धिः । एतद्देवस्य ‘टीट्र’ इति प्रसिद्धिः ।

15 शिश्रौ शोभाञ्जनस्तीक्ष्णगर्भो मूलकपल्लवः ॥८७॥

विद्रेध्यरातिकोऽक्षीवो मुखभञ्जः सुभञ्जनः ।

दंशोऽक्षीवः सुभङ्गी च मोचको मधुगृञ्जनः ॥८८॥

“शिगट् निगातने” णिनोति तैक्ष्ण्यात् शिश्रुः, ‘शिग्रु-गेरु-नमेर्वादिभ्यः’

[हैमोणादिसू० ८११] इति रुप्रत्यये निपात्यते, पुं-बीबलिङ्ग, तत्र । शोभामनक्ति शोभा-

20 ठञ्जनः, सुप्रु भनक्ति मुखमिति वा, पृषोदगदित्वात् । तीक्ष्णो गर्भोऽस्य तीक्ष्णगर्भः ।

मूलक इव पल्लवा अस्य मूलकपल्लवः ॥८७॥

विद्रेधेगतिर्विद्रेध्यगतिः स्वार्थिके के विद्रेध्यगतिकः । “ष्टिवू क्षिवू निरसने”

न क्षीवन्ते अनेन अदृष्टत्वाद अक्षीवः । मुखं भनक्ति मुखभञ्जनः । शोभनं भञ्जन-

मस्य सुभञ्जनः । दञ्जति दंशः, अच । “श्रीवृङ् मदे” न क्षीवते अक्षीवः । शोभनो

25 भङ्गोऽस्त्यस्य सुभङ्गी । मुञ्चति गन्धं मोचकः, णक प्रत्ययः । मधुप्रधानो

गृञ्जनो मधुगृञ्जनः । आह च -

१ “गन्धो मु” नि० ॥ २ विद्रेध्यगतिः काश्रीवा मुख^१ नि० ॥ ३ दंशोऽक्षीवः सुरङ्गी च नि० ॥

शिग्रु स्याच्छ्वेतमग्निं मुम्बभञ्जोऽतितीक्ष्णकः ।

शोभाञ्जनस्तीक्ष्णगन्ध सुतीक्ष्णो घ('घ)नपल्लवः ॥

शिग्रुर्हरितशाकोऽन्यो मतो मूलकपल्लव ।

घनच्छदस्तीक्ष्णग[न्ध] सुभङ्गी दशनक्षम ॥

तृतीयो मधुशिग्रुः स्यात् [ ] इति ।

5

शिग्रुनामानि । लोके 'शिग्रू' इति प्रसिद्धि ॥८८॥

श्वेतेऽत्र श्वेतमरिचः

'अत्र' श्वेतं शिग्रौ श्वेतं मरिचमस्य श्वेतमरिचः ।

रक्ते तु मधुशिग्रुकः ।

'तु' पुनरर्थे । रक्ते शिग्रौ मधुप्रधान शिग्रु मधुशिग्रु, स्वार्थिके के मधु- 10
शिग्रुकः ।

तिनिशो चित्रकृद् नमिर्वज्जुलो रथसाधकः ॥८९॥

दीर्घवृक्षश्चक्रकारो गन्धनामाऽनिमुक्तकः ।

अश्मगर्भः सर्वसारः क्रमसन्धारणोऽपि च ॥९०॥

ननोति गन्धादीन् तिनिशः, "तिनिशः" [हैमोणादिमू० ५३७] इति इमे निपात्यते. 15
"अतिक्रान्तो निशा. तिनिशः, चित्रकालिकात्" इति क्षीरस्वामी, तत्र । चित्रं कगेति
चित्रकृद्, लघुत्वेऽपि दाढ्ये दैर्घ्याभ्यामाश्चर्यकारि । नीयते नेमिः, "नी-सा-वृ-यु-गृ-
बलि-दलि-भ्यो मि" [हैमोणादिमू० ६८७] इति मि । "गन्धचक्रान्ते नमति नेमिः" इति
क्षीरस्वामी । वन्यते-अर्धयते वज्जुलः. "कुमुल-तुमुल-निचुलः" [हैमोणादिमू० ४८७]
इत्युले निपात्यते । रथं साधयति रथसाधकः ॥८९॥ 20

दीर्घश्चामौ वृक्षश्च दीर्घवृक्षः । चक्रं कगेति चक्रकारः. कर्मण्यण् । रथस्य
नामाऽस्य रथनामा । अतिमुच्यते स्म अतिमुक्तः, विस्तीर्णत्वात्, [स्वार्थिके के
अतिमुक्तकः] । अश्म गर्भेऽस्य अश्मगर्भः । सर्वश्चासौ सारश्च सर्वसारः । क्रमं
सन्धारयति क्रमसन्धारणः । आह च

१ "अत्र" शिग्रौ श्वेतं श्वेतानि मरिचानित्यानि फलान्यस्य श्वेतमरिच " इति स्वोपज्ञाभिधान-
चिन्तामणिवृत्तौ ॥ २ तिनिशे रथकृन्नेमि" नि० ॥ ३ "क्ष कवरो नि० ॥

तिनिशस्त्रिचक्रद नेमि स्यन्दनो रथसाधकः ।

तथाऽरण्यो रथद्वुश्चाप्यतिमुक्त

[

] इति ।

तिनिगनामानि ॥९०॥

5

पलाशे किंशुकः पर्णः खरपर्णस्त्रिपत्रकः ।

त्रिवृन्तास्यो रक्तपुष्पः क्षीरश्रेष्ठः समिद्धरः ॥९१॥

बीजस्नेहो वातपोषो यज्ञियो ब्रह्मपादपः ।

प्रशस्तानि पलाशानि सन्त्यस्य पलाशः, अभ्रादित्वाद, पलं-मांसमश्नुते रक्त-

पुष्पत्वादिति वा, तत्र । किञ्चित् शुक्र-नील किंशुकः । पर्णानि सन्त्यस्य पर्णः.

10 अभ्रादित्वाद । खराणि पर्णान्यस्य खरपर्णः । [त्रीणि पत्राण्यस्य त्रिपत्रकः] । त्रीणि
वृन्तानि आस्थमिवास्येति त्रिवृन्ताभ्यः । रक्तानि पुष्पाण्यस्य रक्तपुष्पः । क्षीरेण
श्रेष्ठः क्षीरश्रेष्ठः । समिधं धरति समिद्धरः ॥९१॥

बीजेषु स्नेहोऽस्य बीजस्नेहः । वात पोषयति वातपोषः, अत्र । यज्ञमर्हति

यज्ञियः, "यज्ञादिय" [सिद्ध० ६ ४ १७५, इति इय । ब्रह्मण पादपो ब्रह्मपादपः ।

15 आह च -

किंशुको वीतशोकश्च रक्तपुष्पोऽथ याज्ञिक ।

क्षीरश्रेष्ठः पलाशश्च बीजस्नेहः समिद्धः ॥

त्रिवृन्तास्यो ब्रह्मवृक्षः खरपर्णस्त्रिपत्रकः ।

[

] इति

20

चन्द्रोऽपि—

पलाशः किंशुकः [पर्णः] यज्ञियो रक्तपुष्पकः ।

क्षीरश्रेष्ठो वातपोषो ब्रह्मवृक्षः समिद्धः ॥

[

] इति ।

पलाशनामानि ।

25

धवे भारोष्ठहो गौरः शंकटाग्न्यो धुरन्धरः ॥९२॥

कुलावो नन्दिनश्चापि सितः कृष्णश्च स द्विधा ।

१ त्रिवृन्तास्यो रक्तपुष्पो बीजस्नेहः, समिद्धः ॥९१॥ क्षीरश्रेष्ठो वातपोषो यज्ञिको ब्रह्म^० नि० ॥

२ शंकटाग्नौ धुर^० नि० ॥

धुनोति धवः, अच्, तत्र । भारमुद्बहति भारोद्बहः । गौरः श्वेतवर्णत्वात्, गूयते वा, “खुर-धुर-” [हैमोणादिमू० ३९६] इति रे निपात्यते । शकटस्य आख्याऽस्य शकटाख्यः । अत एव धुरं धारयति धुरन्धरः, “धारैर्ध्व” [सिद्ध० ५. १. ११३] इति स्व प्रत्ययो धर् इत्ययमादेशश्च ॥९२॥

कुलम्बवति कुलावः । नन्दो जानोऽस्येति नन्दिन्तः, तारकादित्वादिन । ५ श्वेत कालश्चायं ‘द्विधा’ द्विप्रकारः । आह च—

धवो नन्दितरुगौरः शकटाख्यो धुरन्धर ।

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘धव’ इति प्रसिद्धिः ।

श्रीपर्ण्या काश्मरी कृष्णवृन्तिका मधुपर्णिका ॥९३॥

10

गम्भारी सर्वतोभद्रा कञ्जला भद्रपर्णिका ।

विहारी कुमुदा हीरा महाकुम्भी च कश्मरी ॥९४॥

नित्यभद्रा महाभद्रा काश्मर्यो मधुमत्यपि ।

श्रीयुक्तानि पर्णान्यस्या श्रीपर्णी, “पाक कर्ण-पर्ण वालान्तात्” [सिद्ध० २. ४. ५५] इति डी. तस्याम । “काश्टड् दीनौ” तालक्यान्त, काशते काश्मरी, कृष्यति— 15 तनूकरोति वा, “जठर-” [हैमोणादिमू० ४०३] इत्यं निपात्यते । कृष्ण वृन्तमस्या कृष्णवृन्तिका । मधूनि-मृष्टानि पर्णान्यस्या मधुपर्णा, “पाक कर्ण-पर्ण-वालान्तात्” [सिद्ध० २. ४. ५५] इति डी, स्वार्थिके के मधुपर्णिका ॥९३॥

“गमे.—चरत्वाद् भागेऽस्य गम्भारी” इति धीरस्वामी । सर्वतोभद्राण्यस्या सर्वतोभद्रा । कञ्जला ग्रामवृन्तत्वात् । भद्राणि पर्णान्यस्या भद्रपर्णा, स्वार्थिके के 30 भद्रपर्णिका । विहृत्यवश्यं विहारी, “णिन् चावस्यका-” [सिद्ध० ५. ४. ३६] इति णिन् । कौ पृथिन्यां मोदते कुमुदा. मूलविभुजादित्वात् क । “हिनोति हीरा, “खुर-धुर-” [हैमोणादिमू० ३९६] इति र निपात्यते । महाकुम्भीव महाकुम्भी । कगति-दीप्यते कश्मरी, “जठर-” [हैमोणादिमू० ४०३] इत्यरे निपात्यते ॥९४॥

१ “क-जल विभर्ति ‘डुष्टञ् धारण-लोषणयो’ ‘कर्मण्यण’ [पा० ३ २ १] पृषोदरादित्वाद् गत्वम् । कम्भारी इत्यपि ।” इत्यमरकोशव्याख्यासुधाटीक्याम् ॥ २ कृ-फल्गु नि० ॥ ३ विहारी कुमुदा हारी महा 10 नि० ॥ ४ “वा वीरा पु० २ । पु० २ आदर्शे एतत्पाठानुसारिभ्येव व्याख्या वर्तते । इत्यतः टिप्पणी ६ ॥ ५ मधुपर्ण्यपि नि० ॥ ६ “विशेषेण इत्यति वीरयते वा वीरा अजति-क्षिपति वा “श्लज्यजि” [हैमोणादिमू० ३८८] इति किति रे ‘वो’भाव ।” इति पु० २ आदर्शे व्याख्या ॥

नित्यं भद्रमस्या नित्यभद्रा । महती चासौ भद्रा च महाभद्रा । काशते-
दीप्यते काश्मर्यः; कृदयति-तनूकगेति वा, "शिक्ष्या-ऽऽस्या-ऽऽदय-" ['हैमोणादिसू०
३६४] इति ये निपात्यन्ते । मधु विद्यते पर्णेष्वस्या मधुमती । आह च—

काश्मर्यं काश्मरी 'ह्रीं' कश्मरी मधुपर्ण्यपि ।

श्रीपर्णी सर्वतोभद्रा गम्भारी कृष्णवृत्तिका ॥

| इति ।

श्रीपर्णीनामानि । लोके 'सिवनी' इति प्रसिद्धिः ।

सप्तच्छदे शुक्तिपर्णो गुच्छपुष्पः सुपर्णकः ॥९७॥

स्थूलपर्णो दीर्घवृक्षः शारदो विषमच्छदः ।

मद्गन्धिर्विशालन्वग गजद्विष्ट शाल्मलीदलः ॥९८॥

शिरोरुग् देवविटपी सुमनो ग्रहनाशनः ।

सप्त च्छदान्यस्य सप्तच्छदः, तत्र । शुक्रयाकाराणि पर्णान्यस्य शुक्तिपर्णः ।
गुच्छ इव पुष्पाण्यस्य गुच्छपुष्पः । शोभनानि पर्णान्यस्य सुपर्णः, स्वाधिके के
सुपर्णकः ॥९७॥

स्थूलानि पर्णान्यस्य स्थूलपर्णः । दीर्घश्चासौ वृक्षश्च दीर्घवृक्षः । शरदि-
कृतुविशेषे भवा शारदी, "भवे" [मित्र १ ६ ३ १२३] इत्यण् । यद् मद्गन्धिः--

त्रिवृष्टे नवे शुद्धे शारदोऽपि जगद्वृक्षः ।

अन्वी सक्तसंगं समपर्णं च शारदी पुनः ॥

लाङ्गली ।

इति खियामाह । अमरस्तु

सप्तपर्णो विशालन्वकः शारदो विषमच्छदः ।

[का० २ वर्ग ४ श्लो० २३]

इति पुन्याह । विषमाणि च्छदान्यस्य विषमच्छदः । मद्गन्धेव गन्धोऽस्य
मद्गन्धिः, पृषोदरादित्वादित्वम् । विशाला वगस्य विशालन्वकः । गज द्वेष्टि गज-

द्विष्ट । शाल्मल्या इव दलान्यस्य शाल्मलीदलः ॥९८॥

१ वीरा पु ३०॥ २ गन्धपुष्पं सुपर्णकं नि० ॥ ३ दीर्घवृक्षः शारदो विषमच्छदः नि० ॥ ४

१० रुग्देवविटप नि० ॥

गिरो रुजति शिरोरूक् । देवानां विटपी देवविटपी । सुष्टु मन्यते सुमनः,
अव् । ग्रहान् नाशयति ग्रहनाशनः । आह च—

सप्तपर्णं शुक्तिपर्णश्छत्रपर्णः सुपर्णकः ।

सप्तच्छदो गुच्छपुष्पस्तथा गाल्मलिपर्णकः ॥

[ ] इति ।

पुनराहुः—

सप्तपर्णो बृहत्त्वक् च सप्ताहो मुष्कपुष्पकः ।

सप्तच्छदः सप्तपत्रो युग्मपत्रोऽबहुच्छदः ॥

[ ] इति ।

सप्तपर्णनामानि । लोके तु 'मातवनउ' इति प्रसिद्धिः ।

10

आरग्वधे कृतमालः कर्णिकारः सुपर्णकः ॥९७॥

पीतपुष्पो दीर्घफलः शम्पाकश्चतुरङ्गुलः ।

व्याधिहाऽऽरेवत्तञ्जली प्रग्रहो राजपादपः ॥९८॥

आरोग्यशिम्विका कर्णी स्वर्णशोफालिकेत्यपि ।

आ—समन्ताद गच्छति—शङ्कते अस्माद आरग्वधः, “आरगेर्वध” [हैमोणा- 15
दिसू० २५४] इति वध प्रत्यय आरग्वधेति आरग्व—मला तेषां वधोऽत्रेति वा; “आ—
समन्ताद रुजा वधोऽत्र” इति क्षीरस्वामी, तत्र । कृतम्—अतीसारं मलते धारयति
कृतमालः, कृता मालाऽस्येति वा । उत्तम्बित इव सकर्णिकत्वात् कर्णिकामियर्ति
कर्णिकारः । गोमनानि पर्णान्यस्य सुपर्णः, के सुपर्णकः ॥९७॥

पीतानि पुष्पाण्यस्य पीतपुष्पः । दीर्घं फलमस्य दीर्घफलः । शमी—शम्बिमकति 30
शम्पाकः; शाक्यत्यनेनेति वा. “मवाक-श्यामाक-” [हैमोणादिसू० ३७] इत्याके
निपात्यते । चतस्र अङ्गुलयोऽस्य चतुरङ्गुलः, “बहुव्रीहे काष्ठे ट” [सिद्ध० ७.३.
१२५] इति ट समासान्तः । व्याधिं हतवान् व्याधिहा, नान्तः, “किप्” [सिद्ध०
५.१.१४८] इति किप् । आरग्वध्यां भव आरेवत्तः, “भवे” [सिद्ध० ६.३.१२३]
इत्यप् । आरेवन्ते—यान्ति ज्वग अननेनेति वा, “ट-पृ-मृ-ग्री-” [हैमोणादिसू० २०७] 35
इत्यादि बहुवचनादतः । चूला विद्यते अस्य चूली । प्रग्रह्यतेऽसौ अनेन वा प्रग्रहः ।
राजा चासौ पादपश्च राजपादपः ॥९८॥

१ “सादृष्टि सप्ताह” इति पु २ टिप्पणी ॥ २ सुपर्णक नि० ॥ ३ शम्पाक ० नि० ॥
४ ०तं २५४ प्र० नि० ॥

आरोग्यकारिणिम्बिगस्या आरोग्यगिम्बि, स्वार्थिके के आरोग्यशिम्बिका ।
कर्णावस्य स्तः कर्णी । मुवर्णशेफालिकेव स्वर्णशेफालिका । आह च - -

कर्णिकारो राजवृक्ष प्रपह कृतमालक ।
आरोग्यगम्बी गम्ब्याको व्याघातोपघातक ॥

आरग्वधो दीर्घफलो व्याघातचतुरङ्गुल ।
आरेवतस्तथा कर्णी कर्णवान् स च रेवत ॥
[ ] इति ।

कृतमालनामानि । लोके तु 'किरमालु' इति प्रसिद्धि ।

बीजके प्रियकः शोरिगौरो बन्धूकपुष्पकः ॥९९॥
कृष्णसर्जो मंदासर्जः कल्याणः पीवरोऽसनः ।
महाशालः पीतशालो जीवकः प्रियशालकः ॥१००॥
सुगन्धिनीलनिर्यासस्तिव्यः पुष्प्योऽलकप्रियः ।

“बीजं प्रजन-कान्त्यसन-म्बादनेषु च” वेति वीथ्यते वा बीज “वियो जक्”
[हैमोणादिमू० २२७] इति जक्, “बीजा सन्न्यस्य वा बीज. स्वार्थिके के
15 बीजकः” इति निघण्टुः । आह च

सज्ञया बीजको ज्ञेयो बीजपुस्तथाऽसन ।
[ ] इति,

तत्र । काम्यत्वात् प्रियकः; प्रीणाति वा. “क्रीचक-पेचक-” [हैमोणादिमू० ३३]
इत्यकान्तो निपात्यते । शृणाति गीर्थते वा शारिः, “कृ-शृ कुटि-” [हैमोणादिमू०
20 ६१९] इति गिति । गूयते गौरः, “खुर-भुग-” [हैमोणादिमू० ३९६] इति रनिपा-
त्यते । बन्धूकस्येव रक्तानि पुष्पाण्यस्य बन्धूकपुष्प. स्वार्थिक के बन्धूकपुष्पकः ॥९९॥

कृष्णः सर्जोऽस्य कृष्णसर्जः । मदमासृजति मदासर्जः । कल्याणहेतुत्वात्
कल्याणः; “कलि शब्द-संख्यानयोः” कन्यते वा “कन्याण-पर्याणादयः” [हैमोणादिमू०
१५३] इति णे निपात्यते । “प्यैङ् वृद्धौ” व्यायतं पीवरः; पीयते रसोऽस्य
25 वा, “तीवर-धीवर-” [हैमोणादिमू० ४४४] इति वरटि निपात्यते । “असूच् क्षेपे”
अस्यति असनः, “खसि-रसि-रुचि-” [हैमोणादिमू० २६९] इति अन, [पुं-क्लीब-

१ शौरि' नि० ॥ २ महामर्ज नि० ॥ ३ महाशाल पीतशालो जीवकः प्रियशालकः नि० ॥

लिङ्गः] । महांश्चासौ सालश्च महासालः । पीतवर्णः सालः पतीसालः । जीवयति जीवकः, णकः । प्रियश्चासौ सालश्च प्रियसालः, के प्रियसालकः ॥१००॥

गोमनो गन्धोऽस्य सुगन्धिः, “सु-पुत्थुत्-सुरभेर्गन्धादिदं गुणे” [सिद्ध० ७. ३.१४४] इति समासान्त इत् । नीलो निर्यासोऽस्य नीलनिर्यासः । त्वेषन्ति पुष्प-
न्ति च कार्याणि अत्र तिष्यः पुष्पः, उभावपि “कुप्य-मिबोच्य-सिष्य-तिष्य-पुष्प-” [सिद्ध० ३. ५.१.३९] इति क्यबन्तौ निपात्येते । अलकानां प्रियः अलकप्रियः । आह च—

बीजकस्त्वसन काम्यः गारिः कृष्णोऽलकप्रियः ।

तिष्यः पुष्पः पीतसालः प्रियकः प्रियसालकः ॥

सुगन्धिर्नीलनिर्यासस्तथा बन्धूकपुष्पकः ।

स स्यात् प्रियकसालश्च महासर्जश्च नामतः ॥

10

[ ] इति ।

बीजकनामानि । ण्तस्य लोके ‘बीअउ’ इति प्रसिद्धिः ।

स तु द्विधा शिखिग्रीवः श्रेष्ठो गोमूत्रकोऽधमः ॥१०१॥

‘स’ बीजको ‘द्विधा’ द्विप्रकारः । शिखिग्रीव इव शिखिग्रीवः ‘श्रेष्ठः’ उत्तमः । गोमूत्रप्रतिकृतिर्गोमूत्रकः, “तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्यो” [सिद्ध० ७. १.१०८] 15
इति कः अधमः ॥१०१॥

अश्वकर्णे दीर्घपत्रः कषायी मस्यसंवरः ।

सज्जकः सर्जकः शूरः कौशः शालो लतातरुः ॥१०२॥

अश्वस्य कर्ण इव कर्णः—पत्रं यस्य स अश्वकर्णः, तत्र, “उष्ट्रमुखादयः” [सिद्ध० ३.१.२३] इति समासः । दीर्घाणि पत्राण्यस्य दीर्घपत्रः । कषायोऽस्यस्य कषायी । 20
सस्यं—फलं संवृणोति सम्यसंवरः । सज्जति—विसर्पति सज्जकः, णक । सृजति—विस-
र्पति सर्जकः, णक । “शूरि वीरणि विकान्तौ” शूरयते शूरः, अच्. “शुं गतौ”
शवति वा, “चि-जि-शु-सि-” [हैमोणादिसू० ३.१२] इति रः । “कृश्यते कौशः”
इति क्षीरस्वामी । शयति शालः, “गा-मा-स्या-अक्यम्यमिन्धो लः” [हैमोणादिसू०
४.६२] इति लः, तालव्यादिरयम् । “सल गतौ” दन्त्यादि, सल्यते शालः 35
इत्यपि । लता चासौ तरुश्च लतातरुः । यदमरः—

१ * व्रगन्धक नि० ॥ २ कषाय नि० ॥ ३ कर्ष्यशालो नि० ॥

साळे तु सर्ज-कार्शाऽश्चकर्णका सस्यसंवर्ग ।

[का० २ वर्ग ४ श्लो० ४४] इति ।

अन्योऽप्याह --

सर्जकश्चाश्चकर्णश्च कषायी दीर्घपत्रक ।

सस्यसंवर्गण' शूर सज्जक गाल उच्यते ॥

[ ] इति ।

अश्चकर्णनामानि । लोके तु 'सागु' इति प्रसिद्धि ॥ १०२ ॥

देवसालः शक्रतरुर्नदीसर्जोऽर्जुनाह्वयः ।

अर्जुनः ककुभः सेव्यः सर्पणो धूर्तपादपः ॥ १०३ ॥

- 10 देवानां सालो देवसालः । शक्रस्य तरु शक्रतरुः । अत एव इन्द्रद्रुः ।
नद्या' सर्जो नदीसर्जः । अर्जुनस्य आह्वयोऽस्य अर्जुनाह्वयः । अर्ज्यते "यम्यजि-"
[हैमोणादिसू० २८८] इत्यादिना ने अर्जुनः, शौक्याद्वा । ककुभ' सन्त्यस्य
ककुभः, दिग्ब्यापकत्वात्, "ककि लौल्ये" ककते वा "ककेरुभ" [हैमोणादिसू० ३३३]
इत्युभः, कं स्कुम्नातीति वा पृषोदरादित्वात् साधु । "कं स्कुम्नातीत्यह्वा व्याख्या"
15 इति श्रीरस्वामी । सेव्यः सेवनीयत्वात् । "सृप्लं गतौ" मर्पति सर्पणः । धूर्त-
स्वासौ पादपश्च धूर्तपादपः । यद्दमरः-

नदीसर्जो वीमतरुर्निद्रु ककुभोऽर्जुन ।

[का० २ वर्ग ४ श्लो० ४५] इति ।

इन्द्रपुरि-

- 20 ककुभस्त्वर्जुनः पार्श्वो नदीसर्जो धनञ्जय ।
आशीर्फलश्चत्रयोगी वीतो वीरान्तकस्तथा ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'अर्जुन' इति प्रसिद्धि ॥ १०३ ॥

शाके कोलफलो डारदार्योगी हलीमकः ।

- 25 गन्धसारः स्थिरसारः स्थिरको ध्रुवको ध्रुवः ॥ १०४ ॥

अभ्रंलिहो महापत्रो बँलेसारो बलप्रदः ।

१ अर्जुने ककुभ सेव्य सुवर्णो धूर्तपादप । देवशाक शक्रतरुर्नदीसर्जोऽर्जुनाभिध ॥ १०३ ॥ नि० ॥

२ ध्रुवसाधन नि० ॥ ३ बलसारो नि० ॥

शक्यतेऽनेन शाकः, तत्र । कोलाकारं फलमस्य कोलफलः । द्वारस्य दार-
द्वारदारुः । युनत्तीत्येवंगीलो योगी, “युज-सुज-” [सिद्ध० ५.२.५०] इति चिन्त् ।
“मकुब् मण्डने” हलिनं मङ्कते इलीमकः, पृषोदरादिवात् साधुः । गन्धेन सारी
गन्धसारः । स्थिर सारोऽस्य स्थिरसारः । तिष्ठति स्थिरः, “शुषीषि-” [हैमोणादिसू०
४१६] इति किदिरः, स्वार्थिके के स्थिरकः । “ध्रुत् गति-स्वैर्ययोः” ध्रुवति ५
ध्रुवकः, “ध्रु-ध्रुन्दि-” [हैमोणादिसू० २९] इति किदकः । ध्रुवति ध्रुवः, “तुदादि-
विषि-” [हैमोणादिसू० ५] इति किद. ॥ १०४ ॥

अश्रं लेढि अश्रंलिहः, “वहा-ऽश्रलिह-” [सिद्ध० ५.१.१२३] इति खश् ।
महान्ति पत्राण्यस्य महापत्रः । बलेसारः अत्र सप्तम्यलोपः । बलं प्रददाति बलप्रदः,
“क्वचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति ड । शाकनामानि । 10

धर्मणे तु धनुर्वृक्षो गोत्रपुष्पो रुजासहः ॥१०५॥
महाबलो महावृक्षो राजाह्वो धन्वनः फलः ।
स्वादुफलो मृत्युफलः सारवृक्षः सुतेजनः ॥१०६॥

“धृद् विभंसे” इति बोपदेवः, धरते कफ-पित्तादीन् धर्मणः, “चिकण-
कुक्कण-” [हैमोणादिसू० १९०] इत्येणे निपात्यते । 11

धर्मणः सर्पभेदेऽपि धर्मणः पादपान्तरे ।

इति विश्वलोचनः । [त्रिस्वरकाण्डः श्लो० ५८] ।

तत्र । धनुराकारो धनुषो वा वृक्षो धनुर्वृक्षः । गोत्रं-भूरक्षकं पुष्पमस्य गोत्र-
पुष्पः । रुजां सहति रुजासहः ॥१०५॥

महद् बलमस्य महाबलः । महाश्वासौ वृक्षश्च महावृक्षः । राज्ञः आह्वा अस्य 20
राजाह्वः । ‘धन्वनः फलः’ इति धन्वशब्दात् फलमिति सम्बध्यते, तेन धन्वाकारं
फलमस्य धन्वफलः । धन्वनोऽपि । यदाह--

धन्वनो गोत्रविटपी धर्मणो गोत्रपुष्पकः ।

[ ] इति ।

स्वादूनि फलान्यस्य स्वादुफलः । मृत्युप्रदं फलमस्य मृत्युफलः । सारश्वासौ वृक्षश्च 25
सारवृक्षः । “तिजण निगाने” सुतरां तेजयति सुतेजनः । एतस्य लोके ‘धमणउ’
इति प्रसिद्धिः ॥१०६॥

सिल्हके तु सिद्धवृक्षः

“सिल्ह उञ्छे” दन्त्यादि, सिलति सिल्ह, “बहुलम्” [सिद्ध० ५.१.२] इति ह.; सिलं जहाति वा, “कचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति ङ, स्वार्थिके के सिल्हकः, तत्र । सिध्यति स्म सिद्धः, स चासौ वृक्षश्च सिद्धवृक्षः ; सिद्धानां वृक्षो वा । आह च—

सिल्हकः कपिजो धूम्रस्तुरुष्कः पिण्डित कपि ।

[ ] इति ।

सिल्हकनामानि ।

कोलिपत्रे तु जोरणः ।

10 कोलि—बदरी, तत्पत्राणीव पत्राण्यस्य कोलिपत्रः, तत्र । “जृष् जृष्च् जरसि” जीर्यति जोरणः, “चिकण-कुक्कण-” [हैमोणादिसू० १९०] इत्यणे निपात्यते ।

महापत्रे त्विङ्गुदी स्याद् विषशङ्कुः पलाशकः ॥१०७॥

महान्ति पत्राण्यस्य महापत्रः, तत्र । “ङ्गु गतौ ” इहति इङ्गुदी, “ङ्गच-विन्ध्यामुद ” [हैमोणादिसू० २४२] इत्युद, [त्रिलिङ्ग] । विषस्य शङ्कुस्त्रिव

15 विषशङ्कुः । “पल गतौ ” पलति पलाश, “पलगग ” [हैमोणादिसू० ५३३] इत्याशः, स्वार्थिके के पलाशकः ॥१०७॥

सरले तु सिद्धदारुर्नमेरुः खलिपादपः ।

“सु गतौ ” सरति सरलः, “मृदि-कन्दि-” [हैमोणादिसू० ४६५] इत्यल, तत्र । सिद्धानां दारुः सिद्धदारुः, पु-क्लीबलिङ्ग । नमति नमेरुः, “मयि प्रति 40 दाने ” न मयते वा नमेरुः, “शिम्रु गेरु-नमेर्वादय ” [हैमोणादिसू० ८११] इति नमेर्नञ्पूर्वस्य मयतेर्वा ण्चान्न, रु प्रत्यय । खलिनां पादप खली चासौ पादपश्चेति वा खलिपादपः । आह च

सरलः पूतिकाष्ठं च बीज-पीतदुरुच्छ्रित ।

दीपवृक्षः स्निग्धदारुः प्रोक्तो मारीचपत्रक ॥

35

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘सरलउ’ इति प्रसिद्धिः ।

देवदारुणि देवाह्वं पवनारिः पलाशिकः ॥१०८॥

पारिभद्रो द्रुक्किलिमं किलिमं देववल्लभः ।

दारु च स्नेहविद्धं च देवेन्द्र-स्वर्गतो द्रुमः ॥१०९॥

पीत-पूति महा-देव-भट्टेन्द्रात् काष्ठ-दारुणी ।

देवानां दारु देवदारु, तत्र । देवानामाह्वा-नामाऽस्य देवाहम् । पवनस्य ः
अरिः पवनारिः । पलाशानि-पत्राणि सन्त्यस्य पलाशिकः, “अतोऽनेकस्वरात्”
[सिद्ध० ७. २ ६] इतीकः ॥१०८॥

पारि-निष्ठा प्राप्त भद्रमस्य पारिभद्रः । द्रौ-स्कन्धे किलिमं-निर्यासोऽस्य
द्रुक्किलिमम् । किलिममस्त्यस्य किलिमम्, अन्नादित्वादः पदैकदेशत्वाद्वा भीम-
वत्. “ किलत् स्वैत्य क्रीडनयो ” किल्यनेन वा “ वयिम-स्वचिमादयः ” [हैमो- 10
णादिसू० ३५०] इतीमे साधु । उभावपि क्लीबलिङ्गा । देवानां वल्लभो देव-
वल्लभः । देवदार्वैकदेवं दारु, यथा भीमो भीमसेन । स्नेहेन विद्धं स्नेहविद्धम् ।
‘ देवेन्द्र-स्वर्गतो द्रुमः ’ इति देव-इन्द्र-स्वर्गेभ्य प्रत्येकं द्रुमशब्दः सम्बध्यते, तेन देव-
द्रुमः इन्द्रद्रुमः स्वर्गद्रुमश्च ॥१०९॥

‘ पीत पूति-महा देव-भट्टेन्द्रात् काष्ठ-दारुणी ’ इति पीतादिभ्य प्रत्येकं ‘काष्ठ- 1,
दारुणी’ इति शब्दौ सम्बध्यते, तेन पीतकाष्ठं, पीतदारु, पूति-उपग्रन्थं काष्ठमस्य
पूतिकाष्ठम्. ण्व पूतिदारु, महाकाष्ठं महादारु, देवकाष्ठं देवदारु, भद्रकाष्ठं
भद्रदारु, इन्द्रकाष्ठं इन्द्रदारु । सर्वेऽप्येते पुं-क्लीबलिङ्गा । यदाह—

देवदारु स्मृतं दारु मुराहं किलिमे च तत् ।

स्नेहविद्धं महादारु भद्रदर्विन्द्रदारु च ॥

20

देवकाष्ठं भद्रकाष्ठं पूतिकाष्ठं च दारु च ।

मुरदर्विन्द्रवृक्षश्च तथैवामरदारु च ॥

[ ] इति ।

अमरोऽपि—

शक्रपादप पारिभद्रकः ।

21

भद्रदारु द्रुक्किलिमं पूतिदारु च दारु च ॥

[का० २ वर्ग ४ श्लो० ५३] इति ।

देवदारुनामानि ।

मधूके मधुशाकः स्यान्माधवो मधुको मधुः ॥११०॥

मध्वष्ठीलो मधुष्ठीलो मधुकाष्ठो मधुस्रवः ।

रोध्र कोष-मधु गुडान पुष्पो गोलफलोऽपि च ॥१११॥

- ५ मदयति मधूकः, “ शम्बूक-शाम्बूक-” [हैमोणादिमू० ६१] इत्युके निपात्यते, तत्र । मधुप्रधानं शाकं मधुशाकः । मा-माधुर्यश्रीं तस्या धवो माधवः, मधुरेव वा, प्रज्ञादित्वादर्ण । मदयति मधूकः, “ कञ्चुकाशुक-” । हैमोणादिमू० ५७] इत्युके निपात्यते, मधुप्रतिकृतिर्मधूक इति वा, ‘ तस्य तुल्ये क संज्ञा-प्रतिकृत्यो-” [सिद्ध० ७ १. १०८] इति क. मधुस्रव वा स्वार्थक क । मन्यते मधुः, १० “ मनि-जनिभ्या ध-तौ च ” । हैमोणादिमू० ७२१ । इत्यु. पुंल्लिङ्ग ॥११०॥

- मधु माधुर्यमधीले-गर्भे अस्य मध्वष्ठीलः । प्रषोदगदित्वादकारलोपे मधु-
ष्ठीलः, “ प्रिवू त्रिवू निगसन् ” “ प्रिवू-क्लमु-” । सिद्ध० ४ २. ११०] इति दीर्घे, मधु प्रीवति इति वा, “ भिन्ला-ऽच्छमन्ल ” । हैमोणादिमू० ४६४] इति ले निपात्यते । मधुप्रधानं काष्ठो मधुकाष्ठः । मधु स्रवति मधुस्रवः । ‘ रोध्र-कोष
१५ मधु-गुडात् पुष्प ’ इति रोध्र-कोष-मधु-गुडात् इत्यत्र समाहारद्वन्द्वं, रोध्रादिभ्यः पुष्पम् इति पुरो योज्यते, तेन रोध्रपुष्पः, कोषे पुष्पाण्यस्य कोषपुष्पः, मधुपुष्पः, गुडवन्मधुः पुष्पस्य गुडपुष्पः । गोलानि-वर्तुलानि फलान्यस्य गोलफलः । यदाह—

मधूको मधुवृक्षश्च मधुष्ठीलो मधुस्रव ।

गुडपुष्पो रोध्रपुष्पो वनप्रस्थोऽथ माधव ॥

३०

[ ] इति ।

मधूकनामानि । लाक तु ‘महट्ट’ इति प्रसिद्ध ॥ १११ ॥

जलजेऽस्मिन् मधूलः स्याद् वारिजो दीर्घपत्रकः ।

नीरवृक्षो गैरिकाख्यो ह्रस्वपुष्प-फलोऽपि च ॥ ११२ ॥

- अस्मिन् जलजे मधूके मधु लानि मधूलः प्रषोदगदित्वात् साधु । वारिजो जातो
३५ वारिजः । दीर्घाणि पत्राण्यस्य दीर्घपत्र, क दीर्घपत्रकः । नीरस्य वृक्षो नीरवृक्षः ।
गैरिक इत्याख्या अस्य गैरिकाख्यः । ह्रस्वपुष्प फल इति ह्रस्वशब्दात् पुष्प-फले
१ ०६ गिरिजो दीर्घपत्रक । नीरवृक्षो गौरशालो ह्रस्व^० नि० ॥

इति योज्येते, तेन हृस्वाणि पुण्याणि फलानि चास्य ह्रस्वपुण्यः ह्रस्वफलः । आह च —

मधूकोऽन्यो मधूलस्तु जलजो दीर्घपत्रकः ।

ह्रस्वपुण्य-फलः स्वादुरैरिकाण्यो मधुलकः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'महाडोल' इति प्रसिद्धिः ॥११२॥

5

तिन्दुके स्फूर्जनस्तुष्टः कालस्कन्धो विरूपकः ।

निःस्यन्दनः कालमारो रावणो नीलसारकः ॥११३॥

तिम्यति आर्द्राभवति तिन्दुकः, "कन्तुकाशुक" [हैमोणादिस् ० ५७] इत्युके निपात्यते, तत्र । "द्वोस्फूर्जा वव्रनिर्घोषे" स्फूर्जति स्फूर्जनः, नन्वादित्वादन । तुष्यति स्म तुष्टः । काल स्कन्धोऽस्य कालस्कन्धः । विरूपयति विरूपकः । नि स्यन्दते 10 निःस्यन्दनः । काल सार—मज्जाऽस्य कालसारः । गवयति रावणः । नील सार—मज्जाऽस्य नीलसारः, के नीलसारकः । [आह च—]

तिन्दुको नीलसारश्च कालस्कन्धः शिशूत्सकः ।

स्फूर्जकः स्फूर्जनस्तुष्टः स्यन्दनो रावणो गव ॥

[ ] इति ।

15

तिन्दुकनामानि । लोके 'टीङ्ग' इति प्रसिद्धिः ॥ ११३ ॥

द्वितीये तिन्दुके काकनिन्दुर्मर्कटतिन्दुकः ।

काकेन्दुकः काकपीलुः कुपीलुः कुलकावपि ॥ ११४ ॥

'द्वितीये' भिन्ने तिन्दुके काकवर्णस्तिन्दुः काकतिन्दुकः । मर्कटवर्णस्तिन्दुकः मर्कटतिन्दुकः । काकवर्णस्तिन्दुः काकेन्दुः । पृथोदरादिखात् साधु, के 20 काकेन्दुकः । एव काकपीलुः । कुत्सित पीलुः कुपीलुः । "लक आस्वादाने" कुत्सितैर्लक्ष्यते कुलकः । कोलति वा, "ध्रु-ध्रुन्दि" [हैमोणादिस् ० २९] इति किदकः । आह च —

तिन्दुकोऽन्यो द्वितीयस्तु स्फूर्जकः काकतिन्दुकः ।

काकेन्दुकश्च विल्यातः कुपीलुः काकपीलुकः ॥

25

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'काकटीङ्ग' इति प्रसिद्धिः ॥ ११४ ॥

रोध्रे लोध्रः

रुणद्धि वृणं रोध्रः, "भी-वृधि-रुधि-" [हैमोणादिमू० ३८७] इति २, तत्र ।
र-ल्योरैक्याद् लोध्रः, प्रतीतोऽयम् ।

५

सिते तत्र शबरैः स्थूलवल्कलः ।

उत्सादनो महारोध्रमनरुः शबरपादपः ॥ ११५ ॥

'तत्र' इति रोध्रे 'सिते' श्वेते शबरणामयं वृक्षः शबरः, "तस्येदम्" । सिद्ध०
६ ३ १६०] इत्यण । स्थूलो वल्कलोऽस्य स्थूलवल्कलः । उत्साद्यते उत्सादनः,
उत्सादयति वा । महान्वासौ रोध्रश्च महारोध्रः । तर्गति तरुः, "मृ-मृ-तृ-त्सरि-"
११ [हैमोणादिमू० ७१६] इत्यु । शबरणा पादपः शबरपादपः । आह च—

रोध्रो लोध्रः शबरकश्चिल्लकस्तिन्वकस्तरः ।

तिरीटः कालहीनश्च चिल्ली शबरपादपः ॥

[ ] इति ।

श्वेतलोध्रनामानि ॥ ११५ ॥

१५

रक्ते तु पट्टिका निन्वः पट्टी लाक्षाप्रसादनः ।

निरीटो मार्जनश्चिल्ली कानीनः क्रमुकः शंशः ॥ ११६ ॥

स्थूलपत्रो बृहत्पत्रः

'तु' पुनरर्थः । रक्ते लोध्रे पट्टी एव पट्टिका, स्वार्थिक क । तिलति-स्निह्य-
त्यङ्गमनेन तिल्वः, "प्रहा-ऽऽह्व-" । हैमोणादिमू० ५१४ । इति वे निपात्यते । पटति
२० पट्टी, "घटा-घाटा-" [हैमोणादिमू० १४१] इति ट निपात्यते, गौरादित्वाद् डीः,
पटोऽस्यास्तीति पट्टी । "पट्टिकारोध्रोऽयम्" इति क्षीरस्वामी । यदमरः—

क्रमुकः पट्टिकाख्यः स्यात् पट्टी लाक्षाप्रसादनः ।

[का० २ वर्ग ४ श्लो० ४१] इति ।

१ ० रस्तुवल्कल नि० ॥ २ ० धोऽनम् श० नि० ॥ ३ शिष्ट ॥ ११६ ॥ स्थूल-
वल्कलो वृ० नि० ॥

लाक्षां प्रसादयति लाक्षाप्रसादनः । तिर्ययति रोगांस्तिरीटः; तरति वा,
 “तृ-कृ-कृपि-” [हैमोणादिसू० १५१] इत्यादिना किदीट । मार्ष्टि-उद्धर्तव्यञ्ज-
 नेन मार्जनः । चिल्लति-वातेन गिथिलीभवति चिल्ली, अच् । कन्याया अप-
 त्यमिव कानीनः, “कन्या-त्रिवेण्या. कानीन-त्रिवर्णं च” [सिद्ध० ६.१.६२] इति
 साधु । यदाह—

रोधस्तिरीटः कानीनस्तिन्वक् सन्ततोद्भवः ।

|] इति ।

कामति क्रमुकः, “क्रमे क्रम् च वा” [हैमोणादिसू० ५३] इत्युक् ।
 “गग प्लुतगतौ” गगति शशः ॥११६॥

स्थूलानि पत्राण्यस्य स्थूलपत्रः; बृहन्ति पत्राण्यस्य बृहत्पत्रः । आह च— 10

क्रमुकः पट्टिका रोधो गालवः स्थूलवल्कल ।

जीर्णबुधो बृहत्त्वक्स्तत्र गावरपादप ॥

|] इति ।

अन्योऽप्याह—

रोधः गावरकः श्वेतत्वगनीसारमेषजम् ।

15

द्वितीयः पट्टिका रोधो बृहत्पत्रस्तिरीटकः ॥

उत्तालकस्तिन्वक्श्च पट्टी लाक्षाप्रसादनः ।

|] इति ।

मुनिलोघनामान्धमुनि ।

कृष्णलोघे तु गालवः ।

20

गालयति-वायव्यक्षि गालवः, “कैव-मैरव-” [हैमोणादिसू० ५१९]
 इत्यवे निपात्यते ।

भूर्जे भूजो बहुपुटो मृदुत्वक्को मृदुच्छदः ॥१७॥

रेखापत्रञ्छत्रपत्रो बहुत्वक्-चर्मिणावपि ।

“भृश् मर्जने च” “त्वादे” [सिद्ध० ४. २. १०५] इति ह्रस्वे २;
 शृणाति भूर्जः, “उटजादयः” [हैमोणादिसू० १३४] इति अजे निपात्यते,

१ बहुपटो मृदुत्वक्को मृदु ० नि०॥

“ऊर्जण् बल-प्राणयोः” भुवि ऊर्जयति इति वा, तत्र । भुवि जातो भूजः,
“कचित्” [सिद्ध० ५. १. १७१ । इति ड । बहूनि पुटान्यस्य बहुपुटः । मृद्वच-
स्त्वचोऽस्य मृदुत्वक्, स्वार्थिके के मृदुत्वक्ः । मृद्वनि छदान्यस्य मृदुच्छदः ॥११७॥

रेखायुक्तानि पत्राण्यस्य रेखापत्रः । छत्राकाराणि पत्राण्यस्य छत्रपत्रः ।
१ बह्वचस्त्वचोऽस्य बहुत्वक् । चर्म-त्वचाऽस्यास्तीति चर्मो, गिरादित्वादिन् । आहुश्च-
मूर्जे भूजो बहुपुटो बहुत्वको मृदुच्छदः ।

[ ] इति ।

अमरोऽप्याह—

“मूर्जे चर्म-मृदुत्वचौ” [का० २ वर्ग ४ श्लो० ४६] इति ।

10

मूर्जनामानि ।

श्लेष्मातके भूतवृक्षः पिच्छिलो द्विजकुत्सितः ॥११८॥

वसन्तकुसुमः शैलुः फलेलुर्लेखशाटकः ।

विषघाती बहुवारः शीत उदालकः सेलुः ॥११९॥

श्लिष्यति कफोऽस्मात् श्लेष्मातकः. “श्लेष्मातका-” [हैमोणादिसू० ८३]
11 इत्यातके निपात्यते, श्लेष्माणमततीति वा, णक प्रत्ययः, तत्र । भूतानां वृक्षो
भूतवृक्षः । पिच्छाऽस्त्यस्य पिच्छिलः, “लोम-पिच्छादेः शैलम्” [सिद्ध० ७. २.
२८] इतील । द्विजानां कुत्सितो द्विजकुत्सितः ॥११८॥

वसन्तस्य कुसुम इव वसन्तकुसुमः । शेरतेऽस्मिन् शैलुः, “शीढो लुः”
[हैमोणादिसू० ८२०] इति लु । “शिलति णिनोति वा रोगान् शैलुः” इति
20 सीरस्वाम्याह । फलति फलेलुः, “गूहल्ल-गुगुल्ल-” [हैमोणादिसू० ८२४] इति
आलुप्रत्यये निपात्यते । लेखं शाटयति लेखशाटकः । विषस्य घाती विषघाती ।
बहु वृणोति श्रोतांसि बहुवारः । शीतवीर्यत्वात् शीतः, श्यायते स्म वा शीतः, क
प्रत्ययः, “श्य ग्रीर्देवमूर्ति-” [सिद्ध० ४. १. ९७] इति ग्रीरादेशः. शेरते अनेन
30 वा, “शी-री-” [हैमोणादिसू० २०१] इति कित् त । उदालयत्यङ्गम् उदालकः,
स्पर्शेन स्फोटकारित्वात् । “सिलत् उञ्छे” दन्त्यादिरयम्, सिलति सेलुः, “मृ-मृ-तु-
त्सरि-” [हैमोणादिसू० ७१६] इत्यादिबहुवचनाद् । आहेन्दुः—

शेखः श्लेष्मातकः गीतो वसन्तकुसुमस्तथा ।

उदालकः कन्दुरकः शेखो मृतवृक्षकः ॥

पिच्छिलः शपितः सेलुस्तथा स द्विजकुत्सितः ।

लेखगाटो बहुवारः [ ] इति ।

अन्योऽपि—

श्लेष्मातकः कबुदारुः पिच्छिलो लेखगाटकः ।

शेखः सेलुर्बहुवारः शपितो द्विजकुत्सितः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'गूदी' इति प्रसिद्धिः ॥११९॥

लंकुचे लिक्कुचो ग्रन्थिमत्फलः

10

“लक्ष्मी कान्तौ” लभ्यते लकुचः, “लपेरुच कश्च” [हैमोणादिसू० ११९] इति उच्यते । अन्यस्य च कः । “लभ्यते-आस्वाद्यते लकुचः” इति क्षीरस्वामी, तत्र । पृषोदरादित्वादन्त्याक्षरस्य इत्वे लिक्कुचः । ग्रन्थिमन्ति फलान्यस्य ग्रन्थिमत्फलः । आह च—

लकुचः क्षुद्रपनसो निचुलो ग्रन्थिमत्फलः ।

15

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘बडहर’ इति प्रसिद्धिः ।

पनसे डहुः ।

लकुचः क्षुद्रपनसः

“पनी स्तुतौ” पन्यते पनसः, “तन्प्रणि-पन्यली” [हैमोणादिसू० ५६९] इति । इत्यस्य, “‘फनस’ इति दुर्गः, तत्र । दह्यते डहुः, पृषोदरादित्वात् । लकुच इति प्राग्वत् । क्षुद्राशासौ पनसश्च क्षुद्रपनसः । एतस्य लोके ‘कटहर’ इति प्रसिद्धिः ।

तस्य तु न्युब्जकं फलम् ॥१२०॥

‘तस्य’ पनसस्य फलं “उब्जत् आर्जवे” न्युब्जति न्युब्जम्, अच्, स्वार्थिके के न्युब्जकम् ॥१२०॥

25

१ शपितो बहुकुत्सितः पु २ ॥ २ वकुले कण्टकी ग्रन्थिफलम्पुनसामहुः । लकुचः क्षुद्रपनसस्तु स्यात् कुब्जकं फलम् ॥१२०॥ नि०॥

आम्ने रसालो माकन्दः कामाङ्गः पिकवान्धवः ।

वनपुष्पोत्सवश्चूतः परपुष्टमदोत्सवः ॥१२१॥

मधुदूतो मधुफलः सुफलो मदिरामन्वः ।

वसन्तपादपः

- १ अम्यते-अभिगम्यते आम्रः, “चि-जि-शु-सि-मि-तम्यमि” [हैमोणादिम् ० ३९२] इति रो दीर्घश्च, तत्र । रसं मलति-दधाति रसालः । “कदुङ् कदुङ् कदुङ् वैकल्ये” मा कन्दते माकन्दः, अजन्तः । कामस्य अङ्ग कामाङ्गः । पिकागा बान्धव पिकवान्धवः । वने पुष्पैरुत्सवोऽस्माद् वनपुष्पोत्सवः । श्चोतति रसं चूतः; “वृष् पाने, चूष्यत इति [चूतः]” इति श्रीभोज उवाच, “पुत-पित्त-” [हैमोणादिम् ० २०४] इति १० ते निपात्यते । परपुष्टस्य मदोत्सवावस्मात् परपुष्टमदोत्सवः ॥ १२१ ॥

मधो-वसन्तस्य दत्त इव मधुदूतः । मधनि-मृष्टानि फलान्यस्य मधु-फलः । गोभनानि फलान्यस्य सुफलः । मदिराया सग्वा इव मदिरामन्वः, “राजन्सत्वे” [सिद्ध० ७ ३ १०६] इत्यद् समासान् । वसन्तस्य पादपो वसन्त-पादपः । आह च—

- १५ आम्रश्चूतो रमालश्च स चेष्टो मदिरामन्वः ।

कामाङ्ग सहकारश्च परपुष्टमदोत्सवः ॥

[

] इति ।

एतस्य लोके ‘आवउ’ इति प्रसिद्धिः ।

अमौ तु सहकारोऽनिमौग्धः ॥१२२॥

- २० ‘तु’ पुन ‘असौ’ आम्र अतिसौग्ध सहकार्यति-मेलयति बी पुंसौ सहकारः, सुरासत्त्वाद्वा, उच्यते इति शेषः ॥ १२२॥

धुद्राम्ने स्यात् कृमिनर्लाक्षावृक्षो जतुद्रुमः ।

सुकोशको घनस्कन्धः कोशाम्बुश्च सुरक्तकः ॥१२३॥

दङ्गो नीलकपिस्थोऽन्यो राजपुत्रो नृपान्मजः ।

- २५ क्षुद्रश्चासौ आम्रश्च धुद्राम्नः, तत्र । कृमीणा तरु कृमितरुः । लाक्षावर्णा वृक्षो लाक्षावृक्षः । एवं जतुद्रुमः । गोभन कोशोऽस्य सुकोशः, के सुकोशकः ।

घनः स्कन्धोऽस्य घनस्कन्धः । कोशे-मध्येऽम्बु अस्य कोशाम्बुः । मुतरा रक्त-
सुरक्तः, के सुरक्तकः ॥१२३॥

“टकुण् बन्धने” टङ्क्यते टङ्कः, पुं-क्लीबलिङ्ग । यद गौडः—

जङ्गाया स्त्री पुमान् खड्गकोशे पाषाणदारणे ।

स्वनित्रे टङ्कणे नीलकपित्थे टङ्कमस्त्रियाम् ॥

[ ] इति ।

नीलश्चासौ कपित्थश्च नीलकपित्थः । ‘अन्य’ अपरं राज्ञः पुत्रो राजपुत्रः ।
एवं नृपात्मजः । आह च—

क्षुद्रास्र उक्तकोशश्च लाक्षावृक्षः सुरक्तकः ।

जतुवृक्षो घनस्कन्धः कृमिवृक्षः सुकोशकः ॥

10

राजाम्रातक आम्नातो मन्मथोद्भवस्तथा ।

टङ्को नीलकपित्थोऽन्यो राजपुत्रो नृपात्मजः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘राजास्र’ इति प्रसिद्धिः ।

जम्बवां महाफला राजजम्बूनीलाम्बुजच्छदा ॥१२४॥

11

सुगन्धिपत्रा

जायते अस्या जम्बुः, “कमि-जनिभ्यां ब्” । हैमोणादिसू० ८४७] इति ब्, स्त्रीलिङ्ग, तस्याम् । महान्ति फलान्यस्या महाफला । राज्ञो जम्बू राजजम्बुः । नीलाम्बुजमिव च्छदान्यस्या नीलाम्बुजच्छदा ॥१२४॥

सुगन्धीनि पत्राण्यस्या सुगन्धिपत्रा । यदाह

20

जम्बू सुरभिपत्रा च राजजम्बूर्महाफला ।

सूक्ष्मपत्रा क्षुद्रजम्बूनदिवी भूमिजम्बुका ॥

[ ] इति ।

“सूक्ष्मपत्राद्याश्चत्वारो नागरङ्गार्थाः” इति गौडः । जम्बूनामानि । लोके
‘जांबू’ इति प्रसिद्धिः ।

25

माऽन्या तु काकजम्बूः कुजम्बुका ।
उशीरपत्रा नादेयी वैदेशी काकवल्लभा ॥१२५॥

‘तु’ पुनरर्थे । ‘सा’ जम्बून्त्या काकस्य जम्बू काकजम्बूः । कुत्सिता जम्बूः कुजम्बूः, स्वार्थिके के कुजम्बुका, “ड्यादीदृत के” [सिद्ध० २. ४ १०४] इति ह्रस्वः । उशीरस्येव पत्राण्यस्या उशीरपत्रा । नादेयी नदीजाता । विदेशे भवा वैदेशी । काकस्य वल्लभा काकवल्लभा । आह च

काकजम्बूर्मेघवर्णा नादेयी विगदोऽल्पकः ।

[

] इति ।

तस्या विशेषोऽयम् ॥१२५॥

10 मंदने भ्रमनो राठः शल्यको विषनाशनः ।
करहाटो मरुबकः पिण्डी पिण्डीनकः फलः ॥१२६॥
सूर्यपुत्रः कर्कटको विषगन्धो विषोदरः ।
मस्त्यान्नकफलो राजपुत्रकः कफवर्धनः ॥१२७॥

मदधातुर्हर्ष-ग्लपनार्था घटादि । मदयति मदनः, नन्वादित्वादन, नत्र ।

15 “[अन] असक् प्राणने” अस्मत्पन्नन श्वसनः, “स्वसि-गमि” हैमोणादिम् ० २६९।
इत्यादिशब्दाद् अन । गति राठः, ‘पटैभिठादयः’ । हैमोणादिसू० १६६। इति ठ निपात्यते । “शल्यमस्यास्ति इति शल्यः” इति क्षीरस्वामी ; “शल गतौ” शलति वा “स्था-छा-मा-” हैमोणादिम् ० ३५७। इति य । स्वार्थिके के शल्यकः ।
विषं नाशयति विषनाशनः । कर हन्ति दुःस्पर्शत्वात् करहाटः, ‘कपट-क्रीकटा-
१ दयः’ । हैमोणादिसू० १४४। इति अटे निपात्यते, ‘हय हयं क्रान्तौ च’ चका-
गद गतौ, कर हयतीति वा कर्मण्यम् । भ्रयन्ते अनन विषपुण्यत्वादिति मरुबकः,
मा गैति वा, “क्रीचक पचक” । हैमोणादिम् ० ३३। इत्येके निपात्यते, मरौ
बक इव सीदतीति वा । पिण्डमस्यास्ति पिण्डी । पिण्डीमिन प्राप्त पिण्डीतः,
के पिण्डीनकः; पिण्डयते वा “ह रुडि पिण्डभ्य इतक” । हैमोणादिम् ० ७९।
2) इति “पिण्डुः सहाते” इत्यस्माद् इतक प्रत्यय । फलति फलः ; फलमस्यास्ति
वा. अभ्रादित्वाद ॥१२६॥

१ मदनं छर्दनी राठ नि० ॥ २ ५त्र-कर्कटको नि० ॥

सूर्यस्य पुत्रः सूर्यपुत्रः । “कर्क हासे” सौत्रोऽयम्, कर्कति कर्कटः, “दिव्यवि-”
[हैमोणादिसू० १४२] इत्यटः, स्वार्थिके के कर्कटकः । विषत्येव गन्धोऽस्य विष-
गन्धः । विषमुदरेऽस्य विषोदरः । मत्स्यान्तर्क फलमस्य मत्स्यान्तकफलः । राज्ञः
पुत्रो राजपुत्रः, के राजपुत्रकः । कर्क वर्धयति कफवर्धनः । आह च—

मदन शल्यको राठः पिण्डी पिण्डीतक फलः ।

तत्करः करहाटश्च छर्दनो विषपुष्पकः ॥

[

] इति ।

मदननामानि । लोकेऽस्य ‘मयणहल’ इति प्रसिद्धिः ॥१२७॥

कुब्जके कामुकः श्यामसारः फुल्लो निमिद्रुमः ।

“कुब्ज शब्दे” कवते कुब्जः, “कुब् कुब्-कुनौ च” [हैमोणादिसू० १२९] १
इति जक्प्रत्ययो अस्य च कुब् इत्यादेशः स्वार्थिके के कुब्जकः, तत्र । कमनशीलः
कामुकः, “शू-कम-” [सिद्ध० ५.२४०] इत्युक्त् । श्यामः सारः—मजाऽस्य
श्यामसारः । फुल्लति—विकसति फुल्लः । नमनीव निमि, “कमि-तमि-स्तम्भेरिच्च
नमेस्तु वा” [हैमोणादिसू० ६१३] इति किदि प्रत्ययोऽकारस्य च इकारः स चासौ
द्रुमश्च निमिद्रुमः । कुब्जकनामानि । लोके ‘कुब्ज’ इति प्रसिद्धिः । १३

निचुले तु नदीकान्तोऽम्बुजो हिज्जल इज्जलः ॥१२८॥

गन्धपुष्पो गुच्छफलोऽम्बुजातः कच्छपाल्यपि ।

“णिजुंकी शौचे च” चकारात् पोषणे, नेनेति निचुलः, “कुमुल-तुमुल-निचुल-”
[हैमोणादिसू० ४८७] इत्युलं निपात्यते निचुल्यते अम्बुनेति वा, “नाम्युपान्त्य-”
[सिद्ध० ५.१.५४] इति क, तत्र । नद्या कान्तो नदीकान्तः । अम्बुनि २०
जातो अम्बुजः । हिनोति हिज्जलः, एति इज्जलः, उभावपि “मुरलोरल-” [हैमो-
णादिसू० ४७४] इत्यले निपात्येते । “हितजलापभंगो हिज्जलः” इति धीरस्वामी,
जलवेतसविशेषत्वादस्य ॥१२८॥

गन्धयुक्तं पुष्पमस्य गन्धपुष्पः । गुच्छाकारं फलमस्य गुच्छफलः । अम्बुनि
जायते अम्बुजातः । कच्छं पालयति कच्छपाली । आह च—

२५

इज्जलो हिज्जलो गुच्छफल स्यात् कच्छकेतिका ।

[

] इति ।

एतस्य लोके 'इज्ज' इति प्रसिद्धिः ।

वेतसे विदुलः शीतो नदीकूलप्रियो रथः ॥१२९॥

अभ्रपुष्पः पत्रमाली वानीरो वठ्जुलोऽपि च ।

“वीक् प्रजनादिषु” वैति-अम्भोऽनुवर्तते वेतसः. “तस” [हैमोणा-
दिम्० ५८०] इति तस प्रत्यय “तस् टस्च् उपक्षये” वितस्यते वा पृषोद-
गदित्वात् साधु, पुं-स्त्रीलिङ्ग तत्र । “विट् अवयवे” विन्दति विदुलः “स्था वङ्कि-”
[हैमोणादिस० ४८६] इत्युलो न लृक् च “टुल्ण् क्षेपे” विदोऽन्यते वेगेनेति वा,
10 “नाम्बुपान्त्य-” [सिद्ध० ५१५४] इति क । शीतोऽनुषङ्गवर्धेण दाहशमनात् ।
नदीकूलं प्रियमन्य नदीकूलप्रियः । गमन्तेऽस्मिन् रथः. “नी नृ गमि-” [हैमोणादि
मृ० २२७] इति कित् थ ॥१२९॥

अन्नाणीव पुष्पाण्यस्य अभ्रपुष्पः । पत्राणि मलते धाग्यनीत्येवगील पत्र-
माली । वनति-भजत्यम्बु वानीरः वन्यते वा, वनि वपि+या “णित् [हैमो
15 णादिस० ४२१] इति णिद् इग । “वज गतौ” वजति वठ्जुलः. “कुसुल-
तुमुल-” [हैमोणादिम्० ४८७] इत्युले निपात्यते । आह च --

अथ वेतसे ॥

रथा-ऽभ्रपुष्प-विदुल-शीत-वानीर-वठ्जुला ।

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० २९-३०] इति ।

30

वेतसनामानि ।

स्यादम्बुवेतसे भीरुर्नादेयी बालभीरुकः ॥१३०॥

विदुलो मञ्जरी नम्रः परिव्याधो निकुञ्जकः ।

‘अम्बुवेतसे’ जलवेतसे बिभेनीत्येवगीलो भीरुः, “भियो रु रुक्-लुक्म्” [सिद्ध०
५२७६] इति रु । नवां भवा नादेयी, “नवादेग्यण्” [सिद्ध० ६.३.२]
25 इत्येयण् । बाल इव भीरुक बालभीरुकः ॥१३०॥

विदुल इति प्राग्वत् । मञ्जि सौत्रो ध्वन्यर्थः, मञ्जति मञ्जरी, 'ऋच्छि-चटि-
वटि" [हैमोणादिसू० ३९७] इत्यरः । नमनगीलो नम्रः, "स्म्यजस-हिंस-" [सिद्ध० ५. २.
७९] इति रः । परिविध्यते अम्भसा परिध्याधः । नितरां कृत्यते निकुञ्जः; "कुब्-
कुब्-कुनौ च" [हैमोणादिसू० १२९] इति जक्प्रत्ययः । कुन् इत्यादेशश्च, के
निकुञ्जकः । आह च—

नादेयो मेघपुष्पोऽन्यस्तोयकामो निकुञ्जकः ।

जलौका संवृतोऽम्भोजो निचुलो जलवेतसः ॥

[ ] इति ।

जलवेतसोऽयम् । चन्द्रावात्स्वविभागेनाऽऽहुः—

वेतसो विदुलो नम्रो बञ्जुलो दीर्घपत्रकः ।

10

नादेयी गन्धपत्रश्च जलौका संवृतस्तथा ॥

नदीकूलप्रियत्वन्यः सुशीतो मेघपुष्पकः ।

जलजातस्तोयकामो विदुलो जलवेतसः ॥

[ ] इति ।

निचुलाया सर्वेऽप्येते वेतसविशेषा ।

15

वरुणे गन्धवृक्षः स्यात् तिक्तशाकः कुमारकः ॥१३१॥

श्वेतपुष्पः श्वेतफलस्नमालो मास्तापहः ।

श्रीधुवृक्षः श्वेतवृक्षः सेतुरइमरिकारिपुः ॥१३२॥

"वृश् वरणे" वृणोति वरुणः, कर्णिकावृक्षत्वात्, "ऋ-कृ-वृ-" [हैमोणादिसू०
१९६] इत्यादिना उणः प्रत्ययः । "तृ-कृ-शृ-पृ-धृ-शृ-रु-रुहि-" [हैमोणादिसू० ३०
१८७] इत्यादिना अणुप्रत्यये वरणोऽपि, तत्र । गन्धयुक्तो वृक्षो गन्धवृक्षः । तिक्तस
शाकः तिक्तशाकः, शाकमध्ये पाठात् । कुमारप्रतिकृति कुमारकः, "तस्य तुल्ये कः
संज्ञा-प्रतिकृत्यो" [सिद्ध० ५. १ ५४] इति कः, निव्यं तरुणात्वात् । काम्यते
कुमारः, "कमेरत उच्च" [हैमोणादिसू० ४०९] इत्यारः अकारस्य च उकारः,
स्वार्थिके के कुमारक इति वा ॥१३१॥

25

श्वेतानि पुष्पाण्यस्य श्वेतपुष्पः । श्वेतानि फलान्यस्य श्वेतफलः । “तमूच्
काक्षायाम्” ताम्बति तमालः, “रु-कृ-मृ-वृ-तनि-तमि-” [हैमोणादिसू० ४७५]
इत्यालः, [पुं-क्षीबलिङ्गः] । मारुतं-वायुमपहन्ति मारुतापहः । जीधो वृक्षः शीधुवृक्षः ।
श्वेतश्चासौ वृक्षश्च श्वेतवृक्षः । सेतुमत्त्वात् सेतुः, पर्यन्ते स्थाहेतुत्वात् : “षिगुद्
५ बन्धने” सिनोति वा सेतुः, “कृ-सि-कमि” [हैमोणादिसू० ७७३] इति तुम् ।
अस्मरिका-मूत्रबन्धने तस्या रिपु अस्मरिकारिपुः, अस्मरीहर्त्वात् । आह च—

वरुणः श्वेतपुष्पश्च तिक्तगाकः कुमारकः ।

सेतुद्रुम शीधुवृक्षस्तमालो मारुतापहः ॥

[ ] इति ।

10 वरुणनामानि । लोकेऽपि ‘वरुणा’ इति प्रसिद्धिः ॥१३२॥

अङ्गोठे स्यात् पीतसारो दीर्घकीलो निकोचकः ।

अङ्गोष्ठलकस्ताम्रफलो रेचको गन्धपुष्पकः ॥१३३॥

अङ्गुचते-कीलकैर्लक्ष्यते अङ्गोठः, “पष्टैषिटादयः” [हैमोणादिसू० १६६]
इति ठे निपात्यते, तत्र । पीत सार-मञ्जाऽस्य पीतसारः । दीर्घा कीला अस्य
15 दीर्घकीलः । “कुंचच् कौटिन्या-ऽन्वीभावयोः” निकुञ्च्यते अस्मान् कण्टकित्वाद्
निकोचकः, णके पृषोदरादित्वात् साधु । अङ्गुचते कीलकैर्लक्ष्यते अङ्गोल्ल, “पिञ्जो-
ल-कल्लोलः” [हैमोणादिसू० ४९५] इत्योलं निपात्यते, स्वार्थिके के अङ्गोल्लकः ।
प्राकृतेऽपि अङ्गोल्लः । ताम्राणि फलान्यस्य ताम्रफलः । रेचको विरेचकत्वात् ।
गन्धयुक्तानि पुष्पाण्यस्य गन्धपुष्पः, स्वार्थिके के गन्धपुष्पकः । आह च—

30 अङ्गोठोऽङ्गोल्लको रेचो निर्दिष्टो दीर्घकीलकः ।

पीतसारस्ताम्रफलो गन्धपुष्पो निकोचकः ॥

[ ] इति ।

अङ्गोठनामानि । लोके ‘आंकुष्ठ’ इति प्रसिद्धिः ॥१३३॥

अल्लातके वीरतरुकरुकोऽरुक्करो व्रणः ।

25 भौनिको भूतरुड् भूरिस्मेहः शोफकरो घनुः ॥१३४॥

अग्निमुखी बहुपत्रो अल्लो मूर्त्या-ऽग्निमंजकः ।

“भलि परिभाषण-हिंसा-दानेषु” भल्लते भल्लातकः, “वण्डि-भल्लिभ्यामातकः”
 [हिमोणादिसू० ८२] इत्यातकः । “भल्ल इव भसति-वृणोति भल्लातकः”
 इत्यमरे [का० २ वग ४ श्लोक ४२] त्रिलिङ्गे, तत्र । विशेषेण ईरयति वीरः,
 स चासौ तरुश्च वीरतरुः वीराणां तरुरिति वा, दुःशकत्वात् । अरुंषि-
 स्फोटैर्त्रणान् करोति अरुष्कः, “कचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति डः,
 “सङ्ख्या-ऽहर्दिवा-विभा-निगा-” [सिद्ध० ५.१.१०२] इति टे प्रत्यये अरुष्करः, उभ-
 यत्र “समासेऽसमस्तस्य” [सिद्ध० २.३.१३.] इति क्वम् । “ऋणं गात्रविचूर्णने”
 ऋणयति व्रणः, अच् । भूतैर्निर्वृत्तो भौतिकः, “निर्वृते” [सिद्ध० ६.४.१०५]
 इतीकण् । अत एव भूतभ्यो गेहति भूतरुट्, किप् । मूरि-प्रचुर स्नेहोऽस्य
 भूरिस्नेहः । शोफं करोति शोफकरः । धनुर्वि धनुः, वक्तृत्वात्, धन्यते वा 10
 धनुः, “भृ-भृ-तृ-स्सर्गि-” [हिमोणादिसू० ७१६] इत्युः ॥१३४॥

अग्निवन्मुखमस्या दाहकत्वाद् अग्निमुखी । बहूनि पत्राण्यस्य बहुपत्रः ।
 भल्लीव भल्ली भेदकत्वात् . “भलि परिभाषणादौ” अचि प्रत्यये ड्यां च भल्ली ।
 ‘सूर्या-ऽग्निसंज्ञक’ इति सूर्यसंज्ञः, तापकत्वात् . अग्निसंज्ञः, दाहकत्वात् । एवमन्येऽपि ।
 आह च

15

भल्लातकं स्मृतोऽरुष्को दहनस्तपनोऽग्निकः ।

अरुष्करो वीगतरुर्भल्ली चाग्निमुखी धनुः ॥

[ ] इति ।

भल्लातकनामानि । लोके ‘मीलामा’ इति प्रसिद्धिः ।

अरिष्टे स्यात् कृष्णबीजो रक्षाबीजोऽर्धसाधनः ॥१३५॥ 20

शुभनामा शीतफेनः फेनिलो गर्भपातनः ।

न निष्यते-न हिंस्यते अनेन अरिष्टः रक्षाहेतुः, तत्र । कृष्णानि बीजान्यस्य
 कृष्णबीजः । रक्षाकारि बीजमस्य रक्षाबीजः । अर्थं साधयति अर्थ-
 साधनः ॥१३५॥

शुभस्य नामास्य शुभनामा । शीता. फेना. अस्व शीतफेनः । फेनाः 25
 सन्त्यस्य फेनिलः, “प्रज्ञा-पर्णोदक फेनाल्लौ” [सिद्ध० ७.२.२२] इति इलः प्रत्ययः ।
 गर्भं पातयति गर्भपातनः । यदाह चन्द्रः -

१ “वीरवृक्षोऽरुष्करोऽग्निमुखी भल्लातकी त्रिभु ॥४२॥” इत्यमरे का० २ वग ४ ॥

२ कृष्णवर्णो रक्षबीजो नि० ॥ ३ शीतफेनः नि० ॥

अरिष्टकस्तु मङ्गल्य कृष्णबीजोऽर्थसाधनः ।
रक्षाबीजः शीतफेनः फेनिलो गर्भपातनः ॥

[ ] इति ।

अरिष्टकनामानि । लोके 'अरीठा' इति प्रसिद्धिः ।

- 5 निम्बे तु सर्वतोभद्रः पारिभद्रः सुतिक्तकः ॥१३६॥
पिचुमन्दो यवनेष्टः शक्रेष्टः शुक्रमालकः ।
अरिष्टो हिङ्गुनिर्यासो नेता नियमनोऽपि च ॥१३७॥

नयति रोगान् उपगमं निम्बः, "डी नी-बन्दि-" [हैमोणादिम्० ३२५] इति
डिदिम्बः, निम्ब्यते सिन्ध्यते वा. तत्र । सर्वतो भद्रमस्मात् सर्वतोभद्रः । पारि-
10 निष्ठा प्राप्तं भद्रमस्य पारिभद्रः । सुतरां तिक्तं सुतिक्तं, के सुतिक्तकः ॥ १३६॥

पिचुं-तूलं मन्दयति पिचुमन्दः । "अरोमशचात्, "पिचुमर्दः" ईत्येके । "यव-
नानामिष्टो यवनेष्टः" इति सौश्रुतः । शक्रस्य इष्ट शक्रेष्टः । शुक्रमाल्यते-वेष्टयते
शुक्रमालकः । चन्द्रनन्दनस्तु शुक्रमालमाह । एतस्यैकदेशं मालकोऽपि । "गिष
हिंसायां" न गिष्यते अरिष्टः । हिङ्गुगुण्धिर्निर्यासोऽस्य हिङ्गुनिर्यासः ।

- 15 "हिङ्गुनिर्यासशब्दोऽयं निम्बे हिङ्गुगुण्सेऽपि च ।"
इति शाश्वतः । श्लोक० ३७३ । इति ।

नयति रोगानुपग्राममिति नेता । नियम्यन्ते रोगा अनेन नियमनः,
"करणा-ऽऽधारं" । सिद्ध० ५३ १२९ । दृश्यन्द् । आह च—

निम्बो नियमनो नेता पिचुमन्दः सुतिक्तकः ।

- 30 अरिष्ट सर्वतोभद्रः मुभद्रः पारिभद्रकः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'नीब' इति प्रसिद्धिः ॥१३७॥

१ शुक्रेष्ट नि० ॥ २ "पिचुमन्दः, अरोमशचाद् अपिचमन्त्येनमिति वा "कुमुद-"
[हैमोणादिम्० २४८] इति निपात्यते" इत्यभिवानचिन्नामणिस्वोपजटीकायाम् ॥ ३ एके अमरादयः ।
तथाहि— "अरिष्ट सर्वतोभद्र-हिङ्गुनिर्यास-मालका । पिचुमर्दश्च निम्बे" [अमर० का० २
वर्ग ४ श्लो० ६२] इति ॥

महानिम्बे निम्बेरकः कामुको विषमुष्टिकः ।

रम्यकः क्षीबको वृक्षाऽक्षिपीलुः केशमुष्टिकः ॥१३८॥

महांश्चासौ निम्बश्च महानिम्बः, तत्र । निम्बवद् गम्यते—आस्वाद्यते निम्ब-
रकः । कमनगीलः कामुकः । विषस्य मुष्टिग्वि विषमुष्टिः, के विषमुष्टिकः । गम-
यति रम्यः, “भन्य-गेय-जन्य-रम्य-” [सिद्ध० ५.१.७] इति साधु, स्वार्थिके
के रम्यकः । “क्षीवृड् मदे” क्षीवते क्षीबकः । [वृज्यते वृक्षा, “निष्क-तुरुष्क-”
[हैमोणादिमू० २६] इति के निपात्यते ।] अक्षिण पीलु अक्षिपीलुः । केशानां
मुष्टिः केशमुष्टिः, के केशमुष्टिकः । आह च—

महानिम्ब. स्मृतोद्रेकः कामुको विषमुष्टिकः ।

केशमुष्टिर्निम्बरको रम्यकः क्षीब एव च ॥

10

[ ] इति ।

गतस्य लोके ‘वकायणि’ इति प्रसिद्धिः ॥१३८॥

पीलौ खंसी महस्त्राङ्गी शीतः करभवल्लभः ।

गुल्मारिगुडफलैश्च

पीयते माधुर्यात् पीलुः, “पीड् कित्” [हैमोणादिमू० ८२१] इति लु १;
पीड्यते इति वा. “केवयु भुण्यु-” [हैमोणादिमू० ७४६] इति उपत्यये निपा-
त्यते, पुंल्लिङ्ग, तत्र । “खंमृड् प्रमादे” खंसते खंसयते वेत्येवंगील. खंसी,
“अजाते” गीले” [सिद्ध० ५ १ १५४] इति णिन् । सहस्रमङ्गानि सन्त्यस्य
सहस्राङ्गी । गीतफलैकदेशे शीतः, गीतलवीर्यत्वाद्वा । करभाणां वल्लभः करभवल्लभः ।
गुन्मस्य अरिः गुल्मारिः । गुडवन्मधुगणि फलान्यस्य गुडफलः । आह च— ३ ।

पीलुः गीतफलः खंसी धारी गुडफलोऽपि च ।

विचिनफलः शाखी श्यामः करभवल्लभः ॥

[ ] इति ।

पीलुनामानि । लोके ‘पीड्’ ‘वेणु’ इति वा प्रसिद्धिः ।

तस्मिंस्तु गिरिसम्भवे ॥१३९॥

३५

१ निम्बकश्च कामुको नि० ॥ २ वृक्षोऽक्षि० नि० ॥ ३ * लाङ्ग शीत नि० ॥
४ * लक्ष्म्यास्मिस्तु नि० ॥

अक्षोटः कर्परालश्च फलस्नेहो गुहाश्रयः ।

‘तुः’ पुनः ‘तस्मिन्’ पीलौ ‘गिरिसम्भवे’ गिरिजाते ॥१३९॥—

“अक्षौ व्यातौ च” अक्ष्णाति अक्षोटः; अश्नाति वा. “कपोट-बकोटा-ऽक्षोट-”
[हैमोणादिमू० १६१] इत्योटे निपात्यत । कर्परे अलति—दीप्यते कर्परालः । “कन्द-
राऽस्यास्ति कन्दग लाति वा कन्दरालः, कन्दगवेष्टनात्” इत्यपरे । फले स्नेहोऽस्य
फलस्नेहः । गुहायामाश्रयोऽस्य गुहाश्रयः । आह च

अक्षोटः पार्वतीयश्च फलस्नेहो गुहाश्रयः ।

कौरिष्ठ कन्दगलश्च स्वादुमज्जो मृदुच्छद ॥

एतस्य लोके ‘अम्बोड’ इति प्रसिद्धिः ।

10 **पारापते तु साराम्लः कृतमालः परावतः ॥१४०॥**
आरेवतः सारफलः

पारमापतति पारापतः, लिहादित्वादच्, तत्र । सार—मज्जा अम्बोऽस्य
साराम्लः । कृता मालाऽस्य कृतमालः । “पृष् पालन-पुग्णयो” “वादे-”
[सिद्ध० ४.२.१०५] इति ह्रस्वे षृणाति परावतः, “पुन पिन्-” [हैमोणादिमू०
1: २०४] इति ते निपात्यते ॥१४०॥

आरेवत्या भव आरेवतः; “रेवुड गतौ” आरेवन्ते ज्वग अनेन वा । सारं
फलमस्य सारफलः ।

महापारावतो(ऽति) महान ।

कपोताण्डतुल्यफलः

30 **महांचासौ पारावतश्च महापारावतः, तत्र । महापागवतैकदेशो महान, यथा**
सेनो भीमसेन । कपोताण्डतुल्यानि फलानि अस्य कपोताण्डतुल्यफलः ।

रुद्राक्षे तु महामुनिः ॥१४१॥

रुद्रस्य अक्षि रुद्राक्षः, “सक्यक्ष्ण-” [सिद्ध० ७.३.१२६] इत्यद् (इति टः)
समासान्तः, तत्र । मन्यते मुनि, “मनरुदेतौ चास्य वा” [हैमोणादिमू० ६१२]
25 इति इ अकारस्य च उकार, महाचासौ मुनिश्च महामुनिः ॥१४१॥

१ गुहाशाय नि० ॥ २ पारावारे तु साराम्लो रफमाल नि० ॥

स तु चतुर्मुखो ब्रह्मा

‘सः’ रुद्राक्षः चतुर्मुखो ब्रह्मोच्यते ।

द्विमुखस्तु वरार्गलः ।

‘तुः’ पुनरर्थे । वरा अर्गला अस्य वरार्गलो द्विमुखः प्रोच्यते ।

षण्मुखस्तु कार्तिकेयः

5

‘तुः’ पुनरर्थे । षण्मुखः कार्तिकेय उच्यते ।

पञ्चमुखस्तु शङ्करः ॥१४२॥

‘तुः’ पुनः पञ्चमुखो रुद्राक्षः शङ्कर उच्यते ॥१४२॥

माधवस्त्वेकवदनो विजयी शस्त्रधारणः ।

‘तुः’ पुनः एकवदनो मा-लक्ष्मीस्तस्या धवो माधवः । विजयोऽस्त्यस्य 10
विजयी । गस्त्रं धारयति शस्त्रधारणः । रुद्राक्षनामानि ।

पुत्रजीवे त्वक्षफलः कुमार-जीवनामकः ॥१४३॥

पुत्रं जीवति पुत्रजीवः, पृषोदरादित्वान्मोऽन्तः, तत्र । अक्षवत् फलान्यस्य अक्ष-
फलः । ‘कुमारजीवनामक’ इति कुमार-जीवाभ्यां पुरो नामेति शब्दः सम्बध्यते, तेन
कुमारनामकः जीवनामकश्च । पुत्रजीवनामानि ॥१४३॥ 15

करञ्जे स्यान्नक्तमालः पूतिकदिचरिबिल्वकः ।

करजः श्लीपदारिश्च प्रकीर्णः कलिनाशकः ॥१४४॥

पूतिकरञ्जो गौरश्च सुमना घृतपर्णकः ।

करं जयति करञ्जः, “क्वचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति डे पृषोदरादित्वात्
साधुः, करोति वा “कृगोऽञ्जः” [हैमोणादिसू० १३६] इत्यञ्जः, तत्र । नक्तं-रात्रौ 20
आलम्-अनर्थोऽस्माद् नक्तमालः, भूताश्रयत्वात् । रक्तमालः इत्येके । पूतिको
दुर्गन्धः । चिरिणं बिलति-भिनत्ति चिरिबिल्वः, “नि-घृ-वी-” [हैमोणादिसू० ५११]
इति क्तिङ्, स्वाधिके के चिरिबिल्वकः । करं जयति करजः, “क्वचित्” [सिद्ध०
५.१.१७१] इति डः, कीर्यते वा “उटजादयः” [हैमोणादिसू० १३४] इत्यजे
निपात्यते । श्लीपदस्य अरिः श्लीपदारिः । प्रकीर्यते प्रकीर्णः, क्तप्रत्ययः । कलि 25

१ * द्विवरि * नि० ॥ २ प्रकीर्य. कलिनाशन. नि० ॥ ३ एके क्षीरस्वाम्यादयः । “रक्तमाल
इति स्वामी” इति व्याख्यामुवाचाम् ॥ ४ कीडीनगर उ पु २ टिप्पणी ॥

नाशयति कलिनाशकः । अत एव कलिमारकः ॥१४४॥

पूति-दुर्गन्धः स चासौ करञ्जश्च पूतिकरञ्जः । गौरः श्वेतत्वात् । सुष्टु मनोऽस्य
मुमनाः । घृतवन्ति पर्णान्यस्य घृतपर्ण, के घृतपर्णकः । यद् इन्दुः-

करञ्जो नक्तमालश्च पूतिकश्चरिबिल्वकः ।

5

घृतपर्णः करजोऽन्यः प्रकीर्यो गौर एव च ॥

पूतिकरञ्जः मुमनास्तथा कल्हनाग्न ।

[

] इति ।

अन्योऽपि—

चिरिबिल्वो नक्तमालः करजश्च करञ्जके ॥

10

प्रकीर्य पूतिकरजः पूतिकः कलिमारकः ।

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ४७-४८] इति ।

करञ्जनामानि । लोके 'करञ्जूयड' इति प्रसिद्धिः ।

भेदास्त्वस्य त्रयस्तत्र षड्ग्रन्थे हस्तिचारणी ॥१४५॥

‘अस्य’ करञ्जस्य त्रयो भेदा । तत्र भेदत्रिके षड् ग्रन्थयोऽस्य षड्ग्रन्थः,

1) पृषोदरादित्वात् साधु, तस्मिन् । हस्तिर्न वाग्यति हस्तिचारणी ॥१४५॥

मर्कटया तु कृतमालः उदकीर्यः प्रकीर्यकः ।

मर्दयति अङ्गपाटनाद् मर्कटी, “कपट-” [हैमोणादिसू० १४४] इत्यटे निपा-
त्यते, मर्किः मौत्र, मर्कति वा मर्कटी, “दिव्यवि-” [हैमोणादिसू० १४२] इत्यटः ।
क्षीलिङ्गः । तस्याम् । कृतम् आलम् अनर्थाऽनेन कृतमालः । उक्तीर्यते उदकीर्यः,

20) पृषोदरादित्वात् । प्रकीर्यते प्रकीर्यः, के प्रकीर्यकः ।

अङ्गारबल्ल्यां शार्ङ्गम्या कामघ्नी करनालिका ॥१४६॥

अङ्गार इव बल्लयोऽस्य अङ्गारबल्ली, तस्याम् । शार्ङ्गे तिष्ठति शार्ङ्गस्था, “स्था-
पा-स्ना-त्र-” [सिद्ध० ५ १ १४२] इति क । कासं हन्ति कासघ्नी । करं ताड-
यति करताली, ड-ल्योरैक्यात्, [स्वाधिके के करतालिका] । आह च -

उदकीर्यस्तृतीयोऽन्यः षड्ग्रन्थो हस्तिवारणी ।

अङ्गारवल्ली शार्ङ्गस्था काक('स)ग्री करतालिका ॥

[ ] इति ।

करञ्जमेदा अमी ॥१४६॥

रोहीतके रोहितको रोही दाडिमपुष्पकः ।

5

रोहेडकः सदापुष्पो रोचनः प्लीहरक्तहा ॥१४७॥

रोहयति रोहीतकः, “रुहं जन्मनि” रोहतीति वा छिन्नप्ररूढत्वात्, “ह-रुहि-पिण्डिन्य ईतक” [हैमोणादिसू० ७९] इतीतकः, तत्र । “ह-स्या-रुहि-गोणि-पलिभ्य इत” [हैमोणादिसू० २१०] इतीते प्रत्यये रोहितः, स्वार्थिके के रोहितकः । रोहयत्यवश्यं रोही, “णिन् चावश्यक-” [सिद्ध० ५. ४. ३६] इति णिन् । 10 दाडिमपुष्पाणीव पुष्पाण्यस्य दाडिमपुष्पः, “उष्ट्रमुखादयः” [सिद्ध० ३.१.२३] इति समासः, स्वार्थिके के दाडिमपुष्पकः । रोहति रोहेडः, “विहड-कहोड” [हैमोणादिसू० १७२] इत्यडे निपात्यते, के रोहेडकः । सदा पुष्पाण्यस्य सदापुष्पः । रोचयति रोचनः । ग्रीह-रक्ते हन्ति ग्रीहरक्तहा । ‘प्लीहहा रक्तहा’ इत्यपरे । आह च—

15

रोहितको रोचनकः प्लीहघ्नो रक्तपुष्पकः ।

रक्तघ्नो रोहितो रक्तो रोही दाडिमपुष्पकः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘रोहीडउ’ इति प्रसिद्धिः ॥१४७॥

कट्फले तु सोमवल्कः कैडर्या गोपभद्रिका ।

20

कुम्भी कुमुदिका भद्रा श्रीपर्णी भद्रवत्यपि ॥१४८॥

कटति—आवृणोति कषायत्वात् त्रिविपि कट्, इह क् फलमस्य कट्फलः, तत्र । सोमस्येव वल्कमस्य सोमवल्कः । कं—रसमीडे—स्तौति कैडर्यः, “गिक्या-ऽऽस्या-ऽऽङ्ग-” [हैमोणादिसू० ३६४] इति ये निपात्यते, “अविभावितप्रकृति-प्रत्ययार्थोऽयं वा” इति क्षीरस्वामी । द्वयर्थे कैडर्यः कट्फलो मदनफलं च । गोपानां भद्रिकेव गोप 25 भद्रिका । कुम्भी रसाधारत्वात् । कुमुदप्रतिकृतिः कुमुदिका; कौ मोदते वा । भद्र

१ रोहेडकः वि० ॥ २ रोचना वि० ॥

मस्यास्ति भद्रा, अत्रादित्वाद् । श्रीयुक्तानि पर्णान्यस्याः श्रीपर्णी, सुपर्णत्वात्, “पाक-
कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २.४.५५] इति डी. । भद्रमस्त्यस्या भद्रवती, “तदस्या
स्यस्मिन्निति मत्तु” [सिद्ध० ७.२.१] इति मत्तु । आह च—

कदफलः सोमवल्कश्च श्रीपर्णी कुमुदा तथा ।

5

महाकषायोऽग्रगन्धिः क्षिप्रगर्भः प्रचेतनः ॥

महाकुम्भी च कुम्भीका भद्रा भद्रवतीति च ।

[

] इति ।

एतस्य लोके ‘कायफल’ इति प्रसिद्धिः ॥१४८॥

दाडिमे कुट्टिमः कीरवल्लभः फलषाण्डवः ।

10

करको रक्तबीजश्च

दाल्यते—भेषते दाडिमः, “वयिम-स्वचिमादयः” [हैमोणादिसू० ३५०]

इतीमे निपात्यते, तत्र । “कुट्टण् कुत्सने च” चकारात् छेदने, कुट्टयते कुट्टिमः,

“कुट्टि-वेष्टि-” [हैमोणादिसू० ३४९] इति इम प्रत्ययः । कीरणां—शुकानां वल्लभः

कीरवल्लभः । फलं षाण्डव इवास्य फलषाण्डवः । किरति कणान् करकः,

11 “दृ-कृ-नृ-सृ-” [हैमोणादिसू० २७] इत्यादिना अक, पुंलिङ्ग । रक्तानि बीजानि

अस्य रक्तबीजः । आह च -

दाडिमो दालिमः सारः कुट्टिमः फलषाण्डवः ।

स्वादम्लो रक्तबीजश्च करकः शुकवल्लभः ।

[

] इति ।

20

एतस्य लोके ‘दाडिमसार’ इति प्रसिद्धिः ।

अथौड्पुण्ये जपा जवा ॥१४९॥

ओड्देशं भवम् औड्म्. “मवे” [सिद्ध० ६. ३. १२३] इत्यण्, तच्च

तत् पुण्यं च औड्पुण्यम्, तत्र । जपतीव जपा, अच् । जपादित्वाद् क्वे

जवा ॥१४९॥

25

धानकैष्यां स्याद् धातुपुष्पी बहिपुष्पग्नपुष्पिका ।

ताम्रपुष्पी सुभिक्षा च कुञ्जरा मणपावनी ॥१५०॥

१ दन्तबीजश्च नि० ॥ २ धातक्यां तु धातुपुष्पी बहुपुष्पग्नपुष्पिका । ताम्रपर्णी
सुभिक्षा नि० ॥

दधाति धातकी, “स्लेष्मातक” [हैमोणादिसू० ८३] इत्यातके निपात्यते, तत्र । धातुवद् रक्तानि पुष्पाण्यस्या धातुपुष्पी, “असत्काण्ड-प्रान्त-शतैकाञ्चः पुष्पात्” [सिद्ध० २. ४. ५६] इति डी । बर्हिंरिव-बहिरिव पुष्पाण्यस्या बर्हिपुष्पी । अग्निरिव पुष्पाण्यस्या अग्निपुष्पी, “असत्काण्ड-प्रान्त-शतैकाञ्चः पुष्पात्” [सिद्ध० २. ४. ५६] इति डी, स्वार्थिके के अग्निपुष्पिका । ताम्रवर्णानि पुष्पाण्यस्याः ५ ताम्रपुष्पी, प्राग्वद् डी । सुमिक्षा सुलभा । कौ-पृथिव्यां जीर्यति कुञ्जरा, पृषो-दरादित्वात् । मधस्य पाचनी मधपाचनी । आह च—

धातकी ताम्रपुष्पी च कुञ्जरा मधपाचनी ।
पार्वतीया सुमिक्षा च बह्विपुष्पी च शब्दिता ॥

[

] इति ।

10

एतस्य लोके ‘धाहुडी’ इति प्रसिद्धिः ॥१५०॥

सल्लक्ष्यां वल्लकी हादा सुवहा सुस्रवा रसा ।
अश्वमूत्री कुन्दुरुकी गजभक्षा महेरणा ॥१५१॥
गन्धवीरा गन्धकारी सुरभिर्बनकर्णिका ।

सल्लिः सौत्रः, सल्लनि सल्लकी, “दृ-कृ-नृ-सृ-” [हैमोणादिसू० २७] इत्यादि- 15 ना अकः, सत्कृत्य लक्ष्यते—स्वाद्यते गजैरिति वा, तस्याम् । “वल्ल संवरणे” वल्लते वल्लकी, “दृ कृ-नृ-सृ-” [हैमोणादिसू० २७] इत्यकः । हादा सन्त्यस्यां हादा, अभादित्वादः । सुष्ठु वहति सुवहा, अच् । “सुष्ठु स्रवति सुस्रवा ” इति वैद्याः । रस्यते—आत्वाद्यते गजैः रसा । अश्वस्य मूत्रमस्या अश्वमूत्री । कुं-पृथ्वीं गति कुन्दुरुः, “गिप्रु-गेरु-नमेर्वादयः” [हैमोणादिसू० ८११] इति रुप्रत्यये निपात्यते, 20 स्वार्थिके के कुन्दुरुकी । गजैर्भक्ष्यते गजभक्षा । महद् ईरणमस्या महेरणा ॥१५१॥

गन्धेन वीरा गन्धवीरा । गन्धं करोति गन्धकारी । “रमुद् गब्दे” सुष्ठु रभते सुरभिः, “पदि-पठि ” [हैमोणादिसू० ६०७] इति बहुवचनादिः, “आगमशा-सनमनित्यम्” इति न्यायाद् नागमाभावः । वनस्य कर्णिकेव वनकर्णिका । आह च—

सल्लकी बल्लकी हूदा सुरभिः सुखवा रसा ।

अश्वमूत्री कुन्दरुकी गजभक्षा महेरणा ॥

[ ] इति ।

एतस्या लोके 'सालरि' इति प्रसिद्धिः ।

5 एरण्डे तरुणश्चित्रो दीर्घदण्डो व्यडम्बरः ॥१५२॥

पञ्चाङ्गलो वर्धमान आमण्डो रुचको रुचुः ।

व्याघ्रपुच्छो व्याघ्रतलश्चञ्चुरुत्तानपत्रकः ॥१५३॥

गन्धर्वहस्तकश्चञ्चुरदण्डो हस्तिपर्णकः ।

उरुवूको हस्तिकर्णः, शुक्लो रक्तश्च म द्विधा ॥१५४॥

- 10 ईरयति वायुम् एरण्डः, "पिचण्डैरण्ड-" [हैमोणादिसू० १७६] इत्यण्डे निपात्यते, तत्र । "तृ प्लवन-तरणयो" तरति तरुणः, "यभ्यजि-" [हैमोणादि-सू० २८८] इत्युन । "चिग्ट् चयने" चीयते चित्रः, "चि-मि-दि-" [हैमोणादिसू० ४५४] इति क्ति त्र । दीर्घा दण्डोऽस्य दीर्घदण्डः । "अड उद्यमे" विपूर्वः, व्यडति व्यडम्बरः, "जठर-ककर" [हैमोणादिसू० ४०३] इत्यरे
15 निपात्यते ॥१५२॥

- पञ्च अङ्गुल्योऽस्य पञ्चाङ्गुलः, अङ्गुलीसदृशपञ्चपत्रावयवत्वात्, "बहुवीहे काष्ठे टः" [सिद्ध० ७.३ १२५] इति ट समासान्तः । वर्धते वर्धमानः । "मडुण् भूषायाम्" आमण्डयति आमण्डः, अच् । आरण्ड इत्येके, दीर्घदण्डत्वात् । रोचते रुचकः, धु-धुन्दि-रुचि-" [हैमोणादिसू० २९] इति क्तिदक । [रुचुः], "पृ-का-
30 हवि-धृषी-" [हैमोणादिसू० ७२९] इति आदिशब्दात् क्तिदु । व्याघ्रस्येव पुच्छमस्य व्याघ्रपुच्छः । व्याघ्रस्येव तलोऽस्य व्याघ्रतलः । "चञ्चू गतौ" चञ्चति चञ्चुः, "भृ-मृ-नृ-सरि-" [हैमोणादिसू० ७१६] इत्यु । चुञ्चुरित्यन्ये । उत्तानं पत्रमस्य उत्तानपत्र, के उत्तानपत्रकः ॥१५३॥

- गन्धर्वस्येव हस्तोऽस्य गन्धर्वहस्तः, स्वार्थिके के गन्धर्वहस्तकः । चञ्चुरो
20 दण्डोऽस्य चञ्चुरदण्डः । हस्तिन पर्ण इव हस्तिपर्णः, के हस्तिपर्णकः । उरु वाति उरुवूकः, "शम्बूक-शाम्बूक-" [हैमोणादिसू० ६१] इत्युके निपात्यते । हस्तिनः कर्ण इव हस्तिकर्णः, [स्वार्थिके के हस्तिकर्णकः] । 'स' एरण्डः शुक्लो रक्तश्च द्विधा । आह च—

एरण्डस्तरुणः शुक्लश्चित्रो गन्धर्वहस्तकः ।

पञ्चाङ्गुलो वर्धमान आरण्डो दीर्घदण्डकः ॥

रक्तोऽपरो हस्तिकर्णः कर्णो व्याघ्रतलो रुचुः ।

उरुवृको हस्तिपर्णश्चञ्चुरुत्तानपत्रकः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'एरंड' इति प्रसिद्धिः ॥१५४॥

किम्पाके तु महाकालः काकर्दः काकमर्दकः ।

कुत्सित-प्राणहर पाक-परिणामोऽस्य विषवृक्षत्वात् किम्पाकः, तत्र ।
मेहांश्चासौ कालश्च महाकालः । "अर्द गति-याचनयोः" काकम् अर्दति काकर्दः,
पृषोदगदित्वात् । काकं मर्दयति काकमर्दकः ।

काम्पित्यके तु कपिलो रक्ताङ्गो रक्तचूर्णकः ॥१५५॥

चन्द्राह्वयो रेचनकः कर्कशाहः पटोदकः ।

कम्पिलदेशे भव काम्पित्य, भवेऽर्थे यण्, स्वार्थिके के काम्पित्यकः,
तत्र । "कवृद् वर्णे" कवते कपिलः, "स्थण्डिल-कपिल-" [हैमोणादिसू० ४८४]
इतीले निपात्यते, कपिलवर्णत्वाद् वा । रक्तमङ्गमस्य रक्ताङ्गः । रक्तं चूर्णमस्य रक्त
चूर्णः, [स्वार्थिके] के रक्तचूर्णकः ॥१५५॥

चन्द्रस्य आह्वयोऽस्य चन्द्राह्वयः, तेन चन्द्रः, ह्लादनत्वात् । रेचयति रेचन,
स्वार्थिके के रेचनकः । कर्कश इत्याह्वाऽस्य कर्कशाहः । पटे उदकमस्य पटोदकः ।
यदाह—

काम्पित्यकोऽथ रक्ताङ्गो रेची रेचनकस्तथा ।

रजनो लोहिताङ्गश्च कर्कशो रक्तचूर्णकः ॥

[ ] इति ।

इन्दुरपि—

कर्कशाख्यः करम्भः स्यात् स काम्पित्यः पटोदकः ।

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'कपीलउ' इति प्रसिद्धिः ।

१ "महान् कालः—स्युरस्माद् महाकालः" इत्यभिधानचिन्तामणिस्वोपहृत्योक्त्याम् ॥

२ काम्पित्यके तु काम्पित्यो रक्ता^१ नि० ॥ ३ रेचनकः नि० ॥ ४ पटोदकः नि० ॥

कतके छेदनीयोऽम्बुप्रसादनफलः कनः ॥१५६॥

“कित निवासे” केतति त्रैतन्यमत्र कतकः, णके पृषोदरादित्वात् साधु; तत्र ।
छेदते मलमनेन छेदनीयः, करणेऽप्यनीयः । अम्बुनः प्रसादनं फलमस्य अम्बुप्रसा-
दनफलः । केतव्यत्र कतः, पृषोदरादित्वात् साधु । आह च—

५ कतकश्छेदनीयश्च कतः कृ(‘क)तफलं मतम् ।

अम्बुप्रसादनफलं श्लक्ष्णं नेत्रविकारहृत् ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘कतकफल’ इति प्रसिद्धिः ॥१५६॥

कर्पास्यां तु समुद्रान्ता बदरी तुण्डिकेर्यपि ।

1५ “डुकृङ्ग करणे” करोति कर्पासी, “कृ-कुरिभ्या पास” [हैमोणादिसू०
५८३] इति पास, “कन्यते कर्पासी” इति क्षीरस्वामी, तस्याम । समुद्रे अन्तो
यस्याः सा समुद्रान्ता । “समुद्र—कण्टकै कृतरक्षोऽन्तोऽस्या समुद्रान्ता; दूरप्रसराद्
वा” इति क्षीरस्वामी । “बद स्थैर्ये” बदति बदरी, “कृच्छि-चटि-” [हैमोणादिसू०
३९७] इत्यर. गौरादित्वाद् डी । यद् महेश्वरः—

15 बदरी कोलि-कर्पास्यो फलं स्याद् बदरं तयो ।

फलापण्यं तु बदरा विष्णुकान्तौषधावपि ॥

[ ] इति ।

“बदगणीव फलानि सन्त्यस्या बदरी” इत्यमरटीका । यन्माला—

कर्पासो बदरा प्रोक्तो बागदरा पिचुश्चहा ।

20 [ ] इति ।

“तुण्डिकान्तं—नालादीन् ईरयति कण्टकैर्वा तुण्डिकेरी” इति क्षीरस्वामी ।
“तुड्ड तोडने” तुण्डचते वा तुण्डिकेरी, “गतेरादयः” [हैमोणादिसू० ४३२]
इति केरे प्रत्यये निपात्यते । एतस्या लोके ‘वमनी’ इति प्रसिद्धिः ।

सा तु वन्या भारद्वाजी भद्रा चन्दनबीजिका ॥१५७॥

25 ‘तु’ पुनरर्थे । ‘सा’ कर्पासी वने भवा वन्या, “मवे” [सिद्ध० ६. ३. १२३]
इति य । भारद्वाजस्येयं भारद्वाजी, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६. ३. १६०] इत्यण्,
“अणजेये-” [सिद्ध० २. ४. २०] इति डी । “भारद्वाजसृष्ट्या” इत्यागमः । भन्दते

१ कर्पास्यां नि० ॥ २ ० न नावादीन् पु १ । ० न तालावादीन् पु २ । मूलगतस्तु पाठ
पु १ प्रतौ टिप्पित पाठः ॥

भद्रा, “भन्वेर्वा” [हैमोणादिसू० ३९१] इति रो न लोपश्च । चन्दनबीजप्रतिकृतिः
चन्दनबीजिका, “तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्यो” [सिद्ध० ७.१. १०८]
इति कः ॥ १५७ ॥

वन्दायां स्यात् तटरुहा शेखरी पादरोहणी ।

वृक्षादनी वृक्षरुहा जयन्ती कामपादपः ॥१५८॥

5

वन्धते वन्दा, भिदादिवाद्ङ्, तस्याम् । तटे रोहति तटरुहा, “नाम्युपा-
न्य-” [सिद्ध० ५. १. ५४] इति कः । शेखरोऽस्त्यस्य शेखरी । पादे रोहति
पादरोहणी, अनद् । जन्मना वृक्षमनि वृक्षादनी, अनद् । वृक्षे रोहति वृक्षरुहा ।
जयति जयन्ती, “तृ-जि-भू-वदि-” [हैमोणादिमू० २२१] इति टिदन्त । कामस्य
पादपः कामपादपः । आह च

10

वन्दाका स्याद् वृक्षरुहा शेखरी कामवृक्षकः ।

वृक्षादनी तटरुहा कामिन्यङ्घ्रिप्ररोहणी ।

[ ] इति ।

एतस्या लोके ‘कामवृक्षा वन्दा वा’ इति प्रसिद्धिः ॥१५८॥

म तु क्षीरवृक्षभवो नन्दीमुखो जयद्रुमः ।

15

‘तुः’ पुनरर्थे । ‘सः’ वन्दावृक्षः क्षीरवृक्षे भवति क्षीरवृक्षभवः । नन्दी
मुखेऽस्य नन्दीमुखः । जयस्य द्रुमो जयद्रुमः । वन्दामेदोऽयम् ।

आटरूपे वृषो वासा वासिका वाजिदन्तकः ॥१५९॥

मिश्रमाता सिंहमुखः सिंहिका सिंहपर्णिका ।

आ-समन्ताद् अटति आटरूपः, “कोरदूषा-ऽऽटरूप-” [हैमोणादिसू० ५६१] 20
इत्यूपे निपात्यते; “रूक्षण् रूक्षण-न्याप्त्योः” अटन् रूपयतीति अटरूपः, वृषोदरा-
दिवादित्यपि, तत्र । “वृषु संचने” वर्षति मधु वृषः, “नाम्युपान्य-” [सिद्ध०
५. १. ५४] इति कः, पुंस्ययम्, जियामिस्त्यपरे । वाति-गच्छति श्लेष्मा
अनया वासा, जीलिहोऽयम्, “मा-वा-वदि-” [हैमोणादिसू० ५६४] इति सः,

१ तटरुहा क्षौरवर्षदरोहिणी । वृक्षादनी वृक्षभस्या जय^० नि० ॥ २ रुद्राक्षारुहा वन्दा,
वटारुणामपि पुर टिप्पणी ॥ ३ “रूपण् स्थाण् व्याप्तौ” अ^० पुर ॥

दन्थान्तोऽयम् । “उश्यते-काम्यते वाशेति तालव्यान्तः” इत्यमरः । वासैव वासिका । “उश्यते-काम्यते वाशिका” इत्येके, तालव्यमध्योऽयम् । वाजिनः-अश्वस्येव दन्ता अस्य वाजिदन्तकः ॥१५९॥

मिषजां-वैद्यानां मातेव मिषमाता । सिंहस्येव मुखमस्य सिंहमुखः । हिनस्ति रोगान् सिंहः, स्वार्थिके के सिंहिका । सिंह इव पर्णान्यस्याः सिंहपर्णी, के सिंहपर्णिका । आहुश्च —

वैद्यमातु-सिंहयौ तु वाशिका ।

वृषोऽटरूषः सिंहास्यो वासिका वाजिदन्तक ॥

[अमर०का० २ वर्ग ४ श्लो० १०३] इति ।

० अन्योऽपि—

वासिका सिंहकर्णी च वृषो वामा च सिंहिका ।

आटरूषः सिंहमुखी मिषमाताऽटरूषकः ॥

[ ] इति ।

आटरूषनामानि । लोके ‘अरद्धसा’ इति प्रसिद्धिः ।

15 तुम्बुरौ सानुजः सौरः सारसो वनजोऽग्निकः ॥१६०॥

तीक्ष्णबल्कस्तीक्ष्णफलस्तीक्ष्णपत्रो महामुनिः ।

“तुबु अर्दने” तुम्बति तुम्बुरुः, “तुम्बेरु” [हिमोणादिसू० ८१७] इति उरुः, तत्र । सानौ जातः सानुजः, “कचित्” [सिद्ध० ५. १. १७१] इति डः ।

सूरस्याय सौरः, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६. ३. १६०] इत्यण् । सरसि भवः सारसः,

30 “भवे” [सिद्ध० ६. ३. १२३] इत्यण् । वने जातो वनजः, “कचित्” [सिद्ध० ५. १. १७१] इति डः । अग्निरिव अग्निकः, “तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्योः” [सिद्ध० ७. १. १०८] इति कः ॥१६०॥

तीक्ष्णं बल्कमस्य तीक्ष्णबल्कः । तीक्ष्णानि फलान्यस्य तीक्ष्णफलः । तीक्ष्णानि पत्राण्यस्य तीक्ष्णपत्रः । महान्धासौ मुनिश्च महामुनिः । आह च—

१ सौरमो वनजोऽन्यकः नि० ॥ २ वनजोऽन्यकः पु १ पु २ ॥

तुम्बुरुः सारस सौरो वनजः सानुजोऽग्निकः ।

तीक्ष्णबन्क्स्तीक्ष्णफलस्तीक्ष्णपत्रो महामुनिः ॥

[ ] इति ।

लोके एतस्य 'तुम्बुरु' इति प्रसिद्धिः ।

कदल्यां तु हस्तिविषा रम्भा मोचांशुमत्फला ॥१६१॥

5

काण्ठीला वारणबुसा स्यान् कोलीरस इत्यपि ।

कदि सौत्रः कथते कदली, "वृदि-कन्दि" [हैमोणादिसू० ४६५] इत्यलः;

केन वायुना दल्यते वा, स्त्रीलिङ्गः, तस्याम् । "के दलमस्यास्तीति वा, ह्यन्तो-

ऽयम्" इत्यमरटीका इत्यपि । हस्तिनां विषमिव हस्तिविषा । रमन्ते अस्यां रम्भा,

"गृ-दृ-रमि-" [हैमोणादिसू० ३२७] इति भः; "रमुद् गव्दे" रमन्ते इति वा ।

10

मुञ्चति त्वचं मोचा । अंशुमन्ति फलान्यस्या अंशुमत्फला भानुफलाख्या ॥१६१॥

ईषद अष्टौलमस्या काण्ठीला, "अन्ये" [सिद्ध० ३. २. १३६] इत्यनेन

ईषदर्थे वर्तमानस्य कुगन्दस्य कादेशः । काण्ठीरा इत्यपरे । वारणानां-हस्तिनां बुसः-

घासः वारणबुसा । वारणविशेषेभ्येके । कोन्या रस इव रसः-स्वादोऽस्य कोलीरसः ।

आह च—

15

कदली मुकुमारा च रम्भा भानुफला मता ।

काण्ठीरसश्च निस्सारो मोचा हस्तिबुसा तथा ॥

[ ] इति ।

अमरोऽप्याह—

कदली वारणबुसा रम्भा मोचांशुमत्फला ।

20

काण्ठीला [का० २ वर्ग ४ श्लो० ११३] इति ।

कदलीनामानि । लोके 'किलि' इति प्रसिद्धिः ।

तगरे कालानुसार्यं वक्राख्यो नहुषो वृषः ॥१६२॥

"तगु गतौ" तङ्गयते तगरः, "जठर-ककर" [हैमोणादिसू० ४०३] इत्यरे

निपात्यते, तत्र । काले अनुस्रियते कालानुसार्यम्; कालमनुसरति शीतोष्णाम्यामिति

25

वा । वक्र इत्याख्याऽस्य वक्राख्यः । तेन कुटिलः जिह्व इत्यादयोऽवसेयाः ।

१ 'बुसा स्यात् काली' नि० ॥ २ निस्सारो पु २ ॥ ३ चक्राख्यो मधुरो वृष नि० ॥

“णहींच् बन्धने” नयति व्याधिं नहुषः, “ऋ-पृ-नहि-” [हैमोणादिसू० ५५७] इत्युषः ।
नृन् पाति नृषः । आह च -

तगरं कुटिलं वक्र दीन जिह्वां नतं शिवम् ।

कालानुसार्यमनृजु कुञ्चितं नहुषं नृपम् ॥

5

[ ] इति ।

पुं-स्त्रीबलिङ्गा एते । लोकेऽप्येतस्य ‘तगर’ इत्येव प्रसिद्धिः ॥१६२॥

तूले नृदं ब्रह्मदारु ब्रह्मण्यं ब्रह्मकाष्ठकम् ।

ब्रह्मनिष्ठं च यूपं च क्रमुकं ब्रह्मचारि च ॥ १६३ ॥

“तूल निष्कर्षे” तूल्यते तूलम्, तूलीति गौडः, तत्र । “गुदंत् प्रेरणे” नुवते

- 10 नृदम्, पृषोदरादित्वात् । ब्रह्मणो दारु ब्रह्मदारु । ब्रह्मणि-वैदिके साधु ब्रह्मण्यम्,
“तत्र साधौ” [सिद्ध० ७ १.१५] इति यः । ब्रह्मण-वैदिकस्य काष्ठं ब्रह्मकाष्ठम्,
स्वार्थिके के ब्रह्मकाष्ठकम् । ब्रह्मणो निष्ठाऽत्र ब्रह्मनिष्ठम् । यूपप्रतिकृतित्वाद्
यूपम् । कामति क्रमुकम्, “कमे कृम् च वा” [हैमोणादिसू० ५३] इत्युक् ।
ब्रह्म चरतीत्येवंशीलं ब्रह्मचारि । आह च—

15

तूलं नृदं च यूपं च क्रमुकं ब्रह्मकाष्ठकम् ।

ब्रह्मदारु ब्रह्मनिष्ठं ब्रह्मण्य ब्रह्मचारि च ॥

[ ] इति ।

अन्योऽप्याह—

नूदस्तु यूप क्रमुको ब्रह्मण्यो ब्रह्मदारु च ॥

20

तूलं च [अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ४१-४२] इति ।

एतस्य लोके ‘पन्नस’ इति प्रसिद्धिः ॥१६३॥

मुष्कके मूषको घण्टा झटलो मोक्ष-मुञ्चकौ ।

पाटलिर्गोलिहः क्षारश्रेष्ठः, कृष्णः सिलञ्च सः ॥१६४॥

मुष्णाति रोगान् क्षारत्वात् मुष्कः, “विचि-पुषि-” [हैमोणादिसू० २२]

25

इति किल्कः, स्वार्थिके के मुष्ककः, तत्र । “मूष स्तेये” मूषति मूषकः, णक्
प्रत्यय । हन्यते घण्टा, “घटा-घाटा-घण्टादयः” [हैमोणादिसू० १४१] इति टे
निपात्यते । झटं-सङ्घातं लाति झटलः, “कचित्” [सिद्ध० ५. १. १७१] इति

१ मोक्षको घण्टा कन्दालो मोक्ष^१ नि० ॥

कः । मोक्षति-क्षिपति मोक्षः; मुञ्चति वा, “मा-वा-वदि-” [हैमोणादिसू० ५६४] इति सः । मुञ्चति मुञ्चकः । पाटं-विस्तारं लाति पाटलिः, “नाम्युपान्त्य-” [हैमोणादिसू० ६०९] इति बहुवचनात् किदि । गोभिलिखते गोलिहः, गोली-दोऽपि । क्षारश्वासौ श्रेष्ठश्च क्षारश्रेष्ठः । कृष्णोऽयं श्वेतश्च । आह च—

मुष्कको मोक्षको घण्टा मूषको मुञ्चकस्तथा ।

5

क्षारश्रेष्ठो गोलिहश्च द्विविधः श्वेत-कृष्णकः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘मोषट’ इति प्रसिद्धिः ॥१६४॥

वंशो यवफलो वेणुः शतपर्वा तृणध्वजः ।

मस्करस्त्वचिसारस्त्वक्सार-कर्मार-तेजनाः ॥१६५॥

10

वमति वंशः, “पा-दा-वमि-” [हैमोणादिसू० ५२७] इति शः; “कन्यते वंशः” इति क्षीरस्वामी, तत्र । यवाकां फलमस्य यवफलः । अजन्यनेन वेणुः, पुंलिङ्गः, “अजि-स्था-” [हैमोणादिसू० ७६८] इति शु । शतं-बहूनि पर्वाण्यस्य शतपर्वा । तृणानां ध्वज इव तृणध्वजः । माक्रियते-प्रतिषिध्यते अनेन मस्करः, वर्चस्कादित्वात् साधु । त्वचि सरति त्वचिसारः, “सु स्थिरे” [पाणिनि० ३.३.१२] इति घञ्, “तत्पुरुषे कृति” [सिद्ध० ३.२.२०] “बहुलम्” [सिद्ध० ५.१.२.] इति सप्तम्या अलुक्, लोपे त्वक्सारः । कर्म इयति कर्मारः । तेजयति तेजनाः । आह च—

वंशो वेणुर्यवफलः कर्मारस्तृणकेतुकः ।

त्वक्सारः शतपर्वा च मस्करः कीचकस्तथा ॥

20

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘वांसु’ इति प्रसिद्धिः ॥१६५॥

गाङ्गेरूक्यां विश्वदेवा ज्ञाया ह्रस्वगवेधुका ।

खण्डजाऽरिष्टा नागबला स्वरगन्धनिकेत्यपि ॥१६६॥

गाङ्गमीरयति पवित्रत्वाद् गाङ्गेरूकी, “कञ्चुकांशुक-” [हैमोणादिसू० ५७] इत्युके निपात्यते, तस्याम् । विश्वे दीन्यति विश्वदेवा । ज्ञायति-हिनस्ति गन्धेन ज्ञाया, अच् । ह्रस्वा-लघ्वी, गवि-जले एषते गवेधुः, “मृ-मृ-तृ-त्सरि-” [हैमोणादिसू० ७१६] इति बहुवचनादुः, स्वार्थिके के गवेधुका, गूयते गवेधुका इति वा, “गुह

25

ईधुकैधुकौ" [हैमोणादिसू० ७४] इत्यनेन णधुकप्रत्ययः, हृत्वा चासौ गवेधुका च ह्रस्वगवेधुका । "स्वजु गतिवैकल्ये" स्वज्यत्यनया स्वठञा । न रिप्यते अनया अरिष्टा । नागानां बलकृद् नागबला । स्वर—कठोरो दुःसहत्वाद् गन्धोऽस्त्यस्याः ['स्वर-गन्धा, सैव स्वरगन्धना, स्वार्थिके के] स्वरगन्धि(न्धनि)का । आह च—

६

गाङ्गेरुकी नागबला स्वरगन्धनिका रसा ।

विश्वदेवा तथाऽरिष्टा स्वप्ना ह्रस्वगवेधुका ॥

[ ] इति ।

एतस्या लोके 'गांगेटी' इति प्रसिद्धिः ॥१६६॥

दार्वी दारुहरिद्रायां हरिद्रुः कण्टकेरुका ।

10

पीतद्रुमः पीतदारुः पीतनं पीतचन्दनम् ॥१६७॥

पर्जनी च कण्टकिनी कालीयकः पचम्पचा ।

15

एणाति दार्वी, "कृ-वा-पा-जि-" [हैमोणादिसू० १] इति उण्, गौरादि-त्वाद् डीः । दारुहरिद्रा पिण्डहरिद्रातोऽन्या, तस्याम् । हरि—पीतो दुःस्कन्धोऽस्य हरिद्रुः । कण्टकान् ईते कण्टकेरुः, "भृ-मृ-तृ-त्सरि" [हैमोणादिसू० ७१६] इति बहुवचनादुः, के कण्टकेरुका । पीतञ्चासौ द्रुमश्च पीतद्रुमः । पीतं दारु अस्य पीतदारुः । पीतयति पीतनम् । पीतं च तच्चन्दने च पीतचन्दनम् ॥१६७॥

20

पिपत्तिं रोगेभ्यः पर्जनी, "विदन-गगन-" [हैमोणादिसू० २७५] इत्यने निपात्यते । कण्टका सन्त्यस्या कण्टकिनी । कालयति दोषान् कालीयः, "गय-द्वयादयः" [हैमोणादिसू० ३७०] इत्यये निपात्यते, स्वार्थिके के कालीयकः ।

25

अत्यर्थं पचति पचम्पचा । आह च—

हरिद्रा पीतिका पिण्डा रजनी रञ्जनी निशा ।

गौरी वर्णवती पीता हस्तिता वर्णविनी ॥

अन्या दारुहरिद्राऽपि हरिद्रुः पीतचन्दनम् ।

निर्दिष्टा वे कण्टकिनी स च कालेयकः स्पृतः ॥

कालीयको दारुनिगा दार्वी-पीतद्रु-पीतिका ।

कटङ्कटेरी पर्जन्या पीतदारुः पचम्पचा ॥

[ ] इति ।

एतस्या लोके 'दारुहलद्' इति प्रसिद्धिः ।

ग्रन्थिपर्णे श्लिष्टपर्णे विकीर्णे शीर्णरोमकम् ॥१६८॥

हरितं कुकुरं पुष्पं शुक्लगुच्छं शुक्लच्छदम् ।

स्थौण्यकं वह्निचूडमारामं ग्रन्थिकाऽपि च ॥१६९॥

ग्रन्थिप्रधानानि पर्णान्यस्य ग्रन्थिपर्णम् । ग्रन्थीन् पिपर्ति वा ग्रन्थिमत्वात्,
“ह्युर्वि-शा-वेणि-” [हैमोणादिसू० १८२] इति णः, तत्र । श्लिष्टानि पर्णान्यस्य 5
श्लिष्टपर्णम् । विकीर्यते विकीर्णम् । शीर्णानि रोमाण्यस्य शीर्णरोमकम् ॥१६८॥

हरति ह्रियते अनेन वा हरितम्, “ह-स्या रुहि-” [हैमोणादिसू० २१०]
इति इत् । “कृक वृकि आदाने” कोक्ते कुकुरम्, “अशुर-कुकुन्दुर-” [हैमो-
णादिसू० ४२६] इत्युं निपात्यते । पुष्प्यति पुष्पम्, अच् । शुक्लस्येव गुच्छोऽस्य
शुक्लगुच्छम् । शुक्लस्येव छदान्यस्य शुक्लच्छदम् । स्थूणाया इदं स्थौण्यम्, 10
“तस्येदम्” [सिद्ध० ६ ३ १६०] इत्येयण, स्वार्थिके के स्थौण्यकम् । वह्नि-
रिव चूडा अस्य वह्निचूडम् । आरमन्त्यत्र आरामम् । “अधुङ् कौटिल्ये” ग्रन्थते
ग्रन्थि, “पदि-पठि” [हैमोणादिसू० ६०७] इति इ, स्वार्थिके के ग्रन्थिका ।
“ग्रन्थि इति ऋवे” इत्यन्ये । ग्रन्थिरत्रान्ति ग्रन्थिका, व्रीह्यादित्वादिक, लिखाम ।
ऋवेऽप्ययम् । यदाह --

15

ग्रन्थिकं पिप्पलीमूलं ग्रन्थिपर्णकमेकजे ।

[ ] इति ।

आह च—

स्थौण्यकं वह्निचूडं शुक्लगुच्छं शुक्लच्छदम् ।

विकीर्णं शुक्लवर्हं च हरितं शीर्णरोमकम् ॥

20

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘शूणीयउ’ इति प्रसिद्धि ॥१६९॥

सृष्टायां ब्राह्मणी पङ्कमुष्टिका पिशुना बधूः ।

समुद्रान्ता मरुन्माला निर्माल्या देवपुत्रिका ॥१७०॥

लङ्गोयिका कोटिवर्षा देवी पङ्कजमुष्टिका ।

गोमी स्वर्णलतेन्द्राणी मेरुद् माला लता लघुः ॥१७१॥

25

१ कुकुरं च तथा गुच्छं शुक्लमुष्पं शुक्लच्छदम् । स्थौण्यकं वह्निचूडा सुगन्ध-ग्रन्थि-
क्षपि ॥१६९॥ नि० ॥ २ लङ्घातिका नि० ॥ ३ मरुन्माला नि० ॥

स्पृशति गन्धैः स्पृका, “निष्क-तुरुष्क-” [हैमोणादिसू० २६] इति के नि-गत्यते, तस्याम् । ब्रह्मणोऽप्यमिव ब्राह्मणी, “हसोऽप्ये” [सिद्ध० ६ १.२८] इत्यण्, “अणजेये-” [सिद्ध० २.४.२०] इति डी । पङ्कस्य मुष्टिः पङ्कमुष्टिः, के पङ्कमुष्टिका । “पिशत् अवयवे” पिशति पिशुना, गन्धसूचनात्, “पिशि-मिथि-
 5 क्षुषिभ्य- कित्” [हैमोणादिसू० २९०] इति किदुन । “वधूः आशावधूत्वात्” इति क्षीरस्वामी, उद्यते वधुरिति वा, “वधेर्धे च” [हैमोणादिसू० ८३२] इति ऊ धश्चान्तादेशः । समुद्रे अन्तो यस्या सा समुद्रान्ता । मरुत्सहिता मालाऽस्याः मरुन्माला । निर्गतं मान्यमस्याः निर्माल्या । देवानां पुत्री देवपुत्री, के देवपुत्रिका ॥१७०॥

10 “वेग् तन्तुसन्ताने” लङ्कायामूयते लङ्कोयिका, णक प्रत्ययः । कोटिभिर्व-
 र्षति मधु कोटिवर्षा । दीन्यति देवीः देवपुत्र्या णकदेशो वा देवी, यथा सत्या सत्यभामेत्यादिवत् । पङ्कज मुष्टिरस्या पङ्कजमुष्टि, के पङ्कजमुष्टिका । गाव सन्त्यस्य गोमी, “गो” [सिद्ध० ७ २ ५०] इति मिन । स्वर्णस्य लता स्वर्ण-
 लता । इन्द्राणी देवपुत्रीत्वात् । म्रियते मरुत्, मारुताख्यात्वात्, “म्र उत”
 15 [हैमोणादिसू० ८८९] इति उत्, म्रयते-धार्यते मान्ना, मीयते इति वा “शा-मा-श्या-” [हैमोणादिसू० ४६२] इति ल, “मारुत-स्रगात्ये ढे सङ्गे एते” इत्यपरैरुक्तत्वात् । “लांक् दाना-ऽऽदानयो” लाति लायते वा लता, “पृषि-रञ्जि-” [हैमोणादिसू० २०८] इति किदत । “लघुङ् गतौ” लङ्घते लघुः, “गङ्गि-लङ्घि-
 लिङ्गेनेलुक् च” [हैमोणादिसू० ७४०] इति उ नकारस्य च लोपः । इन्द्राणा

20 आहुः—

स्पृका माला पङ्कमुष्टिर्नीला देवी लता गुरु ।
 देवपुत्री च लङ्कोयी सीता पङ्कजमुष्टिका ॥
 सग् मारुता कोटिवर्षा निर्माल्या सा वधू स्पृता ॥
 [ ] इति ।

25 धन्वन्तरिरित्याह—

स्पृका स्पृग् ब्राह्मणी देवी लता लङ्कोयिका मरुत् ।
 पङ्कमुष्टिर्देवपुत्री निर्माल्या पिशुना वधूः ॥
 [ ] इति ।

स्पृकानामानि । लोके 'पीक' इति प्रसिद्धिः ॥१७१॥

विडङ्गे केरलाऽमोघा तण्डुलश्चित्रतण्डुला ।

भस्मकः कृमिहा जन्तुघातको मृगगामिनी ॥१७२॥

“विड् आक्रोशे” विडति विडङ्गम्, “विडि-विलि-” [हैमोणादिसू० १०१] इति क्तिङ्ङः, विलङ्गति वा, ड-ल्योरैक्यमत्र, पुं-क्लीबलिङ्ङोऽयम्, लिङ्गां निघण्टुः, 5 तत्र । किरति-क्षिपति केरला, “मुरलोरल-विरल-केरल-” [हैमोणादिसू० ४७४] इत्यले निपात्यते । न मोघा अमोघा । “तडुड् ताडने” तण्डयते तण्डुलः, “द्विषि-वृति-चटि-पटि-” [हैमोणादिसू० ४८५] इत्युलः । चित्रास्तण्डुला अस्याः चित्र-तण्डुला । भस्मयति भस्मकः, पुं-क्लीबलिङ्ङोऽयम् । यदाह—

भस्मकं भस्मलने(रोगे)स्याद् विडङ्ग-कलघौतयो ।

10

[विश्वलोचन कर्तृतीय श्लो० १२९] इति ।

कृमीन् हन्ति कृमिहा । अत एव जन्तून् घातयति जन्तुघातकः । मृगं गच्छतीत्येवंगीला मृगगामिनी । आह च—

अथो वेल्लममोघा चित्रतण्डुला ।

तण्डुलश्च कृमिघ्नश्च विडङ्गः पुंनपुंसकः ॥

15

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० १०६] इति ।

धन्वन्तरिरपि—

विडङ्गा जन्तुहन्त्री च कृमिघ्नी चित्रतण्डुला ।

तण्डुलः कृमिहाऽमोघा केरला मृगगामिनी ॥

[

] इति ।

20

एतस्य लोके 'विडङ्ग' इति प्रसिद्धिः ॥१७२॥

इन्द्राक्षे ऋषभो वीरः श्रीमान् वृषभनामकः ।

धूर्वहो गोपतिः शृङ्गी बन्धुरः पृथिवीपतिः ॥१७३॥

इन्द्रवद अक्षाण्यस्माद् इन्द्राक्षः; इन्द्रवद् अक्ष्णोति वा, तत्र । “ऋषैर् गतौ” ऋषति ऋषभः, “ऋषि-वृषि-लुसिम्य. क्ति” [हैमोणादिसू० ३३१] इति 25

१ तण्डुलः कृष्णतण्डुलः । वेल्लकः कृमिहा नि० ॥ २ धूर्वो गो० नि० ॥

किदमः । विशेषेण ईरयति वीरः । श्रीर्विद्यतेऽस्य श्रीमान् । वृषभस्य नामान्यस्य
वृषभनामकः, तेन वृषादयोऽपि । धुर वहति धूर्वहः । गवां पतिः गोपतिः ।
शृङ्गाणि सन्ति अस्य शृङ्गी । बन्नाति बन्धुरः, “वाड्यसि-” [हैमोणादिसू०
४२३] इत्युर । पृथिव्या पति पृथिवीपतिः । आह च —

४ ऋषभो धूर्वहो धीरो मातृको वृषभो वृष ।
विषाणी ककुदीन्द्राक्षो बन्धुरो गोपति स्मृत ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘ऋषभु’ इति प्रसिद्धिः ॥१७३॥

१० ऋद्धौ सिद्धिर्युगं योग्यं रथाङ्गं मङ्गलं वसु ।
ऋषिसृष्टा सुखं लक्ष्मीवृद्धेऽप्याह्वया अमी ॥१७४॥

“ऋधौ वृद्धौ” ऋज्जोति ऋद्धिः, क्तिप्रत्यय । मिन्यति अस्या सिद्धिः,
क्तिप्रत्ययान्त । युज्यते अनेन युगम्, “वर्षादय ऋवे” [सिद्ध० ५.३ २५]
इति साधु । योजनीयं योग्यम्, “शक्ताई कृत्याच” [सिद्ध० ५.४ ३५] इति चण् । योगं
साधु वा. “तत्र साधौ” [सिद्ध० ७.१ १५] इति य । रथस्य अङ्गं रथाङ्गम् ।
१५ ‘मगु गतौ’ मङ्गति मङ्गलम्, “मृदि-कण्ठि” [हैमोणादिसू० ४६५] इत्यल । वसत्यत्र
वसु, “मृ-मृ-तृ-त्सि” [हैमोणादिसू० ७.१६] इत्यु । ऋषिभि सृष्टा ऋषिसृष्टा ।
सुखयति सुखम् । लक्ष्यते लक्ष्मीः, “लक्ष्मेर्माऽन्तश्च” [हैमोणादिसू० ७.१५] इति ई ।
‘वृद्धेऽप्याह्वया अमी’ ‘वृद्धेः’ ओषधविशेषस्यापि ऋद्ध्यादीनि नामानि ज्ञेयानि ।
आह च—

२० ऋद्धिर्वृद्धि सुखं सिद्धी रथाङ्गं मङ्गलं वसु ।
ऋषिसृष्टा युगं योग्य लक्ष्मी सर्वजनप्रिया ॥

[ ] इति ।

ऋद्धि-वृद्धयोर्नामानि । अनयोर्लोके ‘ऋद्धि वृद्धि’ इति प्रसिद्धिः ॥१७४॥

२५ पद्मके मालकः पीनैरक्तश्चार्कश्च सुप्रभः ।
सुरभिः शीतवीर्यश्च पाटलः पीनवर्णकः ॥१७५॥

१ ०लं तथा । ऋषिसृष्टसुखं नि० ॥ २ पीनो रक्तश्चरुसकृदयव । सुमन शीत० नि० ॥

पद्मप्रतिकृतिः पद्मकः, “तस्य तुल्ये क संज्ञा-प्रतिकृत्योः” [सिद्ध० ५. १. ५४.] इति कः, तत्र । मल्ले-दधानि मालकः, णकः प्रत्ययः । पीतम्बासौ रक्तम्ब पीतरक्तः । चरति मनोऽत्र चारुः, “मि-बहि-” [हैमोणादिसू० ७२६] इति णिदुः । शोभना प्रभाऽस्य सुप्रभः । सुरभते सुरमिः, “पदि-पठि-” [हैमोणादिसू० ६०७] इति बहुवचनादि । शीतं वीथमस्य शीतवीर्यः । पाटयति पाटलः, “मृदि-कन्दि-” [हैमोणादिसू० ४६५] इत्यल । पीतं वर्णमस्य पीतवर्णः, स्वार्थिके के पीतवर्णकः । आह च—

पद्मकं मलयध्वारः पीतरक्तश्च सुप्रभः ।

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘पदमाकु’ इति प्रसिद्धिः ॥१७५॥

10

कङ्कुष्ठे स्यात् काककुष्ठः पुलकः काकपालकः ।

रेचनः शोधनो ह्रामो विडङ्गो रङ्गदायकः ॥१७६॥

कम् इत्यन्यथं कुत्सायाम्, कुत्सितं कुष्ठमस्य कङ्कुष्ठः, तत्र । काकानां कुष्ठमस्मात् काककुष्ठः । “पुल महत्वे” पोलति पुलकः, “ध्रु-धृन्दि-रुचि-तिलि-पुलि-” [हैमोणादिसू० २९] इति क्तिदक । काकानां पालकः काकपालकः । रेचयति 15 रेचनः, विरेचकत्वात् । शोधति शोधनः । “तुस ह्रस ह्रस रस शब्दे” ह्रस्यते ह्रासः । “विड आक्रोशे” वेडति विडङ्गः, “विडि विलि-” [हैमोणादिसू० १०१] इति क्तिदङ्ग । रङ्गस्य दायको रङ्गदायकः । आह च—

कङ्कुष्ठं काककुष्ठं तु विडङ्गं रङ्गदायकम् ।

रेचकं पुलकं ह्रासं शोधनं काकपालकम् ॥

20

[ ] इति ।

एवमेते पुं-स्त्रीबलिङ्गा । एतस्य लोकेऽपि ‘कङ्कुष्ठ’ इत्येव प्रसिद्धिः ॥१७६॥

परुषके स्यादल्पास्थि परुषो नीलपर्णकः ।

परापरः परुषेकः परिमण्डल इत्यपि ॥१७७॥

१ परोपर परैव परि० नि० ॥

“पृश् पालन-पूरणयो” पृणाति परूषः, “खलि-फलि-” [हैमोणादिसू० ५६०] इत्यूषः, स्वार्थिके के परूषकः, तत्र । अल्पमस्थि अस्य अल्पास्थि । पृणाति परूषः, “ऋ-पृ-नहि-” [हैमोणादिसू० ५५७] इत्यादिना उषः । नीलानि वर्णान्यस्य नीलपर्णः, के नीलपर्णकः । परमापिपत्ति परापपरः । “पृश् पालन-पूरणयोः” पृणाति परूः, “रूषर्त्ति-जनि-” [हैमोणादिसू० ९९७] इत्युस् । “चिगद् चयने” चीयते घेरूः, “शिमु-गेरु-न्मेर्वादयः” [हैमोणादिसू० ८११] इति रौ निपात्यते । परि-सर्वतोभावे मण्डलमस्य परिमण्डलः; परिमण्डयति वा, “मृदि-कन्दि-कुन्दि-मण्डि-” [हैमोणादिसू० ४६५] इत्यलः । आह च—

परूषकः परू प्रोक्तो नीलपर्णः परापपर ।

10 परिमण्डलमल्पास्थि परूषं चापि नामत ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘फट्हा’ इति प्रसिद्धिः ॥१७७॥

खर्जूरं त्वग्रजः पिण्डी निःश्रेणिः स्वादुमस्तकः ।

“खर्ज मर्जने च” चकाराद व्यथने, खर्जति खर्जूरः, “मी-मसि-पणि-” 15 [हैमोणादिसू० ४२७] इत्यूर, नत्र । [अग्रे जायते अग्रजः ।] पिण्डमस्त्यस्य पिण्डी । निष्क्रान्ता श्रेणे-तरुसमूहाद् निःश्रेणिः, उच्चविटापत्वात् । यदाह—

निःश्रेणिरधिरोहिण्यां खर्जूरीपादपेऽपि च ।

[विश्वलोचने णतृतीये श्लो० ६१] इति ।

खीलङ्ग । स्वादु-मृष्टं मस्तकमस्य स्वादुमस्तकः । आह च—

20 खर्जूरी तु खरस्कन्धा कषाया मधुराऽग्रजा ।

दुष्प्रघर्षा दुरारोहा निःश्रेणिः स्वादुमस्तका ॥

[ ] इति ।

महाखर्जूरिकेयम् ।

खर्जूरिकायां स्याद भूमिखर्जुगे कौकपर्कटी ॥१७८॥

‘खर्जूरिकायां’ खर्जूरीविशेषे ‘स्याद्’ भवेद् भूमेः खर्जूरी भूमिखर्जूरी ।
काकैः पृथ्यते काकपर्कटी, “कपट-कीकटादयः” [हैमोणादिसू० १४४] इत्यटे
निपात्यते । पिण्डखर्जूरिकेयम् । आह च मदनपालः—

बृहत्खर्जूरिका श्रेणी सुफला द्वीपसम्भवा ।

पिण्डखर्जूरिका खर्जूः दुष्प्रधर्मा च कण्टका ॥

अन्या स्कन्धफला स्वाद्वी दुरारोहा मृदुच्छदा ।

भूमिखर्जूरिका काकपर्कटी

[ ] इति ।

अनयोर्लोके ‘महाखर्जूरि’ ‘पिण्डखर्जूरि’ इति प्रसिद्धिः ॥१७८॥

तंले तालो लेख्यपत्रस्तृणराजो ध्वजद्रुमः ।

10

तलति—प्रतिष्ठते बहुमूलत्वात् तलः, अच्, तत्र । प्रज्ञावणि तालः ।
लेख्यानि पत्राण्यस्य लेख्यपत्रः । तृणानां राजा तृणराजः, तृणद्रुममध्ये मुख्य-
त्वात्, “राजन्-सखेः” [सिद्ध० ७. ३. १०६] इत्यद् समासान्तः । ध्वज
इव द्रुमेषु ध्वजद्रुमः । आह च—

तालो ध्वजद्रुम. पां(‘प्रां)शुर्दीर्घस्कन्धो दुरारुहः ।

11

तृणराजो दीर्घतरुर्लेख्यपत्रो द्रुमेश्वरः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘ताड’ इति प्रसिद्धिः । अष्टविधोऽयम् । यदाह—

तालश्चाष्टविधो ज्ञेयो ह्यथः कुष्ठकृमिप्रणुत् ।

पिताऽसन्नो रुचिस्वादु वातजिद् बृंहणो गुरुः ॥

21

[ ]

इत्येतस्य गुणाः ।

नालिकेरे रसफलो लाङ्गुली कूर्षकेसरः ॥१७९॥

दक्षिणास्थो दृढफलो नालिकेलो लतातरुः ।

१. ताडे लली लेख्य^० मि० ॥ २. “तलति—प्रतिविम्बति बहुमूलत्वात् तलः” इत्यभिधान-
चिन्तावणिसोपज्ञटीकायाम् ॥ ३. नालिकेरो लता^० मि० ॥

नालिकान्—नालयुक्तान् पुष्पादीन् ईरयति नालिकेरः, नलति वा, “शतेरादयः”
[हैमोणादिसू० ४३२] इति केरे निपात्यते, पुं-स्त्रीलिङ्ग, तत्र । रसमयं फलमस्य
रसफलः । हलाकारपत्रशास्त्रत्वाद् लाङ्गली । कूर्चं केसराण्यस्य कूर्चकेसरः ॥१७९॥

दक्षिणस्यां दिशि भवो दाक्षिणात्यः, “दक्षिणा-पश्चात्पुरसरूपेण ” [सिद्ध०
१६. ३. १३] इति त्यण् । दृढानि फलान्यस्य दृढफलः । नालिकेर इत्यस्य लत्वे
नालिकेलः । लता चासौ तरुश्च लतातरुः । आह च—

नालिकेरो रसफलं सतुङ्गं कूर्चकेसरम् ।

लतावृक्षो दृढफलो लाङ्गली दाक्षिणात्यकः ॥

[ ] इति

10) एतस्य लोके ‘नालेर’ इति प्रसिद्धिः ।

पूगे क्रमुक-गूवाक-खपुरा नीलवल्कलः ॥१८०॥

घोष्ठा

“पूगश्च पवने” पुनाति पूगः, “पू-मुदिभ्यां कित” [हैमोणादिसू० ९३]
इति किद् गः, तत्र । क्रामति क्रमुकः, “क्रमे कृम् च वा” [हैमोणादिसू० ५३]
15 इत्युक् । “गुंत् पुरीषोत्सर्गे” गुवत्यनेन संसकत्वाद् गूवाकः, “मवाक-स्यामाक-”
[हैमोणादिसू० ३७] इत्याके निपात्यते । “पुरत् अग्रगमने” ख पुरति खपुरः ।
“खानि पृणाति खपुरः” इति क्षीरस्वामी । पुंलिङ्ग । यद् गौडः—

खपुरो लसके भद्रमुस्तके क्रमुकेऽपि च ।

[ ] इति ।

20) नीलं वल्कलमस्य नीलवल्कलः ॥१८०॥

“घुण् घूर्णत् भ्रमण” घुणति घोष्ठा, “घटा-घाटा” [हैमोणादिसू० १४१]
इति टे निपात्यते । एतस्य लोक ‘सोपारी’ इति प्रसिद्धिः ।

अस्य फलमुद्वेगं

‘अस्य’ पूगस्य फल उद्वेगतो वेगोऽस्य उद्वेगम्, [संसकत्वात्] ।

25

चिक्के नत्र तु चिककणम् ।

१ पूगे गूवाक क्रमुकः पूगी च नीलवल्कल ॥१८०॥ एतस्य फल^० नि० ॥ २. चिककणे
तत्र चिककणम् नि० ॥

‘तत्र’ इति पूगे ‘तु’ इति पुनरर्थे, चिनोति चिकम्, “निष्क-तुरुष्क-”
[हैमोणादिसू० २६] इति के निपात्यते; “चिकण् व्यथने” इति कौशिकः,
चिकयति वा चिकम्, अच्, तस्मिन् । चिनोति चिकणम्, “चिकण-कुक्कण-”
[हैमोणादिसू० १९०] इत्यणे निपात्यते । धन्वन्तरिस्तु सामान्येनाऽऽह—

स्यात् पूगफलमुद्वेगं खंसि घोण्टाफलं मतम् ।

चिकणं बल्कलं चिकं गवा मदकरं च तत ॥

[ ] इति ।

पूगफलनामान्यमूनि । लोके ‘फोफलु’ इति प्रसिद्धिः ।

हिन्ताले तु तृणराजो राजवृक्षो लताङ्कुरः ॥१८१॥

हिनोति-वर्धने हिन्तालः, “चात्वाल-कङ्काल-हिन्ताल-” [हैमोणादिसू० ४८०] 10
इत्याले निपात्यते, तत्र । तृणानां राजा तृणराजः । वृक्षाणां राजा राजवृक्षः,
राजदन्तादित्वात् पूर्वनिपातः । लताया अङ्कुर इव लताङ्कुरः । एतस्य लोके ‘हिन्ताल’
इत्येव प्रसिद्धिः ॥१८१॥

ताल्यां तु मृत्युपुष्पा स्यादेकपत्रफलाऽपि च ।

ताड्यते ताली, ऋषिडादित्वाद् लत्वम्, ताडी इत्यपि, तस्याम् । मृत्यु- 15
प्रदानि पुष्पाण्यस्या मृत्युपुष्पा । एक पत्रं फलं चास्याः एकपत्रफला ।

केतके तु रजःपुष्पो जम्बूलः क्रकचच्छदः ॥१८२॥

“कित निवासे” केतति वने केतकः, णक् प्रत्ययः, पुं-स्त्रीबलिङ्गोऽयम् । यद्
वाचस्पतिः—“केतकस्तु द्वयोः” [ ] इति । रजोयुक्तानि
पुष्पाण्यस्य रजःपुष्पः । जायते जम्बूलः, “दुकूल कुकूल-” [हैमोणादिसू० ४९१] 20
इत्यूले निपात्यते । क्रकचाकाराणि छदान्यस्य क्रकचच्छदः ॥१८२॥

खर्जूर-ताल-खर्जूरी-ताली-हिन्ताल-केतकाः ।

क्रमुको नालिकेरश्च स्युरेतास्तृणजातयः ॥१८३॥

खर्जूरः—बृहत्खर्जूराख्यः, तालः—लेख्यपत्रः, खर्जूरी—पिण्डखर्जूरीका,
अत्रानुकमव्यत्ययश्छन्दोभङ्गभयादिति, एवमन्यत्रापि, ताली—मृत्युपुष्पा, हिन्तालः— 25

१ स्युरेते तृणपादपाः नि० । अमरेऽपि तृणद्रुमत्वेनैवोल्लेखः ॥

तृणराजः, केतुकः—ककचच्छदः, एषां द्वन्द्वः । क्रमुकः—पूगः । नालिकेरः प्रतीतः ।
एतां तृणजातयः 'स्युः' इति भवन्ति, तृणप्रधानवृक्षत्वादिति । आह च—

एते च हिन्तालसहिताखयः ॥

खर्जूरः केतकी ताली खर्जूरी च तृणद्रुमाः ।

[अमर० का०२ वर्ग ५ श्लो० १६९-७०] ॥१८३॥

॥ इति श्रीमद्बृहत्सूत्रतरंगच्छे श्रीजिनराजद्वरिशिष्यश्रीजयसागरमहो-
पाध्यायपट्टानुक्रमवाचनाचार्यधुर्यश्रीभानुमेरुगणिशिष्यसमस्त-
प्रश्नस्तग्रन्थावल्लिविचक्षणश्रीज्ञानविमलोपाध्यायशिष्य-
वाचनाचार्यश्रीश्रीवृद्धभगणिविरचितायां
श्रीहेमचन्द्राचार्यकृतनिघण्टुशेषटीकायां वृक्षकाण्डः
प्रथमः समाप्तः ॥ १ ॥

॥

[द्वितीयो गुल्मकाण्डः]

॥ अहम् ॥ अथ द्वितीयं गुल्मकाण्डं व्याख्यायते—

सिन्दुवारे च निर्गुण्डी सिन्दुको नीलसिन्दुकः ।

शीतसहेन्द्रसुरसाविन्द्राणी सिन्दुवारिका ॥१८४॥

स्यन्दते सिन्दुवारः, “दार-शृङ्गार-” [हैमोणादिसू० ४११] इत्यारे निपात्यते, “स्यन्दं वृणोति सिन्दुवारः, पृषोदरादित्वात्” इति क्षीरस्वामी, तत्र । निष्क्रान्ता गुण्डाद्-वेष्टनाद् निर्गुण्डी । निर्गुण्ठीत्यपि । “स्यन्दौह् सवणे” अन्तस्थीयमध्योऽयम्, स्यन्दते सिन्दुकः, “केवयु-भुगणु-” [हैमोणादिसू० ७४६] इत्यादिना उपत्यये निपात्यते, स्वार्थिके के सिन्दुकः । नीलश्चासौ सिन्दुकश्च नीलसिन्दुकः । शीतं सहते शीतसहः । इन्द्रस्य सुरस—दिव्य इत्यर्थे इन्द्रसुरसः । अत एव इन्द्रोऽपि अनिति अनया इन्द्राणी । सिन्दुं वृणोति सिन्दुवारिका, णके आप् । आह च—

सिन्दुवारः श्वेतपुष्प सिन्दुक सिन्दुवारिका ।

नीलपुष्पः शीतसहो निर्गुण्डी नीलसिन्दुक ॥

[ ] इति ।

15

अन्योऽपि—

अथ सिन्दुकः ।

सिन्दुवारेन्द्रसुरसौ निर्गुण्डीन्द्राणिकेत्यपि ॥

[अमर० का० २ व० ४ श्लो० ६८] इति ।

एतस्य लोके ‘निर्गुण्डी’ इति प्रसिद्धिः ॥१८४॥

20

सा नीला वनशेफालो सुपुष्पा नीलमञ्जरी ।

‘सा’ निर्गुण्डी ‘नीला’ नीलवर्णा वनस्य शेफाली वनशेफाली । शोभनानि पुष्पा-
ण्यस्याः **सुपुष्पा** । नीलवर्णा मञ्जर्योऽस्या नीलमञ्जरी ।

श्वेता तु श्वेतसुरसा गोलोमी भूतवेश्यपि ॥१८५॥

‘तुः’ पुनरर्थे । ‘श्वेता’ श्वेतवर्णा श्वेतः शोभनश्च रसोऽस्याः श्वेतसुरसा ।
गोरिव लोमान्यस्या गोलोमी, गोलोमशत्वात्, धूपोदगादत्वात् साधुः । गोभिर्द्वय-
ते वा गोलोमी. “रुक्म-ग्रीष्म ” [हेमोणादिम् ० ३४६] इति मान्तो निपात्यते ।
१ भूतानि विगति-आह्लादयति भूतवेशी । आह च-

शेफालिकाऽन्या निर्गुण्डी वनौका नीलमञ्जरी ।

शुक्राऽन्या श्वेतसुरसा भूतवेशी च कथ्यते ॥

[

] इति ।

द्वितीया निर्गुण्डीयम् ॥१८५॥

११ शेफालिकायां सुवहा निर्गुण्डी नीलिका च सा ।

सुरसा रक्तवृन्ता च दिवत्रघ्नी पुष्पवर्षिणी ॥१८६॥

शेते शेफा, ‘ग्री-ग्री-भ्यां फ’ [हेमोणादिम् ० ३१४] इति फः, ते अल्योऽस्या
शेफालिका, तस्याम् । मुष्टु वहत्यामोद मुवहा । निर्गुण्डयति निर्गुण्डी, “गुडण्
वेष्टने” । नीलिका नीलवर्णा । शोभनो रसोऽस्या सुरसा । रक्तं वृन्तमस्या रक्तवृन्ता ।

१२ भिन्नं-कुष्ठं हन्ति भिन्नघ्नी । पुष्पाणां वर्षं पुष्पवर्षं, स विद्यतेऽस्या
पुष्पवर्षिणी ॥१८६॥

सा तु शुक्ला भूतवेशी सत्यनामा बहुक्षमा ।

‘सा’ शेफालिका शुक्रा भूतानि विगति-आह्लादयति भूतवेशी । सत्यं
नाम अस्या सत्यनामा । बहु क्षमते बहुक्षमा ।

२५ प्रियङ्गौ प्रियकः कङ्कुः प्रियवल्ली प्रिया लता ॥१८७॥

विष्वक्सेना गन्धफली कारम्भा फलिनी फलो ।

गुन्ना गोवन्दनी श्यामा योषाह्ला वर्णभेदिनी ॥१८८॥

१ गोलोमी नि० ॥ २ भूतकेश्यपि पु० पु० २ नि० । यद्यपि टीकादर्शयो मूलपाठे ‘भूतकेशी’ इति
पाठो वर्तते, किञ्च व्याख्या तु ‘भूतवेशी’ पाठानुसारिणी वर्तते । अमरादिष्वपि “सिताऽसौ
श्वेतसुरसा भूतवेशी” [क्र० ० वर्गं ४ श्लो० ७२] इत्याद्यां ‘भूतवेशी’ नामैव दृश्यते ॥ ,
३ भूतकेशी पु० २ ॥ ४ नीलिका मुना । सुरसा नि० ॥ ५ भूतकेशी मन्यनाम्नी बहु^० नि० ॥ ६ पर्ण-
मेदनी नि० ॥

“प्रीगृह् तृप्ति-कान्त्यो” प्रीणाति इति प्रियङ्गुः, कालिङ्गः, “प्री-कै-पै-नीले-
रङ्गुक्” [हैमोणादिसू० ७६१] इत्यङ्गुक्, तत्र । प्रीणाति प्रियकः, “कीचक-पेचक-
[हैमोणादिसू० ३३] इत्यके निपात्यते । “कै शब्दे” कायते कङ्गुः, “प्री-कै-पै-नीले-
रङ्गुक्” [हैमोणादिसू० ७६१] इत्यङ्गुक् । प्रिया चासौ बल्ली च प्रियवल्ली । प्रीणाति
प्रिया, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४] इति कः । लायते लता, “पृषि-रञ्जि-” 5
[हैमोणादिसू० २०८] इति “लाङ् आदाने” इत्यस्मात् किद् अतः ॥१८७॥

विषुची सेनाऽस्याः विष्वक्सेना; विष्वक् सिनोति—सर्वतो वज्ज्नाति वा “सेवा”
[हैमोणादिसू० २६२] इति विकल्पेन किद् नः प्रत्ययः । गन्धप्रधाना फली
गन्धफली । ईषद् रम्भा कारम्भा, ‘अन्ये’ [सिद्ध० ३.२.१३६] इत्यनेन ईषदर्थे
कादेशः । फलति—विशीर्यते फलिनी, “श्या-कठि-स्वलि-” [हैमोणादिसू० २८२] 10
इति बहुवचनादिनः । फलति फली, अच्, गौरादित्वाद् डी । गुण्ज्यते—क्रीड्यते
गुन्द्रा, “खुर-धुर-” [हैमोणादिसू० ३९६] इति रे प्रत्यये निपात्यते । गवि—भूमौ
वन्दते गोवन्दनी । इन्दुस्तु “गौः वन्दनी” इति भिनत्ति । यदाह—

वन्दनी पुष्पशोभना ।

गन्धप्रियङ्गुः कारम्भा लता गौर्वर्णभेदिनी ॥

15

[ ] इति ।

‘श्यामा वर्णेन गौरस्यामवर्णा’ इति क्षीरस्वामी । योषा—स्त्री तस्याः
आह्ला अस्या योषाह्ला । वर्ण भिनतीत्येवंगीला वर्णभेदिनी, “अजातेः श्लिळे”
[सिद्ध० ५.१.१५४] इति णिन् । आह च—

श्यामा तु महिलाह्वया ।

20

लता गोवन्दनी गुन्द्रा प्रियङ्गुः फलिनी फली ॥

विष्वक्सेना गन्धफली कारम्भा प्रियकश्च सो ।

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ५५-५६] इति ।

तथा च—

प्रियङ्गुः प्रियवल्ली च फलिनी कङ्गुनी प्रिया ।

25

वृत्ता गोवन्दनी श्यामा कारम्भा वर्णभेदिनी ॥

[ ] इति ।

एतस्या लोके ‘प्रियंगु’ इति प्रसिद्धिः ॥१८८॥

१ अमरे तु ‘स’ इति पाठः ॥

मधुयष्ट्यां यष्टीमधुस्तल्लक्षणं मधुस्रवा ।

क्लीतकं च नीरजाऽसौ मधुपर्णी मधूलिका ॥१८९॥

मधुनो यष्टीमधुयष्टी, तस्याम् । यष्टीरूपं मधु यष्टीमधुः । तल्लक्षयति तल्लक्षणम् । मधु स्रवति मधुस्रवा । क्लीबत्व तकति-प्रतिहन्ति वृष्यत्वात् क्लीतकम्, पृषोदरा-
 5 दित्वात् साधुः, क्लीतकसंज्ञं वा, क्लीबलिङ्गः, स्थलजेयम् । नीरे जाता नीरजा ।
 'असौ' इति मधुयष्टी । मधूनि पर्णान्यस्याः मधुपर्णी, "पाक-कर्ण-पर्ण-" [सिद्ध०
 २४.५५] इति डी । मधूलिका माधुर्यान् । आह च—

मधुयष्टी च यष्टी च यष्टीमधु मधुस्रवा ।

यष्टीमधूकं मधूकं यष्ट्याह मधुयष्टिका ॥

10 तल्लक्षणं क्लीतनं च क्लीतक क्लीतका च सा ।

स्थलजा जलजाऽन्या च मधुपर्णी मधूलिका ॥

[ ] इति ।

मधुयष्टीनामानि । लोके 'जेटीमधु' इति प्रसिद्धिः ॥१८९॥

अश्वगन्धायां तुरगी कञ्चुकाऽश्वावरोहकः ।

15 अश्वकन्दो बहुगन्धा पुत्रदा लोककर्ण्यपि ॥१९०॥

अश्वस्येव गन्धोऽस्या अश्वगन्धा, तस्याम् । तुरो गच्छति तुरगी, "नाम्नो
 गम-" [सिद्ध०५.१.१३१] इति ड । यदाह श्रीधरः---

तुरगी त्वश्वगन्धाया तुरगो ह्य-चित्तयो ।

[विश्वलोचन गतृतीये श्लो० ४०] इति ।

20 "कचि बन्धने" कथ्यते कञ्चुका, "कञ्चुकाशुक-" [हैमोणादिमू० ५७] इत्युके
 निपात्यते । अश्वैः अवरुह्यते अश्वावरोहः, स्वार्थिके के अश्वावरोहकः । अश्वस्य
 कन्दः अश्वकन्दः । बहुगन्धोऽस्या बहुगन्धा । पुत्रं ददाति पुत्रदा । "कर्णं मेदे"
 लोकं कर्णयति लोककर्णी, वातहन्तीत्वात् । आह च—

अश्वगन्धा वाजिगन्धा कुम्भकोऽश्वावरोहकः ।

25 वराहकर्णी तुरगी कन्या वाजीकरी मता ॥

[ ] इति ।

१ तुरगी कम्बुका ° नि० ॥ २ लोककर्ण्यपि नि० ॥

एतस्या लोके 'आसर्गधि' इति प्रसिद्धिः ॥१९०॥

मेघशृङ्गयामजशृङ्गी वर्तिका सर्पदंष्ट्रिका ।

मेघस्येव शृङ्गाण्यस्याः मेघशृङ्गी, तस्याम् । अजस्येव शृङ्गाण्यस्या अज-
शृङ्गी । वर्तते वर्तयति वा वर्तिका, णकः प्रत्ययः । सर्पस्येव दंष्ट्रा अस्या
सर्पदंष्ट्रा, स्वार्थिके के सर्पदंष्ट्रिका । आह च मदनपालः—

मेघशृङ्गी मेण्डवल्ली सर्पदंष्ट्राऽजशृङ्गिका ।

[ ] इति ।

मेघशृङ्गीनामानि । लोके तु 'मीढासिमी' इति प्रसिद्धिः ।

सैव स्याद् दक्षिणावर्ता वृश्चिकाली विषाणिका ॥१९१॥

उष्ट्र-धूमकपुष्पा च काली च विषघातनी ।

10

'एव' इति निश्चयार्थे । 'सा' मेघशृङ्गी 'स्याद्' भवेद् दक्षिणा आवर्ता अस्या
दक्षिणावर्ता, दक्षिणस्यां दिशि आवर्तते इति वा । वृश्चिकालमिव वृश्चिकाली,
'अलम्' इति वृश्चिककण्टक उच्यते । विषाणानि सन्यस्या विषाणिका, शृङ्गी-
त्वात् ॥१९१॥

'उष्ट्र-धूमकपुष्पा' इति उष्ट्र-धूमशब्दाभ्यां पर पुष्पशब्दः सम्बध्यते, तेन
उष्ट्रपुष्पा धूमपुष्पा च । काली कालवर्णत्वात् । विषं घातयति विषघातनी,
अनद् । आह च—

अन्या तु दक्षिणावर्ता वृश्चिकाली विषाणिका ।

[ ] इति ।

धन्वन्तरिरप्याह—

20

अजशृङ्गी मेघशृङ्गी सर्पदंष्ट्रा च वर्तिका ।

द्वितीया दक्षिणावर्ता वृश्चिकाली विषाणिका ॥

[ ] इति ।

मेघशृङ्गीविशेषोऽयम् ।

कैर्कटशृङ्गां तु शृङ्गी नताङ्गी शिशिरेफला ॥१९२॥

25

कर्कटाङ्गा महाघोषा चक्रा मञ्जीरशिम्बिका ।

१ ० काला वि० नि० ॥ २ ० पुच्छा च नि० ॥ ३ शृङ्गी तु कैर्कटशृङ्गां नता० नि० ॥

कर्कटगण्डेन जलचरजीवविशेषः, तदाकाराणि शृङ्गाण्यस्याः कर्कटशृङ्गी, तस्याम् । शृणाति शृङ्गी, “शृङ्ग-शार्ङ्गादयः” [हैमोणादिसू० ९६] इति मे निपात्यते । नतमङ्गमस्या नताङ्गी । गिगिरे फलान्यस्या शिशिरेफला, पृषोदरादित्वात् सप्तम्यलोपः ॥१९२॥

- 5 कर्कटस्य आह्रा अस्याः कर्कटाह्रा । महती चासौ घोषा च महाघोषा ।
यन्महेश्वरः—

स्मृता कर्कटशृङ्गां च महाघोषा मनीषिभि ।

[ ] इति ।

- वक्रा कुटिला । मेञ्जरी इव शिम्बिरस्या [मञ्जरीशिम्बि, स्वार्थिके के] मठजी-
10 रशिम्बिका । आह च -

शृङ्गी कर्कटशृङ्गी च कुलीरा कर्कटाह्वया ।

कुलिङ्गशृङ्गी वक्रा च महाघोषा नताङ्ग्यपि ॥

चन्द्रा स्वादु विषाणी च प्रोक्ता च निजमूर्द्धजा ।

[ ] इति ।

- 15 कर्कटशृङ्गीनामानि । लोके तु ‘काकडासिंगी’ इति प्रसिद्धिः ।

निर्दिग्धिकायां कण्टाली दुःस्पर्शा कण्टकारिका ॥१९३॥

व्याघ्री क्षुद्रा दुष्प्रधर्षा धावनी हेमपुष्पिका ।

- निर्दिह्यते निर्दिग्धा, स्वार्थिके क निर्दिग्धिका, तस्याम् । कण्टैरलति—
दीप्यते कण्टाली । दुष्ट स्पर्शाऽस्या दुःस्पर्शा । कण्टकान् इत्यति कण्टकारी, के
30 कण्टकारिका ॥१९३॥

व्याघ्रीव व्याघ्री, दु स्पर्शत्वात् । [क्षुण्णत्यङ्गं क्षुद्रा ।] “वृषण् गतिबन्धे” धर्षणं धर्षः, दुष्ट प्रधर्षाऽस्या दुष्प्रधर्षा । धाव्यते धावनी. “अनट्” [सिद्ध० ५ ३. १२४] इत्यनट् । हेमवर्णानि पुष्पाण्यस्या हेमपुष्पी, के हेमपुष्पिका । आह च—

कण्टकारी च दु स्पर्शा क्षुद्रा व्याघ्री निर्दिग्धिका ।

- 25 कण्टालिका कण्टकिनी धावनी दुष्प्रधर्षणी ॥

[ ] इति ।

अस्या लोके 'रीगणी' इति प्रसिद्धिः ।

बृहत्यां धुद्रा भण्टाकी वार्ताकी राष्ट्रिका कुली ॥१९४॥

विशदा सिंघनाक्रान्ता महोटिका महत्यपि ।

कण्टकबाहुल्याद् बृहती, तस्याम् । क्षुण्ति धुद्रा हिंसा, “ऋज्यजि-”
[हैमोणादिसू० ३८८] इति किं रः ; धुद्रवार्ताक्येकदेशे वा धुद्रा, यथा सत्या 5
सत्यभामा । “भट भूतौ” भटति भण्टाकी, वर्तते वार्ताकी, उभावपि “मवाक-
श्यामाक-वार्ताक-” [हैमोणादिसू० ३७] इत्याके निपात्येते । “भण्टाकी कण्टकार्या
वा” इत्यपरः । गण्टमस्त्यस्या राष्ट्रिका, “अतोऽनेकस्वरात्” [सिद्ध० ७ २.६]
इतीक । कोलति कुली, “नाम्नुपान्त्य-” [सिद्ध० ५ १.५४] इति कः ॥१९४॥

विशदा श्वेता । हिनस्ति सिंही, पृषोदरादित्वात् । न आक्रान्ता अना- 10
क्रान्ता । महोटिकेत्ययमन्युत्पल गन्धः । महती वृद्धा । आह च --

बृहती सिंघनाक्रान्ता वार्ताकी राष्ट्रिका कुली ।

विशदा स्थूलभण्टाकी महती तु महोटिका ॥

[ ] इति ।

भागुरिस्तु द्वयोर्बृहतीत्वं मन्यते । यत् शाश्वतः —

15

धुद्रायां धुद्रवार्ताक्या बृहती छन्दसि कचित् ।

[श्लो० ४२०] इति ।

एतस्या लोके 'बृहरीगणी' 'डोल्हरी' इति प्रसिद्धिः ।

विदार्या तु स्वादुकन्दा पुष्पकन्दा शृगालिका ॥१९५॥

वृक्षादनी चर्मकषा कूष्माण्डी चाऽश्ववल्लभा ।

20

विडालिका वृक्षपर्णी

विदारयति विदारी, अच्, गौरादित्वाद् डी., “विदार्य भक्ष्यते विदारी”
इति क्षीरस्वामी, पृषोदरादित्वात्, तस्याम् । स्वादुः—मृष्टः कन्दोऽस्याः स्वादुकन्दा ।
पुष्पाकारः कन्दोऽस्याः पुष्पकन्दा । सृजति रसं शृगाली, “चात्वाल-कङ्काल-”
[हैमोणादिसू० ४८०] इत्याले निपात्यते, के शृगालिका ॥१९५॥ 25

वृक्षमति वृक्षादनी, अनद् । चर्म कषति चर्मकषा । कुष्पाति कुप्यते वा
कूष्माण्डी, “पिचण्डैरण्ड-” [हैमोणादिसू० १७६] इत्यण्डे निपात्यते । अश्वानां

१ धुद्रभण्टाकी नि० ॥ २ विशदः नि० ॥ ३ वा भूक्ष्माण्डव्यञ्जः नि० ॥

वल्लभा अश्ववल्लभा । “विड आक्रोशे” वेडति विडयते वा विडाली , “कुलि-
पिलि” [हैमोणादिसू० ४७६] इति किदालः, के विडालिका । वृक्ष इव पर्णान्यस्या
वृक्षपर्णी । आह च—

विदारिका मता शुक्ला स्वादुकन्दा सुगालिका ।

5

वृक्षकन्दा विदारी च वृक्षवल्ली विडालिका ॥

[

] इति ।

एतस्या लोके ‘विदारि’ इति प्रसिद्धिः ।

महाश्वेताऽपरा तु सा ॥१९६॥

क्षीरशुक्ला क्षीरकन्दा क्षीरवल्ली पयस्विनी ।

10

ऋक्षगन्धेक्षुगन्धेक्षुवल्ली क्षीरविदारिका ॥१९७॥

‘तुः’ पुनरर्थे । ‘सा’ विदारी ‘अपरा’ अन्या महती चासौ श्वेता च
महाश्वेता ॥१९६॥

क्षीरं शुक्ला क्षीरशुक्ला । क्षीरप्रधान. कन्दोऽस्या. क्षीरकन्दा । क्षीरस्य
वल्ली क्षीरवल्ली । पयोऽस्त्यस्या पयस्विनी । ऋक्षान् गन्धयति—अर्दयति ऋक्ष-
15 गन्धा । इक्षोरिव गन्धोऽस्या. इक्षुगन्धा माधुर्यात् । इक्षोर्वल्लीव इक्षुवल्ली । क्षीर-
प्रधाना विदारी क्षीरविदारी, स्वार्थिके के क्षीरविदारिका । आह च—

अन्या क्षीरविदारी स्याद् ऋक्षगन्धेक्षुवल्लयपि ।

क्षीरकन्दा क्षीरयुक्ता क्षीरवल्ली पयस्विनी ॥

[

] इति ।

20

क्षीरविदारिकेयम् ॥१९७॥

पृष्णिपर्णी पृथक्पर्णी लाङ्गली क्रोष्टुपुच्छिका ।

शृगालविज्ञा कलशिर्धृतिला घावनी गुहा ॥१९८॥

सिंहपुच्छी चित्रपर्ण्यहिपर्णी तिलपर्ण्यपि ।

पृष्णिरिव पर्णान्यस्या पृष्णिपर्णी सूक्ष्मपर्णी वा, यदाह —“पृष्णि(भिः)रन्त्य
25 तनौ” [अमर० का० २ वर्ग ६ श्लो० ४८], तस्याम् । पृथक् पर्णान्यस्याः

१ ऋक्षम्^१ नि० ॥ २ पृष्णिपर्णी नि० । हैमोणादौ ‘पृष्णि’शब्दः स्वीकृतोऽस्ति ।
पाणिन्यादाँ अमरादौ च ‘पृष्णि’शब्दः स्वीकृतोऽस्ति ॥

पृथक्पर्णी । “लघु गनौ” लङ्गति लाङ्गली, “नहि-लङ्गेर्दीर्घश्च” [हैमोणादिसू० ४६६] इत्यालः । कोटोरिव पुच्छमस्या. क्रोष्टुपुच्छी, के क्रोष्टुपुच्छिका । अत एव क्रोष्टुभिर्विन्ना दत्तेव क्रोष्टुविन्ना इत्यपि । शृगालैर्विन्ना—दत्तेव शृगालविन्ना । कलशिः गर्गरीव । धृतिलत्वाद धृति लाति धृतिला, “क्वचित्” [सिद्ध० ५. १. १७१] इति डः । धावति—प्रसरति धावनी, “वसि-रसि-” [हैमोणादिसू० २६१] इत्यादिवचनादनः । ‘गुहौगू सवरणे’ गूहति रसं गुहा, “तुदादि-विषि-गुहिभ्यः कित्” [हैमोणादिसू० ५] इति किदः ॥१९८॥

सिंहस्येव पुच्छमस्या. सिंहपुच्छी । लोकोक्त्या सिंहपुच्छकः । चित्राणि पर्णान्यस्या चित्रपर्णी । अंहे—बुध्नादारभ्य पर्णान्यस्याः अंदिपर्णी । तिलवत् स्निग्धानि पर्णान्यस्याः तिलपर्णी । आह च —

10

पृष्णि(‘श्नि)पर्णी पृथक्पर्णी चित्रपर्णैर्हिपर्णिका ॥

क्रोष्टुविन्ना सिंहपुच्छी कलशिर्धावनी गुहा ।

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ९२-९३] इति ।

तथा च---

पृष्णि(‘श्नि)पर्णी पृथक्पर्णी कलशिर्धावनी गुहा ।

11

शृगालविन्ना धृतिला पर्णी क्रोष्टुकपुच्छिका ॥

ब्रह्मपर्णीति विख्याता वृष्णित्वा[द्] विष्णुपर्णिका ।

[ ] इति ।

पृष्णिपर्णानामानि । * लोके तु ‘पीठवनी’ इति प्रसिद्धिः ।

गोक्षुरे स्थलशृङ्गाट-वनशृङ्गाट-गोखुराः ॥१९९॥

20

कण्टी षंडङ्गो गोकण्टस्त्रिकण्टस्त्रिककण्टकः ।

इक्षुगन्धा व्यालदंष्ट्रः श्वदंष्ट्रः स्वादुकण्टकः ॥२००॥

पलङ्क्या कण्टफलः षंडन्तो भूक्षुरः क्षुरः ।

गा* क्षुरति—व्यथयति गोक्षुरः, तत्र । स्थलस्य शृङ्गाट. स्थलशृङ्गमटति वा स्थलशृङ्गाटः । वनस्य शृङ्गाटो वनशृङ्गाटः । गवां खुरो वेधकत्वाद् गोखुरः ॥१९९॥ 2.

१. पु २ प्रति. * कुल्लिकाचिह्नं यावदेव लिखिता वसन्ति । अप्रेऽपूर्णेति । २ षडङ्गो गोकण्ट-स्त्रिकण्टस्तु त्रिकस्त्रिकः । नि० ॥ ३ षडङ्गस्तूक्षुरः नि० ॥

कण्टाः सन्त्यस्य कण्टी । षड् अङ्गान्यस्य षडङ्गः । गवां कण्टो गोकण्टः ।
त्रयः कण्टा अस्य त्रिकण्टः । त्रिं कण्टकानामस्य त्रिकण्टकः । इक्षोर्गन्धि
इव गन्धोऽस्याः । शुगन्धा । व्यालस्येव दंष्ट्राऽस्य व्यालदंष्ट्रः । शुनो दंष्ट्रैव
हिंस्रत्वात् श्वदंष्ट्रः । स्वादव—मृष्टाः कण्टका अस्य स्वादुकण्टकः ॥२००॥

५ पलं मांसं कषति पलङ्कषा । कण्टप्रधानं फलमस्य कण्टफलः । षड् अन्ता
यस्य स षडन्तः । सुव क्षुर इव भूक्षुरः । क्षुरति क्षुरः । आह च—

गोक्षुर स्याद गोक्षुरको भक्षटः स्वादुकण्टकः ।

गोकण्टको भक्षटकः षडन्तः क्षुरकः क्षुरः ॥

गोकण्टो गोखुर कण्टी षडङ्गस्त्रिकटस्त्रिक ।

10 त्रिकण्टकः कण्टफल श्वदंष्ट्रो व्यालदंष्ट्रकः ॥

[ ] इति ।

गोक्षुरनामानि । लोके 'गोखुर' इति प्रसिद्धिः ।

दन्त्यां शीघ्रोपशान्त्योपचित्रोदुम्बरपर्णिका ॥२०१॥

मकूलको रामदन्ती निकुम्भो घुणवल्लभा ।

15 दन्ताभावाद् दन्ती, दाम्यन्त्यनया वा दोषा "दम्यमि-" [हैमोणादिसू०
२००] इति त, तस्याम् । श्यायते शीघ्रा, "गुर-क्षुर-" [हैमोणादिसू० ३५६]
इति र निपात्यते । उपशान्ति उपशान्त्या, "स्था-छा-मा-सा" [हैमोणादिसू० ३५७]
इति य । उप-समीपे चित्राण्यस्या उपचित्रा । उदुम्बर इव पर्णान्यस्या उदुम्बर-
पर्णी, के उदुम्बरपर्णिका ॥२०१॥

20 "मकुङ् मण्डन" मङ्गते चित्रत्वाद् मकूल, "दुकूल-कुकूल-" [हैमोणादिसू०
४९१] इत्युले निपात्यते, स्वार्थके के मकूलकः । रामस्य द्वीव रामदन्ती ।
नियत कुम्भो निकुम्भः । घुणानां वल्लभा घुणवल्लभा । आह च—

दन्ती शीघ्रा निकुम्भा स्यादुपचित्रा मकूलकः ।

तथोदुम्बरपर्णी च विशल्या च घुणप्रिया ॥

25 [ ] इति ।

दन्तीनामानि । लोके तु 'दांती' इति प्रसिद्धिः ।

१ शीघ्रा विशल्या च चित्र ° नि० ॥

नागदन्त्यां हस्तिदन्ती वारुणी गजचिर्मिटी ॥२०२॥

मृगादनी मृगेर्बार्कर्मृगाक्षी तु गजस्फुटा ।

श्वेतपुष्पी मधुपुष्पी पर्वपुत्री विषौषधी ॥२०३॥

नागस्य दन्ती नागदन्ती, तस्याम् । हस्तिनो दन्ती हस्तिदन्ती । वरुणस्येयं वारुणी, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६ ३. १६०] इत्यण् । गजस्य चिर्मिटीव ५ गजचिर्मिटी ॥२०२॥

मृगैरुषते मृगादनी, “अनद्” [सिद्ध० ५. १. १२४] इत्यनद् । मृगस्य ईर्बार्कुरिव मृगेर्बार्कः । मृगमण्योति मृगाक्षी । गजानां स्फुटा गजस्फुटा । श्वेतानि पुष्पाण्यस्याः श्वेतपुष्पी । मधूनि पुष्पाण्यस्याः मधुपुष्पी, “असत्काण्डप्रान्तः” [सिद्ध० २. ४. ५६] इति डी । पर्वगां पुत्रीव पर्वपुत्री । विषस्य ओषधी १) विषौषधी । दन्तीविशेषोऽयम् ॥२०३॥

अपामार्गे स्वधःशैल्या किणिही खरमञ्जरी ।

धामार्गवः शैखरिको वशिरः कपिपिप्पली ॥२०४॥

कपिवल्ली मर्कटिका शिखर्याघाट-कुम्भहौ ।

प्रत्यक्पुष्पी पत्रपुष्पी केशवल्ली मयूरकः ॥२०५॥

15

अपकृष्टः आ-समन्तान्मार्गोऽस्य अपामार्गः, तत्र । अधः शल्यमस्या अधःशल्यः । किणिनी जिहीते-याति किणिही, स्पर्शात् किणोत्पादनात् । खरा मञ्जरीस्य खरमञ्जरी । धाम इयति धामार्गवः, “कैरव-भैरवः” [हैमोणादिसू० ५. १९] इत्येव निपात्यते । “अधमं मार्गं वाति न धाम अर्कति वेति [अधामार्गवः], पृषोदरादित्वात्” इति क्षीरस्वामीति । अयमपि द्वयर्थे-अधामार्गवोऽपामार्गः क्रोशातकी च । गिल्ले भवः शैखरिकः, “मवे” [सिद्ध० ६. ३. १२३] इति इकण् । “वशक् कान्तौ” उच्यते वशिरः, मय्यतालम्बः, “स्थविर-पिठिरः” [हैमोणादिसू० ४. १७] इतिरि निपात्यते । कपीनां पिप्पली कपिपिप्पली ॥२०४॥

कपीनां वल्ली कपिवल्ली । मर्कि सौत्रः, मर्कति मर्कटी, “दिव्यवि-” [हैमोणादिसू० १. ४२] इत्यट्. स्वार्थिके के मर्कटिका; मर्कटाः सन्त्यस्यामिति ३)

१ ०णी चापि चि० नि० ॥ २ ०क्षी भुजस्फुटा । श्वेतपुष्पा मधुपुष्पा पर्वपुष्पा विषौषधिः ॥ २०३ ॥ नि० ॥ ३ ०शल्य. नि० ॥

वा, तेषां प्रियत्वात्, “अतोऽनेकस्वरात्” [सिद्ध० ७.२.६] इतीक' । शिख-
रोऽस्त्यस्य शिखरी । आघटन्ते कपयोऽत्र आघाटः । दुःखेन गृह्यते दुर्ग्रहः;
दुष्टो ग्रहोऽस्त्य वा । प्रत्यञ्चि पुष्पाण्यस्याः प्रत्यक्पुष्पी । प्रत्यक्पर्यपि ।
पत्राण्येव पुष्पाण्यस्य पत्रपुष्पी । केशानां बल्ली केशबल्ली । केशपर्यपि ।
; मयूरप्रतिकृतिर्मयूरकः, “तस्य तुल्ये क' संज्ञा-प्रतिकृत्यो” [सिद्ध० ७.१ १०८]
इति कः । आह च—

अपामार्गश्च शिखरी प्रत्यक्पुष्पी मयूरक' ।
अधःशल्याऽथ किणिही दुर्ग्रह' खरमञ्जरी ॥
स एवोक्त' शैखरिको मर्कटी दुरतिग्रह' ।
पत्रपुष्पी च वगिर कुटो मर्कटपिप्पली ॥

10

[धन्व० वर्ग ५ श्लो० २६०-६१] इति ।

तथा च—

अपामार्ग' शैखरिको धामार्गव-मयूरकौ ॥
प्रत्यक्पर्णा [कीशपर्णा] किणिही खरमञ्जरी ।

15

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ८८-८९] इति ।

अपामार्गनामानि । लोक तु 'आम्नाम्नाडा' इति प्रसिद्धिः ॥२०५॥

आर्द्रके तु शृङ्गवेरं कटुभङ्गं कटूत्कटम् ।

शुण्ठी महौषधं विश्वा नागरं विश्वमेषजम् ॥२०६॥

“अर्द गति-याचनयो” अर्थेते आर्द्रम्, “चि-जि-शु-सि-” [हैमोणादिसू०
20] ३९२] इति रो दीर्घश्च, आर्द्रमेव आर्द्रकम्, पुं-क्लीबलिङ्ग', तत्र । शृणाति रसनां
शृङ्गवेरम्, “शतेरादय” [हैमोणादिसू० ४३२] इति केरे निपात्यते । कटुः—
क्षारः भङ्गोऽस्त्य तत् कटुभङ्गम् । कटुषु उत्कटम् कटूत्कटम् । शुण्ठति-शुण्यति
शुण्ठिः, “कलि-पिलि” [हैमोणादिसू० ६०८] इति इ., इयां शुण्ठी । महश्च
तदौषधं च महौषधम् । “विश्वं प्रवेगने” विश्वं विद्यान् विश्वा, स्त्री-क्लीबलिङ्गः,
3] “निघृषि-” [हैमोणादिसू० ५११] इति किं व' । नगरालये देशे भवं नागरम्,
“भवे” [सिद्ध० ६. ३ १२३] इत्यण्, “गूत् निगरणे” न न गिरति कफ-
मिति वा, नखादित्वात् साधु, पृषोदगदित्वाद् दीर्घ । विश्वस्य मेषजं विश्वमेषजम्,
अनेकदोषजित्वात् । आह च—

शुण्ठी महौषधं विद्या नागरं विश्वमेवजम् ।

विश्वौषधं शृङ्गवेरं कटुमङ्गं तथाऽऽर्द्रकम् ॥

[धन्व० वर्ग० २ श्लो० ८२] इति ।

शुण्ठीनामानि । लोके तु 'सुंठि' इति प्रसिद्धिः ॥२०६॥

पुनर्नवायां वृक्षी च दीर्घपत्रः शिलाटकः ।

विशाखः क्षुद्रवर्षाभूः कटिल्लः प्रावृषायणी ॥२०७॥

शोफघ्नी च

पुनर्नवेव पुनर्नवा, विशेषत्वात् । "ओवस्वोत् छेदने" दन्त्योपात्त्योऽयम् "सस्य श-घौ" [सिद्ध० १३. ६१] इति शो "ग्रह-वत्स्व-" [सिद्ध० ४. १. ८४] इति ष्वृति वृक्षति वृक्षी । दीर्घाणि पत्राण्यस्य दीर्घपत्रः । शिलामटति शिलाटकः । 10
विशाखति-स्याप्नोति विशाखः, अच् । क्षुद्रश्चासौ वर्षाभूश्च क्षुद्रवर्षाभूः ।
कटति-गच्छति कटिल्लः, "मिल्ल-च्छमल्ल-" [हैमोणादिसू० ४६४] इति छे निपात्यते । प्रावृषि भवा प्रावृषायणी ॥२०७॥

शोफं हन्ति शोफघ्नी, टक् । आह च—

पुनर्नवा विशाखश्च कटिल्लः शशिलाटकः ।

15

वृक्षी च क्षुद्रवर्षाभूर्दीर्घपत्रः कटिल्लकः ॥

[धन्व० वर्ग० १ श्लो० २७४] इति ।

तथा चाऽमरः—

पुनर्नवा तु शोफघ्नी [का० २ वर्ग० ४ श्लो० १४९] इति ।

पुनर्नवानामानि । लोके तु 'साटहडा' इति प्रसिद्धिः ।

25

अपरा त्वेवा क्रूरा मण्डलपत्रकः ।

श्वेतमूला महावर्षाभूर्वर्षाकेतुरित्यपि ॥२०८॥

'तुः' पुनरर्थे । 'एषा' पुनर्नवा 'अपरा' अन्या कृन्तति क्रूरा, "कृतेः कू-कृच्छ्रौ च" [हैमोणादिसू० ३९५] इति सूत्रेण "कृतैत् छेदने" इत्यस्माद् रः प्रत्ययोऽस्य च कू इत्यादेशः । मण्डलाकाराणि पत्राण्यस्य मण्डलपत्रः, के मण्डलपत्रकः । श्वेतं 30
मूलमस्याः श्वेतमूला । महती चासौ वर्षाभूश्च महावर्षाभूः । वर्षाणां केतुरिव वर्षाकेतुः । आह च—

१ वृक्षीरो दीर्घपत्रा शिलाटिका नि० ॥ २ ऋमण्ड० नि० ॥ ३ ० वर्षाकेतुः नि० ॥

पुनर्नवाऽपरा क्रूर सद्योमण्डलपत्रक ।

श्वेतमूलो वषकितुर्मेहावर्षामूरुच्यते ॥

[धन्व० बर्ग १ श्लो० २७६] इति ।

एतस्या लोके 'साटहडी' इति प्रसिद्धिः ॥२०८॥

- 5 ज्योतिष्मत्यां स्वर्णलतां दुर्मदा लवणाऽग्निभा ।
पारावतपदी पण्या ज्योतिष्का कटमीत्यपि ॥२०९॥

ज्योतिर्विषयेऽस्याः ज्योतिष्मती, तस्याम् । स्वर्णस्य लतेव स्वर्णलता ।

दुष्टो मदोऽस्याः दुर्मदा । लुनाति जाड्यं लवणा, नन्वादित्वादन । अग्निवद् भा—
दीप्तिरस्याः अग्निभा । पारावतस्येव पदा अस्याः पारावतपदी । अत एव पारा-

- 10 वतांहिः । पणे साधुः पण्या, "स्तुत्या" इति क्षीरस्वामी । द्योतते ज्योतिः,
"द्युतेरादेश्च ज" [हैमोणादिसू० १९१] इतीस्, तदेव ज्योतिष्का । "कटति—
आवृणोति कटमी" इति क्षीरस्वामी, "कृ-गृ-गलि-" [हैमोणादिसू० ३२९]
इत्यभः । आह च—

ज्योतिष्मती तु कटमी स्यान् सुवर्णलतेति च ।

- 15 ज्योतिष्का चाग्निभा सा च लवणोदा च दुर्दिना ॥

[धन्व० बर्ग १ श्लो० २६७] इति ।

द्वयर्थे पारावतपदी—काकजङ्घा ज्योतिष्मती च ।

अमरोऽप्याह—

पारावतांहि कटमी पण्या ज्योतिष्मती लता ।

- 20 [का० २ बर्ग ४ श्लो० १५०] इति ।

ज्योतिष्मतीनामानि । लोके तु 'मालकांगुणी' इति प्रसिद्धिः ॥२०९॥

माषपर्ण्यामार्द्रमाषा मांसमाषा महामहा ।

अश्वपुच्छी मिहवृन्ता काम्बोजी कृष्णवृन्तिका ॥२१०॥

माष इव पर्णान्यस्याः माषपर्णी, तस्याम् । आर्द्रा चासौ माषा च आर्द्रमाषा ।

- 25 मांसोपलक्षिता माषा मांसमाषा । महासहेति मुद्गपर्ण्याः सहाया भिन्नेयम् । अश्व-

१ ० ता कङ्गुनी लव० नि ॥ २ माषपर्ण्याः सूर्यपर्णी पाण्डुआपि महासहा । अश्व-
पुच्छा मि० ॥

पुच्छकृत्तिवाद् अश्वपुच्छी । सिंहाकारं वृन्तमस्या सिंहवृन्ता । कम्बोजदेशे
भवा कम्बोजी । कृष्णं वृन्तमस्या कृष्णवृन्तिका । आह च —

माषपर्णी तु कम्बोजी कृष्णवृन्ता महासहा ।

आर्द्रभाषा सिंहवृन्ता मांसभाषाऽश्वपुच्छिका ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० १३६] इति ।

माषपर्णीनामानि । लोके तु 'माषवनी' इति प्रसिद्धिः ॥२१०॥

मुद्रपर्ण्या काकमुद्रा वर्णा मार्जारगन्धिका ।

शिम्वी क्षुद्रसहा हासा रङ्गणी शूर्पपर्णिका ॥२११॥

मुद्रस्येव पर्णान्यस्या मुद्रपर्णी, तस्याम् । काकस्येव मुद्राऽस्या काकमुद्रा ।

यदाह—

10

मुद्रपर्णी तु काकमुद्रा सहेत्यपि ।

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ११३] इति ।

वर्ण्यते वर्णी । मार्जारस्येव गन्धोऽस्या मार्जारगन्धिका । शिनोति शिम्वी,

“छवि-छवि-” [हैमोणादिम् ७०६] इति बौ निपात्यते, क्त्वां शिम्वी ।

सहते सहा, क्षुद्रा चासौ सहा च क्षुद्रसहा । हस्यते हासा । रङ्गत्यवश्यं रङ्गणी । 15

शूर्प इव पर्णान्यस्याः शूर्पपर्णी, के शूर्पपर्णिका । आह च —

मुद्रपर्णी क्षुद्रसहा शिम्वी मार्जारगन्धिका ।

वनजा रङ्गणी हासा शूर्पपर्णी बुधै स्मृता ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लोक १३८] इति ।

तथा च—

20

मुद्रपर्णी क्षुद्रसहा शूर्पपर्णी कु('तु) रङ्गणी ।

वनजा रङ्गणी शिम्वी सिंही मार्जारगन्धिका ॥

[ ] इति ।

मुद्रपर्णीनामानि । लोके तु 'मुद्रगवनी' इति प्रसिद्धिः ॥२११॥

१० मुद्रा वन्या मार्जारगन्धिका । शिवा क्षुद्रसहा हासो रङ्गणी शूर्पपर्णिका ॥ २११ ॥ नि० ॥

२ व्याख्यासुभाषां 'काकमुद्रा' इति पाठानुसारेण "इषत् कम् 'इषदर्थे' [पा० ६. ३. १०५]

इति कोः कादेश, काकेन-ईषज्जलेन मुद्र गच्छति 'गमद्व' [पा० ३. २. ४०] इति व. ।

यद्वा काका मुद्राः-हर्षप्राप्ता यस्याम् ।" इति व्याख्यानं वर्तते ॥

भूम्यामलक्योमामला बहुपत्री वितुन्नकः ।

तामलक्यज्झटाऽज्झाटा तालिका च तमालिनी ॥२१२॥

भूमेरामलकी भूम्यामलकी, तस्याम् । आमलते आमला, आमलक्रीत्वात् ।
बहूनि पत्राण्यस्या बहुपत्री । वितुन्नते वितुन्नः के वितुन्नकः । ताम्यति ताम-
लकी, “कीचक-पेचक-” [हैमोणादिमू० ३३] इत्यके निपात्यते । अत्-आश्चर्य-
कारी झटा-सङ्घातोऽस्या अज्झटा । “आश्चर्यकारिसङ्घाता” इति क्षीरस्वामी । अत्-
आश्चर्ये, अद्भुतवद् झट-सङ्घातोऽस्त्यस्या अज्झाटा, अघ्रादित्वाद- । ताडयति
मालास्ताली, ड-ल्योरैक्यात्, स्वार्थिके के तालिका । तमाला सन्त्यस्याः तमा-
लिनी । आह च—

10 तामलक्युत्तमा ताली तमालं तु तमालिनी ।

वितुन्नकस्त्वज्झटा च झटा साऽमलक्रीति च ॥

[पञ्च वर्ग ३ श्लो० ८४] इति ।

भूम्यामलकीनामानि । लोके तु ‘मुहंआमली’ इति प्रसिद्धिः ॥२१२॥

हरिद्रायां वर्णवती काञ्चनी वरवर्णिनी ।

15 निशाख्या रजनिगौरी पीतिका मेहघानिनी ॥२१३॥

वैश्या विटप्रिया पिङ्गा हरिता च तरङ्गिणी ।

हरि-पीतवर्णं द्रति-गच्छति हरिद्रा, तस्याम् । वर्णो विद्यतेऽस्या वर्णवती ।

काञ्चनवर्णत्वात् काठवनी वर्णेन पीतेयम् । वरो वर्णाऽस्त्यस्या वरवर्णिनी ।

निगाया आख्या अस्या निशाख्या, रात्रिपथयित्यर्थः । “रञ्जी रागे” रज्यते अनया

20 रजनिः, “रज्जे. कित्” [हैमोणादिमू० ६८१] इति किदनि । गौरी वर्णेन ।

पीतो वर्णाऽस्त्यस्या पीतिका, “अतोऽनेकस्वरात्” [सिद्ध० ७. २. ६] इतीक ।

मेहस्य-प्रमेहस्य घातिनी मेहघातिनी ॥२१३॥

वैश्येव वैश्या । अत एव विटाना प्रिया विटप्रिया । पिङ्गा हरिता च

वर्णेन । तरङ्गा सन्त्यस्यां तरङ्गिणी । आह च—

25 हरिद्रा पीतिका पिङ्गो रजनी रञ्जनी निगा ।

गौरी वर्णवती पीता हरिता वरवर्णिनी ॥

१ ०क्याममला बहुपुत्री वितुन्नक । तामलक्युज्झटा शायतालिका तुन्नमालिनी ॥२१२॥ नि० ॥

२ “अथ वितुन्नक-” झटाऽमलाऽज्झटा ताली शिवा तामलक्रीति च । १ इत्यमर- [का० २ वर्ग ४
श्लो० १२६-२७] ॥ ३ ०या पीता तथा हृष्टविलासिनी । नि० ॥ ४-५ पिङ्गा प्रली पाठः ॥

हलदी हलना श्रेष्ठा ज्ञेया वर्गविलासिनी ।

विषघ्नी च जयन्ती च दीर्घरक्ता सुरङ्गिणी ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० ५४-५५] इति ।

हरिद्रानामानि । लोके तु 'हलद्र' इति प्रसिद्धिः ।

प्रपुनाटे तु दद्रुघ्नश्चैकहृद्चक्रमर्दकः ॥२१४॥

मेषाक्षो मेषकुसुमः पद्माटैङ्गजावपि ।

प्रपुणति प्रपुनाति वा प्रपुनाटः, "कपाट-" [हैमोणादिसु० १४८] इत्याटे निपात्यते, तत्र । दद्रुं हन्ति दद्रुघ्नः । चक्राणि-दद्रुमण्डलानि हन्ति चक्रहः, "क्वचित्" [सिद्ध० ५. १. १७१] इति ड । चक्राणि मृदाति चक्रमर्दकः ॥२१४॥

मेषवद् अक्षीणस्य मेषाक्षः उरणाक्ष । मेषाकाराणि कुसुमान्यस्य मेष- 10
कुसुमः । पद्मवद् आटयति पद्माटः । एङ्वन्मेषाकृतित्वाद् गज्यते-गज्यते एङ्गजः ।
आहुश्च—

चक्रमर्दः स्मृतश्चक्री प्रपुनाटश्च नामतः ।

एक्रेणो दद्रुहरो मेषाक्षैङ्गजावपि ॥

[ ] इति ।

15

तथा च—

चक्रमर्दस्त्वेङ्गजो मेषाक्षाऽण्डगजः स्मृतः ।

प्रपुनाटः प्रपुनटश्चक्री त्वाऽऽवर्तकः स च ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ५] इति ।

[प्रपुनाटनामानि] । एतस्य लोके पमाड' इति प्रसिद्धिः ।

20

मुण्डयां मुण्डनिका मिधुः आवणी जीवबोधनी ॥२१५॥

श्रवणा श्रवणशीर्षा प्रव्रजिता तपस्विनी ।

मुण्डयते मुण्डी, तस्याम् । मुण्डनं विधत्तेऽस्याः मुण्डनिका, "अतोऽनेकस्वरात्" [सिद्ध० ७. २. ६] इतीक । मिधुः । श्रवणशीर्षा मिधुः, "सन् मिधा-" [सिद्ध० ५. २. ३३] इत्यु । श्रवणानामिधं आवणी, "तस्येदम्" [सिद्ध० ६. ३. १६०] २, इत्यङ् । जीवान् बोधयति जीवबोधनी ॥२१५॥

श्रूयते श्रवणा, “तृ-कृ-गृ-” [हैमोणादिसू० १८७] इत्यणः । श्रवणानां शीर्ष-
मिव श्रवणशीर्षा । प्रविश्यते (‘ प्रवज्यते) प्रव्रजिता । तपो विद्यतेऽस्याः तपस्विनी ।
आह च—

श्रावणी स्यान्मुण्डनिका भिक्षुः श्रवणशीर्षिका ।

5 श्रवणाद्वा प्रव्रजिता परिव्राजी तपोधना ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० १५९]

श्रावणी श्राविता पूर्वं गालवेन महात्मना ।

आत्रेयस्यैषिका चोक्ता छिन्नग्रन्थनिका च सा ।

[ ] इति ।

10 मुण्डनीनामानि । लोके तु ‘मोडथेरी’ इति प्रसिद्धिः ।

महाश्रावणिकायां तु व्यथा कदम्बपुष्पिका ॥२१६॥

ग्रन्थिका लोचनीया च छिन्नग्रन्थनिकाऽपि च ।

महती चासौ श्रावणिका च महाश्रावणिका, तस्याम् । व्यथते इति व्यथा ।

कदम्बस्येव पुष्पाण्यस्याः कदम्बपुष्पी, के कदम्बपुष्पिका ॥२१६॥

15 ग्रन्थिरत्रास्ति ग्रन्थिका, व्रीह्यादित्वादिक । लोच्यते इति लोचनीया ।

छिन्ना चासौ ग्रन्थनिका च छिन्नग्रन्थनिका । आह च—

महाश्रावण्यथाऽन्या तु लोचनीया तथाऽपग ।

कदम्बपुष्पिका चोक्ता छिन्नग्रन्थनिका च सा ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० १६०] इति ।

20 एतस्या लोके ‘महामुण्डी’ इति प्रसिद्धिः ।

बाकुच्यां स्यात् कालमेषी दुर्गन्धा कुष्ठनाशनी ॥२१७॥

पूतिपर्णी सोमराजी सुबल्ली सोमबल्लिका ।

अबल्लुजः कृष्णफलीन्दुलेखा पूतिफल्यपि ॥२१८॥

“वातं सङ्कोचयति” इति वचनाद् बाकुची, पृषोदरादित्वान्, तस्याम् । कालेन

25 म्रियते—शयते (‘ शन्यते) कालमेषी, कृष्णफलत्वात् । दुष्टो गन्धोऽस्या दुर्गन्धा । कुष्ठं
नाशयति कुष्ठनाशनी ॥२१७॥

पूतिनि पर्णान्यस्याः पूतिपर्णी, “पाक-कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २.४.५५] इति

ङीः । सोमेन—आह्लादनेन राजते सोमराजी । गोभना बल्ली सुबल्ली । सोमस्य

१ स्वव्यथा नि० ॥ २ लोचनीया नि० ॥ ३ कृष्णफला दुर्लेखा नि० ॥

बल्लिका सोमबल्लिका । अवल्गोः—अरम्भाज्जातो अवल्गुजः । कृष्णानि फलान्वस्याः
कृष्णफली । इन्दोर्लेखेव इन्दुलेखा । पूतिः फलेषु अस्वा पूतिफली, “पाक-कर्ण-
पर्ण-पुष्प-फल-मूल-बालोत्तरपदाच्च” इति बाणिनीय[४ १.६४]सूत्रेण ङीष् ।
यदाह—

अवल्गुजः सोमराजी सुबल्लिः सोमबल्लिका ॥

5

काल्मेषी कृष्णफला बाकुची पूतिफल्यपि ।

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० १५-१६] इति ।

तथा च—

बाकुची सोमराजी च सोमबल्ली सुबल्ल्यपि ।

अवल्गुजः कृष्णफली सैव पूतिफली मता ॥

10

चन्द्रलेखेन्दुलेखा च शशिलेखा च सा मता ।

पूतिपर्णी काल्मेषी दुर्गन्धा कुष्ठनाशनी ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० १६५-६६] इति ।

बाकुचीनामानि । लोके तु ‘बाबची’ इति प्रसिद्धिः ॥२१८॥

रास्नायां श्रेयसी रस्या रसनाऽतिरसा रसा ।

15

एलापर्णी गन्धमूला सुबहा मारुतापहा ॥२१९॥

रसत्यनया रस्यते वा रास्ना, “रसेर्वा” [हैमोणादिसू० २६०] इति विकल्पेन
णित् न, तस्मात् । श्रेयसी श्रेष्ठा । रस्यते इति रस्या । रस्यते रसना । रसम-
तिक्रान्ता अतिरसा । रस्यते रसा । एलाक्त् पर्णान्यस्याः एलापर्णी, “पाक-
कर्ण-पर्ण” [सिद्ध० २. ४. ५५] इति ङीः । गन्धो मूलेऽस्या गन्धमूला । 20
सुष्ठु बहति सुबहा । मारुतमपहन्ति मारुतापहा । आह च—

रास्ना युक्तरसा रस्या श्रेयसी रसना रसा ।

सुगन्धमूलाऽतिरसा सैव युक्तरसा स्मृता ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २७०] इति ।

रास्नानामानि । लोके तु ‘राठ’ इति प्रसिद्धिः ॥२१९॥

25

नक्षकुल्यां सर्पगन्धो सुगन्धा वीरितपत्रिका ।

१ ० न्या तु सुगन्धा वारिपत्रका नि० ॥

नकुलानामियं नाकुली, प्रियत्वात्, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३. १६०] इत्यण्, तस्याम्। सर्प इव गन्धोऽस्या सर्पगन्धा। शोभनो गन्धाऽस्या सुगन्धा। चीरितानि पत्राण्यस्याः चीरितपत्रिका। यदाह—

नाकुली सुरसो नागसुगन्धा गन्धनाकुली ॥

5 नकुलेष्टा भुजङ्गाक्षी छात्राकी सुवहा च सा।

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ११४-१५] इति।

नाकुलीनामानि। लोके तु ‘नउली’ इति प्रसिद्धिः।

गन्धनाकुलिकायां तु सर्पाक्षी विषमर्दनी ॥२२०॥

महासुगन्धा सुवहा छात्राकी नकुलप्रिया।

10 गन्धोपलक्षिता नाकुलिका गन्धनाकुलिका, तस्याम्। सर्पस्येव अक्षीण्यस्या सर्पाक्षी। विषं मृदनाति विषमर्दनी ॥२२०॥

महती चासौ सुगन्धा च महासुगन्धा। मुष्टु वहति सुवहा। छत्रमकति— याति छात्राकी छात्रापत्रा। नकुलाना प्रिया नकुलप्रिया। आह च—

अन्या महासुगन्धा तु सुवहा गन्धनाकुली।

15 सर्पाक्षी नकुलेष्टा च छात्राकी विषमर्दनी ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १०५] इति।

एतस्या लोके ‘गन्धनउली’ इति प्रसिद्धिः। नाकुलीमेदोऽयम्।

कुठेरके स्वर्जकः स्यात् क्षुद्रपत्रः कठिञ्जरः ॥२२१॥

वैकुण्ठस्तीक्ष्णगन्धश्च

20 कुठिः सौत्रः, कुण्ठति कुठेर, “कु-गु-पति-कधि-” [हैमोणादिसू० ४३१] इति किद एर. प्रत्ययः, स्वार्थिके के कुठेरकः, तत्र। अर्जयति अर्जकः, णकः। क्षुद्राणि पत्राण्यस्य क्षुद्रपत्रः। कठिनं जारयति कठिञ्जरः, पृषोदरादिन्वात् ॥२२१॥

१ अयं वैकुण्ठः, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३. १६०] इत्यण्। तीक्ष्णो गन्धोऽस्य तीक्ष्णगन्धः।

१ ०सा रास्ता सुग^० इति अमरकोशे पाठ ॥ २ विषमर्दिनी नि० ॥ ३ कुठिञ्जर नि० ॥

द्वितीयो वटपत्रकः ।

पर्णासो बिल्वगन्धश्च

‘द्वितीयः’ अपरः कुठेरकः वटपत्राणीव पत्राण्यस्य [वटपत्र, के] वटपत्रकः । पर्णैः
असति—दीप्यते पर्णासः । बिल्व इव गन्धोऽस्य बिल्वगन्धः ।

स तु कृष्णः करालकः ॥२२२॥

कालतालः कृष्णमल्ली मालुकः कृष्णमालुकः ।

‘तु’ पुनरर्थे । ‘स’ कुठेरकः कृष्णः श्यामः करोति करालः, “ऋ-कृ-मृ-”
[हैमोणादिसू० ४.७५] इत्यालः, स्वार्थिके के करालकः ॥२२२॥

कालं ताडयति कालतालः, ऋफिडादित्वाल्क्यम् । कृष्णा चासौ मल्ली च
कृष्णमल्ली । मलत मालुकः, “कञ्चुकांशुक-” [हैमोणादिसू० ५.७] इत्युके निपा-
त्यते । कृष्णश्चासौ मालुकश्च कृष्णमालुकः । आह च --

कुठेरकस्तु वैकुण्ठः क्षुद्रपत्रोऽर्जकः सितः ।

वटपत्र कुठेरोऽन्यः पर्णासो बिल्वगन्धकः ॥

कुठेरकस्तृतीयोऽन्यो मालुकः कृष्णमालुकः ।

कृष्णार्जकः कालतालः करालः कृष्णमल्लिकः ॥

15

[धन्व० वर्ग० ४ श्लो० ५४, ५६] इति ।

त्रयोऽपि कुठेरकमेदाः । एषां लोके ‘आजऊ’ इति प्रसिद्धिः ।

तुलस्यां सुरसाऽऽपीता राक्षसी बहुमञ्जरी ॥२२३॥

ग्राम्या गौरी शक्रपत्नी भूतघ्नी देवदुन्दुभिः ।

‘तुलण् उन्माने’ तोल्यते तुलसी, “फनस-” [हैमोणादिसू० ५.७३] 20
इत्यसे निपात्यते । शोभनो रसोऽस्याः सुरसा । आपीयते रसोऽस्याः आपीता ।
राक्षसामियं राक्षसी । बहुचः मञ्जरीऽस्याः बहुमञ्जरी ॥२२३॥

ग्रामे भवा ग्राम्या, “भवे” [सिद्ध० ६.३. १२३] इति यः; ग्रामे
साध्वी वा. ‘तत्र साधौ’ [सिद्ध० ७.१.१५] इति यः । गूयते गौरी, “खुर-क्षुर-”
[हैमोणादिसू० ३.९६] इति रे निपात्यते । शक्रस्य पत्नीव शक्रपत्नी । भूतानि हन्ति 25
भूतघ्नी । देवानां दुन्दुभिरिव देवदुन्दुभिः । आह च—

१ सरालकः नि० ॥ २ काकतालः नि० ॥ ३ पञ्चा प्रेतराक्षसी नि० ॥ ४ यस्या गौरी नि० ।

सुरसा तुलसी ग्राम्या तुलसी बहुमञ्जरी ।

आपीता राक्षसी गौरी मृत्युञ्जी देवदुन्दुभिः ॥

[धन्व० वर्ग० ४ श्लो० ५०] इति ।

तुलसीनामानि । लोके तु 'तुलसी' इति प्रसिद्धिः ।

फणिज्जके मरिचकः खरपत्रोऽल्पपत्रकः ॥२२४॥

मरुबको मरुबको जम्भीरो मारुतः फणी ।

फणामवर्णात्वाद् देश्यः फणिज्जकः, तत्र । प्रियते अनेन मरिच, "मृ-त्रपि-भ्यामिच" [हैमोणादिसू० ११७] इति इच. प्रत्ययः, स्वार्थिके के मरिचकः । खराणि पत्राण्यस्य खरपत्रः । अल्प-तुच्छं पत्रमस्य अल्पपत्र, के अल्पपत्रकः ॥२२४॥

- ०) मरौ बक इव मरुबकः, पृषोदरादित्वाद् दीर्घः; पक्षे मरुबकः । "जम् अदने" जम्यते जम्भीरः, "जम्भीर-ऽऽभीर-" [हैमोणादिसू० ४२२] इति निपात्यते । जम्भीरोऽपि । मरुदेव मारुतः, प्रज्ञादित्वाद्ण् । फणाः सन्त्यस्य फणी । आह च—

जम्भीर खरपत्रश्च फणी चोक्तः फणिज्जकः ।

- 15 मरुबको मरुबको मरुमरिचकस्तथा ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लोक० ५२] इति ।

मरुबकनामानि । लोके तु 'मरुअउ' इति प्रसिद्धिः ।

त्रायमाणायां त्रायन्ती कृतत्राणाऽद्विसानुजा ॥२२५॥

वार्षिकं बदरा घृष्टिर्वाराही बलभद्रिका ।

- 20 बलदेवी जुह्वाम्राणा बिम्बक्सेनप्रियाऽपि च ॥२२६॥

त्रायते त्रायमाणा, तस्याम् । "आत्मनेपदमन्त्यम्" इति न्यायात् शतप्रत्यये त्रायन्ती । कृतं त्राणमनया कृतत्राणा । अद्विसानौ जाता अद्विसानुजा ॥२२५॥

वर्षासु भवं वार्षिकम् । 'बद स्थैर्ये' बदति बदरा "ऋच्छि-चटि-वटि-" [हैमोणादिसू० ३९७] इत्यर । घृष्यतेऽनया घृष्टिः, "स्त्रियां क्ति" [सिद्ध० ५.३.९१] इति क्ति । वराहस्येयं वाराही, "तस्येदम्" [सिद्ध० ६.३. १६०] इत्यण् ।

१ ० ज्जके प्रत्युष्य खरपत्रोऽत्रपत्रकः नि० ॥ २ त्रायन्ती त्रायमाणायां कृतत्राणाऽद्विसानुजा नि ॥ ३ ० वा 'सुत्राणा नि० ॥

बलेन भद्रमस्याः बलमद्रा, स्वार्थिके के बलमद्रिका । बलेन दीव्यसि बलदेवा ।
जुह्वत्यनया जुहुः, “दिषुदद-” [सिद्ध० ५.२ ८३] इति किपि साधुः ।
त्रायते स्म त्राणा, “ऋ-ही-प्रा-” [सिद्ध० ४.२. ७६] इति कस्य नत्वम् । विष्व-
क्सेनस्य प्रिया विष्वक्सेनप्रिया । आह च—

त्रायमाणा कृतत्राणा त्रायन्ती त्रायमाणिका ।

5

बलमद्रा बलदेवा वार्षिकं गिरिसानुजा ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २५४] इति ।

त्रायमाणानामानि । लोके तु ‘त्रायमाण’ इति प्रसिद्धिः ॥२२६॥

यवासके धन्वयासो यासो धन्वयवासकः ।

वीरमूलो दीर्घमूलो बालपत्रो मरुद्भवः ॥२२७॥

10

अधिकण्टकः कुनाशस्ताम्रमूली प्रतोदनी ।

दुःस्पर्शा कच्छुराऽनन्ता समुद्रान्ता दुरालम्भा ॥२२८॥

“युक् मिश्रणे” यौति यवास, “यु-बलिभ्यामास ” [हैमोणादिसू० ५७४]
इत्यासः, स्वार्थिके के यवासकः, तत्र । धन्वयासो मरुद्भवत्वात् । याति-प्रसरति
यासः, “मा-वा-वधमि-” [हैमोणादिसू० ५६४] इति बहुवचनात् सः । धन्वनो 15
यवासको धन्वयवासकः । वीरं मूलमस्य वीरमूलः । दीर्घं मूलमस्य दीर्घमूलः ।
बाल इव पत्राण्यस्य बालपत्रः । मरुषु उद्भवति मरुद्भवः ॥२२७॥

अधिकानि कण्टकान्यस्य अधिकण्टकः । कुं-पृथ्वीं नागयति कुनाशः,
कण्टकित्वात् । ताम्रं मूलमस्यास्ताम्रमूली । प्रतोबते प्रतोदनी । दुष्टः स्पर्शोऽस्याः
दुःस्पर्शा । कच्छुरोगं राति-ददाति कच्छुरा, पृषोदरादित्वात् । नास्ति अन्तोऽस्याः 20
अनन्ता । अत एव समुद्रान्ता च, दूरन्यात्ते । कृच्छ्रेण लभ्यते-सृश्यते दुरा-
लम्भा । आह च -

यासो यवासकोऽनन्ता बालपत्रोऽधिकण्टकः ।

वीरमूलः समुद्रान्ता दीर्घमूलो मरुद्भवः ॥

धन्वयासो दुरालम्भा ताम्रमूली च कच्छुरा ।

35

दुरालम्भा च दुःस्पर्शा यासो धन्वयवासकः ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २२, २०] इति ।

[यवासकनामानि] । एतस्य लोके 'जवासउ' इति प्रसिद्धिः । धन्वन्तरिस्तु
मेदमाह—धन्वयास इत्यादिकस्य लोके 'धमासउ' इति प्रसिद्धिरिति ॥२२८॥

किराततिक्ते कैरातो रामसेनः किरातकः ।

अनार्यतिक्तको हैमो भूनिम्बः काण्डतिक्तकः ॥२२९॥

- १ किरातदेशे भवस्तिको रसः किराततिक्तः, तत्र । किरातदेशे भवः कैरातः ।
रामा सेनाऽस्य रामसेनः । किरति गेयान् किरात "कू-वृ-कन्यलि-" [हैमोणा-
दिसू० २०९] इत्यातक्, स्वार्थिके के किरातकः । अनार्यस्य तिक्त अनार्य-
तिक्तः, के अनार्यतिक्तकः । हिमस्यायं हैमः, "तस्येदम्" [सिद्ध० ६.३.१६०]
इत्यण् शीतलत्वात् । भुवि निम्ब इव भूनिम्बः । काण्ड—कुम्भितश्चासौ तिक्तश्च
१० काण्डतिक्तः, के काण्डतिक्तकः । आह च —

किराततिक्तको हैमः काण्डतिक्त किरातक ।

भूनिम्बोऽनार्यतिक्तश्च कैरातो रामसेनक ॥

कैडर्य पिचुमन्दश्च निम्बो रिष्टो वरत्वच ।

छर्दनो हिङ्गुनिर्यास प्रियमालश्च पर्वतः ॥

- ११ नेपालः कथितश्चान्यो जात्यश्चैष अव्रान्तक ।
नाडीतिक्तोऽर्द्रतिक्तश्च निद्रारिः सन्निपातहा ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० ३३-३५] इति ।

किरातनामानि । लोके तु 'किरायता' इति प्रसिद्धिः ॥२२९॥

कुण्ठे तु पाकलं रामं वानीरं वाप्यमुत्पलम् ।

- २० **वानीरंजं पारिभन्यं कौरन्यं व्याधिनामकम् ॥३३०॥**

- कुष्णाति कुष्ठम्, "कुपेर्वा" [हैमोणादिसू० १६४] इति विकल्पेन कित् ठः,
पुं-क्लीबलिङ्गः, तत्र । पाकलं व्याधिवात्, पाकं लाति वा, "क्वचित्" [सिद्ध०
५. १. १७१] इति डः । रमते रामम्, "वा अव्लादि-" [सिद्ध० ५.१. ६२]
इति णः, क्लीबलिङ्गः । "वन सम्भक्तौ" वन्यते वानीरम्, "वनि-वपिभ्यां णित्"
२१ [हैमोणादिसू० ४२१] इति णिदीरः । वाप्या भवं वाप्यम्, "भवे" [सिद्ध०
६. ३. १२३] इति यः । व्याप्यमित्येके । उत्पलं दाहद्वत्वात्, उत्पलपुष्पत्वाद्वा ।

वानीरि जातं वानीरजम् । पारिषु-तोयाशयेषु भवति पारिभव्यम्, “भव्य-मेव-” [सिद्ध० ५. १. ७] इति साधु । कुरी भवं कौरव्यम्, पृषोदरादित्वात् । व्याघेर्नामास्य व्याधिनामकम् । यद्भरः—

व्याधिः कुष्ठं पारिभव्यं व्याप्यं पाकलमुत्पलम् ।

वाप्यं वानीरजं राधं कौबेरं पारिभव्यकम् ॥

[का० २ वर्ग ४ श्लो० १२६] इति ।

तथा च—

कुष्ठं रोगो गदो व्याधिरुत्पलं पाकलं रुजा ।

[धन्व० वर्ग० ३ श्लो० ४९] इति ।

कुष्ठनामानि । लोके “तु ‘उपलोठ’ इति प्रसिद्धिः ॥२३०॥

10

बालके जल-केशाख्यं बर्हिष्ठं दीर्घरोमकम् ।

ह्रीबेरोदीच्य वज्राणि पिङ्गमाचमनं कचम् ॥२३१॥

“बाडूइ आग्रावे” वाडते बालम्, ऋफिडादित्वाद् डस्य लः; बलति वा, “बा ग्वलादि-” [सिद्ध० ५. १. ६२] इति ण, स्वार्थिके के बालकम्, पुं-हीबलिङ्गः, तत्र । ‘जल-केशाख्यम्’ इति जल-केशयोराख्या-नामाऽस्य जलाख्यं केशाख्यं च, तेन नीरं वारीत्यादि, केश इत्यादि । बर्हते-वर्धते बर्हिष्ठम्, “पट्टैषिठादयः” [हैमोणादिमू० १६६] इति ठे निपात्यते । दीर्घाणि रोमाण्यस्य दीर्घरोमकम् । जिह्वे-तीव ह्रीवेरम्, “शतेरादयः” [हैमोणादिमू० ४३२] इति केरे निपात्यते । उदीचि भवं उदीच्यम् । “वज गतौ” वजति वज्रम्, “भी-इचि-” [हैमोणादिमू० ३८७] इति २, पुं-हीबलिङ्गः । पीयते पिङ्गम्, “स्फुलि-कलि-” [हैमोणादिमू० १०२] इतीङ्गम् । “चम् अदने” आचम्यते आचमनम् । “कचि बन्धने” कचते कचम्, अच् । आह्व-मरः—

बालं ह्रीबेर-बर्हिष्ठोदीच्यं केशा-ऽम्बुनाम च ।

[का० २ वर्ग ४ श्लो० १२२] इति ।

तथा च—

बालकं वारि तोयं च ह्रीबेरं जलमम्बु च ।

केशं वज्रमुदीच्यं च पिङ्गमाचमनं कचम् ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० ४७] इति ।

हीवेरनामानि । लोके तु 'बालउ' इति प्रसिद्धिः ॥२३१॥

शटयां पलाशः षड्ग्रन्था गन्धोली हिमजा वधूः ।

कर्चूरः सुव्रता गन्धमूली पृथुपलाशिका ॥२३२॥

- “गट रुजा-विशरण-गायवसादनेषु” गटति शटी, अचि डी । केचित् षटीति मूर्धन्यादिमाहुः, शहीत्यपि, तस्याम् । पलाशा सन्त्यस्य पलाशः, अधा-दित्वाद । षड् ग्रन्थयोऽस्या षड्ग्रन्था । गन्धयति-अर्दयति गन्धोली, “पिच्छोल-कल्लोल-” [हैमोणादिमू० ४९५] इत्योल निपात्यते । हिमे जाता हिमजा । उच्यते वधूः, “वहेर्धू च” [हैमोणादिमू० ८३२] इत्य् । करोति कर्चूरः, “सिन्दूर-कर्चूर-” [हैमोणादिमू० ४३०] इत्यूर निपात्यते । गोमनो(नं) व्रतो(तम)ऽस्या
- 10 सुव्रता । गन्धयुक्तं मूलमस्या गन्धमूली । पृथ्वी चासौ पलाशिका च पृथुपला-शिका । आह च—

शटी षटी पलाश स्यात् ज्ञेया पृथुपलाशिका ।

सुगन्धमूला गन्धोली षड्ग्रन्था सुव्रता वधू ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० ६१] इति ।

- 15 शटीनामानि । लोके तु 'गडि' इति प्रसिद्धिः ॥२३२॥

पलावालुके त्वैलेयं बालुकं हरिबालुकम् ।

सुगन्ध्यालुकमेल्बालं दुर्वर्णं प्रसरं दृढम् ॥२३३॥

- पलावद बले पलावालुकम्, “कञ्चुकाशुक-” [हैमोणादिमू० ५७] इत्युके साधुः, तत्र । पलाया इदम् ऐलेयम्, “तस्येदम्-” [सिद्ध० ६.३. १६०] इत्येयञ् ।
- 20 बलते बालुकम्, “कञ्चुकाशुक-” [हैमोणादिमू० ५७] इत्युके साधु । हरि-पिङ्गं बालुकं हरिबालुकम् । गोमनो गन्धोऽस्येति सुगन्धि, “सु-पूत्यसुरमेगन्धादिद गुणे” [सिद्ध० ७.३. १४४] इति समासान्त इत् । “क्रंक् गतौ” इयत्ति आलु, “क्रं प्रापणे च” ऋच्छति वा “ऋन्-गृ-” [हैमोणादिमू० ७२७] इति णिडु रकारस्य ल्रवं च, स्वार्थिके के आलुकम् । पृषोदरादित्वाद दीर्घं आलूकमपि । पलावद बलते
- 25 एल्बालम्, पृषोदरादित्वात् । दुष्टो वर्णोऽस्य दुर्वर्णम् । प्रसरति-वर्धते प्रसरम् । दृढं स्थिरम् । आह च—

पलावालुकमादकं बालुकं हरिबालुकम् ।

एन्वालकं कपित्थं च दुर्वर्णं प्रसरं दृढम् ॥

[धन्व० वर्ग ३ श्लो० ७६] इति ।

एतस्य लोके 'एलीयउ' इति प्रसिद्धिः ॥२३३॥

कुङ्कुमे रक्तपर्यायं सङ्कोचपिशुनं वरम् ।

धीरं कुसुम्भं घुसृणं पीतं बाल्हीक-पीतने ॥२३४॥

5

कश्मीरजं वह्निशित्वं वर्णं लोहितचन्दनम् ।

“कुकि वृकि आदाने” कुन्यते कुङ्कुमम्, “कुन्दुम-ल्लिन्दुम-” [हैमोणादिसू० ३५२] इत्युमे निपात्यते, क्रीबल्लिहोऽयम् । वाचस्पतिस्तु “मिदाघेऽपि कुङ्कुमः सुखं स्यात्” इति पुंस्याह, तत्र रक्तपर्यायं रक्ताख्यम् । सङ्कोचस्य पिशुनं—
मूचकं सङ्कोचपिशुनम् । सङ्कोचं पिशुनं चेति द्वे नाम्नी इत्यन्ये । त्रियते वरम्, 10
“युवर्ण-” [सिद्ध० ५.३ २८] इत्यल् । धीरं स्थिररागम्, धीयते धीरम्, “इण्-
घाभ्यां वा” [हैमोणादिसू० ३८९] इति कित् र् । “कुसच् श्लेषे” दन्त्यान्तः,
कुस्यते कुसुम्भम्, “का-कुसिभ्या कुम्भ” [हैमोणादिसू० ३३७] इति कितुम्भः ।
घुष्यते अनेनाङ्गं घुषते—कान्तिं करोति वा घुसृणम्, “भूण-तृण-” [हैमोणादिसू०
१८६] इति णे निपात्यते । देश्यामप्ययम् । पीयते स्म पीतम्, पीतयति वा । वा- 15
ल्हीकेषु जातं बाल्हीकम्, “कोपान्यात्-” [सिद्ध० ६.३. ५६] इत्यण् । बालिह-
कमपि । पीतयत्यङ्गं पीतनम् ॥२३४॥

कस्मीरिषु जातं कश्मीरजम् । बहेरिषु शित्वा—केसरोऽस्य वह्निशित्वम् । वर्ण्यते
वर्णम्, अल् प्रत्ययः, त्रियते वा, “इण्विंशा-वेणि-” [हैमोणादिसू० १८२]
इति णः, क्रीबल्लिहः । वर्ण्यमपि । लोहितं चन्दनमिव लोहितचन्दनम् । आह च— 20

कुङ्कुर्म रुधिरं रक्तमसृगलं च पीतकम् ।

कास्मीरं चारु बाल्हीकं सङ्कोचं पिशुनं वरम् ॥

[धन्व० वर्ग ३ श्लो० १२] इति ।

[कुङ्कुमनामानि ।] एतस्य लोके 'केसर' 'कुङ्कुम' इति वा प्रसिद्धिः ।

जास्यां तु रजनिः पुष्पा मालती तैलभाविनी ॥२३५॥

25

प्रिग्वदा हृद्यगन्धा मनोज्ञा सुमना लता ।

१० नं शुक्लम् । धीरे नि० ॥ २ वरं लो० नि० ॥

जायते अस्यां पुष्पादि जातिः, “स्त्रियां क्तिः” [सिद्ध० ५.३. ९१] इति क्तिः,
तस्याम् । रज्यति रजनिः, “रज्जे क्ति” [हैमोणादिसू० ६८१] इति क्तिदनि ।
पुष्पति पुष्पा । मालयत्यामोदैर्मालती, “पुत-पित” [हैमोणादिसू० २०४] इति
ते निपात्यते । तैलं भावयति तैलभाविनी ॥२३५॥

- ५ प्रियं वदति प्रियंवदा । द्वयो गन्धोऽस्या द्वघगन्धा । [मनोज्ञा] मनोहरा ।
सुष्ठु मन्यते सुमना । लाति लायते वा लता, “पृषि रञ्जि-” [हैमोणादिसू० २०८]
इति क्तिदतः । आह च—

जाती मनोज्ञा सुमना राजपुत्री प्रियंवदा ।

मालती द्वघगन्धा च वेतिका तैलभाविनी ॥

- 10 [धन्व० वर्ग ५ श्लो० १३७] इति ।

जातीनामानि । लोके तु ‘जाइ’ इति प्रसिद्धिः ।

तस्यास्तु कलिकायां स्यात् पत्नी सौमनसायनी ॥२३६॥

‘तुः’ पुनरर्थे । ‘तस्या’ जात्याः कलिकायां स्यात् पतति पत्नी, “नी-
दाब्” [सिद्ध० ५.२ ८८] इति ऋट् । मुमनसामियं सौमनसायनी ॥२३६॥

- 15 जातीफले जातिकोशं शालूकं मालतीफलम् ।
मज्जसारं जातिसूतं शौण्डं सौमनसं पुटम् ॥२३७॥

जात्याः फलं जातीफलम्, द्व्यां प्रयोगदर्शनात्, तिगन्तोऽप्ययम् इति रुयुक्ता
इति न सिध्यति, तत्र जातिफलमित्यपि । जातीलताया कोशं जातिकोशम्,
जातिसस्याख्यम् । जातिसित्यपि । “शल गतौ” शलति शालूकम्, “गल्यलोर्णित्”
20 [हैमोणादिसू० ५९] इत्यूकः । माल्याः फलं मालतीफलम् । मज्जसारं सारोऽस्य मज्ज-
सारम् । जात्याः सूतं जातिसूतम् । शौण्ड इव शौण्डम्, मदकर्तृत्वात् । सुमनसा—देवाना-
मिदं सौमनसम्, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६. ३. १६०] इत्यण् । “पुट लुट् संश्लेषणे”
पुटति पुटम्, “नाम्युपान्य-” [सिद्ध० ५.१ ५४] इति क, पुं-स्त्रीबलिङ् । आह च—

जातीफलं जातिसस्यं शालूकं मालतीफलम् ।

- 25 मज्जासारं जातिसूतं पुटं सौमनसं फलम् ॥

[धन्व० वर्ग ३ श्लो० ३५] इति ।

एतस्य लोके ‘जाइफल’ इति प्रसिद्धिः ॥ २३७ ॥

यूथिकायां बालपुष्पी मागधी गन्धयूथिका ।

गुणोज्ज्वला पुण्यगन्धा चारुमोटा शिखण्डिनी ॥२३८॥

अम्बष्ठा गणिका

यूथते—मिश्रीक्रियते यूथी, ‘पथ यूथ-’ [हैमोणादिसू० २३१] इति धे निपात्यते, के यूथिका, यूथः—जालकमस्त्यस्यां वा, “अतोऽनेकस्वरात्” [सिद्ध० ७. २. ६] इतीकः, तस्याम् । बालानि पुष्पाण्यस्या बालपुष्पी, “असत्काण्ड-प्रान्त-” [सिद्ध० २. ४. ५६] इति ङीः । मागधदेशे भवा मागधी, “अधे” [सिद्ध० ६. ३. १२३] इत्यण्, “अणञेये-” [सिद्ध० २. ४. २०] इति ङीः । गन्धस्य यूथिका गन्धयूथिका । गुणैरुज्ज्वला गुणोज्ज्वला । पुण्यो गन्धोऽस्याः पुण्यगन्धा । चारुमा—प्रधानगन्धश्रीं तामटति चारुमोटा, पृषोदरादित्वात् । शिखण्डाः 10 सन्त्यस्यां शिखण्डिनी ॥ २३८ ॥

अम्बे तिष्ठति अम्बष्ठा, “स्था-पा-स्ना-त्रः कः” [सिद्ध० ५. १. १४२] इति कः प्रत्ययः, गो-ऽम्बा-ऽम्ब-सन्त्य-” [सिद्ध० २. ३. ३०] इत्यादिना क्त्वम् । गणयति गणिका, णके आप्, चित्ताकर्षणात् । आह च—

यूथिका बालपुष्पी च पुण्यगन्धा गुणोज्ज्वला ।

15

गणिका चारुमोटा च शिखण्डी

[धन्व० वर्ग ५ श्लो० १४८] इति ।

एतस्या लोके ‘जूही’ इति प्रसिद्धिः ।

सा तु पीता स्याद्देमपुष्पिका ।

सा’ यूथिका ‘पीता’ पीतवर्णा हेमवर्णं पुष्पमस्या हेमपुष्पी, “असत्काण्ड- 20 प्रान्तशतैकाञ्चः पुष्पात्” [सिद्ध० २. ४. ५६] इति ङीः, स्वार्थिके के हेमपुष्पिका । आह च—

स्वर्गयूथिका ॥

यूथशालिनी [धन्व० वर्ग ५ श्लो० १४८-४९] इति ।

एतस्या लोके ‘सुवर्णजूही’ इति प्रसिद्धिः । इह प्रस्तावात् शङ्खयूथिकाऽपि 25 हेया । आह च—

प्रोक्ताऽन्या शङ्खध्वला नामतः शङ्खयूथिका ।

[धन्व० वर्ग ५ श्लो० १४९] इति ।

कुन्दे माघ्यः सदापुष्पी मकरन्दो मनोहरः ॥२३९॥

अट्टहासो भृङ्गमित्रं शाल्योदनोपमश्च सः ।

कुन्धति कुन्दम्, पृषोदरादित्वात्, कुन्द इति माला, तत्र । माघे मासि भवो माघ्यः, “भवे” [सिद्ध० ६ ३. १२३] इति य. । सदा पुष्पाण्यस्या.

- 5 सदापुष्पी । मङ्गल्यते-मण्डल्यते अनेन मकरन्दः, “कुमुद-” [हैमोणादिसू० २४४] इति उदे [प्रत्ययादेः अत्वे] निपात्यते । मनो हरति मनोहरः ॥ २३९ ॥

अट्टहास इव अट्टहासः, श्वेतत्वात् । भृङ्गस्य मित्रं भृङ्गमित्रम् । शाल्यो-
दनोपमाऽस्य शाल्योदनोपमः । आह च—

कुन्दः सुमकरन्दश्च श्वेतपुष्पो मनोहरः ।

- 10 अट्टहासो भृङ्गस्तु शुक्रशाल्योदनोपमः ॥

[धन्व० वर्ग ५ श्लो० १५०] इति ।

एतस्य लोके ‘कुन्द’ इति प्रसिद्धिः ।

स्यान्नबमालिकायां तु नेमाली वनमालिनी ॥ २४० ॥

ससला सुकुमाराऽतिसुरभिः शशिगन्धिका ।

- 15 कान्ता विभावरी ग्रीष्मा ग्रैष्मिका शिखरिण्यपि ॥२४१॥

नवा-स्तुत्या मालाऽस्या नवमालिका, तस्याम् । नेमस्य आलिरस्या नेमाली ।
वने मालते इत्येवंगीला वनमालिनी ॥२४०॥

सत-मनो बुद्धिमिन्द्रियाणि च लाति सप्तला; सपति-समवैति वा, “सुर-
लोरल-” [हैमोणादिसू० ४७४] इत्यले निपात्यते । सुतरां काम्यते सुकुमारा,

- 2) “कमेरत उच्च ” [हैमोणादिसू० ४०९] इत्यार. । अतिसुरभिः, अतिसौ-
गन्ध्यात् । गङ्गी-चन्द्रपर्यायत्वात् कर्पूर, स इव गन्धोऽस्या. शशिगन्धिका । कान्ता,
कमनीयत्वात् । विभातीति वनि प्रत्यये डच्चां च विभावरी । “प्रसूङ् ग्लसूङ्
अदने” प्रसते ग्रीष्मा, “रुक्म-ग्रीष्म-” [हैमोणादिसू० ३४६] इति मे निपात्यते;
ग्रीष्मोत्पन्नत्वाद्वा । अत एव ग्रीष्मे भवा ग्रैष्मिका, “भवे” [सिद्ध० ६.३.१२३]

- 25 इति इकण् प्रत्ययः । शिखरमस्त्यस्याः शिखरिणी । आह च —

१ ०दनो यमश्चस नि० ॥ २ तु योमाली नवमालिनी ॥२४०॥ सप्तला सुकुमाराति
सुरतिः शिखरगन्धिका नि० ॥

ग्रीष्माऽतिसुरभिः कान्ता सुगन्धा वनमालिनी ।

सुकुमारा शिखरिणी नेमाली नवमालिका ॥

[धन्व० वर्ग ५ श्लो० १४०] इति ।

एतस्या लोके 'नीमाली' इति प्रसिद्धिः ॥२४१॥

मल्लिकायां शीतभीरुर्मदयन्ती प्रमोदनी ।

अष्टापदी तृणशूल्यं गवाक्षी भूपदीत्यपि ॥२४२॥

“मलि मल्लि धारणे” मल्लयते-प्रियते मूर्ध्नि मल्लिः, “पदि-पठि-” [हैमो-
णादिम् ० ६०७] इति इ, स्वार्थिके के मल्लिका; “दू-कू-नू-” [हैमोणादिम् ० २७]
इत्यको वा, तस्याम् । शीताद् भीरुः शीतभीरुः, ग्रीष्मकत्वात् । मदयति
मदयन्ती, शतृप्रत्ययः । प्रमोदतेऽनया प्रमोदनी, अनट् । अष्टौ पदान्यस्या अष्टापदी, 10
“नान्नि” [सिद्ध० ३.२.७५] इति दीर्घः । तृणशूले-गुल्मे साधु तृणशूल्यम् ।
गोरिव अक्षीण्यस्या गवाक्षी । भुवि पदमस्या भूपदी । आह च—

मल्लिका शीतभीरुश्च मदयन्ती प्रमोदनी ।

मदनीया गवाक्षी च भूपद्यष्टापदी तथा ॥

[धन्व० वर्ग ५ श्लोक १३४] इति ।

15

आह च(१ तथा) —

तृणशूल्यं तु मल्लिका ॥

भूपदी शीतभीरुश्च

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ६९-७०] इति ।

मल्लिकानामानि । लोके तु 'केवडी' इति प्रसिद्धिः ॥२४२॥

20

वार्षिक्यां षट्पदानन्दा श्रीमती सुभगा प्रिया ।

सुवर्षा त्रिपुटा त्र्यस्रा सुरूपा मुक्तबन्धनी ॥२४३॥

वर्षासु भवा वार्षिकी, “वर्षाकालेभ्यः” [सिद्ध० ६.३.८०] इतीकण्,
तस्याम् । षट्पदानानन्दयति षट्पदानन्दा । वार्षिक्येऽस्याः श्रीमती । शोभनो
भ्योऽस्याः सुभगा । प्रीणाति प्रिया, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४] इति 35
क्रः । शोभनो वर्षोऽस्याः सुवर्षा । त्रीणि पुटान्यस्याः त्रिपुटा । त्रयः अस्त्राः

१ वृत्तिरेऽग्रे ‘तृणशूल्य’ इति पाठे दृश्यते ॥

अस्याः त्र्यस्ता । शोभन रूपमस्या मरुपा । मुक्तं बन्धनमस्या मुक्तबन्धनी ।
आह च—

वार्षिकी त्रिपुटा त्र्यस्ता मरुपा सुभगा प्रिया ।

श्रीमती षट्पदानन्दा सुवर्षा मुक्तबन्धनी ॥

5

[धन्व० वर्ग ५ श्लोक १३६] इति ।

मल्लिकाविशेषोऽयम् ॥२४३॥

कुमार्या कर्णिका चारुकेमरा भृङ्गसम्मता ।

तरणी रामतरणी गन्धाढ्या कन्यका सहा ॥२४४॥

कुं—मूमि मारयति कुमारी; कुत्सितो मारोऽस्या इति वा, तस्याम् ।

10 कर्णयति कर्णिका । चाग्व केसरा अस्या चारुकेसरा । शृङ्गाणां सम्मता भृङ्गसम्मता । तरन्यनया दुःखं तरणी, अनट् प्रत्यय । यत् चन्द्रनन्दनः—

कुब्जकस्तरणी बल्ली कुमार्यलिकुलप्रिया ।

[ ] इति ।

रामा चासौ तरणी च रामतरणी । गन्धेन आढ्या गन्धाढ्या ।

15 कनति—दीप्यते कन्या, “स्था-छा-मा-” [हैमोणादिसू० ३५७] इति यः, के कन्यका; कुमारीपर्याया वा । सहते परिमलं सहा. अच् । आह च—

तरणी रामतरणी वर्णिनी चारुकेसरा ।

रम्या कुमारी गन्धाढ्या द्विरेफगणसम्मता ॥

[धन्व० वर्ग ५ श्लोक १४५] इति ।

..() एतस्या लोके ‘सेवत्री’ इति प्रसिद्धिः ॥२४४॥

अमिलाते स्यादम्लातोऽपरिम्लानो महासहा ।

रक्तपुष्पः कुरवकः पीतपुष्पः कुरण्टकः ॥ २४५ ॥

“म्लै गात्रविनामे” न म्लायति अमिलातः, “पुत-पित्त-” [हैमोणादिसू० २०४]

इति ते निपात्यते, तत्र । न म्लायति अम्लातः, “पुत-पित्त-” [हैमोणादिसू० २०४]

25 इति ते निपात्यते । न परिम्लायते अपरिम्लानः । महती चासौ सहा च महा-
सहा । रक्तानि पुष्पाण्यस्य रक्तपुष्पः । [कौ रूयते-अर्यते कुरवकः, “को रु-
रुण्टि-रुण्टिन्यः” हैमोणादिसू० २८ इति अकः प्रत्ययः ।] पीतानि पुष्पाण्यस्य

पीतपुष्पः । “रण्टिः प्राणहरणे” सौत्रः, कौ रण्टति कुरण्टकः, “को रु-रण्टि-रण्टिम्यः” [हैमोणादिसू० २८] इत्यकः प्रत्ययः । “कौ रम्यते कुरण्टकः” इति क्षीरस्वामी । कुरण्टकोऽपि । आह च—

अमिलतोऽपरिम्लानस्तथैवाऽम्लतकः स्मृतः ।

रक्तपुष्प कुरबकः पीतपुष्प कुरण्टकः ॥

[ ] इति ।

एतस्य ‘बानउ’ इति प्रसिद्धिः ॥ २४५ ॥

सैरेयकः सहचरो क्षिण्टी सहाचरश्च सः ।

‘सः’ अमिलात. मीरे भव सैरेयः, “अवे” [सिद्ध० ६. ३. १२३] इत्येयण्, स्वार्थिके के सैरेयकः । सह चरति सहचरः । ‘क्षिम्’ इति रटतीति क्षिण्टी, 10 पृषोदरादिन्वात् । सह आचरति सहाचरः । आह च—

सैरेयकः सहचरः सैरेयश्च सहाचरः ।

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २७८] इति ।

म तु रक्तः कुरबकः स्यात् पीनस्तु कुरण्टकः ॥२४६॥

नील आर्त्तगलो दामी बाण ओदनपाक्यपि ।

15

‘तु’ पुनरर्थे । ‘स’ सहचर ‘रक्त’ रक्तवर्णः कौ रूयते—अर्थते कुरबकः, “को रु-रण्टि-रण्टिम्यः” [हैमोणादिसू० २८] इति अकः प्रत्यय । ‘तु’ पुनरर्थे । ‘पीतः’ पीतवर्णः ‘स्याद्’ भवेत् कुरण्टकः, एतस्य साधना पूर्ववत् ॥२४६॥

‘नीलः’ नीलवर्ण आर्त्त—क्षीणो गलति आर्त्तगलः । दस्यति—क्षीयते दासी, गौरादित्वाद् डी । “वण गब्दे” वण्यते बाणः, वञ् प्रत्ययः, द्रिलिङ्गः । 20 ओदनस्येव पाकोऽस्या ओदनपाकी, “पाक-क-र्ग-प-र्ग” [सिद्ध० २.४.५५] इति डी । आह च—

पीतो रक्तोऽथ नीलश्च कुसुमैस्तं विभावयेत् ॥

पीतः कुरण्टको ज्ञेयो रक्तः कुरबकः स्मृतः ।

नील आर्त्तगलो दासी बाण ओदनपाक्यपि ॥

25

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २७८—७९] इति ।

तथा च अमरसिंहः

सहा कुमारी तरणिरम्लानस्तु महासहा ॥

तत्र शोणे कुरवकस्तत्र पीते कुरण्टकः ।

नीली झिण्टी द्वयोर्बाणा दासी चाऽऽर्तगलश्च सा ॥

सैरेयकस्तु झिण्टी स्यात् [तस्मिन् कुरवकोऽरुणे ।

पीता कुरण्टको झिण्टी] तस्मिन् सहचरी द्वयोः ॥

[का० २ वर्ग ४ श्लो० ७३-७५] इति ।

एतस्य लोके “कंटासेलउ” इति प्रसिद्धिः ।

किङ्किराते किङ्किराटः पीतभद्रः प्रलोभ्यपि ॥२४७॥

- ॥ कुत्सिनं किरति किङ्किरातः, “कृ-वृ-कल्यलि” [हैमोणादिसू० २०९] इत्या-
नक्, किञ्चित् किरात -स्वा वा, तत्र । “किरो लश्च बा” [हैमोणादिसू० १४७]
इति किदाटे प्रत्यये किङ्किराटः । पीतश्चासौ भद्रश्च पीतभद्रः । प्रलुभ्यतात्येवं
शीलः प्रलोभी, “अजाते शीलं” [सिद्ध० ५.१.१५४] इति णिन् ॥२४७॥

चित्रके बल्लरी व्यालः पाठीनो दारुणः कुटः ।

- १५ **ज्योतिष्को जरणोऽग्न्याख्यो बलिन द्वीपि-पाठिनः ॥२४८॥**

- चेतति चित्, चित्-जन्तून् त्रायते चित्र, “कचित्” [सिद्ध० ५.१
१७१] इति ड, स्वाधिके के चित्रकः, तत्र । “बलि बल्लि सवरणे” बल्लते
बल्लरी, “जठर-क्रकर-” [हैमोणादिसू० ४०३] इत्ये निपात्यने । विशेषेण आ-सम-
न्ताद अडति लाति वा व्यालः, अत्र इत्य लत्वमैक्यात् । पठति पाठीनः,
२० “पठेर्णित्” [हैमोणादिसू० २८७] इति णिदीन । “दृङ् विदारणे” णौ दारयति
दारुणः, “ऋ-कृ-वृ-धृ-दागिभ्य उण” [हैमोणादिसू० १९६] इति उण । “कुटत्
कौटिल्ये” कुटात् कुटः, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४] इति कः ।
ज्योतिरेव ज्योतिष्कः । जीर्यते अनेन जरणः । अग्नेराख्याऽस्य अग्न्याख्यः ।
बलि -त्वक्सङ्कोचोऽस्यस्य बलिनः, अङ्गादित्वान्न । द्वीपोऽस्यस्य द्वीपी । पाठो-
२५ ऽस्यास्तीति पाठी । आह च—

चित्रको दहनो व्याल पाठीनो दारुणोऽग्निकः ।

ज्योतिष्को बल्लरी बहि पाठी पाली कुटः गिखी ॥

[ध्रुव० वर्ग २ श्लो० ८०] इति ।

एतस्य लोके 'चित्रक' इति प्रसिद्धिः ॥२४८॥

वासन्त्यां स्यात् प्रहसन्ती सुवसन्ता वसन्तजा ।

सेव्याऽलिबान्धवा शीतसंवासा शीकरा च सा ॥२४९॥

वसन्ते भवा वासन्ती, "भर्तु-सन्ध्यादेरण्" [सिद्ध० ६.३.८९] इत्यण् ।
वसन्ते पुष्पति वा, ऋत्वङ्, "अग्रत्रेये-" [सिद्ध० २.४.२०] इति ङीः, तस्याम् । १
प्रहसति प्रहसन्ती, शतृप्रत्ययः । शोभनो वसन्तोऽस्याः सुवसन्ता । वसन्ते जाता
वसन्तजा, "कचिद्" [सिद्ध० ५.१.१७१] इति ङः । सेव्या सेवनीया ।
अलीनां-भमराणां बान्धवा अलिबान्धवा । शीते संवासोऽस्याः शीतसंवासा ।
शीकृते-सिञ्चतीव शीकरा, "ऋच्छि-चटि-वटि-" [हैमोणादिसू० ३९७] इत्यरः ।
आह च—

10

वासन्ती प्रहसन्ती च सुवसन्ता वसन्तजा ।

शीकरा शीतसंवासा सेव्या भमरबान्धवा ॥

[धन्व० वर्ग ५ श्लो० १३९] इति ।

[वासन्तीनामानि] ॥२४९॥

नील्यां श्रीफलिका कौली दोला मेला विशोधनी ।

15

तूणी तुँत्था भारवाही रञ्जनी मधुपर्णिका ॥२५०॥

द्रोणी क्लीतकिका ग्राम्या नीलकेशी महारसा ।

"णील वर्णे" नीलवति नीली, "नीलात् प्राण्यौषधोः" [सिद्ध० २.४.२७]
इति ङीः, तस्याम् । श्रीप्रधानानि फलान्यस्याः श्रीफली, स्वाधिके के श्रीफलिका
रम्यफला । काली वर्णेन । दोल्यते दोला, मेल्यते मेला, उमयत्र "भीषि-मूषि-" 20
[सिद्ध० ५.३.१०९] इति बहुवचनादङ् । विशोध्यते विशोधनी । "तूण्
सङ्कोचने" तूण्यते तूणी; "तुङ्क् वृत्त्यादिषु" इत्यस्मात् "स्था-क्षुतोरुप्च" 25
[हैमोणादिसू० १८५] इति णे प्रथये ऊकारे अन्तादेशे च वा तूणी । तुषते
तुत्था, "नी-नु-मि-" [हैमोणादिसू० २२७] इति सूत्रेण "तुदीत् व्यधने" इत्य-
स्मात् कित् थः प्रत्ययः । भारं वहति भारवाही, कर्मण्यण् । रञ्जयति-नीलीक- 25
रोति रञ्जनी । मधूनि पर्णान्यस्याः मधुपर्णी, "पाक-कर्ण-पर्ण-" [सिद्ध० २.
४.५५] इति ङीः, के मधुपर्णिका ॥२५०॥

१ सीतफलावसा नि० ॥ २ काल नि० अग्रे च ॥ ३ तुङ्क् नि० ॥

द्रवत्यस्याः स्पर्शाञ्जनो द्रोणी, “द्रोवां” [हैमोणादिसू० १८४] इति णः
प्रत्ययः, गौरादित्वाद् ङीः । क्लीतकं-विनिमयोऽस्त्यस्या. क्लीतकिका, “अतो-
ऽनेकस्वरात्” [सिद्ध० ७.२.६] इतीकः । ग्रामे भवा ग्राम्या, “भवे” [सिद्ध०
६.३.१२३] इति यः । ग्रामीणेये-यपि । नीलाः केशा अस्या नीलकेशी ।

5 महान् रसोऽस्या महारसा । आह च—

नीलिनी नीलिका काली ग्राम्या तूणी विगोधनी ।

तुत्था श्रीफलिका मेला भारवाही च रञ्जनी ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २३२] इति ।

तथा च—

10 नीली काली क्लीतकिका ग्रामीणा मधुपर्णिका ।

रञ्जनी श्रीफली तुत्था द्रोणी दोला च नीलिनी ॥

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ९४-९५] इति ।

नीलीनामानि । लोके तु ‘गुली’ इति प्रसिद्धिः ।

दमने स्याद् ब्रह्मजटा मुनिर्दान्तर्षिपुत्रकौ ॥२५१॥

15 गन्धोत्कटः पुण्डरीकः पाण्डुराङ्गस्तपस्व्यपि ।

दाम्यति दमयति वा दमनः, तत्र । ब्रह्मणो जटेव ब्रह्मजटा । मुनिः,
ऋषिपुत्रत्वात् । दम्यते दान्तः, वेद्त्वात् कयोर्नट् । ऋषीणा पुत्र ऋषिपुत्रः,
के ऋषिपुत्रकः ॥२५१॥

गन्धेन उत्कटः गन्धोत्कटः । “पुणत् शुभे” पुर्णात् पुण्डरीकः; “पुङ्
30 प्रमर्दने” पुण्डचते वा, “सृगीका-ऽस्तीक” [हैमोणादिसू० ५०] इतीके निपात्यते ।

पाण्डुरमङ्गमस्य पाण्डुराङ्गः । तपस्वी मुनि-त्वात् । आह च—

दमनो मदान्तो दमो दान्तो मुनिसुतो मुनि ।

गन्धोत्कटो दमनको विनीतः कुलपुत्रकः ॥

[ ] इति ।

25 तथा च —

दमनकं पाण्डुराङ्गं दान्तं गन्धोत्कटं मुनिम् ।

पुण्डरीकं ब्रह्मजटमृषिपुत्रं तपस्विनम् ॥

[धन्व० वर्ग ३ श्लो० ६४] इति ।

एतस्य लोके 'दमनउ' इति प्रसिद्धिः ।

धत्तूरे धूर्त-धुत्तूरो कितवो देवता शठः ॥२५२॥

घण्टापुष्पस्तलफलो मातुलः कनकाह्वयः ।

उन्मत्तो मदनञ्च

धयति दधाति वा धातून् धत्तूरः, "सिन्दूर-कर्चूर-" [हैमोणादिसू० ४३०] इत्यूरे निपात्यते, तत्र । "धूर्वै हिंसायाम्" धूर्वति धूर्तः, "गी-री-" [हैमोणादिसू० २०१] इति कित् तः । धुनोति धुत्तूरः, "सिन्दूर-" [हैमोणादिसू० ४३०] इत्यूरे निपात्यते । "कित निवासे" इत्यस्य "किति-कुडि-" [हैमोणादिसू० ५१८] इति किदवे कितवः । दीव्यति देवः, देव एव देवता, "देवात् तल्" [सिद्ध० ७.२.१६२] इति तल् । "शठ कैतवे च" शठति शठः ॥२५२॥ 10

घण्टाकाराणि पुष्पाण्यस्य घण्टापुष्पः । तले फलान्यस्य तलफलः । माडस्ति तुलाऽस्य मातुलः, "अ-मा-नो-नाः प्रतिषेधे" इत्युक्तत्वात् । कनकस्य आह्वयोऽस्य कनकाह्वयः । उन्मत्तः, उन्मादकत्वात् । मदयति मदनः । आह च—

धत्तूरकः स्मृतो धूर्तो देवता कितवः शठः ।

उन्मत्तको मदनकतरुस्तलफलस्तथा ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ७] इति ।

एतस्य लोके 'धत्तूरउ' इति प्रसिद्धिः ।

अस्य फलं मातुलपुत्रकम् ॥२५३॥

'अस्य' इति धत्तूरस्य फलं मातुलस्य पुत्रकमिव मातुलपुत्रकम् । यतो धन्वतरिः "मातुलं धत्तूरं मातुलपुत्रकं च तत्फलम्" आह । यदमरः— 20

अस्य फले मातुलपुत्रकः ॥ [का० २ वर्ग ४ श्लो० ७८] इति ॥२५३॥

शङ्खपुष्पां क्षीरपुष्पी शिवा ब्राह्मी किरीटिनी ।

मधुपुष्पी मधुगन्धा शङ्खाहा शङ्खमालिनी ॥२५४॥

धूसरच्छदना श्वेतपुष्पी वनविलासिनी ।

शङ्खवर्णी पुष्पमत्स्याः शङ्खपुष्पी, "असत्काण्ड-ग्रान्त-" [सिद्ध० २.४.५६] इति ङीः, तस्याम् । क्षीरवर्णी पुष्पमत्स्याः क्षीरपुष्पी । शिवा निरुपद्रवा । ब्राह्मण इयम् ब्राह्मी । किरीटोऽस्त्यस्याः किरीटिनी । मधूनि पुष्पाण्यस्याः मधुपुष्पी । 25

मधुन इव गन्धोऽस्या मधुगन्धा । शङ्खस्य आह्लाऽस्या शङ्खाहा । शङ्खक मालते-
शोभते इत्येवंशीला शङ्खमालिनी ॥२५४॥

धूसराणि छदनानि अस्याः धूसरच्छदना । श्वेतानि पुष्पाण्यस्याः श्वेत-
पुष्पी । बने विलसति इत्येवंशीला वनविलासिनी । आह च—

- 5 शङ्खपुष्पी कम्बुपुष्पी शङ्खाहा शङ्खमालिनी ।
किरीटी शङ्खकुमुमा मेध्या वनविलासिनी ॥
[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ११३] इति ।

एतस्या लोके 'शंखाहली' इति प्रसिद्धिः ।

कर्चूरे द्राविडः काल्यो वेधाग्र्यो गन्धमूलकः ॥२५५॥

- 10 कृतन्ति त्वदोषं कर्चूरः, "सिन्दूर-कर्चूरः" [हैमोणादिसू० ४३०] इत्युरे
निपात्यते, तत्र । दाबयति द्राविडः, "विहड-कहोडः" [हैमोणादिसू० १७२] इत्यु-
रे निपात्यते । "कल्यकारी काल्यः" इति क्षीरवामी । वेधे अग्र्य-श्रेष्ठो वेधाग्र्यः ।
गन्धयुक्तं मूलमस्य गन्धमूलः, गन्धो मूले अस्येति वा, के गन्धमूलकः । आह च—

कर्चूरको गन्धमूलो द्राविडः काल्य एव च ।

- 15 वेधमुख्यो दुर्लभश्च कस्यचित् सम्मता गटी ॥
[धन्व० वर्ग ३ श्लो० ९४] इति ।

अमरोऽपि—

कर्चूरको द्राविडकः काल्यको वेधमुख्यकः ।

[का० २ वर्ग ४ श्लो० १३५] इति ।

- 20 एतस्य लोके 'कर्चूर' इति प्रसिद्धिः ॥२५५॥
अजमोदायां तु मोचा मयूरो लोचमस्तकः ।
खराश्वा कारवी वस्तगन्धा हस्तिमयूरकः ॥२५६॥
दीप्यो वल्ली ब्रह्मदर्भो लोचमर्कट इत्यपि ।

अजबन्मोद—गन्धोऽस्या अजमोदा, तस्याम् । मुञ्चति मोचा, छिदादि-
25 त्वादच् । मीनाति अग्निमान्धं मयूरः, "मी-मसि—" [हैमोणादिसू० ४२७] इत्यूरः ।
लोच्यते लुच्यते वा मस्तकोऽस्य बर्बराकारत्वाद् लोचमस्तकः । खरमश्रुते खराश्वाः,

१ मोचा मस्तकमोदार्वा मयूरी नि० ॥ २ ०दर्वा लोचं नि० ॥

“लटि-खटि-” [हैमोणादिसू० ५०५] इति वः । कारोरियं कारवी, कर्मण्येत्यर्थः, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यङ् । वस्तस्येव गन्धोऽस्या वस्तगन्धा । हस्तिनं मीनाति हस्तिमयूरकः, “मी-मसि-” [हैमोणादिसू० ४२७] इत्यूरे स्वार्थिके के च साधुः ॥२५६॥

दीप्यते दीप्यः अग्निदीपनः । वल्लीव वल्ली । ब्रह्मदर्भ इव ब्रह्मदर्भः, तदा- 5
भत्वात् । लोच्यते लुच्यते वा मर्कटोऽनेन लोचमर्कटः । आह च—

अजमोदा वस्तमोदा दीप्यको लोचमस्तकः ।

खराश्वा कारवी वल्ली मोचा हस्तिमयूरकः ॥

[धन्व० वर्ग २ श्लो० ९८] इति ।

चन्द्रोऽप्याह—

10

अजमोदा ब्रह्मकुशा खराश्वा लोचमर्कटः ।

वल्ली मोदा वस्तमोदा सैव हस्तिमयूरकः ॥

[

] इति ।

एतस्या लोके “अजमोद” इति प्रसिद्धिः ।

यवान्यां स्यादुग्रगन्धा यमानी यवसाह्वया ॥२५७॥

15

दोषदुष्टो यवो यवानी, “यव-यवना-ऽरण्य-हिमाद् दोष लिप्युरु-महत्वे” [सिद्ध० २.४.६५] इति ङी आन् चान्तः, तस्याम् । उग्रो गन्धोऽस्याः उग्रगन्धा । यच्छ्रयग्निमान्धं यमानी, “विदन-गगन-” [हैमोणादिसू० २७५] इत्यने निपात्यते । यवस इत्याह्वयोऽस्याः यवसाह्वया । आह च—

यवानी दीपको दीप्यो यवसाह्वा यवानिका ।

20

यमानिकोऽग्रगन्धा च दीपनीया च दीपनी ॥

[धन्व० वर्ग २ श्लो० ९९] इति ।

एतस्या लोके ‘यवानी’ इति प्रसिद्धिः ॥२५७॥

सहदेवायां तु दण्डोत्पला गोवन्दनी

सह दीव्यति सहदेवा, अजादित्वादाप्, तस्याम् । दण्डाकाराणि उत्पल- 25
न्वस्या दण्डोत्पला । गवि-भूसौ बन्धते गोवन्दनी ।

च सा ।

गन्धवर्णा सितः पुष्पैः

‘चः’ पुनः ‘सा’ सहदेवा ‘सितैः पुष्पैः’ इति श्वेतकुसुमैः गन्धेन वर्ण्यते गन्धवर्णा, उच्यते इति शेषः ।

विश्वदेवा तु साऽरुणैः ॥२५८॥

5 ‘तुः’ पुनरर्थे । ‘सा’ सहदेवा ‘अरुणैः’ इति रक्तैः पुष्पैः विश्वे दीव्यति विश्वदेवा उच्यते । एतस्या ‘सहदेवी’ इति प्रसिद्धिः ॥२५८॥

पर्पटके चरतिक्तो रजको रजनामकः ।

“पृश् पालन-पूरणयो.” पृणाति पर्पटः, “कपट-क्रीकटादयः” [हैमोणादिसू० १४४] इत्यटे निपात्यते, स्वार्थिके के पर्पटकः, नत्र । त्रियते वरः, वरश्चासौ
10 तित्तश्च वरतिक्तः । द्वे नाम्नी इत्यपरे । रजति रजकः, “रुत्-खन्-रज्ज शिल्पिन्यकद” [सिद्ध० ५.१.६५] इत्यकट् । रजस्य नामाऽस्य रजनामकः, अत्र रजशब्दोऽकारान्तः । तेन रेणुः पांसुस्त्रियादीनि । आह च—

पर्पटः स्यात् पर्पटको वरतिक्तश्च नामतः ।

रजो रेणुश्च पांसुश्च कवचश्चर्मकण्टकः ॥

15 [धन्व० वर्ग १ श्लो० ४५]

कल्याणकश्च विज्ञेयः पर्पटो नामभिर्विधैः ।

एकपुष्पोऽतिसारश्च चरको अवरनाशनः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘पीतपापडा’ इति प्रसिद्धिः ।

20 गोजिह्वायां शृङ्गवेरी दार्विका भूमिकालिका ॥२५९॥

गोजिह्वा गोजिह्वाभपत्रा तस्याम् । “शृङ्गं हिंसायाम्” शृणाति रोगान् शृङ्गवेरी, “शतेरादयः” [हैमोणादिसू० ४३२] इति कैरे निपात्यते. शृङ्गोपलक्षितं वेरं—देहो-
ऽस्या इति वा । दास्यति रोगान् दार्वी, ङणाति वा, “कृ-वा-पा-जि-” [हैमोणादिसू० १] इत्युण्, गौरादित्वाद डीः, स्वार्थिके के दार्विका । भूमौ कालिकेव भूमिका-
25 लिङ्गा । आह च—

गोजिह्वा गोजिका गोभी दार्विका खरपर्णनी ।

[ ] इति ।

एतस्या लोके 'गोमी' इति प्रसिद्धिः ॥२५९॥

बलायां शीतपाकी स्याद् भद्रादन्योदनाहया ।

वाटी वाटयालकः (१) लिका वाटयपुष्पिका खरयष्टिका ॥२६०॥

काष्ठिका समराह्या च ममाङ्गा च महोदरी ।

“बल प्राणन-धान्यावरोधयोः” बलन्त्यनया बला, बलकृत्वात्, तस्याम् । शीतेन पाकोऽस्याः शीतपाकी, “पाक-कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २.४.५५] इति ङीः । भद्रमदनमस्या भद्रादनी । ओदनस्य आह्वयोऽस्या ओदनाहया । “वट वेष्टने” वध्यते वाटी । वटति वध्यते वा वाट्याली, “चात्वाल-कङ्काल-” [हैमोणादिसू० ४८०] इत्याले निपात्यते, [के वाट्यालिका] । यच्चन्द्रनन्दनः—

बला भद्रौदनी दद्या तथा वाट्यालकं

10

[ ] इति ।

वाटयं—वेष्टनीयं पुष्पमस्या वाट्यपुष्पिका । खरा यष्टिरस्या खर-यष्टिका ॥२६०॥

काष्ठमस्त्यस्या काष्ठिका, “अतोऽनेकस्वरात्” [सिद्ध० ७. २. ६] इतीक । समर इत्याहोऽस्या समराह्या । सममङ्गमस्या समाङ्गा । महद् उदरं—मध्य- 11 मस्याः महोदरी । आह च—

बला भद्रादनी वाटी समाङ्गा खरयष्टिका ।

महासमाङ्गौदनिका गीतपाक्योदनाहया ॥

[धन्व० कर्ग १ श्लो० २८०] इति ।

एतस्या लोके 'बला' इत्येव प्रसिद्धिः ।

20

महाबलायां बलिका पुष्पिका पीतपुष्पिका ॥२६१॥

देवसहा सहदेवाऽतिबला बाटयपुष्पिका ।

ऋष्यप्रोक्ता ऋक्षगन्धा कङ्कता वर्षपुष्पिका ॥२६२॥

वाटयायनी भूरिबला तिष्या वीर्या बृहद्बला ।

महागन्धा गन्धबल्ली मङ्गल्य्या च प्रसाधनी ॥२६३॥

25

१ भद्रादन्योदनाहया । वाट्याल-स्तथा वाट्या^० नि० ॥ २ बाट्यपुष्पिका नि० ॥ ३ ऋष्य-गन्धा नि० ॥ ४ ^०स्याऽर्थप्रसा^० नि० ॥

महती चासौ बला च महाबला, तस्याम् । बला एव बलिका । पुष्पाणि सन्त्यस्याः पुष्पिका, “अतोऽनेकस्वरात्” [सिद्ध० ७.२.६] इतीकः । पीता चासौ पुष्पिका च पीतपुष्पिका ॥२६१॥

- देवान् महते देवसहा । सह दीव्यति सहदेवा । अतिरिक्तं बलमस्या.
 ५ अतिबला । वाटचं—वेष्टनीयं पुष्पमस्या वाटचपुष्पी, के वाटचपुष्पिका । ऋष्यैः—
 मृगैः प्रोक्ता ऋष्यप्रोक्ता । ऋक्षस्य इव गन्धोऽस्या ऋक्षगन्धा । “ककुब्
 गतौ” कङ्कते कङ्कता, “हृ-पृ-मृ-र्जी-” [हैमोणादिमू० २०७] इत्यादिना
 किदतः । वर्षे पुष्पयति वर्षपुष्पिका ॥२६२॥

- वाटचमयते वाटचायनी । भूरि बलमस्या भूरिबला । तिष्या मङ्गल्या ।
 १० बीरे साध्वी वीर्या, “तत्र साधौ” [सिद्ध० ७. १. १५] इति य । बृहद् बल-
 मस्या बृहद्वला । बृहत्फला इत्येके । महान् गन्धोऽस्या महागन्धा । गन्धस्य
 बह्वी गन्धबल्ली । मङ्गले साधुर्मङ्गल्या, “तत्र साधौ” [सिद्ध० ७. १. १५]
 इति यः । प्रसाध्यति प्रसाधनी । आह च-

- महाबला वषपुष्पी तथा वाटचायनी स्पृता ।
 १५ सहदेवी देवसहा पीतपुष्पी बृहत्फला ।
 बलिकाऽतिबला ज्ञेया वाटचपुष्पी च कङ्कता ।
 ऋष्यप्रोक्ता ऋक्षगन्धा सैव भूरिबला मता ॥

[धन्व० बर्ग १ श्लो० २८२, २८६] इति ।

एतद् बलात्रितयं ज्ञेयम् । यदवाधेतस्य गुणाधिकारे—

- २० वात-पित्तापहं ग्राहि कृत्यं वृष्यं बलात्रयम् ॥

[धन्व० बर्ग १ श्लो० २८७] इति ॥२६३॥

मुसल्यां तु तालमूली दुर्नामार्गिर्महावृषा ।

वृष्यकन्दा तालपर्णी सुम्ला बलदा शिषा ॥२६४॥

“मुसच् खण्डने” दन्त्यान्तः । मुस्यति मुसली, “तृपि-वपि-” [हैमोणादिमू०

- ३५ ४६८] इति किदलः । तस्याम् । ताल इव मूलोऽस्या तालमूली । दुष्टो
 नाम—नमनमस्या दुनामा आबन्तः । अगोरुक्, तस्या अरिः—नागनाद् दुर्ना-
 मारिः । महती वृषा महावृषा । वृष्य कन्दोऽस्या वृष्यकन्दा । ताले पर्णान्यस्याः

तालपत्री, “पाक-कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २. ४.५५] इति ङीः । शोभनो मूलोऽस्याः
सुमूला । बलं ददाति बलदा । शिवा निरुपद्रवा । आह च—

मुसली खलिनी तालपत्री काञ्चनपुष्पिका ।

महावृष्या वृष्यकन्दा खर्जूरी तालमूलिका ॥

[ ] इति ।

5

एतस्या लोके ‘मुसली’ इति प्रसिद्धिः ॥२६४॥

हिङ्गौ जलुक-बाल्हीका-अगूढगन्धानि रामठम् ।

सहस्रवेधि भूतघ्नं जरणं सूपधूपनम् ॥२६५॥

“हिंद् गति-वृद्धयो” हिनोति नासां हिङ्गुः, पुं-क्लीबलिङ्गः, “हेर्हिन् च”
[हैमोणादिसू० ७६०] इति गुः, तत्र । जायते जलुकम्, “कञ्चुकांशुक-” [हैमोणादि- 10
सू० ५७] इत्युके निपात्यते । बाल्हीके—उदीच्यदेशे भवं बाल्हीकम्, “कोपान्यात्”
[सिद्ध० ६.३.५६] इत्यण् । अगूढः—अगुप्तो गन्धोऽस्य अगूढगन्धम् । रामठे—
उदीच्यदेशे भवं रामठम्, “भवे” [सिद्ध० ६.३.१२३] इत्यण् । सहस्रं—बहु
वेधयति सहस्रवेधि । भूतान् हन्ति भूतघ्नम् । जीर्यतेऽनेन जरणम्, क्लीबलिङ्गः ।
सूपस्य—प्रहितस्य धूपनं सूपधूपनम् । आह च—

15

हिङ्गु रामठमत्युग्रं जन्तुघ्नं भूतनाशनम् ।

अगूढगन्धं बाल्हीकं जरणं सूपधूपनम् ॥

[धन्व० वर्ग २ श्लो० ३६] इति ।

एतस्य लोके ‘हिङ्गु’ इति प्रसिद्धिः ॥२६५॥

हिङ्गुपत्र्यां पृथुः पृथ्वी दीर्घिका चारिपत्रिका ।

३०

जलुका रामठी वंशपत्री पिण्डा शिवाटिका ॥२६६॥

कारवो कंठरी तन्वी चाप्यिका बिल्विकेत्यपि ।

हिङ्गोः पत्री हिङ्गुपत्री, तस्याम् । प्रथते पृथुः, “रभि-प्रथिम्यामृच्व रस्य”
[हैमोणादिसू० ७३०] इति सूत्रेण “प्रथिप् प्रख्याने” इत्यस्मात् किदुः प्रथयो
रेफस्य च ऋकारः, “स्वरादुत-” [सिद्ध० २.४.३५] इति ङ्यां पृथ्वी । दीर्घिका 25

१ कंठरी तन्वी वि० ॥

प्रलम्बत्वात् । वारि-बालकं तदिव पत्राण्यस्या । वारिपत्री, के वारिपत्रिका ।
जतुका प्राग्वत् । रामठीत्यत्र “अणजेये-” [सिद्ध० २.४.२०] इति वीः ।
वंशपत्री वंशपत्राकारा । पिण्डा पिण्डत्वात् । शिवमटति शिवाटिका ॥२६६॥

कारोरियं कारवी संस्कर्त्री, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् ।
५ कवर्याकृतित्वात् कवरी । बर्वरी च पाठभेदः । तन्वी सूक्ष्मत्वात् । “बाण्यं स्रवति
बाण्यिका” इति क्षीरस्वामी । बिल्वीव बिल्विका । आह च-

हिङ्गुपत्री तु कारवी पृथ्वीका पृथुका पृथुः ।

बाण्यिका दीर्घिका तन्वी बिल्विका दारुपत्रिका ॥

नाडी हिङ्गुपलाशा च जतुका रामठी रसा ।

१० वंशपत्री वेणुपत्री पिण्डा हिङ्गु शिवाटिका ॥

[धन्व० वर्ग २ श्लो० ३८,४०] इति ।

एतस्या लोके ‘हिङ्गुपत्री’ इति प्रसिद्धिः ।

काकजङ्घायां तु दासी लोमहीना प्रचीबला ॥२६७॥

नदीकान्ता नद्याख्या च पारापतपदीत्यपि ।

१५ काकस्येव जङ्घा अस्या काकजङ्घा, तस्याम् । “दासृग् दाने” दन्थान्तः,
दासते दासी, अच्, गौगदित्वाद् डी । लोमभिर्हीना लोमहीना । अत एव
लोमहा । “चिगृद् चयने” प्रचिनोति प्रचीबला, “तुल्वल्लवलादयः” [हैमोणा-
दिसू० ५००] इति बले निपात्यते ॥२६७॥

नद्यां कान्ता नदीकान्ता । नदीन्याख्या अस्या नद्याख्या । पारापत इव
२० पदान्मस्याः पारापतपदी । आह च—

काकजङ्घा ध्वाङ्गजङ्घा मदध्वाङ्गा सुलोमशा ।

पारापतपदी दासी नदीकान्ता प्रचीबला ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० २३] इति ।

एतस्या लोके ‘कालउषाडड’ इति प्रसिद्धिः ।

२, काकनासायां सुरङ्गा बायमी बायसाङ्गिका ॥२६८॥

बाङ्गणी तस्करा स्नायुः काकतुण्डफला च सा ।

काकस्येव मासाऽस्थाः काकनासा, तस्याम् । शोभनो रज्जोऽस्थाः सुरङ्गा ।
वायसस्येयं वायसी, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण्, तदाभवात् ।
वायसस्येवाङ्गभासारूपं फलमस्याः वायसाङ्गी, स्वार्थिके के वायसाङ्गिका ॥२६८॥

वरुणस्येयं वारुणी, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् । तस्करे
इव तस्करा । स्नायति—वेष्टयति स्नायुः, “कृ-वा-पा-जि-” [हैमोणादिसू० १] ;
इत्यण् । काकतुण्डमिव फलमस्या काकतुण्डफला । आह च—

काकनासा ध्वाङ्गनासा काकतुण्डफला च सा ।

सुरङ्गा तस्करा स्नायुर्वाङ्गतुण्डफला मता ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० २५] इति ।

एतस्या लोके ‘कायणी’ इति प्रसिद्धिः ।

10

पाषाणभेदे वृषभः शिलाभिन्निचित्रपर्णकः ॥२६९॥

पाषाणो भिद्यतेऽनेन पाषाणभेदः, तत्र । वर्षति वृषभः, “ऋषि-वृषि-”
[हैमोणादिसू० ३३१] इति किदम् । शिलां भिनति शिलांभित् । चित्राणि
पर्णान्यस्य चित्रपर्णकः । आह च—

पाषाणभेदकोऽश्मघ्नः शिलाभेदोऽश्मभेदकः ।

15

स चैवोपलभेदश्च नगविध्वंसकोऽश्मभित् ॥

[धन्व० वर्ग २ श्लो० १५७] इति ।

एतस्य लोके ‘पाषाणभेद’ इत्येव प्रसिद्धिः ॥२६९॥

हयुषायां विस्रगन्धा

“हय कान्तौ च” हयति हयुषा, “ऋ-पु-नहि-हनि-” [हैमोणादिसू० ५५७] 20
इत्यादिना उषः प्रत्ययः, तस्याम् । विस्रो गन्धोऽस्या विस्रगन्धा ।

विगन्धा वपुषा च सा ।

‘च’ पुनः ‘सा’ हयुषा ‘विगन्धा’ गन्धरहिता “दुषपी बीजसन्ताने” उच्यते
वपुषा, “ऋ-पु-नहि-हनि-” [हैमोणादिसू० ५५७] इत्युषः । अनयोर्लोके
‘हर्षसि’ इति प्रसिद्धिः । धन्वन्तरिस्तु भवेदेन आह—

25

हयुषा वपुषा विस्रा विस्रगन्धा विगन्धिका ।

अपरा [धन्व० वर्ग २ श्लो० ९] इति ।

साऽन्याऽश्वत्थफला ध्वाङ्क्षनासिका कच्छुनाशनी ॥२७०॥

‘सा’ इति ह्युषा ‘अन्या’ अपरा अश्वत्थाकाराणि फलान्यस्या अश्वत्थफला ।
धाङ्क्षस्येव नासिकाऽस्या ध्वाङ्क्षनासिका । कच्छुं नागयति कच्छुनाशनी ।
आह च—

5 अन्याऽश्वत्थफला कच्छुन्नी ध्वाङ्क्षनासिका ।

[धन्व० वर्ग २ श्लो० ९] इति ।

ह्युषामेदोऽयम् ॥२७०॥

घण्टारवाया स्यान्माल्यपुष्पिका शणघण्टिका ।

अल्पघण्टा बृहत्पुष्पी शणपुष्पी महाशणः ॥२७१॥

10 घण्टेव रवोऽस्या घण्टारवा, तस्याम् । माल्यमिव पुष्पाण्यस्या माल्यपुष्पी,
के माल्यपुष्पिका । शणाकारा घण्टिकेव शणघण्टिका । अल्पा चासौ घण्टा च
अल्पघण्टा । बृहन्ति पुष्पाण्यस्याः बृहत्पुष्पी, “असत्काण्ड-प्रान्तः” [सिद्ध०
२.४.५६] इति ङीः । शणस्येव पुष्पाण्यस्याः शणपुष्पी, “असत्काण्ड-प्रान्तः”
[सिद्ध० २.४.५६] इति ङीः । महांश्चासौ शणश्च महाशणः । आह च—

15 शणपुष्पी बृहत्पुष्पी स चोक्तः शणघण्टकः ।

महाशणो माल्यपुष्पी वामनी कटुतिक्तका ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २००] इति ।

शणपुष्पीनामानि । लोके तु ‘धूषरु’ ‘शेणहली’ इति वा प्रसिद्धिः ॥२७१॥

शणे तु किङ्कणी जाली जन्तुतन्तुमहाशणः ।

20 शीघ्रप्ररोही बलवान् सुपुष्पः क्षेत्रमण्डनः ॥२७२॥

“शण् अण् मदने” इति कविकल्पद्रुमपाठादौ शणयति शणः, तत्र ।
कङ्कते—यानि किङ्कणिः, “कङ्केरिच्चास्य वा” [हैमोणादिसू० ६३९] इति
अणिः, धातोरकारस्य चकारः, विकल्पेन ङ्यां किङ्कणी । जालमस्त्यस्या जाली ।
जन्तुमयास्तन्तवोऽस्य जन्तुतन्तुः । द्वे नाम्नी इत्येके । महांश्चासौ शणश्च महा-
25 शणः । शीघ्रं प्ररोहति अवश्यं शीघ्रप्ररोही, “णिन् चावश्यकाः” [सिद्ध० ५.४.
३६] इति णिन् । बलं विद्यतेऽस्य बलवान् । शोभनानि पुष्पाण्यस्य सुपुष्पः ।
क्षेत्रं मण्डयति क्षेत्रमण्डनः । आह च—

शणे तु किङ्कणी जाली [ ] इति ।
[शणनामानि । एतस्य लोके 'अण' इति प्रसिद्धिः ॥२७२॥

कुसुम्मेऽग्निशिख-महारजने कमलसोरम् ।

“कुसुच् श्लेषे” कुस्यति कुसुम्भम्, “का-कुसिभ्यां कुम्भः” [हैमोणादि-
सू० ३३७] इति किदुम्भः; मुम्भि सौत्रः, कौ मुम्भ्यते-निकुट्यते वा [कुसुम्भः],
पुं-स्त्रीबलिङ्गः, तत्र । अग्नेरिव शिखाऽस्य अग्निशिखम् । रज्यतेऽनेन रजनम्, “तुदा-
दि-जिह्वरञ्जि-” [हैमोणादिसू० २७३] इति किदनः, महश्च तद रजनं च महारजनम्,
स्त्रीबलिङ्गः । कमलेभ्य उत्तरं-प्रधानं कमलोत्तरम्, वर्णाधिक्यात् । आह चामरः—

अथ कमलोत्तरम् ।

स्यात् कुसुम्भं वह्निगिखं महारजनमित्यपि ॥

16

[का० २ वर्ग ९ श्लो० १०६] इति ।

एतस्य लोके 'कुसुंभउ' इति प्रसिद्धिः ।

शालपण्यां दीर्घमूला त्रिपर्णी पीतनी ध्रुवा ॥२७३॥

विदारिगन्धाऽतिगुहा स्थिरा शून्यांशुमस्यपि ।

शालस्येव पर्णान्यस्याः शालपर्णी, “पाक-कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २. ४. ५५] 15
इति ङी, तस्याम् । दीर्घो मूलोऽस्याः दीर्घमूला । त्रीणि पर्णान्यस्याः त्रिपर्णी ।
पीतयति पीतनी, “प्रत् गति-स्थैर्ययो” ध्रुवति ध्रुवा, अच् ॥२७३॥

विदार्या गन्धोऽस्या विदारिगन्धा । “गुहौग् सवरणे” अत्यर्थं गूहति अति-
गुहा, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५. १. ५४] इति कः । तिष्ठति स्थिरा,
“शुचीषि-” [हैमोणादिसू० ४१६] इति किदिरः । शुने हिता शून्या “शुनो 30
बन्धोदत्” [सिद्ध० ७. १. ३३] इति यः । अंशवः सन्धस्या अंशुमती,
दीर्घमूलत्वात् । आह च—

शालपर्णी स्थिरा सौम्या त्रिपर्ण्यतिगुहा ध्रुवा ॥

विदारिगन्धांशुमती दीर्घमूला च पीतनी ।

सर्वानुकारिणी तन्वी दीर्घपर्णी च पर्णिका ।

25

[घन्व० वर्ग १ श्लोक ८७, ८८, ९१] इति ।

एतस्या लोके 'सावनील' इति प्रसिद्धिः ।

भावर्या चर्वरकः पद्मा चर्दकोऽङ्गारबल्लिका ॥२७४॥

गर्दभशाक-ब्राह्मण्यौ हठजी ब्राह्मणयष्टिका ।

आवर्तक्या चर्मरङ्गा विभाण्डी पीठिका लता ॥२७५॥

रक्तपुष्पी बिन्दुकिनी स्यान्महाजालिनी च सा ।

- 5 “धृज्जति भार्गी” इति क्षीरस्वामी; “भृगुजा” इत्येके. तस्याम् । “वृणोति चर्वर” इति क्षीरस्वामी, “चर्व गतौ, चर्वर” इत्यन्ये, “ऋच्छि-चटि-चटि-” [हैमोणादिसू० ३९७] इत्यरः, स्वार्थिके के चर्वरकः । पद्मा पद्मपुष्पा । “वृगूद् वरणे” वृणोति चर्वः, “जा-शपि-मनि-कनिम्यो द” [हैमोणादिसू० २३७] इति बहुवचनाद् दः, स्वार्थिके के चर्वकः । अङ्गागमा वल्ल्योऽस्या अङ्गार-

- 10 बल्ली, स्वार्थिके के अङ्गारबल्लिका ॥२७४॥

गर्दभानां शाक इव गर्दभशाकः, गर्दभानां उपभोग्यत्वात् । ब्राह्मणी पवित्रत्वात् । हन्ति रोगं हठजी, “उटजादय” [हैमोणादिसू० १३४] इत्यजे निपात्यते । ब्राह्मणाना यष्टिका ब्राह्मणयष्टिका । आवर्तके साध्वी आवर्तक्या, “तत्र साधौ” [सिद्ध० ७. १. १५] इति यः । चर्मैव रङ्गोऽस्या चर्मरङ्गा । विभा-

- 15 युक्तान्यण्डान्यस्या विभाण्डी । पीठोऽस्त्यस्या पीठिका । लानि लता, “पृषि-रञ्जि-” [हैमोणादिसू० २०८] इति किदत् ॥२७५॥

रक्तानि पुष्पाण्यस्या रक्तपुष्पी, “असत्काण्ड-प्रान्त-” [सिद्ध० २. ४. ५६] इति ङीः । बिन्दुका मन्त्रस्या बिन्दुकिनी । महाजालोऽस्त्यस्या महाजालिनी ।
आह च—

- 20 भार्गी गर्दभशाकश्च पद्मा ब्राह्मणयष्टिका ।

अङ्गारबल्ली हञ्जी च चर्वो चर्वरकस्तथा ॥

शुक्रमाता च कासग्री भृगुजा भार्गवपर्णिनी ।

[धन्व० वर्ग १ श्लोक ६८-६९] इति ।

तथा च—

- 2० हञ्जिका ब्राह्मणी पद्मा भार्गी ब्राह्मणयष्टिका ॥

अङ्गारबल्ली चालेयशाक-चर्वर-चर्वकाः ।

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ८९-९०] इति ।

एतस्या लोके ‘माहङि’ इति प्रसिद्धिः ।

नाकुल्यां स्यादक्षिपीडा नेत्रपीडा विसर्पणी ॥२७६॥

शक्तिनी दृढपादा च यवतिक्ता यशस्करी ।

नकुलस्येयं नाकुली, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६. ३. १६०] इत्यण् ; न
आकुलमिति वा, नखादिवात् साधुः, तस्याम् । अक्ष्ण पीडा अस्याः अक्षिपीडा ।
एवं नेत्रपीडा । “सृप्लुं गतौ” विसर्पति विसर्पणी, अनद् ॥२७६॥ 5

शङ्खो विद्यतेऽस्या शक्तिनी । दृढ पादो मूलेऽस्या दृढपादा । यवाः तिक्ता
अस्याः यवतिक्ता । यश करोति यशस्करी । आह च—

यवतिक्ता शक्तिनी च दृढपादा विसर्पणी ।

नाकुली चाक्षिपिण्डा च चित्रमाला यशस्करी ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २५६] इति ।

10

एतस्या लोके ‘जवासी’ इति प्रसिद्धिः ।

तेजस्विन्यां पारिजाता शीताऽश्वघ्नी महौजसी ॥२७७॥

तेजोवती तेजनी च तेजोहा बल्कलेति च ।

तेजो विद्यतेऽस्या तेजस्विनी, तस्याम् । पारिणः—पारवतोऽम्बेर्जाता पारि-
जाता । श्यायते स्म शीता, “श्य. शीर्द्रव-मूर्ति-” [सिद्ध० ४.१ ९७] इति शीरा- 15
देश । अश्वं हन्ति अश्वघ्नी, “अचित्ते टक्” [सिद्ध० ५.१ ८३] इति टक् ।
महद् ओजोऽस्या महौजसी ॥२७७॥

तेजो विद्यतेऽस्या तेजोवती । तेजयति तेजनी । “हेङ् आह्वाने” तेजः-
शब्देन ह्रयते तेजोहा । “बलि बल्लि संवरणे” बलते बल्कला, “बलि-पुषे कलक्”
[हैमोणादिसू० ४९६] इति कित् कलः प्रत्यय । आह च— 2

तेजस्विनी तेजवती तेजोहा तेजनी तिजा ।

अश्वघ्नी बल्कला शीता पारिजाता महौजसी ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २५६] इति ।

एतस्या लोके ‘तेजवती’ इति प्रसिद्धिः ।

मिश्रेयायां तालवर्णी छत्रा शीतशिखो भिसिः ॥२७८॥ 3

शालेयो मधुरिका च शालीनस्तालकर्ण्यपि ।

१ ऽडा नेत्रमूला विस० नि० ॥ २ दृढपादा च यवतिक्ताऽऽवलीक्षरा नि० ॥ ३ पीताऽश्वना
नि० ॥ ४ ऽश्वकलेत्यपि नि० ॥

मस्यति-परिणमति मिस्त्रेया, “गय-हृदयादय” [हैमोणादिसू० ३७०] इत्यये निपात्यते, तस्याम् । ताल इव पर्णान्यस्या तालपर्णी, “पाक-कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २.४ ५५] इति ङी । छत्राभपत्रत्वात् छत्रा । गीतं शिनोति शीतशिबः, “ग्रहाह-” [हैमोणादिसू० ५१४] इति वे निपात्यते । “मिश मश रोषे च” मिश्यते मिसिः, “नाम्युपान्य-” [हैमोणादिसू० ६०९] इति किः, “पृषोद-रादिन्वाद दन्त्य सकार । “मस्यति-परिणमते मिसिः” इति क्षीरस्वामी ॥२७८॥

शालाया भवः शालेयः, गुप्तत्वात्, “भवे” [सिद्ध० ६. ३. १२३] इत्येयण्, शालते इति वा, “गय-हृदयादय” [हैमोणादिसू० ३७०] इत्यये निपात्यते । गधु विषतेऽत्र मधुरा, “मधादिभ्यो रः” [सिद्ध० ७.२. २६] इति रः, माधत्यनया 10 वा, “अशुर-कुकुन्दुर-” [हैमोणादिसू० ४२६] इत्युरे निपात्यते, स्वार्थिके के मधुरिका । शालाप्रवेशनमर्हति शालीनः, “शालीन-कौपीन-” [सिद्ध० ६.४ १८५] इति निपात्यते । ताल इव कर्ण-पत्रमस्या तालकर्णी, “पाक-कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २.४.५५] इति ङीः । आह च—

मिस्त्रेया तालकर्णी च तालपर्णी मिमिस्त्रेया ।

1, शालेयः स च शालीनो नाम्ना गीतशिबो मत ॥
[धन्व० कर्ग २ श्लो० ४] इति ।

एतस्या लोके ‘ब्रीहाली’ इति प्रमिदि ।

पथिकायां तु तुलसी तालपत्री लवङ्गकम् ॥२७९॥
कन्दपत्री त्वचं पत्री तलपत्रकमुन्दुरा ।

20 पथोऽस्त्यस्या पथिका, ‘अतोऽनेकस्वरात्’ [सिद्ध० ७.२. ६] इतीकः, तस्याम् । “तुलण् उन्माने” तोल्यते तुलसी, “फनस-” [हैमोणादिसू० ५७३] इति निपात्यते । ताल इव पत्राण्यस्यास्तालपत्री लवङ्गप्रतिकृति लवङ्गकम्, “तस्य तुल्ये क सज्ञा-प्रतिकृत्यो” [सिद्ध० ७.१. १०८] इति कः ॥२७९॥

कन्दाकाराणि पत्राण्यस्या कन्दपत्री । त्वचति-वृणोति त्वचम्, अच् । 21 पनति पत्री, “नी-दाच्-” [सिद्ध० ५.५. ८८] इति ङट् । तल इव पत्रमस्य तलपत्रम्, के तलपत्रकम् । ‘उदैप् कलंदन’ उनति उन्दुरा, “वाश्यसि-वासि-” [हैमोणादिसू० ४२३] इत्युग । आह च—

१ कन्दपत्रत्वं पत्राऽस्तलपत्रकमुत्तरा नि० ॥

तालीसकं तु तालीसं पत्रं तालीसपत्रकम् ।

तद्वदामलकीपत्रं पत्रादयं च सुखादनम् ॥

[ध्रुव० वर्ग २ श्लो० ५३] इति ।

पथिका तुलसी पत्री कालपत्री त्वचं तथा ।

लवङ्गपत्री कन्दा स्यादुन्दुरा नलपत्रकम् ॥

3

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'तालीसपत्र' इति प्रसिद्धिः । अन्ये तु मेदं मन्यन्ते । आह च—

तालीसपत्रं तालीसं धात्रीपर्णं शुकोदरम् ।

अपरं पथिकापत्रं पत्रादयं तुलसी छदम् ॥

[ ] इति ।

10

मांस्यां पेशी कृष्णजटा नलदा जटिला जटा ॥२८०॥

तपस्विन्यामिषी हिंसा क्रव्यादी पिशिता च सा ।

“समासत्वाद् मांसी” इति क्षीरस्वामी, तस्याम् । “पिण्त् अवयवे” पिशति

पेशि, “किलि-पिलि-” [हैमोणादिसू० ६०८] इति इः, ङ्यां पेशी । कृष्णा

जटा अस्याः कृष्णजटा । नलं धति नलदा, “आतो ङो-” [सिद्ध० ५.१.७६] 15

इति ङ । जटाः सन्यस्याः जटिला, “काला-जटा-धातात् क्षेपे” [सिद्ध० ७.२.२३]

इतील । अन्धादित्वादप्रत्यये जटा ॥२८०॥

अत एव तपो विद्यते अस्या तपस्विनी, “अस्-तपो-माया-मेधा-” [सिद्ध०

७.२.४७] इति क्त्वा प्रत्यय । मांसयुक्तत्वाद् आमिषी; अन्ये वा आमिषी,

“अमि-मृन्मां गित्” [हैमोणादिसू० ५४५] इतीषः । हिंसा, हिंसकत्वात् । क्रव्यमस्ति 20

क्रव्यादी । पिशति पिशिता, “क्रुशि-पिगि-” [हैमोणादिसू० २१२] इति क्दितः ।

आह च—

मांसी कृष्णजटा हिंसा नलदा जटिलाऽऽमिषी ।

जटा च पिशिता मेषी क्रव्यादी च तपस्विनी ॥

[ध्रुव० वर्ग ३ श्लो० ४५] इति ।

25

एतस्या लोके ‘छद’ इति प्रसिद्धिः ।

गन्धमांस्यां पुनः केशी भूतकेशी पिशाधिका ॥२८१॥

सुलोमशा भूतजटा पूनना केशिकेत्यपि ।

गन्धोपलक्षिता मांसी गन्धमांसी, तस्याम् । केशी केशाकारत्वात् ।

क्लिश्यति वा केशी, “क्लिशः के च” [हैमोणादिसू० ५३०] इति शः । 30

भूतोपलक्षिता केशी भूतकेशी । पिशाचाः सन्त्यस्यां पिशाचिका, “अतोऽनेक-
त्वात्” [सिद्ध० ७.२.६] इतीक ॥२८१॥

सुतरां लोमानि श्यति मुलोमशा । भूत इव भूतानां वा जटा अस्या भूत-
जटा । “पृग् पवने” पूयते पूतना, “पृ-पूभ्यां कित्” [हैमोणादिसू० २९३] इति
५ कित् तन । केशाः सन्त्यस्या केशिका, “अतोऽनेकत्वात्” [सिद्ध० ७.२.६] इतीकः ।
आह च—

द्वितीया गन्धमासी च केशा भूतजटा स्मृता ।

पैशाची पूतना केशी भूतकेशी मुलोमशा ॥

[धन्व० वर्ग ३ श्लो० ४७] इति ।

10 मासीभेदोऽयम् । कृष्णयम् । आह च—

मांसी जटा भूतकेशी क्रव्यादा नलदा शिवा ।

कृष्णाऽन्या पूतना केशी गन्धमांसी पिशाचिका ॥

[ ] इति ।

सुरायां सुरभिर्दैत्या गन्धाढ्या गन्धमादनी ॥२८२॥

15 भूरिगन्धा गन्धवती कुटी गन्धकुटी च सा ।

“सुरत् वेष्टने” सुरति सुरा, दैत्याख्यत्वात्, “नाभ्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.
५४] इति क., तस्याम् । सुतरां रभते सुरभिः, “पदि-पठि-” [हैमोणादिसू०
६०७] इत्यादिना इ । दैत्ये साधुः दैत्या । यद् विश्वः—

दैत्योऽसुरे सुराया तु दैत्या चण्डौषधावपि ।

20 [ ] इति ।

गन्धेन आढ्या गन्धाढ्या । गन्धेन मदयति गन्धमादनी, रम्यादित्वादनटि
बाहुलकाद् ह्रस्वाभाव, टित्वाद् ङी ॥२८२॥

भूरि-प्रचुरो गन्धोऽस्या भूरिगन्धा । गन्धो विषतेऽस्या गन्धवती । “कुटत्
कौटिल्ये” कुटनि कुटी, गौगदित्वाद् ङी । गन्धस्य कुटी-घटी गन्धकुटी ।

25 आह च—

सुरा गन्धवती दैत्या गन्धाढ्या गन्धमादनी ।

सुरभिर्भूरिगन्धा च कुटी गन्धकुटी स्मृता ॥

[धन्व० वर्ग ३ श्लो० ६७] इति ।

एतस्या लोके ‘एकांगी’ इति प्रसिद्धिः ।

प्रपुण्डरीके पौण्डर्यं सानुजं पौण्डरीयकम् ॥२८३॥

प्रपौण्डरीकं चक्षुष्यं सत्पुष्पं सानुमानकम् ।

प्रकर्षेण पुणति पुण्ड्यते वा प्रपुण्डरीकम्, “सृणीका-ऽस्तीक-” [हैमोणादिसू० ५०] इतीके निपात्यते, तत्र । पुण्डरीकशब्दस्यैकदेशानुकाराद् लोपे पुण्डरीकस्येदं पौण्डर्यम्, दाहद्वत्वात् । सानौ जातं सानुजम्, “कचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति डः । पुण्डरीकस्येदं पौण्डरीयम्, के पौण्डरीयकम् ॥२८३॥

प्रकर्षेण पुण्डरीकस्येदं प्रपौण्डरीकम्, दाहद्वत्वात्, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् । चक्षुषे हितं चक्षुष्यम्, “प्राण्यङ्ग-” [सिद्ध० ७.१.३७] इति यः । सन्ति पुष्पाण्यस्य सत्पुष्पम् । सानौ मान्यते सानुमानम्, के सानुमानकम् । आह च—

प्रपौण्डरीकं चक्षुष्यं पौण्डर्यं पुण्डरीयकम् ।

पौण्डरीकं शतपुष्पं सुपुष्पं सानुमानकम् ॥

[धन्व० वर्ग ३ श्लो० ९२] इति ।

एतस्य लोके ‘पद्म’ इति प्रसिद्धिः । “स्थलपद्मम्” इति गौडः ।

जतूकायां तु जतुका जतुकृच्छकवर्तनी ॥२८४॥

15

जन्तुका जतुकारी च संस्पर्शा जननी जनी ।

जतु करोति जतूका, “क्वचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति डः, पृषो-
दरादित्वाद् दीर्घः, तस्याम् । जायतेऽस्या जतु, “मनि-जनिभ्यां घ-तौ च” [हैमो-
णादिसू० ७२१] इत्युः तकारश्च, जत्वेव जतुका । जतु करोति जतुकृत् । चक्रेण
वर्तते चक्रवर्तनी ॥२८४॥

20

जायते जन्तु, “कृसि-कृम्यमि-” [हैमोणादिसू० ७७३] इति तुन्, स्वा-
र्थिके के जन्तुका । जतु करोति जतुकारी, कर्मण्यण् । सङ्गतः स्पर्शोऽस्या संस्पर्शा ।
जायतेऽस्यां जननी, “करणाऽऽवारे” [सिद्ध० ५.३.१२९] इत्यनद् । जायतेऽस्यां
जनी, गौरादित्वाद् ङीः । आह च—

जन्तुवारा जन्तुकृष्णा जतुका रजनी स्मृता ।

25

जननी चैव संस्पर्शा जतुका चक्रवर्तनी ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ८८] इति ।

एतस्या लोके ‘जंतुवार’ इति प्रसिद्धिः ।

मांसरोह्यां विकसा वृन्ता चर्मकशा रुहा ॥२८५॥

मांसे रोह—प्ररोहोऽस्याः मांसरोहा, तस्याम् । विकसति विकसा । वृणोति वृन्ता, “पुत-पित्त-” [हैमोणादिसू० २०४] इति ते निपात्यते । चर्मकशे चर्म-कशा । रोहति—प्रादुर्भवति रुहा, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४] इति कः ।

५ आह च —

मांसरोहिण्यातिरुहा वृन्ता चर्मकशा कशा ।

विकसा मांसरोहा च रुहा ग्ता प्रकीर्तिता ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ९४] इति ।

एतस्या लोके ‘रोहा’ इति प्रसिद्धिः ॥२८५॥

17 **रक्तपायां नमस्करी समाङ्गाऽञ्जलिकारिका ।**

गण्डकाली शमीपत्रा रास्ना खदिरिका च सा ॥२८६॥

रक्त-पादोऽस्याः रक्तपादी, तस्याम् । नमस्करोति नमस्करी । समान्य-ज्ञान्यस्याः समाङ्गा । अञ्जलि काग्यति अञ्जलिकारिका, अञ्जलितपत्रत्वात्, णके आप् । गण्डेषु—ग्रन्थिषु काली गण्डकाली । गम्याकाराणि पत्राण्यस्याः शमीपत्रा ।

15 रसत्वनया रास्ना, “रसेर्वा” [हैमोणादिसू० २६०] इति विकल्पेन णिद् नः । “खद हिंसायाम्” खदति खदिरी, “मदि-मन्दि-” [हैमोणादिसू० ४१२] इति इर, गौरादित्वाद् डी, स्वार्थिके के खदिरिका । आह च—

रक्तपादी शमीपत्रा समाङ्गाऽञ्जलिकारिका ।

नमस्करी गण्डकाली नाम्ना(‘रास्ना) खदिरिका मता ॥

20 [धन्व० वर्ग ४ श्लो० १०९] इति ।

एतस्या लोके ‘खयरी’ इति प्रसिद्धिः ॥२८६॥

तद्विशेषस्त्रिपादी स्यात् सुपादी हंसपादिका ।

विषग्रन्थिर्हंसपदी घृतमण्डलकोऽपि च ॥२८७॥

तस्या—रक्तपाद्या विशेषस्तद्विशेषः ‘स्याद्’ भवेत् त्रयः पादा अस्यास्त्रिपादी ।

25 शोभना पादा अस्या सुपादी । हंस इव पादा अस्या हंसपादी, के हंसपादिका । विषयुक्तो ग्रन्थिरस्या विषग्रन्थिः । हंस इव पदमस्या हंसपदी । घृतस्य मण्डलकः घृतमण्डलकः । आह च—

रक्तपाचपरा प्रोक्ता विषप्रन्थिल्लिपाचपि ।

हंसपादी हंसपदी घृतमण्डलकश्च सा ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १११] इति ।

एतस्या लोके 'हंसपदी' इति प्रसिद्धिः ॥२८७॥

अथ स्याज्जलपिप्पल्यां शारदी शकुलादनी ।

मत्स्यादनी मत्स्यगन्धा लाङ्गली तोयपिप्पली ॥२८८॥

जलस्य पिप्पली जलपिप्पली, तस्याम् । शरदि—ऋतुविशेषे भवा शारदी,
“भर्तु-सन्ध्यादेरण्” [सिद्ध० ६. ३ ८९] इत्यण्, “अणजेये-” [सिद्ध० २.४.२०]
इति ली । शकुलादनी, मत्स्यभक्षणात् । अत एव मत्स्यादनी । मत्स्यस्येव गन्धोऽस्या
मत्स्यगन्धा । लाङ्गली हलाकारत्वात् । तोयस्य पिप्पली तोयपिप्पली । अम्बु- 10
पिप्पल्यपि । आह च—

जलपिप्पल्यभिहिता शारदी तोयपिप्पली ।

मत्स्यादनी मत्स्यगन्धा लाङ्गली शकुलादनी ।

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ६४] इति ।

एतस्या लोके 'जलपिप्पली' इति प्रसिद्धिः ॥२८८॥

15

शिवमल्ल्यां पाशुपतः सुव्रतो वसुको बुकः ।

कुलपुष्पः किण्वमूलः पाण्डुराङ्गः प्रियः कुलः ॥२८९॥

शिवप्रिया मल्ली शिवमल्ली । उक्तं च—

बुकं बिल्वं सधुतूरं सुमना पाटला तथा ।

पद्ममुपल-गोसूर्यमष्टौ पुष्पाणि शङ्करे ॥

20

[ ] इति ।

तस्याम् । पशुपतेः प्रियोऽयं पाशुपतः, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६-३.१६०] इत्यण् ।
शोभनो व्रतोऽस्य सुव्रतः । वस्ते-छादयति वसुः, “घृ-घृ-तृ-त्सरि-” [हैमो-
णादिसू० ७१६] इत्युः, स्वार्थिके के वसुकः । “वसति वसुकः” इत्यपरे,
“कञ्चुकांशुक-” [हैमोणादिसू० ५७] इत्युके निपात्यते । “वाक् गति-गन्धनयो” ३,
वाति बुकः, “कञ्चुकांशुक-” [हैमोणादिसू० ५७] इत्युके निपातनात् साधुः ।
“वेकः” इति प्राच्याः प्रोचुः । कुले पुष्पति कुलपुष्पः । किण्वं मूलेऽस्य किण्व-

मूलः । पाण्डुरमङ्गमस्य पाण्डुराङ्गः । प्रीणाति प्रियः, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४] इति क० । “कुल बन्धु-सन्तानयो-” कोलति “कुलः, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४] इति क० । आह च—

बुको वसुक इत्युक्त गिवाङ्ग गिवशेस्वरः ।

महापाशुपतश्चैव मुवन गिवमल्लिका ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १९] इति ।

एतस्य लोके ‘बूअ’ इति प्रसिद्धिः ॥२८९॥

अतिविषायां तु विश्वा भङ्गुरा श्वेतकन्दिका ।

उपविषा श्यामकन्दा शृङ्गी प्रतिविषा विषा ॥२९०॥

- 10 अतिक्रान्ता विषाद अतिविषा, तस्याम् । “विगत् प्रवेगने” विगति अन्तः विश्वा, “निघृषि-” [हैमोणादिसू० ५.११] इति किद् व० । भङ्ग्यते इत्येवंगीला भङ्गुरा, “भञ्जि-भासि-मिदो घुर ” [सिद्ध० ५. २.७४] इति घुर । श्वेत० कन्दोऽस्याः श्वेत-कन्दा, स्वार्थिके के श्वेतकन्दिका । उप-समीपे विषमस्या उपविषा । श्याम० कन्दोऽस्या श्यामकन्दा । “शृङ्गयुक्तत्वात् शृङ्गी” इति क्षीरस्वामी । “शृणाति रोगान् शृङ्गी” इत्यपरे, “शृङ्ग-गार्गादय” [हैमोणादिसू० ९६] इति गे निपात्यते, गौरादित्वाद् डी० । प्रतीपा विषस्य प्रतिविषा, अगदत्वान् । वेवेष्टि विषा । आह च—

अतिविषा शुक्लकन्दा ह्येषा विश्वा च भङ्गुरा ।

श्यामकन्दा प्रतिविषा शृङ्गी चोपविषा विषा ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० १०] इति ।

- 20 एतस्या लोके ‘अनिविमु’ इति प्रसिद्धिः ॥२९०॥

मेदायां स्यान्मणिच्छिद्रा मधुरा शालपर्ण्यपि ।

“मिदि मिदक् स्निहि” इति कविरूपद्रुमवातुपाठोक्तेः मेदयति मेदा, तस्याम् ।

मणीनां छिद्रमस्या मणिच्छिद्रा । मधु विद्यते अस्या मधुरा, “मध्वादिभ्यो र.” [सिद्ध० ७.२.२६] इति र०, माषति अनया वा, “अशुर-कुकुन्दुर-” [हैमो-

- 25 णादिसू० ४२६] इत्युरे निपात्यते । शाल इव पर्णान्वस्या शालपर्णी, “पाक-कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २.४.५५] इति डी० ।

महामेदायां तु वसुच्छिद्रा देवमणिर्वसुः ॥२९१॥

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते निघण्टुशेषे

द्वितीयो गुल्मकाण्डः ॥२॥

महती चासौ मेदा च महामेदा, तस्याम् । वसूनां छिद्रमस्या वसुच्छिद्रा ।
 देवश्चासौ मणिश्च देवमणिः । वसति वसुः, “मृ-मृ-तृ-त्सरि-” [हैमोणादिसू०
 ७१६] इत्यु । आह च—

मेदा ज्ञेया मणिच्छिद्रा माल्यवर्णाऽधराऽपि च ।

महामेदा देवमणिर्वसुच्छिद्रा प्रकीणिता ॥

[धन्व० बर्ग० १ श्लो० १२७] इति ।

मेदाविशेषोऽयम् । अनयोर्लोकं ‘मेद’ इति प्रसिद्धिः ॥२९१॥

॥ इति श्रीमद्बृहत्संस्तरतरंगच्छे श्रीजिनराजध्वरिशिष्यश्रीजयसागर-

महोपाध्यायपट्टानुक्रमायातवाचनाचार्य-

श्रीमानुमेरुगणेशिष्यसमस्त-

प्रशस्तग्रन्थावलि-

विचक्षणश्रीज्ञानविमलोपाध्याय-

शिष्यवाचनाचार्यश्रीश्रीवल्लभगणिविरचितायां

श्रीहेमचन्द्राचार्यकृतनिघण्टुशेषटीकायां गुल्मकाण्डो द्वितीयः

समाप्तः ॥२॥

[तृतीयो लताकाण्डः]

॥ अहम् ॥ अथ तृतीयं लताकाण्डं व्याख्यायते —

- 5 गुञ्जायां कृष्णाला काकचिञ्चिका काकनिन्दिका ।
 काकादनी काकनखी रक्तिका काकनन्तिका ॥२९२॥
 काकपीलुश्चक्रशल्या दुर्मेषा ताम्रिकोच्चटा ।
 चूडामणिर्दुमोद्धा च शीतपाकी शिखण्डिनी ॥२९३॥

“क्षीज कूज गुज गुजु अव्यक्ते शब्दे” गुञ्जति शिम्ब्या गुञ्जा, तस्याम् ।
 कृष्णं प्रान्ते लति कृष्णाला । काकपर्णा चिञ्ची-प्रान्तोऽस्या काकचिञ्ची, स्वा-
 10 धिके के काकचिञ्चिका । काक इव निन्यते श्यामवर्णेन काकनिन्दिका । काकै-
 रयते काकादनी । काकस्येव नखोऽस्या काकनखी । रक्तो वर्णाऽस्त्यस्या रक्तिका,
 “अतोऽनेकस्वरात्” [सिद्ध० ७.२.६] इतीक । काकान् अन्तयति काकनन्तिका,
 पृषोदरादित्वात् ॥२९२॥

काकानां पीलुगिव काकपीलुः । चकाकार शल्यमस्या चक्रशल्या । दुष्टो
 15 मेषोऽस्या दुर्मेषा । ताम्रो वर्णोऽस्त्यस्या ताम्रिका, “अतोऽनेकस्वरात्” [सिद्ध० ७.२.६]
 इतीकः । “चट् च मदे” उच्चटति उच्चटा । चूडाया मणिः चूडामणिः । दुमेषु
 उद्धा दुमोद्धा । गीतेन पाकोऽस्या शीतपाकी, “पाक-कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २.
 ४-५५] इति डी । शिखण्डोऽस्त्यस्या शिखण्डिनी । आह च—

काकादनी काकपीलु काकगिम्बिश्च रक्तिका ।
 20 चक्रशल्या च्वाङ्कनखी दुमोद्धा काकनन्तिका ॥

चूडामणिः शीतपाकी शिखण्डा कृष्णाला मता ।
 उच्चटा ताम्रिका गुञ्जा [चटकी काकसाह्या] ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० २७, २९] इति ।

एतस्या लोके ‘चिणउठी’ इति प्रसिद्धिः ॥२९३॥

पाठायां श्रेयसी पापचेलिका 'विद्वकर्णिका ।

वृकतिका वनतिका प्राचीना स्थापनी वृकी ॥२९४॥

एकाष्टीला रसाऽम्बष्टाऽम्बष्ठकी वृकदन्तिका ।

पाठ्यते पाठा, तस्याम् । अतिशयेन प्रशस्या श्रेयसी, “गुणाङ्गाद्वेष्टेयस्”
[सिद्ध० ७.३.५] इति ईयसौ प्रत्यये “प्रशस्यस्य श्रः” [सिद्ध० ७.४.३४] 5
इति श्रादेशः । पापा चासौ चेली च पापचेली, वृकीत्वात्, “निन्धं कुत्सनैरपा-
पाधै” [सिद्ध० ३.१.१००] इति समासः, स्वार्थिके के पापचेलिका । विद्वौ
कर्णौ यया सा विद्वकर्णी, शास्त्रे श्रूयमाणत्वात्, स्वार्थिके के विद्वकर्णिका ।
वृक इव तित्तरसा वृकतिका । वने तित्तरसा वनतिका । प्राचि भवा
प्राचीना । स्थाप्यते स्थापनी, वस्तिकर्मोपयोग्या । “कुकि वृकि आदाने” वर्कते 10
वृकी, ‘नाम्युपान्य-’ [सिद्ध० ५.१.५४] इति क् । वृणातीति वा, “विचि-
पुचि” [हैमोणादिसू० २२] इति कित् क ॥२९४॥

एकः अष्टील—मजा अस्या एकाष्टीला । रस्यते रसा । अमति अम्बष्टा ।
“पष्ठैचिठादय” [हैमोणादिसू० १६६] इति ठे निपात्यते, “कीचक-पेचक-”
[हैमोणादिसू० ३३] इत्येके निपातनाद् अम्बष्ठकी । वृकस्य इव दन्ता अस्या वृकदन्ती 15
के वृकदन्तिका । आह च—

पाठाऽम्बष्टाऽम्बष्ठकी च प्राचीना पापचेलिका ।

वृकतिका वनतिका पापिका स्थापनी वृकी ॥

[धन्व० बर्ग १ श्लो० ७०] इति ।

एतस्या लोके ‘पाठ’ इति प्रसिद्धिः ।

20

शतावर्या बहुसुता पीवरीन्दीवरी वरी ॥२९५॥

शतमूली शतपदी शतवीर्या मधुस्रवा ।

नारायणी क्षीर्पशशुर्दीपिकाऽभीरुपत्रिका ॥२९६॥

महापुरुषदसोर्ध्वकण्टका वरकण्टका ।

सहस्रवीर्या तुङ्गिन्यभीरुः संवरणीत्यपि ॥२९७॥

25

शतेन आवृणोति शतावरी, तस्याम् । बहुधा सुवति बहुसुता, “सुसि-तनि-
तुसेर्दीर्घश्च वा” [हैमोणादिसू० २०३] इति कित् तः प्रत्ययः । पीयते पीवरी,

१ वृद्वकर्णिका जि० ॥ २ वरतिका जि० ॥ ३ शतमूला जि० ॥ ४ क्षिपिशत्रु^० जि० ॥

“तीवर-धीवर-” [हैमोणादिसू० ४४४] इति वरटि निपात्यते । “प्यैङ् वृद्धौ”
प्यायते वा पीवरी, “ध्या-प्योर्धा पी च” [हैमोणादिसू० ९०८] इति कनिष्
प्रत्यय पी इत्यादेशश्च । इन्दीवरी, ऊपलपुष्पत्वात् । वृणोति वरी ॥२९५॥

- शतं-बहूनि मूलान्यस्याः शतमूली । शतं-बहूनि पदान्यस्याः शतपदी ।
१० शतं-बहु वीर्यमस्याः शतवीर्या । मधु स्रवति मधुस्रवा । नारायणस्येयं नारायणी
विष्णुजाता, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् । द्वीपिनः शत्रुरिव द्वीपि-
क्षत्रुः । द्वीपो विषतेऽस्या द्वीपिका । न भीरूणि पत्राण्यस्या अभीरुपत्री, स्वार्थिके
के अभीरुपत्रिका ॥२९६॥

- महापुरुषेण दत्ता महापुरुषदत्ता । ऊर्ध्वं कण्टकान्यस्या ऊर्ध्वकण्टका ।
११ वराः कण्टका अस्या वरकण्टका । सहस्रं-बहु वीर्यमस्या सहस्रवीर्या । तुक्त्रो
विषतेऽस्या तुक्त्रिनी । न भीरुः अभीरुः स्थिरपत्रा । संवियते संवरणी । आह च—

गतावरी शतपदी पीवरीन्दीवरी वरी ।

ऋक्षप्रोक्ता द्वीपिशत्रुर्द्वीपिका वरकण्टका ॥

सहस्रवीर्याभीरुश्च तुक्त्रिनी बहुपत्रिका ।

- १२ महापुरुषदत्ता च शतावर्ध्वकण्टका ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २९१, २९३] इति ।

एतस्या लोके ‘गतावरी’ इति प्रसिद्धि ॥२९७॥

कटुकायां मत्स्यपित्ता रोहिणी कटुरोहिणी ।

अशोकरोहिणी कुष्णभेदा तिलकरोहिणी ॥२९८॥

- २० कटम्बरा काण्डरुहा रास्ना तिक्तकरोहिणी ।

तिक्ताऽरिष्टा कटुर्मस्या चक्राङ्गी शकुलादनी ॥२९९॥

- कटति कटुः, “भृ-मृ-तृ-त्सि-” [हैमोणादिसू० ७१६] इत्युः, स्वार्थिके के
कटुका, तस्याम् । मत्स्यपित्तास्वादा मत्स्याना पित्त-जीविनं वा मत्स्यपित्ता । रोह-
यत्यङ्गं रोहिणी । कटुश्चासौ रोहिणी च कटुरोहिणी । नास्ति शोकोऽस्या
२५ अशोका, सा चासौ रोहिणी च अशोकरोहिणी । शोकरोहिणीत्यपि । कुष्णो
भेदः-छेदोऽस्याः कुष्णभेदा । तिलक रोहयति तिलकरोहिणी ॥२९८॥

कटति-आवृणोति गलं कटम्बरा, “जठर-क्रकर-” [हैमोणादिसू० ४०३]
इत्यरे निपात्यते । काण्डे रोहति काण्डरुहा, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४]

इति कः । रसति रास्ना, “रसेर्वा” [हैमोणादिसू० २६०] इति नः । तिक्तकस्य रोहिणी तिक्तकरोहिणी । तेजयति तिक्ता, “पुत्त-पित्त-” [हैमोणादिसू० २०४] इति ते निपात्यते । न रिप्यते— न हिंस्यते अरिष्ठा, “शी-री-” [हैमोणादिसू० २०१] इति बहुवचनात् कित् तः । कदुशब्दसाधनाऽत्रैव प्रागुक्ता । मत्स्या मत्स्यपित्तत्वात् । चक्राकारमङ्गमस्याः चक्राङ्गी । शकुलैरयते शकुलादनी । आह च—

कदुका मत्स्यशकुला मत्स्यपित्ता च रोहिणी ।
कृष्णभेदा चन्द्ररुहा नाम्ना (‘रास्ना’) कदुकरोहिणी ॥
अङ्गोका रोहिणी तिक्ता चक्राङ्गी शकुलादनी ।
कदुरोहिण्यरिष्ठा च प्रोक्ता तिक्तकरोहिणी ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० ३७-३८] इति ।

10

एतस्या लोके ‘कङ्क’ इति प्रसिद्धिः ॥२९९॥

कपिकेच्छुरात्मगुप्ता कण्डुरा दुरभिग्रहा ।
अजहा मर्कटी व्यण्डा कच्छुरा कपिकच्छुरा ॥३००॥
ऋष्यप्रोक्ता शूकशिम्बिलाङ्गली प्रावृषायणी ।
‘ऋषभी बह्विपर्याया कपिरोमा दुरालम्बा ॥३०१॥

15

कपीन् कषति कपिकच्छूः, बीलिङ्गः, “कपेण्ड-छौ च व” [हैमोणादिसू० ८३१] इति, “कष हिंसायाम्” इत्यस्माद् ऊः प्रत्ययः षकारस्य च छादेशः, तस्याम् । आत्मना गुप्ता स्पर्शाविषयत्वाद् आत्मगुप्ता । कण्डू राति कण्डुरा, “क्वचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति ङे पृषोदरादित्वाद् ह्रस्वे च साधुः । दुःखेन अभिगृह्यते दुरभिग्रहा । न जहाति शूकान् अजहा । मर्कटीव मर्कटी, कपिरोमफलत्वात् । २. विगतोऽण्डोऽस्या व्यण्डा । “न विगताण्डा अव्यण्डा” इति क्षीरस्वामी । कच्छूर-स्यस्याः कच्छुरा, “कच्छूवा डुरः” [सिद्ध० ७.२.३९] इति डुर । कपीनां कच्छुरा कपिकच्छुरा ॥३००॥

ऋष्यैः—मृगैः प्रोक्ता—दर्शिता ऋष्यप्रोक्ता । “ऋषिभिर्प्रोक्ता वा, हेयत्वात्” इत्येके । शूकप्रधाना—सकण्टका शिम्बिरस्याः शूकशिम्बिः । लाङ्गलीव लाङ्गली, २.५ हलाकारत्वात् । प्रावृषि भवा प्रावृषायणी । “ऋषत् गतौ” ऋषति ऋषमी, “ऋषि इषि-” [हैमोणादिसू० ३३१] इति किदम् । यदाह—

ऋषभी तु शूकशिम्याम् [ ] इति ।

वहेः पर्यायोऽस्या बह्विपर्याया । कपीनां रोमेव रोमास्याः कपिरोमा ।
अत एव कपिरोमफला । दुःखेन आलभ्यते दुरालभा । आह चेन्दुः—

ऋष्यप्रोक्ता स्वयगुप्ता कपिकच्छूश्च कण्डूरा ।

5 आत्मगुप्ता दुरालम्भा लाङ्गली दुरभिप्रहा ॥

अव्यण्डा वृषभा गुप्ता कण्डूरा शूकगिम्बिका ।

कपिरोमफला चैव समाना मुविषायणी ॥

हेया जाङ्गलिका सैव साऽजहा प्रावृषायणी ॥

[ ] इति ।

10 एतस्या लोके 'कउंछि' इति प्रसिद्धिः ॥३०१॥

मञ्जिष्ठायां रक्तयष्टिः समङ्गा विकसाऽरुणा ।

भण्डीरी मञ्जुका भण्डी मञ्जिर्योजनवल्लिका ॥३०२॥

कालमेषी कालगोष्ठी मण्डूकपर्णिकाऽपि च ।

मञ्जौ—मनोज्ञे वर्णे तिष्ठति मञ्जिष्ठा, "गो-ऽम्बा-ऽम्ब-" [सिद्ध० २.३.३०]

15 इति पत्वम्, पृषोदरादित्वादुकारस्य इत्वम् । "मञ्जिरिति इकारान्तोऽयम्" इत्यपरे ।

रक्ता यष्टिरस्याः रक्तयष्टिः । समन्ताद् अङ्गति-गच्छति समङ्गा । विकसति दूरं

विकसा । अरुणा रक्तत्वात् ; इयति अर्यते वा, "ऋ-कू-वृ-धृ-दारिम्य उणः" इत्युणः ।

"मण्डूक परिभाषणे" मण्डूक्यते भण्डीरी, "जम्बीरा-ऽभीर-" [हैमोणादिसू० १९६] इतिरे

निपात्यते । मञ्जुवर्णत्वाद् मञ्जुका । मण्डूक्यते भण्डी । "मजि ध्वनौ" सौत्रः,

20 मञ्जति मञ्जिः, "पदि-पठि-पचि-" [हैमोणादिसू० ६०७] इति आदिगन्दादिः ।

योजनस्य वल्लिका योजनवल्लिका, दूरप्रसरेत्यर्थः ॥३०२॥

कालं सिप्यते—अट्यते कालमेषी, धञ् प्रत्यय । कालस्य गोष्ठी कालगोष्ठी ।

मण्डूक इव पर्णान्यस्या मण्डूकपर्णी, स्वार्थिके के मण्डूकपर्णिका । आह च—

मञ्जिष्ठा कालमेषी च समङ्गा विकसाऽरुणा ।

25 मञ्जुला रक्तयष्टिश्च भण्डी योजनवल्ल्यपि ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० १७] इति ।

आहेन्दुः—

विकसा कालमेषी च कालगोष्ठी च जिङ्गिका ।

रक्ता मण्डीरिका च [ ] इति ।

एतस्या लोके 'मजीठि' इति प्रसिद्धिः ।

मरिचे मलिनं कृष्णं वेल्लजं धार्मपत्तनम् ॥३०३॥

यवनेष्टं शिरोवृत्तमूषणं कोलकं च तत् ।

त्रियते जिह्वा अनेन मरिचम्, “मृ-त्रपिभ्यामिच” [हैमोणादिसू० ११७] इतीचः, १
तत्र । मलिनं वर्णेन । कृष्णं वर्णेन, कर्षति तैक्षण्याद्वा “घृ-वी-ह्वा-” [हैमोणादिसू० १८३]
इति किद् ण । वेल्ले-वेल्लातटे जायते वेल्लजम् । “विल्लाख्य शास्त्री” इत्येके ।
धर्मपत्तने भवं धार्मपत्तनम्, “भवे” [सिद्ध० ६.३.१२३] इत्यण् ॥३०३॥

यवनानामिष्टं-प्रियं यवनेष्टम् । यवनप्रियमपि । गिरसि वृत्तं-वृत्ताकारं
शिरोवृत्तम् । उपति-रुजति उपणम् । कोलति-संस्त्यायति कोलकम् । आह च— 10

मरिच मलिनं श्यामं वेल्लजं कृष्णमूषणम् ।

यवनेष्टं शिरोवृत्तं कोलकं धार्मपत्तनम् ॥

[धन्व० वर्ग २ श्लो० ८८] इति ।

एतस्य लोके 'मिरी' इति प्रसिद्धिः ।

पिप्पल्यां चपला कृष्णा वैदेही मागधी कणा ॥३०४॥

15

शौण्डी श्यामोषणा कोलोपकुल्या कृष्णतण्डुला ।

पलति आतुरं पिप्पली, “प-पलिभ्यां टित् पिप् च पूर्वस्य” [हैमोणादिसू०
११] इति अः प्रत्ययः, तस्याम् । “चप सान्वने” चपति चपला, “मृदि-कन्दि-”
[हैमोणादिसू० ४६५] इत्यादिना अलः । कर्षति [कर्फ] कृष्णा तैक्षण्यात्, “घृ-
वी-ह्वा-” [हैमोणादिसू० १८३] इति किद् णः; श्यामत्वाद्वा । विदेहदेशे भवा वैदेही, 20
“भवे” [सिद्ध० ६.३.१२३] इत्यण् । मगधदेशे भवा मागधी, “भवे” [सिद्ध० ६.
३.१२३] इत्यण् । कणा सन्यस्याः कणा, अभादित्वादः ॥३०४॥

शौण्डीव शौण्डी, गतत्वात् । श्यामा वर्णेन, “श्यैङ् गतौ” श्यायते वा, “बिलि-
भिलि-” [हैमोणादिसू० ३४०] इति किन्मः । उपति-रुजति उपणा पञ्चमस्वरादिः ।
ओषणाऽपि, त्रयोदशस्वरादिरयम् । “कुल संस्त्याने” कोलति कोला । उपको- 25
लति-संस्त्यायति उपकुल्या, “कुलेर्द्वा च वा” [हैमोणादिसू० ३६२] इत्यनेन “कुल
बन्धु-संस्त्यानयोः” इत्यस्मात् किद् यः प्रत्ययः । कृष्णाः तण्डुला अस्याः कृष्णतण्डुला ।

आह च—

पिप्पली मागधी कृष्णा चपला तीक्ष्णतण्डुला ।
उपकुल्या कणा श्यामा कोला गौण्डी तथोषणा ॥
[धन्व० वर्ग २ श्लो० ७३] इति ।

५ इन्दुश्च—

पिप्पली तण्डुलफला वैदेही कृष्णतण्डुला ।
[ ] इति ।

एतस्या लोके 'पीपलि' इति प्रसिद्धिः ।

तन्मूलं ग्रन्थिकं सर्वग्रन्थिकं चटकाशिरः ॥३०५॥

१० 'सुमूलकं कोलमूलं कटुग्रन्थिकंमोषणम् ।

'तन्मूलं' पिप्पलीमूलं ग्रन्थिप्रतिकृति ग्रन्थिकम्, "तस्य तुन्ये क संज्ञा-प्र-
तिकृत्योः" [सिद्ध० ७.१.१०८] इति क । सर्वे ग्रन्थयोऽत्र सर्वग्रन्थिकम् । चटकाशि-
रोरूपत्वात् चटकाशिरः ॥३०५॥

शोभनो मूलोऽस्य सुमूलम्, स्वार्थिके के सुमूलकम् । कोलाया मूलं को-
१५ लमूलम्, पृषोदरादित्वाद् ह्रस्वः । कटु च तद् ग्रन्थिकं च कटुग्रन्थिकम् । "उष-
दाहे" सौत्रः, ओषति ओषणम्, नन्दादित्वादनः । आह च--

मूलं च पिप्पलीमूलं ग्रन्थिकं चटकाशिरः ।

कोलमूलं कटुग्रन्थि सर्वग्रन्थिकमूलकम् ॥

[धन्व० वर्ग २ श्लो० ७५] इति ।

२० एतस्य लोके 'पीपलीमूल' इति प्रसिद्धिः ।

चविकार्यौ पुनश्चक्ष्यं चवन कोलवल्त्यपि ॥३०६॥

च्यव्यते चविका, तस्याम्, "गिक्त्या-ऽऽस्याल्य-" [हैमोणादिसू० ३६४] इति
ये निपातनात् चव्यम्, च्यवते वा चव्यम्, स्त्री-क्लीबलिङ्गोऽयम् । अनटि चवनम् ।
कोलस्य-संस्त्यानस्य बल्ली कोलवल्ली । आह च--

२५ चविका कोलवल्ली च चव्यं चवनमेव च ।

[धन्व० वर्ग २ श्लो० ७६] इति ।

एतस्या लोके 'चविक' इति प्रसिद्धिः ॥३०६॥

१ अमिषानचिन्तामणौ तत्स्वोपसृटीकाया च 'चटकाशिर' इति दृश्यते ॥ २ समूलक
नि० ॥ ३ ०कमूषणम् नि० ॥ ४ ०या तथा चव्यं चवनं काल० नि० ॥

तत्फले वशिरो हस्तिपिप्पली श्रेयसीत्यपि ।

तस्याः—चविकायाः फलं तत्फलम्, तत्र । “वगक् कान्तौ” उच्यते वशिः, पुच्छिङ्गः, ‘श्रीबोऽयम्’, इत्यपरे, “स्थवि-पिठिर-” [हैमोणादिसू० ४१७] इति निपात्यते । हस्तिनः पिप्पली हस्तिपिप्पली । अतिगणेन प्रगत्या श्रेयसी, [सिद्ध० ७. ४. ३४] “गुणाङ्गाद्रेष्ठेयम्” [सिद्ध० ७. ३. ९] इति ईयसौ “प्रशस्यस्य श्र” ३ [सिद्ध० ७. ४. ३४] इति श्रादेशः आह च—

तस्याः फलं विनिर्दिष्टं श्रेयसी हस्तिपिप्पली ।

[धन्व० वर्ग २ श्लो० ७८] इति ।

एतस्या लोके ‘गजपीपली’ इति प्रसिद्धिः । चन्द्रनन्दनस्तु सामान्येनाऽऽह—

चव्या कोलाऽथ चविका श्रेयसी गजपिप्पली ।

10

च्यवनं कोलकली तु चयं कुञ्जरपिप्पली ॥

[ ] इति ।

स्याद् गिरिकर्ण्यमास्फोता विष्णुकान्ताऽपराजिता ॥३०७॥

गिरिः—अस्मेव कर्णोऽस्याः गिरिकर्णी, “पाक-कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २. ४. ५५.]

इति ङी, तस्याम् । आ-समन्तात् स्फुटति आस्फोता, पृषोदरादित्वात् तकारः । 15

विष्णुना ऋण्यते विष्णुकान्ता । अत एव रक्षाहेतुत्वाद् अपराजिता अप्रसिहता ।

एतस्या लोके ‘गिरणई’ इति प्रसिद्धिः ॥३०७॥

सा तु श्वेता श्वेतनामा कटभी श्वेतैनामिका ।

श्वेतस्यन्दाऽश्वखुरश्च

‘तुः’ अत्र पुनरर्थः । ‘सा’ गिरिकर्णिका ‘श्वेता’ निर्मला । श्वेत इति नाम 20
अस्याः श्वेतनामा । “कटे वर्षा-ऽऽवरणयोः” कटति कटभी, ‘कृ-शृ-गृ-शलि-’
[हैमोणादिसू० ३२९] इत्यादिनाऽभः । श्वेतनामैव श्वेतनामिका । श्वेतः स्यन्दो-
ऽस्याः श्वेतस्यन्दा । अश्वखुर इव अश्वखुरः ।

एतस्या लोके ‘श्वेतगिरणई’ इति प्रसिद्धिः ।

कृष्णा अव्यक्तगन्धिका ॥३०८॥

25

नीलस्यन्दा नीलपुष्पी महाश्वेता^१ गवाक्षी ।

‘तुः’ पुनरर्थः । कृष्णा गिरिकर्णी अव्यक्तो गन्धोऽस्याः अव्यक्तगन्धिका ॥३०८॥

नीलः स्यन्दोऽस्याः नीलस्यन्दा । नीलवर्णानि पुष्पाण्यस्याः नीलपुष्पी ।

१ गिरिकर्ण्यमास्फोता नि० ॥ २ श्वेतपुष्पिका नि० ॥ ३ ०ताऽश्वचन्दना नि० ॥

महती चासौ श्वेता च महाश्वेता । गावोऽदन्त्यस्यां गवादनी, अनटि “स्वरे वाऽनक्षे” [सिद्ध० १ २.२९] इत्यवादेगः ।

एतस्या लोके ‘काली गिरण्डं’ इति प्रसिद्धिः । आह च —

अश्वखुर श्वेतपुष्पी श्वेता च गिरिकर्णिका ।

कटभी श्वेतनामा च श्वेतस्यन्दाऽपराजिता ॥

नीलपुष्पी महाश्वेता गिरिकर्णी गवादनी ।

वेर्गा चान्युग्रगन्धा च नीलस्यन्दा प्रकीर्तिता ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लोक ८४-८५] इति ।

एतानि सर्वाणि “स्याद् गिरिकर्ण्यामास्फोता” [श्लो० ३०७] इत्याधारभ्य

10 गिरिकर्णानामानि ज्ञेयानि ।

स्यादिन्द्रवारुण्यां चैन्द्री विषादनी गवादनी ॥३०९॥

इन्द्रैर्वारुः क्षुद्रफला गोडुम्बा च गवाक्ष्यपि ।

इन्द्रवद अश्वैर्वृणोति इन्द्रवारुणी, “ऋ-कृ-वृ-” [हैमोणादिमू० १९६]

इत्यादिना उण, पृषोदरादित्वाद् दीर्घः, तस्याम् । इन्द्रस्येयम् ऐन्द्री । विषोऽद्यते

15 ऽनया विषादनी । गावोऽदन्त्यस्या गवादनी, “करणा-ऽऽधोर [सिद्ध० ५ ३ १२९]

इत्यनट्, “स्वरे वाऽनक्षे” [सिद्ध० १ २.२९] इत्यवादेगः ॥३०९॥

इन्द्रस्य एवैरुवि इन्द्रैर्वारुः । क्षुद्राणि फलान्यस्या क्षुद्रफला । गावोऽदन्ति

गोडुम्बा, “तुम्ब-स्तम्बादयः” । हैमोणादिमू० ३२०] इति वान्तो निपात्यते ।

गोरक्षीव गवाक्षः “अत्सोऽप्राण्यङ्गे” [सिद्ध० ७ ३ ८५] इत्यत् समासान्तः । “गो रि

30 वाक्ष्यस्याः” इत्यन्ये, “मकथ्यक्ष्ण स्वाङ्गे” [सिद्ध० ७ ३.१२६] इति टः

प्रत्ययः, [“अणनेये-” सिद्ध० २ ४ २० इति ड्यां गवाक्षी] । आह च —

ऐन्द्रीन्द्रवारुणीन्द्राहा इन्द्रैर्वाकविषादनी ।

गवादनी क्षुद्रफला विशालाक्षी गवाक्ष्यपि ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २४८] इति ।

35 एतस्या लोके ‘इन्द्रवारुणी’ इति प्रसिद्धिः ।

द्वितीयेन्द्रवारुण्यां तु चित्रफला महाफला ॥३१०॥

आत्मरक्षा विशाला च त्रपुसी तुम्बसीत्यपि ।

‘तु’ पुनर्ग्रन्थः । द्वितीयेन्द्रवारुण्या चित्राणि फलान्यस्या चित्रफला । महान्ति

फलान्यस्या महाफला ॥३१०॥

आत्मानं रक्षति आत्मरक्षा । विशाला महाफलवान् । “त्रयोषि लज्जायाम्”
त्रपते इव त्रपुसी, “त्रपेरुसः” [हैमोणादिसू० ५७८] इत्युसः, विधानसामर्थ्यात्
वत्त्वाभावः । ‘तुबु अर्दने’ तुभ्यतेऽनया तुम्बसी, “फनस-तामरसादयः” [हैमोणा-
दिसू० ५७३] इत्यसे निपात्यते । आह च—

अन्येन्द्रवारुणी प्रोक्ता विशाला तु महाफला ।

5

आत्मरक्षा चित्रफला तुम्बसी त्रपुसी च सा ॥

श्वेतपुष्पा मृगाक्षी च मृगेर्वारुणादनी ।

हस्तिदन्ती नागदन्ती वारुणी गजचिर्मिटी ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २५०, २५२] इति ।

बचायामुग्रगन्धोम्रा जटिला शतपर्बिका ॥३११॥

10

इक्षुकर्णिका गोलोमी लोमशा भूतनाशनी ।

वक्त्यनया बचा, वाक्पाटवकृत्, भिदादित्वादङ्, तस्याम् । उग्रो गन्धोऽस्या
उग्रगन्धा । उभ्यतेऽनया ओषति—दहति जिहामिति वा उग्रा, “खुर-क्षुर-” [हैमो-
णादिसू० ३९६] इति रे निपात्यते । जटा स्तब्धस्या जटिला, “काला-जटा-वाटात्
क्षेपे” [सिद्ध० ७२.२.३] इतील । गतं—बहूनि पर्वाण्यस्याः शतपर्बिका ॥३११॥ 15

इक्षुरिव कर्ण—पत्रमस्या इक्षुकर्णी, “पाक-कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २.४.५५]
इति ङी, के इक्षुकर्णिका । गोरिव लोमान्यस्याः गोलोमी, पृषोदरादित्वात् ।
लोमानि श्यति लोमशा । भूतानि नाशयति भूतनाशनी ।

एतस्या लोके ‘वज’ इति प्रसिद्धिः ।

अन्या श्वेतवचा मेध्या षड्ग्रन्था हैमवत्यपि ॥३१२॥

20

‘अन्या’ अपरा श्वेता चासौ वचा च श्वेतवचा । मेधायां साध्वी मेध्या,
“तत्र साधौ” [सिद्ध० ७.१.१५] इति यः । षड् ग्रन्थयः—पर्वाण्यस्याः षड्ग्रन्था ।
हिमवत इयं हैमवती, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् । श्वेतवचेयम् ।
आह च—

वचोप्रगन्धा गोलोमी षड्ग्रन्था जटिला तथा ।

25

जटिला शतपर्वाऽन्या लोमशा हैमवत्यपि ॥

[धन्व० वर्ग २ श्लो० ६] इति ॥३१२॥

शारिबायां गोपकन्या गोपबल्ली प्रतानिका ।

गोप्यास्फोता लता श्वेता शारदी काष्ठशारिवा ॥३१३॥

नागजिह्वा

- शीर्षन्तनया दोषा शारिवा, “कैरव-भैरव-” [हैमोणादिसू० ५१९] इत्येव
 5 निपात्यते, तस्याम् । गोपानां कन्येव गोपकन्या । गोपानां वल्ली गोपबल्ली ।
 प्रतानो विद्यतेऽस्याः प्रतानिका । “गुप् रक्षणे” गोपायति गोपी । आस्फुटति
 आस्फोता, पृषोदरादित्वात् तकार । लाति लायते वा लता, “पुत-पित्त-” [हैमो-
 णादिसू० २०४] इति ते निपात्यते । श्वेतते श्वेता शुक्ला । शरदि भवा शारदी ।
 काष्ठस्य शारिवा काष्ठशारिवा ॥३१३॥

- 10 नागस्य जिह्वा नागजिह्वा । आह च—

शारिवा शारदी गोपी गोपबल्ली प्रतानिका ।

गोपकन्या लता सीता श्वेतोक्ता काष्ठशारिवा ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० १६१] इति ।

तथा च—

- 15 शारिवा फणिजिह्वा च गोप्यास्फोताऽथ चन्दना ।

[ ] इति ।

उत्पलशारिवानाम् ।

अथ सा कृष्णा भद्रा चन्दनशारिवा ।

भद्रबल्ली कृष्णबल्ली चन्दनोत्पलशारिवा ॥३१४॥

- 20 ‘सा’ उत्पलशारिवा ‘कृष्णा’ श्यामवर्णत्वाद् भन्दते भद्रा, “भन्देर्वा” [हैमोणादिसू०
 ३९१] इति रो नलोपश्च । चन्दनस्य शारिवा [चन्दनशारिवा] । भद्रा चासौ
 बल्ली च भद्रबल्ली । कृष्णा चासौ बल्ली च कृष्णबल्ली । “चदु दीप्याह्लादनयोः”
 चन्दति चन्दना, “श्वसि-रसि-” [हैमोणादिसू० २६९] इत्यनः । उत्पलामपत्रा
 उत्पलशारिवा । आह च—

- 25 शारिवाऽन्या कृष्णमूला कृष्णा चन्दनशारिवा ।

भद्रा चन्दनगोपी च चन्दना कृष्णबल्ल्यपि ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० १६२] इति ।

एतस्या लोके ‘चन्दनशारिवा’ इति प्रसिद्धिः ॥३१४॥

मूर्धायां मोरटा देवी मधुश्रेणी मधूलिका ।

देवश्रेणी मधुरसा गोकर्णी तेजनी स्रवा ॥३१५॥

धनुःश्रेणी चापगुणा पीलुनी तिक्तवल्कला ।

पीलुपर्णी स्निग्धपर्णी पृथक्त्वग् मधुमत्यपि ॥३१६॥

मूर्धति—वज्राति मूर्धा । अत एव अस्या विकारो मूर्ध्नी, तस्याम् । मुरति— 5

संवेष्टयति मोरटा, “कपट-क्रीकटादयः” [हैमोणादिसू० १४४] इत्यटे निपात्यते ।

दीव्यति देवी, गौरादित्वाद् ङी । मधूनां श्रेणी—पङ्क्तिर्मधुश्रेणी । मधूलिका

माधुर्यात् । देवानां श्रेणी देवश्रेणी । मधुः—मधुरो रसोऽस्या मधुरसा । गोकर्णा-

भपत्रत्वाद् गोकर्णी, “पाक-कर्ण-पर्णः” [सिद्ध० २.४.५५] इति ङीः । “तेज-

यत्यग्निं तेजनी” इति क्षीरस्वामी । स्रवति रसं स्रवा, अच् । “स्रवा” इत्येके ॥३१५॥ 10

धनुषः श्रेणी अस्या धनुःश्रेणी । चापस्य गुणः—मौर्व्याख्योऽस्या चापगुणा ।

“पील प्रतिष्ठम्भे” पील्यतेऽनया पीलुनी, “पिशि-मिशि-क्षुधिभ्यः कित्” [हैमो-

णादिसू० २९०] इति बहुवचनात् किदुनः । तिक्तं वल्कलमस्या तिक्तवल्कला ।

पीलोरेव पर्णान्यस्याः पीलुपर्णी, स्निग्धानि पर्णान्यस्याः स्निग्धपर्णी, उभयत्र

“पाक-कर्ण-पर्णः” [सिद्ध० २.४.५५] इति ङीः । पृथक् त्वग् विषतेऽस्या 15

पृथक्त्वग् । मधु विषतेऽस्या मधुमती । आह च—

मूर्धा मधुरसा देवी पृथक्त्वग् पीलुपर्णपि ।

देवश्रेणी त्वादुरसा स्निग्धपर्णी च मोरटा ॥

[ध्रुव० वर्ग १ श्लो० १३] इति ।

तथा चेन्दुः—

20

स्निग्धच्छदा मधुश्रेणी पृथक्त्वग् रसवाहिनी ।

देवश्रेणी मधुमती सुभङ्गी द्विजमेखला ॥

आतोळनी योगवहा मोरटा च मधुस्रवा ।

सुलोषिता स्निग्धपर्णी गोकर्णी सा मधूलिका ।

पीलुपर्णी कर्मकरी तथा मधुमतीति च ।

25

[ ] इति ।

एतस्या लोके ‘पीलुनी’ इति प्रसिद्धिः ॥३१६॥

लाङ्गल्यां हलिनी नन्दा विशस्या गर्भपातनी ।

अनन्ताऽग्निमुत्सी सैरी दुष्पुष्पी कलिकारिका ॥३१७॥

लङ्गति लाङ्गली, “नहि-लङ्गेर्दीर्घश्च” [हैमोणादिसू० ४६६] इत्यलः; लाङ्गल इव भेदनाद्वा, तस्याम् । हलो विद्यतेऽस्याः हलिनी । नन्दति नन्दा । विगतं शल्य-
मस्या द्रावकत्वाद् विशल्या, “शल गतौ” विगलति वा, “स्था-छा-भा-” [हैमो-
णादिसू० ३५६] इति यः । गर्भं पातयति गर्भपातनी । नास्ति अन्तोऽस्या
१ अनन्ता । अनेरिव मुखमस्या अग्निमुखी सोढुमगम्यत्वात् । अग्निशिखेत्येके । यदाह—

स्याल्लाङ्गलिक्यग्निशिखा [अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ११८] इति ।
सीरस्य-हलस्य इयं सैरी, भेदनात्, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् ।
दुष्टानि पुष्पाण्यस्याः दृष्टपुष्पी । कलि-कलहं करोति कलिकारी, स्वार्थिके के
कलिकारिका । आह च --

10 कलिकारी तु हलिनी विगल्या गर्भपातनी ।
लाङ्गल्यग्निमुखी सैरी दीप्ताऽनन्तेन्द्रपुष्पिका ॥
[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ९] इति ।

एतस्या लोके ‘राडागारी’ इति प्रसिद्धिः ॥३१७॥

गुडूच्याममृता सोमबल्ली वत्सादनी धरा ।
15 छिन्नोद्भवा छिन्नरुहा विषघ्नी देवनिर्मिता ॥३१८॥
विशल्या कुण्डली लम्बा तन्त्रिका चक्रलक्षणा ।
देव्यनन्ता मधुपर्णी जीवन्यमृतबल्यपि ॥३१९॥

गुडति-रक्षति [कफं] गुडूची, “गुडेरुचद्” [हैमोणादिसू० १२०] इत्यूचद्,
तस्याम् । नास्ति मृतमस्या अमृता । सोमस्य बल्ली सोमबल्ली । वत्सानामदनं
20 वत्सादनी । धरति रसं धरा, अच् । छिन्ना सती उद्भवति-प्रकटीभवति छिन्नो-
द्भवा । छिन्ना सती रोहति छिन्नरुहा, “नाम्युपान्य-” [सिद्ध० ५.१.५४]
इति कः । विषं हन्ति विषघ्नी, “अचित्ते टक्” [सिद्ध० ५.१.८३] इति टक् ।
देवैर्निर्मिता देवनिर्मिता ॥३१८॥

विगतं शल्यमस्या विशल्या । “कुडुङ् दाहे” कुण्डते कुण्डली, “मृदि-कन्दि-”
25 [हैमोणादिसू० ४६५] इत्यलः, गौरादित्वाद् डी । “लुबुङ् अवल्लंसने च” चका-
राच्छ्रुदे, लम्बते लम्बा । तन्त्रयते-धारयत्यायुस्तन्त्रिका, णके आप् । चकैर्लक्ष्यते
चक्रलक्षणा । दीव्यति देवी । नास्ति अन्तोऽस्या अनन्ता । मधूनि पर्णा-

न्यस्याः मधुपर्णी । जीवनाद् जीवन्ती, “रुहि-नन्दि-जीवि-प्राणिभ्यष्टिदाशिषि” [हैमो-
णादिसू० २२०] इति आशिषि टिदन्तः । अमृतस्य क्ली अमृतवल्ली । आह च—

गुडुच्यमृतवल्ली च छिन्ना छिन्नरुहाऽमृता ।

छिन्नोद्भवाऽमृतलता धरा कसादनी स्मृता ॥

सैबोक्ता सोमवल्ली च कुण्डली चक्रलक्षणा ।

जीवन्ती मधुपर्णी च तन्त्रिका देवनिर्मिता ॥

वयस्था कुण्डली सौम्या विगल्याऽमृतसम्भवा ।

पिण्डाऽमृता बहुच्छिन्ना सा चोक्ता कन्दरोहिणी ॥

रसायनी कृत्तरुहा स्वरदा ज्वरनागनी ।

[धन्व० बर्ग १ श्लो० १-४]

11

मधुपर्णी दाहहरा भिषजां च निवेदिता ।

द्वितीया स्वर्णजीवन्ती तैलपर्णी च कथ्यते ॥

धुणप्रियाऽतिसारघ्नी [ ] इति ।

एतस्या लोके ‘गुडुची’ इत्येव प्रसिद्धिः ॥३१९॥

देवताडो देवताली वृत्तकोशो गरागरी ।

1.

जीमूतकस्तालकश्च वेण्याखुविषघातिनी ॥३२०॥

देवानां ताडो देवताडः, तत्र । देवानां ताली देवताली । वृत्त कोशो-
ऽस्य वृत्तकोशः । गरं-विषम् आगिरति गरागरी, मूषकविषघ्नत्वात्, लीलिङ्गः ।
जीवति जीमूतः “जीवेर्मश्च” [हैमोणादिसू० २१६] इत्युतः मश्चान्तादेशः,
स्वार्थिके के जीमूतकः । ताडयते ताडः, ऋषिडादित्वाल्लत्वे तालः, स्वार्थिके के ३
तालकः । वेणीव वेणी । आखुविष घातयति आखुविषघातिनी । आह च—

जीमूतको देवताडो वृत्तकोशो गरागरी ।

प्रोक्ताऽऽखुविषहा वेणी देवताडी च ताडकः ॥

[धन्व० बर्ग १ श्लो० १७३] इति ।

एतस्य लोके ‘देवताली’ इति प्रसिद्धिः ॥३२०॥

2

कोशातक्यां कृष्णच्छा जाली घोषा सुतिक्तिका ।

शृङ्गफलिका श्वेडा घण्टाली कृतवेधना ॥३२१॥

धामार्गवः पीतपुष्पो महाजाली महाफली ।

कर्कोटकी कोशफली राजकोशातकीति च ॥३२२॥

“अत सातत्यगमने” कोशमतति—गच्छति कोशातकी, गौरादित्वाद डीः, तस्याम् । कृष्णं छत्रमस्याः कृष्णच्छत्रा । जालोऽस्यास्ति जाली । “घुषू शब्दे”
५ घोषति घोषा । सुतरां तित्ता सुतित्ता, के सुतित्तिका । मृदङ्गाकाराणि फलान्यस्या मृदङ्गफली, के मृदङ्गफलिका । श्वेडते श्वेड्डा । घण्टामन्ति घण्टाली । कृतं वेधनमनया कृतवेधना ॥३२१॥

धाम इयति धामार्गवः, “कैरव-मैगव-” [हैमोणादिसू० ५१९] इत्यवे निपात्यते । पीतानि पुष्पाण्यस्य पीतपुष्पः । महान्धासौ जाली च महाजाली
10 जलवितानः । महान्ति फलान्यस्या महाफली, “असम्-भक्षा-ऽजिनैक-गण-पिण्डात् फलात्” [सिद्ध० २४.५७] इति डी । करोति कर्कोटः, “कपोट-बकोट-” [हैमोणादिसू० १६१] इत्योटे निपात्यते, के कर्कोटकी । कोशे-मध्ये फलान्यस्य कोशफलः । राज्ञी चासौ कोशातकी च राजकोशातकी । आह च—

कोशातकी कृतच्छिद्रा जालिनी कृतवेधना ।

15 श्वेडा सुतित्ता घण्टाली मृदङ्गफलिका मता ॥

[ध्रुव० वर्ग १ श्लो० १९२] इति ।

तथा च—

धामार्गवः कोशफलो राजकोशातकी तथा ।

कर्कोटकी पीतपुष्पी महाजाली तथोच्यते ॥

20 [ध्रुव० वर्ग १ श्लो० १८९] इति ।

एतस्या लोके ‘कडूर्ई’ ‘विसाली’ ‘धीसोडी’ इति प्रसिद्धिः ॥३२२॥

हस्तिकोशातकी स्वैभी विशाला कर्कटच्छदा ।

हस्तिनः कोशातकी हस्तिकोशातकी । ‘तु’ इति पुनरर्थेऽत्र । इभत्येयं

ऐभी, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् । विशाला विस्तीर्णा । कर्कट-

25 स्येव च्छदोऽस्याः कर्कटच्छदा ।

क्षीरिण्यां स्यात् पटुपर्णी घर्षणी पीतदुग्धिका ॥३२३॥

केनक्षीरा हेमक्षीरा पीतक्षीरा करीषिणी ।

हेमाह्वया हेमशिला हैमवती हिमावती ॥३२४॥

क्षीरमस्त्यस्याः क्षीरिणी, तस्याम् । पटूनि पर्णान्वस्थाः पटुपर्णी । धृष्यते
अनया धर्षणी, “कण्ठाऽऽधारे” [सिद्ध० ५.३.१२९] इत्यनद् । पीतं दुग्धमस्याः
पीतदुग्धा, स्वार्थिके के पीतदुग्धिका ॥३२३॥

फेनयुक्तं क्षीरमस्याः फेनक्षीरा । हेमवर्णं क्षीरमस्याः हेमक्षीरा । पीतं
क्षीरमस्याः पीतक्षीरा । करीषाः सन्त्यस्याः करीषिणी । हेम्नः आह्वयोऽस्याः
हेमाह्वया । हेम्नः शिखाऽस्याः हेमशिखा । हिमवत इयं हैमवती, “तस्येदम्”
[सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् । हिमो विवतेऽस्याः हिमावती, “अनजिरादिकहुस्वर-
गरादीनां मतौ” [सिद्ध० ३.२.७८] इति मतौ प्रत्यये दीर्घः । आह च—

क्षीरिणी काञ्चनी क्षीरी पटुपर्णी च धर्षणी ।

तिक्तदुग्धा हैमवती हेमदुग्धा हिमावती ॥

10

स्वर्णक्षीरी स्वर्णदुग्धा सुवर्णक्षीरिकाऽपि च ।

हिमाहा कनकक्षीरी हेमक्षीरा च काञ्चनी ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० २४०, २४२] इति

एतस्या लोके ‘क्षीरिणी’ ‘स्वर्णक्षीरिणी’ च प्रसिद्धिः ॥३२४॥

शङ्खिन्यां स्याद् धनहरी तस्करी चोरपुष्पिका ।

15

केशिनी ग्रन्थिका चण्डा श्वेतबुध्ना निशाचरी ॥३२५॥

शङ्खोऽस्त्यस्याः शङ्खिनी, शौक्यात्, तस्याम् । धनं हरति धनहरी । अतः
एव तस्करी । चोरस्य पुष्पं चोरपुष्पी, धनहरीत्वात्, रात्रौ विकासाद् वा, के
चोरपुष्पिका । केशाः सन्त्यस्याः केशिनी । ग्रन्थिरत्रास्ति ग्रन्थिका, व्रीह्यादित्वादिकः ।
चमति अतीव धनं चण्डा, “पञ्चमाद् ङ” [हैमोणादिसू० १६८] इति ङः; चण्डते
वा । श्वेतो बुध्नोऽस्याः श्वेतबुध्ना । निशायां चरति निशाचरी, रात्रौ विकासात् ।
आह च चन्द्रनन्दनोऽत्र—

चण्डा धनहरी चोरी चोरपुष्पी च तस्करी ।

तथा निशाचरी च स्यात् केशिनी ग्रन्थिकेत्यपि ॥

[

] इति ।

25

शङ्खिनीनामानि ॥३२५॥

आखुपपर्णा पुष्पश्रेणी न्यग्रोधी शम्बरी वृषा ।

चित्रोपचित्रा रण्डा च प्रत्यक्षश्रेणी ब्रह्मन्त्यपि ॥३२६॥

- आखुकर्णाभिपत्रत्वाद् आखुपर्णी, “पाक-कर्ण-पर्ण-” [सिद्ध० २.४.५५]
 इति ङी० । आखो कर्ण इव कर्णः— पत्रं यस्याः सा आखुकर्णीत्यपि, “पाक-कर्ण-”
 [सिद्ध० २.४.५५] इति ङी०, तस्याम् । पुष्पाणां श्रेणी अस्या पुष्पश्रेणी ।
 न्यग् रोहति रुणद्धि वा बहुमूलत्वात् न्यग्रोधी, लिहादित्वादचि “वीरुन्यग्रोधी”
 १ [सिद्ध० ४.१.१२१] इति साधु० । अं वृणोति शम्बरी, अच्, गौरादित्वाद ङी० ।
 वर्षति वृषा, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४] इति क० । “वृणोति वा”
 इति क्षीरस्वामी, वृषोदरादित्वात् साधु० । वृषपर्णीत्यपि । चित्रा अनेकवर्णपत्रा ।
 उप-समीपे चित्राण्यस्या उपचित्रा । रम्यते रमते वा रण्डा, “पञ्चमाद् ड” [हैमो-
 नादिसू० १६८] इति ड० । “चण्डा” इत्यमरः । प्रतीची श्रेणी अस्या. प्रत्य-
 १० कश्रेणी । द्रवति द्रवन्ती, शतृप्रत्यय० । आह च—

द्रवन्ती शम्बरी चित्रा न्यग्रोधी मूषकाह्वया ।

प्रत्यक्श्रेणी वृषा रण्डा पुत्रश्रेण्याखुपर्णिका ॥

[ध्रुव० वर्ग १ श्लो० २२९] इति ।

तथा च—

- १५ चित्रोपचित्रा न्यग्रोधी द्रवन्ती शम्बरी वृषा ॥

प्रत्यक्श्रेणी सुतश्रेणी चण्डा मूषकपर्ण्यपि ।

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० ८७-८८] इति ।

एतस्या लोके ‘उदिरकनी’ इति प्रसिद्धिः ॥३२६॥

पद्मिन्यां तु महाबल्ली बिशिनी बिशवस्त्यपि ।

- २० पलाशिनी नालीकिनी नलिनी पुटकिन्यपि ॥३२७॥

पद्मस्त्यस्या पद्मिनी, “मन्-मा-ऽब्जादेर्नाम्नि” [सिद्ध० ७.२.६७]

इति इन् प्रत्ययः० तस्याम् । महती चासौ बल्ली च महाबल्ली । बिशमस्त्यस्या-

बिशिनी । बिशं विधत्तेऽस्या बिशवती । पलाशा सन्त्यस्या पलाशिनी । नालीक-

मस्त्यस्या नालीकिनी । नलिनमस्त्यस्या नलिनी । पुटकमस्त्यस्या पुटकिनी ।

- २५ सर्वेऽप्येते “मन्-मा-ऽब्जादेर्नाम्नि” [सिद्ध० ७.२.६७] इति इन्प्रत्यये साधवः ।

आह च—

पद्मिनी स्यात् पुटकिनी नलिनी च कुमुद्वती ।

पलाशिनी पद्मवती वनखण्डं स चाऽऽकर ॥

[ध्रुव० वर्ग ४ श्लो० १५७] इति ।

एतस्या लोके 'पोयणि' इति प्रसिद्धिः ॥३२७॥

कमले नलिनं पद्ममरविन्दं कुशेशयम् ।

परं शत-सहस्राभ्यां पत्रं राजीव-पुष्करे ॥३२८॥

विसप्रसृतं नालीकं तामरसं महोत्पलम् ।

तज्जलात् सरसः पङ्कजात् परै रुद्ध-रुह-जन्म-जैः ॥३२९॥

5

काम्यते श्रिया कमलम्, "मृदि-कन्दि-" [हैमोणादिसू० ४६५] इत्यलः;
कम्- अम् अलति मूषयति वा; केन शिरसा मन्यते-धार्यते इति वा, तत्र ।
"णल गन्धे" नलति नलिनम्, "स्या-कठि-नलिन-नलि-" [हैमोणादिसू० २८२]
इत्यादिना इन' । पद्ये पृष्ठे पद्मम्, "अर्तीरि-" [हैमोणादिसू० ३३८] इति
मः । एते पुं-क्लीबलिङ्गा । अरान् विन्दति अरविन्दम्, "नि-गवादेर्नाम्नि" [सिद्ध० १०
५.१.६१] इति श' । कुशे-जले शंते कुशेशयम्, "शय-वासि-वासेष्वकालात्"
[सिद्ध० ३.२.२५] इति सप्तम्यलुप् । शत-सहस्रशब्दाभ्यां परं पत्रम्, शत-सहस्रे
बहूपलक्षणम्, शतं सहस्रं च पत्राण्यस्य शत्रपत्रम् सहस्रपत्रम् । राज्यः-रेखा सन्त्यस्य
राजीवम्, मणयादिवाद् व । "पुष्पं पुष्टौ" पुष्यति जले पुष्करम्, "सू-पुषिभ्यां
कित्" [हैमोणादिसू० ४३६] इति कित् करः ॥ ३२८॥

15

बिसात् प्रसृतं विसप्रसृतम् । विसप्रसूनमपि । "णल गन्धे" नलति नाली-
कम्, पुं-क्लीबलिङ्ग, "सुणीका-ऽस्तीक-" [हैमोणादिसू० ५०] इतीके निपात्यते ।
"तमूच् काङ्गायाम्" तम्यते तामरसम्, "फनस-तामरसादय" [हैमोणादिसू०
५७३] इत्यसे निपात्यते. ताम-सप्रकर्षा रसोऽस्येति वा, तामः प्रकर्षार्थः,
तारतम्यवत्, ताम्यङ्गि-पृङ्गैरस्यते वा । महच्च तदुत्पलं च महोत्पलम् । 'तत्' 30
इति कमलम् जलशब्दात् सरःशब्दात् पङ्कशब्दाच्च परै रुद्धादिभिरुच्यते इत्यर्थः ।
जलरुद्धं जलरुहं जलजन्म जलजम्, सरोरुद्धं सरोरुहं सरोजन्म सरोजम्,
पङ्करुद्धं पङ्करुहं पङ्कजन्म पङ्कजम् । यौगिकत्वाद् वारिरुद्ध-वारिज-सरसीरुद्धा-
दयोऽवसेया' । आह च—

कमलं श्वेतमम्भोजं सारसं सरसीरुहम् ।

25

सहस्रपत्रं श्रीगेहं शतपत्रं कुशेशयम् ॥

पङ्करुहं तामरसं राजीवं पुष्करं कुहम् ।

अब्जमम्भोरुहं पद्मं पुण्डरीकं च पङ्कजम् ॥

नलं सरोजं नलिनमरविन्दं महोत्पलम् ।

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'श्वेतकमल' इति प्रसिद्धिः ॥३२९॥

पुण्डरीकं सिताम्भोजं

- ५ "पुणत् शुभे" पुणति पुण्डरीकम्, पुण्डते वा, "सृणीका-ऽस्तीक-"
[हैमोणादिसू० ५०] इतीके निपात्यते । सितं-श्वेतमम्भोजं सिताम्भोजम् ।

अथ रक्तसरोरुहे ।

रक्तोत्पलं कोकनदं

- रक्तं च तत् सरोरुहं च रक्तसरोरुहम्, तत्र । रक्तं-शोणमुत्पलं रक्तोत्प-
१० लम् । कोकै-चक्रवाकैर्नर्दति कोकनदम् । "कोका-चक्राह्वा नदन्यस्मिन्" इति
क्षीरम्बामी । आहुश्च—

रक्ताम्बे रक्तकुमुदे बुधै कोकनदं स्मृतम् ।

[शाश्वत० श्लो० ५४०] इति ।

कैरविण्यां कुमुद्वती ॥३३०॥

- १५ कैरवाणि सन्त्यस्या कैरविणी, तत्र । कुमुदानि सन्त्यस्या कुमुद्वती, "नड-
कुमुद-" [सिद्ध० ६.२.७४] इति डिद मत्तु प्रत्ययः, व्यञ्जनान्तात् कुमुच्छब्दाद्वा
"तदस्यात्त्यन्मिनिनि मत्तु" [सिद्ध० ७.२.१] इति मत्तु । कुमुदिनीत्यपि ॥३३०॥

उत्पले स्यात् कुवल्यं कुबेलं कुवलं कुवम् ।

- उत्पिबति उत्पलम्, पुं-क्लीबलिङ्ग । "मुरलोरल" [हैमोणादिसू० ४७४] इत्यले
२० निपात्यते उत्पलतीति वा. तत्र । कौ वलति-प्राणिनि कुवल्यम्, "कु-गु-वलि-" [हैमो-
णादिसू० ३६५] इत्ययः, कुस्मिन् बहिर्वचनं-पत्रवेष्टनमस्य वा । "वेल्ल चलने"
कौ केलति कुबेलम् । "कुड् शब्दे" कवते भङ्गाभावैः कुवलम्, पु-क्लीबलिङ्गः,
"कोर्वा" [हैमोणादिसू० ४६९] इति क्तिदल, कौ वलतीति वा । "बाङ्क
गति-गन्धनयोः" कुस्मितं वातीति कुवम्, "कचित्" [सिद्ध० ५.१.१७१] इति
३३ ड । अस्य विशेषानाह—

श्वेते तु तत्र कुमुदं कैरवं गर्दभाह्वयम् ॥३३१॥

'तत्र' उत्पले श्वेते काम्यते कुमुदम्, पुं-क्लीबलिङ्ग, "कुमुद-" [हैमो-
णादिसू० २४४] इत्युदे निपात्यते, कौ मोदते इति वा । कुमुद् इत्यपि । करोति

सुखं कैरवम् “कैरव-भैरव-” [हैमोणादिसू० ५१९] इत्येव निपात्यते; के रौति-
शब्दायते केरवः—हंसः, तस्येदं प्रियमिति वा । गर्दभस्याऽऽङ्घ्र्योऽस्य गर्दभा-
हयम् ॥३३१॥

नीले तु स्यादिन्दीवरं

‘तु’ अत्र पुनरर्थे । नीले उत्पले इन्दति श्रिया इन्दीवरम्, “तीवर-धीवर-”
[हैमोणादिसू० ४४४] इति वरटि निपात्यते ।

हल्लक रक्तसन्ध्यके ।

हलति—घूर्णते हल्लकम् . “कीचक-पेचक-” [हैमोणादिसू० ३३] इत्यकान्तो
निपात्यते । रक्तान् सन्धीन् अकति—याति प्राप्नोति रक्तसन्ध्यकम्, रक्तं सन्ध्येव
वा, तत्र । रक्तोत्पलं चैतत् ।

10

सौगन्धिके तु कठारं

मुगन्ध प्रयोजनमस्य सौगन्धिकः, “प्रयोजनम्” [सिद्ध० ६.४.११७]
इतीकण् । कल्यते कठारम् . “द्वार-शृङ्गार-” [हैमोणादिसू० ४११] इत्यारे
निपात्यते, के ह्लादते वा. पृषोदरादित्वात् साधु । गारदं शुभं चैतत् ।

बीजकोशे वराटकः ॥३३२॥

15

कर्णिका

बीजानां—पद्माक्षनाम्नां कोशो बीजकोशः, तत्र । वरमदति वराटकः । यत्
शाश्वतः—

बीजकोशे सरोजस्य कपर्दे च वराटकः ।

[श्लो० १८०] इति ॥३३२॥

20

असत्यपि कर्णभवत्वे रूढत्वात् कर्णे भवा कर्णिका, “कर्णं ललाटात्-”
[सिद्ध० ६.३.१४१] इति कल् ।

पद्मनाले तु मृणालं तन्तुलं विसम् ।

पद्मस्य नालं पद्मनालम्, तत्र । “मृणत् हिंसायाम्” मृण्यते—अर्धते मृणालम्,
त्रिलिङ्गः, “कुलि-पिलि-” [हैमोणादिसू० ४७६] इति किदालः; मृदमालीयते वा. 2;
“क्वचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति डे पृषोदरादित्वात् साधुः । तन्तून् लालि
तन्तुलम्, “क्वचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति डः । “बीक् प्रजनादिषु” वेति
विसम्, “पटि-बीभ्याम्” [हैमोणादिसू० ५७९] इति डिसः; विस्थते—प्रेर्यते वा ।

आह च—

बिसं मृणालं बिसिनी मृणाला स्यान्मृणालिका ।

मृणालं पथनालं तु तन्तुलं नलिनीरुहम् ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १६१] इति ।

5 एतस्य लोके 'बिसु' इति प्रसिद्धिः ।

किञ्जल्के केसरं

किञ्चिद् जलति किञ्जल्कम् ; किं-कुम्भितं जीर्यते वा, "निष्क-तुरुष्क-"
[हैमोणादिसू० २६] इति के निपात्यते, तत्र । के सरति, केसरम् । पुं-क्लीबलिङ्गा-
वेतौ । आह च—

10 पद्मकेसरमापीतं किञ्जल्कं किञ्जमेव च ।

मकरन्दं तथा तुङ्गं गौं काञ्चनमेव च ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १६५] इति ।

एतस्य लोके 'केसर' इति प्रसिद्धिः ।

नव्यदले संवर्तिका भवेत् ॥३३३॥

15 नव्यदलं—पद्मादीना नवोद्भिन्नं दलं संरयन्त्रकाव्यम्, तत्र । संवर्त्तयति—
वेष्टयति संवर्तिका, णके आप्, 'भवेद्' इति स्यात् ॥३३३॥

कन्दे पाप्मे करहाट-शिफे

कनति—दीप्यते कन्दः, "गा-गपि-" [हैमोणादिसू० २३७] इति दः,
कन्धते—अन्विष्यते वा, पुं-क्लीबलिङ्ग, तत्र । पद्मस्यायं पाप्मः, "तस्येदम्" [सिद्ध०
20 ६.३.१६०] इत्यण्, तत्र 'पाप्मे' पद्मसम्बन्धिनि । कं गृहयन्ति करहाट-पद्मादयो
जलोत्था, तान् अटति—प्राप्नोति करहाटः; कीर्यते वा, "कपाट-विगट-" [हैमोणादिसू०
१४८] इत्याटे निपात्यते । शिनोति—दारयति क्ष्मां शिफा, तालव्यादिः, "शफ-
कफ-शिफा-गोफादयः" [हैमोणादिसू० ३१६] इति फप्रत्यये निपात्यते ।

शालूकमौत्पले ।

25 "शल गतौ" शलति शालूकम्, "गल्यणेर्गित्" [हैमोणादिसू० ५९]
इत्यूकः । उत्पलानामिदमौत्पलम्—उत्पलसम्बन्धि, तत्र । आह च—

पद्ममूलं तु शालूकं शकलं करहाटकम् ।

शालीनं पद्मकन्दं तु जलादकं निगद्यते ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १६३] इति ।

30 अनयोल्लोके 'पद्ममूल' इति प्रसिद्धिः ।

पद्मबीजे तु पद्माख्यं पद्मकर्कटिकेत्यपि ॥३३४॥

पद्मानां बीजं पद्मबीजम्, तत्र । पद्ममित्याख्याऽस्य पद्माख्यम् । पद्मानां कर्कटी पद्मकर्कटी, स्वाधिके के पद्मकर्कटिका । आह च—

पद्मबीजं तु गालोडचं पद्माहं पद्मकर्कटी ।

[ध्रुव० वर्ग ४ श्लो० १५९] इति ।

5

एतस्य लोके 'गंठ' इति प्रसिद्धिः ॥३३४॥

वारिपण्यां तु पानीया पृष्ठगा कुम्भिका दृढः ।

वारि पिपत्ति वारिपर्णी, "चिकण-कुक्कण-" [हैमोणादिसू० १९०] इत्यनेन निपात्यते, तस्याम् । पीयते पानीया । पृष्ठं गच्छति पृष्ठगा । कुम्भोऽस्त्यस्याः कुम्भिका, "अतोऽनेकस्वरात्" [सिद्ध० ७.२.६] इतीक ।

10

"कुम्भीको वारिपर्णः स्यात्" । [ ] इत्येके ।

"हठ बलात्कारे" हठति हठः, अच् । यदाह—

"हठोऽम्बुपर्ण्यां प्रसभे" [हैमानेका० श्लो० १२४] इति ।

'फंगा' नाम शाकम् । 'शूषा' इत्येके ।

जलशूके जलनीली नीली शैवाल-शैवले ॥३३५॥

15

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते निघण्टुशेषे

तृतीयो लताकाण्डः ॥

जलस्य शूकमिव जलशूकम्, पुं-क्लीबलिङ्गः, तत्र । जलं नीलयति जलनीली, अण् प्रत्ययः, "णील वर्णे" नीलयति नीली, अच्, गौरादित्वाद् ङी, नीलवर्णा वा ।

शेते अम्भसि शैवालम् शैवलम्, "शीढस्तलक्-पाल-बालण्-वलण्-बला" [हैमो- 2(1) णादिसू० ५०१] इत्यनेन बालण्-वलण्प्रत्ययौ । शैवालमिति तु शैपालेत्यस्य जपादित्वाद् बत्वे साधु । शैवलं शैपालं शैवलं च नीलिकाख्येयम् ॥३३५॥

॥ इति श्रीमद्बृहत्सूत्रतरंगच्छे श्रीजिनराजसूरिर्निष्पद्यश्रीजयसागरमहो-

पाध्यायपट्टानुक्रमवाचनाचार्यधुर्यश्रीभानुमेलाणिशिष्यसमस्त-

प्रशस्तग्रन्थावलीविचक्षणश्रीज्ञानविमलोपाध्यायशिष्य-

25

वाचनाचार्यश्रीश्रीबल्लभगणिविरचितायां

श्रीहेमचन्द्राचार्यकृतनिघण्टुशेषटीकायां लताकाण्डः

तृतीयः समाप्तः ॥३॥

[चतुर्थः शाककाण्डः]

॥ अहम् ॥ अथ चतुर्थं प्रस्तावप्राप्तं शाककाण्डं व्याक्रियते—

शतपुष्पायां तु घोषा शताह्वा माधवी मिसिः^१ ।

अतिच्छत्रा छत्रपुष्प्यवाक्पुष्पा कारवी सहा ॥३३६॥

- १ शतं—बहूनि पुष्पाण्यस्याः शतपुष्पा, “असत्काण्ड-प्रान्त-शतैकाऽञ्च. पुष्पात्” [सिद्ध० २.४.५६] इति अञ्चो वर्जनाद ङीर्न भवति, तस्याम् । घोषति घोषा । शतमित्याह्वाऽस्याः शताह्वा । मधुन इयं माधवी, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् । “मिश्र मश रोपे च” नालव्यान्ताविमौ, मिश्रयते मिसिः, “नाम्युपान्त्य-” [हैमोणादिसू० ६.०९] इति किदि., पृषोदरादित्वाद दन्त्य सकार, 10 जीलिङ्गः । छत्रमतिकान्ता अतिच्छत्रा । शतच्छत्राऽपि । छत्राकाराणि पुष्पाण्यस्याः छत्रपुष्पी, “असत्काण्ड-प्रान्त-” [सिद्ध० २.४.५६] इति ङीर् । अवाञ्चि—अधोमुखानि पुष्पाण्यस्याः अवाक्पुष्पा, “असत्काण्ड-प्रान्त-शतैकाऽञ्चः पुष्पात्” [सिद्ध० २.४.५६] इति सूत्रेण अञ्चो वर्जनाद ङञभावः । आबन्त एवायम् । कारोरिय कारवी कर्मण्या, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] 15 इत्यण् । सहते सहा । आह च—

शतपुष्पा मिसिघोषा शिफका माधवी शिफा ।

अतिच्छत्रा त्वाक्पुष्पा शताह्वा कारवी स्मृता ॥

[धन्व० वर्ग २ श्लो० १] इति ।

तथा च—

25

शतपुष्पा शतच्छत्रा[अतिच्छत्रा] मधुरा मिसिः ।

अवाक्पुष्पा कारवी च [अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० १५२] इति ।

एतस्या लोके ‘सोमा’ इति प्रसिद्धिः ॥३३६॥

जीरके तु कणाऽज्जजी जरणः कणजीरकः ।

१ मिसि मि० ॥ २ पुष्पाऽवाक्पु० नि० ॥

जयति मन्दाप्रित्वं जीरः “चि-जि-शुसि-” [हैमोणादिसू० ३९२] इति रो दीर्घत्वं च, स्वार्थिके के जीरकः, पुं-क्लीबलिङ्गः, तत्र । कणाः सन्त्यस्यां कणा, स्त्रीलिङ्गोऽयम् । अजं-स्वाभाविकं मन्दाग्नित्वमजति-क्षिपति अजाजी, लिहादित्वादचि अजेर्वा न भवति, स्त्रीलिङ्गः । जीर्यते अनेन जरणः, पुंलिङ्गः । कणोपलक्षितो जीरकः कणजीरकः । आह च—

शुक्लाऽजाजी कणाऽऽख्याता दीर्घकः कणजीरकः ।

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘श्वेतजीरा’ इति प्रसिद्धिः ।

कृष्णेऽस्मिन् कारवी पृथ्वी सुगन्धा सुषवी पृथुः ॥३३७॥

कुञ्ची कालोपकालोपकुञ्चिकोत्कुञ्चिकाऽपि च ।

10

‘कृष्णे’ श्यामे ‘अस्मिन्’ जीरके कारोरियं कारवी, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६३.१६०] इत्यण् । पृथ्वी बृहत्कणा । शोभनो गन्धोऽस्या सुगन्धा । सुष्ठु सुवति सुषवी, अचि गौरादित्वाद डी । पृथुः बृहत्कणत्वात् ॥३३७॥

“कुञ्च च कौटिल्या-ऽन्पीमावयो” कुञ्चति कुठची । काला वर्णेन । उप-कालयति उपकाला । उपकुञ्चति-अन्पीकरोति उपकुठिचका । उकुञ्चति उत्कु-
कुञ्चिका । आह च —

कुञ्चिका चोपकुञ्ची च कालिका चोपकालिका ।

सुषवी कुञ्चिका कुञ्ची पृथ्वी कृष्णे च जीरके ॥

[धन्व० वर्ग २ श्लो० ५९] इति ।

एतस्य लोके ‘कालउ जीरउ’ इति प्रसिद्धिः ।

20

रसोने लघुनो म्लेच्छकन्दोऽरिष्टो महौषधम् ॥३३८॥

महाकन्दः

अन्लेन रसेन ऊनो रसोनः, पञ्चरसत्वात् । यद् व्याडिः—

ऊनोऽम्लेन रसेनेति रसोनस्तेन कीर्तितः ।

[ ] इति ।

25

तत्र । लघ्यते-अमिलयते लघुनः, “लघेः ञ च” [हैमोणादिसू० २८९] इत्युनः प्रत्ययः तालयः शकारश्चान्तादेशः । [पुं-क्लीबलिङ्गावेतौ ।] म्लेच्छानां प्रियः कन्दो म्लेच्छकन्दः । न रिप्यते अरिष्टः । महौषधं रोगजित्वात् ॥३३८॥

महांथासौ कन्दश्च महाकन्दः । आह च —

अथ महौषधम् ।

लशुनं गृञ्जनारिष्ट-महाकन्द-रसोनका ॥

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० १४८] इति ।

एतस्य लोके 'लहसणु' इति प्रसिद्धिः ।

अपरोऽप्येष गृञ्जनो दीर्घपत्रकः ।

'अपर.' अन्य 'एष' रमोन गृञ्ज्यते-कुत्सितः गन्धते गृञ्जनः, पुं-क्लीब-
लिङ्ग । दीर्घं पत्रमस्य दीर्घपत्र, के दीर्घपत्रकः ।

पलाण्डौ यवनेष्टः स्यात् सुकन्दो वक्त्रदूषणः ॥३३९॥

10 **हरणः**

पिपर्त्तिं धातून् पलाण्डुः, "केवयु-सुरण्यु-" [हैमोणादिसू० ७४६] इति उप्रत्यये
निपात्यते, "पल गतौ" पलति वा पलाण्डुः, "पलि-मृ-यामाण्डु-कण्डुकौ" [हैमोणादि-
सू० ७६७] इत्याण्डुः प्रत्ययः, तत्र । यवनानाम् दृष्टो यवनेष्टः । गोभन कन्दोऽस्य
सुकन्दः । वक्त्रं दूषयति वक्त्रदूषणः ॥३३९॥

15 हरति हरणः । आहुश्च—

पलाण्डुर्यवनेष्टश्च सुकन्दो मुखदूषण ।

हरण [घन्व० वर्ग ४ श्लो० ७१] इति ।

एतस्य लोके 'डंगली' इति प्रसिद्धिः ।

स तु हरितो लतार्को दुर्दुमोऽपि च ।

21 'तु.' पुनरर्थे । 'स' पलाण्डु 'हरित' नीलः लतार्को लतार्कस्य । दुष्टो
दुमो दुर्दुमः, अपवित्रत्वात् । आह च—

अन्यः पलाण्डुस्तु लतार्का दुर्दुमश्च स ।

[घन्व० वर्ग ४ श्लो० ७१] इति ।

सुश्रुतत्त्वाह—

25 लशुनो दीर्घपत्रश्च पिच्छागन्धो महौषधम् ।

फरण्यश्च पलाण्डुश्च लवतर्का परारिका ।

गृञ्जनं यवनेष्टश्च पलाण्डोर्दश जातयः ॥

[ ] इति ।

ससलायां बहुफेना सातला विमला मता ॥३४०॥

सारी मरालिका दीप्ता फेना चर्मकसा यवा ।

सपति-समवैति सप्तला, “मुरलोरल-” [हैमोणादिसू० ४७४] इत्यले निपात्यते, तस्याम् । बहुव० फेनाभा बिन्दवोऽस्या बहुफेना । सातं-सुखं लाति सातला, “कचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति ड । विगतो मलोऽस्या विमला ॥३४०॥ 5

सारयति सारी । मरालिका(१ ली)-हंसी, सैव मरालिका । अत एव दीप्ता । फेनाभा बिन्दव सन्यस्यां फेना । चर्मणि कसा अस्याः चर्मकसा । यूयते यवा । आह च—

सातला ससला सारी विपुला विमलाऽमला ।

बहुफेना चर्मकसा फेना दीप्ता रसालिका ॥

10

[ध्रुव० वर्ग १ श्लो० २३८] इति ।

एतस्या लोके ‘माथरि’ इति प्रसिद्धिः ।

प्रसारण्यां चारुपर्णी भद्रपर्णी प्रतानिका ॥३४१॥

भद्रबला भद्रलता भद्रकाली महाबला ।

सौरणा सरणा सुप्रसरा राजबला च सा ॥३४२॥

15

प्रसार्यतेऽनया प्रसारणी, “करणा-ऽऽधारे” [सिद्ध० ५.३.१२९] इत्यनट्, तस्याम् । चारुणि पर्णान्यस्या चारुपर्णी । भद्राणि पर्णान्यस्या भद्रपर्णी । प्रतानोऽस्त्यस्याः प्रतानिका, “अनोऽनेकत्वात्” [सिद्ध० ७.२.६] इतीकः ॥३४१॥

भद्रं बलमस्या भद्रबला । [भद्रा चासौ लता च] भद्रलता । भद्रा चासौ काली च भद्रकाली । महद्बलमस्या महाबला । सारयति सारणा । सरतीव अम्भः 20 सङ्कोचाद् निर्वर्तते गमनया सरणा । “सरणी” इति युक्तं पाठः । इति क्षीरस्वामी । शोभनं प्रसरोऽस्या सुप्रसरा । राजरूपा-मुख्या बला-बलकृद् राजबला । आह च—

प्रसारणी सुप्रसरा सरणी सारणी च सा ।

चारुपर्णी राजबला भद्रपर्णी प्रतानिका ॥

[ध्रुव० वर्ग १ श्लो० २८९] इति ।

25

एतस्या लोके ‘प्रसारणी’ इति प्रसिद्धिः ॥३४२॥

१ बिन्दुलामली नि० ॥ २ चर्मकसा नि० ॥ ३ सारणी सुप्रसरा च राजबला च साऽपि च नि० ॥

ब्राह्म्यां वयःस्था मत्स्याक्षी ब्राह्मणी सोमवल्लरी ।
सरस्वती सत्यवती सुस्वरा ब्रह्मचारिणी ॥३४३॥

- ब्राह्मीव ब्राह्मी, पावनत्वात्, तस्याम् । वयसि निघ्ननि वयःस्था, “स्था-
पा-स्ता-त्र-” [सिद्ध० ५.१.१४२] इति कः, वयसः स्थैर्यवृत् । मत्स्याक्षी
५ मत्स्याक्षिपुष्पी । ब्रह्मण इयं ब्राह्मणी, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०]
इत्यण् । सोमस्य वल्लरी सोमवल्लरी । सर-प्रसरणमस्यस्या सरस्वती । सत्यम-
स्यस्या सत्यवती । शोभन स्वरोऽस्या सुस्वरा. “ओस्वृ शब्दोपतापयो.” सुष्ठु
सुतरां वा स्वरनि सुस्वरा इति वा । ब्रह्म चरतीत्येवंगोला ब्रह्मचारिणी ।
आह च—

- 10 ब्राह्मी सरस्वती सोमा सत्याहा ब्रह्मचारिणी ।

[ ] इति ।

एतस्या लोके ‘ब्राह्मी’ इति प्रसिद्धि ॥३४३॥

सूरणे कण्डुरः कन्दोऽर्शोघानी चित्रदण्डकः ।

- सूयते-प्रेर्यते सूरणः. “चिकण-कुक्कण ” [हैमोणादिम् १९०] इत्यण् निपा-
15 त्यते, तत्र । कण्डं गति कण्डुरः. पृषोदरादित्वात् साधु । कन्धते-इष्टयते कन्दः,
[पुं-स्त्रीबलिङ्ग] । अर्शां घातयति अर्शोघानी । चित्रो दण्डोऽस्य चित्रदण्ड, स्वार्थिके
के चित्रदण्डकः । एतस्य लोके ‘मृगकन्द’ इति प्रसिद्धि ।

वृद्धदारके स्वावेगी जीर्णबालक जुङ्गकौ ॥३४४॥

अजाण्डी च ऋक्षगन्धा स्यादन्तःकोटपुष्पपि ।

- ५0 वृद्धं-वृद्धत्वं दारयति वृद्धदारकः वृद्ध दारकीकुरुते इति वा, पृषोदरादि-
त्वात्, तत्र । आ समन्ताद् वङ्गोऽस्य स्वावेगी. वृद्धत्वात्. उद्वेजको वा । जीर्णा
बाला अस्य जीर्णबाल. स्वार्थिक के जीर्णबालकः । “युगु जुगु वुगु वर्जने”
चवर्गीयादिरयम्, जुङ्गति जुङ्ग अच्. स्वार्थिके क जुङ्गकः ॥३४४॥

- अजस्येव अण्डानि-अस्थीन्यस्या अजाण्डी । छगलाण्डीत्यपि । ऋक्षवद्
25 गन्धयति ऋक्षगन्धा । “वृक्षगन्धा” इति च पाठभेदः” इति क्षीरस्वामी ।
अन्तःकोटे पुष्पाण्यस्या अन्तःकोटपुष्पी । आह च—

वृद्धदारक आवेगी जुङ्गको जीर्णबालकः ।

अन्तःकोटरपुष्पी स्यादजाण्डी छालाण्डचपि ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १०७] इति ।

एतस्य लोके 'वृद्धारा' इति प्रसिद्धिः ।

सुवर्चलायां मण्डूकी बदराऽऽदित्यवल्लभा ॥३४५॥

5

मण्डूकपर्ण्यर्कभक्ताऽऽदित्यवल्ली सुखोद्भवा ।

सुपु बर्चते सुवर्चला, "मुरलोरल-" [हैमोणादिसू० ४७४] इत्यले निपा-
त्यते, सुपु बर्चते सुवर्च —अभिदीपनम्, तल्लानीति वा, तस्याम् । मण्डति मण्डयते वा
मण्डूकी, "मृ-मन्यञ्जि-" [हैमोणादिसू० ५८] इत्यूकः, गौरादित्वाद् ङी । "बद
न्धैर्धे" बदति बदरा, "ऋच्छि-चटि-वटि-" [हैमोणादिसू० ३९७] इत्यरः । 10
आदित्यस्य वल्लभा आदित्यवल्लभा ॥३४५॥

मण्डूक इव पर्णान्यस्या मण्डूकपर्णी, "पाक-कर्ण-पर्ण-" [सिद्ध० २.४.५५]
इति ङी । अर्कस्य भक्ता अर्कभक्ता । आदित्यप्रिया वल्ली आदित्यवल्ली ।
मुखमुद्भवति अस्या सुखोद्भवा । आह च —

सुवर्चलाऽऽदित्यकान्ता मूर्धभक्ता सुखोद्भवा ।

15

मण्डूकपर्णी मण्डूकी बदराऽऽदित्यवल्लयपि ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ९८] इति ।

एतस्या लोके 'मूर्चलि' इति प्रसिद्धिः ।

भृङ्गराजे भृङ्गरजो भृङ्गारः केशरञ्जनः ॥३४६॥

भृङ्गारको भेकरजो भृङ्गो मार्कव इत्यपि ।

20

भृङ्गवद राजते भृङ्गराजः, तत्र । भृङ्गवद रञ्जयति—कृष्णीकरोति भृङ्गरजः,
अचि प्रत्यये पृषोदरादित्वान्नलोपः । भृङ्गान् इयति भृङ्गारः । केशान् रञ्जयति
केशरञ्जनः ॥३४६॥

अङ्गति अङ्गारकः "अग्यङ्गि-" [हैमोणादिसू० ४०५] इति आरे स्वार्थिके
के च साधुः । भेकवद रञ्जयति भेकरजः, अचि प्रत्यये पृषोदरादित्वात् साधुः । 25
भृङ्गराजैकदेशे भृङ्गः, यथा सत्या सत्यभामेत्यादिवत् ; बिभर्ति वा भृङ्गः, "भृ-भृभ्यां
नोऽन्तश्च" [हैमोणादिसू० ९४] इति ग । मर्कति-सम्पृच्यते मार्कवः "कैरव-भैरव-"
[हैमोणादिसू० ५१९] इत्ये निपात्यते । आह च—

भृङ्गराजो भृङ्गरजो मार्कवो मृङ्ग एव च ।

अङ्गारको मेकरजो भृङ्गार' केशरञ्जन' ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ११] इति ।

एतस्य लोके 'भांगरउ' इति प्रसिद्धि ।

५ कासमर्दे त्वरिमर्दः कालं कनक-कर्कशौ ॥३४७॥

कासं मर्दयति कासमर्दः, तत्र । अगीन् मर्दयति अरिमर्दः । कालं वर्णेन ।
कनति—दीप्यते कनकः । कर्क श्यति कर्कशः । आह च—

कासमर्दोऽरिमर्दश्च कासाणि कर्कशस्तथा ।

कालं कनक इत्युक्तं स च स्यात् कासमर्दक ॥

10

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ११८] इति ।

एतस्य लोके कासदउ' इति प्रसिद्धि ॥३४७॥

वास्तुके तु शाकज्येष्ठः प्रवालः क्षारपत्रकः ।

शाकवीरो वीरशाकस्तान्नपुष्पः प्रसादकः ॥३४८॥

वमन्त्यस्मिन् गुणा इति वास्तुकम्, "कञ्चुकाशुक-" [हैमोणादिम् ०५७]

15 इत्युके निपातनात् साधु, तत्र । शाकेषु ज्येष्ठः शाकज्येष्ठः । प्रवर्तति प्रवालः, "वा
ज्वलादि-" [सिद्ध ०५.१.६२] इति ण । क्षारं पत्रमस्य क्षारपत्रः, के क्षारपत्रकः ।
शाकानां मध्ये वीर इव प्रधानत्वात् शाकवीरः । वीरश्चासौ शाकश्च वीरशाकः ।
तान्नाणि पुष्पाण्यस्य तान्नपुष्पः । प्रमादयति प्रसादकः । आह च—

वास्तुक क्षारपत्र स्याच्छाकवीरः प्रसादक ।

२।

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'वथुआ' इति प्रसिद्धि ॥३४८॥

पालङ्क्यायां तु पालक्या क्षुरिका मधुसूदनी ।

पालयति पालङ्क्या. "गिम्ब्या-SSम्या-SSत्र-" [हैमोणादिम् ०३६४] इति ये
निपात्यते, तस्याम् । पालके साधु पालक्या "तत्र साधौ" [सिद्ध ० ७.१.१५]

३। इति य, पाल्यते इति वा, "गिम्ब्या SSम्या-SSद्वय-" [हैमोणादिम् ० ३६४] इति
ये निपातनात् साधु । क्षुरिणि क्षुरी, के क्षुरिका. क्षुरिकेव वा क्षुरिका । मधु माधुर्यं
सूदते मधुसूदनी । आह च—

१ कतककर्कश नि० ॥ २ शाकज्येष्ठ नि० ॥

पालङ्क्या वास्तुकाकारा क्षुरिका चौरितच्छदा ।

[ ] इति ।

एतस्या लोके 'पलाङ्क' इति प्रसिद्धिः ।

जीवन्त्यां स्याज्जीवनीया जीवनी जीववर्धनी ॥३४९॥

मङ्गल्यनामधेया च शाकश्रेष्ठा यशस्करी ।

5

जीवतादिति जीवन्ती, "रुहि-नन्दि-" [हैमोणादिसू० २२०] इति टिदन्तः, तस्याम् । जीव्यतेऽनया जीवनीया, बाहुलकात् करणेऽन्यनीयः । जीव्यतेऽनया जीवनी, "करणाऽऽधारे" [सिद्ध० ५.३.१२९] इत्यनद् । जीवस्य वर्धनी जीववर्धनी ॥३४९॥

मङ्गल्यमिति नामधेयमस्या मङ्गल्यनामधेया । शाकमन्ये श्रेष्ठा शाकश्रेष्ठा । यशः करोति यशस्करी । आह च—

10

जीवन्ती जीवनीया च जीवनी जीववर्धनी ।

मङ्गल्यनामधेया च शाकश्रेष्ठा यशस्करी ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० १४०] इति ।

एतस्या लोके 'दोडी' इति प्रसिद्धिः ।

स्यादम्ललोणिकायां तु चाङ्गेरी चुक्रिका रसा ॥३५०॥

15

अम्बष्ठाऽम्बोटिका दन्तशठा लोलाऽम्ललोलिका ।

नरेन्द्रमाला क्षुद्राम्ली चतुष्पर्णी च लोणिका ॥३५१॥

अम्बेन लुनाति अम्ललोणिका, पृषोदरादित्वात् साधुः, तस्याम् । चाङ्गं—दन्त-पटुत्वमीरयति चाङ्गेरी । चुक्रन्ते—व्यथन्तेऽस्या चुक्रिका, णके आप् । रस्यते—आस्वाद्यते रसा ॥३५०॥

20

अम्बे तिष्ठति अम्बष्ठा, "शो-ऽम्बा-ऽम्ब-सञ्चया-ऽप-द्वि-त्रि" [सिद्ध० २.३.३०] इत्यादिना स्थगन्दसम्बन्धिनः सकारस्य षो भवति, "स्था-पा-स्ना-त्र-क" [सिद्ध० ४.१.१४२] इति कः प्रत्ययः । अम्बमटति अम्बोटिका, पृषोदरादित्वात् साधुः । दन्ताः शठाः अस्याः दन्तशठा । "लोडु उन्मादे" लोडति लोला, ड-ल्योरैक्यात् । अम्बेन लोला अम्ललोला, के अम्ललोणिका । [. . .] नरेन्द्रमाला । क्षुद्रा २१ चासी अम्ली च क्षुद्राम्ली । चत्वारि पर्णान्यस्या चतुष्पर्णी । लुनाति लोणिका, पृषोदरादित्वात् । आह च—

क्षुद्राम्लिका तु चाङ्गेरी लोणिका चाऽम्ललोणिका ।
लोला लोडा चतुष्पर्णा सैव दन्तगठा मता ॥

[धन्व० वर्ग ५ श्लो० ३६] इति ।

तथा च --

१ चाङ्गेरी चुक्रिका दन्तगठाऽम्ब्राऽम्ललोणिका ।

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० १४०] इति ।

एतस्या लोके 'आंबउत्री' इति प्रसिद्धिः ॥३५१॥

तण्डुलीये मेघनादस्तण्डुली तण्डुलेरकः ।

गण्डीरको रक्तकाण्डो विषहार्यल्पमारिषः ॥३५२॥

1) तण्डुलेभ्यो हितस्तण्डुलीयः, "हविर्गन्धमेदापूपादेर्या वा" [सिद्ध० ७.१.२९]

इतीय, ताडयति दोषान् इति वा, "गय-हृदयादयः" [हैमोणादिसू० ३७०] इत्यये

निपात्यते, तत्र । मेघस्येव नादोऽस्मात् मेघनादः । तण्डुलाः सन्त्यस्य तण्डुली ।

तण्डुलान् ईरयति द्रावकत्वात् तण्डुलेरः, स्वार्थिके के तण्डुलेरकः । गण्डी-प्रन्थिम्

ईरयति गण्डीरः, स्वार्थिके के गण्डीरकः । रक्त काण्डोऽस्य रक्तकाण्डः । विषं

हरति विषहारी । अन्यं मृणाति-हिनस्ति अल्पमारिषः, "अमि-मृभ्या णित्" [हैमो-

णादिसू० ५४९] इति इष । आह च—

तण्डुलीयक उद्दिष्टश्चण्डाला तण्डुलेरकः ।

गण्डीरस्तण्डुली बीजो मेघनादो घनस्वन ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ११६] इति ।

20 एतस्य लोके 'तण्डुलेजा' इति प्रसिद्धिः ॥३५२॥

शमठे तु तोयवृत्तिर्गण्डीरस्तोयमञ्जरी ।

समष्टिला शोषहरी जलापामोर्ग ओलकः ॥३५३॥

शाम्यति शमठः, "मृ-जृ-शृ-कर्म्यमि-रमि-रपिभ्योऽठः" [हैमोणादिसू० १६७]

इति बहुवचनाद् अठ प्रत्ययः, तत्र ! तोये पानीये वृत्तिः—वर्धनमस्य तोयवृत्तिः ।

2) गण्डीन्-प्रन्थीन् ईरयति गण्डीरः । तोयस्य मञ्जरी तोयमञ्जरी । सम्यगस्थीनि लाति

समष्टिला साण्डत्वात्, पृषोदरादित्वात् साधु । समष्टिलानाम शाकम् । यन्माला—

"गण्डीरो नाम समष्टिला" [

] इति ।

शोषं हरति शोषहरी । जले जलस्थ वा अपामार्ग इव जलपामार्गः । “उल दाहे” सौत्रं, ओलति ओल, के ओलकः, त्रयोदशस्वरदिरयम् ॥३५३॥

अन्यस्तु स्थलगण्डीरः कर्बुरष्टकदेशजः ।

‘तुः’ पुनरर्थे । ‘अन्य’ अपर स्थलस्य गण्डीरः स्थलगण्डीरः । कर्बुरो वर्णेन । टकदेशे जातः टकदेशजः ।

काकमाच्यां तु कामाची काकमाहा च वायसी ॥३५४॥

काकवद् मचते-वर्णेन सम्युच्यते काकमाची, तस्याम् । पृषोदरादित्वान्मध्यक-कारलोपे कामाची । काकस इत्याह्वाऽस्याः काकसाहा । वायसवर्णत्वाद् वायसी । आह च—

काकमाची भ्वाह्ममाची काकसाहा च वायसी ।

10

कट्वी कटुफला चैव रसायनवरा स्मृता ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० २१] इति ।

एतस्या लोके ‘कमाड’ इति प्रसिद्धिः ॥३५४॥

श्रीहस्तिन्यां तु भूरण्डी कुरण्डी कास्मरीरिपुः ।

हस्तिनी हस्तिकर्णपत्रा, श्रीयुक्ता हस्तिनी श्रीहस्तिनी, तस्याम् । भुवि रोहति 15
भूरण्डी “पिचण्डैरण्ड-” [हैमोणादिम्० १७६] इत्यण्डे निपात्यते । कौ रोहनि कुरण्डी. “पिचण्डैरण्ड-” [हैमोणादिम्० १७६] इत्यण्डे निपात्यते । कास्मर्या रिपुः कास्मरीरिपुः । श्रीहस्तिनीनामानि ।

सुनिषण्णे सूचिपत्रः स्वस्तिकः शितिवारकः ॥३५५॥

‘श्रीवारकः’(श्रीवारकः/शितिवारो वितुन्नः कुक्कुटः शितिः ॥ 20

सुष्ठु सुतरा वा निषीदनि स्म सुनिषणः, तत्र । मूच्याकाराणि पत्राण्यस्य सूचिपत्रः । स्वस्ति कायनि स्वस्तिकः । गिति वारयति शितिवारकः ॥३५५॥

अथ वृणीते श्रीवारकः (‘श्रीवागकः) । गिति वृणोति शितिवारः । वितुषते स्म वितुन्नः । “कुकि वृकि आदाने” कुक्यते कुक्कुटः, “नर्कुट-कुक्कुट-” [हैमोणा-दिम्० १५५] इत्युटे निपात्यते । श्यायते स्यति वा शितिः । आह च— 25

शितिवारः सूचिपत्रः गैल्याच(‘मूच्याह्वा) सुनिषणकः ।

श्रीवासकः गितिवारः स्वस्तिकः कटुक(‘ कुक्कुटः) शिखी ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० १५५] इति ।

१ ०हा वृषायणी नि० ॥ २ भूरण्डी कुरण्डी नि० ॥ ३ शितिवारकः नि० ॥ ४ श्रीवारकः शिति० नि० ॥

एतस्य लोके 'षडकृतिः' इति प्रमिद्धि ।

मूलके तु महाकन्दो रुचिष्यो हस्तिदन्तकः ॥३५६॥

वस्त्रिका नीलकण्ठश्च 'सेकिमो हरिपर्णकः ।

“मूल प्रणिष्टाया” मूलनि मूलम्. मूयते वा “शुक्र गी मूयः मित्र” [हैमो-
णादिसू० ४६३] इति किञ्च, तदेव मूलकम्, पुं-क्लीबलिङ्ग, तत्र । महांश्चासौ
कन्दश्च महाकन्दः । रोचते रुचिष्यः, “रुचि-मुजिभ्या क्तिष्य ” [हैमोणादिसू०
३८४] इति किदिष्य । हस्तिदन्तप्रतिरूपि हस्तिदन्तकम्, पुं-क्लीबलिङ्ग ॥३५६॥

वस्त्रप्रतिरूपि वस्त्रिका । नील कण्ठोऽस्य नीलकण्ठः । सेकेन निर्वृत्त.
सेकिमः. “भावादिसम” [मिद्र० ६.४.२१] इतीम । हरि-नील पर्णमस्य हरि
पर्ण, स्वार्थिके कं हरिपर्णकः । आह च

मूलक हरिपर्णं च वस्त्रिका क्षारमेव च ।

नीलकन्दं महाकन्दं रुचिष्य हस्तिदन्तकम् ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ३३] इति ।

एतस्य लोक 'मूला' इति प्रमिद्धि ।

15 चाणक्यमूलके शालामर्कटो मरुसम्भवः ॥३५७॥

विष्णुगुप्त-मतो 'मिश्रो बालेयो मर्कटोऽपि च ।

चाणक्यस्य मूलकं चाणक्यमूलकम्, तत्र । शालाया मर्कट इव शालाम-
र्कटः । मगै सम्भवति मरुसम्भवः ॥३५७॥

‘विष्णुगुप्तमत’ इति विष्णुगुप्ताद् गुप्त-मतशब्दौ योज्येते, तेन विष्णुगुप्तः
20 विष्णुमतः । “मिश्रणं सम्यचने” मिश्रयते मिश्रः । बलने बालेयः, “गय-हृद-
यादयः” [हैमोणादिसू० ३७०] इति साधु । मर्कं सौत्रो गन्धर्षः, मर्कति
मर्कटः, “दिव्यवि-” [हैमोणादिसू० १४२] इत्यट । आह च -

चाणक्यमूलकं चान्यं बालेय मरुसम्भवम् ।

शालामर्कटमिश्रं च विष्णुगुप्तमनन्तकम् ॥

25 [धन्व० वर्ग ४ श्लो० ३५] इति ।

बृहन्मूलकोऽयम् ।

हिलमोच्यां शङ्खधरा जलब्राह्मी च मोषिका ॥३५८॥

१ वुस्तिका नि० ॥ ० ‘सेकिम’ इत्यभिधानचिन्तामणौ स्वोपहटीकाया च ॥ ३ ० मिश्र
स्याक्यो नि० ॥

हिलद-वीर्याद् मोचयति हिलमोची, तस्याम् । शङ्खं भरति शङ्खधरा ।
जलस्य ग्राही जलग्राही । मोचयति मोचिका ॥३५८॥

कलम्ब्या तु शतपर्वा 'कडम्बी वायसी च सा ।

कलम्बतेऽस्याः कलम्बी, तस्याम् । शतं-बहूनि पर्वाण्यस्याः शतपर्वा । “कड
मदे” कडति कडम्बी, “कृ-कडि-कटि-कटेरम्बः” [हैमोणादिसू० ३२१] इत्यम्बः । ५
वायसी कर्णेन ।

कारवेले तु सुषवी कटिल्लो मृदुपर्णकः ॥३५९॥

“वेल्ल गतौ” कारणेन वेल्लति कारवेल्लः, तत्र । सुष्ठु सूयते सुषवी,
अच् । कटिं लाति कटिल्लः, [पृषोदरादित्वात् द्वित्वम्], कटति-आवृणोति
वा, “भिल्ला-ऽच्छभल्ल” [हैमोणादिसू० ४६४] इति छे निपात्यते । मृदूनि 10
पर्णान्यस्य मृदुपर्ण, के मृदुपर्णकः । यदाह—

अथ कारवेल्लः कटिल्लकः ॥

सुषवी च

[अमर० का० २ वर्ग ४ श्लो० १५४-५५] इति ।

तथा च—

15

कारवेल्लं कटिल्लं स्यादुष्मकाण्डं सुकाण्डकम् ।

कारवल्ली वारिवल्ली बृहद्वल्यपरा मृता ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘कारेली’ इति प्रसिद्धिः ॥३५९॥

पटोले तु पाण्डुफलः कुलकः कर्कशच्छदः ।

20

राजीफलः कफहरो राजमान्योऽमृताफलः ॥३६०॥

“पट गतौ” पटति इति पटोलः, “पटयति सरलत्वात्” इति क्षीरस्वामी,
“कटि-पटि-” [हैमोणादिसू० ४९३] इत्योलः, पुं-स्त्रीलिङ्गः, तत्र । पाण्डूनि फलान्यस्य
पाण्डुफलः । कोलति-संस्थायति कुलकः, “ध्रु-धृन्दि-रुचि-तिलि-पुलि-कुलि” [हैमोणा-
दिसू० २९] इत्यादिना किदकः । कर्कशानि छदान्यस्य कर्कशच्छदः । राज्याकारं 25
फलमस्य राजीफलः । कफं हरति कफहरः । राज्ञां मान्यो राजमान्यः ।
अमृतानि फलान्यस्य अमृताफलः, पृषोदरादित्वाद् दीर्घः । आह च—

१ कलम्बुवायसी नि० ॥ २ कारवेल्यां तु नि० ॥ ३ राजमान्यमृतां नि० ॥

पटोलः कुलकं प्रोक्तं पाण्डुरः कर्कशच्छदः ।

राजीफलं पाण्डुफलो राजमान्योऽमृताफलः ॥

[धन्व० वर्ग १ प्रो० ४९] इति ।

एतस्य लोके 'पटोल' इति प्रसिद्धिः ॥३६०॥

5 कर्कोटे तु किलासघ्नस्तित्तपत्रः सुगन्धकः ।

करोति किलासहिंसा कर्कोटः, "कपोट-बकोट-" [हैमोणादिसू० १६१]
इत्योटे निपात्यते, तत्र । किलासं हन्ति किलासघ्नः । तित्तं पत्रमस्य तित्तपत्रः ।
सुष्ठु गन्धयति सुगन्धकः, णकप्रत्ययः ।

एतस्य लोके 'कर्कोडा' इति प्रसिद्धिः ।

10 कूष्माण्डके तु कर्कारुः

"कुषश्च निष्कर्षः" कूप्यते कूष्माण्डः, "पिचण्डैरण्ड-" [हैमोणादिसू० १७६]
इत्यण्डे निपात्यते, के कूष्माण्डकः, को उष्मणा अनितीति वा, कुत्सित उष्मा अण्डेषु-
बीजेष्वस्य वा, पित्तकात्स्वात्, तत्र । कर्किः सौत्र, कर्कति कर्कारुः, पुल्लिङ्ग, "कर्केरारु"
[हैमोणादिसू० ८१३] इत्यारु, उकागन्त, "करोति तृप्तिं कर्कः, इयन्ति अरुः"
15 "रुचिर्ति-" [हैमोणादिसू० ९९७] इत्युस् प्रत्यय, बस्तिशोधनः सरन्वात्, कर्क-
श्चासावरुश्चेति वा, उसन्तोयम्" इत्यपरे ।

कालिङ्ग्यां बहुपुत्रिका ॥३६१॥

कलिङ्गे भवा कालिङ्गी, "भवे" [सिद्ध० ६३.१२३] इत्यण्, केन
अलिङ्ग्यते वा, तस्याम् । बहव पुत्रा अस्याः बहुपुत्री, के बहुपुत्रिका ॥३६१॥

20 तुम्ब्यां पिण्डफलेक्ष्वाकुस्तित्तबीजा महाफला ।

अलाबूः क्षत्रियवरा कटुकालाबुनी च सा ॥३६२॥

ताम्यति तुम्बी, "तुम्ब-स्तम्बादयः" [हैमोणादिसू० ३२०] इति बान्तो
निपात्यते, तस्याम् । पिण्डाकाराणि फलान्यस्याः पिण्डफला । इष्यते इक्ष्वाकुः,
"इषे. स्वाकुक्" [हैमोणादिसू० ७५७] इत्यनेन "इषत् इच्छायाम्" इत्यस्मात्

25 कित् स्वाकुः प्रत्ययः । तित्तानि बीजान्यस्याः तित्तबीजा । महान्ति फलान्यस्याः
महाफला । "लबुद् अवधंसने" न लम्बते अलाबूः, काक्वाऽत्र नञ्, "नञो लम्बेर्न
लक् च" [हैमोणादिसू० ८३८] इति णिद्, ली-लीबलिङ्गः । क्षत्रियैर्विद्यते
क्षत्रियवरा । कटुका चासौ अलाबुनी च कटुकालाबुनी । आह च—

कटुकालाबुनी तुम्बी लम्बा पिण्डफला तथा ।

इक्ष्वाकुः क्षत्रियवरा तित्कबीजा महाफला ॥

[धन्व० बर्ग १ श्लो० १७०] इति ।

एतस्या लोके 'ब्रूविणि' इति प्रसिद्धिः ॥३६२॥

चिर्मिटया त्रपुसी बालुङ्गयेवार्ध्याडपत्रिका ।

ऊर्ध्वारुः कर्कटी मूत्रफला राजादनी लता ॥३६३॥

छर्दनी च विपाण्डुश्च

चिरि' सौत्र. स्वादौ । चिरिणोति चिर्मिटी , "चिरेरिटो भ च" [हैमो-
णादिस्० १४९] इति इट प्रत्ययो भकारश्चान्तादेशः, तस्याम् । "त्रपौषि लज्जा
याम्" त्रपते इव त्रपुसी, "त्रपेन्स" [हैमोणादिस्० ५७८] इत्युसः । बलति 10
बालुङ्गी, "कञ्चुकाशुक-" [हैमोणादिस्० ५७] इत्युके निपात्यते । ऊर्वति-
हिनस्यर्त्तिम् एवार्धः, पुं-बीलिङ्गः, 'उर्वरादेरूदेतौ च' [हैमोणादिस्० ८१४] इति "उर्वै
हिंसायाम्" इत्यस्मादारुः प्रत्यय आदेशश्च एकारादेशः । व्याडाकाराणि पत्राण्यस्याः
व्याडपत्रिका । ऊर्वति ऊर्ध्वारुः, "उर्वरादेरूदेतौ च" [हैमोणादिस्० ८१४] इति
आरु आदेरूकारादेशश्च । कर्कति कर्कटी, "दिव्यवि-" [हैमोणादिस्० १४२] 15
इत्यटः, ह्रस्वः कर्कः कर्कटी इति वा, ग्रामटीवत् । मूत्रयुतं फलमस्याः मूत्रफला ।
राज्ञामदनं राजादनी । लति लायते वा लता, "पृषि-रञ्जि-" [हैमोणादिस्०
२०८] इति क्तिदत् ॥३६३॥

छर्धते छर्दनी । विशिष्टः पाण्डुवर्णोऽस्याः विपाण्डुः । आह च—

कटुकं त्रपुसं प्रोक्तं विपाण्डुर्हस्तिपर्णनी ।

20

छर्दापनी मूत्रफला लता कर्कटिकाऽपि च ॥

[ ] इति ।

एतस्या लोके 'चीमडी' इति प्रसिद्धिः ।

तस्याः पक्वफलं स्फुटी ।

'तस्याः' चिर्मिट्याः पक्वं फलं पक्वफलं "स्फुटत् विकसने" स्फुटति स्फुटी । 25

कूर्शके शृङ्गकः सर्जो दीर्घायुः कूर्शशीर्षकः ॥३६४॥

मङ्गल्यनामधेयश्च जीवकः प्रियजीवकः ।

ह्रस्वाङ्गको मधुरकः प्राणकश्चिरजीव्यपि ॥३६५॥

कीर्यते कूर्चः, “कूर्च-चूर्वादयः” [हैमोणादिसू० ११३] इति चट्प्रत्यये निपात्यते, स्वार्थिके के कूर्चकः, नत्र । शृङ्गप्रतिकृतिः शृङ्गकः, “तस्य तुल्ये क संज्ञा-प्रतिकृत्यो” [सिद्ध० ७.१ १०८] इति क । सृजति रसं सर्जः । दीर्घमायु-रस्माद् दीर्घायुः । कूर्चः शीर्षेऽस्य कूर्चशीर्ष, स्वार्थिके के कूर्चशीर्षकः ॥३६४॥

- 5 मङ्गल्यं नामधेयमस्य मङ्गल्यनामधेयः । जीवयति जीवकः, णकः, प्रिय-श्चासौ जीवकश्च प्रियजीवकः । ह्रस्वमङ्गमस्य ह्रस्वाङ्गः, स्वार्थिके के ह्रस्वाङ्गकः । मधु विधत्तेऽस्य मधुर, “मच्चादिभ्यो र्” [सिद्ध० ७.२ २६] इति र्, स्वार्थिके के मधुरकः । प्राणिति प्राणकः । चिरं जीवतीति चिरजीवी । आह च—

जीवकः शृङ्गक सर्जो दीर्घायुः कूर्चशीर्षकः ।

- 10 ह्रस्वाङ्गो मधुर स्वादु प्राणकश्चिरजीव्यपि ॥
[धन्व० वर्ग १ श्लो० १२३] इति ।

एतस्य लोके ‘जीवक’ इति प्रसिद्धिः ॥३६५॥

पुष्करमूले स्यान्मूलं वीरं पुष्करनामकम् ।

पौष्करं पुष्करजटा काश्मीरं पद्मवर्णकम् ॥३६६॥

- 15 पुष्करस्य मूलं पुष्करमूलम्, तत्र । “मूलं प्रतिष्ठायाम्” मूलति मूलम् ; मूयते वा, “शुक-शी-मूभ्य क्ति” [हैमोणादिसू० ४६३] इति क्तिद् ल । विशेषेण ईरयति—प्रेरयति वीरम् । पुष्कर इति नामाऽस्य पुष्करनामकम् । पुष्करस्येदं पौष्करम्, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६३ १६०] इत्यण् । पुष्करस्य जटा पुष्कर-जटा । काश्मीरदेशे भवं काश्मीरम्, “भवे” [सिद्ध० ६.३.१२३] इत्यण् । पद्मवद्

- 20 वर्णोऽस्य पद्मवर्णम्, के पद्मवर्णकम् । आह च —

मूलं पुष्करमूलं च पौष्करं पुष्कराह्वयम् ।

काश्मीरं पुष्करजटा वीरं तत् पद्मवर्णकम् ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० ६६] इति ।

एतस्य लोके ‘पुष्करमूल’ इति प्रसिद्धिः ॥३६६॥

- 25 वस्तगन्धायां सुगन्धा स्वरपुष्पी शकम्भरा ।

‘कषरी बर्बरी तुङ्गी पूतिमयूर इत्यपि ॥३६७॥

वस्तस्येव गन्धोऽस्या वस्तगन्धा, तस्याम् । शोभनो गन्धोऽस्याः सुगन्धा, अञ्जादित्वाद ; [मुष्ट] गन्धयति वा । स्वराणि पुष्पाण्यस्याः स्वरपुष्पी । शकं

भरति शकम्भरा, बाहुलकान्मोऽन्तः । कृत्यते कबरी, “ऋच्छि-वटि-वटि-” [हैमोणा-
दिसू० ३९७] इत्यरः कबरीव वा । अत एव बर्बरी-कुटिल-हृस्वकेशाभा । “तसुच्
काङ्गायाम्” तान्याति तुङ्गी, “कमि-तमि-गमिभ्यो ङि” [हैमोणादिसू० १०७]
इति ङिदुङ्गः । पृतिश्चासौ मयूरश्च पूतिमयूरः । आह च—

अजगन्धा खरपुष्पी बस्तगन्धा मुगन्धिका ।

१

कबरी बर्बरी गन्धा तुङ्गी पूतिमयूरकः ॥

[घञ० वर्ग १ श्लो० १००] इति ।

एतस्या लोके ‘जहारि’ इति प्रसिद्धिः ॥३६७॥

बिम्ब्यां रक्तफला गोलहा प्रवालफलघोषिका ।

ओष्ठोपमफला तुण्डो तुण्डिका पीलुपर्ण्यपि ॥३६८॥

10

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते निघण्टुशेषे

चतुर्थः शाककाण्डः ॥

बध्नाति बिम्बी, “डी-नी-बन्धि-” [हैमोणादिसू० ३२५] इति ङिदिम्बः,
तस्याम् । रक्तं फलमस्या रक्तफला । गोलं जहाति गोलहा, पृषोदरादित्वात् साधुः ।
प्रवालफलं घोषति प्रवालफलघोषिका । ओष्ठोपमानि फलान्यस्या ओष्ठोपमफला । 15
“तुणत् कौटिभ्ये” तुण्यते तुण्डी, “कु-गु-हु-नी-कुणि-तुणि-” [हैमोणादिसू० १७०]
इत्यादिना किङ् ड प्रत्ययः । तुण्डमस्यस्यास्तुण्डिका, “अतोऽनेकस्वराद्” [सिद्ध०
७.२.६] इति इकः; तुण्डच्चेव वा । पीलोऽरिव पर्णान्यस्याः पीलुपर्णी । आह च—

बिम्बी रक्तफला तुण्डी तुण्डकेरफला च सा ।

ओष्ठोपमफला गोलहा पीलुपर्णी च तुण्डिका ॥

20

[घञ० वर्ग १ श्लो० २०२] इति ।

एतस्या लोके ‘गोलह’ इति प्रसिद्धिः । ‘टिङ्गरी’ इति देशान्तरे प्रसिद्धिः ॥३६८॥

॥ इति श्रीमद्बृहत्संस्कारतर्गच्छे श्रीजिनराजसूरिशिष्यश्रीजयसागरमहो-

पाध्यायपट्टाभ्युक्तमायातवाचनाचार्यधुर्यश्रीमानुमेरुगणेशिशिष्यसम-

स्तप्रशस्तग्रन्थावलीविचक्षणश्रीज्ञानविमलोपाध्यायशिष्य-

25

वाचनाचार्यश्रीश्रीवल्लभगणिविरचितायां श्रीहेमचन्द्रा-

चार्यकृतनिघण्टुशेषटीकायां शाककाण्डश्चतुर्थः-

समाप्तः ॥४॥

[पञ्चमस्तृणकाण्डः]

अथ प्रक्रमागतं तृणकाण्डं प्रतन्यते—

‘रौहिषे श्यामकं पौरं पूतीकं भूरि कत्तृणम् ।

सौगन्धिकं देवजग्धं शकलं ध्याम-पुद्गले ॥३६९॥

- 5 यत्र तत्र रोहति रौहिषम्, “रुहेर्वृद्धिश्च” [हैमोणादिसू० ५४८] इति
इषः वृद्धिश्च, पुं-क्लीबलिङ्गः, तत्र । श्यामकं श्यामवर्णत्वात् । पुरे भवं पौरम्,
“भवे” [सिद्ध० ६.३.१२३] इत्यण् । पुनातीति पूतीकम्, “सृणीका-ऽस्तीक-”
[हैमोणादिसू० ५०] इतीके निपात्यते । भवति भूरि, “भू-सू-कुशि-” [हैमोणा-
दिसू० ६९३] इति क्तिद् रि । कुत्सितं तृणं कत्तृणम्, असारत्वात्,
10 “तृणे जातौ” [सिद्ध० ३.२.१३२] इति को कदादेश । सुगन्धः प्रयोजनमस्य
सौगन्धिकम्, “प्रयोजनम्” [सिद्ध० ६.४.११७] इतीकण् । देवैर्जग्धमिव अन्तः-
शुषिरत्वाद् देवजग्धम् । “शक्लुंद् शक्तौ” शक्नोति शकलम्, “मृदि-कन्दि-”
[हैमोणादिसू० ४६५] इत्यादिना अल प्रत्ययः । ध्यायते पशुभिर्ध्यामम्,
“विलि-भिलि-” [हैमोणादिसू० ३४०] इति किन्म, धूसरवर्णं वा । पूयते पुनाति
15 वा पुद्गलम्, “मुरलोरल-” [हैमोणादिसू० ४७४] इति अलं निपात्यते । आह च—

कत्तृणं शकलं भूरि पूतीकं रौहिषं मतम् ।

ध्यामकं श्यामकं पौरं पुद्गलं देवजग्धकम् ॥

[धन्व० कर्षा १ श्लो० ८०] इति ।

एतस्य लोके ‘रोहीस’ इति प्रसिद्धिः ॥३६९॥

४) भूस्तृणे रौहिषं छत्रोऽतिच्छत्रश्च कुटुम्बकः ।

पूतीकं भूरि पालघ्नं मालातृण-सुगन्धिके ॥३७०॥

भुवस्तृणः भूस्तृणः, पारस्करादित्वात् सुद्; भूस्त्वयं वा, तत्र । रोहति
रौहिषम् । छत्राकारस्तृणविशेषश्छत्रः । अतिक्रान्तश्छत्रमतिच्छत्रः । छत्रातिच्छत्रमि-

१ रौहिषं कामकं पौरं भूतिकं भूतिकत्तृणम् । स्तोगन्धिकं धिकं देवजग्धं शकल-
पुद्गले ॥ नि० ॥ २ भूस्तृणं रोहितं छत्रातिच्छत्रक-कुटुम्बके । भूतीकं भूतिकत्तृणं मालां नि० ॥

त्येके । “कुटत् कौटिल्ये” कुटति कुटुम्बः, “कुट्युन्दि-चुरि-” [हैमोणादिसू० ३२६]
इत्यादिना किदुम्बः प्रत्ययः, स्वार्थिके के कुटुम्बकः । पुनाति पूयते वा पूतीकम्,
“सुणीका-ऽस्तीक-” [हैमोणादिसू० ५०] इतीके निपात्यते । भवति भूरि, “भू-स्-
कुशि-” [हैमोणादिसू० ६९३] इति किद रिः । “पारुष्यात् पालं हन्ति पालघ्नम्”
इति क्षीरस्वामी । मालारूपाणि तृणान्यस्य मालातृणम् । शोभनो गन्धोऽस्त्यस्य
सुगन्धि, के सुगन्धिकम् । आह च —

भूस्तृणो गैहिषो भूरिः पूतीकोऽथ कुटुम्बकः ।

मालातृणश्च पालघ्नं छत्रकश्छत्रसंज्ञकः ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ४७] इति ।

एतस्य लोके ‘गन्धतृण’ इति प्रसिद्धिः ॥३७०॥

10

दर्भे दध्नः खरो बर्हिर्वीरः सूची कुथः कुशः ।

सीरी वानीरजो गुन्द्रः पवित्र-कुतुकावपि ॥३७१॥

ट्टणानि पाठ्याद् दर्भः, “गृ-दृ-रमि-” [हैमोणादिसू० ३२७] इति भः,
द-भ्यतेऽसाविति वा, तत्र । पृषोदरादित्वाद् दध्नः, “खुर-क्षुर-” [हैमोणादिसू०
३९६] इति रे निपातनाद्वा । खरः परुषत्वात् । “बृहु गन्दे च” बृंहति बर्हिः, पुं-स्त्री- 15
लिङ्गः, “बर्हि-बृहेर्नलृक् च” [हैमोणादिसू० ९९०] इति इस् । विशेषेण ईर-
यति वीरः । सूचीव सूची, अग्रे तैक्षण्यात् । “कुन्धश् संक्लेशे” कुन्धाति कुथः,
“नाम्युपान्ध-” [सिद्ध० ५.१.५४] इति कः । कौ शेते कुशः, “कचित्” [सिद्ध०
५.१.१७१] इति डः, पुं-स्त्रीबलिङ्गः । सीरोऽस्त्यस्य सीरो, हलाकाराग्रत्वात् ।
वानीर जातो वानीरजः, “क्वचित्” [सिद्ध० ५.१.१७१] इति डः । गुणैर्दोषा 20
दान्ति अस्मिन् गुन्द्रः, पृषोदरादित्वात् । पूयतेऽनेन पवित्रम्, “ऋषि-नाम्नोः
करणे” [सिद्ध० ५.२.८६] इतीत्र । कु-भूमिस्तुयतेऽनेन कुतुकः, कुत्सितं तन्यते
वा, ‘निष्क-तुरुष्क-” [हैमोणादिसू० २६] इति के निपात्यते । आह च —

मृदुदर्भः कुशो बर्हिः सूची वीरस्तु पत्रक ।

खरोऽन्यः पृथुलः सीरी गुन्द्राद्धो नीरजो निशिः ॥

25

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १३३] इति ।

एतस्य लोके ‘डाम’ इति प्रसिद्धिः ॥३७१॥

काशे स्यादिक्षुगन्धेक्षुकाण्डे-इयामलपुष्पकाः ।

वायसेक्षुः पोटगलः कासेक्षुः कोकिलैक्षकः ॥३७२॥

१ बर्हिर्वातस्त्वयीक्षुः कुशः । सीरीवानी रजो गुन्द्र पवित्रा कुतुकावपि ॥ नि० ॥

२ ० गडवामरपुष्पकः नि० ॥ ३ ० किना क्षकः नि० ॥

“काशृङ् दीप्तौ” काशते काशः, पुं-क्लीबलिङ्गः. [तत्र] । इक्षोरिव गन्धोऽस्य इक्षुगन्धः । इक्षोरिव काण्डोऽस्य इक्षुकाण्डः । श्यामलं पुष्पमस्य श्यामलपुष्पः, के श्यामलपुष्पकः । वायस इव इक्षु वायसेक्षुः । पोटन-संश्लेषेण गलति पोटगलः । काशश्चासौ इक्षुश्च कासेक्षुः । कोकिलस्येव अक्षि अस्य कोकि-
लाक्षः, के कोकिलाक्षकः । आह च—

काशः काण्डेक्षुरदिष्ट काकेक्षुवायसेक्षुक ।

इक्ष्वारक इक्षुकाण्ड स चैवैक्षुरक स्मृतः ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १३०] इति ।

एतस्य लोके ‘कासु’ इति प्रसिद्धि ॥३७२॥

10

‘उलपे बल्वजा बालः केशी दृढलताऽपि च ।

बलति उलपः, “विशिष्टपोलप-” [हैमोणादिसू० ३०७] इत्यपे निपात्यते, तत्र । बलन्ति बल्वजाः, पुंसि बहुवचनान्त, “बल्वोऽन्तश्च वा” [हैमोणादिसू० १३३] इत्यज । बलति बालः, “वा ज्वलादि-” [सिद्ध० ५१६२] इति ण । केशाः सन्त्यस्य केशी । दृढा लता दृढलता ।

11

ईक्षौ रसालो गण्डीरी गण्डकी खड्गपत्रकः ॥३७३॥

“इषत् इच्छायाम्” इष्यते इक्षुः, पुंलिङ्गः, “मस्जीष्यशिष्य. मुक्” [हैमोणादिसू० ८२६] इति क्ति मुप्रत्यय, तत्र । रसमलति आलानि वा रसालः । गण्डीन् ईरयति गण्डीरी । गण्डका सन्त्यस्य गण्डकी । खड्गाकाराणि पत्राण्यस्य खड्गपत्र, के खड्गपत्रकः ।

20

एतस्य लोके ‘गांडउ’ ‘सेलडी’ इति वा प्रसिद्धि ॥३७३॥

तस्यैकादश भेदाः स्युः पुण्ड्र-कान्तारकादयः ।

‘तस्य’ इक्षौ ‘भेदाः’ जातस्य एकादश । पुणति पुण्यते वा पुण्ड्रः, “खुर-क्षुर-” [हैमोणादिसू० ३९६] इति णे निपात्यते । काम्यते कान्तारः, “द्वार-शृङ्गार-” [हैमोणादिसू० ४११] इत्यागे निपात्यते, [के कान्तारकः] । आदिशब्दात्

25 कोषकाराणाः । यदुवाच वाचस्पतिः—

१ उलपबल्वजो बालकेशी नि० ॥ २ ईक्षु रसालो नि० ॥ ३ क्षुरपत्रक नि० ॥
४ “अथेक्षु. स्याद् रसालोऽसिपत्रक” [अग्नि० का० श्लो० २६०] इत्यत्र ‘असिपत्रक’ इति नामापि दृश्यते ॥ ५ “काम्यते कान्ताः, कान्त ऊषमिवसीति वा, कान्ता आरा-भागा भस्येति वा ।” इत्यभिधानचिन्तामणिरुपपत्तीकयाम् ॥

पुण्ड्रक्षौ पुण्ड्रकः सेव्यः पौण्ड्रकोऽतिरसो मधुः ।

चेतकाण्डो भीरुकस्तु हरितो मधुरो महान् ॥

शून्येश्वरस्तु कान्तारः कोषकारस्तु वंशकः ।

शतघोरस्वीषत्सारः पीतच्छायोऽथ तापसः ॥

सितनीलोऽथ नेपालो वंशप्रायो महाजलः ।

अन्वर्थस्तु दीर्घपत्रो दीर्घपर्वा कषायवान् ॥

काष्ठेक्षुस्तु स्वल्पकाण्डो घनप्रन्थिर्वनोद्भवः ।

नीलघोरस्तु सुरसो नील-पीतलराजिवान् ॥

अनूपसम्भव प्रायः स्वनटी त्विक्षुबालिका ।

करङ्कशालिः शाकेक्षुः मूचिपत्रो गुण्डेक्षुकः ॥

10

[ ] इति ।

नले नडः शून्यमध्यो धमनो नर्तको नटः ॥३७४॥

आरण्यनलको रन्ध्री पोटगलो विभीषणः ।

नलति-अर्दयति नलः, तत्र, ड-ल्योरैक्ये नडः, पुं-स्त्रीबलिक्रौ । शून्यो मध्ये शून्यमध्यः । धमिः सौत्रः, धमत्यन्त-शुषित्वाद् धमनः । नृत्यतीव नर्तकः, णकः । 15 नटति नटः ॥३७४॥

आरण्यश्चासौ नलकश्च आरण्यनलकः । रन्ध्रमस्त्यस्य रन्ध्री । पोटेन-संश्ले-
षेण गलति पोटगलः । भीषि, विभीषयते विभीषणः, “नन्वादिभ्योऽन-”
[सिद्ध० ५.१.५२] इत्यनः । आह च—

नलो नडो नटश्चैव स च पोटगलः स्मृतः ।

20

धमनो नर्तको रन्ध्री शून्यमध्यो विभीषणः ॥

[चन्व० कर्मा ४ श्लो० १४१] इति ।

एतस्य लोके ‘नलु’ इति प्रसिद्धिः ।

१ ‘ह्रस्वकाण्डो’ इति अभिधानादभिन्तामपिस्वोपहृटीकाया वाचस्पत्युद्धरणे पत्र ४८२ ॥
२ ‘कर्वटी’ इति अभि०स्वोपहृटीकाया वाचस्पत्युद्धरणे पत्र ४८२ ॥ ३ ‘गुण्डेक्षुः’ इति
अभिधाना०स्वोपहृटीकाया वाचस्पत्युद्धरणे पत्र ४८२ ॥ ४ गमनो नि० ॥ ५ आरण्यं नि० ॥

नेली तु ग्रामनलिका नाकुली लेखकाविता ॥३७५॥

गौरादित्वाद् क्यां नली । 'तु' पुनरर्थे । ग्रामस्य नलिका ग्रामनलिका ।
नकुलानामियं नाकुली, "तत्पदेदम्" [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् ; न आकुल-
यति वा, नस्वादित्वान्नञोऽदभाव । लेखकैरविता-रक्षिता लेखकाविता ॥३७५॥

५ शरे तु मुञ्जो बाणाख्यः स्थूलदर्भः पितामहः ।

'गुन्द्रस्तेजनको भद्रमुञ्जो याजनकः क्षुरः ॥३७६॥

शृणाति पारुष्यात् शरः, अच्, तत्र । मुञ्जति-शब्दायते वायुना
मुञ्जः । बाणस्य आख्या अस्य बाणाख्यः । स्थूलश्चासौ दर्भश्च स्थूलदर्भः ।
पितामहः । गुणैर्दोषा द्रान्यस्मिन् गुन्द्रः, पृषोदरादित्वात् । "गुन्द्रो दर्भविशेषः

१० रूढः" इति क्षीरस्वामी । यदाहु - -

दर्भाणां स्थाने अरै प्रस्तरितव्यम् ।

यदमरश्च—

गुन्द्रस्तेजनक शर [का० २ वर्ग ४ श्लो० १६२] इति ।

तेजयति-शिनोति तेजन, स्वार्थिके के तेजनकः । भद्रश्चासौ मुञ्जश्च

१५ भद्रमुञ्जः । याजनको यज्ञियत्वात् । क्षुरति क्षुरः । आह च—

शरो बाण इक्षुकाण्ड इक्ष्वट सायक क्षुर ।

स्थूलोऽन्य इक्षुरः प्रोक्त इक्ष्वरश्च पितामहः ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १३५] इति ।

एतस्य लोके 'शरकड' इति प्रसिद्धि ॥३७६॥

२० मुञ्जस्तु यज्ञियो मेध्यो दृढत्वर्ग ब्रह्ममेखलः ।

'तुः' पुनरर्थे । यज्ञाय हितो यज्ञियो मुञ्जो मेध्यः, पवित्रत्वात् । दृढा
त्वगस्य दृढत्वक् । ब्रह्मणो मेखलं ब्रह्ममेखलः ।

अथ बालतृणे शष्पं शुक्रं शालिकमङ्गुलम् ॥३७७॥

बालं-नवं तृणं बालतृणम्, तत्र । "गष हिंसायाम्" शष्पते शष्पम्,
२५ "शद्लं शातने" शीयते वा शष्पम्, "अदि-बाधि-धनि-हन. ष् च" [हैमोणा-

१ नलिनुर्गाम नि० ॥ २ लेखकाविता नि० ॥ ३ मुञ्जस्तेजनको नि० ॥ ४ नक-
क्षुर. नि० ॥

दिसू० २९९] इति पः प्रत्ययः षध्वान्तादेशः, पुं-क्लीबलिङ्गः । “शुक गतौ” शोकति शुकम्, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४] इति कः; शवति वा, “विचि-पुषि-” [हैमोणादिसू० २२] इति कित् कः । क्षालिकम् । “अगु गतौ” अङ्गति अङ्गलम्, “ऋषि-वृषि-” [हैमोणादिसू० ३३१] इति बहुवचनादुल. ॥३७७॥

तृणे स्यादर्जुनं

तरत्यम्भसि तृणम्, तृघते-अघते पशुभिरिति वा, पुं-क्लीबलिङ्गः, “भूण-तृण-” [हैमोणादिसू० १८६] इति णे निपात्यते, तत्र । अर्ज्यते अर्जुनम्, “यम्यजि-शक्यजि-” [हैमोणादिसू० १८६] इत्युन । ‘सर्वं च तृणमर्जुनम्’ इति भागुरिः ।

घासे यवसं चारिरिस्थपि ।

1

घस्यते-अघते पशुभिर्घासः, घञ् प्रत्ययः, तत्र । यूयते यवसम्, “वहि-युभ्यां वा” [हैमोणादिसू० ५७१] इति असः । क्लीबलिङ्गोऽयम् । वाचस्प-तिस्तु —“अथाऽस्त्री यवसो घासः” इति पुंस्यप्याह । “चर भक्षणे च” चर्यते पशुभिरिति चारिः. “कृ-शृ-कुटि-प्रहि-स्वन्यणि-” [हैमोणादिसू० ६१९] इत्यादिना णिदिः ।

1

दूर्वायां तु शतपर्वा भार्गवी विजया जया ॥३७८॥

मङ्गल्या शाद्वलाऽनन्ताऽमरी प्रतानिका रुहा ।

दूर्यते-हिंस्यते पशुभिरिति दूर्वा; दूरे वाति वा, पृषोदगदित्वात् साधुः, तस्याम् । शतं बहूनि-पर्वाण्यस्या शतपर्वा । शृगोरियं भार्गवी, “तस्येदम्” [सिद्ध० ६.३.१६०] इत्यण् । विजयते विजया । जयति जया ॥३७८॥ २

मङ्गले साधुः मङ्गल्या, “तत्र साधौ” [सिद्ध० ७.१.१५] इति यः । शादा. सन्त्यस्याः शाद्वला, “नड-शादाद् बल” [सिद्ध० ६. २. ७५] इति बलः । नास्ति अन्तोऽस्या अनन्ता, दूरप्रसरणात् । न म्रियते अमरी । प्रतानोऽस्त्यस्याः प्रतानिका । रोहति मूले रुहा, “नाम्युपान्त्य-” [सिद्ध० ५.१.५४] इति कः । आह च—

2

नीली दूर्वा स्मृता शस्या शाद्वलं हरितं तथा ।

१ तृण्यते-अघते पशुभिरिति वा” इति अभिधानचिन्तामणिस्वोपपत्तीकायाम् ॥

शतपर्वा शीतवीर्या शीतवल्ग्वसिता लता ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १४३] इति ।

एतस्या लोके 'द्रोअ' इति प्रसिद्धिः । नीलीयम् ।

[सहस्रवीर्या श्यामाङ्गी हरिता हरिताल्पपि] ॥३७९॥

5 श्वेतदूर्वा तु गोलोमी शीतवीर्या सिता लता ।

[सहस्रं वीर्याणि अस्याः सहस्रवीर्या । श्याममङ्गं अस्याः श्यामाङ्गी ।

हरिता नीलवर्णत्वात् । हरितां नीलवमलति हरिताली ॥३७९॥]

श्वेता दूर्वा श्वेतदूर्वा । 'तु' पुनरर्थः । गोरिव लोमान्यस्या गोलोमी ।

शीतं वीर्यमस्याः शीतवीर्या । सिता शुक्ला । लानि लायते वा लता. "शृषि-रञ्जि-"

10 [हैमोणादिसू० २०८] इति किदत् । आह च—

श्वेतदूर्वा तु गोलोमी श्वेतदण्डी सिता लता ।

सहस्रवीर्याऽनन्ता च दुर्मरा भार्गवी रुहा ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १४४] इति ।

एतस्या लोके 'श्वेतदूर्वा' इति प्रसिद्धिः ।

15 गण्डदूर्वायां गण्डाली वारुणी शकुलाक्षकः ॥३८०॥

श्वेतदूर्वाविशेषोऽयम् । गण्डै—ग्रन्थिभिरन्यने गण्डाली । [. . . . .

. . . . . वारुणी ।] शकुलस्येव अक्षि अस्य शकुलाक्षः, मत्स्याक्षितुल्य-
ग्रन्थिः, स्वार्थिके के शकुलाक्षकः । आह च—

गण्डदूर्वा तु गण्डाली तीव्रा मत्स्याक्षिकाऽपि च ।

20 बली नाडी कलायश्च धारणी शकुलाक्षिका ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० १४५] इति ॥३८०॥

मुस्तार्यां मुस्तको भद्रमुस्ता राजकशेरुकः ।

मुस्तो बराहो गाङ्गेयः कुरुविन्दोऽम्बुदाहया ॥३८१॥

मुस्त्यति—खण्डयति गेगान् मुस्ता, त्रिलिङ्गः, "शी-री-" [हैमोणादिसू० २०१]

25 इति कित् तः, तत्र । मुस्त एव मुस्तकः । भद्रा चासौ मुस्ता च भद्रमुस्ता ।

१ श्लो० ३७९ श्लोकस्तोतरार्धं तद्व्याख्या चापि टीकादर्शे नास्ति ॥ २ शतवीर्या नि० ॥ ३
'यां भद्रको भद्रं नि० ॥ ४ रुक । गुन्नी वरोहो नि० ॥

राजा चासौ कशेरुक् राजकशेरुः, स्वार्थिके के राजकशेरुकः । मुस्तः पुंसि ।
त्रियते वृणोति वा वराहः, “वृ-कटि-शमिभ्य आहः” [हैमोणादिसू० ५९१]
इत्याहः । गङ्गाया अपत्यमिव गाङ्गेयः, शुभादिवादेयण् । क्लीबेऽप्यन्ये । कुरून् देशं
विन्दति कुरुविन्दः । अम्बुदस्याऽऽहयोऽस्या अम्बुदाहया । आह च—

मुस्तमम्बुधरो मेघो धनो राजकशेरुकः ।

१

भद्रमुस्तो वराहोष्ट्रोऽऽहो गाङ्गेयः कुरुविन्दकः ॥

[धन्व० वर्ग १ श्लो० ४०] इति ।

एतस्या लोके ‘मोघ’ इति प्रसिद्धिः ॥३८१॥

कुटभटे तु कैवर्तीमुस्तकं जीविताह्वयम् ।

काण्डीरकं जीर्णबुध्नं गोनर्दं गोपुरं प्लवम् ॥३८२॥

10

शतपुष्पं दशपुरं बानेयं परिपेलवम् ।

जलमुस्ता मुस्तकामं शेवालदलसम्भवम् ॥३८३॥

कुटन्—वक्त्रीभवन् नटति—स्पन्दते कुटभटः, तत्र । ‘तुः’ अत्र विशेषार्थेऽव्य-
यम् । कैवर्त्या मुस्तकं कैवर्तीमुस्तकम् । जीवितस्य आह्वयोऽस्य जीविताह्वयम् ।
काण्डीमीरयति काण्डीरकम् । जीर्णं बुध्नस्य जीर्णबुध्नम् । गवि नर्दतीव गोनर्दम् । 15
अत एव गा पिपत्तिं गोपुरम्, गुप्यते वा, “अशुर-” [हैमोणादिसू० ४२६]
इत्युरे निपात्यते । प्रवते लघुवात् प्लवम्, अच् ॥३८२॥

शतं—बहूनि पुष्पाण्यस्य शतपुष्पम् । दशपुरे भवं दशपुरम्; दशान्
पिपत्तिं वा, “अशुर-” [हैमोणादिसू० ४२६] इत्युरे साधुः । बने भवं बानेयम्,
“भवे” [सिद्ध० ६.३.१२३] इत्येयण् । “पेल गतौ” परि—सामस्त्येन पेलति 20
परिपेलवम्, “वडि-वटि-पेल-वणि-पणि-पल्लि-वल्लेख” [हैमोणादिसू० ५१५]
इत्यवः । जलस्य मुस्ता जलमुस्ता । मुस्तकस्य आभाऽस्य मुस्तकामम् । शेवालदले
सम्भवति शेवालदलसम्भवम् । आह च —

परिपेलं प्लवं बन्धं गोपुरं स्यात् कुटन्नटम् ।

शतपुष्पं दशपुरं गोनर्दं जीर्णबुध्नकम् ॥

25

[धन्व० वर्ग ३ श्लो० ५५] इति ।

एतस्य लोके 'काकरहूले' इति प्रसिद्धिः ॥३८३॥

वीरणे तु वीरतरं वीरभद्रं सुमूलकम् ।

वीरयते वीरणम्, अनट्, तत्र । अतिशयेन वीरं वीरतरम् । वीरं च तद्
भद्रं च वीरभद्रम् । शोभनं मूलमस्य सुमूलम्, के सुमूलकम् ।

५ मूलेऽस्योशीरमभयं समगन्धि रणप्रियम् ॥३८४॥

'अस्य' वीरणस्य मूले । उच्यते—काम्यते इति उशीरम्, "धसि-वशि-"
[हैमोणादिमू० ४१९] इति किरीटः, [पुं-क्लीबलिङ्गः] । नास्ति भयमस्मादभयम्,
रोगहृत्वात् । समो गन्धोऽस्त्यस्य समगन्धि । रणस्य प्रियं रणप्रियम् ; रणः प्रियो-
ऽस्येति वा । आह च सामान्येन धन्वन्तरिः—

10 उशीरं च मृणालं स्यादभयं समगन्धिकम् ।

रणप्रियं वीरतरं वीरं वीरणमूलकम् ॥

[धन्व० वर्ग ३ श्लो० १४] इति ।

अमरस्तु पृथगाह —

स्याद वीरणं वीरतरं मूलेऽस्योशीरमस्त्रियाम् ।

15 अभयम् [का० २ वर्ग ४ श्लो० १६४] इति ।

एतस्य लोके 'उशीर' इति प्रसिद्धिः ॥३८४॥

लामज्जके तु नलदममृणालं लेयं लघु ।

इष्टकापथकं शीघ्रं दीर्घमूलं जलाशयम् ॥३८५॥

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते निघण्टुशेषे

20 पठचमस्तृणकाण्डः ॥५॥

लति दोषान् ला, मज्जा-सारोऽस्य लामज्जकम्, तत्र । नलं षति नल-
दम्, अपारुण्यात्; नलति वा । अत एव अमृणालम्-अर्हिसम् । लीयते लयम् ।
"लघु गुणेन" इति क्षीरस्वामी; "लङ्घते लघु" इत्यपरे, "रङ्घि-लङ्घि-" [हैमो-
णादिमू० ७४०] इत्यादिना उः प्रत्ययः नकारस्य च लोपः । इष्टं कापथमस्य,

25 अधोवातकृत्वादिति इष्टकापथम्, स्वार्थिके के इष्टकापथकम् । शीघ्रं लघुत्वात् ।
दीर्घं मूलमस्य दीर्घमूलम् । जले आरोते जलाशयम् ; शीतवीर्यत्वाद्वा । आह च—

लामञ्जकं सुनालं स्यादमृणालं लयं लघु ।

इष्टकापथकं शीतिवीर्यं मूलं जलाशयम् ॥

[धन्व० वर्ग ३ श्लो० ८६] इति ।

अमरोऽन्याह—

नलदं सेव्यममृणालं जलशयम् ॥

5

लामञ्जकं लघु लयमवदाहेष्टकापथे ।

[का० २ वर्ग ४ श्लो० १६४—६५] इति ।

एतस्य लोके 'लावंजउ' इति प्रसिद्धिः ॥३८५॥

इति श्रीमद्बृहत्संस्तरतरंगच्छे श्रीजिनराजसूरिशिष्यश्रीजयसागर-

महोपाध्यायपट्टानुक्रममायातवाचनाचार्यधुर्यश्रीमानुमेस्त्राणि-

11

शिष्यसमस्तमसस्तग्रन्थावलीविवक्षणाश्रीज्ञानविम-

लोपाध्यायशिष्यवाचनाचार्यश्रीश्रीवल्लभ-

गणिविरचितायां श्रीहेमचन्द्राचार्य-

कृतनिघण्टुशेषटीकायां तृण-

काण्डः पठ्यमः

15

समाप्तः॥५॥

✽

[षष्ठो धान्यकाण्डः]

अथावसरागतं धान्यकाण्डं षष्ठं विवियते—

अथ धान्ये सस्यं सीत्यं व्रीहि-स्तम्बकरी अपि ।

धन्यते धान्यम्, ध्यण्, “डुधागृक् धारणे” धीयते वा धान्यम्, “धाग्-
राजि-शू-रमि-” [हैमोणादिसू० ३७९] इत्यादिना अन्य. व्रीह्यादि । यदाहुः—

व्रीहिर्यवो मसूरो गोधूमो मुद्ग-माष-तिल-चणका ।

अणवः प्रियङ्गु-कोद्व-मयुष्टका शालिराढक्यः ॥

द्वौ च कुलाय-कुलथौ शणसप्तदशानि धान्यानि ।

[ ] इति ।

- 10 “वसक् स्वप्नं” मस्यते सुखमनेन सस्यम्, “स्था-छा मा-” [हैमोणादिसू० ३५७] इति यः । सीतया सङ्गत सीत्यम्, “सीतया सङ्गते” [सिद्ध० ७ १.२७] इति यः । व्रीयते—याच्यते व्रीहिः । “व्रीणाति व्रीहिः” इति क्षीरस्वामी, “त्रियो हिक्” [हैमोणादिसू० ७१०] इति किद हि । स्तम्बं करोति स्तम्बकरिः, पुल्लिङ्गाविभौ, “शकृत्स्तम्बाद् वत्स-व्रीहौ कृग” [सिद्ध० ५.१ १००] इति इ ।

- 15 आशौ स्यात् पाटलो व्रीहिः

अश्वनुते अश्यते वा आशुः, [पुल्लिङ्गः], “कृ-वा-पा-जि-” [हैमोणादिसू० १] इत्युण्, शीघ्रपाकत्वाद्वा । यद् दुर्गः—

आश्वारूपा शालि-शीघ्रयो [ ] इति ।

- पाटलश्छाय पाटलः, पाटयति वा पाटलः, ‘मृदि कन्दि-’ [हैमोणादिसू० ३० ४६५] इत्यलः । “व्री भरणे” व्रीणाति व्रीहिः—षष्टिकादिधान्यविशेषः । यदाह—

आशुव्रीहिः पाटल स्यात् [ ] इति ।

गर्भपाकिनि षष्टिकः ॥ ३८६॥

गर्भे पच्यते स्वयमेवेत्येवंशीलो गर्भपाकी, गिनि प्रत्यये न्यङ्कादित्वात् साधुः,
तत्र । षष्टिरात्रेण पच्यते षष्टिकः, “यव-यवक-षष्टिकाद् यः” [सिद्ध० ७.१.८१]
इत्यत्र षष्टिकेति निर्देशात् साधुः । आह च—

षष्टिकः कङ्कुकः पीत-प्रमोदक-मुकुन्दकाः ।

[

] इति ॥३८६॥

5

शालौ तु कलमाद्याः स्युः

शलति शालिः, पुंस्लिङ्गः, “कमि-वमि-” [हैमोणादिसू० ६१८]

इति गिदिः । कलमः आधो येषां ते कलमाद्याः ।

कलमे तु कलामकः ।

कडति—माघति अनेन कडमः, लत्वे कलमः, “सु-पू-प्रधि-” [हैमोणादिसू० 10
३४७] इत्यमः, तत्र । कलं—कलनाममति कलामकः ।

लोहिते रक्तशालिः स्यात्

लोहितो वर्णेन । रक्तश्चासौ शालिश्च रक्तशालिः ।

महाशालौ सुगन्धिकः ॥ ३८७॥

महाश्चासौ शालिश्च महाशालिः, तत्र । शोभनो गन्धोऽस्य सुगन्धिः, “सु- 15
पूत्युत्सुरमेः” [सिद्ध ७.३.१४४] इति इत् समासान्तः, स्वार्थिके के सुगन्धिकः ।
एते सर्वेऽपि शालिविशेषाः । आह च—

रक्तशालिलोहितः स्याद् गरुडः शकुनाहतः ।

पुण्डरीको महाशालिः कलमस्तु कलामकः ॥

रक्तशालिदीर्घशूकः पुण्ड्रो महिषमस्तकः ।

20

पूर्णचन्द्रो महाशालिः पुण्डरीको प्रमोदनः ॥

पुष्पाण्डकः शीतमीरुः काञ्चनः शकुनाहतः ।

पाण्डुरगौरः शारिबाख्यो रोध्रपुष्पः सुगन्धिकः ॥

हायनो दीर्घनालश्च

[

] इति ॥३८७॥

25

यवे ह्यप्रियेस्तीक्ष्णशूकः

“युक् मिश्रणे” यूयते यवः, “युवर्ण-” [सिद्ध० ५ ३.२८] इत्यल्, तत्र ।
हयाना प्रियो ह्यप्रियः । तीक्ष्ण शूक-कशारुरस्य तीक्ष्णशूकः । आह च—

यवे च तीक्ष्णशूको निःशूकोऽतियवोऽपरः ।

5

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘यव’ इति प्रसिद्धिः ।

तोक्मस्त्वसौ हरित् ।

‘असौ’ यव ‘हरिद्’ नील तुज्यते तोक्मः. “रुक्म-ग्रीष्म-” [हैमोणादिसू०
३४६] इति मे निपात्यते ।

10

मङ्गल्यैके मसूरः स्यात्

मङ्गले साधुर्मङ्गल्यः, “तत्र साधौ” [सिद्ध० ७.१.१५] इति यः, स्वार्थिके
के मङ्गल्यकः, तत्र । मस्यति-पणिमते मसूरः, पुञ्जीलिङ्ग, “मी-मसि-” [हैमो-
णादिसू० ४२७] इत्यूरः । आह च—

मसूरिका मसूरी स्यान्मङ्गल्या पाण्डुराऽपरा ।

15

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘मसूर’ इति प्रसिद्धिः ।

कलाये तु सतीनकः ॥३८८॥**हरेणुः खण्डिकश्च**

“कालि शब्द-सस्यानयो” कन्यते कलायः, “कुलि-लुलि-कलि-कपिन्त्य काय”
२४ [हैमोणादिसू० ३७२] इति किदाय, कलम्-अतीसारमयते वा, कं लातीति
वा, तत्र । सीदन्यनेन सतीनः, “दिन-नग्न-” [हैमोणादिसू० २६८] इति ने
निपात्यते, स्वार्थिके के सतीनकः । सतीनोऽपि ॥३८८॥

द्वियते हरेणुः, पुंलिङ्ग, “कृ-ह-म्-” [हैमोणादिसू० ७७२] इत्येणुः ।
खण्डयते खण्डिकः, “कुगिक-” [हैमोणादिसू० ४५] इतीके निपात्यते । आह च—

25

कलाय खण्डिकं प्रोक्तखिपुट क्षुद्रखण्डिक ।

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'कलायरा' इति प्रसिद्धिः ।

अथ चणके हरिमन्थकः ।

“चण शब्दे” चणति दल्यमानः चणकः, ‘टृ-कृ-नृ-’ [हैमोणादिसू० २७] इत्यकः, तत्र । हरिर्मिथ्यते हरिमन्थकः । आह च—

चणको हरिमन्थः स्याद् वाजिमन्थोऽश्वजीवकः ।

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘चिणा’ इति प्रसिद्धिः ।

माषे तु मदनो नन्दी वृष्यो बीजवरो बली ॥३८९॥

मीयते माषः, पुं-लीबलिङ्, “वृ-कृ-तृ-मीङ्-मान्य- ष-” [हैमोणादिसू० ५४०] इति षः, तत्र । मदयति वृष्यत्वाद् मदनः । नन्दयत्यवश्यं नन्दी । वृषाय— 10 मैथुनाय हितो वृष्यः, “प्राण्यङ्ग-रथ-” [सिद्ध० ७.१.३७] इति यः, वृष्यते तैलादिनेति “कृ-वृषि-” [सिद्ध० ५.१.४२] इति क्यप् वा । बीजेषु वरो बीजवरः; बीजं—शुक्रं वृणोति वा । बल-रेतोऽस्त्यत्र बली । एतस्य लोके “उडद” इति प्रसिद्धिः ॥३८९॥

मुद्रे तु प्रैथनो लोभ्यो बलाटो हरितो हरिः ।

15

मोदते अनेन मुद्रेः, “पू-मुदिभ्यां कित्” [हैमोणादिसू० ९३] इति कित् गः, तत्र । प्रथते प्रथनः । “लुभच्-गार्थ्ये” गार्थ्यम्—अभिकाङ्क्षा, लुभ्यते लोभ्यः । बलमटति बलाटः । हरितः—नील । हरिः हरिद्वर्णत्वात्, पुंल्लिङ्गः । एतस्य लोके ‘मुग’ इति प्रसिद्धिः ।

पीतेऽस्मिन् वसु-खण्डीर-प्रवेल-जय-शारदाः ॥३९०॥

20

‘अस्मिन्’ मुद्रे पीतवर्णे वसति चिने वसुः, पुंल्लिङ्गः, “घृ-घृ-तृ-त्सरि-” [हैमोणादिसू० ७१६] इत्युः । खण्ड्यते खण्डीरः, “जम्बीरा-ऽऽभीर-” [हैमोणादिसू० ४२२] इतीरि निपात्यते । प्रवेलत्यनेन प्रवेलः । जयत्यनेन जयः । शरदि भवः शारदः, “भर्तृ-सन्ध्यादेरण्” [सिद्ध० ६.३. ८९] इत्यण् ॥३९०॥

कुरण्णे प्रवर-वासन्तौ हरिमन्थज-शिम्बिकौ ।

25

१ 'नदी वरो बीज' मि० ॥ २ प्रथनो लोभ्यो बलाटो मि० ॥ ३ 'खन्त्यते खण्डीरः' इति अभिषाणोऽस्योपहृदीकायाम् ॥ ४ 'खन्त-हरिमन्थज-शिम्बिका' मि० ॥

कृष्णे मुद्रे प्रविश्यते प्रवरः । वसन्ते भवो वासन्तः, “भवे” [सिद्ध०
६.३.१२३] इत्यण् । हरिमन्थाज्जायते हरिमन्थजः । [शिम्बाऽस्त्यस्य शिम्बिकः,
त्रीक्षादित्वादिकः; शिम्बिभिः कायति वा ।]

वनमुद्गे तुवरक-निगूढक-कुलीमकाः ॥३९१॥

5 खण्डी च

वनस्य मुद्गो वनमुद्गः, तत्र । तुवरः-कषाय, स एव तुवरकः । निगू-
हति स्म निगूढकः । कौ लीयते कुलीमकः, ‘कीचक-पेचक-’ [हैमोणादिसू०
३३] इत्यकान्तो निपात्यते ॥३९१॥

खण्डमस्त्यस्य खण्डी । आह च—

10 मुद्रो बलाटो मङ्गल्यो हरितः शारदोऽपरः ।
पीतः प्रचेतो वसुको माधवः प्रवरोऽसितः ॥

वनमुद्गस्तुवरको राजमुद्गस्तु मण्डकः ।

[ ] इति ।

एते मुद्गविशेषाः ।

15 **राजमुद्गे तु मकुष्ठक-मयुष्ठकौ ।**

मुद्रानां राजा प्रधानत्वाद् राजमुद्गः, राजदन्तादिवात् पूर्वनिपातः, तत्र ।
“मकुष्ठ मण्डने” मङ्गल्यते अनेन मकुष्ठः, मीयतेऽसौ मयुष्ठः, “पष्टैघिठादयः”
[हैमोणादिसू० १६६] इति ठे निपात्येते उभौ [स्वार्थिके के मकुष्ठकः, मयुष्ठकः] ।

आह च—

20 मकुष्ठको मयुष्ठः स्यान्नित्वा(प्या)वो वल्लकः स्मृतः ।

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘मोठ’ इति प्रसिद्धिः ।

गोधूमे सुमनः

गुथ्यति-परिवेष्टयति गोधूमः, “कुषि-गुषेरूमः” [हैमोणादिसू० ३५३]
25 इति उमः; गां धुनाति वा, “विलि-मिलि” [हैमोणादिसू० ३४०] इत्यादिना

१ ‘कुलीमकाः’ अमिधानचिन्तामणौ तत्स्योपकृतीकाया च ॥ २ खण्डिको नि० ॥

“धूग्श् कम्पने” इत्यस्मात् किन्मः प्रत्ययः, तत्र । सुष्ठु मन्यते सुमनः, अच् ।
आह च—

गोधूमः सुमनः क्षुद्रो मधूली तु पिगीतिका ।
नन्दीमुखोऽल्पगोधूमो लोके सा पीसिकोच्यते ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘गोहं’ इति प्रसिद्धिः ।

बल्ले निष्पावः श्वेतशिम्बिकः ॥३९२॥

“बलि बलि संवरणे” बल्लते बल्लः, तत्र । निष्पूयते निष्पावः, “निरमेः
पून्वः” [सिद्ध० ५.३.२१] इति घञ् । श्वेता शिम्बिरस्य श्वेतशिम्बिकः ।
“सितशिम्बिकोऽपि ॥३९२॥

1

कुलस्थे तु कालवृन्तः

कुले तिष्ठति कुलस्थः, पृषोदरादित्वात् साधुः, तत्र । कालं वृन्तमस्य
ः । आह च—

[ ] इति ।

1

एतस्य लोके ‘कुलधी’ इति प्रसिद्धिः ।

ताम्रवृन्ता कुलस्थिका ।

ताम्रं वृन्तमस्याः ताम्रवृन्ता । ह्रस्वः कुलस्थः कुलस्थिका । एतस्य विशेषोऽयम् ।

आढक्यां तूबरी वर्णा

2

आढौकते आढकी, “क्रीचक-पेचक-” [हैमोणादिसू० ३३] इत्यके निपात्यते, तस्याम् । तूयते तूबरी, “नी-मी-कु-तु-वेदोर्ध्व” [हैमोणादिसू० ४४३] इति वरद् प्रत्ययः दीर्घश्च ह्रस्वस्य । वर्ण्यते वर्णा ।

एतस्या लोके ‘तूवरि’ इति प्रसिद्धिः ।

१ “बः शितिशिम्बिकः मि० ॥ २ ‘शितिशिम्बिकः’ अभिधानचिन्तामणौ । “शिता शिम्बिरस्य शितिशिम्बिकः” इति स्वोपप्लवृत्तौ ॥

स्यात् 'कुल्माषे तु यावकः ॥३९३॥

कोलति कुल्माषः, “कुलेश्च माषक्” [हैमोणादिसू० ५६३] इत्यनेन
“कुल बन्धु-संस्त्यानयोः” इत्यस्मात् किं माषः प्रत्ययः, तत्र । कुल्मासोऽपि ।
यौत्यम्भसा यावकः, णकः, अर्द्धस्त्रिन्लो माषादिः । “धान्यविशेषः” इत्यन्ये ॥३९३॥

5 नीवारे तु वनव्रीहिः

नियतैर्विद्यते नीवारः, “व्युत्पन्नत्वात्, “नेर्बु” [सिद्ध० ५.३.७४] इति
घञ्, तत्र । वनस्य व्रीहिर्वनव्रीहिः । आह च—

नीवारश्चन्द्रिका बोडी मुनिव्रीहिर्मुनिप्रियः ।

[ ] इति ।

10 एतस्य लोके ‘नीवार’ इति प्रसिद्धिः ।

श्यामाक-श्यामकौ समौ ।

श्यायते श्यामाकः—जघन्यो व्रीहिः, “भवाक-श्यामाक-” [हैमोणादिसू०
३७] इत्याके निपात्यते । “क्रीचक-पेचक-” [हैमोणादिसू० ३३] इत्याके निपा-
तनात् श्यामकः ।

15 कङ्गौ तु कङ्गुनी कङ्गुः प्रियङ्गुः पीततण्डुला ॥३९४॥

इत आरम्य सर्वे कङ्गुविशेषा ज्ञेयाः । कायति कङ्गुः, “प्री-कै-पै-नीलेरङ्गुक्”
[हैमोणादिसू० ७६१] इति किदङ्गु, तत्र । “करो रगे लो सङ्गे” कगाति
कङ्गुनी, “दिन नग्न-” [हैमोणादिसू० २६८] इति ने निपात्यते । कुत्सितं
अमति-गच्छति कङ्गुः, “फलि-कन्यमेर्गु” [हैमोणादिसू० ७५८] इति गु ।
30 “प्रीगृश् तृप्ति-कान्योः” प्रीणाति प्रियङ्गुः, “प्री-कै-पै-नीलेरङ्गुक्” [हैमोणादिसू०
७६१] इत्यङ्गुक् । पीतास्तण्डुला अस्या पीततण्डुला । एते क्षीलिङ्गाः ॥३९४॥

१ ‘कुल्मासस्तु यावकः’ इति दन्तसकारमयः पाठोऽभिधानचिन्तामणौ । स्वोपप्लवो “कोलति
कुल्मास, ‘कुलेश्च माषक्’ [हैमोणादिसू० ५६३] । कुलेन मत्स्यति-परिणमते वा, प्रबोद्धादिवात् ।
कुल्मासोऽपि ।” इत्येव व्याख्यातमस्ति । एतेनोपप्लव्येनैतद् ज्ञायते यद् आचार्यस्य ‘माषक्’प्रत्यय-
वद् ‘मासक्’प्रत्ययोऽप्यभिमतोऽस्तीति ॥ २ “मुन्यष्टत्वात्” इत्यभिधानचिन्तामणित्वोपप्लवोऽप्यभिमतः ॥

सा कृष्णा मधुका

‘सा’ कङ्कः कृष्णवर्णा मन्यते—कन्यते मधुका, “कन्तुकाङ्क” [हैमोणादिसू० ५७] इत्युके निपातनात् साधुः ।

रक्ता शोषिका

रक्तवर्णा कङ्कः शोषयति शोषिका ।

3

मुंसटी सिता ।

‘सिता’ श्वेता कङ्क मुस्यते—स्फण्ड्यते मुसटी, “कपट” [हैमोणादिसू० १४४] इत्यटे निपात्यते ।

पीता माधवी

पीतवर्णा कङ्क मधुन इवेयं तद्वर्णत्वाद् माधवी, “तस्येदम्” [सिद्ध० 10 ६.३.१६०] इत्यण् ।

अथोदाले कोद्रवः कोरदूषकः ॥३९५॥

उदाल्यते उदालः, तत्र । केन—अम्भसा उनत्ति—क्षिबते कोद्रवः, “कैरव-भैरव-” [हैमोणादिसू० ५१९] इत्येव निपात्यते, केन उद्रौति वा । “कुरत् शब्दे” कुरन्त्यनेन कोरदूष, “कोरदूषा ऽऽटरूप-” [हैमोणादिसू० ५६१] इत्यूपे निपात्यते, कोरं—1; भक्तं दूषयति वा, स्वार्थे के कोरदूषकः ॥३९५॥

चीनके तु काककङ्कः

चीयते चीन, “दिन-नग्न-” [हैमोणादिसू० २६८] इति ने निपात्यते, के चीनकः, तत्र । काकप्रिया कङ्क काककङ्कः ।

आह च—

20

पीततण्डुलिका कङ्कः प्रियङ्गु कुक्करी मता ।

सितकङ्कस्तु मुसली रक्तकङ्कस्तु शोषिका ॥

चीनक काककङ्कः स्यात् श्यामाकस्तृणबीजकः ।

रालादयः कङ्कमेदा कोद्रवः कोरदूषकः ॥

अन्यो द्वितीयो विख्यात उदालो वनकोद्रवः ।

25

[ ] इति ।

यवनाले तु योनलः ।

जूर्णाहयो देवधान्यं जोन्नाला बीजपुष्पिका ॥३९६॥

यवस्येव नालमस्य यवनालः, तत्र । यूयते योनलः, “मुरलोरल-” [हैमो-
णादिसू० ४७४] इत्यले निपात्यते । “जूरैचि जरायाम्” जूर्यते जूर्णा, “डीय-
5 म्यैदितः-” [सिद्ध० ४.४ ६१] इति क्तेऽनिट्त्वम्, जूर्ण इत्याहयोऽस्य जूर्णा-
हयः । देवप्रियं धान्यं देवधान्यम् । जुनद नालमस्या जोन्नाला, पृषोदरादित्वात् ।
बीजाकारं पुष्पमस्या बीजपुष्पिका । एतस्य लोके ‘जुवारि’ इति प्रसिद्धिः ॥३९६॥

शणे भङ्गा मातुलानी स्यात्

गणति शणम्, तत्र । भज्यते भङ्गा । मा तोल्यते मातुलानी, “मुमु-
10 चान-” [हैमोणादिसू० २७८] इत्याने निपात्यते, माया-श्रियस्तुलया अनि-
तीति वा । आह च—

गणः प्रोक्तो मातुलानी जन्तुतन्तुर्माहाशणः ।

[ ] इति ।

एतस्य लोके ‘सण’ इति प्रसिद्धिः ।

15

उमा तु क्षुमाऽतसी ।

अन्यते उमा, “अवेर्ह्रस्वश्च-” [हैमोणादिसू० ३४२] इति किति मे
साधु । क्षौत्यनया भुक्तया क्षुमा, “क्षु-हि-भ्यां वा” [हैमोणादिसू० ३४१]
इति किन्मः । अतत्यनया अतसी, “तप्प्रणि-” [हैमोणादिसू० ५६९] इत्यसः,
न तस्यतीति वा । आह च —

20

अतसी मसृणा नीलपुष्पी चेलुरुमा क्षुमा ।

[ ] इति ।

एतस्या लोके ‘अलसी’ इति प्रसिद्धिः ।

गवेधुकायां गवेधुः

गूयते गवेधुका— [मुन्यनम्], “गुड ईधुक-एधुकौ” [हैमोणादिसू० ७४]
25 इत्यनेन एधुकः प्रत्ययः, तस्याम् । [गवा-अम्भसा एधते गवेधुः, बिलिङ्गः,]

“मृ-मृ-तृ-सरि-” [हैमोणादिसू० ७१६] इति बहुवचनादुः । गर्वाधुकाऽपि ।
आह च—

गवेधुका कर्षणी स्याद् गोमिह्वा कर्षिका भता ।

[ ] इति ।

एतस्या लोके ‘गररी’ इति प्रसिद्धिः ।

5

वन्यतिले तु जर्तिलः ॥३९७॥

वन्यः—वनजस्तिलो वन्यतिलः, तत्र । जर्यते जर्तिलः, “स्थण्डिल-कपिल-”
[हैमोणादिसू० ४८४] इतीले निपात्यते । अरण्यजस्तिलोऽयम् ॥३९७॥

वण्डतिले तिलपिञ्जस्तिलपेजः

वण्डः—निष्फलस्तिल वण्डतिलः, तत्र । निष्फलस्तिलः तिलपिञ्जः । 10
तिलपेजः, “निष्फले तिलात् पिञ्ज-पेजौ” [सिद्ध० ७.२.१५४] इति तिलशब्दाद्
निष्फले वर्तमानात् पिञ्ज पेज इत्येतौ प्रत्ययौ । “पिञ्ज-पेजशब्दौ निष्फलार्थाविति
तिलविषयौ” इति चान्द्राः । आह च—

तिलपूतस्तिलफलस्तिलपिञ्जोऽपरः सितः ।

यस्तिलो वनजातः स्यात् [ ] इति ।

15

एतयोर्लोके ‘दयामतिल’ ‘श्वेततिल’ इति प्रसिद्धिः ।

अथ सर्षपे ।

कदम्बकस्तन्नुभः

सरति सर्षपः, “सर्ते. षप-” [हैमोणादिसू० ३१३] इति षपः प्रत्ययः,
तत्र । कुत्सितमन्धते—शब्दायते कदम्बकः । तोषुम्यते तन्नुभः, पृषोदरादित्वात् 20
साधुः । आह च—

सर्षपः कटुकः स्नेही मूतघ्नो राजिकाफलः ।

तन्नुभोऽन्धः समुद्रिष्टः सिद्धार्थः श्वेतसर्षपः ॥

[ ] इति ।

एतस्य लोके 'सरसव' इति प्रसिद्धिः ।

अथ सिद्धार्थः श्वेतसर्षपः ॥३९८॥

सिद्धप्रयोजनो रक्षोघ्नत्वात् सिद्धार्थः । श्वेतश्चासौ सर्षपश्च श्वेतसर्षपः ॥३९८॥

राजिकायां तीक्ष्णगन्धा क्षुताभिजननः क्षवः ।

5 असुरी कृष्णिका कृष्णसर्षपो राजसर्षपः ॥३९९॥

राजते राजिका, णके आप, तस्याम् । तीक्ष्णो गन्धोऽस्या तीक्ष्णगन्धा ।
क्षुतमभिजनयति क्षुताभिजननः । क्षौत्यनेन क्षवः । अस्यते-क्षिप्यते शाकादिना
[१ शाकादौ] असुरी, "वाश्यसि-" [हैमोणादिसू० ४२३] इत्युरः, असुरस्त्रीव
वा । कृष्णैव कृष्णिका; वर्णेन कर्षति कृष्णा, "वृ-वी-हा-" [हैमोणादिसू० १८३]
10 इति कृष्णः, स्वार्थिके के कृष्णिका इति वा । कृष्णश्चासौ सर्षपश्च कृष्णसर्षपः ।
सर्षपाणां राजा राजसर्षपः, राजदन्तादिवात् पूर्वनिपातः । आह च—

राजक्षवक इत्यन्यो गजिका कृष्णसर्षप ।

क्षुताभिजननश्चैव स चोक्तो राजसर्षपः ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ४३] इति ।

15 एतस्या लोके 'राई' इति प्रसिद्धिः । "असुरी भिन्ना" इति [१ अन्ये]
मन्यन्ते । यदाह—

असुरी राजिका राजी कृष्णिका रक्तसर्षपः ।

तीक्ष्णगन्धा चातितीक्ष्णा क्षुरक क्षवक क्षव ॥

[धन्व० वर्ग ४ श्लो० ६०] इति ।

20 एतस्याश्च लोके 'असुरी' इति प्रसिद्धिः ॥३९९॥

माषादयः शमीधान्यं

माष आदिर्येषां मुद्रादीनां ते माषादयः । शमी-शिम्बा तत्प्रधानं धान्यं
शमीधान्यम् ।

शुकधान्यं यवादयः ।

शूकप्रधानं धान्यं शूकधान्यम् । यव आदिर्येषां गोधूमादीनां ते यवादयः ।

स्यात् सस्यशूके किंशारः

शबति शूकम्, पुं-क्लीबलिङ्गः, “बु-बु-हि-” [हैमोणादिसू० २४] इति कः प्रत्ययो दीर्घत्वं च, सस्यस्य शूकं सस्यशूकम्, तत्र । कुत्सितं शृणाति किंशारः, पुल्लिङ्गः, “किम् श्रो णित्” [हैमोणादिसू० ७२५] इत्यु । एतस्य ५ लोके ‘ऊंबी’ इति प्रसिद्धिः ।

कणिशे सस्यशीर्षकम् ॥४००॥

“कण गन्धे” कणति वातेन कणिशम्, पुं-क्लीबलिङ्गः, “कुलि-कनि-कणि-” [हैमोणादिसू० ५३५] इति किद इशः, तत्र । कनेशमपि । सस्यमयं शीर्षमिव सस्य-शीर्षकम्, सस्यमञ्जरीत्यर्थः । लोके ‘कणसडा’ इति, ‘प्रधान सिरा’ इत्यर्थः ॥४००॥ 10

स्तम्बे तु गुच्छो धान्यादेः

स्तम्नाति स्तम्बः, “तुम्ब-स्तम्ब-” [हैमोणादिसू० ३२०] इति बान्तो निपात्यते, तत्र । धान्यादेर्यं स्तम्बं स नालं गुच्यति अनेन गुच्छः, “गुच्छ-पिलिपिञ्चैधिच्छादय” [हैमोणादिसू० १२६] इति छप्रत्यये निपात्यते । उच्यते इति शेषः । 15

एतस्य लोके ‘गुच्छउ’ इति प्रसिद्धिः ।

नाले काण्डः

“णल गन्धे” नलति नालम्, अर्थाद् गुच्छस्य, त्रिलिङ्गः, ज्वलादित्वाद् णः, तत्र । कणति—भज्यमानं शब्दायते काण्डः, पुं-क्लीबलिङ्गः, “कणयणि-” [हैमोणादिसू० १६९] इति णिद डः । एतस्य लोके ‘नाल’ इति प्रसिद्धिः, ‘धानना २० कणसडा’ इत्यर्थः ।

अफले त्विह ।

स्यात् पलालः

[‘अफले’ फलरहिते ‘तु’ पुनः ‘इह’ नाळे] “पल गतौ” पल्यते पलालः, “कृ-कृ-मृ-” [हैमोणादिसू० ४७५] इत्यालः, पुं-क्लीबलिङ्गः । पलोऽपि । एतस्य लोके २५ ‘पराळ’ इति प्रसिद्धिः ।

धान्यस्वधि तुषः

१ अग्निधानिन्तामणिस्वोपल्लवस्तौ ‘कनिशमपि’ इति पाठः ॥

भान्यस्य त्वग् धान्यत्वक्, तत्र । तुप्यति मनेन अग्निः तुषः, स्थादित्वात् क ।
एतस्य लोके 'तुस' इति प्रसिद्धिः ।

बुसे कडङ्गरः ॥४०१॥

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते निघण्टुशेषे

5

षष्ठी धान्यकाण्डः ॥६॥

॥ इति श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितो निघण्टुशेषः समाप्तः ॥

नुत्यते-उत्सृज्यते बुसः, स्थादित्वात् क., पुं-क्लीबलिङ्गः, तत्र । कडन्ति-
माद्यन्त्यनेन पशवः कडङ्गरः, "कडैरवरा-" [हैमोणादिसू० ४४५] इत्यङ्गरः ।
एतस्य लोके 'भुस' 'हुंदा' वा इति प्रसिद्धिः ॥४०१॥

10

॥ इति श्रीमद्बृहत्संहितारतनोद्रे श्रीजिनराजस्वरिशिष्यश्रीजयसागरमहो-
पाध्यायपट्टानुक्रमायातवाचनाचार्यधुर्यश्रीभानुमेखगणिशिष्यसमस्त-
प्रशस्तग्रन्थावलीविचक्षणश्रीज्ञानविमलोपाध्यायशिष्यवाच-
नाचार्यश्रीश्रीबल्लभगणिविरचितायां श्रीहेमचन्द्रा-
चार्यकृतनिघण्टुशेषटीकायां धान्यकाण्डः

15

षष्ठः समाप्तः ॥ ६ ॥

तत्समाप्तौ च समाप्तेयं

निघण्टुशेषटीका ॥

॥ ग्रन्थाम्- ३५०० ॥

प्रथमं परिशिष्टम् ।

हेमचन्द्रीयनिघण्टुशेषमूलग्रन्थस्य पाठभेदाः ।

सङ्केताः

- पु १ — सटीकस्य निघण्टुशेषस्य ७६ पत्रात्मिका मुनिश्रीपुण्यविजयस्य सम्पूर्णा प्रति ।
 पु २ — सटीकस्य निघण्टुशेषस्य ३२ पत्रात्मिका मुनिश्रीपुण्यविजयस्य अपूर्णा प्रति ।
 पु० — निघण्टुशेषमूलमात्रस्य टिप्पणीयुक्ता चतुष्पत्रात्मिका मुनिश्रीपुण्यविजयस्य प्रति ।
 सं० — अणहिलपुरपल्लमसङ्घवीपाटकान्तर्गतताडपत्रीयज्ञानभण्डारसत्का निघण्टुशेषमूलमात्रस्य
 पत्र ४ त १४ पत्रपर्यन्ता त्रुटिताऽपूर्णा ताडपत्रीया प्रति ।
 नि० — निर्णयसागरमुद्रणालयाधिपतिमुद्रिताभिधानसङ्ग्रहद्वितीयभागान्तमुद्रितो हेमचन्द्रीयो
 निघण्टुशेष ।

पुपा० — पु० आदर्शे मार्जनोद्दिष्टितं पाठान्तरम् ।

टी० — टीकाकृता टीकाया निर्दिष्ट पाठभेदः ।

(पू०) — श्लोकस्य प्रवर्द्धम् । (उ०) — श्लोकस्योत्तरार्द्धम् ।

*

श्लोक ४(उ०) पिण्डपुष्पो स्थाने पिण्डीपुष्पी पु० ॥ ५(पू०) — दोहवः स्थाने — दोहवः
 पु० ॥ १० (पू०) कुसुमारोग्यः स्थाने कुसुमारेऽस्य पु० ॥ ११ (पू०) वर्षीसहो स्थाने
 वार्षीसहो पु० ॥ १३(पू०) कावम्बर्यः स्थाने कवम्बर्यः पु० ॥ १८(उ०) कपीतनः स्थाने
 कपीतकः पु० ॥ १९ पू०) स्थाव्यमोघा स्थाने स्थालीमोघा पु० । मोघाशब्दो अमरकोश-
 व्याख्यासुषायामाहतोऽस्ति ॥ २०(पू०) श्वेतपाटला स्थाने श्वेता पाटला पु० नि० ॥ २१
 (पू०) वंशिका स्थाने वंशिकं नि० । (उ०) जौक्कमनार्यजम् स्थाने जोगकमनार्यजम्
 पु० योगजमनार्यकम् नि० ॥ २५(पू०) पत्राङ्गं पतङ्गं स्थाने पत्तङ्गं पत्राङ्गं पु० पत्राङ्गं
 पत्तङ्गं नि० ॥ २६(उ०) सुगन्धिकः स्थाने सुगन्धकः नि० ॥ २८(उ०) अगस्थे तु बहु-
 सेनः स्थाने अथागस्थे बहुसेनः नि० । अत्र बहुसेनःशब्दोपरि तापस इति टिप्पणी पु० ।
 शुक्रनाशो स्थाने शुक्रनाशो नि० ॥ २९(उ०) —ऽअभरोहः स्थाने अभरोधः नि० ॥
 ३०(उ०) तमाले तु कालस्कन्धस्तापि- स्थाने कालस्कन्धस्तमाले स्यात् तापि-
 नि० ॥ ३१(पू०) वस्त्रावर्धं स्थाने वस्त्रावर्धं पु० नि० । रोमसं स्थाने रोमशं पु० नि० ।
 (उ०) द्राविणी स्थाने द्राविडी नि० ॥ ३२(उ०) पञ्चैला स्थाने भञ्जैला नि० ॥
 ३३(उ०) कर्पूरे स्याद् घनसारो स्थाने कर्पूरे घनसारः स्याद् नि० । हिमबा-
 लुका स्थाने हिमबालुकाः पु० नि० ॥ ३४(उ०) कङ्गोलके स्थाने कङ्गोलके नि० ।

माघवोचितं स्थाने मागधोत्थितम् सं० पु० नि० ॥ ३५ (५०) द्वीप- स्थाने डीप-
 सं० । (३०) वारिजपदोपरि करिजं पुषा ॥ ३६ (५०) ग्रीपुष्पं श्याङ्गयं स्थाने
 लीपुष्पं श्याङ्गयं सं० । (३०) कपोताङ्घ्रि- स्थाने कपोताङ्घ्रि- नि० ॥
 ३७ (५०) भञ्जनकेशी धमनी स्थाने धमन्यञ्जनकेशी च नि० । (३०) मण्डकः
 स्थाने मुण्डकः सं० पु० ॥ ३८ (३०) पिप्पले स्थाने पिप्पले पु० ॥ ४० (५०)
 प्लक्षो वटः प्लवः शुक्ली स्थाने प्लक्षे वटप्लवः शुक्ली नि० प्लक्षो वटप्लक्षः
 शुक्ली सं० प्लक्षे वटप्लिवस्तुक्ली पु० । (३०) कपीतनः कपीतः स्थाने कपीतने कपीतः पु०
 कपीतने कपीतः सं० नि० ॥ ४१ (५०) पर्कट्यां पर्कटी स्थाने पर्कटी पर्कटं पु० पर्कटी
 पर्कटी सं० कर्पटी पर्कटी नि० । सतीदो स्थाने सतीदो सं० । लक्ष्णो जटी स्थाने
 लक्षणे नटी नि० ॥ ४३ (३०) फाल्गुनी फल्गुवाटिका स्थाने फाल्गुनी-फल्गु-वाटिकाः
 सं० ॥ ४४ (५०) फल्गुराजी फलभारी मलयू- स्थाने फलाराजी फलभारी फलयू-
 नि० ॥ ४५ (५०) मधु गालफलो स्थाने मधु-राजफलो नि० ॥ ४६ (५०)-स्कन्धधार-
 स्थाने स्कन्धवार- पु० । (३०) कपिचूतः स्थाने कपिभूतः सं० ॥ ४७ (५०)-ऽम्ल
 पाटकः स्थाने-ऽम्रपाटकः सं० पु० नि० (३०) शुक्ली स्थाने शृङ्गी सं० पु० ॥ ४८ (५०)
 -ऽऽस्फोट-विष्किराः स्थाने-ऽऽफोट-विच्छूराः पु० -ऽऽस्फोट-वित्सु (च्छु)राः सं० ॥
 ४९ (५०) सदापुष्पी स्थाने सदापुष्पो नि० । (३०) स्नुह्यां स्थाने श्रुट्यां नि० । -ऽसिपत्रः
 स्थाने -ऽसिपुत्रः सं० । स्नुक् स्थाने सुक् पु० नि० । गुडा स्थाने गुडः पु० ॥ ५० (५०)
 सीहुण्डो गण्डीरो वक्त्रकण्टकः स्थाने सीहुण्डः गण्डेरी वक्त्रकण्टकः सं० सीहुण्डः
 शण्डेरी वक्त्रकण्टकः पु० सेहुण्डः शण्डेरी वक्त्रकण्टकः नि० । (३०) करमन्दः स्थाने
 करमदः नि० । कराम्भक- स्थाने कराम्भक- सं० पु० नि० ॥ ५१ (५०) स्थूलपर्कट-
 स्थाने स्थूलपर्कट- पु० स्थूलपर्कट- नि० स्थूलपटक- सं० । आविग्नः स्थाने आविग्रः
 पु० । (३०) जम्भीरो स्थाने जम्मीलो सं० पु० नि० ॥ ५२ (५०) दन्तशठो वक्त्रशोधी
 स्थाने वक्त्रशोधी दन्तशठो नि० । (३०) -कुसुमः प्रियः स्थाने -कुसुमप्रिया सं० ॥
 ५४ (३०) शीघुपादपः स्थाने सीधुपादपः पु० साधुपादपः सं० नि० ॥ ५५ (५०)
 मातुलिङ्ग्यां स्थाने मातुलिङ्ग्यां पु० । मधुकर्कटी स्थाने मधुकुकुटी सं० पु० । (३०)
 पीतपुष्पी स्थाने पूतिपुष्पी सं० पु० पूतिपुष्पा नि० । महाफला स्थाने महाबला नि० ॥
 ५६ (५०) अम्लीका- स्थाने अम्लिका नि० । शुक्तिका आम्लिकाऽम्लिका स्थाने
 शुक्तिकाऽऽम्ली चिकाम्लिका सं० पु० नि० । (३०) तिम्बिला शुडपु- स्थाने तिम्बिडी
 गुरुपु- नि० ॥ ५९ (३०) बालद्रावक स्थाने बालद्रावक सं० पु० लोहद्रावक नि० ॥
 ६१ (३०) अक्षिस्पन्दो स्थाने अक्षिस्पन्दो सं० नि० ॥ ६२ (५०) सूक्ष्मपत्रः
 स्थाने म्लक्ष्णपत्रः सं० पु० नि० । (३०) -स्ताम्रपुष्पः स्थाने -स्ताम्रपत्रः
 नि० ॥ ६३ (५०) नारङ्ग नागरङ्गः स्यात् त्व- स्थाने नारङ्गे स्थान्नागर-
 ङ्गस्त्व- सं० पु० नि० । (३०) योगिद्वक्त्राधि- स्थाने योगी तक्राधि- सं० पु० नि० ॥
 ६४ (५०)-धावनः स्थाने धावनम् पु० । (३०) बालपत्रश्च जिह्वाशल्यः क्षितिद्रुमः
 स्थाने बालपत्रश्च जिह्वाशल्यं क्षितिक्षमः सं० पु० बालपत्रश्च बहुशल्यः क्षितिक्षमः
 नि० ॥ ६५ (५०) कामुकः स्थाने कार्मुकः सं० पु० कार्मकः नि० । इयामसारः स्थाने
 श्वेतसारः नि० ॥ ६६ (५०) त्वरिमेदो स्थाने त्वरिमिदो नि० ॥ ६७ (५०) चिरजीविता

स्थाने विरजाविता नि० ॥ ६८ (३०) कुशालमलौ शालमलिको स्थाने कुत्सिते शालमलौ
 ब्रोक्तो नि० ॥ ६९ (५०) शिशपायां स्थाने शिशिपायां नि० । (३०) अशुरु- स्थाने
 अशरु- स० । -रन्था तु शिशपा स्थाने -रत्पा तु शिशिपा नि० ॥ ७० (५०) कुशिशपा
 स्थाने कुशिशिपा नि० । (३०) कुवली स्थाने कुवलिः नि० कुवली पु० । कोलिः
 स्थाने केलिः स० । फलितच्छदा स्थाने फेनिलच्छदा स० पु० नि० । ७१ (५०)
 वज्रशल्पिका स्थाने वज्रशिल्पिका पु० नि० । (३०) घुहा स्थाने घुटा पु० नि० । गोप-
 घोण्टा स्थाने कुहा घोटा नि० ॥ ७२ (५०) सक्तुफला स्थाने शक्तुफला स० पु० । शिम्बा
 स्थाने शिम्बा पु० शिवा नि० ॥ ७३ (५०) शिवाऽलोमा स्थाने शिवलोमा नि० । विना-
 शिनी स्थाने विनाशनी पु० । (३०) सक्करम् स्थाने सक्कर स० साक्कर नि० ॥
 ७४ (५०) कटकीलकः स्थाने कण्टकीलकः स० पु० कण्टकीटकः नि० । (३०) बिन्दुक
 स्थाने बिदुक- पु० ॥ ७५ (५०) महिषाक्षः स्थाने महिषाक्षः पु० नि० महिषाक्षः
 स० । (३०) नक्तञ्चरः स्थाने नक्तचरः पु० । -खलकं स्थाने -खलकः नि० । ७७ (५०)
 शाकपुष्पो मृदुफलः स्थाने शाकपुष्पो मृदुफलः नि० । (३०) -जन्मागृहपत्रो स्थाने
 जन्मा तथा पत्रो नि० । ७८ (३०) किङ्किणिः स्थाने किङ्किणिः स० केवणि नि० ।
 -पाद्गोप- स्थाने -पाद्गोप- नि० ॥ ७९ (५०) शलाढुः स्थाने शलापुः स० । (३०)
 महाकपित्थः स्थाने महाकपित्थं नि० ॥ ८० (५०) हृद्यगन्धो स्थाने हृद्यः गन्धो स० ॥
 ८२ (५०) कलको द्वार्यः स्थाने कलिवासः नि० । (३०) दैन्यो स्थाने दैन्यो पु० दिव्यो
 स० दोत्यो नि० । विमेदकः स्थाने विमेदकः स० पु० । ८३ (३०) पर्वकीटा स्थाने
 पर्वकाढ्या नि० ॥ ८४ (५०) तकारी स्थाने तकारी स० । (३०) गणकारिका स्थाने
 गणिकारिका स० पु० नि० ॥ ८५ (३०) दुण्डुको स्थाने हुण्डुको स० दुन्दुको नि० ।
 दीर्घवृन्तो नटः कुट- स्थाने दीर्घवृन्तश्चाथ कुट- नि० दीर्घवृन्दो नटः कुट- स० ॥
 ८६ (५०) स्योनाकः स्थाने इयोनाकः नि० शोनाकः स० । शोनाको जम्बूः शुकनाशः
 स्थाने शोषणो जम्बुः शुकनासः नि० ॥ ८७ (५०) पञ्चोर्णो स्थाने पञ्चोर्णो स० पञ्चो
 पु० । (३०) -स्तीक्ष्णगर्भो स्थाने -स्तीक्ष्णगन्धो स० पु० नि० ॥ ८८ (५०) विद्रध्य
 रातिकोऽक्षीवो स्थाने विद्रध्यरातिः काक्षीवो नि० विद्रध्यरातिः काक्षीवो पु० विद्रध्य-
 रातिकाक्षीवो स० । (३०) वंशो-स्थाने दशो- नि० । सुमङ्गी स्थाने सुरङ्गी स० पु०
 नि० ॥ ८९ (३०) चित्रकट् स्थाने रथकट् नि० ॥ ९० (५०) -अक्षकारो
 स्थाने- अक्षकरो स० पु० -अक्ष कवरो नि० ॥ ९१ (३०) त्रिवृन्तास्यो
 स्थाने त्रिवृन्तास्यो नि० । रक्तपुष्पः स्थाने रक्तपुष्पः स० पु० । क्षीरधेष्टः
 समिहरः स्थाने क्षारधेष्टः समिहरः स० पु० नि० ॥ ९२ (५०)
 घातपोषो स्थाने घातपोषो नि० । यज्ञियो स्थाने याज्ञिको स० पु० नि० ।
 (३०) शकटाख्यो स्थाने शकटाक्षो स० पु० नि० ॥ ९३ (५०) नन्वित- स्थाने
 नन्विल- स० । (३०) कृष्ण- स्थाने कृष्णा नि० ॥ ९४ (५०) गम्भारी स्थाने
 कम्भारी टी० कज्जला स्थाने कट्फला नि० । (३०) विहारी कुमुदा
 हीरा स्थाने विहीरा कुमुदा हारी नि० । हीरा स्थाने वीरा टी० ॥
 ९५ (५०) मधुमत्यपि स्थाने मधुपर्ण्यपि नि० । (३०) शुक्लपुष्पः स्थाने गन्धपुष्पः
 नि० । सुपर्णक स्थाने सुवर्णकः स० सवर्णकः नि० ॥ ९६ (५०) दीर्घवृक्षः स्थाने

शीपवृक्षः स० पु० नि० । शारदी स्थान शारदो नि० ॥ ९०(५०) शिरोरुग् देवविटपी
 स्थाने शिरोरुगैहविटपः नि० । (उ०) सुपर्णकः स्थाने सुवर्णकः स० नि० ॥ ९८
 (५०) शम्पाक- स्थाने शम्पाक- नि० । (उ०) -ऽऽदेवतम्बूली स्थाने रेखनशूली सं०
 पु० रेवतः स्थूलः नि० ॥ ९९(५०)-शिमिका स्थाने-शिविका सं० । (उ०) शारिणीरो
 स्थाने शारिणीरो पु० नि० ॥ १०० (५०) महासर्ज- स्थाने महासर्जः नि० । (उ०) महासालः
 पीतसालो जीवकः प्रियसालकः स्थाने महाशालः पीतशालो जीवकः प्रियशालकः सं०
 पु० नि० ॥ १०१(५०)-स्तिष्यः पुष्यो- स्थाने-स्तिष्यपुष्यो- स० पु० नि० । (उ०)
 गोमूत्रकोऽधमः स्थाने गोमूत्रगन्धकः नि० ॥ १०२(५०) कषायी स्थाने कषायः नि० । (उ०)
 काशः शालो स्थाने काश्यः शालो स० पु० काश्यशालो नि० ॥ १०३(५०) देवसालः
 स्थाने देवशाकः स० पु० नि० । -ऽजुनाह्वयः स्थाने -ऽजुनाभिघः नि० । (उ०) अजुनः
 स्थाने अजुने नि० । ककुभः सेव्यः सर्पणो स्थाने ककुभोऽसव्यः सर्पणो सं० ककुभोऽ-
 सेव्यः सर्पणो पु० ककुभः सेव्यः सुवर्णो नि० । श्लोकोऽयं टीकाकृता उपलब्धादशानु-
 सारेण पूर्वाह्न-उत्तराह्नेविपर्यासेन व्याख्यातोऽस्तीति तदनुसरणेन तथैव मुद्रितेऽस्ति । किञ्च ग्रन्था-
 रम्भे [श्लोक २] ग्रन्थकाराचार्यपादविहितप्रसिद्धनामनिर्देशपूर्वकसम्यन्तपाठविधानप्रतिज्ञा-
 लोकनेन प्राचीनासु प्रतिषु उपलब्धोऽयं पाठमेव रूपं श्लोक एव समीचीन आभाति । स चायम्-
 अजुने ककुभोऽसव्यः सर्पणो धूर्तपादपः । देवशाकः शकतरुर्नदीसर्जोऽजुनाह्वयः ॥
 इति ॥ १०४ (उ०) ध्रुवको ध्रुवः स्थाने ध्रुवसाधनः स० पु० नि० ॥ १०५(५०) महापत्रो
 स्थाने महापात्रो सं० । बलसारो स्थाने बलिसारो पु० बलसारो नि० । बलप्रदः स्थाने बल-
 प्रभः नि० । (उ०) गोत्रपुष्पो स्थाने गोत्रवृक्षो नि० ॥ १०६(५०) फलः स्थाने फलम् नि० ॥
 १०७(५०) सिल्लके स्थाने सेलूके स० सल्लके पु० सिल्लके नि० । -पत्रे तु जो- स्थाने -
 पत्रेऽप्यजो-पु० । (उ०) त्विङ्गुदी स्थाने त्वगदी स० पु० त्वगादी नि० ॥ १०८(५०) सिल्ल-
 दाह- स्थाने स्निग्धदाह - स० पु० । (उ०) पलाशिकः स्थाने पलाशिका पु० ॥
 १०९(५०) पारिभद्रो स्थाने पारिभद्रे नि० । द्रुकिटिमं किलिमं स्थाने द्रुकलिमं
 कलिमं पु० । (उ०) देवेन्द्र-स्वर्ग- स्थाने देवद्रुः स्वर्ग- नि० ॥ ११०(५०) देव भद्रेन्द्रात्
 स्थाने भद्र-देवेन्द्रात् स० पु० ॥ १११(५०) मधुस्रवः स्थाने मधुध्रवः स० पु० । (उ०) रोध्र-
 कोष-मधु- स्थाने रोध्रकेऽथ मधु- पु० ॥ ११२(५०) मधुलः स्थाने मधुलिः पु० । धारिजो
 स्थाने गिरिजो पु० नि० । (उ०) नीरवृक्षो स्थाने तीरवृक्षो स० पु० नि० । नैरिकाव्यो
 स्थाने गौरशाको स० पु० गौरशालो नि० ॥ ११३(५०) तिन्दुक- स्थाने तिण्डाक- सं० ।
 स्फूर्जन- स्थाने स्फूर्जक- नि० । (उ०) कालसारो रावणो स्थाने कालशाको द्रावणो
 स० पु० नि० ॥ ११४(५०) द्वितीये तिन्दुके स्थाने द्वितीयतिन्दुके स०
 पु० नि० । कालतिन्दु- स्थाने कालस्तिन्दु- नि० ॥ ११५(५०) रोध्रे
 लोध्रः स्थाने लोध्रे रोध्रः पु० । शाबरः स्थूलवल्कलः स्थाने शाम्बरस्तनु-
 वल्कलः सं० पु० शाबरस्तनुवल्कलः नि० । (उ०) -रोध्रस्तदः स्थाने -रोध्रो
 मैत्र्यः स० पु० । रोध्रोऽनम्मः नि० ॥ ११६(उ०) तिरीटो स्थाने तिरीटी सं० । शशः स्थाने
 शिशुः स० पु० नि० ॥ ११७(५०) स्थूलपत्रो स्थाने स्थूलवल्को सं० नि० स्थूलवल्को
 पु० । कृष्णलोध्रे स्थाने कृष्णरोध्रे नि० । (उ०) बहुपटो स्थानं बहुपटो नि० । बहुपाटो
 पु० । मृदुवल्को स्थाने मृदुवल्को नि० ॥ ११८(५०) -ऽश्वपत्रो स्थाने अश्वपत्रो पु० ॥ ११९-

(५०) फलेलु- स्थाने कफेलु- नि० । (३०) सेलुः स्थाने शलुः सं० पु० -स्तथा नि० ॥
 १२-(५०) लङ्कुचे लिङ्कुचो ग्र- स्थाने बङ्कुले कण्टकी ग्र- नि० । ग्रन्थिमत्फलः प- स्थाने
 ग्रन्थिफलोऽम्बुप- पु० नि० । पनसे स्थाने पनसो सं० पु० नि० । डडुः स्थाने दुडुः सं० ।
 (३०)-पनसस्तस्य तु न्युञ्जकं स्थाने-पनसस्तनु स्यात् कुञ्जकं नि० ॥ १२१(३०)
 मदीत्सवः स्थाने मदीन्मवः पु० नि० महोन्मवः सं० ॥ १२३(३०) सुकोशको स्थाने सुकेशको
 सं० पु० नि० । कोशाम्बुध स्थाने केशाम्बुध सं० पु० नि० । सुरक्तकः स्थाने सरक्तकः
 पु० सुरक्तसः नि० ॥ १२४(३०) -म्बुजच्छदा स्थाने -म्बुकच्छदा नि० ॥
 १२६(५०) ख्वसनो स्थाने ख्वनो नि० ॥ १२७(५०) -पुत्र कर्कटको स्थाने -पुत्र-
 कर्कटको नि० । विषगन्धो स्थाने विषघातो पु० ॥ १२८(५०) कामुकः स्थाने कामुकं
 नि० । फुल्लो स्थाने फुल्ली सं० । निमिद्रुमः स्थाने निमीद्रुमः सं० पु० मिसिद्रुमः
 नि० ॥ १२९(५०) गन्धपुष्पो स्थाने गन्धपुष्पो सं० पु० । फलोऽम्बुजातः कच्छका-
 ल्यपि स्थाने -फलोऽनुवाकः कच्छकीत्यपि सं० पु० नि० ॥ १३० (५०)
 अभ्रपुष्पः स्थाने अभ्रपुष्पं पु० । (३०) स्यादम्बुवेतसे स्थाने स्यादम्बुवेतसे सं० ॥
 १३१(३०) तिक्तशाकः स्थाने तिक्तशाकं सं० ॥ १३२(३०) शीघ्रवृक्षः स्थाने साधु-
 वृक्षः सं० पु० नि० । रश्मरि- स्थाने -रश्मरि- पु० ॥ १३३(३०) अङ्गोलक- स्थाने
 अङ्गोलक- नि० ॥ १३५(३०) कृष्णबीजो रक्षाबीजो- स्थाने कृष्णवर्णो रक्तबीजो- नि० ॥
 १३६(५०) शीतफेनः स्थाने पीतफेनः पु० नि० ॥ १३७(५०) शक्रेष्टः स्थाने शुकेष्टः
 पु० नि० ॥ १३८(५०) निम्बरकः कामुको स्थाने निम्बरकश्च कामुको
 नि० । (३०) वृक्षा- स्थाने वृक्षा- सं० पु० वृक्षो- नि० ॥ १३९ (५०)
 सहस्राङ्गी स्थाने सहस्राङ्गः नि० । (३०)-फलश्च तस्मि- स्थाने -फलश्चा-
 धास्मि- नि० ॥ १४०(५०) अक्षोटः स्थाने अक्षोटे पु० । गुहाभय स्थाने गुहाशयः नि० ।
 (३०) पारापते स्थाने पारावा(श्च)ते नि० । कृतमालः स्थाने रक्तमालः नि० ॥ १४३
 (३०) कुमार- स्थाने कुमारं पु० ॥ १४४(५०) पूतिकश्चिरिचि- स्थाने पूतीकश्चिरिचि-
 पु० नि० । (३०) प्रकीर्णः स्थाने प्रकीर्य नि० । कलिनाशकः स्थाने कलिनाशनः पु०
 नि० ॥ १४५(५०) पूतिकरञ्जो स्थाने पूतीकरञ्जो पु० । घृतपर्णकः स्थाने घृतपूर्णकं पु० ॥
 १४६(५०) पद्मग्रन्थे स्थाने पद्मग्रन्था नि० । हस्तिचारणी स्थाने हस्तिचारुणी पु० नि० ॥
 १४७(३०) रोहिडकः स्थाने रोहडकः नि० । रोचनः स्थाने रोचना नि० ॥ १४८
 (५०) गोपमन्त्रिका स्थाने गोपमन्त्रिकः पु० ॥ १४९(५०) फलषाण्डवः स्थाने फलषाण्डवः
 पु० । (३०) रक्तबीज- स्थाने वन्तबीज-पु० नि० । जवा स्थाने जपा पु० ॥ १५०(५०) स्याद्
 घातुपुष्पी बहिपुष्प्यग्नि- स्थाने तु घातुपुष्पा बहिपुष्पाऽग्नि- पु० तु घातुपुष्पी बहु-
 पुष्प्यग्नि-नि० । (३०) ताम्रपुष्पी स्थाने ताम्रपर्णी नि० ॥ १५१ (५०) हादा स्थाने
 हृषा पु० । (३०) अम्बुमूत्रो कुम्भुरकी स्थाने अम्बुमूर्तिः कुम्भुरकी नि० । -भक्षा
 महेरणा स्थाने -भक्ष्या महेरहा पु० नि० ॥ १५२ (३०) दीर्घवृणो स्थाने दीर्घचन्द्रो
 पु० । ड्यडम्बरः स्थाने ड्यडम्बरकः नि० ॥ १५३ (५०)-मान आमण्डो स्थाने-मानश्चा-
 मण्डो पु० मान आर(श्च)ण्डो टी० ॥ १५४(५०) -रक्ष्णो स्थाने -राऽऽवृण्डो
 पु० नि० ॥ १५५(३०) काम्पिल्यके तु कपिलो स्थाने कम्पिल्लके तु
 काम्पिल्यो पु० नि० ॥ १५६(५०) रेचनकः स्थाने रोचनकः नि० । पटोदकः

स्थाने पटोदयः नि० ॥ १५७(५०) कर्पास्यां स्थाने कार्पास्यां नि० । बदरी
 स्थाने बदरा नि० । (३०) भारद्वाजी स्थाने भरद्वाजी पु० नि० ॥ १५८(५०)
 तटरुहा स्थाने तरुहवा नि० । शेखरी पादरोहिणी स्थाने शेखर्यपदरोहिणी पु०
 शौरवयेदरोहिणी नि० । (३०) वृक्षरुहा स्थाने वृक्षमस्या नि० ॥ १५९(५०) नन्दीमुखो
 स्थाने नन्दीवृक्षो नि० । (३०) वासिका स्थाने वाशिका पु० नि० ॥ १६० (३०) तुम्बुरा
 स्थाने तुम्बरो पु० नि० । सारसो स्थाने सौरसो पु० सौरभो नि० । -ऽग्निकः
 स्थाने -ऽन्धकः पु० पु१ पु२ -ऽन्धकः नि० ॥ १६२(५०) वारणबुसा स्थाने
 वारणबुशा नि० वारणतसा पु० । कोलीरस स्थाने काळीरस पु० नि० ।
 (३०) चक्राख्यो नहुषो नृपः स्थाने चक्राख्यो मधुरो नृपः नि० । नहुषो
 स्थाने नधुषो पु० ॥ १६३(५०) ब्रह्मचारु स्थाने ब्रह्मचार नि० । (३०) यूपं
 स्थाने दाप नि० ॥ १६४(५०) मूपको घण्टा झाटलो स्थाने मोक्षको घण्टा
 क्रन्धालो नि० ॥ १६५(५०) मस्कर-स्थाने तस्कर-पु० । -सार कर्मार-तेजनाः स्थाने
 -सारः कर्मारतेजनः पु० ॥ १६६(५०) विश्वदेवा ज्ञाया स्थाने विश्वदेवदेवा नि० । ज्ञाया
 स्थाने रुषा पु० । ह्रस्वगवेधुका स्थाने ह्रस्वा गवेधुका नि० पु१ पु२ । (३०) खज्जा
 स्थाने खण्डा पु० नि० । -गन्धनि-स्थाने-गन्धनि- नि० ॥ १६७(५०) दार्वा दारुहरि-
 द्रायां स्थाने दारुहरिद्रायां दार्वा पु० । हरिद्रुः कण्टकेरुका स्थाने पीता कटफुटेरुका
 नि० । (३०) पीतदारुः स्थाने पीतदारु नि० ॥ १६८ (५०) पर्जनी च कण्टकिनी
 कालीयकः स्थाने पर्जनी कर्कटकिनी कालेयकः पु० नि० । (३०) ग्रन्थिपर्णी स्थाने
 ग्रन्थिपर्णी पु० ॥ १६९ अय ओक नि० आदर्शे इत्यम्प्रकारेणोपलभ्यते—कुक्कुरं च तथा
 शुक्लं शुक्रपुष्पं शुक्रच्छदम् । स्योण्येयकं वद्विवृडा सुगन्ध-ग्रन्थिकावपि ॥ इति ॥
 १७१(५०) लङ्कोयिका स्थाने लङ्कातिका नि० । (३०) मरुद् माला स्थाने मरन्माला
 नि० ॥ १७२(५०)-ऽमोघा तन्दुलश्चित्रतन्दुला स्थाने मोघा तन्दुलः कृष्णतन्दुलः पु०
 नि० । (३०) भस्मकः स्थाने बेलुकः नि० । १७३(३०) धूर्वहो स्थाने धूर्धरो पु० धूर्धुरो नि० ॥
 १७४(५०) सिद्धिर्युगं स्थाने सिद्धिर्युगं पु० । वसु स्थाने तथा नि० । (३०)-सृष्टा सुखं
 स्थानं -सृष्टसुखं नि० । -रप्याहया स्थाने-रथाहया पु० ॥ १७५ (५०) पीतरक्तध्वारुश्च
 सुप्रभः स्थाने पीतो रक्तध्वारुसहयवः नि० पीतरक्तध्वारुसहस्सवः पु० । (३०) सुरभिः
 स्थाने सुसभः नि० ॥ १७७(५०)-द्वल्पास्थि स्थाने दल्पास्ति पु० नि० । (३०) परापरः
 परश्चेरुः स्थाने परोपरः परश्चैष पु० परोऽपरः परश्चैष नि० ॥ १७८(५०) त्वग्रजः स्थाने
 त्वग्रजः नि० । काकपर्कटीस्थाने काककर्कटी नि० काकपर्कटिः पु० ॥ १७९ (५०) तले
 तालो स्थाने ताले तलो पु० नि० ॥ १८० (५०) नालिकेलो स्थाने नारिकेलो नि० । (३०) पूगे
 क्रमुकगूवाक खपुरा नील- स्थाने पूगे गूवाकः क्रमुकः पूगी च नील- नि० । -
 बलकलः स्थाने-कलकलः नि० ॥ १८१ (५०) घोण्टाऽस्य फल- स्थाने पतस्य फल- नि० ॥
 १८२ (५०) मृत्युपुष्पा स्थाने मृत्युपुष्पा पु० मृदुपुष्पा पुष्पा ॥ १८३ (३०) स्युरेतास्त्वृण-
 जातयः स्थाने स्युरेते तृणपावपाः पु० नि० ॥

१८४ (५०) च स्थाने तु पु० नि० । नीलसिन्धुकः स्थाने नीलस-
 न्धिकः पु० नि० । (३०) शीतसहेन्द्रसुरसाविन्द्राणी सिन्दुवारिका स्थाने
 शीतसहा च सुरसा चेन्द्राणी सिन्दुवारकः पु० नि० ॥ १८५ (३०) गोलोमी स्थाने

गोलोमा नि० । भूतवैश्यपि स्थाने भूतकैश्यपि पु० नि० पु१ पु२ ॥ १८६ (५०) नीलिका
 च सा स्थाने नीलिका सुता पु० नालिका सुता नि० ॥ १८७ (५०) भूतवेशी स्थाने
 भूतकेशी पु० नि० । सत्यनामा स्थाने सत्यनाम्नी नि० ॥ १८८ (५०) गन्धफली स्थाने
 गन्धफला पु० । फली स्थाने फला पु० । (३०) वर्षमेदिनी स्थाने पर्णमेदिनी नि० ॥
 १८९ (५०) मधुयष्ट्यां स्थाने मधुरायां नि० । -स्तल्लक्षणं स्थाने -तल्लक्षणा
 नि० । (३०) नीरजा- स्थाने जलजा- पु० नि० ॥ १९० (५०) तुरगी
 कञ्चुका स्थाने तुरङ्गी कञ्चुका नि० । (३०) लोककर्ण्यपि स्थाने कोल-
 कर्ण्यपि पु० नि० ॥ १९१ (३०) वृद्धिकाली स्थाने वृद्धिकाला नि० ॥ १९२
 (५०) उद्गूधूमकपुष्पा स्थाने दुग्धवम्यामपुष्पी पुष्पा । -पुष्पा स्थाने पुच्छा नि० ।
 -घानती स्थाने -घानिनी पु० नि० । (३०) कर्कटभृङ्ग्यां तु गृङ्गी स्थाने गृङ्गी तु कर्कट-
 गृङ्ग्या नि० ॥ १९३ (५०) मञ्जरी- स्थाने मञ्जरि- नि० मञ्जरी- पु२ ॥ १९४ (३०) क्षुद्रा
 भण्टाकी स्थाने क्षुद्रभण्टाकी पु० नि० ॥ १९५ (५०) विशद्वा स्थाने विशदः नि०
 विशिखा पुष्पा । (३०) गृगालिका स्थाने मृगालिका नि० ॥ १९६ (५०) कूष्माण्डी
 चाश्व-स्थाने भूकूष्माण्ड्यश्व-पु० नि० । (३०) -ऽपरा स्थाने मता पु० ॥ १९७ (३०) क्रक्षगन्धे-
 स्थाने क्रक्षगन्धे-पु० नि० । १९८ (५०) पृष्णिपण्यां स्थाने पृष्णिपण्यां नि० पृष्ठिपण्यां
 पु० । पृथक्पर्णी स्थाने पृथक्पर्णी पु० । (३०) गृगालविन्ना स्थाने गृगालविन्ता पु०
 गृगालयर्णा नि० । कलशिर्घृतिला स्थाने कलशी घृतिला नि० कलसी घृतेला
 पु० ॥ १९९ (५०) -र्ण्यद्विपर्णी स्थाने -र्ण्यद्विपर्णी नि० । (३०) -गोखुराः
 स्थाने-कोखुराः पु० ॥ २०० (५०) पडङ्गी गोकण्टस्त्रिकण्टस्त्रिकण्टकः
 स्थाने पडङ्गी गोकण्टस्त्रिकण्टस्तु त्रिकण्टकः नि० । -स्त्रिकण्टकः
 स्थाने -स्त्रिकण्टकः पु० । (३०) श्वदंष्ट्रः स्थाने स्वदंष्ट्रा पु० स्वदंष्ट्रः
 नि० ॥ २०१ (५०) षडन्नो भूधुरः स्थाने षडङ्गस्तुधुरः नि० । (३०)
 शीघ्रोपश्लयोपवित्रो-स्थाने शीघ्रा विशल्या च वित्रो- नि० ॥ २०२ (३०)
 वारुणी गजचिर्मिटी स्थाने वारुणी चापि चिर्मिटी नि० ॥ २०३ (५०) तु
 गजस्फुटा स्थाने भुजगस्फुटा पु० नि० । (३०) प्र्वेतपुष्पी मधुपुष्पी पर्वपुत्री विषौषधी
 स्थाने प्र्वेतपुष्पा मधुपुष्पा पर्वपुष्पा विषौषधिः नि० प्र्वेतपुष्पा मधुपुष्पा पर्वपुष्पी
 विषौषधी पु० ॥ २०४ (५०) -शल्या स्थाने -शल्यः नि० -शल्यी पु० ॥ २०५ (५०)
 वृक्षी च दीर्घपत्रः शिलाटकः स्थाने वृक्षीचो दीर्घपत्रः शिलारिका पु० वृक्षीरो
 दीर्घपत्रा शिलाटिका नि० ॥ २०८ (५०) क्रूरा मण्ड- स्थाने क्रूरमण्ड- नि० । (३०)
 -वर्षकेतु- स्थाने -वर्षकेतु- नि० -वर्षः केतु- पु० । २०९ (५०) -लता दुर्मदा लव-स्थाने
 लता दुर्मना लव- पु० लता कङ्गुनी लव- नि० ॥ २१० (५०) माषपर्ण्यामार्द्रमाषा
 मांसमाषा महासहा स्थाने मषपर्ण्यां सूर्यपर्णी पाण्डुश्चापि महासहा नि० । (३०)
 अश्वपुच्छी स्थाने अश्वपुच्छा पु० नि० । सिंहवृन्ता स्थाने सिंहवृत्ता पु० ॥ २११ (५०)
 काकमुद्रा स्थाने काकमुद्रा पु० नि० । वर्णा स्थाने वन्धा नि० पर्णी पु० । (३०) शिम्बी
 स्थाने शिवा नि० । हासा रङ्गणी सूर्य- स्थाने हासी रिङ्गिणी सूर्य- पु० हासी रङ्गणी
 सूर्य-नि० ॥ २१२ (५०) -मामला स्थाने-ममला पु० नि० । बहुपुत्री स्थाने बहुपुत्री

५० बहुपुत्रा नि० । (उ०) तामलक्यज्झटाऽज्झाटा ता-स्थाने तामलक्युत्कटा झाटा ता-५० तामलक्युज्झटा हायता-नि० । च तमालिनी स्थाने तुन्नमालिनी ५० तुन्नमालिनी नि० ॥ २१३ (उ०) रजनिगौरी स्थाने रजनी गौरी ५० नि० ॥ २१४ (५०) पिङ्गा स्थाने पिङ्गा ५० ५१ । (उ०) प्रपुनाटे स्थाने प्रपुन्नाटे ५० नि० । -अकक- स्थाने -अकक-५० -अकक- नि० ॥ २१५ (५०) पप्पाटेड-स्थाने पुम्माटेड- ५० । (उ०) मुण्डनिका स्थाने मुण्डितिका ५० । -बोघनी स्थाने बोघिनी नि० ॥ २१६ (उ०) तु व्यथा स्थाने त्वव्यथा नि० ॥ २१७ (५०) लोचनीया स्थाने लोभनीया ५० नि० । (उ०)-नाशनी स्थाने -नाशिनी नि० ॥ २१८ (उ०) कृष्णफलीन्दुलेखा स्थाने कृष्णफला दुल्लेखा नि० ॥ २२० (५०)-गन्धा सुगन्धा वीरितपत्रिका स्थाने -गन्धा तु सुगन्धा वारिपत्रका नि० । (उ०) विषमदेनी स्थाने विषमदिनी नि० ॥ २२१ (५०) छत्राक्षी स्थाने छत्राक्षी ५० । (उ०) कठिञ्जरः स्थाने कुठिञ्जरः ५० नि० ॥ २२२ (उ०) करालकः स्थाने सरालकः नि० ॥ २२३ (५०) कालतालः स्थाने काकतालः नि० । (उ०)-ऽऽपीता राक्षसी स्थाने प्रेतराक्षसी ५० नि० ॥ २२४ (५०) ग्राम्या स्थाने ग्रस्या ५० ग्रस्या नि० । (उ०) मरिचकः खरपत्रोऽल्पपत्रकः स्थाने ग्रस्थपुष्पः खरपत्रोऽल्पपत्रकः नि० ॥ २२५ (५०) जम्भीरो स्थाने जम्भारो ५० । (उ०) त्रायमाणायां त्रायन्ती कृतत्राणाऽद्विसानुजा स्थाने त्रायन्ती त्रायमाणायां कृतत्राणाऽद्विसानुजा नि० ॥ २२६ (५०) बलभद्रिका स्थाने बीलभद्रिका ५० । (उ०) सुहृत्त्राणा स्थाने सुहृत् त्राणा ५० नि० ॥ २२७ (उ०) वीरमूलो स्थाने दूरमूलो ५० नि० ॥ २२८ (५०) अधिकण्टकः कुनाशस्ताम्रमूली प्रतोदनी स्थाने कुनाशकोऽधिकण्टकश्च ताम्रमूली प्रतोदनी नि० । अधिकण्टकः स्थाने अविकण्टकः ५० । (उ०) दुःस्पर्शा स्थाने दुःस्पर्शः ५० नि० । -ऽमन्ता स्थाने-ऽमन्ता ५० ॥ २३० (५०) बाष्प-स्थाने बाष्प- ५० । (उ०) पारिभव्यं कौरव्यं स्थाने पारिभाव्यं कौरवं नि० पारिभद्रं कौरवं ५० ॥ २३१ (उ०) वज्राणि स्थाने वक्त्राणि ५० । कचम् स्थाने रुचम् ५० नि० ॥ २३२ (५०) शङ्खा स्थाने शङ्खां ५० नि० । गन्धोली स्थाने गन्धाली नि० । (उ०) कर्चूरः स्थाने कर्बुरः नि० । पृथुपलाशिका स्थाने पृथुपलासिका ५० पृथुफलाशिका नि० ॥ २३३ (५०) पलावालुके स्थाने पलुवालुके ५० । (उ०) -लुकमेत्वालं स्थाने -लुकमेत्वालु ५० नि० । दुर्वर्णं स्थाने दुर्वर्ण- नि० दुर्वारं ५० ॥ २३४ (५०) सङ्कोच-स्थाने सङ्कोचं ५० टी० । वरम् स्थाने शकम् ५० शुक्रम् नि० । (उ०) घीरं स्थाने ह्रीरं ५० नि० ॥ २३५ (५०) वर्णं स्थाने वरम् ५० नि० । (उ०) रजनि स्थाने रजनी ५० नि० ॥ २३६ (उ०)-सायनी स्थाने -सायिनी नि० ॥ २३७ (उ०) जातिसूतं स्थाने जात्यमृतं ५० नि० ॥ २३८ (५०) बालपुष्पी स्थाने बालपुष्पा नि० बालुपुष्पा ५० । गन्धयूथिका स्थाने शङ्खयूथिका ५० नि० ॥ २३९ (उ०) सदापुष्पी स्थाने सदापुष्पो नि० ॥ २४ (५०) शान्त्योदनोपमश्च सः स्थाने शान्त्योदनो यमश्च सः नि० । (उ०) नेमाली स्थाने नेवाली ५० मोमाली नि० । वनमालिनी स्थाने नवमालिनी नि० ॥ २४१ (५०) सप्तला सुकुमाराऽतिसुरभिः स्थाने सत्सत्ता सुकुरारातिसुरभिः नि० । शिशिगन्धिका स्थाने शिशुगन्धिका ५० नि० ॥ २४२ (५०) प्रमोदनी स्थाने प्रमोदिनी ५० । (उ०) गवाक्षी स्थाने गवाक्षा नि० ॥ २४३ (५०)

-गन्धा स्थाने -गन्धी नि० । अथवा सुरूपा स्थाने अथसुरूपा नि० । -बन्धनी स्थाने बन्धना पु० नि० ॥ २४४ (५०) कुमार्या कर्णिका चारु-स्थाने कुमार्या तु वर्णिचारु-नि० । -केशरा स्थाने-केशरा पु० । (उ०)-तरणी गन्धा-स्थाने -तरणिर्गन्धा-नि० ॥ २४५ (उ०) कुरवकः स्थाने कुरुवकः नि० कुरकः स्यात् पु० ॥ २४६ (५०) सैरेयकः स्थाने सैरेयके पु० ॥ २४७ (उ०) पीनभद्रः प्रलोभ्यपि स्थाने पीत-भद्रा प्रलोभ्यपि पु० ॥ २४९ (उ०) शोकरा स्थाने शीतला पु० नि० ॥ २५० (५०) काली स्थाने काला पु० नि० । (उ०) तुत्था स्थाने तुच्छा पु० नि० ॥ २५२ (५०) पाण्डुराङ्गः स्थाने पाण्डुरागः पु० नि० ॥ २५३ (उ०) मानुलपुत्रकम् स्थाने मानुलपत्रकम् नि० ॥ २५४ (५०) क्षीरपुष्पी स्थाने क्षीरपुष्पा पु० । शिवा ब्राह्मी कि-स्थाने शिवब्राह्मी कि-पु० शिवब्रह्म कि- नि० ॥ २५५ (उ०) द्राविडः स्थाने द्राविडं पु० द्रविडः नि० ॥ २५६ (५०) अजमोदायां तु मोचा स्थाने मोचा मस्त्वजमोदायां नि० ॥ २५७ (५०) ब्रह्मदर्भो स्थाने ब्रह्मदर्भा नि० । (उ०) यमानी स्थाने यमनी नि० । यवसाह्वया स्थाने यवसाह्वयः पु० नि० ॥ २५८ (५०) सहदेवायां तु दण्डो-स्थाने सहदेव्यां तथा दण्डो- नि० । गोवन्दनी स्थाने गोव-न्दना नि० ॥ २५९ (५०) रजको रजनामकः स्थाने रजः कवचनामकः पु० नि० । (उ०) गोजिह्वायां स्थाने गोजिकायां नि० ॥ २६० (५०) भद्रावन्यो स्थाने भद्रोवन्यो-नि० (उ०) वाटी वाट्यालको वाटय-स्थाने वाट्यालकस्तथा वाटय-नि० ॥ २६१ (उ०) ऋक्षगन्धा स्थाने ऋष्यगन्धा पु० नि० ॥ २६३ (५०) वाट्यायनी स्थाने वाट्यायिनी नि० । (उ०) गन्धवल्ली स्थाने गन्धवली पु० नि० । मङ्गल्या च प्रसा- स्थाने मङ्गल्यार्थप्रसा-पु० नि० ॥ २६४ (५०) मुसल्यां स्थाने मुशल्यां पु० । महावृषा स्थाने महाविषा नि० । (उ०) वृष्यकन्दा स्थाने वृक्षकन्दा पु० । सुमूला स्थाने समूला नि० ॥ २६५ (उ०) भूतर्त्नं स्थाने सूतर्त्नं नि० ॥ २६६ (उ०) जतुका स्थाने जातूका नि० । वंशपत्री स्थाने वंशपत्रा नि० ॥ २६७ (५०) कवरी स्थाने करवी पु० नि० । बिल्विके-स्थाने बिल्विके-पु० नि० । (उ०) प्रचीबला स्थाने प्रचीबलः पु० नि० ॥ २६८ (५०) नदीकान्ता नदीकान्तो नि० । नद्यास्या स्थाने नद्यास्या पु० नि० । (उ०) काकना-सायां सुरङ्गा स्थाने काकनाशयां सुभङ्गा पु० ॥ २६९ (५०) तम्करा स्नायुः स्थाने तस्करस्तायुः पु० नि० । (उ०) वृषभः स्थाने नगभित् नि० ॥ २७० (५०) ह्युषायां स्थाने ह्युषायां पु० ह्युषायां नि० । विगन्धा वपुषा च सा स्थाने विगन्धा मत्स्यगन्धिनी नि० । वपुषा स्थाने विपुषा पु० ॥ २७३ (५०) शिख-महारजने स्थाने-शिखं महारज्जनं पु० नि० । (उ०) शालपर्ण्यां स्थाने शालिपर्ण्यां पु० । पीतनी स्थाने पीतिनी नि० ॥ २७४ (५०) शून्यांशु- स्थाने सौम्यांशु-पु० औमांशु- नि० । (उ०) वर्बेरकः स्थाने वर्बेरका पु० । वर्देको स्थाने बन्दको पु० नि० ॥ २७५ (उ०) आवर्त्स-क्या स्थाने आवर्त्सक्यां पु० नि० । पीठिका स्थाने पीतिका पु० पिच्छिका नि० ॥ २७६ (५०) रक्तपुष्पी स्थाने रक्तपुष्पा पु० नि० । रक्तपुष्पी बिन्दुकिनी स्यान्महा-जालिनी च सा स्थाने रक्तपुष्पा तुकिनी स्यान्महाजालिनिका च सा नि० । (उ०) नेत्रपीडा विसर्पिणी स्थाने वेत्रमूला विसर्पिणी पु० नि० । २७७ (५०) दृढपादा स्थाने दृढपादा नि० । यशस्करी स्थाने यशोम्बरा पु०-ऽऽयसीम्बरा नि० । (उ०) शीता-

ऽम्बुझी स्थाने पीताऽम्बुझा पु० नि० ॥ २७८ (५०) तेजनी स्थाने तेजिनी पु० नि० ।
 वल्कलेति च स्थाने वल्कलेत्यपि नि० । (३०) मिश्रेयायां तारुपर्णी स्थाने मिश्रेयायां
 तालपत्री पु० ॥ २७९ (५०) -स्तालकर्ण्येपि स्थाने-स्तालपर्ण्येपि पु० ॥ २८० (५०) कन्द-
 पत्री त्वचं पत्री तलपत्रकमुन्दुरा स्थाने कन्दपत्रा त्वचं पत्रा तलपत्रकमुत्तरा पु०
 कन्दपत्रत्वचं पत्राऽमलपत्रकमुत्तरा नि० । (३०) पेशी स्थाने यशी नि० ॥ २८२
 (५०) पूतना स्थाने भूतना नि० ॥ २८३ (५०) गन्धकुटी स्थाने गन्धकटी नि० ।
 (३०) पौण्डर्य स्थाने शौण्डर्य नि० ॥ २८४ (३०) जतुका- स्थाने जतुका नि० ॥
 -वर्त्तनी स्थाने-वर्त्तिनी पु० नि० ॥ २८५ (५०) संस्पर्शा स्थाने संहर्पा पु० संहर्पा
 नि० । (३०) वृन्ता चर्मकशा स्थाने वृन्ता चर्मकसा पु० ॥ २८६ (५०) समाङ्गा-
 ऽऽञ्जलिका- स्थाने ममङ्गाऽऽञ्जलिका- नि० समङ्गा जलका- पु० ॥ २८७ (३०)
 -मण्डलको- स्थाने -मण्डलिको- पु० -मण्डलिका- नि० ॥ २८८ (५०)
 -पिप्पल्यां स्थाने-पिप्पल्यां पु० । (३०) पिप्पली स्थाने पिप्पली पु० ॥ २८९ (५०)
 ब्रुकः स्थाने ब्रुकः पु० । (३०) पाण्डुराङ्गः प्रियः स्थाने -पाण्डुरोगप्रियः नि० ॥
 २९० (३०) -विषा विषा स्थाने विषाऽरुणा नि० ॥ २९१ (५०) शालपर्ण्यपि स्थाने
 शालपर्ण्यपि पु० शल्यपर्ण्यपि नि० ॥

२९२ (५०) काकचिञ्चिका स्थाने काकविम्बिका पु० । काकनिम्बिका स्थाने
 काकनिम्बिका पु० नि० ॥ २९३ (३०) -णिर्द्रुमोद्धा च शीत- स्थाने -णिस्त्वमोद्धा
 च शत- पु० -णिर्द्रुमोद्धा च शत- नि० ॥ २९४ (५०) पापचेलिका स्थाने
 पापाचालिका पु० । बिद्धकर्णिका स्थाने वृद्धकर्णिका नि० । (३०) वृकतिका
 वनतिका स्थाने वृकं तिका वरतिका नि० । स्थापनी स्थाने स्थापिनी नि०
 स्थायिनी पु० ॥ २९५ (५०) रसाऽम्बुष्ठा-स्थाने रसा त्वष्टा पु० ॥ २९६ (५०)
 शतमूली स्थाने शतमूला नि० । (३०) -ऽभीरु स्थाने भीरु पु० नि० ॥ २९७
 (५०) पुरुषदत्तोर्ध्व- स्थाने पुरुषदन्तोर्ध्व- पु० । (३०) भीरुः स्थाने भीरु-
 पु० ॥ २९९ (५०) कटम्बरा स्थाने कटम्बरा पु० नि० ॥ ३०० (५०) कपिकच्छ
 रात्मगुप्ता स्थाने कपिकच्छा महागुप्ता नि० कपिकच्छास्मा(च्छवामा)न्मगुप्ता पु० ।
 दुरभिग्रहा स्थाने दुरतिग्रहा पु० । (३०) व्यण्डा स्थाने स्यण्डा पु० ॥ ३०१ (५०)
 -शिम्बर्ला- स्थाने -शिम्बी ला- पु० नि० । (३०) ऋषभी स्थाने आर्यभी पु०
 आर्यभी नि० । दुरालसा स्थाने च दुर्लभा पु० ॥ ३०२ (३०) भण्डी
 मञ्जियोजनवल्लिका स्थाने खण्डी जिङ्गी योजनवल्लिका पु० भण्डी जिङ्गी
 योजनवल्ल्यपि नि० ॥ ३०३ (५०) मण्डूक स्थाने माण्डूक पु० । ३०३
 श्लोकपूर्वार्धानन्तरमयमर्थं श्लोक पु० आदर्शेऽधिक उपलभ्यते-क्षत्रिणी विजया रक्ता
 रक्तगी वस्त्रभूषणा इति । (३०) धार्मप-स्थाने धर्मप-पु० नि० ॥ ३०४ (५०)
 यवनेष्ट शिरोवृत्तभूष- स्थाने यवनेष्टं शिरोवृत्तं भूष- नि० । (३०)
 पिप्पल्यां स्थाने पिप्पल्यां पु० ॥ ३०५ (५०) तण्डुला स्थाने तन्दुला
 पु० नि० ॥ ३०६ (५०) समूलकं स्थाने समूलकं नि० । -कमोषणम्
 स्थाने-कमूषणम् नि० । (३०) पुनश्चव्य चवनं कोल-स्थाने तथा चव्यं चवनं
 काल-नि० ॥ ३०७ (५०) वशिरो स्थाने वसिरो नि० । -पिप्पली स्थाने -पिप्पली

पु० । (उ०) स्याद् गिरिकर्ण्यामास्फोता स्थाने गिरिकर्ण्यामस्फोता नि० ॥ ३०८
 पु० ॥ श्वेतनामिका स्थाने श्वेतपुष्पिका पु० नि० ॥ ३०९ (पु०)-श्वेता गवाक्षी स्थाने
 श्वेता गवाक्षिनी पु० -श्वेताङ्गवन्दना नि० । (उ०)-वारुण्यां स्थाने-वारुणी नि० ॥
 ३१० (पु०) गोडम्बा स्थाने गोडगुवा नि० ॥ ३१२ (पु०) भूतनाशनी स्थाने सुतनाशनी
 नि० ॥ ३१३ (उ०) शारदी स्थाने शरटा पु० नि० ॥ ३१४ (पु०) कृष्णा भद्रा स्थाने कृष्ण-
 भद्रा पु० नि० । (उ०) बन्दनोत्पल-स्थाने शारिवोत्पल-पु० ॥ ३१५ (उ०) ऋषा स्थाने श्रवा
 पु० ॥ ३१६ (पु०)-वल्कला स्थाने वल्कली नि० । (उ०) पीलुपर्णी स्थाने पीलुपर्णा नि० ॥
 ३१७ (पु०) पातनी स्थाने-पातिनी नि० । (उ०)-ऽग्निमुखी सैरी दुष्पुष्पी कलि-स्थाने
 -ऽग्निशिखा शक्रपुष्पिका कलि-नि० । सैरी दुष्पुष्पी स्थाने सीरीन्दुपुष्पी पु० ॥
 ३१८ (पु०) गडूच्या स्थाने गडूच्या-पु० । ३१९ (पु०) लम्बा स्थाने छिन्ना पु० नि० ।
 ३२० (पु०) वेवताली स्थाने वेवताली पु० नि० । वृत्तकोशो स्थाने वृत्तकोशा नि० ॥
 ३२१ (पु०) कृष्णच्छत्रा स्थाने कृतच्छत्रा पु० नि० । सुतिकिका स्थाने सुतिकिका
 पु० नि० । (उ०) कृतवेधना स्थाने रक्तवेधना पु० नि० ॥ ३२२ (पु०) धामार्गवः
 स्थाने धामार्गवे पु० नि० । महाजाली महाफली स्थाने महाजला महाफला नि० ।
 (उ०) कोशफलो स्थाने कोशफला पु० नि० ॥ ३२३ (पु०) त्वैभी स्थाने त्वभ्या नि० ।
 (उ०) पटुपर्णी स्थाने कटुपर्णी पु० नि० ॥ ३२४ (पु०) करीषिणी स्थाने करीषणी नि० ।
 (उ०) हेमशिखा स्थाने हेमशिखी पु० नि० ॥ ३२५ (पु०) धनहरी स्थाने धनहरी पु०
 नि० । (उ०) खण्डा स्थाने रण्डा पु० ॥ ३२६ (पु०) पुष्पश्रेणी न्यग्रोधी स्थाने पुत्रश्रेणी
 न्यग्रोधा पु० नि० । (उ०) रण्डा च स्थाने रण्डाख्यः पु० रण्डाख्युः नि० ॥ ३२७ (पु०)
 बिशिनी विशवत्यपि स्थाने बिसिनी बिसनाभयः पु० नि० । (उ०) पलाशिनी
 नालीकिनी स्थाने पलासिनी नालकिनी पु० नि० ॥ ३३१ (पु०) कुवलं कुवम्
 स्थाने कवलं वलम् नि० । (उ०) तत्र कुमुदं स्थाने कुमुदं चैव नि० ॥ ३३२ (पु०)
 रक्तसन्ध्यकम् स्थाने रक्तसन्धिकम् नि० । (उ०) कट्हारं स्थाने कट्हारं पु० नि० ॥
 ३३४ (पु०) कन्दे पाशे स्थाने पञ्चकन्दे नि० । शिके स्थाने शके पु० । (उ०) पञ्चाख्यं
 स्थाने पञ्चाक्षं पु० नि० ॥ ३३५ (पु०) पानीया पृष्ठगा स्थाने पानीयपृष्ठगा पु०
 नि० । (उ०) नीली स्थाने तथा नि० ॥

३३६ (पु०) मिसिः स्थाने मिषिः नि० । (उ०) छत्रपुष्प्यवा-स्थाने छत्रपु-
 ष्पाऽवा-नि० ॥ ३३७ (उ०) सुषवी स्थाने तुषवी नि० ॥ ३३८ (पु०) कुञ्ची कालो-
 पकालोपकुञ्चिकोत्कुञ्चिकाऽपि च स्थाने उपकुञ्ची कुञ्चिका च कालाप-
 कुञ्चिकाऽपि च नि० -कोत्कुञ्चिका-स्थाने -का कुञ्चिका पु० ॥ ३३९ (उ०)
 सुकन्दो स्थाने कुकन्दो पु० । वक्त्रदूषणः स्थाने वक्त्रभूषणः पु० नि० ॥
 ३४० (पु०) हरणः स्थाने फरणः पु० नि० । (उ०) बिमला मता स्थाने बिन्दुलाऽमला
 पु० बिन्दुलाऽमली नि० ॥ ३४१ (पु०) बर्मकसा स्थाने बर्मकिसा पु० बर्मा-
 कसा नि० ॥ ३४२ (उ०) सारणा सरणा सुप्रसरा राजबला च सा स्थाने सारणी
 सरणी सुप्रसरा राजबला च सा पु० सारणी सुप्रसारा च राजबला च साऽपि

च नि० ॥ ३४३ (५०) ब्राह्म्यां स्थाने ब्राह्मी नि० ॥ ३४४ (३०) वृद्धशरके स्थाने
 वृद्धशरके पु० नि० । -वालुक-स्थाने-वालुक- नि० ॥ ३४५ (५०) अजाण्डी च अक्षगन्धा
 स्यादन्तःकोटपुण्यपि स्थाने अजाण्डी अक्षगन्धा स्यादन्तःकोटपुण्यपि पु०
 अजाण्डी अक्षगन्धा स्यादन्तःकोटपुण्यपि नि० । (३०) बदरा स्थाने बदरा पु० ॥
 ३४६ (५०) सुखोद्भवा स्थाने सुखोज्झिवा नि० ॥ ३४७ (५०) अङ्गारको स्थाने अङ्गारको
 पु० अमारको नि० । (३०) कासमर्दे स्थाने काशमर्दे पु० । कनक-कर्कशौ स्थाने
 कतक-कर्कशौ पु० कतककर्कशः नि० ॥ ३४८ (५०) शाकज्येष्ठः स्थाने शाकज्येष्ठः
 नि० ॥ ३४९ (५०) क्षुरिका स्थाने क्षुरिका नि० । (३०)-नीया जीवनी जीववर्धनी
 स्थाने-नीयजीवनी जीववर्धनी नि० । ३५० (५०) मङ्गल्य-स्थाने माङ्गल्य-नि० ।
 (३०) चुक्रिका स्थाने चुक्रिया पु० ॥ ३५१ (५०)-ऽम्बोटिका स्थाने-ऽम्बोटिका
 पु० -ऽम्बोलिका नि० । लोलाऽम्बोलिका स्थाने टोलाऽम्बोलिकः पु० नि० । (३०)
 नरेन्द्रमाला स्थाने नरेन्द्रमाता पु० नि० ॥ ३५२ (५०) तण्डुलीये मेघनादस्तण्डुली
 तण्डुलेरकः स्थाने तण्डुलीये मेघनादस्तण्डुली तण्डुलेरकः पु० नि० । (३०) विषहार्य
 स्थाने विषहर्त्य-पु० ॥ ३५३ (५०) शमटे तु स्थाने समपै तु पु० समण्डो तु नि० । (३०)
 समण्डिला स्थाने समण्डोला नि० । -मार्ग ओलकः स्थाने -मार्गतुल्यक नि० ॥
 ३५४ (५०) कर्बुर-स्थाने कर्बुर-नि० । (३०) तु कामाची स्थाने काकमाची नि० ।
 च वायसी स्थाने वृषायणी पु० नि० ॥ ३५५ (५०) भूरण्डी कुरण्डी स्थाने भूरण्डी
 कुरण्डी नि० । कुरण्डी कास्मरो स्थाने कुरण्डिकाऽस्मरी-पु० । (३०) शितिवारकः
 स्थाने शिरिवारकः नि० ॥ ३५६ (५०) शितिः स्थाने शिखिः पु० ॥ ३५७ (५०)
 बस्तिका स्थाने बुस्तिका पु० नि० । सेकिमो स्थाने सेकिमं नि० ॥ (३०) शाला-
 मर्कटो स्थाने शालमर्कटो पु० नि० ॥ ३५८ (५०) मिथो बालेयो स्थाने मिथ्र. स्था-
 लेयो पु० नि० । (३०) हिलिमोच्यां स्थाने हिलिमोच्यां पु० ॥ ३५९ (५०) शतपर्वा
 स्थाने शतपूर्वा पु० । कडम्बी वायसी स्थाने कलम्बूर्वायसी पु० केलम्बूर्वायसी
 नि० । (३०) कारवेह्ले स्थाने कारवेल्ह्यां नि० ॥ ३६० (३०) राजमान्योऽम्बु-स्थाने
 राजिमानम्बु-पु० नि० ॥ ३६१ (५०) कर्कोटे स्थाने कङ्कोटे नि० । किलास-स्थाने विलास-
 पु० । -स्तिकपत्रः स्थाने -स्तिकपर्षः नि० । सुगन्धकः स्थाने सुगन्धिकः पु० । (३०)
 कालिङ्ग्यां स्थाने कलिङ्ग्यां पु० नि० ॥ ३६२ (५०) -स्तिकबीजा स्थाने -स्तिकबीजो
 पु० । (३०) अलाबूः स्थाने अलाम्बूः पु० । -लाम्बुनी स्थाने -लाम्बुनी पु० ॥ ३६३ (३०)
 ऊर्वाक. स्थाने ऊर्वारु पु० ॥ ३६४ (५०) स्फुटी स्थाने स्फटी पु० ॥ ३६५ (५०)
 -धेये च जी-स्थाने -धेये प्रजी-नि० ॥ ३६६ (५०) वीरं स्थाने चीरं पु० । (३०) पद्म-
 वर्णकम् स्थाने पद्मकर्णकम् पु० ॥ ३६७ (५०) बस्तगन्धायां स्थाने मस्तुगन्धायां
 नि० । सुगन्धा खरपुष्पी स्थाने तु गन्धा खरपुष्पा पु० नि० । (३०) कबरी बर्बरी
 तुक्नी स्थाने कर्बरी बर्बरी चुक्नी नि० ॥

३६९, १ लो३ रौहिणे इयामकं पौरं पूतीकं भूरि कस्तूणम् । सौगन्धिकं
 देवजग्धं शकलं ध्याम-पुत्रले ॥ स्थाने रौहिणे ध्यामकं पौरभूतीकं भूतिकं
 तृणम् । सौगन्धिकं देवजग्धं शकलि ध्याम-पुत्रले ॥ पु० रौहिणं कामकं

पौरं भूतीकं भूतिकतृणम् । सौमन्धिकं चिकं देवजगधं शकलि-पुत्रले ॥
 नि० ॥ ३७० (३०) भूस्तृणे रोहिषं छत्रोऽतिच्छत्रक-कुटुम्बकः । पूतीकं भूरि
 पालघ्नं मालातृण-सुगन्धिके ॥ स्थाने भूस्तृणे रोहितं छत्रातिच्छत्रक-कुटुम्बके ।
 भूतीकं भूतपालघ्नं माला-तृण-सुगन्धिकाः ॥ ३७० भूस्तृणं रोहितं छत्रातिच्छ
 त्रक-कुटुम्बके । भूतीकं भूति कतृणं मालातृण-सुगन्धिके ॥ नि० ॥ ३७१
 श्लोक-वर्मे वध्नः खरो बहिर्बारः सूची कुशः कुशः । सीरी वानीरजो गुन्द्रः
 पवित्र-कुतुकावपि ॥ स्थाने वर्मे वध्नः खरो बहिर्बारा सूची कुशः कुशः ।
 सीरी वानीरजो गुन्द्रा पवित्र-कुतुपावपि ॥ ३७० वर्मे वध्नः खरो बहिर्बारा-
 स्तवी कुशः कुशः । सारी वानीरजो गुन्द्रा पवित्र-कुतुसावपि ॥ नि० ॥ ३७२ (५०)
 -काण्ड-इयामलपुष्पकाः स्थाने -काण्डध्यामरपुष्पकः ३७० नि० । (३०) कासेधुः
 स्थाने काषाधुः ३७० । कोकिलाक्षकः स्थाने कोकिनाक्षकः नि० ॥ ३७३ (५०)
 बन्धजा बालः केशी स्थाने बन्धजो बालकेशी ३७० नि० । (३०) इक्षौ
 रसालो स्थाने इक्षु रसालो नि० । बह्मपत्रकः स्थाने क्षुद्रपत्रकः नि० ॥
 ३७४ (३०) धमनो स्थाने गमनो नि० ॥ ३७५ (५०) आरण्य-स्थाने अरण्य-३७०
 नि० । (३०) नली तु ग्राम-स्थाने नाली तु ग्राम-३७० नलिनुग्राम-नि० । लेखकाविता
 स्थाने लेखकाञ्चिता ३७० नि० ॥ ३७६ (३०) गुन्द्रस्ते-स्थाने गुञ्जस्ते ३७० नि० ।
 याजनकः धुरः स्थाने याजनकधुरः नि० ॥ ३७८ (५०) घासे स्थाने घासं ३७० ॥ ३८०
 (५०) शीतवीर्या स्थाने शतवीर्या ३७० नि० ॥ ३८१ (५०) मुस्तको
 स्थाने भद्रको नि० । (३०) मुस्तो बराहो स्थाने गुन्द्रा बराहो ३७०
 गुन्द्री बराहो नि० । -दाह्या स्थाने -दाहयः ३७० नि० ॥ ३८२ (५०) जीविता-स्थाने
 जीवना-नि० । (३०) काण्डीरकं स्थाने काञ्चीरकम् ३७० । गोनर्व स्थाने गोनर्द्वं ३७०
 गोपुरं प्लवम् स्थाने गोपुरप्लवम् नि० ॥ ३८३ (५०) वाशपुरं स्थाने वारपुरं नि० ॥
 ३८४ (५०) लयं स्थाने लवं नि० । (३०) इष्टकापथकं स्थाने इष्टकापुष्पकं ३७० ॥

३८६ (५०) सौत्यं स्थाने शैत्यं ३७० । (३०) गर्भपाकिनि स्थाने गर्भपाकिणि ३७०
 नि० ॥ ३८७ (५०) कलामकः स्थाने कलायकः नि० ॥ ३८८ (५०)-प्रियस्तीक्ष्ण-
 शुकस्तोषमस्त्वसौ हरित् स्थाने -प्रियस्ताक्ष्यशुकस्तोषयस्तुसौ हरित् नि० ।
 (३०) मसूरः स्यात् स्थाने स्यान्मसूरः नि० ॥ ३८९ (३०) वृष्यो स्थाने सरी
 ३७० नि० ॥ ३९० (५०) प्रघ्नो स्थाने प्रघ्नो नि० ॥ ३९१ (५०) वासन्तो
 हरिमन्धज-शिम्बिकौ स्थाने वासन्त-हरिमन्धज-शिम्बिकाः नि० । (३०) तुवरक-
 निगूढक-कुलीमकाः स्थाने तुवरका गुलीमक-निगूढकौ ३७० ॥ ३९२ (५०) जण्डी
 च स्थाने जण्डिको ३७० नि० । (३०) प्रवेतशिम्बिकः स्थाने शितिविम्बिकः
 नि० ॥ ३९३ (५०) कुलस्थे स्थाने कुलिस्थे ३७० । तालवृन्ता स्थाने तालवृन्ते नि० ।
 तालवृन्ता ३७० । (३०) वर्णा स्थाने वर्ण्या ३७० । कुस्मापे तु स्थाने कुस्मापस्तु नि० ॥
 ३९४ (५०) नीबारे तु स्थाने नीबारस्तु नि० ॥ ३९५ (५०) शोधिका स्थाने शोधिता ३७०
 नि० । मुसडी स्थाने मुशडी नि० । सिता स्थाने शिता ३७० नि० । (३०) कोरदूषकः

स्थाने कूरदूषकः पु० ॥ ३९६ (३०) जोम्नाला स्थाने जोर्नाला नि० ॥ ३९७ (५०)
 उमायां क्षुमा स्थाने उमा तु क्षुमा नि० उमाऽत्र क्षुमा पु० ॥ ३९९(३०) असुरी
 स्थाने आसुरी पु० ॥ ४०० (५०) माषादयः स्थाने माषादि तु नि० । (३०) कणिशे
 स्थाने कणिशं नि० ॥ ४०१ (५०) नाले स्थाने नालः नि० । (३०) स्यात् पलालो
 धान्यत्वचि तुषः स्थाने पलालो धान्यत्वचि तु तुषः पु० नि० ॥

द्वितीयं परिशिष्टम् ।

हेमचन्द्रीयनिघण्टुशेषान्तर्गतानां शब्दानां तल्लिङ्ग-तदर्थनिर्देशपूर्वकमकारादिवर्ण-
क्रमेणानुक्रमणिका ।

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
अक्ष	पु०	बहेडा	८१	अग्निर्दक्ष	पु०	मोक्षमा	१३५
अक्षकर्म	पु०	„	८२टी०	अग्रज	„	महाकजरी	१७८
अक्षकल	पु०	पुत्रज्जीव	१४३	अक्षोठ	„	आकुल	१३३
अक्षिपीडा	स्त्री०	जवासी	२७६	अक्षोत्सक	„	„	„
अक्षिपीलु	पु०	बकायणि	१३८	अक्षवन्दना	स्त्री०	कृष्णगिरणई	३०९पा०
अक्षिस्पन्द	पु०	कठठी	६१	अक्षारक	पु०	भांगरठ	३४७
अक्षिस्पन्द	पु०	„	६१पा०	अक्षारकी	स्त्री०	भांगरठ	३४७पा०
अक्षीव	पु०	शिरधू	८८	अक्षारवर्णा	„	सीसम	६९
अक्षीव	„	„	८८	अक्षारवल्लिख	„	भाकेति	२७४
अक्षोठ	„	अक्षोठ	१४०	अक्षारवल्ली	„	करजविशेष	१४६
अगदी	स्त्री०	महापत्र	१०७पा०	अक्षारक	पु०	भांगरठ	३४७पा०
अगद	पु० न०	अगर	२१	अक्षगुल	न०	बालतृण	३७७
अगस्त्य	पु०	अगस्त्यत	२८	अक्षिप्तसानुजा	स्त्री०	त्रासमाण	२२५पा०
अगादी	स्त्री०	महापत्र	१०७पा०	अक्षत्रिणा	स्त्री०	केजडी	७२
अगुह	पु० न०	अगर	२१	अक्षमोदा	„	अक्षमोद	२५६
„	„	सीसमविशेष	६९	अक्षमृष्टी	„	मोक्षसिगी	१९१
अगूढगन्ध	न०	हिङ्गु	२६५	अजहा	„	कठछि	३००
अग्निक	पु०	तुम्बुरु	१६०	अकाजी	„	स्वेतजीरा	३३७
अग्निपादप	„	केजडी	७२	अकाष्ठी	„	कुक्षारा	३४५
अग्निपुष्पिका	स्त्री०	बाहुजी	१५०	अजसटा	„	भूर्भामली	२१२
अग्निमा	„	मालकाण्ठी	२०९	अजसटा	„	„	„
अग्निमन्त्र	पु०	अरणी	८४	अजसटा	„	„	„
अग्निमुष्ठी	स्त्री०	मीलामा	१३५	अजसकेशी	„	मलिका	३७
„	„	राजागरी	३१७	अजस्रिकारिका	„	कावरी	२८६
अग्निशिक्ष	न०	कुम्भत	२७३	अजहास	पु०	कुम्भ	२४०
अग्निशिक्षा	स्त्री०	राजागरी	३१७पा०	अजसी	स्त्री०	अजसी	३९७
				अतिगुहा	„	सावनील	२७४
				अतिच्छत्र	पु०	गन्धतृण	३७०

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
अतिच्छत्रा	स्त्री०	सोधा	३३६	अभीक्ष्यत्रिका	"	शतावरी	२९६
अतिबला	"	महाबला	२६२	अभ्रपाटक	पु०	अबाढओ	४७पा०
अतिमुक्त	पु०	अमीतउ	३७	अभ्रपुष्प	न०	वेतस	१३०पा०
अतिमुक्तक	"	तिमिषा	९०	"	पु०	"	१३०
अतिरसा	स्त्री०	राठ	२१९	अभ्रलिह	"	शाक	१०५
अतिविषा	"	अतिविषु	२९०	अभ्रन्ता	स्त्री०	धमासउ	२२८पा०
अतिसुरभि	"	नीमाली	२४१	अभरी	"	द्रोअ	३७९
अत्रपत्रक	पु०	मरुअउ	२२४पा०	अमला	स्त्री०	मुद्गआमली	२१२पा०
अत्रिसानुजा	स्त्री०	त्रायमाण	२२५	"	"	साधरि	३४०पा०
अथ शल्य	पु०	आज्ञाज्ञाडा	२०४पा०	अमलो	"	"	"
अथ शल्या	स्त्री०	"	२०४	अमिलात	पु०	वानउ	२४५
अधिष्ठक	पु०	धमासउ	२२८	अमृगाल	न०	लावजउ	३८५
अधिष्ठकण्ट	"	"	२२८पा०	अमृतवली	स्त्री०	गुह्वी	३१९
अभ्रन्ता	स्त्री०	"	२२८	अमृता	"	हरढइ	८०
"	"	राकागारी	३१७	"	"	आमल	८३
"	"	गुह्वी	३१९	"	"	गुह्वी	३१८
"	"	द्रोअ	३७९	अमृताफल	पु०	पटोल	३६०
अभ्रभस्	न०	भवेतौत्र	११५पा०	अमोघा	स्त्री०	पाटला	१९
अभ्रभ्रन्ता	स्त्री०	डोल्हरी	१९५	"	"	विडग	१७२
अनायक	न०	अगर	२०पा०	"	"	चिणउठी	२०३पा०
अनार्यज	न०	"	२१	अम्बष्ठ	पुं०	धूलीकयष	१३
अनावैतिकक	पु०	किरावता	२२९	अम्बष्ठकी	स्त्री०	पाठ	२९५
अनुवाक	"	इजर	१२९पा०	अम्बष्ठा	"	जुही	२३९
अन्तकोटकपुष्पी	स्त्री०	वृद्धारा	३४५पा०	"	"	पाठ	२९५
अन्त कोटपुष्पी	"	"	३४५	"	"	आवउत्री	३५१
अन्त कोटरपुष्पी	"	"	३४५पा०	अम्बु	न०	वडहर	१२०पा०
अम्दक	पु०	तुम्बुठ	१६०पा०	अम्बुज	पु०	इजर	१२८
अन्धक	"	"	३१	अम्बुजात	"	"	१२९
अन्धाक्षय	"	चित्रक	२४८	अम्बुदाहय	"	मोथ	३८१पा०
अपदरोहिणी	स्त्री०	कामवृक्षा	१५८पा०	अम्बुदाह्या	स्त्री०	"	३८१
अपराजिता	"	गिरणई	३०७	अम्बुप्रसादनफल	पुं०	कतकफल	१५६
अपरिम्लान	पु०	वानउ	२४५	अम्बुवेतस	पुं०	वेतसविशेष	१३०
अपामार्ग	"	आज्ञाज्ञाडा	२०४	अम्बोटिका	स्त्री०	आंबउत्री	३५१
अभय	न०	उसौर	३८४	अम्बिलका	"	आबिली	५६
अभवा	स्त्री०	हरढइ	८०	अम्ब	पु०	अम्बवेतस	५९
अमीह	"	शतावरी	२९७	अम्बकेसर	"	बीशउरउ	५३

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
अम्लदोलक	पु०	आवतत्री	१५१पा०	अकमका	स्त्री०	सुखलि	३४६
अम्लपत्र	"	आसद्रा	६२	अकाङ्क्ष	पु०	आकु	४८
अम्लपाटक	"	आवाकओ	४७	अजक	"	आजक	१२०
अम्लपूर	पु०	आवलीविशेष	५७	अर्जुन	"	अर्जुन	१०३
अम्ललोणिका	स्त्री०	आवतत्री	३५०	"	न०	तृणविशेष	३७८
अम्लोलिका	"	"	३५१	अर्जुनामिष	पु०	अर्जुन	१०३पा०
अम्लहृक्ष	पु०	तिन्त्रिदोक	५७	अर्जुनाह्वय	पु०	"	१०३
अम्लवेतस	"	अम्लवेतस	५८	अर्थप्रसाधनी	स्त्री०	बला	२६३ पा०
"	"	वेतसविशेष	१३० पा०	अर्थसाधन	पु०	अरीठा	१३५
अम्लसाक	"	आवलीविशेष	५७	अर्थापातिन्	पु०	सुरणकद	३४४
अम्ल	स्त्री०	आविली	५६	अलकाप्रिय	"	बीअठ	१०१
अम्लत	पु०	बानड	२४५	अलक	"	आकुमदार	८८
अम्लिका	स्त्री०	आविली	५६	अलस	"	अशोक	३
"	"	"	५६पा०	अलाम्बू	स्त्री०	भ्रूविणि	३६२ पा०
अम्लीक	"	"	५६	अलाबू	स्त्री० न०	"	३६२
अम्लोटिका	"	आवतत्री	३५१ पा०	अलिवान्धवा	स्त्री०	वासती	२४९
अम्लोलिका	"	"	"	अलोमा	"	खेजरी	७३
अरणि	पु०	धाराकय	१४	अल्पचण्डा	"	घुषर	२७१
"	पु० स्त्री०	अरणी	८४	अल्पपत्रक	पुं०	मकअठ	२२४
अरघवनलक	पु०	नल	३७५ पा	अल्पमारिष	"	तडुळेज	३५२
अरल	"	अरल=दोह	८५	अल्पा	स्त्री०	सीसम	६९ पा०
अरविन्द	न०	इवेतकमल	३२८	अल्पास्थि	न०	फलहा	१७७
अरस्तोता	स्त्री०	गिरणई	३०७ पा०	"	पुं०	"	१७७ पा०
अरिम	पुं०	अरंजु	६६	अवल्गुज	"	बाबची	२१८
अरिमद	पु०	कारंदठ	३४७	अवाकपुण्या	स्त्री०	सोआ	३३६
अरिमद	पु०	अरंजु	६६	अव्यक्तग- न्धिका }	"	कालीगि	
अरिमदक	"	"	"	अव्यथा	"	रणई	१०८
अरिष्ट	"	अरीठा	१३५	"	"	हरडई	८१
"	"	नौब	१३७	"	"	महामुडी	२१६ पा०
"	"	लहसणु	३३८	अशोक	पु०	अशोक	३
अरिष्टा	स्त्री०	गंगेटी	१६६	अशोक- रोहिणी }	स्त्री०	कहू	२९७
"	"	कहू	२९९	अस्मगर्भ	पु०	तिमिष	९०
अरुणा	"	अतिविष्णु	२९० पा०	अस्मन्तक	"	आसद्रा	६२
"	"	मजीठि	३०२	अस्मरिकारिपु	पु०	बख्खा	१३२
अरुणक	पुं०	मीलामा	१३४	अस्मरीरिपु	पु०	ओहस्तिनी	३५५ पा०
अरुणकर	पुं०	"	१३४	अस्वचन्द	"	आसगंभि	१९०
अर्क	"	आकु	४८				

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
अश्वकर्ण	पु	साधु	१०१	आटकष	पुं०	अरहसा	१५९
अश्वक्षुर	"	श्वेतगिरणई	३०८	आढकी	स्त्री०	तुंभरि	३९३
अश्वगन्धा	स्त्री०	आसगंधि	१९०	आत्मगुप्ता	"	कटंछि	३००
अश्वपज	पु०	श्वेतकणवर	२९टी०	आत्मरक्षा	"	इन्द्रवारुणीमेद	३११
अश्वपजा	स्त्री०	तेजवती	२७७पा०	आदित्यवल्लभा	"	सूचलि	३४५
अश्वप्ली	"	"	२७७	आदित्यवल्ली	"	"	३४६
अश्वरथ	पु०	पीपल	३८	आपीता	"	तुलछी	२२३
अश्वत्थफला	स्त्री०	हयुषाविशेष	२७०	आमम्भ	पु०	एरंड	१५३
अश्वपुच्छा	"	माषवनी	२१०पा०	आमपुष्पी	स्त्री०	मेघशुद्धी	१९०पा०
अश्वपुच्छी	"	"	२१०	आमलकी	त्रि०	आमला	८३
अश्वमारक	पु०	श्वेतकणवर	२९	आमला	स्त्री०	भूइआमली	२१२
अश्वमूत्री	स्त्री०	शालरि	१५१	आमिषी	"	छट	२८१
अश्वरोध	पुं०	श्वेतकणवीर	२९पा०	आम	पुं०	आवड	१२१
अश्वरोह	"	श्वेतकणवर	२९	आमलक	"	अबाडो	४६
अश्वबलभा	स्त्री०	विदारि	१९६	आयतफला	स्त्री०	लेखडी	७३
अश्वहन्	पुं०	श्वेतकणवर	२९टी०	आयसीश्वरा	"	अवासी	२७७पा०
अश्वारोहक	"	आसगंधि	१९०	आरथध	पु०	किरमालड	९७
असद्य	"	अर्जुन	१०३पा०	आरथ्यनलक	"	मल्ल	३७५
असन	पुं० न०	बीअड	१००	आराम	न०	शूणीयड	१६९
असिपत्र	पु०	बोहरी	४९	आरेवत	पु०	किरमालड	९८
असिपत्र	"	"	९पा०	"	"	पारापत	१४१
असुरी	स्त्री०	राई	३९९टी०	आरोम-	स्त्री०	किरमालड	९९पा०
"	"	"	३९९	शिबिका			
अस्मरिकारिपु	पु०	बरुणा	१३२पा०	आरोम्य-	"	"	९९
अष्टापदी	स्त्री०	केवडा	२०३	सिम्बिका			
अहिमार	पु०	अरजु	६६	आरंगल	पु०	कटासेलड	२४७
अष्टमती	स्त्री०	सावनील	२७४	आरंगक	पुं० न०	सूठि	२०६
अष्टमफल	स्त्री०	कैलि	१६१	आरंगमावा	स्त्री०	माषवनी	२१०
अद्विपणी	"	पीठवनी	१९९	आरंगमी	स्त्री०	कडछि	३०१पा०
आ				आडक	न०	एलीयड	२३३
आक्षुपणी	स्त्री०	उदिरकनी	३२६	आडक	"	"	२३३पा०
आक्षुविष-	}	देववाली	३२०	आवतकमा	स्त्री०	भाबंगि	२७५
वातिनी				आविम	पुं० न०	करमदा	५१
आघाट	पु०	आमाभावा	२०५	आविष्य	"	"	५१पा०
आचमन	न०	वालड	२३१	आवेगिन्	"	बुझारा	३४४
आशि	स्त्री०	काळंधरी	४४	आक्षु	"	मीहि	३८६
आजी	"	"	"	आक्षुरी	स्त्री०	राई	३९९पा०

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
आस्फोट	पु०	आकु	४८	उ			
आस्फोट	"	"	४८पा०	उग्रगन्धा	स्त्री०	दवानि	०७७
आस्फोता	स्त्री०	गिरणई	३०७	"	"	वज्र	३११
"	"	उत्पलसारिवा	३१३	उग्रा	"	"	"
		इ		उक्चदा	"	चिपठठी	२९३
इक्षु	पुं०	गांडठ	३७३	उज्जटा	"	मुद्गामली	२१२पा०
इक्षुकर्णिका	स्त्री०	वज्र	३१२	उद्धमलिका	"	कुडठ	१६
इक्षुक्षेण	पु०	काष्ठ	३७२	उत्कटा	"	मुद्गामली	२१२पा०
इक्षुगन्ध	"	"	"	उत्कुम्भिका	"	कालठ औरठ	३३८
इक्षुगन्धा	स्त्री०	क्षीरविदारि	१९७	उत्तरा	"	तालीसपत्र	२८०पा०
"	"	गोक्षर	२००	उत्तामपत्रक	पु०	एरम्ब	१५३
"	"	काष्ठ	३७२पा०	उत्पल	न०	उपलोठ	२३०
इक्षुवल्ली	"	क्षीरविदारि	१९७	"	पु०न०	उत्पल	३३१
इक्षुफु	पु०	त्रिबिणि	३६२	उत्पलसारिवा	स्त्री०	चन्दनसारिवा	३१४
इक्षुपदी	त्रि०	हिमोद्ध	७४	उत्सादन	पु०	श्वेतलोघ्र	११५
"	"	महापत्र	१०७	उदकीर्य	"	करलविशेष	१४६
इज्जल	पु०	इजर	१२८	उदीच्य	न०	वाकठ	२३१
इन्दीवर	"	नील उत्पल	३३२	उमुम्बर	"	उंबरा	४२
इन्दीवरी	स्त्री०	सतावरी	२९५	उमुम्बरपर्णिका	स्त्री०	दांती	२०१
इन्दुपुष्पी	"	रावागारी	३१७पा०	उहाल	पु०	कोष्ठ	३९५
इन्दुकेला	"	वायवी	२१८	उहालक	"	गुहा	११९
इन्द्रक	पु०	आसत्रा	६२	उह्रेग	न०	पूयफल	१८१
इन्द्रकाष्ठ	पु०न०	वैवदाठ	११०	उन्दुरा	स्त्री०	तालीसपत्र	२८०
इन्द्रदाठ	"	"	"	उन्मत्ता	पु०	धत्तूरठ	२५३
इन्द्रद्रुम	पु०	"	१०९	उपकाशा	स्त्री०	कालठ औरठ	३३८
इन्द्रवध	न०	कुडजफल	१७	उपकुम्भिका	"	"	"
इन्द्रवासर्गा	स्त्री०	इन्द्रवासर्गी	३०९	उपकुम्भा	"	पीपली	३०५
इन्द्रवक्ष	पु०	कुडठ	१६	उपचित्रा	"	दांती	२०१
इन्द्रधरस	"	निर्गुण्ठी	१८४	"	"	उदिरफली	३२६
इन्द्राक्ष	"	श्रवशु	१७३	उपविशा	"	अतिविष्ट	२९०
इन्द्राणी	स्त्री०	पोक	१७१	उष्मात्मा	"	दांती	२०१
"	"	निर्गुण्ठी	१८४	उष्मा	"	अलसी	३९७
इन्द्रैर्वाह	"	इन्द्रवासर्गी	३१०	उरुक	पुं०	एरण्ड	१५४
इरिभिद	पु०	अरंजु	६६पा०	उलप	"	उलप	३७३
इष्टकपत्रक	न०	कावजठ	३८५	उल्लुक्मानक	"	गुण्ड	७५
इष्टकापुष्पक	न०	"	३८५पा०	उसीर	न०(पु०न०)	उसीर	३८४

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
उशोरपत्रा	स्त्री०	आवृविशेष	१२५	ऐलेव	न०	एलीयत	२३३
उषणा	"	पीपली	३०५	ओ			
उष्ट्रपुष्पा	"	मेघश्रीप्रकार	१९२	ओदमपाक्षी	स्त्री०	कंटासेलठ	२४७
ऊर्ध्वकण्टका	"	शतावरी	२९७	ओदमाहवा	"	बला	२६०
ऊर्ध्वारि	पु० स्त्री०	चीमडी	३६३	ओलक	पु०	शमठ	३५३
ऊषण	न०	मिरो	३०४	ओषण	न०	पीपलीमूल	३०६
"	"	पीपलीमूल	३०६ पा०	ओष्ठोपमफला	स्त्री०	गोल्ह, टिहरी	३६८
अ				औ			
				औदूप	न०	अपा	१४९
अक्षगन्धा	स्त्री०	क्षीरविदारि	१९७	क			
"	"	महाबला	२६२				
"	"	बुद्धारा	३४५	ककुभ	पु०	अर्जुन	१०३
अक्षि	"	अक्षि-बुद्धि	१७४	कक्षोलक	न०	कक्षोल	३४
अक्षम	पु०	अक्षमु	१७३	कक्षुता	स्त्री०	महाबला	२६२
अक्षम्री	स्त्री०	कउछि	३०१	कक्षुकुठ	पु० न०	कक्षुकुठ	१७६
अक्षपुत्रक	पु०	दमणठ	२५१	कक्षुकेलि	स्त्री०	अशोक	४
अक्षिसुष्टुब	न०	अक्षि-बुद्धि	१७४ पा०	कक्षुगु	पु०	अमिगु	१८७
अक्षिसुष्टा	स्त्री०	"	१७४	"	स्त्री०	काग	३९४
अक्ष्यगन्धा	"	क्षीरविदारि	१९७ पा०	कक्षुगुनी	"	मालकागुणी	२०९ पा०
"	"	बला	२६२ पा०	"	"	काग	३९४
अक्षप्रोक्षा	"	महाबला	२६२	कच	न०	वालड	२३१
"	"	कउछि	३०१	कचकोली	पु०	इजर	१२९ पा०
ख				कच्छपाली	स्त्री०	"	१२९
				कच्छुनासनी	"	हयुषाविशेष	२७०
एकपत्रफला	स्त्री०	ताडी	१८२	कच्छुनाशिनी	"	हउसि	२७० पा०
एकपठील	पु०	आकुमदार	४९	कच्छुरा	"	धमासठ	२२८
एकपठीला	स्त्री०	पाठ	२९५	"	"	कउछि	३००
एवगज	पु०	पमाड	२१५	कज्जला	"	सिबनी	९४
एरुड	"	एरुड	१५२	कज्जुका	"	आसगधि	१९०
एर्ध्व	पु० स्त्री०	चीमडी	३६३	कटकीलक	पु०	हिगोड	७४
एलापर्णी	स्त्री०	राठ	२१९	कट्टेरिडा	स्त्री०	वाकहलस	१६७ पा०
एलाबालुक	न०	एलीयड	२३३	कटनी	"	मालकागुणी	२०९
एलबालुक	न०	"	२३३ पा०	"	"	श्वेतमिरणई	३०८
एल्बाल	"	"	२३३	कटम्भर	पु०	अरल=टीड	८६
एल्बाल	"	"	२३३ पा०	कटम्भरा	स्त्री०	कहू	२९९ पा०
घ				कटम्भरा	"	"	२९९
				कटिन्न	पु०	सादहवा	२०७
ऐनरी	स्त्री०	इन्द्रवास्नी	३०९	"	"	कारेजी	३५९
ऐभी	"	हस्तिकोशातकी	३२३				
ऐरावत	पु०	गारिगु	६३				

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
कटु	स्त्री०	कहू	२९९	कण्डूरा	स्त्री०	कलंडि	३००
कटुका	"	"	२९८	कत	पु०	कतकफल	१५६
कटुकालावुनी	"	त्रूणिनि	३६२	कतक	पु०	"	१५६
कटुकालाम्बुनी	"	"	३६२ पा०	"	"	कासंदठ	३४७ पा०
कटुग्रन्थिक	न०	पीपलीमूल	३०६	कतृण	न०	रोहीष	३६९
कटुपर्णी	स्त्री०	क्षीरिणी	३२३ पा०	कदम्ब	पु०	क्यब	१२
कटुफल	न०	कडोल	३४	कदम्बक	"	सरसव	३९८
कटुमञ्ज	"	सूँठि	२०६	कदम्बपुष्पिका	स्त्री०	महामुखी	२१६
कटुगोहिर्णा	स्त्री०	कहू	२९८	कदम्बर्ष	पु०	क्यब	१३ पा०
कटुकट	न०	मंठि	२०६	कदर	पु०	श्वेतकदिर	६५
कटूफल	पु०	कायफल	११८	कदली	स्त्री०	केलि	१६१
कटूफला	स्त्री०	सिवनी	९४१०	कनक	पु०	कासंदठ	३४७
कटुवज्र	पु०	अरख=टीह	८६	कनकाद्वय	"	धतूरत	२५३
कठिग्र	"	आजक	२२१	कनेस	न०	कनसडा	४०० टी०
कठहर	"	भुस, हुंठा	४०१	कन्द	पु० न०	सूरणकन्द	३४४
कठम्बी	स्त्री०	शतपर्वा	३५९	कन्दपत्रा	स्त्री०	तालीसपत्र	२८० पा०
कण जीरक	पु०	श्वेतजीरा	३३७	कन्दपत्री	"	"	२८०
कणवीर	"	श्वेतकणवर	२९	कन्दराल	पु०	पीपरी	३९
कणा	स्त्री०	पीपली	३०४	"	"	भलोड	१४० टी०
"	"	श्वेतजीरा	३३७	कन्दाल	"	मोषड	१६४ पा०
कणिका	"	अरणी	८४	कन्यका	स्त्री०	सेवत्री	२४४
कणिकार	पु०	किरमालड	९७	रूपिकच्छ	स्त्री०	कडछी	३००
कणिश	पु० न०	कणसडा	४००	कपिकच्छ	"	"	३०० पा०
कण्टकाव्या	स्त्री०	सामलो	६८	कपिकच्छुरा	"	"	३००
कण्टकारिका	"	रौंगणी	१९३	कपिवृत्त	पु०	अंबाडओ	४६
कण्टकिन्	पु०	कादिर	६४	कपितथ	"	कडठी	६०
"	"	बडहर	१२० पा०	कपिपिपली	स्त्री०	आशाशाडा	२०४
कण्टकिनी	स्त्री०	दारुहलद्र	१६८	कपिप्रिय	पु०	रायणी	४५
कण्टकीटक	पुं०	हिगोटु	७४ पा०	"	"	अंबाडओ	४६
कण्टकीलक	अ	"	"	"	"	कडठी	६०
कण्टकेरुका	स्त्री०	दारुहलद्र	१६७	कपिरसावथ	"	अंबाडओ	४७
कण्टकज	पुं०	गोखरू	२०१	कपिरोमा	स्त्री०	कडछि	३०१
कण्टाली	स्त्री०	रौंगणी	१९३	कपिल	पुं०	कपीलड	१५५
कण्टिन्	पु०	गोखरू	२००	कपिला	स्त्री०	श्रीसमविशेष	७०
कण्टाशानी	स्त्री०	बाबची	२१७	कपिशली	स्त्री०	आशाशाडा	२०५
कण्टूर	पुं०	सूरणकंद	३४४				

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
कपीत	पु०	पीपरी	४०	करिज	न०	लवङ्ग	३५पा०
कपीतक	"	सिरीसु	१८ पा०	करार	पु०न०	कहर	७७
कपीतन	पु०	पीपरा	४०	करीषिणी	स्त्री०	क्षीरिणी	३२४
"	"	अवाढओ	४७	करुण	पुं०	करणा	५२
"	"	सिरीसु	१८	कर्कट	"	बोली	८०
कपोतवर्णिका	स्त्री०	एलवी	३२	कर्कटक	"	मयणहल	१२७
कपोताब्दतुल्यफल	पु०	महापारापत	१४१	कर्कटकिनी	स्त्री०	दारुहल	१६८ पा०
कपोताहि	"	नलिका	३६	कर्कटच्छदा	"	हस्तिकोशातकी	३२३
कफमर्चन	"	मयणहल	१२७	कर्कटभृशो	"	काकडासिंगी	१९७
कफहर	"	पटोल	३६०	कर्कटाङ्गा	"	"	१९३
कवरी	स्त्री०	हिगुडत्री	२६७	कर्कटो	"	चीमडी	३६३
"	"	जहारि	३६७	कर्कन्धु	पु०न०	बारी	७०
कमण्डल	पु०	पीपरी	३९	कर्केश	पु०	कासदत	३४७
कमल	पु०न०	श्वेतकमल	३२८	कर्केशच्छद	"	पटोल	३६०
कमलोत्तर	न०	कुसुमभ	२७३	कर्कशाज	"	कपीलउ	१५६
कम्पिल्लक	पु०	कपीलउ	१५५ पा०	कर्कार	"	कोहला	३६१
कम्पुका	स्त्री०	मोडासिंगी	१९० पा०	कर्कारम्	"	"	३६१ टी०
कम्भारी	"	सिधनी	९४ टि०	कर्कोट	"	ककोडा	३६१
करक	पु०	दाडिमसार	१४९	कर्कोटकी	स्त्री०	पीसोडो	३२२
करज	"	करजूयड	१४४	कर्चुर	पु०	शडि	२३२
करज	"	"	"	"	"	कचूर	२५५
करण	"	हगली	३४० पा०	कर्णपूर	"	अशोक	४
करतालिका	स्त्री०	करत्रविशेष	१४६	"	"	सिरीसु	१८
करभवल्लभ	पु०	पीलुन्वेणु	१३९	कर्णिका	स्त्री०	ककोली एला	३३
करमन्द	पु०न०	करमदा	५०	"	"	सेवत्रो	२४४
करमर्द	"	"	"	"	"	वीजकोश	३३३
करवी	स्त्री०	हिगुडत्री	२६७ पा०	कर्णिकर	पु०	निर्गन्ध कणयर	२७
करवीर	पुं०	श्वेतकणयर	२९	कर्णन	"	किरमालठ	९९
करहाट	"	मयणहल	१२६	कर्पटो	स्त्री०	पर्कटि	४१ पा०
"	"	पद्मकंद	३३४	कर्पराल	पु०	अखोड	१४०
कराजक	"	करमदा	५० पा०	कर्पासी	स्त्री०	वमनी	१५७
कराम्ल	"	बीजवरत	५४	कर्पूर	पु०न०	कपूर	३३
कराम्लक	पु०न०	करमदा	५०	कर्बरी	स्त्री०	जहारि	३६७पा०
करालक	पुं०	कृष्णआञ्ज	२२२	कर्चुर	पु०	शमठमेद	३५४
करिकुसुम	पु०न०	नागकेसरपुष्पवृण	१२	कर्मार	"	वाद्य	१६५

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
कर्ष	पु०	बहेडा	८२	काकताल	पु०	आजक	२२३ पा०
कर्षफल	"	"	"	काकतिन्दुक	"	काकटोह	११४
कलम	"	कलमोदन	३८७	काकतुण्डक	"	कृष्णामर	२२
कलम्बी	स्त्री०	शातपर्वा	३५९	काकतुण्डफल	स्त्री०	कावणी	२६९
कलम्बू	"	कलबी	३५९ पा०	काकनखी	"	चिण्ठठी	२९२
कलशि	"	पीठवनी	१९८	काकनन्तिका	"	"	"
कलशी	"	"	१९८ पा०	काकनासा	"	कावणी	२६८
कलामक	पु०	कलमोदन	३८७	काकनिन्दिका	"	चिण्ठठी	२९२
कलमय	"	कलमरा	३८८	काकपकटि	"	पिडलजूरी	१७८ पा०
कलिकागन्धकलिन्	पु०	चापठ	१०	काकपकटी	"	"	१७८
कलिकारिका	स्त्री०	राडागारी	३१७	काकपाव	पु०	काक	७८
कलिङ्ग	पु०	कुडठ	१६	काकपालक	पु० न०	कंकुष्ठ	१७६
कलिङ्गी	स्त्री०	कलिङ्ग	३६१ पा०	काकपीड	पुं०	काकटोह	११४
कलिद्रुम	पु०	बहेडा	८२	"	स्त्री०	चिण्ठठी	२९३
कलिनाशक	"	करजुवठ	१४४	काकविम्बिका	"	"	२९२ पा०
कलिनाशन	"	"	१४४ पा०	काकमर्दक	पुं०	किपाक	१५५
कलिम	न०	देवदाह	१०९ पा०	काकमाची	स्त्री०	कमाइ	३५४
कलिधाम	पु०	बहेडा	८२ पा०	काकमुद्गा	"	मुद्गवनी	२११ पा०
कलक	"	"	८२	काकमुद्रा	"	"	२११
कल्याण	"	बीमठ	१००	काकर्व	पु०	किपाक	१५५
कालहार	न०	सौगन्धिक	३३२ पा०	काकवल्लभा	स्त्री०	जोबूविशेष	१२५
"	"	शुकलशारद जल्प	३३२	काकसाङ्गा	"	कमाइ	३५४
कवचनामक	पु०	पीतपापक	२५९ पा०	काकदनी	"	चिण्ठठी	२९२
कवर	"	तिनिश	९० पा०	काकेन्दुक	पु०	काकटोह	११४
कवलीस	स्त्री०	बोरि	७० पा०	काकोवुम्बरिका	स्त्री०	काळवरी	४३
कवाय	पु०	सागु	१०२ पा०	काकस्थाली	"	पाडला	१९ टी०
कदमरी	स्त्री०	सिवनी	९४	काकचन	पु०	काकचनमर	८
कदमीरज	न०	केसर	२३५	"	"	चापठ	१०
कवायिन्	पु०	सागु	१०२	काकचनार	"	काकचनक	७
काककण्ठ	स्त्री०	चीनक	३९६	काकचनी	स्त्री०	हलङ्ग	२१३
काककटो	"	पिडलजूरी	१७८ पा०	काकचौरिक	न०	काकरहूले	३८२ पा०
काककुष्ठ	पु० न०	कङ्कुष्ठ	१७६	काकड	पु० न०	विभाग	२
काकचिखिका	स्त्री०	चिण्ठठी	२९२	"	"	छानना कणसका	४०१
काकजहा	"	कालतपाडठ	२६७			नाल	
काकजम्बू	"	जाबूविशेष	१२५				
काकगिन्दिका	"	चिण्ठठी	२९२ पा०	काकतिन्दुक	पु०	किरायता	२२९

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
काण्डरहा	स्त्री०	कह	२९९	कालनिर्यात	पु०	गृगल	७५
काण्डीरक	न०	काकरद्वले	३८२	कालमेधी	स्त्री०	बाबची	२९७
कादम्बर्य	पु०	कयब	१३	"	"	मगीठि	३०३
कानीन	"	मुनिलोघ्न	११६	कालवल्ली	"	चविक	३०६ पा०
कान्ता	स्त्री०	नीमाली	२४१	कालवृन्त	पु०	कुलधी	३९३
कान्तारक	पु०	इक्षुप्रकार	२७४	कालवृन्तिका	स्त्री०	पाढला	१९
कामक	न०	रोठीस	३६९ पा०	कालशाक	पु०	टोङ्ग	११३ पा०
कामवृत्ति	स्त्री०	पाढला	१९	कालसार	"	"	११३
कामपादप	पु०	रामवृक्ष	१०८	कालस्कन्ध	"	तमाल	३०
कामाङ्ग	"	आवउ	१२१	"	"	टोङ्ग	११३
कामाची	स्त्री०	कमाङ्ग	३५४	काला	स्त्री०	पाढला	१९ टी०
कामुक	पु०	अमीतउ	३८	"	"	गुली	२५० पा०
"	"	श्वेतखदिर	६५	"	"	कालउ औरउ	३३८
"	"	कुलउ	१०८	कालानुसार्य	न०	तगर	१६२
"	"	बकायणि	१३८	कालिङ्ग	त्रि०	कुडउ	१६ टी०
काम्पिक	"	कपीलउ	१५५ पा०	कालिङ्गी	स्त्री०	कालिङ्गी	३६१
काम्पिक्य	"	"	१५५	काली	स्त्री०	मेषधुमीप्रकार	१९२
काम्पिल	"	"	१५५ पा०	"	"	गुली	२५०
काम्बोजी	स्त्री०	माषवनी	२१०	कालीयक	पु०	दारुहलद्र	१६८
कावस्था	"	हरद्व	८१	कालारस	"	केलि	१६२ पा०
कारम्भा	"	प्रियङ्गु	१८८	कालेयक	"	दारुहलद्र	१६८ पा०
कारवी	"	अजमोद	२५६	काल्य	"	कवूर	२५५
"	"	द्विगउत्री	२६७	काशा	पु० न०	कासु	३७२
"	"	सोआ	३३६	काशमर्द	पु०	कासदउ	३४७ पा०
"	"	कालउ औरउ	३३७	काश्मरी	स्त्री०	सिविनी	९३
कारवेल्	पु०	कारेल	३५९	काश्मर्य	पु०	"	९५
कार्तिकेय	"	वण्मुखी रुद्राक्ष	१४२	काश्मीर	न०	पुष्करमूल	३६६
कार्मक	"	श्वेतखदिर	६५ पा०	काष्ठपाटला	स्त्री०	पाटलाविशेष	२०
कार्मुक	"	"	"	काष्ठशारिवा	"	उत्पलशारिवा	३१३
कार्ष	"	साधु	१०२	काष्ठिका	"	बला	२६१
काश्य	"	"	१०२ पा०	काष्ठीरा	"	केलि	१६२ टी०
काश्यशाल	"	"	"	काष्ठीला	"	"	१६२
काल	"	काकटोङ्ग	११४ पा०	कासघ्नी	स्त्री०	करञ्जविशेष	१४६
"	न०	कासदउ	३४७	कासमर्द	पु०	कासदउ	३४७
कालगोष्ठी	स्त्री०	मगीठि	३०३	कासेष्ठु	"	कासु	३७२
काकताल	पुं०	आजक	२२३	कास्मरीरिपु	"	श्रीहस्तिनी	३५५

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	प्रलोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	प्रलोकः
किङ्किणि	पु०	काक	७८	कुठिञ्जर	पु०	आजक	२२१ पा०
किङ्किणी	स्त्री०	शय	२७२	कुठेरक	,,	,,	२२१
किङ्किणि	,,	काक	७८ पा०	कुण्डलिन्	,,	काचणयद	८
किङ्किराट	पु०	किकिरात	२४७	कुण्डली	स्त्री०	शुद्धी	११९
किङ्किरात	,,	,,	,,	कुतप	पु०	डाभ	३७१ पा०
किञ्जल्क	न०	केसर	३३३	कुतुक	,,	,,	३७१
किण्णिही	स्त्री०	आभाभावा	२०४	कुथ	,,	,,	,,
किण्वमूल	पु०	बूअ	२८९	कुदर	,,	काचणयद	८
कितव	,,	धनुरउ	२५२	कुहाल	,,	,,	८
किम्पाक	,,	किम्पाक	१५४	कुनाश	,,	धमासउ	२२८
किरातक	,,	किरायता	२२९	कुनाशक	,,	,,	२२८ पा०
किराततिफ	,,	,,	,,	कुन्द	न०	कुन्द	२३९
किरीटिनी	स्त्री०	शाखाहूली	२५४	कुन्दुरुकी	स्त्री०	सारि	१५१
किलासप्प	पु०	ककोडा	३६१	कुपोल	पु०	काकटोह	११४
किलिम	न०	देवदाह	१०९	कुबेराक्षी	स्त्री०	पाटलाविशेष	२०
किनाह	पु०	ऊषी	४००	कुञ्जक	न०	पमस	१०० पा०
किण्णुक	,,	पलाश	०१	,,	पु०	कुवठ	१२८
कीरवल्लभ	,,	दाबिमसार	१४९	कुञ्जकण्टक	,,	श्वेतबादिर	६५
कुक्कन्द	,,	हुंगली	३३९ पा०	कुमारक	,,	वसुपा	१३१
कुङ्कुर	न०	धर्मायड	१६९	कुमारनामक	,,	पुञ्जगीव	१४३
कुङ्कुट	पु०	वक्कूतिर	३५६	कुमारी	स्त्री०	सेवत्र	२४४
कुक्कुटी	स्त्री०	सोमळो	६७	,,	,,	,,	२४४ टी०
कुक्कुम	न०	केसर	२३४	कुमारीवल्लभ	पु०	चापउ	९
कुक्कन्दन	,,	चन्दनविशेष	२७	कुमुद	न०	श्वेत लत्पल	३३१ टी०
कुक्कम्बुका	स्त्री०	आबूविशेष	१२५	कुमुद	पु० न०	,,	३३१
कुम्बिका	,,	कालउजीरठ	३३८ पा०	कुमुदा	स्त्री०	सिबनी	९४
कुम्बी	,,	,,	३३८	कुमुदिका	,,	कायफल	१४८
कुम्भरा	,,	घाहुडो	१५०	कुमुदिनी	,,	कुमुदिनी	३३० टी०
कुट	पु०	चित्रक	२४८	कुमुदेद्रव	पु०	श्वेतपणसर	२९
कुटव	,,	कुवठ	१५	कुमुद्वतो	स्त्री०	कुमुदिनी	३३०
कुटमः	,,	भरख=टोड	८५	कुम्भफल	पु०	नागसेसर	११
,,	,,	काकरहूले	३८२	कुम्भिका	स्त्री०	पाटला	१२८
कुटिल	,,	तगर	१६२ टी०	,,	,,	कपा शाक	३३५
कुटी	स्त्री०	एकांगी	२८३	कुम्भी	,,	कायफल	१४८
कुटुम्बक	पु०	गन्धतृण	३७०	कुम्भीक	पु०	पुष्पाग	९८
कुटिम	,,	दाबिमसार	१४९	कुम्भीका	स्त्री०	पाटला	११

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
कुम्भोल्लसलक	पु०	गुणल	७६ पा०	कुसुमेन्द्र	पु०	चापत	९
कुम्भोल्लसलक	न.	"	७६	कुसुम्भ	न०	केसर	२३४
कुरक	पु०	वानत	२४५ पा०	"	पुं० न०	कुसुम्भत	२७३
कुरष्टक	"	"	२४५	कुष्ठ	"	उपलोठ	२३०
"	"	पीतसेहरीओ	२४६	कुहा	स्त्री०	बोरि	७१ पा०
कुरण्डिका	स्त्री०	श्रीहस्तिनी	३५५ पा०	कृटशाल्मलि	पु०	शाल्मलिविशेष	६८
कुरण्डी	"	"	३५५	कूरदृषक	"	कोद्वध	३९५ पा०
कुरषक	पु०	वानत	२४५	कूर्चक	"	जीवक	३६४
"	"	रफसेहरीओ	२४६	कूर्चकैशर	"	नालेर	१७९ पा०
कुरुण्डी	स्त्री०	श्रीहस्तिनी	३५५ पा०	कूर्चकैसर	"	"	१७९
कुरुचिन्द	पु०	मोघ	३८९	कूर्चशीषक	"	जीवक	३६४
कुल	"	बूध	२८९	कृष्माण्डक	"	कोहला	३६१
कुलक	"	काकटीह	११४	कृष्माण्डी	स्त्री०	विदारि	१९६
"	"	पटोल	३६०	कृतच्छत्रा	"	कड़ई	३२१ पा०
कुलन्ध	"	कुलथी	३९३	कृतत्राणा	"	त्रायमाण	२२५
कुलन्धिका	स्त्री०	कुलथीविशेष	"	कृतमाल	पु०	किरमालत	९७
कुलपुष्प	पु०	बूध	२८९	"	"	पारापत	१४०
कुलध	"	धव	९३	"	"	करजविशेष	१४६
कुलिन्	"	काचणयक	८	"	"	खोसोडी	३२१
कुली	स्त्री०	बोल्हरी	१९४	कृमिल	पु०	बीजतरु	५४
कुलीनक	पु०	वनमुद्र	३९१ टि०	कृमिज	न०	अगर	२१
कुलीमक	"	"	३९१	कृमिज्ज	"	"	२१ टी०
कुल्माष	"	कुल्माष	३९३	कृमितरु	पु०	राजाज	१२३
कुल्मास	"	"	३९४	कृमिफल	"	उबरा	४३ टी०
कुवल	पु० न०	उत्पल	३३१	कृमिहन्	"	विहग	१७२
कुबलय	न०	"	"	कृष्ण	न०	मिरी	३०३
कुबलि	स्त्री०	बोरि	७० पा०	कृष्णच्छत्रा	स्त्री०	खोसोडी	३२१
कुवली	त्रि०	"	७०	कृष्णजटा	"	छर	२८०
कुवेल	न०	उत्पल	३३१	कृष्णतन्दुल	पु०	विहग	१७२ पा०
कुश	पु० न०	बाभ	३७१	कृष्णतन्दुला	स्त्री०	पीपली	३०५
कुशलिङ्ग	पु०	आसद्रा	६२	कृष्णत्वग्	पु०	बकुल	५
कुशाल्मलि	"	शाल्मलिविशेष	६८	कृष्णपाकफल	पु० न०	करमदा	५१
कुशिसपा	स्त्री०	सीसमविशेष	७०	कृष्णफला	स्त्री०	बाबची	२१८ पा०
कुशिशिपा	"	सीसममेद	७० पा०	कृष्णफला	"	"	२१८
कुशेराय	न०	श्वेतकमल	३२८	कृष्णबीज	पु०	अरीठा	१३५
कुसुमारोग्य	पु०	चापत	१०				

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
कृष्णभद्रा	स्त्री०	चन्दनशारिवा	३१४ पा०	कैरव	न०	श्वेत उत्पल	३३१
कृष्णभेदा	"	कहू	२९८	कैरविणी	स्त्री०	कुसुमिणी	३३०
कृष्णमल्ली	"	कृष्ण आञ्जक	२२३	कैरात	पु०	किरायता	२२९
कृष्णमालिक	पु०	"	"	कैवल्यमुस्तक	न०	कादरहूटे	३८२
कृष्णला	स्त्री०	चिण्टठो	२९९	कोकनद	"	रफकमल	३३०
कृष्णवर्णा	"	अरीठा	१३५ पा०	कोकिलाक्षक	पु०	कासु	३७२
कृष्णवल्ली	"	चन्दनशारिवा	३१४	कोकुर	"	गोखरू	१९९ पा०
कृष्णवृन्तिका	"	सिबनी	९३	कोटज	"	कुडठ	१५
"	"	साववनी	२१०	कोटिवर्णा	स्त्री०	पीक	१७१
कृष्णसर्ज	पु०	बीभट	१००	कोदव	पुं०	कोदव	३९५
कृष्णसर्प	"	राई	३९९	कोमक	न०	कट्कोल	३४ पा०
कृष्णसारा	स्त्री०	सोसम	६९	कोर	"	"	३५
कृष्णा	"	पीपली	३०४	कोरझो	स्त्री०	एलची	३२
कृष्णिका	"	राई	३९९	कोरदृषक	पु०	कोदव	३९५
केकणि	"	काक	७८ पा०	कोल	न०	कट्कोल	३५
केतक	पु०	केतक	१८२	कोलक	"	"	३४
"	"	तृणवृक्षजाति	१८३	"	"	मिरी	३०४
केरला	स्त्री०	विडग	१७२	कोलकर्णी	स्त्री०	मीठासिंगी	१९० पा०
केलि	"	बोरि	७० पा०	कोलफल	पु०	शाक	१०४
केशमुष्टिक	पु०	बकयणि	१३८	कोलमूल	न०	पीपलीमूल	३०६
केशरञ्जन	"	मांगरठ	३४६	कोलवल्ली	स्त्री०	चविक	३०६
केशवल्ली	स्त्री०	आम्नासाभा	२०५	कोला	"	पीपली	३०५
केशाबाबास	पु०	पीपक	३९	कोलि	"	बोरि	७०
कैशाख्य	न०	बालठ	२३१	कोलिपत्र	पुं०	कोलिपत्र	१०७
कैशाम्बु	"	राजाम	१२३ पा०	कोली	स्त्री०	बोरि	७१
कैशिका	स्त्री०	कृष्णमांसी	२८२	कोलीरस	पुं०	कैलि	१६२
कैशिन्	पु०	तल्प	३७३	कोविदार	"	कांचनयव	७
कैशिनी	स्त्री०	शङ्खिनी	३२५	कोराफल	न०	कट्कोल	३५
कैशी	स्त्री०	कृष्णमांसी	२८१	"	पुं०	पीसोडी	३२२
कैसर	पुं०	बकुल	५	कोसाफला	स्त्री०	कडई	३२२ पा०
"	"	मागकैसर	१०	कोशातकी	"	पीसोडी	३२१
"	"	पुन्नाग	२७	कोसाम्बु	पुं०	राजाम	१२३
"	"	बीभटरठ	५४	कोषपुष्प	"	महुडठ	१११
"	पुं० न०	कैसर	३३३	कोहिन्	"	कुडठ	१५
कैसराम्ल	पुं०	बीभटरठ	५३	कोरव	न०	उपकोठ	२३० पा०
कैस्य	"	कायफल	१४८	कोरव्य	न०	"	२३०

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
ककचच्छद	पु०	केतक	१८२	क्षुद्रमण्यकी	स्त्री०	डोल्हरी	१९४ पा०
ककर	"	कहर	७७	क्षुद्रवर्षाभू	पु०	माटहडा	२०७
कमसन्धारण	"	तिनिहा	९०	क्षुद्रमहा	स्त्री०	मुद्गवनी	२११
कमुक	"	मुनिलोत्र	११६	क्षुद्रा	"	डोल्हरी	१९४
"	"	पद्मनस	१६३	"	"	रीगणी	"
"	"	सोपारी	१८०	क्षुद्राक्ष	पु०	गजाक्ष	१२३
"	"	तृणवृक्षजाति	१८३	क्षुद्राम्ली	स्त्री०	अर्धवृत्री	३५१
कूरमण्डलपत्रक	"	साटहडी	२०८ पा०	क्षुमा	"	अलमी	३९७
कूरा	स्त्री०	"	२०८	क्षुर	पु०	गोखर	२०१
कोष्ठपुच्छिका	"	पीठवनी	१९८	"	"	शरदड	३७६
कलीतक	न०	जेठामधु	१८९	क्षुरक	"	तिलक	७
कलीतकिका	स्त्री०	गुली	२५१	क्षुरिका	स्त्री०	पलाक	४४९
कवचगु	"	काग	१९४	क्षेत्रमण्डन	पु०	क्षण	२७२
क्षत्रियवरा	"	भूविणि	३६०	क्ष्वेडा	स्त्री०	घोखोडी	३२१
क्षव	पु०	राई	३९९	क्षत्रा	स्त्री०	गागेटी	१६६
क्षारपत्रक	"	वसुभा	३४८	क्षत्रपत्रक	पु०	गाँडड	३७३
क्षारश्रेष्ठ	"	पलाश	९१ पा०	क्षण्डा	स्त्री०	गागेटी	१६६ पा०
"	"	मोषड	१६४	क्षण्डिक	पु०	कलायरा	३८९
क्षितिक्षम	"	खदिर	६४ पा०	"	"	वनमुद्र	३९२ पा०
क्षितिद्रुम	"	"	६४	क्षण्डिन्	"	"	३९२
क्षीषक	"	बकायणि	१३८	क्षण्डीर	"	पीतमुग	३९०
क्षीरकन्दा	स्त्री०	क्षारविदारि	१९७	खदिर	"	खदिर	६४
क्षीरपुष्पा	"	शक्काहूली	२५६ पा०	खदिरिका	स्त्री०	खयरी	२८६
क्षीरपुष्पो	"	"	२५४	खपुर	पु०	मोपारी	१८०
क्षीरबालो	"	क्षीरविदारि	१९७	खर	"	डाम	३७१
क्षीरविदारिका	"	"	"	खरगन्धनिका	स्त्री०	गागेटी	१६६
क्षीरवृक्षमव	पु०	बन्दाविशेष	१५९	खरपत्र	पु०	मरुअड	२२४
क्षीरशुक्ला	स्त्री०	क्षीरविदारि	१९७	खरपर्ण	"	पलाश	९१
क्षीरश्रेष्ठ	पु०	पलाश	९१	खरपुष्पा	स्त्री०	जहारि	३६७ पा०
क्षोरिका	स्त्री०	रायणो	४४	खरपुष्पो	"	"	३६७
क्षीरिन्	पु०	बड्ड	४२	खरमञ्जरी	"	आन्नाभाडा	२०४
क्षुतभिजनन	"	राई	३९९	खरयष्टिका	"	बला	२६०
क्षुद्रचन्दन	न०	रक्तचन्दन	२४	खरस्कन्ध	पु०	चारु	४६
क्षुद्रपत्र	प०	आजक	२२१	खराशा	स्त्री०	अजमोद	२५६
क्षुद्रपनस	"	पनस	१२०	खर्जूर	पु०	महाखर्जूरि	१७८
क्षुद्रफला	स्त्री०	इन्द्रवाक्यो	३१०				

शाब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शाब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
खर्जूर	पु०	तृणवृक्षजाति	१८३	गन्धमादनी	स्त्री०	एकांसी	२८२
खर्जूरीका	स्त्री०	पिंडवज्ररि	१७८	गन्धमांसी	,,	कृष्णमांसी	२८१
खर्जूरी	,,	तृणवृक्षजाति	१८३	गन्धमूलक	पु०	कचूर	२१५
खलिपादप	पु०	सरलठ	१०८	गन्धमूला	स्त्री०	राठ	२१९
ग				गन्धमूला		शठि	२३२
गञ्जनिर्मिटी	स्त्री०	दन्तीप्रकार	२०२	गन्धमृधिक	,,	जुही	२३८
गञ्जविष्	पु०	सातवनउ	१६	गन्धर्वहस्तक	पु०	एरण्ड	१५४
गजमक्षा	स्त्री०	सालरि	१५१	गन्धवती	स्त्री०	एकाङ्गी	२८३
गजमक्ष्या	,,	,,	१५१पा०	गन्धवर्णा	,,	भ्वेतपुष्पा	२५८
गजस्फुटा	,,	दन्तीप्रकार	२०३	गन्धबल्ली	,,	महाबला	२६३
गह्वी	,,	गुह्वी	३१८पा०	गन्धबीरा	,,	सालरि	१५२
गणकारिका	,,	अरणी	८४	गन्धवृक्ष	पु०	वरुणा	१३१
गणरूपक	पु०	आकुमदाद	४८	गन्धसार	पु० न०	चन्दन	२३
गणिका	स्त्री०	जुही	२३९	,,	पु०	शाक	१०४
गणिकारिका	,,	अरणी	८४पा०	गन्धा	स्त्री०	जहारि	३६७पा०
गण्डकाली	,,	कयरी	२८६	गन्धाढ्या	,,	सेवत्री	२४४
गण्डकिन्	पु०	गांडउ	३७३	,,	,,	एकाङ्गी	२८२
गण्डदूर्वा	स्त्री०	गण्डदूर्वा	३८०	गन्धाली	,,	शठि	२३२पा०
गण्डाली	,,	,,	,,	गन्धोत्कट	पु०	दमणउ	२५२
गण्डीर	पु०	बोहरी	५०	गन्धोली	स्त्री०	शठि	२३२
,,	,,	क्षमठ	३५३	गम्भीरी	,,	सिबनी	१४
गण्डीरक	,,	तडुलेत्रा	३५२	गम्भीर	पु०	जम्भीर	५२
गण्डीरी	स्त्री०	गाडउ	३७३	गरामरी	स्त्री०	देवदाली	३२०
गण्डेरी	,,	बोहरी	५०पा०	गर्दभाषाक	पु०	भाषसि	२७५
गन्धकारी	,,	सालरि	१५२	गर्दभाष्ड	,,	पीपरी	३९
गन्धकुटी	,,	एकाङ्गी	२८३	गर्दभाष्ड	न०	भ्वेततल्पक	३३१
गन्धकुसुम	पु०	बीजउरउ	५४	गर्भपाकिन्	पु०	मीहिमेद्	३८६
गन्धनाकुलिका	स्त्री०	गन्धनडली	२२०	गर्भपातन	,,	अरीठ	१३६
गन्धपत्र	पु०	कठठी	६०	गर्भपातनी	स्त्री०	राजग्यारी	३१७
गन्धपुष्प	,,	सातवनउ	१५पा०	गवाक्षी	,,	केवडी	२४२
,,	,,	इजर	१२९	,,	,,	इन्द्रवारुणी	३१०
गन्धपुष्पक	,,	आकुल	१३३	गवादनी	,,	कालीगिरणह	३०९
गन्धपुष्प	,,	इजर	१२९पा०	,,	,,	इन्द्रवारुणी	,,
गन्धफला	स्त्री०	प्रियवृष्	१८८पा०	गवाहिनी	,,	कालीगिरणह	३०९पा०
गन्धफली	,,	,,	१८८	गवाधुध	स्त्री०	गररी	३१७

शब्दः	लिङ्गम्	वर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	वर्थः	श्लोकः
गवेषु	स्त्री०	गररी	३९७ टी०	गुहाशय	पु०	अखोड	१४० पा०
गवेषुका	"	"	३९७	गुहाशय	"	"	१४०
गोत्रेष्टकी	"	गोरोटी	१६६	गुहपत्र	"	कहर	७७
गोयत्री	"	खदिर	६४	गुहपुष्प	"	बकुल	५
गालव	पु०	कृष्णलोत्र	११७	गवाक	"	गोपारी	१८०
गाहिन्	"	कउटो	६१	गुञ्जन	"	लहसनमेद	३३९
गिरिकर्णी	स्त्री०	मिगर्ह	३०७	गुञ्जनस्त्री	स्त्री०	बोरि	७१
गिरिज	पु०	महाडोलु	११७ पा०	गोहविटप	पु०	सातवनउ	९७ पा०
गिरिमल्लिका	स्त्री०	कुडल	१५	गैरिकाक्ष	"	मा।डोलु	११७
गुग्गुलु	पु०	सूगुलु	७५	गोकण्ट	"	गोखरू	१००
गुग्गु	न०	शर्णीयउ	१६९ पा०	गोर्कणी	स्त्री०	पोलउनी	३१५
"	पु०	गुडउ	४०१	गोक्षुर	पु०	गोखरू	१९९
गुग्गुपुष्प	"	सातवनउ	९७	"	"	"	१९९ पा०
गुग्गुफल	"	इजर	१२९	गोखुर	"	"	१९९
गुज	"	शरकड	३७६ पा०	गोजिह्वा	स्त्री०	गोभी	२५९
गुग्गु	स्त्री०	चिणउठी	२९२	गोडुम्बा	"	इन्द्रवारुणी	३१०
गुड	पु०	बोहरी	४९ पा०	गोत्रपुष्प	पु०	धमणउ	१०५
गुडपुष्प	"	बकुल	६	गोत्रवृक्ष	"	"	१०५ पा०
"	"	महडउ	१११	गोदुग्गु	स्त्री०	इन्द्रवारुणी	३१० पा०
गुडपुष्पिका	स्त्री०	आबिली	५६	गोधास्कन्ध	पु०	अंरंजु	६६
गुडफल	पुं०	पोलु=वेणु	१३९	गोधूम	"	गोहू	३९२
गुवा	स्त्री०	बोहरी	४९	गोनन्द	न०	काकरहूडे	३८२ पा०
गुहची	"	गुहची	३१८	गोनर्द	"	"	३८२
गुणोज्ज्वला	"	जूही	२३८	गोपकण्टक	पु०	कोक	७८
गुन्द्र	पु०	डाम	३७१	गोपकन्या	स्त्री०	उत्पलशारिवा	३१३
"	"	शरकड	१७६	गोपघोषटा	"	बोरि	७१
गुन्ना	स्त्री०	प्रि० गु	१८८	गोपति	पु०	श्रवभु	१७३
"	"	डाम	३७१ पा०	गोपमद्रिक	"	कायफल	१४८ पा०
"	"	मोथ	३११ पा०	गोपमद्रिका	स्त्री०	"	१४८
गुग्गुपुष्पिका	"	आबिली	५६ पा०	गोपवल्ली	स्त्री०	उत्पलशारिवा	३१३
गुलीमक	पु०	वनमुटग	३९ पा०	गोपवृक्ष	पु०	अरल=टींद	८७
गुल्म	पु०	गुल्म	२	गोपी	स्त्री०	उत्पलशारिवा	३१३
गुल्मक	"	रफकणयर	३०	गोपुर	न०	काकरहूडे	३८२
गुन्मारि	"	पीलु=वेणु	१३९	गोमिन्	पु०	पीक	१७१
गुहा	स्त्री०	पीठवनी	१९८	गोमूत्रक	"	अचमणीअउ	१०१

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
गोलफल	पु०	महुड्ड	१११	ग्रेष्मिन्	स्त्री०	नीमाली	२४१
गोलिह	,,	मोषड	१६४	घ			
गोलोमा	स्त्री०	निगुण्डीमेद	१८५ पा०				
गोलोमी	,,	स्वेतनिगुडी	१८५	घण्टा	स्त्री०	मोषड	१६४
,,	,,	वज्र	३१०	घण्टापुष्प	पु०	वदन्विशेष	१५
,,	,,	श्वेतद्वर्वा	३८०	,,	,,	घत्तूरड	२५३
गोलहा	,,	गोलहा, दिङ्गरी	३६८	घण्टारवा	स्त्री०	घृषक	२७१
गोबन्दना	,,	सहदेवो	२५८ पा०	घण्टाली	,,	घोमोडी	३२१
गोबन्दनी	,,	प्रियगु	१८८	घनसारं	पु०	कपूर	३३
,,	,,	सहदेवी	२५८	घनस्कन्ध	,,	राशम	१२३
गोशीर्षक	न०	चन्दन	२३	घास	,,	घास	३७८
गो	स्त्री०	प्रियगु	१८८ टी०	घुटा	स्त्री०	बोरि	७१ पा०
गौर	पु०	धव	९२	घुष्ट	,,	,,	७१
,,	,,	बीअड	९९	घुणवल्लभा	,,	सीमळो	६७
,,	,,	वरचुयड	१४५	,,	,,	दांती	२०२
गौरबन्धुकपुष्पक	,,	बीअड	९९ पा०	घुसण	न०	केसर	२३४
गौरशाक	,,	महाडोल	११२ पा०	घृतपर्णक	पु०	वरचुयड	१४५
गौरशाल	,,	,,	,,	घृतपर्णक	,,	,,	१४५ पा०
गौरी	स्त्री०	हलद्र	२१३	घृतमण्डलक	,,	हसपदी	२८७
,,	,,	तुलसी	२०४	घृतमण्डलिक	,,	,,	२८७ पा०
गौशीर्ष	न०	चन्दन	२३८ टी०	घृतमण्डलिका	स्त्री०	,,	,,
,,	पु०	,,	२३८ टी०	घृष्टि	,,	प्रायमाण	२२६
ग्रन्थिक	न०	पीपलीमूल	३०५	घोष्ट	,,	बोरि	७१ पा०
ग्रन्थिका	स्त्री०	धूणीयड	१६९	घोण्टा	,,	,,	७१
,,	स्त्री०	महामुण्डी	२१७	घोषा	,,	घोसोडी	३२१
,,	,,	शस्त्रिनी	३२५	,,	,,	सोआ	३३६
ग्रन्थिपर्ण	न०	धूणीयड	१६८	च			
ग्रन्थिमत्फल	पु०	वडहर	१००				
ग्रन्थिल	पु०	कडर	७७	चक्रक	पु०	पमाड	२१४ पा०
,,	,,	कोक	७८	चक्रकट्टक	,,	योहरी	५० पा०
ग्रस्या	स्त्री०	तुलसी	२२४ पा०	चक्रकर	,,	तिनिश	९० पा०
ग्रहनाशम	पु०	सातवनड	९७	चक्रकार	,,	,,	९०
ग्रामनलिका	स्त्री०	नली	३७५	चक्रमर्दक	,,	पमाड	२१४
ग्राम्या	,,	तुलसी	२२४	चक्रलक्षणा	स्त्री०	शुद्धी	३१९
,,	,,	शुली	२५१	चक्रवर्तिनी	,,	जन्तुवार	२८४
पीम्भा	,,	नीमाली	२४१	चक्रवर्तिनी	,,	,,	२८४ पा०
				चक्रशल्या	,,	चिणठ्ठी	२९३
				चक्रह	पु०	पमाड	२१४

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
वसन्ती	स्त्री०	वसू	२९९	चलपत्रक	पु०	पीपल	३८
वसुध	न०	पद्म-स्थलपद्म	२८४	चवन	न०	चविक	३०६
वसुध	पु०	एरड	१५३	चविका	स्त्री०	"	"
वसुधुरदण्ड	"	"	१५४	चव्य	न०	"	"
वटकाशिर.	न०	पीपलीमूल	३०५	चाहेरी	स्त्री०	आबठत्री	३५०
वटिकाशिर	"	"	३०५टि०	चाणक्यमूलक	न०	बृहन्मूलक	३५७
वणक	पु०	विणा	३८९	चापगुणा	स्त्री०	पीलठनी	३९६
वण्ड	"	रक्तकणवर	३०	चापपट	पु०	चारु	४६ टी०
वण्डा	स्त्री०	क्षत्रिणी	३२५	चामरपुष्पक	"	कासु	३७२ पा०
वण्डात	पु०	रक्तकणवर	३०	चाम्पक	"	चापड	९ टी०
वण्डी	स्त्री०	मजीठि	३०२पा०	चाम्पेय	"	"	१०
वदुरदगुल	पु०	किरमालत	९८	"	"	जायकैसर	११
वदुषणी	स्त्री०	आबठत्री	३५१	चार	पु०	चारु	४६
वन्दन	पु० न०	चन्दन	२२	चारि	स्त्री०	वास	३७८
चन्दनपुष्पक	"	लवङ्ग	३६	चारु	पु०	पद्माकु	१७५
चन्दनबीजिका	स्त्री०	बन्धकपासी	१५७	चारुकेशरा	स्त्री०	सेवत्री	२४५ पा०
चन्दनसारिवा	"	चन्दनसारिवा	३१४	चारुकैसरा	"	"	२४४
चन्दना	"	"	"	चारुदर्शन	पु०	पीपरी	८०
चन्द्रमानक	पु०	कपूर	३४	चारुषणी	स्त्री०	प्रसारणी	३४१
चन्द्रबाला	स्त्री०	एलबी	३१	चारुमोटा	"	जुही	२३८
चन्द्राङ्ग	पु०	कपीलठ	१५६	चारुसहस्रव	पु०	पद्माकु	१७५ पा०
चपला	स्त्री०	पीपली	३०४	चिकाम्लिका	स्त्री०	आबिली	५६ पा०
चमरिक	पु०	काञ्चनार	८	चिकक	न०	फोफल	१८१
चम्पक	"	चापड	९	चिककण	"	"	"
चससदयव	"	पद्माकु	१७५ पा०	चिञ्चा	स्त्री०	आबिली	५६
चर्मकसा	स्त्री०	रोहा	२८५ पा०	चित्र	पु०	एरंड	१५२
चर्मकषा	"	विशरि	१९६	चित्रक	"	तिलक	७
"	"	रोहा	२८५ पा०	"	"	चित्रक	२४८
चर्मकसा	"	"	"	चित्रकृत्	"	तिनिषा	८९
"	"	साथरि	३४१	चित्रतण्डुला	स्त्री०	बिडङ्ग	१७२
चर्मकिसा	"	"	३४१ पा०	चित्रदण्डक	पु०	सुरगणकन्द	३४४
चर्मरक्षा	"	आठगि	२७५	चित्रपत्र	"	भूर्म	११८ पा०
चर्मकसा	"	साथरि	३४१ पा०	चित्रपर्पक	"	पाषाणमेद	२६९
चर्मिन्	पु०	भूर्म	११८	चित्रपर्णी	स्त्री०	पाठवनी	१९९
चल	"	चापड	९	चित्रकला	"	इन्द्रवाकणीमेद	३१०
चलपत्र	"	कदिर	६४ पा०	चित्रा	"	दाती	२०१ पा०
				"	"	उदिरकनी	३२६

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
चिरजीविता	स्त्री०	सीमलो	६७	छिन्नप्रन्थनिका	स्त्री०	महामुंडी	२१७
चिरजीविन्	पु०	जीवक	३६५	छिन्नरुहा	"	गुह्यवी	२१८
चिरपाकिन्	"	कठठी	६१	छिन्ना	"	"	३१९पा०
चिरविल्वक	"	करजूयड	१४४ पा०	छिन्नोद्भवा	"	"	३१८
चिरिविल्वक	"	"	१४४	छेदनीय	पु०	कतकफल	१५६
चिर्मिठी	स्त्री०	दन्तीविशेष	२०२पा०	ज			
"	"	चीमडी	३६३				
चिल्ली	"	मुनिलोभ	११६	जघनेकला	स्त्री०	कालुवरी	४४
चीनक	पुं०	चीमक	३९६	जटा	"	छड	२८०
चीर	न०	पुष्करमूल	३६६पा०	जटायु	पु०	गूल	७५
चीरितपत्रिका	स्त्री०	मउली	२२०	जटिन्	"	पिप्पलवृक्ष	४१
चुक	पु० न०	अम्लवेतस	५८	जटिला	स्त्री०	छड	२८०
चुका	स्त्री०	आबिली	५६	"	"	वज	३११
चुक्रिका	"	"	"	जतुक	न०	हिंयु	२६५
"	"	आबवत्री	३५०	जनुका	स्त्री०	हिंयुवत्री	२६६
चूडामणि	"	विणठठा	२९३	"	"	जन्तुवार	२८४
चूत	पु०	ओबउ	१२१	जनुकरी	"	"	२८५
चूलिन्	"	किरमालउ	९८	जनुकृत्	न०	"	२८४
चेतकी	स्त्री०	हरड	८१	जनुद्रुम	पु०	राजाम	१२३
चेरु	पु०	फळहा	१७७	जतूका	स्त्री०	जन्तुवार	२८४
चोरपुष्पिका	स्त्री०	शङ्खिनी	३२५	जननी	"	"	२८५
छ				जनी	"	"	"
				जन्तुका	"	"	"
छत्र	पु०	गन्धतूण	३७०	जन्तुघातक	पु०	विडम	१७२
छत्रपत्र	"	भूर्ज	११८	जन्तुतन्तु	"	शण	२७२
छत्रपुष्पा	स्त्री०	सोभा	३३६पा०	जन्तुकल	"	डंबरा	४२
छत्रपुष्पी	"	"	३३६	जपा	स्त्री०	जपा	१४९
छत्रा	"	मीहाली	२७८	जम्बीर	पु० न०	जम्बीर	५१
छत्राकी	"	गणमउली	२२१	जम्बु	स्त्री०	अरळ-टीद्र	८६पा०
छत्राक्षी	"	"	२२१पा०	जम्बू	"	"	८६
छत्रातिष्ठत्र	न०	गन्धतूण	३७०टी०	"	"	जाम्बू	१२४
छत्रातिष्ठत्रक	"	"	३७०पा०	जम्बूल	पु०	केतक	१८२
छन्नकुसुम	पुं०	तिलक	६	जम्भ	पु० न०	जम्बीर	५१
छर्दन	"	नयणहल	१२६पा०	जम्भल	पु०	आकु	४८
छर्दनी	स्त्री०	चीमडी	३६४	"	"	जम्बीर	५१
छागलक्ष्य	पु०	करणा	५२	जम्बीर	पु०	जम्बीर	५१
छायावृक्ष	"	पीपरी	३९	"	"	मरुभउ	२२५

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
जम्भील	पु०	जबीर	५१पा०	जाली	स्त्री०	बीसोबी	३२१
जय	"	पीतमुग	३९०	जिज्ञि	"	मजीठि	३०२पा०
जयद्रुम	"	चन्दाविशेष	११९	जिह्वा	न०	तगर	१६२टी०
जगन्त	"	अरणी	८५टी०	जिह्वाश्लय	पु०	खदिर	६४
जयन्ती	स्त्री०	"	८४	जिह्वाशय	न०	"	६४पा०
"	"	कामप्रक्ष	१५८	जीमूतक	पुं०	देवदाली	३२०
जयवर्ण	पु०	अरणी	८५टी०	जीरक	पु० न०	वेनजीरा	३३७
जया	स्त्री०	हरड	८०	जीर्णबुध्न	न०	काकरहूले	३८२
"	"	अरणी	८४	जीर्णरोमक	"	धूणीयड	१६८
"	"	श्लोअ	३७८	जीर्णवालक	पु०	वृद्धाग	३४४
जरण	न०	हिशु	२६५	जीर्णवालक	"	"	३४४पा०
"	पु०	वेतजीरा	३३७	जीवक	"	बीभट	१००
"	"	चित्रक	२४८	"	"	जीवक	३०५
जर्तिल	"	वनतिल	३९७	जीवनामक	"	पुत्रज्जीव	१४३
जलकारिका	स्त्री०	खयगी	२८६पा०	जीवनी	स्त्री०	दोडो	३४९
जलज	न०	वेतकमल	३२९	जीवनीया	"	"	"
जलजन्म	"	"	"	जीवन्ती	"	गुहची	३१९
जलजा	स्त्री०	जेठीमधु	१८९पा०	"	"	दोडो	३४९
जलनीली	"	नीलिका	३३५	जीवबोधनी	"	मोडधेरी	२१५
जलपिपली	"	जलपिपली	२८८	जीवयद्रुनी	"	दोडो	३४५
जलपिपली	"	"	२८८पा०	जीविनाह्वय	न०	काकरहूले	३८२
जलप्राग्नी	"	जलप्राग्नी	३५८	जुझक	पु०	वृद्धाग	३४५
जलमुस्ता	"	काकरहूले	२८३	जुर्णाह्वय	"	जुवारि	३९५
जलरुह	न०	वेतकमल	३२९	जुहु	स्त्री०	त्रायमाण	२२६
जलरुह	"	"	"	जोगक	न०	अगर	२२पा०
जलशृङ्ग	पु० न०	नीलिका	३३५	जोन्नाला	स्त्री०	जुवारि	३९६
जलाह्वय	न०	वालड	२३१	जोरण	पु०	कोलिपत्र	१०७
जलापामार्ग	पु०	शमठ	३५६	जौझक	न०	अगर	२१
जलापामार्गानुल्यक	"	"	३५३पा०	ज्ञायतलिका	स्त्री०	मुद्गामली	२१२पा०
जलाशय	न०	कावजड	२८५	ज्योतिष्क	पु०	चित्रक	२४८
जवा	स्त्री०	जपा	१४९	ज्योतिष्क	स्त्री०	मालकागुणा	२०९
जाति	"	जाड	२३५	ज्योतिष्मती	"	"	"
जातिकोश	न०	जाडफल	२३७				
जातिसूत	"	"	"	झषा	स्त्री०	गारेटी	१६६
जातीफल	"	"	"	झाडल	पु०	मोषड	१६४
जालिन्	पु०	शण	५७२	झाटा	स्त्री०	मुद्गामली	२१२पा०

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
सिन्धो	पुं०	अमिलतमेव	२४६	तद	पुं०	श्वेतलोघ	११५
		ट		तरुण	,,	एरण्ड	१५२
टक्कदेशाञ्च	पुं०	स्वल्गभीर	३५४	तर्कारी	स्त्री०	भरणी	८४
टङ्क	पुं०	रात्राञ्च	१२४	तल	पुं०	ताड	१७९
टण्डुक	पुं०	अरल्ल=टीद	८५	तलपत्रक	न०	तालीसपत्र	२८०
टोला	स्त्री०	आवउत्री	३५१पा०	तलफल	पुं०	धमूरउ	२५३
		ड		तलक्षण	न०	जेठीमधु	१८९
डहु	पुं०	पनस	१२०	तस्करा	स्त्री०	कायणी	२६९
उण्डुक	,,	अरल्ल	८५ पा०	तस्कारी	,,	शक्किनी	३२५
		त		ताडो	,,	ताडी	१८२टी०
तक्काविधासन	पुं०	नारिंगु	६३ पा०	तापमतरु	पुं०	हिगोट्ट	७४
तगर	,,	तगर	१६२	तापसबल्लभ	,,	चारु	४६
तटकहा	स्त्री०	कामवृक्षा	१५८	तापिच्छ	,,	तमाल	३०
तण्डुल	पुं०	विडग	१७२	तामरस	न०	श्वेतकमल	३२९
तण्डुलिन्	,,	तडुळेञ्च	३५७	तामलकी	स्त्री०	भूइआमली	२१२
तण्डुलीय	,,	,,	,,	तामस	न०	तमालपत्र	३१
तण्डुलेरक	,,	,,	,,	तामपत्र	पुं०	आसश	६२ पा०
तनुर्धार	,,	आवाडओ	४७	तामपर्णी	स्त्री०	घाहुडी	१५० पा०
तनुवल्कल	,,	श्वेतलोघ	११५पा०	तामपुष्प	पुं०	काचनयक	८
तन्नुभ	,,	सरसव	३९८	,,	,,	आसश	६२
तन्नुल	न०	बिडु	३३३	,,	,,	वसुभा	३४८
तन्त्रिका	स्त्री०	शुद्धी	३१९	तामपुष्पी	स्त्री०	घाहुडी	१५०
तन्तुल	पुं०	विडग	१७२पा०	तामफल	पुं०	वाकुल	१३३
तन्तुली	स्त्री०	तडुळेञ्च	३५२पा०	ताममूली	स्त्री०	धमासउ	२२८
तन्तुलीय	पुं०	,,	,,	तामवृत्ता	,,	कुलबीविशेष	३९३
तन्तुलेरक	,,	,,	,,	तामवृन्ता	,,	,,	,,
तन्वी	स्त्री०	हिंयुउत्री	२६७	तामसार	न०	रक्कचन्दन	२५
तपस्विन्	पुं०	दमणउ	२५२	तामिका	स्त्री०	चिणउठी	२९३
तपस्विनी	स्त्री०	मोडवेरी	२१६	ताल	पुं०	ताड	१७९
,,	,,	छट	२८१	,,	,,	तुणवृक्षजाति	१८३
तमाल	पुं०	तमाल	३०	तालक	,,	देवदाली	३२०
,,	,,	वरुणा	१३२	तालकणी	स्त्री०	मीहाली	२७९
तमालपत्र	न०	तमालपत्र	३१	ताळकिनी	,,	पोसणि	३२७ पा०
तामालिनी	स्त्री०	भूइआमली	२१२	ताळपत्री	,,	मीहाली	२७८ पा०
तरणिणी	,,	हल्ल	२१४	,,	,,	तालीसपत्र	२७९
तरणी	,,	सेरंभी	२४४	ताळपर्णी	,,	मुसली	२६४

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
तालपर्णी	स्त्री०	मोहाली	२७८	तिष्ठा	स्त्री०	महाबला	२६३
तालमूली	"	मुसली	२६४	तीक्ष्णगन्ध	पु०	विरघू	८७ पा०
तालिता	"	भूर्धुआमली	२१२	"	"	आजऊ	२२२
ताली	"	ताडी	१८२	तीक्ष्णगन्धा	स्त्री०	राई	३९९
"	"	तृणवृक्षजाति	१८३	तीक्ष्णगर्भ	पु०	शिरघू	८७
तिष्क	पु०	पीतपापडा	२५९ टी०	तीक्ष्णपत्र	"	तुम्बुरु	१६१
तिष्ककरोहिणी	स्त्री०	कहू	२९९	तीक्ष्णफल	"	"	१६१
तिष्कपत्र	पु०	ककोडा	३६१	तीक्ष्णवल्क	"	"	"
तिष्कबीज	"	श्रुविणि	३६२ पा०	तीक्ष्णशूक	"	जय	३८८
तिष्कबीजा	स्त्री०	"	३६२	तीक्ष्णसार	"	कइर	७७
तिष्कमज्जा	"	द्विगोद	७४	तीरवृक्ष	"	महाबोल	११२ पा०
तिष्कबल्कला	"	पीलउनी	३१६	तुङ्ग	"	पुन्नाग	२८
तिष्कशाक	पु०	वरणा	१३१	तुङ्गा	स्त्री०	खेजडी	७२
"	न०	"	१३१ पा०	तुङ्गिनी	"	शतावरी	२९७
तिष्का	स्त्री०	कहू	२९९	तुङ्गी	"	पीपरी	४० पा०
तिष्काक	पु०	टीहू	११३ पा०	"	"	जहारि	३६७
तिमिषा	"	तिमिषा	८९	तुच्छा	"	एलची	३२
तिम्तडीका	स्त्री०	आबिली	५६ टी०	"	"	शुली	२५० पा०
तिम्तडी	"	"	५६ पा०	तुटि	"	एलची	३१
तिम्तडीक	पु०	तिम्तडीक	५७	तुण्डिका	"	गोल्ह, डिहरी	३६८
"	"	अम्लवेतस	५९	तुण्डिकैरी	"	बमनी	१५७
तिम्तडीका	स्त्री०	आबिली	५६	तुण्डी	"	गोल्ह, डिहरी	३६८
तिन्तिला	"	"	"	तुत्था	"	शुली	२५०
तिन्दुक	पु०	टीहू	११३	तुन्नमालिनी	"	भुद्भामली	२१२ पा०
तिरोठ	"	मुनिलोघ्र	११६	तुम्बसी	"	इन्द्रवारुणीमेव	३९१
तिरीटी	स्त्री०	"	११६ पा०	तुम्बी	"	श्रुविणि	३६२
तिलक	पु०	तिलक	६	तुम्बुरु	पु०	तुङ्ग	१६०
तिलकरोहिणी	स्त्री०	कहू	२९८	तुरगी	स्त्री०	आसगधि	१९०
तिलपर्णिका	"	चन्दनविशेष	२६	तुरङ्गी	"	मीठासिंगी	१९० पा०
तिलपर्णी	"	पीठवनी	१९९	तुलसी	"	तुलछी	२२३
तिलपिञ्ज	पु०	श्यामतिल श्वेततिल	३९८	"	"	तालीसपत्र	२७९
तिलपेज	"	"	"	तुला	"	एलची	३२
तिल्व	"	मुनिलोघ्र	११६	तुवरक	पु०	बनमुद्र	३९१
तिष्य	"	बीभट	१०१	तुष	"	तुस	४०१
तिष्यपुष्प	"	"	१०१ पा०	तुष्ट	"	टीहू	११३
तिष्यफला	स्त्री०	आमळा	८३	तूणी	स्त्री०	शुली	२५०

शब्दः	लिङ्गम्	वर्गः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	वर्गः	श्लोकः
तुल	न०	पथनख	१६३	त्रिकट	पु	गोखरु	२०० पा०
तुमिनी	स्त्री०	सीमलो	६७	त्रिकण्ट	"	"	२००
तुवरी	स्त्री०	तुजरि	३९३	त्रिकलिनक	"	"	२०० ख०
तुण	पु०	तुण	२	त्रिदिवोद्गवा	स्त्री०	ककोली एका	३३
"	स्त्री०	गन्धतुण ३७०	पा०	त्रिपर्णक	पुं०	पल्लव	९१
तुणध्वज	पु०	बाधु	१६५	त्रिपर्णी	स्त्री०	सायनील	२७३
तुणपादप	"	तुणपादप १८३	पा०	त्रिपादी	"	हुंसपदी	२८७
तुणराज	"	ताड	१७९	त्रिपुट्य	"	ककोली एका	३३
"	"	हिताल	१८१	"	"	मल्लिकाविशेष	२४३
तुणधन्य	न०	केवडी	२४२ टि०	त्रिवृताख्य	पुं०	पलाश	९१ पा०
तुणधन्य	"	"	२४२	त्रिवृन्ताख्य	"	"	९१
तेजम	पु०	बाधु	१६५	भ्यस्ता	स्त्री०	मल्लिकाविशेष	२४३
तेजमक	"	शरकड	३७६	त्वक्सार	पु०	बाधु	१६५
तेजनी	स्त्री०	तेजवती	२७८	त्वक्सुगन्ध	"	नारियु	६३
"	"	पोलउनी	३१५	त्वक्सुगन्धिका	स्त्री०	ककोली एका	३२
तेजस्विनी	"	तेजवती	२७७	त्वग्गुज	पु०	महाबाजरी १७८	पा०
तेजिनी	"	"	२७८ पा०	त्वच	न०	तालीकपत्र	३८०
तेजोमन्ध	पुं०	अरणी	८५	त्वक्सार	पु०	बाधु	१६५
तेजोवती	स्त्री०	तेजवती	२७८	द्व			
तेजोहा	"	"	"				
तैलपर्णिक	पु० न०	चन्दन	२३	दक	पु०	दूध	२८९ पा०
तैलमाविनी	स्त्री०	जाइ	२३५	दक्षिणावर्ता	स्त्री०	मेघबाजरीप्रकार	१९१
तोकम	पु०	नीलमय	३८८	दण्डोत्पला	"	लहरी	२५८
तोयपिप्पली	स्त्री०	कलपिपली	२८८	दण्डुप्र	पुं०	पमाड	२१४
तोयपिप्पली	"	"	२८८ पा०	दधितय	"	कठडी	६१
तोयमण्जरी	"	"	३५३	दधिफल	"	"	"
तोयवृत्ति	पुं०	"	"	दन्तधावन	"	कादिर	६४
तोयाधिवासिनी	स्त्री०	पाटला	१९	"	न०	"	६४ पा०
त्रुसी	"	इन्द्रवासिनीमेघ	३११	दन्तबीज	पु०	दाहिमसार १४९	पा०
"	"	चीमडी	२६३	दन्तसठ	"	अम्बीर	५९
त्राणा	"	त्रायमाण	२२६	"	"	कठडी	६१
त्रायन्ती	"	"	२२५	दन्तमात्र	स्त्री०	आंबवत्री	३५१
त्रायमाणा	"	"	"	दन्तहर्षण	पु०	अम्बीर	५१
त्रिक	पुं०	गोखरु	२०० पा०	दन्ती	स्त्री०	दांती	२०१
त्रिकण्टक	पुं०	गोखरु	२००	दन्न	पुं०	दाम	३७१
				दमन	"	दमण्ड	२५१

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
दर्भ	पु	बाम	३७१	दीर्घमूल	न०	लावजठ	३८५
दर्बीसह	"	नागकेसर	११	दीर्घमूला	स्त्री०	सावनील	२७३
दक्ष	न०	तमालपत्र	३१	दीर्घरोमक	न०	बालठ	२३१
दक्ष	पु०	शिरष्	८८	दीर्घशृङ्ख	पुं०	तिनिस	९०
दाक्षिणात्य	"	नालेर	१८०	"	"	सातवनठ	१६
दाक्षिण	"	दाक्षिणमार	१४९	दीर्घवृन्त	"	अरल्ल=टीह	८५
दाक्षिणपुष्पक	"	रोहीचउ	१४७	दीर्घवृन्द	"	"	८५ पा०
दान्त	"	दमणउ	२५१	दीर्घायुस्	न०	जीवक	३६४
दारपुर	न०	काकरहुळे	३८३ पा०	दीर्घिका	स्त्री०	हिगुउत्री	२६६
दाव	"	देवदाक	१०९	दुग्धवमी	"	मेघशृङ्गी	१९२ पा०
दाक्ष्य	पु०	चित्रक	२४८	दुन्दक	पु०	अरल	८५ पा०
दावहरिद्रा	स्त्री०	दारुहलद्र	१६७	दुरभिसहा	स्त्री०	कउछि	३००
दाविका	"	गोभी	२५९	दुरालभा	"	धमासउ	२२८
दावी	"	दारुहलद्र	१६७	"	"	कउछि	३०१
दावीसह	पुं०	नागकेसर	११	दुर्ग	पुं०	गूगलु	७५
दाणपुर	न०	काकरहुळे	३८३	दुर्गन्धा	स्त्री०	बाबची	२१७
दासी	स्त्री०	मीलसेहुरीओ	२४७	दुर्ग्रह	पुं०	आज्ञाज्ञाडा	२०५
"	"	कालउघाउउ	२६७	दुर्द्रुम	"	हुगलीविशेष	३४०
दिग्ध	न०	लवण	३५	दुर्नामारि	"	मुसली	२६४
"	पुं०	बहेडा	८२ पा०	दुर्मेदा	स्त्री०	मालकागुणो	२०९
दीपन	"	कदम्बविशेष	१४	दुर्मेना	"	"	२०९ पा०
दीपशृङ्ख	"	सातवनठ	१६ पा०	दुर्मेवा	"	चिणठठी	२९३
दीप्तभ्रा	स्त्री०	कुडउ	१९	दुर्लेभा	"	कउछि	३०१ पा०
दीप्ता	"	साथरि	३४१	दुर्लेखा	"	बाबची	२१८ पा०
दीप्य	पु०	अजमोद	२५७	दुर्बै	"	एलीयउ	२३३
दीर्घकील	"	आकुलु	१३३	दुर्बार	"	"	२३३ पा०
दीर्घदण्ड	"	एरेड	१५२	दुस्पर्श	पु०	धमासउ	२२८ पा०
दीर्घपत्र	"	सायु	१०२	दुःस्पर्शा	स्त्री०	रौगणी	१९३
"	"	साउहडा	२०७	"	"	धमापह	२२८
दीर्घपत्रक	"	महाबोलु	११२	दुष्पुष्पी	"	राडागारी	३१७
"	"	महसणमेद	३३९	दुष्प्रवर्षा	"	रौगणी	१९४
दीर्घपत्रा	स्त्री०	साउहडा	२०७ पा०	दुष्प्ररोह	पु०	नागकेसर	११
दीर्घफल	पु०	किरमालउ	९८	दूरमूल	"	धमासउ	२२७ पा०
दीर्घमूल	"	धमासउ	२२७	दूर्वा	स्त्री०	द्रोअ	३७८
				दृष्यफल	पु०	अबाडओ	४७

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
हृ	न०	एलीयड	२३३	दैव्य	पुं०	बहेवा	८२
हृदयक्	पु०	यज्ञिय मुज	३७७	दोत्य	"	"	८२पा०
हृत्पादा	स्त्री०	अवासी	२७७	दोला	स्त्री०	शुली	२५०
हृत्फल	पु०	नाकेर	१८०	द्रवन्ती	"	उदिरकनी	३२६
हृत्कला	स्त्री०	उलप	३७३	द्रविड	पु०	कचूरड	२५५पा०
हृत्स्कन्ध	पु०	रायणी	४५	द्राक्षाफल	पु०	बकुल	५
देवकाष्ठ	पु० न०	देवदारु	११०	द्रावण	"	ढीह	११३पा०
देवजगध	न०	रोदीस	३६९	द्राविड	"	कचूरड	२५५
देवता	स्त्री०	भत्तरड	२५२	"	न०	"	२५५पा०
देवताड	पुं०	देवदाली	३२०	द्राविडी	स्त्री०	एलवी	११पा०
देवताली	स्त्री०	"	"	द्राविणी	"	"	३१
देवदारु	न०	देवदारु	१०८	द्रुकलिम	न०	देवदारु	१०९पा०
"	पु० न०	"	११०	द्रुकलिम	"	"	१०९
देवदाली	स्त्री०	देवदाली	३२०पा०	द्रुमोत्पल	पु०	कणयर	२६
देवदुन्दुभि	"	तुलसी	२२४	द्रुमोद्वा	स्त्री०	चिणठठी	२९३
देवदुनी	"	बीजप्रविशेष	५५	द्रुमोषा	स्त्री०	चिणठठी	२९३पा०
देवद्रुम	पुं०	देवदारु	१०९	द्रुणी	"	शुली	२५१
देवधान्य	न०	जुवारि	३९६	द्वारदारु	पु०	शाक	१०४
देवनिर्मिता	स्त्री०	गुह्वरी	३१८	द्विजकुत्सित	"	गुंदी	११८
देवपुत्रिका	"	पीक	१७०	द्विपाङ्गव	"	नागकेसर	११
देवपुत्र्य	पु० न०	लवण	२६	द्विरदाशन	पुं० न०	पीपल	३९
देवमणि	पुं०	मेद	२९१	द्वीप	न०	कङ्कोल	३५
देवबल्लभ	"	पुष्पाग	२८	द्वीपिका	स्त्री०	शतावरी	२९६
"	"	देवदारु	१०८	द्वीपिन्	पुं०	चित्रक	२४८
देवविटपिन्	"	सातवनड	९७	द्वीपिशतु	"	शतावरी	२९६
देवशाल	"	अर्जुन	१०३पा०	-ध-			
देवश्रेणी	स्त्री०	पीलठनी	३१५				
देवसहा	"	महाबल	२६२	धत्तूर	पु०	धत्तूरड	२५२
देवसाल	पु०	अर्जुन	१०३	धनहरी	स्त्री०	संक्षिपी	३२५
देवाह्व	न०	देवदारु	१०८	धनु	पुं०	भीलामा	१३४
देवी	स्त्री०	पीक	१७१	धनुर्वृक्ष	"	धमणड	१०५
"	"	पीलठनी	३१५	धनुश्रेणी	स्त्री०	पीलठनी	३१६
"	"	गुह्वरी	३१९	धनुष	न०	भीलामा	१३४
दैत्य	पु०	बहेवा	८२पा०	धनुष्यड	पु०	चार	४५
दैत्या	स्त्री०	एकांगी	२८२	धन्वन	"	धमणड	१०६टी०
				धन्वफल	"	"	१०६
				धन्ववाद्यक	पुं०	धमासड	२२७

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
धन्ववास	पु०	धमासउ	२२७	धृतिला	स्त्री०	पीठवनी	१९८
धमन	"	नलु	३७४	धृतेला	"	"	१९८पा०
धमनी	स्त्री०	नलिका	३७	ध्याम	न०	रोहीस	३६९
धरा	"	गुह्यो	३१८	ध्रुव	पु०	बड	४१
धर्मण	पु०	धमणो	१०५	"	"	शाक	१०४
धर्मद्वेषिन्	"	बहेडा	८२	ध्रुवक	"	"	"
धर्मपत्तन	न०	मिरी	३०३पा०	ध्रुवसाधन	"	"	१०४पा०
धर्मणी	स्त्री०	क्षिरिणी	३२३	ध्रुवा	स्त्री०	सावनील	२७३
धव	पुं०	धव	९२	ध्वजद्वय	पु०	ताड	१७९
धातकी	स्त्री०	धातुडी	१५०	धाक्षुर्नासिका	स्त्री०	हनुषाविशेष	२७०
धातुपुष्पा	"	"	१५०पा०			न	
धातुपुष्पी	"	"	१५०	नकुलप्रिया	स्त्री०	गधनउली	२२१
धात्री	"	आमला	८३	नक्तसर	पु०	गगल	७६
धान्य	न०	धान्य अनाज	२	नक्तमाल	"	करंज्यउ	१४४
"	"	"	३८६	नगभिन्	"	पाषाणमेद	२६९पा०
धामार्धव	पु०	आशासाडा	२०४	ननुष	"	नगर	१६२पा०
"	"	धौसोडी	३२२	नट	"	अरल=दीद	८५
धाराकदम्ब	"	धाराकयव	१४	"	"	नलु	३७४
धार्मपत्तन	न०	मिरी	३०३	नटी	स्त्री०	नलिका	३६
धावनी	स्त्री०	रौगणी	१९४	"	"	पर्कटि	४१पा०
"	"	पीठवनी	१९८	नड	पु० न०	नलु	३७४
धिक	न०	रोहीस	३६९पा०	नताङ्गी	स्त्री०	काकडासिगी	१९२
धुतूर	पु०	धतूरउ	२५२	नदीकान्त	पु०	इजर	१२८
धुरन्धर	"	धव	९२	नदीकान्ता	स्त्री०	कालठपाडउ	२६८
धूमकपुच्छा	स्त्री०	मेघशृङ्गी	१९१पा०	नदीकुलप्रिय	पु०	वेतस	१२९
धूमपुष्पा	"	मेघशृङ्गीप्रकार	१९०	नदीसर्ज	"	अर्जुन	१०३
धूर्त	पु०	कदम्बविशेष	१४	नद्याख्या	स्त्री०	कालठपाडउ	२६८
"	"	धतूरउ	२५२	नन्दा	"	राठागारी	३१७
धूर्तपादप	"	अर्जुन	१०३	नन्दित	पु०	धव	९३
धूर्वर	"	ऋषधु	१७३पा०	नन्दिन्	"	उडद	३८९
धूर्वर	पुं०	"	१७३पा०	नन्दिल	"	धव	९३पा०
धूर्वह	"	"	१७३	नन्दीमुख	"	बन्दाविशेष	१५९
धूलीकदम्ब	पुं०	धूलीकयव	१३	नमस्कारो	स्त्री०	खयरी	२८६
धूषारक	"	कदम्बविशेष	१४	नमेरु	पु०	सरलउ	१०८
धूषरच्छदना	स्त्री०	शबाहली	२५५	नम	"	वेतसविशेष	१३१

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
नरेन्द्रमाला	स्त्री०	आवधत्री	३५१	नालिकैल	पु० स्त्री०	नालेर	१८०
नर्त	पु०	कदम्बविशेष	१४	नालो	स्त्री०	नली	३७५ पा०
नर्तक	"	नल्लु	३७४	नालीक	पु० न०	स्वेतकमल	३२९
नल	पु० न०	"	"	नालीकिनी	स्त्री०	पोयणि	३२७
नलद्	न०	लावजउ	३८५	निकुञ्जक	पु०	वेतसविशेष	१३१
नलफली	स्त्री०	सीमळो	६८	निकुम्भ	"	दांती	२०२
नलिका	"	नलिका	३६	निकोचक	"	आङ्कुल	१३३
नलिन	पुं० न०	स्वेतकमल	३२८	निगूळक	"	वनमुद्ग	३९१
नलिनी	स्त्री०	पोयणि	३२७	निषष्ट	"	सङ्ग्रह	१टी०
नली	"	नली	३७५	निषण्ड	" (पु० न०)	"	१
नवमालिका	"	मीमाली	२४०	निचुल	पु०	इजर	१२८
नवमालिनी	"	"	२४० पा०	नित्यभद्रा	स्त्री०	सिधनी	९५
नहुष	पु०	तगर	१६२	निमिद्रुम	पु०	कुण्ड	१२८
नाकुलो	स्त्री०	नडली	२२०	निमीश्रुम	"	"	१२८ पा०
"	"	जवासी	२७६	निम्ब	"	मौव	१३६
"	"	नली	३७५	निम्बतह	"	पारिभद्र	७६
नाग	पु०	नागकैसर	१०	निम्बरक	"	वकायणि	१३८
नागकैसर	"	"	"	नियमन	"	नीव	१३७
नागजिह्वा	स्त्री०	उत्पलशारिवा	३१४	निर्गन्ध	न०	बाबरठ चन्दन	२४
नागदन्ती	"	दन्तीप्रकार	२०२	निर्गुण्डी	स्त्री०	निर्गुंडी	१८४
नागपुष्प	पुं०	नागकैसर	११	"	"	शेफालिका	१८६
नागबला	स्त्री०	गागेटी	१६६	निर्दिग्धिका	स्त्री०	रीगणी	१९३
नागर	न०	सूठि	२०६	निर्मध्या	"	नलिका	३६
नागराज	पु०	नारिगु	६३	निर्माल्या	"	पोक	१७०
नादेवी	स्त्री०	धरणी	८५	निशाक्या	"	हलह	२१३
"	"	जांबूविशेष	१२५	निशाचरी	"	शङ्किनी	३२५
"	"	वेतसविशेष	१३०	निःश्रेणि	"	महाकाजूरी	१७८
नारद	पु०	नारिगु	६३	निःस्पन्दन	पु०	टोंड	११३
नारायणी	स्त्री०	शाताचरी	२९६	निषीध	"	निर्गन्धकणयर	२७
नारिकेर	पुं०	नालेर	१८० पा०	निष्कुटि	स्त्री०	एलची	३१
नाल	न०	धानना कणसडा, ४०१		निष्ठाव	पुं०	वाल	३९२
नालिका	स्त्री०	शेफालिका	१८६ पा०	नीप	"	कदम्बविशेष	१४
नालिकैर	पुं० स्त्री०	नालेर	१७९	नीर	न०	बालउ	२३ १टी०
"	पुं०	तुण्डक्षजति	१८३	नीरजा	स्त्री०	जेटीमधु	१८९
				नीरवृक्ष	पुं०	महाडोल	११२

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
नीलकण्ठ	पु०	मूला	३५७			प	
नीलकपित्थ	"	राजाम	१२४	पङ्कज	न०	श्वेतवमल	३२९
नीलकेषी	स्त्री०	गुली	२५१	पङ्कजन्म	"	"	"
नीलनिर्यास	पु०	बीअठ	१०१	पङ्कजमुष्टिका	स्त्री०	पीक	१७१
नीलपर्णक	"	फल्गुदा	१७७	पङ्कजुष्टिका	"	"	१७०
नीलपुष्पी	स्त्री०	कालोमिरणई	३०९	पङ्ककह	न०	श्वेतकमल	३२९
नीलमञ्जरी	"	नीलनिर्गुहं	१८५	पङ्ककह	"	"	"
नीलमल्लिका	"	नीली	७९	पञ्चम्पवा	स्त्री०	दाहहलद्र	१६८
नीलवल्कल	पु०	सोपारी	१८०	पञ्चवल्गुलि	पु०	एरड	१५३
नीलसन्धिक	"	निर्गुण्डो	१८४पा०	पट्टपर्णी	स्त्री०	क्षीरिणी	३२३
नीलसारक	"	टीह	११३	पटोदक	पु०	कपीलठ	१५६
नीलसिन्दुक	"	निर्गुण्ड	१८४	पटोदय	"	"	१५६पा०
नीलस्थान्दा	स्त्री०	कालीमिरणई	३०९	पटोल	पु० स्त्री०	पटोल	३६०
नीलाम्बुकच्छदा	"	जाबू	१२४पा०	पट्टरजन	न०	चन्दनविशेष	२५
नीलाम्बुचच्छदा	"	"	१२४	पट्टिका	स्त्री०	मुनिलोघ्न	११६
नीलिका	"	शेफालिका	१८६	पट्टी	"	"	"
नीली	"	गुली	२५०	पण्या	"	मालकागुणी	२०९
"	"	नीलिका	३३५	पतङ्ग	न०	चन्दनविशेष	२५
नीवार	पु०	नीवार	३२४	पतङ्ग	न०	चन्दनविशेष	२५पा०
नुन्नमालिनी	स्त्री०	मुद्गआमर्क	२१०पा०	पत्तूर	"	"	२६
नूद	न०	पद्मनस	१६३	पत्तूर्ण	पु०	अरुह	८७पा०
नृप	पु०	रावणी	४५	पत्तोण	"	"	"
"	"	तगर	१६२	पत्र	"	कहर	७७पा०
नृपात्मज	"	राजाम	१२४	पत्रपुष्पी	स्त्री०	आज्ञाज्ञाडा	२०५
नेत्र	"	नीव	१३०	पत्रमालिन	पु०	वेतस	१३०
नेत्रपीडा	स्त्री०	जवासी	२७६	पत्रा	स्त्री०	तालीसपत्र	२८०पा०
नेत्रमूला	"	"	२७६पा०	पत्राह	न०	चन्दनविशेष	२५
नेमाली	"	नीमाली	२४०	पत्रा	स्त्री०	जाइकलिका	२३६
नेमि	पु०	तिमिश	८९	"	"	तालीसपत्र	२८०
नेमिपुल	"	श्वेतकादिर	६५	पत्रेला	"	करीलो एला	३२
नेवाली	स्त्री०	नीमाली	२४०पा०	पत्रोर्ण	पु०	अरुह=टीह	८७
न्यग्रोध	पु०	वडु	४१	पथिका	स्त्री०	तालीसपत्र	२७९
न्यग्रोधा	स्त्री०	उदिरकनी	२६५पा०	पथिद्रुम	पु०	श्वेतकादिर	६५
न्यग्रोधी	"	"	३२६	पथ्या	स्त्री०	हरडह	८०
न्युन्नक	न०	पनसफल	१२०				

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
पद्य	पुं० न०	स्वेतकुमल	३२८	पर्वट	न०	बकुलफल	६
पद्यक	पुं०	पद्माङ्ग	१७५	पर्वटक	पुं०	पीतपापडा	२५१
पद्यककण्टिका	स्त्री०	गठ	३३४	पर्वकाढया	स्त्री०	आमला	८३ पा०
पद्यकणी	न०	पुष्करमूल	३६६ पा०	पर्वकीटा	" "	"	८३
पद्यनाल	"	बिम्ब	३३३	पर्वताड्य	पुं०	कम्य	१३
पद्यबीज	"	गठ	३३४	पर्वपुत्री	स्त्री०	दन्तीप्रकार	२०३
पद्यवर्णक	"	पुष्करमूल	३६६	पर्वपुष्पा	स्त्री०	दन्तीविशेष	२०३ पा०
पद्या	स्त्री०	भाङ्गि	२७४	पर्वपुष्पी	" "	"	"
पद्याक्ष	न०	पद्यबीज	३३४ पा०	पलङ्क	पुं०	गूगल	७५
पद्याख्य	न०	गठ	३३४	पलङ्कवा	स्त्री०	गोखरू	२०१
पद्याट	पुं०	पद्माङ्ग	२१५	पलाण्डु	पुं०	झुगली	३३९
पद्यानी	स्त्री०	पोयणि	३२७	पलाल	"	पलाल	४०१
पनस	पुं०	बबहर	१२०	पलाश	"	पलाश	९१
पयस्विनी	स्त्री०	क्षीरविदारि	१९७	"	"	शठि	२३२
परपुष्पशोस्व	पुं०	आंबड	१२१	पलाशक	"	महापत्र	१०७
परापर	"	फल्गुहा	१७७	पलाशिक	"	देवदार	१०८
परावत	"	पारापत	१४०	पलाशिक	स्त्री०	"	१०८ पा०
पराभय	"	अमीतड	३८	पलाशिनी	"	पोयणि	३२७
परिपेलव	न०	ककरहूले	३८३	पवनारि	पुं०	देवदार	१०८
परिमण्डल	पुं०	फल्गुहा	१७७	पवित्र	न०	बाभ	३७१
परिव्याघ	"	कणयर	२६	पाकल	"	उपलोठ	२३०
"	"	वैतसविशेष	१३१	पाटल	पुं०	पद्माङ्ग	१७५
पशव	"	फल्गुहा	"	"	"	श्रीहि	३८६
पशवक	"	"	"	पाटला	स्त्री०	पाटला	१९
पश्व	"	"	"	"	"	श्वेतपाटला	२० पा०
परोपर	"	"	१७७ पा०	पाटलि	पुं० स्त्री०	"	"
पर्कट	न०	पर्कटि	४१ पा०	"	पुं०	मोषड	१६४
पर्कटिन्	पुं०	पिप्पलहृक्ष	४१	पात्र	स्त्री०	पाठ	२९४
पर्कटी	स्त्री०	"	"	पाठिन्	पुं०	चित्रक	२४८
पर्बनी	"	दारुहलत्र	१६८	पाठोन	"	"	"
पर्देकी	"	पर्कटि	४१ पा०	पाण्डु	स्त्री०	माषवनी	२१० पा०
पर्ण	पुं०	पलाश	९१	पाण्डुफल	पुं०	पटोल	३६०
पर्णमेदनी	स्त्री०	प्रियङ्गु	१८८ पा०	पाण्डुरच्छवा	स्त्री०	सीसम	६९
पर्णाव	पुं०	आजकप्रकार	२२२	पाण्डुरद्रुम	पुं०	कुष्ठ	१६
पर्णी	स्त्री०	मुषगवनी	२११ पा०	पाण्डुराम	"	दमनड	२५२ पा०

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
पाण्डुराङ्ग	पु०	दमनक	२५२	विच्छिन्न	पु०	गूँरी	११८
"	"	बुज	२८९	विच्छिन्न	स्त्री०	सीमलो	६७
पाण्डुरोगप्रिय	"	"	२८९ पा०	"	"	सीधम	६९
पादरोहणी	स्त्री०	कामवृक्षा	१५८	पिण्डपुष्प	पु०	अशोक	४
पानीयपृष्ठगा	"	कृगा-शूषा	३३५ पा०	पिण्डकला	स्त्री०	ब्रूभिणि	३६२
पानीया	स्त्री०	कृगाशाक	३३५	पिण्डा	स्त्री०	हलद्र	२१४ पा०
पापचेलिका	"	पाठ	२९४	"	"	हिंशुवत्री	२६६
पापाचलिका	"	"	२९४ पा०	पिण्डन्	पुं०	मयगहल	१२६
पामनाक्षनी	"	खेजडी	७३ पा०	पिण्ड	स्त्री०	महाखजूरि	१७८
पामविनाशिनी	"	"	७३	पिण्डीतक	पु०	मयगहल	१२६
पारापत	पु०	पारापत	१४०	पिण्डापुष्प	"	अशोक	४ पा०
पारापतपदी	स्त्री०	कालठपाकड	१६८	पितामह	"	शरकड	३७६
पारावतपदी	"	मालकागुणी	२०९	पिप्पल	"	पीपल	३८
पारावा(व)त	पु०	पारापत	१४० पा०	पियाल	"	चारोळी	४५
पारिजातक	"	पारिभद्र	७६	पिशाचिका	स्त्री०	कृष्णमासी	२८१
पारिजाता	स्त्री०	तेजवती	२७७	पिष्ठुन	न०	केसर	२३४
पारिभद्र	पु०	पारिभद्र	७६	"	"	"	२३४ पा०
"	"	देवदाह	१०९	पिष्ठुना	स्त्री०	पीक	१७०
"	"	जीव	१३६	पिप्पल	पु०	पीपल	३८ पा०
"	न०	उपलोठ	२३० पा०	पिप्पलो	स्त्री०	पीपलो	३०४
पारिभद्र	"	"	२३०	"	"	"	३०४ पा०
पारुणतसा	स्त्री०	केलि	१६२ पा०	पिप्पलीमूल	न०	पीपलीमूल	३०५ पा०
पालम्पा	"	पलांक	३४९	पीठिका	स्त्री०	भाङ्गि	२७५
पालम्प	न०	गन्धतूण	३७०	पीत	पुं०	पदमाकु	१७५ पा०
पालङ्क्या	स्त्री०	पलांक	३४९	"	न०	केसर	२३४
पाञ्चपत	पु०	बुज	२८९	पीतकाष्ठ	पु० न०	देवदाह	११०
पाषाणमेद	"	पाषाणमेद	२६९	पीतक्षीरा	स्त्री०	क्षिरिणी	३२४
पाषाणान्तक	"	अ.सद्र	६२	पीतचन्दन	न०	दारुहलद्र	१६७
प'ष्ठ	"	पीतपापडा	२५९ टी०	पीततन्दुला	स्त्री०	कांग	३९४
पिकमान्धत्र	"	आंबड	१२१	पीतदाह	पु० न०	कमब	१२
पिङ्ग	न०	बालड	२३१	"	"	देवदाह	११०
पिङ्गा	स्त्री०	हलद्र	२१४	"	पुं०	दारुहलद्र	१६७
पिञ्जमन्द	पु०	जीव	१३७	पीतदुग्धिका	स्त्री०	क्षिरिणी	३२३
पिच्छा	स्त्री०	सीमळानो रस	६८	पीतद्रुम	पुं०	दारुहलद्र	१६७
पिच्छिका	"	भाङ्गो	२७६ पा०	पीतम	"	पीपरी	४०

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
पीतम	पुं०	अंबाबोधो	४७टी०	पुष्प	पुं०	इक्षुप्रकार	३७४
"	न०	दाकहल्ल	१६७	पुष्पक	"	अमीतव	३७
"	"	केसर	२३४	पुष्पगन्धा	स्त्री०	ज्वरी	२३८
पीतमक	पुं०	अंबाबोधो	४७	पुनर्जीव	पुं०	पुनर्जीव	१४३
पीतनी	स्त्री०	सावनील	२७३	पुनदा	स्त्री०	आसर्गधि	१९०
पीतपुष्प	पुं०	किरमालव	९८	पुनर्भेणी	"	उदिरकनी	३२६पा०
"	"	बागड	२४५	पुनल	न०	रोहीस	३६९
"	"	चौलोडी	३२२	पुनर्नवा	स्त्री०	आटहवा	२०७
पीतपुष्पक	"	निगन्धकमवर	२७	पुष्पाग	पुं०	पुष्पाग	२७
पीतपुष्पिका	स्त्री०	महाबला	२६१	पुष्पाट	"	पमाव	२१५पा०
पीतपुष्पी	"	बीजपूरविशेष	५५	पुर	"	गृहक	७५
पीतफेन	पुं०	अरीठ	१३६पा०	पुरुषनामक	"	पुष्पाग	२८
पीतमद्र	"	किष्किरात	२४७	पुलक	पुं० न०	ककुठ	१७६
पीतमहा	स्त्री०	"	२४७पा०	पुलकिन्	पुं०	कर्मव	१३
पीतरफ	पुं०	पदमाकु	१७५	पुष्कर	न०	श्वेतकमल	३२८
पीतवर्णक	"	"	"	पुष्करजटा	स्त्री०	पुष्करमूल	३६६
पीतवाल	"	बीजव	१००पा०	पुष्करनामक	न०	"	"
पीतसार	"	आंकुल	१३३	पुष्करमूल	"	"	"
पीतसाल	"	बीजव	१००	पुष्प	"	श्लीबव	१६९
पीता	स्त्री०	दाकहल्ल	१६७पा०	पुष्पकन्वा	स्त्री०	विचारि	५१९
"	"	हल्ल	२१४पा०	पुष्पक	पुं०	कठठी	६१
"	"	खेजवती	२७७पा०	पुष्परोचन	"	नागकेसरपुष्पमूर्ध	१२
पीतिका	"	हल्ल	२१३	पुष्पसिंघी	स्त्री०	सोफालिका	१८६
"	"	मावपी	२७५पा०	पुष्पभेणी	"	उदिरकनी	३२६
पील	पुं०	पील=वैशु	१३९	पुष्पा	"	आइ	२३५
पीलनी	स्त्री०	पीलजनी	३१६	पुष्पिका	"	महाबल	२६१
पीलवर्णी	"	"	"	पुष्प	पुं०	बीजव	१०१
"	"	गोमूह, डिहूरी	३६८	पूग	"	सोपारी	१८०
पीवर	पुं०	बीजव	१००	पूगी	स्त्री०	"	१८०पा०
पीवरी	स्त्री०	शातावरी	२९५	पूतमा	स्त्री०	हरवह	८१
पुट	न०	आवकल	२३७	"	"	कृष्णमाली	२८२
पुटकिनी	स्त्री०	पोवणि	३२७	पूतिक	पुं०	करवसव	१४४
पुटा	स्त्री०	कंचोली एका	३३	पूतिकरज	"	"	१४५
पुन्डरीक	पुं०	दमवड	२५२	पूतिकण्ठ	पुं० न०	देवदाव	११०
"	न०	श्वेतकमल	३३०	पूतिदाव	"	"	"

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	प्रमाणः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	प्रमाणः
पूतिपुष्प	पुं०	हिमोद्	७४	पौष्करीयक	न०	पद्म=स्वल्पपद्म	२८३
पूतिपुष्पा	स्त्री०	बीजप्रविशेष	५५५	पौष्क्य	"	"	"
पूतिपुष्पी	"	"	"	पौर	"	रोहीस	३६९
पूतिफल	पुं०	हिमोद्	७४	पौरभूतीक	"	"	३६९पा०
पूतिफली	स्त्री०	बावची	२१८	पौलोमीहुम	पुं०	अशोक	४
पूतिमधूर	पुं०	जहारि	३६७	पौष्कर	न०	पुष्करमूल	३६६
पूतिमादत	"	बीली	७९	प्रकीर्ण	पु०	करंजवृक्ष	१४४
पूतीक	"	करंजवृक्ष	१४४पा०	प्रकीर्ण	"	"	१४४पा०
"	न०	रोहीस	३६९	प्रकीर्णक	"	करजविशेष	१४
"	"	यथतुष	३७०	प्रमद	"	किरमावृक्ष	९८
पूतीकरम्भ	पु०	करंजवृक्ष	१४४पा०	प्रचीबला	स्त्री०	कालवृक्षवृक्ष	२६७
पूथरिमेव	"	अरजु	६६	प्रचोदन	पु०	धमावृक्ष	२२८पा०
पूरक	"	बीजहर	५३	प्रतानिका	स्त्री०	उपलक्षारिवा	३१३
पूरणी	स्त्री०	सीमलो	६७	"	"	प्रसारणी	३४१
पूरीक	पुं०	तिलक	६	"	"	शोष	३७९
पूतना	स्त्री०	हरवृक्ष	८१टी०	प्रतापस	पु०	आकुर्मदावृक्ष	४९
पूथकवपु	"	पीठवनी	३१६	प्रतिविषा	स्त्री०	अतिविषु	३९०
पूथकवपी	"	पीठवनी	१९८	प्रतिहास	पु०	श्वेतकणवर	२९
पूथिवीपति	पुं०	अवधु	१७३	प्रतीदनी	स्त्री०	धमावृक्ष	२२८
पूथ	स्त्री०	हिमोद्	२६६	प्रयकपुष्पी	"	आसासावा	२०५
"	"	कालवृक्ष	३३७	प्रयकपुष्पी	"	उदिरकनी	३३६
पूथुकी	"	पीठवनी	१९८पा०	प्रयम	पुं०	मुय	३९०
पूथुपनासिका	"	शठि	३३२	प्रयुष्करीक	न०	पद्म=स्वल्पपद्म	२८३
पूथुपनासिका	"	"	२३२पा०	प्रयुमाट	पुं०	पमावृक्ष	२१४
पूथुपनासिका	"	"	"	प्रयुमाट	"	"	२१४पा०
पूथी	स्त्री०	हिमोद्	२६६	प्रयुष्करीक	न०	पद्म=स्वल्पपद्म	२८३
"	"	कालवृक्ष	३३७	प्रयोदनी	स्त्री०	केवली	२४२
पूथीक	"	करोलीवृक्षा	३३	प्रयोदिनी	"	"	२४२पा०
पूथिपनी	"	पीठवनी	१९८पा०	प्रयोमिन्	पु०	किङ्किरात	२४७
पूथुगा	"	कंगाराक	३३५	प्रयोमिन्	"	"	२४७पा०
पूथिपनी	"	पीठवनी	१९८	प्रवर	न०	अवर	२१
येथी	"	उव	२८०	प्रवर	पुं०	कृष्णमुंघ	३९१
येतगळ	पुं०	काष्ठ	३७२	प्रवाल	"	वयुधा	३४८
"	"	अव	३७५	प्रवालकलकोविका	स्त्री०	गोल्ह, डिङ्गरी	३६६
"	"	"	"	प्रवेक	पुं०	पीतमुंघ	३९०

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
अभिज्ञता	स्त्री०	मोक्षवेरी	२१६	अधीहृन्	पुं०	रोहिण्ड	१४७०
अक्षर	न०	एलीयत	२१३		फ		
असाधक	पुं०	वधुजा	३४८	अभिरुचक	पुं०	मदमड	२२४
असाधनी	स्त्री०	महापला	२६३	अभिन्	"	"	२२५
असाधनी	"	असाधनी	३४१	अमल	"	वधुहर	१२०
अस्वपुण्य	पुं०	मदमड	२२४ पा०	अमल	"	हृंगली	३४० पा०
अहसन्ती	स्त्री०	वासन्ती	२४९	अम	"	अमल	१०६
आचीना	"	पाठ	२१४	"	न०	"	१०६ आ०
आचक	पुं०	जीवक	३६५	"	पुं०	अमल	१२९
आचपायणी	स्त्री०	सातहवा	२०७	अलकि	"	अमल	२३
"	"	कठि	३०१	अलपूरक	"	वीजतरु	५३
आवेष्य	पुं०	कयल	१२	अलमारी	स्त्री०	अलमारी	४४
अिव	"	करणा	५२	अलवू	"	"	४४ पा०
"	"	कून	२८९	अलनेह	पुं०	अलनेह	१४०
अियक	"	अस्वविशेष	१५	अलमाडव	"	शक्तिवार	१४९ पा०
"	"	वीजत	२९	अलमाडव	"	"	१४९
"	"	अियगु	१८७	अमा	स्त्री०	अियगु	१८८ पा०
अियगु	स्त्री०	"	"	अमितेच्छदा	"	बोरि	७०
"	"	अम	३२४	अमिनी	"	अियगु	१८८
अियजीवक	पुं०	अरु=डीह	८६	अमी	"	"	"
"	"	जीवक	३६५	अनेह	"	पाठकाविशेष	२०
अियवर्षी	"	राक्षसी	४४	अनेह	पुं०	गुल्मी	११६
अियवर्षी	स्त्री०	अियगु	१८७	अन्य	स्त्री०	अलमारी	४४
अियवासक	पुं०	वीजत	१०० पा०	अन्यवाटिका	"	"	४३
अियवासक	"	"	१००	अन्यगुनी	"	"	"
अियवशा	स्त्री०	जाह	२३६	अन्य	पुं०	अन्य	१२८
अिया	"	अियगु	१८७	अन्य	स्त्री०	"	१२८ पा०
"	"	अलिकाविशेष	३४३	अन्य	"	अियगु	३२४
अेताराक्षसी	"	गुलमी	२२३ पा०	अन्य	पुं०	अन्य	३४१
अक्ष	पुं०	वीपरी	४०	अन्य	स्त्री०	अन्य	१३६
"	"	अियगु	४१	अन्य	स्त्री०	अन्य	७० पा०
अक्ष	"	वीपरी	४०	अन्य	पुं०	अन्य	५
"	न०	अकरहूके	३८२	अन्य	"	अन्य	२८ पा०
अक्षक	पुं०	वीपरी	४०	अन्य	स्त्री०	अन्य	२२६
अधीहृन्	"	रोहिण्ड	१४७	"	"	अन्य	३४५

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
ध्वरी	स्त्री०	बोरि	७०	बहुपट	पुं०	भूर्ज	११७पा०
,	,,	बमनी	१५७	बहुपत्र	,,	मीलामा	१३५
बन्धन	पुं०	धमण्ड	१०६पा०	बहुपत्री	स्त्री०	मुद्गभासली	२१२
बन्धुर	,,	श्लक्ष्ण	१७३	बहुपाद	पुं०	बड्ड	४१
बन्धुकपुष्पक	,,	बीभट	९९	बहुपुट	,,	भुज	११७
बर्बरक	न०	बाबरड चन्दन	२४	बहुपुत्रिका	स्त्री०	कासिनी	३६१
,,	पु०	भाङ्गि	२७४	बहुपुत्री	,,	मुद्गभासली	२१२पा०
बर्बरका	स्त्री०	,,	२७४पा०	बहुफेना	,,	साधरी	३४०
बर्बरोद्गम	न०	बाबरड चन्दन	२४	बहुमऊजरी	,,	तुलसी	२२३
बर्बरी	स्त्री०	हिगुडत्री	२६७टी०	बहुला	,,	एलबी	३२
बर्बरी	,,	जहारि	३६७	बहुवल्क	पु०	चाव	४५
बस्तगन्धा	,,	अजमोद	२५६	बहुवार	,,	गूदी	११९
,,	,,	जहारि	३६७	बहुशाल्य	,,	कादिर	६४पा०
बस्तिष्क	,,	मूला	३५७	बहुसुता	स्त्री०	शातावरी	२९५
बर्हि	पुं० न०	डाम	३७१	बहुसेन	पुं०	अगवियड	२८
बर्हिपुष्पा	स्त्री०	बाहुबी	१५०पा०	बहेटक	,,	बहेडा	८१
बर्हिपुष्पी	,,	,,	१५०	बाहुची	स्त्री०	बाबची	२१७
बर्हिष्ठ	न०	बालड	२३१	बाण	पु० न०	नीलसेहरीओ	२४७
बलदा	स्त्री०	मुसली	२६४	बाणाक्य	पु०	शरकड	३७६
बलदेवा	,,	त्रायमाण	२२६	बालकेशी	स्त्री०	उलप	३७३पा०
बलप्रद	पु०	शाक	१०५	बालतृण	न०	बालतृण	३७७
बलभद्रिका	स्त्री०	त्रायमाण	२२६	बालश्रावक	पु०	अम्लवेतसविशेष	५९
बलवत्	पु०	शण	२७२	बालपत्र	,,	कादिर	६४
बलधार	,,	शाक	१०५पा०	,,	,,	,,	६४पा०
बला	स्त्री०	बला	२६०	,,	,,	धमासड	२२७
बलाक	पुं०	मुंग	३९०	बालपुष्पा	स्त्री०	जह्री	२३८पा०
बलिका	स्त्री०	महाबला	२६१	बाह्यपुष्पिका	,,	बला	२६२पा०
बलिन्	पुं०	उडद	३८९	बालपुष्पी	,,	जह्री	२३८
बलिन्	,,	चित्रक	२४८	बालमीरक	पु०	वेतसविशेष	१३०
बलिसार	पु०	शाक	१०५पा०	बाण	न०	उपलोठ	२३०पा०
बलेधार	,,	,,	१०५	बाणिका	स्त्री०	हिगुडत्री	२६७
बलपत्र	,,	उलप	३७३पा०	बिन्मुक	पुं०	हिगोड्ड	७४
बलपत्रः	,, बहु०	उलप	३७३	बिन्मुकिनी	स्त्री०	भाङ्गी	२७६
बहुक्षमा	स्त्री०	स्वेत शेफालिका	१८७	बिन्मुला	,,	सागरि	३४०पा०
बहुगन्धा	,,	आद्यर्षधि	१९०	बिभीतक	त्रि०	बहेडा	८१
बहुगन्ध	पु०	भूर्ज	११८	बिभीषण	पुं०	अंशुवन्तो	४७

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
विनीचन	पुं०	मल	३७५	महाव	न०	पद्मन	१६३
विमेदक	"	बहेषा	८२	महादर्भ	पुं०	अजमोद	२५७
विम्बी	स्त्री०	जहारि	३६८	महादर्भा	स्त्री०	"	२५७पा०
विन्ध	पुं०	बीली	७९	महादाक	न०	पद्मन	१६३
विस्वका	स्त्री०	हिगुवत्री	२६७पा०	महान्	पुं०	वसुधुखी कराङ्ग	१४२
विस्वगंध	पुं०	आजउप्रकार	२२२	महानिष्ठ	न०	पद्मन	१६३
विस्विका	स्त्री०	हिगुवत्री	२६७	महागव	पुं०	पलाश	९२
विशवती	"	पोयणि	३२७	महामेखक	"	वह्निव मुंज	३७७
विशिनी	"	"	"	माङ्गलयष्टिका	स्त्री०	माङ्गी	२७५
विस	न०	विद्यु	३३३	माङ्गली	"	पीक	१७०
विषनाभि	स्त्री०	पोयणि	३२७पा०	"	"	आङ्गी	२७५
वीजप्रसूत	न०	स्वेतकमल	३२९	"	"	माङ्गी	३४३
विषमी	स्त्री०	पोयणि	३२७पा०	काङ्गी	"	शकाङ्गली	२५४
वीचक	पुं०	बीजउरठ	५४	"	"	माङ्गी	३४३
"	"	बीजठ	९९	अ			
वीचकोश	"	बीजकोश	३३२				
बीजपुष्पिका	स्त्री०	जुवारी	३९६	अङ्गु	स्त्री०	सण	३९७
बीजपूर	पुं०	बीजउरठ	५३	अङ्गुरा	"	अतिविद्यु	२९०
बीजपूर्ण	"	"	"	अङ्गाकी	"	डोल्हरी	१९४
बीजवर	"	उडद	३८९	अङ्गिर	पुं०	खिरीड	१७
बीजस्नेह	"	पलाश	९१पा०	अङ्गिल	"	"	१८
"	"	"	९२	अङ्गी	स्त्री०	मजीठि	३०२
बीलभद्रिका	स्त्री०	त्रायमाण	२२६पा०	अङ्गीर	पुं०	सिरीड	१७
कुस	पुं० न०	भुस, डुख	४०१	अङ्गीरी	स्त्री०	मजीठि	३०२
कुस्तिका	स्त्री०	मूला	३५७पा०	अङ्गाली	"	प्रसारणी	३४२
कुहती	"	डोल्हरी	१९४	अङ्गाम्ठ	पुं० न०	देवदार	११०
कुहपत्र	पुं०	मुनिलोभ्र	११७	अङ्गाक	पुं०	काञ्चनार	७
कुहपुष्पी	स्त्री०	पूव	२७१	"	पुं० न०	देवदार	११०
कुहदेव	"	कंकोली एका	३२	अङ्गपरिका	स्त्री०	सिबनी	९४
कुहदाका	"	महावका	२६३	अङ्गणी	"	प्रसारणी	३४१
कोचि	पुं०	पीपक	३८	अङ्गका	"	"	३४२
महाकाष्ठक	न०	पद्मन	१६३	अङ्गमुञ्ज	पुं०	सरकड	३७६
महाकारिणी	स्त्री०	माङ्गी	३४३	अङ्गमुस्ता	स्त्री०	मोष	३८१
महाकारिण	पुं०	पद्मन	१६३	अङ्गव	न०	कुटजबीज	१७
महायदा	स्त्री०	दमनक	२५१	अङ्गला	स्त्री०	प्रसारणी	३४२
				अङ्गती	"	काञ्चक	१४८
				अङ्गवस्त्री	"	अङ्गनशारिका	३१४

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
अक्षधी	पुं०	चन्द्रम	२३	भूतनाशनी	स्त्री०	वज्र	३१२
अक्षी	स्त्री०	कायकल	१४८	भूतपालय	न०	गन्धतुण	३७०पा०
"	"	वन्द्यकर्पासी	१५७	भूतवह	पुं०	भीष्मभा	१३४
"	"	चन्दनधारिवा	३१४	भूतवास	"	बहेषा	८१
भक्षिका	"	कफोली एका	३१५०	भूतवृक्ष	"	गुंरी	११८
भक्षिणी	"	बला	२६०	भूतवैद्यी	स्त्री०	स्वेतवैद्यिका	१८७
भक्षिणी	"	"	२६०पा०	भूतिक	न०	रोहीत	३६९पा०
भक्ष्यतक	पुं० (त्रि०)	भीष्मभा	१३४	भूतिकतुण	"	"	"
भक्ष्यी	स्त्री०	"	१३५	भूतीक	न०	गन्धतुण	३७०पा०
भस्मक	पुं०	विषम	१७२	भूतुण	"	"	"
भस्मकपट्टा	स्त्री०	खेजडी	७२	भूमिम्ब	पुं०	किरायता	२२९
भस्मगर्भा	स्त्री०	सौधनविशेष	७०	भूपदी	स्त्री०	केवडी	२४२
भस्मपिञ्जका	"	"	"	भूमिकाकिका	"	गोभी	२५९
भारद्वाजी	"	वन्द्यकर्पासी	१५७	भूवीकजुरी	"	पिङ्गवाजुरि	१७४
भारवाही	"	गुली	२५०	भूम्यामलकी	"	भूङ्ग आमली	२१२
भारोवृह	पुं०	धव	९२	भूरुषी	"	ओहृस्तिनी	३५५
भार्वी	स्त्री०	द्रोम	३७८	भूरि	न०	रोहीस	३६९
भार्वी	"	भाङ्गी	२७४	"	"	गन्धतुण	३७०
भास्करप्रिय	न०	रक्तचन्दन	२४	भूरिगन्धा	स्त्री०	एकापी	२८३
भास्कराह	पुं०	आकु	४८टी०	भूरिबला	"	महाबला	२६३
भिड्ड	स्त्री०	मोडधेरी	२१५	भूरिस्नेह	पुं०	भीष्मभा	१३४
मिषगमातृ	"	भरद्वसा	१६०	भूरुषी	स्त्री०	ओहृस्तिनी	३५५पा०
भीम	पुं०	अम्बवेतस	५८	भूर्त	पुं०	भूर्त	११७
भीक	"	वेतसविशेष	१३०	भूस्तुण	"	गन्धतुण	३७०
भुजगस्कटा	स्त्री०	वन्तीविशेष	२०३पा०	भृज	"	भृग्वरु	३४७
भृकुम्भाब्धी	"	विदारि	१९६पा०	भृजमित्र	न०	कुन्द	२४०
भृक्षुर	पुं०	गोखक	२०१	भृक्षरज	पुं०	मांवरउ	३४६
भृज	"	भूर्त	११७	भृक्षरज	"	"	३४६
भृतवैद्यी	स्त्री०	स्वेतनिर्गुण्डी	१८५	भृक्षसम्पत्ता	स्त्री०	सेवजी	२४४
"	"	स्वेतनिर्गुण्डीमेद	१८५पा०	भृक्षार	न०	जवज	३५
"	"	धुपक क्षेत्रिका	१८७पा०	"	पुं०	मांवरउ	३४६
"	"	कृष्णमांसी	२८१	भेकरज	"	"	३४७
भृज	न०	हिङ्गु	२६५	मेदम	"	अम्बवेतस	५८
भृत्यी	स्त्री०	तुलसी	२०४	भौतिक	"	भीष्मभा	१३४
भृत्यगटा	"	कृष्णमांसी	२८२	जमरोम्ब	"	जमीनर	३७

शब्दः	लिङ्गम्	वर्गः	प्रत्येकः	शब्दः	लिङ्गम्	वर्गः	प्रत्येकः
मकरन्द	पुं०	कुन्द	२३९	मरु	पुं०	मरुपट्टक	१२६
मकुलक	"	मोठ	३९२	"	"	मरुत	३५३
मकुलक	"	दांती	२०२	"	"	उदर	३६९
मङ्गल	म०	मङ्गि-वृद्धि	१७४	मन्वावास	"	मङ्गल	३
मङ्गल्य	पुं०	पौल	३९	मन्वन्ती	स्त्री०	केवली	२४३
मङ्गल्यक	"	मसूर	३८८	मन्वावर्ण	पुं०	मीमड	१००
मङ्गल्यनामधेय	"	मैवक	३६५	मदिराम्य	"	मकुल	५
मङ्गल्यनामधेया	स्त्री०	मोको	३५०	मदिराम्य	"	मावड	१२३
मङ्गल्य	"	मेवली	७३	मरोद्भव	"	"	१३२५७
"	"	मस्किगन्धि	अगर २२	मरुदोदक	"	मकुल	५
"	"	महावला	२६३	मरुदोदक	"	"	५५०
"	"	मोम	३७९	मन्वावर्ण	स्त्री०	माहुली	१५०
मज्जसार	म०	माङ्गल	२३७	मनु	पुं०	मङ्गल	११०
मज्जरी	स्त्री०	मैतलविशेष	१३१	मनुक	"	"	"
मज्जरीसिम्बिक	"	माङ्गलसिमी	१९३५०	मनुकर्मडी	स्त्री०	मीमडविशेष	५५
मज्जरी	"	मजीठि	३०२	मनुका	"	मङ्गलार्ग	३६५
मज्जिपट्ट	"	"	"	मनुकाष्ठ	पुं०	मङ्गल	१११
मज्जरीसिम्बिक	"	माङ्गलसिमी	१९३	मङ्गलकुटी	स्त्री०	मीमडविशेष	५५५०
मङ्गुका	"	मजीठि	३२	मनुगन्धा	"	माङ्गलुकी	२५४
मणिचिह्न	"	मेद	२९१	मनुगन्ध	पुं०	मिरि	६६
मण्डक	पुं०	ममीतड	३७	मङ्गुली	"	मावड	१३३
मण्डकपत्रक	"	माङ्गलुकी	२०८	मनुपरिष्कार	स्त्री०	मिनी	९३
मण्डकपर्ण	"	मरुदोदक	८७	"	"	मुली	२५०
मण्डकपर्णिका	स्त्री०	मजीठि	३०३	मनुपर्णी	"	मिनी	६५५०
मण्डकपर्णी	"	सुंमि	३४६	"	"	मेडीमनु	९०९
मण्डुकी	"	"	३४५	"	"	मुङ्गली	३१९
मन्ववर्ण	"	मन्वविपली	२८८	मनुपुष्प	पुं०	मङ्गल	१७१
मन्ववर्णिका	"	हुण्वा	२७०५०	मनुपुष्पा	स्त्री०	मंतीविशेष	२०३५०
मन्वविपला	"	कङ्क	२९८	"	"	मन्तीमन्वर	२०३
मन्वा	"	"	२९९	मनुक	पुं०	माङ्गलुकी	३५४
मन्वाली	"	माङ्गली	३४३	"	"	मावडी	४५
मन्वादी	"	मन्वविपली	३८८	मनुली	"	मावड	१२३
मन्वान्तकण	पुं०	मन्वपट्टक	१२७	मनुमन्व	"	महेवा	६२
मन्वपत्रि	"	सातकण	६६	मनुमन्वी	स्त्री०	मिनी	६५

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
मधुमती	स्त्री०	पीलठनी	३१६	मरात्मिका	स्त्री०	साधारि	३४१
मधुयष्टी	,,	जेठीमधु	१८९	मरिच	न०	मिरी	३०३
मधुर	पुं०	तगर	१६२पा०	मरिचक	पुं०	मरुभट	२२४
मधुरक	,,	वीचक	३६५	मरुजन्मन्	,,	कहर	७७
मधुरसा	स्त्री०	पीलठनी	३१५	मरुत्	स्त्री०	पीक	१७१
मधुरत	,,	बीजपूरविशेष	५५	मरुन्माला	,,	,,	१७०
,,	,,	मेद	२९१	मरुबक	पुं०	मयणहल	१२६
मधुरिका	,,	मीहाली	२७९	,,	,,	मरुभट	२२५
मधुवती	,,	बीजपूरविशेष	५५	मरुसम्भव	,,	बृहन्मूलक	३५७
मधुसाक	पुं०	महुड	११०	मरुद्रव	,,	धमासठ	२२७
मधुसिमुक	,,	सालसरगवो	८९	मरुबक	,,	मरुभट	२२५
मधुभष	,,	महुड	१११पा०	मर्कट	,,	बृहन्मूलक	३५८
मधुधेनी	स्त्री०	पीलठनी	३१५	मर्कटतिन्दुक	,,	काकटीह	११४
मधुसहनी	,,	पलाक	३४९	मर्कटिका	स्त्री०	आभासाभा	२०५
मधुसव	पुं०	महुड	१११	मर्कटी	,,	करभविशेष	१४६
मधुसवा	स्त्री०	जेठीमधु	१८९	,,	,,	कलछि	३००
,,	,,	शातावरी	२९६	मलदा	,,	छक	२८०
मधुलीक	पुं०	महुड	१११	मलयज	पुं० न०	चन्दन	२२
मधूक	,,	,,	११०	मलय	स्त्री०	कालुवरी	४४
मधूक	,,	महाडोड	११२	मलिन	न०	मिरी	३०३
मधूलि	स्त्री०	,,	११२पा०	मल्लिका	स्त्री०	केवली	२४२
मधूलिका	,,	जेठीमधु	१८९	मल्लिकाकुसुम	पुं०	करणा	५२
,,	,,	पीलठनी	३१५	मल्लिकाकुसुमप्रिया	स्त्री०	,,	५२पा०
मध्वकेशव	पुं०	बीजठरठ	५४	मल्लिकापुष्प	पुं०	कुड	१६
मध्वष्टीक	,,	महुड	१११	मल्लिगन्ध	न०	मल्लिगन्धिभगर	२२
मनोहा	स्त्री०	वाइ	२३६	मसकिन्	पुं०	तबरा	४३
मनोहर	पुं०	कुन्द	२३९	मसूर	,,	मसूर	३८८
मन्दार	पुं०	आकृ मंदार	४९	मस्कर	,,	वांछु	१६५
,,	,,	पारिभ्र	७६	मस्तु	न०	अजमोद	२५६पा०
मन्मथ	,,	कलठी	६१	मस्तुपन्था	स्त्री०	जहारि	३६७पा०
मधुष्टक	,,	मोठ	३९२	महाशोभा	,,	काकडासिनी	१९३
मयूर	,,	अजमोद	२५६	महत्	पुं०	महापारापत	१४१
मयूरक	,,	आभासाभा	२०५	महती	स्त्री०	कोरुहरी	१९५
मयूरजह	,,	अरख=टीह	८६	महाकण्ठ	पुं०	बीली	७९
मरन्माला	स्त्री०	पीक	१७१पा०				

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
महाकदम्ब	पुं०	कदम्बविशेष	१५	महामेदा	स्त्री०	मेद	२९१
महाकन्द	"	ल्हसणु	३३९	महारज्ज	न०	कुर्बुभट	२७३
"	"	मूला	३५६	महारसा	स्त्री०	गुली	२५१
महाकपिथ	न०	बीली	७९पा०	महारोध	पुं०	श्वेतलोघ	११५
महाकाल	पुं०	किम्पाक	१५५	महाहृ	न०	चन्दन	२३
महाकाष्ठ	पुं० न०	देवदारु	११०	महावर्षाभू	स्त्री०	साटहडी	२०८
महाकुम्भी	स्त्री०	मिवनी	९४	महावल्ली	"	पोयणि	३२७
महागन्धा	"	महाबला	२६३	महाविषा	"	मुसली	२६४पा०
महागुप्ता	"	कडंछि	३००पा०	महावृक्ष	पुं०	बोहरी	४९
महाजला	"	कडूई	३२२पा०	"	"	बमणठ	१०६
महाजालिनी	"	भाबंगि	२७६	महावृषा	स्त्री०	मुसली	२६४
महाजाली	"	घोंसोडी	३२२	महाशण	पुं०	धूषक	२७१
महादारु	पुं० न०	देवदारु	११०	"	"	क्षण	२७२
महामाग	पुं०	पुग्नाग	२७	महाशाल	"	बीभट	१००पा०
महानिम्ब	"	बकायणि	१३८	महाशालि	"	महाशालि	३८७
महापत्र	"	शाक	१०५	महाश्यामा	स्त्री०	खीसम	६९
"	"	महापत्र	१०७	महाश्रावणिका	"	महामुडी	२१६
महापात्र	"	शाक	१०५पा०	महाश्वेता	"	क्षीरविदारि	१९६
महापारावत	"	महापारावत	१४१	"	"	कालीगिरणई	३०९
महापुरुषवत्सा	स्त्री०	शतावरी	२९७	महासर्ज	पुं०	बीभट	१००पा०
महापुरुषवन्ता	"	"	२९७पा०	महासहा	स्त्री०	माचवनी	२१०
महाफल	पुं०	बीली	७९	"	"	बामठ	२४५
महाफला	स्त्री०	बीजपूरविशेष	५५	महासाल	पुं०	बीभट	१००
"	"	आंबू	१२४	महासुगन्धा	स्त्री०	बमणठली	२२१
"	"	इन्द्रवारुणीमेद	३१०	महिषाक्ष	पुं०	गूगळ	७५पा०
"	"	कडूई	३२२पा०	महिषाक्ष्य	"	"	"
"	"	त्रुबिजि	३६२	महिषाक्ष्य	"	"	७५
महाफली	"	घोंसोडी	३२२	महीरुह	"	तिन्तिडीक	५७
महाबल	पुं०	बमणठ	१०६	महेरणा	स्त्री०	साकरि	१५१
महाबला	स्त्री०	बीजपूरविशेष	५५पा०	महेरुहा	"	"	१५१पा०
"	"	महाबला	२६१	महोदिका	"	बोल्हरी	१९५
"	"	प्रसारणी	३४२	महोम्पल	न०	श्वेतकमल	३२९
महाभद्रा	"	सिबनी	९५	महोदरी	स्त्री०	बला	२६१
महामुनि	पुं०	रत्नाक्ष	१४१	महोद्भव	पुं०	आंबट	१२२पा०
"	"	सुम्बुक	१६१	महौजस्	स्त्री०	पाराकबंब	१४

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
महीजवी	स्त्री०	तेजवती	२७७	मातृक	पुं०	कृष्ण भावक	२२३
महीषच	न०	सूठि	२०६	मातृकापर्ण	,,	काष्ठवजार	८
,,	,,	ल्हसणु	३३८	मातुर	,,	बीली	८०
माकन्द	स्त्री०	आमळा	८३	माल्यपुष्पिका	स्त्री०	घूषद	
,,	पुं०	आंघड	१२१	माष	पुं०	उडद	३८९
मागधी	स्त्री०	जूही	२३८	माषपर्णी	स्त्री०	माषवनी	२१०
,,	,,	पीपली	३०४	मांसमाषा	,,	,,	,,
मागबोस्थित	न०	कसोल	३४५०	मासरोहा	,,	रोहा	२८५
माभ्य	पुं०	कुइ	२३९	मांवारि	पुं०	अम्लवेतस	५८
माण्डकपर्णिका	स्त्री०	ममीठि	३०३५०	मांसी	स्त्री०	छड	
मातुल	पुं०	धत्त०	२५३	मिशि	,,	मीढालि	२७८५०
मातुलपुत्रक	न०	धत्तफल	,,	,,	,,	सोआ	३३६५०
मातुलानी	स्त्री०	सण	३९७	मिश्र	पुं०	बृहन्मूलक	३५८
मातुलुज	पुं०	बीजउरउ	५३	मिथेया	स्त्री०	मीहाली	२७८५०
मातुलुजी	स्त्री०	बीजपूरविशेष	५५	मिसि	,,	,,	२७८
माधव	पुं०	महुडड	११०	,,	,,	सोआ	३३६
,,	,,	एकमुखीवशाक्ष	१४३	मिसिद्रुम	पुं०	कुषड	१२८५०
माधवी	स्त्री०	अमीतड	३८	मिलेया	स्त्री०	मीहाली	२७८
,,	,,	सोआ	३३६	मुक्तबन्धना	स्त्री०	मल्लिकाविशेष	२४३ पा०
,,	,,	पीतकाग	३९५	मुक्तबन्धनी	,,	मल्लिका	२४३
माधवोपित	न०	दङ्कोल	३४	मुक्तप्रिय	पुं०	मारिगु	६३
मारीच	पुं० न०	,,	३५	मुक्तमञ्ज	पुं०	शिरघू	८८
माहत	पुं०	मरुअड	२२५	मुक्तमण्डन	,,	तिलक	६
माहतापह	,,	वरण	१३२	मुखबाध	,,	नारजो	६३टी०
माहतापहा	स्त्री०	राठ	२१९	मुखशोधन	,,	अरंजु	६६
मार्कव	पुं०	आंगरड	३४७	मुखक	,,	मोषड	१६४
मार्जन	,,	मुनिलोघ्र	११६	मुञ्ज	,,	शरकड	३७६
मार्जार	,,	हिगोद	७४	मुण्डक	,,	अमीतड	३७५०
मार्जारगन्धिका	स्त्री०	मुदगवनी	२११	मुण्डनिका	स्त्री०	मोडथेरी	२१५
मालक	पुं०	पदमाकु	१७५	मुण्डितिका	,,	,,	२१५पा०
मालती	स्त्री०	आइ	२३५	मुण्डी	,,	,,	२१५
मालतीफल	न०	आइफल	२३७	मुद्र	पुं०	मुंग	३९०
माला	स्त्री०	पीक	१७१	मुद्रपर्णी	स्त्री०	मुदगवनी	२११
,,	,,	गन्धतुण	३७०पा०	मुनि	पुं०	दमणड	२५१
माकातुण	न०	,,	३७०	मुनिद्रुम	,,	अगधिवड	२८

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
मुनिद्रुम	पुं०	अरल=डॉड	८७	मेधा	स्त्री०	भूतवज	३१२
मुरा	स्त्री०	एकाग्रि	२८२	मेला	"	शुली	२५०
मुसली	"	मुसली	२६४ पा०	मेघकुसुम	पुं०	पमाड	२१५
मुष्कक	पुं०	मोषड	१६४	मेघशृङ्गी	स्त्री०	मीढाडिगी	१९१
मुसडी	"	भेतकांग	३९५	मेघाक्ष	पुं०	पमाड	२१५
मुसली	"	मुसली	२६४	मेढपातिनी	स्त्री०	हुलप्र	२१३
मुस्त	पुं०	मोष	३८१	मैश्व	पुं०	भूतलोघ्न	११५ पा०
मुस्तक	"	"	"	मोक्ष	"	मोषड	१६४
मुस्तकाम	न०	काकरहुळे	३८३	मोक्षक	"	"	१६४ पा०
मुस्ता	स्त्री०	मोष	३८१	मोषा	स्त्री०	पाडला	१९ पा०
मृत्तफला	स्त्री०	चीमडी	३६३	मोचक	पुं०	शिरष्	८८
मूर्धा	"	पीलठनी	३१५	मोषा	स्त्री०	सीमळो	६७
मूल	न०	पुष्करमूक	३६६	"	"	केलि	१६१
मूलक	पुं० न०	मुला	३५६	"	"	अममोद	२५६
मूलकपल्लव	पुं०	शिरष्	८७	मोचिक	"	जलशङ्खी	३५८
मूषक	"	मोषड	१६४	मोमाली	"	मीमाली	२४० पा०
मृगगामिनी	स्त्री०	बिडङ्ग	१७२	मोरटा	"	पीलठनी	३१५
मृगाक्षी	"	दन्तीप्रकार	२०३	मूढेच्छकन्द	पुं०	मृहसणु	३३८
मृगादनी	"	"	२०३	य			
मृगेबाँह	"	"	"				
मृगाल	त्रि०	विष्ट	३३३	यशाङ्ग	पुं०	उबरा	४२
मृगुपुष्पा	स्त्री०	ताडी	१८२	यक्षिय	"	पलाश	९२
मृगुफल	पुं०	धमणड	१०६	यमनि	स्त्री०	यवानि	२५७ पा०
मृदङ्गकलिका	स्त्री०	पीलोडी	३२१	यमलच्छद्	पुं०	आसत्रा	६२
मृदुच्छद्	पुं०	मूर्ज	११७	यमलपत्रक	"	कांचणवह	८टी०
मृदुवक्त्र	"	"	"	यमधव	"	कुन्द	२४० पा०
मृदुपर्णक	"	कारेली	३५९	यमानी	स्त्री०	यवानि	२५७
मृदुपुष्पा	स्त्री०	ताली	१८२ पा०	यव	पुं०	जव	३८८
मृदुपुष्प	पुं० न०	सिरीष्ठ	१८	यवतिष्ठा	स्त्री०	जवासी	२७७
मृदुपुष्पा	स्त्री०	ताली	१८२ पा०	यवनप्रिय	न०	मिरी	३०४ टी०
मृदुवल्क	पुं०	मूर्ज	११७ पा०	यवनाल	पुं०	जुवारि	३९६
मृदुल	"	कद्दर	७७	यवनेष्ट	"	बीब	१३७
मेघनाद	"	तंडुळेजा	३५२	"	न०	मिरी	३०४
मेघा	स्त्री०	मेघ	२९१	"	पुं०	बुंगली	३३९
मेघ्य	पुं०	यक्षियमृंज	३७७	यवफल	"	कुडठ	१६
				"	"	वाँष्ठ	१६५

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
ववव	न० (पु० न०)	वास	३७८	रक्षयर्वाव	न०	केसर	२३४
ववसाहव	पुं०	ववानि	२५७पा०	रक्षपादी	स्त्री०	खयरी	२८६
ववसाहया	स्त्री०	"	२५७	रक्षपुष्प	पुं०	पलाश	९९
ववा	"	साथरि	३४९	"	"	वानत	२४५
ववाजी	"	ववानि	२५७	रक्षपुष्पा	स्त्री०	भाङ्गी	२७६पा०
ववासक	पुं०	धमासउ	२२७	रक्षपुष्पी	"	"	२७६
वसास्करि	स्त्री०	जवासा	२७७	रक्षपूरक	पुं०	आंबलीविशेष	५७
"	"	दोही	३५०	"	"	अम्लवेनस	५८
वसन्धरा	"	जवासी	२७७पा०	रक्षफल	"	वड्ड	४२
वष्ठीमधु	पुं०	जेठीमधु	१८९	रक्षफल	स्त्री०	गोल्ह, टिहरी	३६८
वाजमक	"	शरकट	३७६	रक्षबीज	पुं०	अरीठा	१३५पा०
वाक्त्रिक	"	पलाश	९९पा०	"	"	दाडिमसार	१४९
वाक्त्रक	"	कुल्माष	३९३	रक्षमाल	"	पारापत	१४०पा०
वास	"	धमासउ	२२७	"	"	करजूवड	१४४टी०
वुग	न०	ऋद्धि-वृद्धि	१७४	रक्षपट्टि	स्त्री०	मजीठि	३०२
वुगच्छव	पुं०	काचनार	७	रक्षवृन्ता	"	शोफालिका	१८६
वृषिका	स्त्री०	जुहा	२३८	रक्षवेधना	"	कहई	३२१पा०
यूप	न०	पद्मनस	१६३	रक्षशालि	पुं०	रक्षशालि	३८७
योगज	"	अगर	२१पा०	रक्षसन्धक	न०	रक्षसन्धि सत्पल	३३२
योगसार	पुं०	मारिंग	६३	रक्षसरोकह	"	रक्षकमल	३३०
योगिन्	"	"	६३पा०	रक्षसार	"	रक्षचन्दन	२५
"	"	काक	१०४	"	पुं०	कादिर	६४
योग्य	न०	ऋद्धि-वृद्धि	१७४	रक्षहर	"	रोहीकट	१४७टी०
योजनवक्त्रिका	स्त्री०	मजीठि	३०२	रक्षाज्ञ	"	कंपीलउ	१५५
योनल	पुं०	जुवारि	३९६	रक्षिका	स्त्री०	चिणठठी	२९२
योषाह्या	स्त्री०	प्रिमङ्गु	१८८	रक्षोत्पल	न०	रक्षकमल	३३०
योविद्वक्त्राधिवासन	पुं०	मारिंगु	६३	रक्षाबीज	पुं०	अरीठा	१३५
				रक्षणी	स्त्री०	सुवगबनो	२११
				रक्षदायक	पुं० न०	कङ्कुरुट	१७६
रक्ष	पुं०	पदमाङ्क	१७५पा०	रक्षपुष्प	पुं०	पलाश	९९पा०
रक्षकाम्ब	"	तड्डलेजा	३५२	रक्ष	"	पीतपापडा	२५९पा०
रक्षकाम्ब	न०	चन्दनविशेष	२६	रक्षक	"	"	२५९
रक्षकुसुमा	स्त्री०	सोमटो	६७	रक्षमामक	"	"	"
रक्षकेसर	पुं०	पुन्नाग	२७	रक्षमि	स्त्री०	हलज	२१३
रक्षचन्दन	न०	रक्षचन्दन	२४	"	"	बाह	२२५
रक्षपूर्णक	पुं०	कपीलउ	१५५	रक्षनी	"	"	२३५पा०

हैमनिघण्टुशेषान्तर्गतानां शब्दानामनुक्रमः ।

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
राजपुण्य	पुं०	वैतक	१८२	राजफल	पुं०	रायणी	४५ पा०
रजजन	"	तमाल	३०	राजबला	स्त्री०	प्रसारणी	३४२
रजनी	स्त्री०	गुली	२५०	राजमान्य	पुं०	पटोल	३६०
"	"	हलत्र	१२३पा०	राजमुद्र	"	मोठ	३९२
रजप्रिय	न०	उसीर	३८४	राजवृक्ष	"	चास	४५
रज्ज्वा	स्त्री०	शस्त्रिणी	३२५पा०	"	"	हिताल	१८१
"	"	उदिरकनी	३२६	राजसर्प	"	राई	३९९
रज्ज्वास्तु	"	"	३२६पा०	राजादन	पुं० न०	रायणी	४४
रज	पुं०	वैतस	१२९	राजादनी	स्त्री०	चीमडी	३६३
रजकुत्	"	तिमिस	८९पा०	राजाम	पुं०	कउठी	६१
रजनामन्	"	"	९०	राजार्क	"	आकुर्मदास	४८
रजसाधक	"	"	८९	राजार्ह	न०	अगर	२१
रजज्ञ	न०	श्रद्धि-वृद्धि	१७४	राजादूष	पुं०	धमण्ड	१०६
रजिधन्	पुं०	नल	३७५	राजिध	स्त्री०	राई	३९९
रज्ज्वा	स्त्री०	कैलि	१६१	राजिमत्	पुं०	पथेल	३६० पा०
रज्यक	पुं०	कडायणि	१३८	राजीफल	"	"	३६०
रज्यादूष	"	आकु	४८टी०	राजीव	न०	भूवैतकमल	३२८
रसना	स्त्री०	राठ	२१९	राठ	पुं०	अयणहल	१२६
रसफल	पुं०	नाकेर	१७९	राम	न०	उपमोठ	२३०
रसा	स्त्री०	साकरि	१५१	रामठ	"	हिङ्गु	२६५
"	"	राठ	२१९	रामठी	स्त्री०	हिङ्गुअत्री	२६६
"	"	पाठ	२९५	रामतरणी	"	सेवत्री	२४४
"	"	आंबडमी	३५०	रामदुती	"	वाती	२०२
रसाभ्रक	पुं०	अम्लवैतस	५९	रामसेन	पुं०	किरायता	२२९
रसाल	"	आवड	१२१	रामफल	"	रायणी	४५
"	"	गावड	३७३	राबण	"	डोह	११३
रसोन	पुं० न०	लहसणु	३३८	राष्ट्रवृद्धिकरा	"	बोरि	७१
रस्वा	स्त्री०	राठ	२१९	राष्ट्रिका	"	कोल्हरी	१९४
राक्षसी	"	तुलसी	२२३	रास्ना	स्त्री०	राठ	२१९
राजकपौसक	पुं०	मोष	३८१	"	"	खयरी	२८६
राजकोशातकी	स्त्री०	बीसोरी	३२२	"	"	कह	२९९
राजजम्बू	"	जांबू	१२४	"	"	मुदगवनी	२११ पा०
राजज्या	"	रायणी	४४	रिजिणी	"	वालड	२३१ पा०
राजपादप	पुं०	किरमाकड	९८	रज	न०	बीबडरड	५४
राजपुत्र	"	राजाम	१२४	रजक	पुं०	"	१५३
राजपुत्रक	"	मयकहल	१२७	"	"		

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
रुचिष्य	पुं०	मूला	३५६	रौहिष	न०	गन्धतृण	३७०
रुधु	"	एरंड	१५३		ल		
रुमासह	"	धमण्ड	१०५	रुक्थ	पुं०	बडहर	१२०
रुमाक्ष	"	रुमाक्ष	१४१	"	"	पनस	"
रुधिरसावक	"	अम्लवेतस	५८	रुक्षण	"	पिप्पलवृक्ष	४१
रुहा	स्त्री०	रोहा	२८५	रुक्ष्मी	स्त्री०	खेजडी	७२
"	"	होम	३७९	"	"	मृद्धि-वृद्धि	१७४
रैषापत्र	पुं०	भूजं	११८	रुगुड	पुं०	रक्तकण्ठ	३०
रैचक	"	आकुल	१३३	रुधु	"	पीक	१७१
रैचन	"	किरमालु	९८ पा०	"	न०	लावंगड	३८५
"	पुं० न०	कक्कुष्ठ	१७६	रुहातिका	स्त्री०	पीक	१७१ पा०
रैचनक	पुं०	कपीरुड	१५६	रुक्थोष्णिका	"	पीक	१७१
रैचिन्	"	तिलक	७	रुता	"	रुता	२
रैणु	"	पातपापडा	२५९ टी०	"	"	अमीतड	३८
रोचन	पुं०	जबीर	५२	"	"	पीक	१७१
"	"	शास्त्रमलिविशेष	६८	"	"	प्रियङ्गु	१८७
"	"	रोहीडड	१४७	"	"	आइ	२३६
रोचनक	"	कपीरुड	१५६ पा०	"	"	आवगि	२७५
रोचना	स्त्री०	रोहीडड	१४७ पा०	"	"	उरपलशारिषा	३१३
रोध्र	पुं०	लोध्र	११५	"	"	बीभर्डी	३६३
रोध्रक	"	महुडड	१११ पा०	"	"	स्वेतदूर्वा	३८०
रोध्रपुष्प	"	"	१११	रुताक्कुर	पुं०	हिन्ताल	१८१
रोमवा	न०	तमासपत्र	३१ पा०	रुतातक	"	सागु	१०२
रोमस	"	"	३१	"	"	नाडेर	१८०
रोहीडक	पुं०	रोहडड	१४७ पा०	रुताक	"	रूगलीविशेष	३४०
रोहणद्रुम	"	चन्दन	२३ टी०	रुतावृक्ष	"	अशोक	४
रोहणोद्भव	न०	"	२३	रुम्भा	स्त्री०	गुह्वरी	३१९
रोहिणी	स्त्री०	कहू	२९०	रुम	न०	लावंगड	३८५
रोहिणीद्रुम	पुं०	अशोक	४	रुम	"	रुम	३५
रोहित	न०	गन्धतृण	३७० पा०	रुम	"	"	"
रोहितक	पुं०	रोहीडड	१४७	रुम	"	"	"
रोहिन्	"	"	"	रुम	"	"	"
रोहीतक	"	"	"	रुम	"	"	"
रोहैडक	"	"	"	रुम	"	"	"
रोहिष	पुं० न०	रोहीस	३६९	रुम	"	"	"

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
काशावृक्ष	पुं०	राजाम	१२३	वक्त्रमूषण	न०	हृगली	३३९ पा०
काशसिन्	"	माकेर	१७९	वक्त्रशोषि	"	अम्भीर	५२
काशली	स्त्री०	पीठवनी	१९८	वक्त्रकण्टक	"	शोहरि	५० पा०
"	"	जलपिपली	२८८	वक्त्रा	स्त्री०	काकशसिगी	१९३
"	"	कटछि	३०१	वक्त्रकय	पुं०	तगर	१६२
"	"	शङ्कागारी	३१७	वक्त्रा	स्त्री०	वज	३११
कामउग्रक	न०	कावजक	३८५	वक्त्र	पुं० न०	वालउ	२३१
लिङ्गव	पु०	वक्त्रहर	१२०	"	पुं	शोहरी	४९
उग्र	"	बीजवरक	५४	वक्त्रकण्टक	"	"	५०
केवकाविता	स्त्री०	नली	३७५ पा०	वक्त्रसम्पिका	स्त्री०	गोरि	७१
केवकाविता	"	"	३७५	वक्त्रसिम्पिका	"	"	७१ पा०
केवसाटक	पु०	गुंदी	११९	वक्त्रजुल	पु०	अशोक	३
केवपत्र	"	ताड	१७९	"	"	बेतक	८९
कोरुकर्णी	स्त्री०	आसगधि	१९०	"	"	तिमिषा	१३०
कोचनीया	"	महामुण्डी	२१७	वट	त्रि०	पीपरी	४०
कोचमर्कट	पु०	अजमोद	२५७	"	पु०	वट्ट	४१
कोचमर्कट	"	"	२५६	वटपत्रक	"	आमकप्रकार	२२२
कोजिका	स्त्री०	आंबटत्री	३५१	वटपत्रक	"	पीपरी	४० पा०
कोध	पु०	कोध	११५	वटपत्रक	"	कुडड	१५
कोचनीया	स्त्री०	महामुण्डी	२१७ पा०	वटसादनी	स्त्री०	गुडूची	३१८
कोच्य	पुं०	मुंग	३९०	वधू	"	पीक	१७०
कोमनाशनो	स्त्री०	कोचडी	७३ पा०	"	"	शडि	२३२
कोमविनाशिनी	"	"	७३	वनकर्मिका	"	साकरि	१५२
कोमशा	"	कालउवाडड	२६७ टी०	वनज	पुं०	मुम्बुह	१६०
"	"	वज	३१२	वनतिका	स्त्री०	वाठ	२९४
कोमहीना	"	कालउवाडड	२६७	वनपुष्पोत्सव	पुं०	आंबड	१२१
कोला	"	आंबटत्री	३५१	वनमालिनी	स्त्री०	मीमासी	२४०
कोह	पु० न०	अमर	२१	वनमुद्र	पु०	वनमुद्र	३९१
कोहशानक	पु०	उत्तम अमलबेतक	५९ पा०	वनविकासिनी	स्त्री०	काकाहूली	२५५
कोहित	न०	रक्तचन्दन	२५	वनमीहि	पु०	नीवार	३९४
"	पुं०	रक्तशालि	३८७	वनमृत्कण्ठाट	"	गोशरु	१९९
कोहितचन्दन	न०	केसर	२३५	वनमोकासी	स्त्री०	लीलविमुंडी	१८५
		व		वनरसति	पु०	वट्ट	४२
वक्त्र	न०	वालउ	२३१ पा०	वन्धक	"	माडंगी	२७४ पा०
वक्त्रमूषण	पुं०	हृगली	३३९	वन्दनी	स्त्री०	प्रिवक्त्रु	१८८ टी०
				वन्दा	"	कामवृक्षा	१५८

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
वन्धतिल	पुं०	वन्धतिल	३९७	वल्लङ्गी	स्त्री०	सालरि	१५१
वन्धा	स्त्री०	सुदगवनी	१११ पा०	वल्लरी	"	चित्रक	२४८
वपुषा	"	हपुषा	२७०	वल्ली	"	भजमोद	२५७
वय.स्था	"	हरद्व	८१ टी०	वशिर	पु०	आज्ञाज्ञाळा	२०४
"	"	आमळा	८३	"	"	गजपीपली	३०७
"	"	माझी	३४३	वसन्तकुसुम	"	गुंदी	११९
वर	न०	केशर	२३४	वसन्तजा	स्त्री०	वासंजी	२४९
"	पु०	पीतपापडा	२५९ टी०	वसन्तद्वनी	"	पाटला	१९
वरकण्टका	स्त्री०	शतावरी	२९७	वसन्तपादप	पु०	आंबड	१२२
वरतिष्ठा	पु०	पीतपापडा	२५९	वसु	"	तमाल	३०
वरतिष्ठा	स्त्री०	पाठ	२९६ पा०	"	न०	आदि-हदि	१७४
वरदा	"	सुंबलि	३४५ पा०	"	पु०	मेद	२९१
वरलब्ध	पुं०	चांपड	९	"	"	पीत'ग	३९०
वरवर्णिनी	स्त्री०	हल्ल	२१३	वसुक	"	बूअ	२८९
वराटक	पु०	बीजकोष	३३२	वसुच्छिन्ना	स्त्री०	मेद	२९१
वरागल	"	द्विमुखीस्त्राक्ष	१४२	वसुवृक्ष	पु०	उबरा	४३
वराह	"	मोघ	३८१	वस्त्राक्य	न०	तमालपत्र	३१५०
वरी	स्त्री०	शतावरी	२९५	वस्त्राक्य	"	"	३१
वरुण	पु०	वरुणा	१३१	वकिचूड	"	धूणीयड	१६९
वर्ण	न०	केशर	२३५	वकिचूडा	स्त्री०	"	१६९ पा०
वर्णमेदिनी	स्त्री०	प्रियंगु	१८८	वकिपर्याया	"	कडंछि	३०१
वर्णवती	"	हल्ल	२१३	वकिषिक्क	न०	केशर	२३५
वर्णा	"	सुदगवनी	२११	वकिशोचन	पु०	अरणी	८५
"	"	नूअरि	३९३	वस	"	वांसु	१६५
वर्षिका	"	मीकासिगी	१९१	वसपत्री	स्त्री०	हिणुनी	२६६
वर्षक	पुं०	आंबंगि	२७४	वैशिक	स्त्री० न०	अगर	२१
वर्षमास	"	एरव्व	१५३	वाजिदन्तक	पुं०	अरव्वसा	१५९
वर्षमाना	स्त्री०	बीज	५५	वाटी	स्त्री०	बला	२६०
वर्षरक	पुं०	आंबंगि	२७६ टी०	वाटयपुष्पिका	"	"	"
वर्षकेतु	"	साटहडी	२०८ पा०	"	"	महाबला	२६२
वर्षेपाकिन्	"	अंबाळओ	४६	वाटवायनी	"	"	२६३
वर्षेपुष्पिका	स्त्री०	महाबला	२६२	वाटवालक	पुं०	बला	२६०
वर्षकेतु	पु०	साटहडी	२०८	वाटवालिका	स्त्री०	"	"
वस्त्राला	स्त्री०	तेजवती	२७८	वातपोष	पु०	पलाश	९२ पा०
वस्त्र	पुं०	वास	३९२	वातपोष	"	"	९९

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
कलिकप्रिय	पु०	अन्कवेतस	५८	कालशायक	पु०	न० उत्तम अन्कवेतस	५९पा०
कनरावास	"	कठडी	६०	कालिक	न०	जवग	३५पा०
कामीर	"	वैतख	१३०	कालिक	"	एकीयठ	२३३
"	न०	उपलोठ	२३०	कालिणी	स्त्री०	कीमडी	३६३
कामीरज	"	"	"	कालिपुण्या	"	जुही	२३८पा०
"	पुं०	कान	३७१	कालेय	पुं०	बृहन्मूलक	३५८
कानेय	न०	काकरहूडे	३८३	काल्हीक	न०	केसर	२३४
काविनाम्ब	"	उपलोठ	२३०पा०	"	"	हिंणु	२६५
काप्य	"	"	२३०	कासा	स्त्री०	अरकूसा	१५९
कावसात्रिका	स्त्री०	कान्गनी	२६८	कासिका	"	"	"
कायसी	"	"	"	"	"	"	१५९पा०
"	"	कमाइ	३५४	कासन्त	पु०	बहेका	८१
"	"	सतपर्वा	३५९	"	"	कृष्णमुंग	३९१
कायसेधु	पु०	काडु	३७२	कासन्ती	स्त्री०	कासंती	२४९
कारणपुसा	स्त्री०	केलि	१६२पा०	कासवनामक	पु०	गूगल	७५
कारणपुसा	"	"	१६२	कासा	स्त्री०	अरकूसा	१५९
कारणविशेष	पु०	"	१६२टी०	कासिका	"	"	"
कारा	स्त्री०	काय	३७१पा०	कास्तुक	न०	यधुभा	३४८
काराही	"	त्रायमाण	२२६	विककृत	पु०	कोक	७८
कारि	न०	कालठ	२३१टी०	विकसा	स्त्री०	रोहा	२८५
कारिज	"	लवग	३५	"	"	मजीठि	३०२
"	पु०	महाबोळ	११२	विकामिका	"	आंविमी	५६पा०
"	न०	श्वेतकमल	३२९टी०	विकीरण	पु०	आकु	४८
कारिपत्रका	स्त्री०	मउकी	२२०पा०	विकीरी	न०	धूणीयठ	१६८
कारिपत्रिका	"	हिंणुठनी	२६६	विघन्वा	स्त्री०	हयुषा	२७०
कारिपर्णी	"	कमासाक	३३५	विच्छुर	पु०	आकु	४८पा०
कारिकह	न०	श्वेतकमल	३२९टी०	विजया	स्त्री०	होम	३७८
काङ्गनी	स्त्री०	हन्तीप्रकाद	२०२	विजयिन्	पु०	एकमुनीकराक	१४३
"	"	कान्गनी	२६९	विटप्रिया	स्त्री०	हल्ल	२१४
"	"	गंजदुर्वा	३८०	विदसादिर	पुं०	अरेजु	६६
कार्ताकी	"	डोल्हरी	१९४	विदज्ञ	पु०	विदज्ञ	१७२
कार्षिक	न०	त्रायमाण	२२६	"	पुं०	कङ्कड	१७६
कार्षिकी	स्त्री०	वस्त्रिकाविशेष	२४३	विदज्ञा	स्त्री०	विदज्ञ	१७२टी०
काक	पुं०	ककप	३७३	विदालिका	"	विदारि	१९६
काकक	पुं०	काकठ	२३१	विदुग्ध	पुं०	बककृतिर	३५६

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
विदुषक	पुं०	भूतंआमली	२१२	विश्वरूप	पु०	धाराकर्मव	१४
विदा	स्त्री०	विदारि	१९५	विश्वरूपक	पु०न०	अगर	२१
विशारिण्या	"	सावनील	२७४	विधा	स्त्री०न०	सुंठी	२०६
विदुष	पुं०	हिगोद	७४पा०	"	स्त्री०	अतिविद्यु	२९०
विदुल	"	वेतस	१२९	विषयन्व	पु०	मयणहल	१२७
"	"	वेतसविशेष	१३१	विषयप्रन्धि	स्त्री०	हंसपादी	२८७
विश्वपरातिक	"	सिरधू	८८	विषयात	पु०	मयणहल	१२७पा०
विश्वपरातिका	स्त्री०	"	८८पा०	विषयातनी	स्त्री०	मेघशृङ्गीप्रकार	१९२
विदुमवल्ली	"	मलिका	३७	विषयातिन्	पु०	गुंदी	११९
विद्वकणिका	"	पाठ	२९४	विषयातिनी	स्त्री०	मेघशृङ्गी	१९१पा०
विपाण्डु	"	चीमडी	३६४	विषयी	"	गुह्वरी	३१८
विपुषा	"	हडसी	२७०पा०	विषयाशन	पु०	मयणहल	१२६
विभाण्डी	"	भाकणि	२७५	विषयच्छद	"	सातवनड	९६
विभाषरी	"	नीमाली	२४१	विषयमर्दनी	स्त्री०	गधमडली	२२०
विमेदक	पु०	बहेडा	८२पा०	विषयमर्दिनी	"	"	२२०पा०
विमला	स्त्री०	साथरि	३४०	विषयुष्टिक	पु०	बकायणि	१३८
विराजिता	"	सीबली	६७पा०	विषयकुकु	"	महापत्र	१०७
विरूपक	पु०	टीहू	११३	विषयहन्	"	सिरीसु	१७
विरासन्न	"	ककोडा	३६१पा०	विषयहरी	स्त्री०	तड्डुलेजा	३५९पा०
विषाद	पु०	कोल्हरी	१२५पा०	विषयहारिन्	पु०	"	३५९
विषादा	स्त्री०	"	१९५	विषा	स्त्री०	अतिविद्यु	२९०
विषाण्या	"	दाती	२०१पा०	विषाणिका	"	मेघशृङ्गीप्रकार	१९१
"	"	राकागारी	३१७	विषादनी	"	इन्द्रवारुणी	३०९
"	"	गुह्वरी	३१९	विषोदर	पु०	मयणहल	१२७
विषाका	पुं०	साटहका	२०७	विषोषवी	स्त्री०	दन्तीप्रकार	२०३
विषारद	"	बकुल	६	"	"	दन्तीविशेष	२०३पा०
विषाकम्बज	"	सातवनड	९६	विधिकर	पुं०	आकु	४८
विषाका	स्त्री०	इन्द्रवारुणीमेघ	३११	विष्णुकान्ता	स्त्री०	गिरणई	३०७
"	"	हस्तिकोशातकी	३२३	विष्णुगुप्त	पुं०	वृहन्मूलक	३५८
विशिषा	"	कोल्हरी	१९५पा०	विष्णुमत	"	"	"
विषोषनी	"	गुली	२५०	विष्वक्सेनप्रिया	स्त्री०	जाममाण	२२६
विष्वक्सेना	"	प्रियगु	१८८	विसर्पणी	"	जवासी	२७६
विष्वदेवा	"	गण्डी	१६६	विसर्पिणी	"	"	२७६पा०
"	"	रक्तपुष्पा सहदेवी	२५८	विरामण्या	"	हनुषा	२७०
विष्वमेपथ	म०	सुंठि	२०६	विहारी	"	सिबनी	९४

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
बिहीरा	स्त्री०	सिवनी	१४पा०	वृद्धदावक	पु०	वृद्धारा	३४४पा०
वीर	पुं०	ऋषभु	१७३	वृद्धवादा	स्त्री०	जवाही	२७७पा०
"	न०	केसर	२३४	वृद्धि	"	ऋद्धि-वृद्धि	१७४
"	"	पुष्करमूल	३६६	वृन्ता	"	रोहा	२८५
"	पु०	बाम	३७१	वृन्विकाला	"	मेघशृङ्गी	१९१पा०
वीरण	न०	वीरण	३८४	वृन्विकाली	"	मेघशृङ्गीप्रकार	१९१
वीरतर	"	"	"	वृन्वी	"	साटहवा	२०७
वीरतव	पु०	भीलामा	१३४	वृन्वीर	पुं०	"	२०७पा०
वीरभद्र	न०	वीरण	३८४	वृन्वीव	"	"	"
वीरमूल	पुं०	धमाखड	२२७	वृष	पुं० (स्त्री०)	भरहसा	१५९
वीरशाक	"	वधुजा	३४८	वृषभ	पु०	पाषाणमेद	२६९
वीरा	स्त्री०	सिवनी	९४	वृषभनामक	"	ऋषभु	१७३
"	"	"	९४ टि०	वृषा	स्त्री०	उ'धिरकनी	३२६
वीर्या	स्त्री०	महाबला	२६३	वृषायणी	"	कमाइ	३५४ पा०
वुक	पु०	बूझ	२८९	वृष्य	पु०	उरुव	३८९
वृकतिष्का	रत्री०	पाठ	२९४	वृष्यकन्दा	स्त्री०	मुसली	२६४
वृकदन्तिका	"	"	२९५	वेणी	"	देवदाली	३२०
वृकी	"	"	२९४	वेणु	पुं०	वाड्ड	१६५
वृषका	"	वकायणि	१३८	वेतस	पु० स्त्री०	वेतस	१२९
वृक्ष	पु०	वृक्ष	२	वेतसाम्ल	पु०	अम्लवेतस	५९
"	"	वकायणि	१३८ पा०	वेत्रमूला	स्त्री०	जवाही	२७६ पा०
वृक्षक	"	कुलठ	१६	वेधाम्य	पुं०	कचूर	२५५
वृक्षकन्धा	स्त्री०	मुसली	२६४ पा०	वेल्लक	"	विकग	१७२ पा०
वृक्षपर्णी	"	विदारि	१९६	वेल्लक	न०	मिरी	३०३
वृक्षमक्ष्या	"	कामवृक्षा	१५८ पा०	वेरवा	स्त्री०	हलद्र	२१४
वृक्षा	"	वकायणि	१३८ पा०	वेष्टक	पु०	रस	६८
वृक्षावनी	"	कामवृक्षा	१५८	वैकुण्ठ	"	आजक	२२२
"	"	विदारि	१९६	वैजयन्तिका	स्त्री०	अरणी	८४
वृक्षाम्ल	पुं०	तिन्तिनीक	५७	वैदेवी	"	जांबूविशेष	१२५
वृत्तकोश	"	देवदाली	३२०	वैदेही	"	पीपली	३०४
वृत्तकोशा	स्त्री०	"	३२० पा०	वैभवणावास	पु०	बड्ड	४१
वृत्तपुष्पक	पुं०	झुलीकचंब	१३	व्यवम्बक	"	एरंड	१५२ पा०
वृत्ता	स्त्री०	रोहा	२८५ पा०	व्यवम्बर	"	"	१५२
वृद्धकर्णिका	"	पाठ	२९४ पा०	व्यव्वा	स्त्री०	कठंछि	३००
वृद्धदारक	पुं०	वृद्धारा	३४४	व्यवा	"	मल्लमुण्डी	२१६

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
व्याघ्रतल	पु०	एरण्ड	१५३	शकुलपुष्पी	स्त्री०	शखाकुली	२५४
व्याघ्रगङ्गा	स्त्री०	बोरी	७१	शकुलमालिनी	स्त्री०	शखाकुली	२५४
व्याघ्रपात	पु०	कोक	७८	शकुलवृषिका	"	शुद्धी	२३८ पा०
व्याघ्रपादोपकण्टक	पु०	"	७८ पा०	"	"	शकुलवृषिका	२३९ टी०
व्याघ्रपुच्छ	"	एरण्ड	१५३	शकुलान्ना	"	शखाकुली	२५४
व्याघ्रो	स्त्री०	रोगणी	१९४	शकुलिनी	"	जवासी	२७७
व्याघ्रपत्रिका	स्त्री०	चीमढी	३६३	"	"	शकुलिनी	३२५
व्याध	पु०	कणसर	२६	शकुलिनीफल	पुं०	घिरीझु	१७
व्याधिलामक	न०	उपलोठ	२३०	शटी	स्त्री०	श्वेतकण्ड	३९५
व्याधिहन्	पु०	किरमालठ	९८	"	"	शठि	२३२
व्याघ्र	न०	उपलोठ	२३० टी०	शठ	पुं०	वसुरत	२५२
व्याक	पु०	चित्रक	२४८	शण	"	शण	२७२
व्याकष्ट	"	गोखर	२००	"	न०	"	३९७
मण	"	मीलामा	१३४	शणषष्टिका	स्त्री०	धूषर	२७१
मीहि	"	मीहि धान्य	३८६	शणपुष्पी	"	"	"
श				शण्डेरी	"	गोहरी	५० पा०
शक	न०	केसर	२३४ पा०	शतपत्र	न०	श्वेतकमल	३२८
शकटाक्ष	पु०	धव	९२ पा०	शतपदी	स्त्री०	शतावरी	२९६
शकटाक्ष्य	"	"	९२	शतपर्जन्य	पुं०	बाँझ	१६५
शकम्भरा	स्त्री०	जहारि	३६७	शतपर्वा	स्त्री०	शतपर्वा	३५९
शकल	न०	रोहीस	३६९	"	"	शोण	३७८
शकलिन	"	"	३६९ पा०	शतपर्विका	"	वज्र	३११
शकुफला	स्त्री०	खेजडी	७२ पा०	शतपाकी	"	चिणतठी	२९३ पा०
शकुलाक्षक	पु०	गडदुर्वा	३८०	शतपुष्प	न०	काकरहूले	३८३
शकुलादनी	स्त्री०	अलपिली	२८८	शतपुष्पा	स्त्री०	शोभा	३३६
"	"	कहू	२९९	शतपूर्वा	"	कलंबी	३५९ पा०
शक	पु०	कुडत	१६ टी०	शतप्रास	पु०	श्वेतकणसर	२९
शकतद	"	अर्जुन	१०३	शतमूला	स्त्री०	शतावरी	२९६ पा०
शकमत्नी	स्त्री०	तुलसी	२२४	शतमूली	"	"	२९६
शकपुष्पिका	"	राजागरी	३१७ पा०	शतबीर्वा	"	"	"
शकष्ट	पुं०	नीव	१३७	"	"	श्वेतदूर्वा	३८०
शकर	"	खेजडी	७२	"	"	"	३८० पा०
"	"	पंचमुखीकशाख	१४२	शतवैचिन्	पुं०	अम्लवैचिन्विकेय	६०
शकुलानक	"	अम्लवैतसविकेय	५९	शतावरी	स्त्री०	शतावरी	२९५
शकुलधरा	स्त्री०	जलनाद्गी	३५८	शताङ्गा	स्त्री०	शोभा	३३६

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
शब्दा	स्त्री०	पद्यकन्द	३३४ पा०	शारसी	स्त्री०	उत्पलशारिवा	३१३
शबरपादप	पु०	श्वेतलोघ्न	११५	शारि	पु०	बीमठ	९९
शमठ	"	शमठ	३५३	शारिवा	स्त्री०	उत्पलशारिवा	३१३
शमी	स्त्री०	खेजरी	७२	"	"	चन्दनशारिवा	३१४ पा०
शमीधान्य	न०	माषादि	४००	शाङ्गस्था	"	हरउग्रविशेष	१४६
शमीपत्रा	स्त्री०	खयरी	२८३	शाल	पु०	छात्र	१०२
शम्पाक	पु०	किरमालठ	९८ पा०	शालपर्णी	स्त्री०	सादनील	२७३
शम्बरी	स्त्री०	उ विरकनी	३२६	"	"	मेद	२९१
शम्पाक	पुं०	किरमालठ	९८	शालमर्कट	पु०	वृहन्मूलक	३५७ पा०
शर	"	शरक	३७६	शालामर्कट	"	"	३५७
शरटा	स्त्री०	उत्पलशारिवा	३१३ पा०	शालि	"	कलमोदन	३८७
शलाह	पु०	बीली	७९	शालिक	न०	बालतृण	३७७
शलापु	"	"	७९ पा०	शालिपर्णी	स्त्री०	साबनील	२७३ पा०
शल्यक	"	मयणहल	१२६	"	"	मेदा	२९१ पा०
शरा	"	मुनिकोघ्न	११६	शालीन	पु०	मीहाली	२७९
शशिगन्धिका	स्त्री०	नीमाली	२४१	शालक	न०	आहकल	२३७
शष्य	पु० न०	बालतृण	३७७	"	"	पद्ममूल	३३४
शस्त्रधारण	पु०	एकमुखीचक्रा	१४३	शाकेय	पु०	मीहाली	२७९
शाक	पुं०	शाक	२	शास्त्रलि	पु० स्त्री०	सीधली	६७
"	"	"	१०४	शास्त्रलिक	पुं०	शास्त्रलिविशेष	६८
शाकज्येष्ठ	"	बधुभा	३४८	शास्त्रली	स्त्री०	कुशास्त्रली	६८ पा०
शाकमुष्प	"	कहर	७७	शास्त्रलीदल	पु०	सातवनठ	९६
शाकवीर	"	बधुभा	३४८	शास्त्रोदनोपम	"	कुन्द	२४०
शाकभेष्ट	"	"	३४८ पा०	शिकचिहनी	स्त्री०	जूही	२३८
शाकभेष्टा	स्त्री०	शोबी	३५०	"	"	चिणठठी	२९३
शाकाम्ल	पु०	तिन्तिडोक	५७	शिकार	न०	कमल	३५
शाकाम्ल	"	अम्लवेतख	५९	शिकारिणी	स्त्री०	मीमाली	२४१
शाकिद्वय	"	बीली	७९	शिकारी	स्त्री०	आज्ञाशाका	२०५
शाहला	स्त्री०	शोख	३७९	शिकिमीव	पु०	छेष्टबीमठ	१०१
शाबर	पुं०	श्वेतलोघ्न	११५	शिक्षिन्	"	षडकृतिर	३५६ पा०
शारय	पुं०	सातवनठ	९६ पा०	शिक्षु	पुं० न०	शिरधू	८७
"	"	अमरः	९६ टी०	शिति	स्त्री०	षडकृतिर	३५६
"	"	पीतमुग्ध	३९०	शितिशर	पुं०	"	"
शारसी	स्त्री०	सातवनठ	९६	शितिशारक	"	"	३५५
"	"	अलपिपली	२८८	शिक्षा	स्त्री०	पद्यकन्द	३३४

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
शिम्बा	स्त्री०	खेजडी	७३	शीघ्र	न०	लाभजठ	३८५
शिम्बिक	पु०	कृष्णमुग	३९१	शीघ्रप्ररोहिन्	पुं०	क्षण	२७२
शिम्बी	स्त्री०	मुद्गवनी	२११	शीघ्रा	स्त्री०	दांती	२०१
शिम्बा	"	खेजडी	७२पा०	"	"	"	२०१पा०
शिरिवारक	पु०	षष्ठकृतिर	३५५पा०	शीत	पु०	गूदी	११९
शिरीष	"	सिरिष्ठ	१७	"	"	वेतस	१२९
शिरोह	"	सातवनठ	९७पा०	"	"	पीलु=वेणु	१३९
शिरोरुज्	"	"	९७	शीतपाकी	स्त्री०	बला	२६०
शिरोचुल	न०	मिरी	३०४	"	"	चिगठठी	२९३
शिरोदन्त	"	"	३०४पा०	शीतकेन	पु०	अरीठा	१३६
शिलाटक	पु०	साटहडा	२०७	शीतभीक	स्त्री०	केवडी	२४२
शिलाटिका	स्त्री०	"	२०७पा०	शीतलरज	न०	कपूर	३४
शिलाभित्	पु०	पाषाणमेद	२६९	शीतला	स्त्री०	पाटलाविशेष	२०
शिलारिका	स्त्री०	साटहडा	२०७पा०	"	"	वासन्ती	२४९पा०
शिव	पु०	कदम्बविशेष	१४	शीतवोर्य	पु०	पद्माकु	१७५
"	न०	गूगल	७६	शीतशिवा	स्त्री०	मीहली	२७८
शिवकीलिका	स्त्री०	खेजडी	७२	शीतसह	पुं०	मिर्गुण्डी	१८४
शिवधू	पु०	गूगल	७६	शीतसंवासा	स्त्री०	वासन्ती	२४९
शिवमण्डी	स्त्री०	शक्काहूली	२५४पा०	शीता	"	तेजवती	२७७
शिवमल्ली	"	बूअ	२८९	शीधुपादप	पु०	बीजवरठ	५४
शिवलोमा	"	खेजडी	७३पा०	शीधुवृक्ष	"	बरुणा	१३२
शिवा	"	"	७२पा०	शुक	न०	केसर	२३४पा०
"	"	"	७३	शुक	"	बालतृण	३७७
"	"	हरहड	८१	शुकगुच्छ	न०	धूणीयठ	१६९
"	"	आमला	८३	शुकच्छद	"	"	"
शिवा	स्त्री०	मुद्गवनी	२११पा०	शुकनास	पु०	अगधियठ	२८
"	"	शक्काहूली	२५४	"	"	अरल=टोह	८६
"	"	मुसली	२६४	शुकनास	"	अगधियठ	२८पा०
शिवाटिका	"	हिण्डुत्री	२६६	शुकमुष्प	पुं० न०	सिरिष्ठ	१८
शिशिरफला	"	काकडासिगी	१९२	"	न०	धूणीयठ	१६९पा०
शिष्ठ	पु०	मुनिलोम	११६पा०	शुकप्रिय	पुं०	सिरिष्ठ	१८
शिष्ठगन्धिका	स्त्री०	नीमाली	२४१पा०	शुकमालक	"	नीब	१३७
शिशपा	"	सीसम	६९	शुकवृक्ष	"	सिरिष्ठ	१८
शिशिपा	"	सीसममेद	६९पा०	शुकेड	"	नीब	१३७पा०
शीकरा	"	वासन्ती	२४९	शुक्तिका	स्त्री०	आविली	५६

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
शुक्तिकाश्ली	स्त्री०	आंशिली	५६ पा०	शोबालदसम्भव	न०	काकरद्वे	३८३
शुक्तिपर्ण	पु०	सातवनठ	९५	शेष	पु०	भतिरिक्त	१
शुभो	स्त्री०	पीपरी	४०	शैबलिक	"	भासासाडा	२०४
"	"	पट्ट	४२	शैव्य	न०	धान्य	३८६ पा०
"	"	अवाडभो	४७	शैलप	पु०	बीली	७९
शुचिपत्रा	"	शेखरी	७३	शैबल	न०	नीलिका	३३५
शुष्ठी	"	सूठि	२०६	शैबाल	न०	"	"
शुभनामन्	पु०	अरीठा	१३६	शोकनाशन	पुं०	अशोक	३
शुषिरा	स्त्री०	नलिका	३६	शोभक	"	अरख	८६ टी०
शुकधान्य	न०	यवादि	४००	शोचन	पु० न०	ककुष्ठ	१७६
शुकशिम्बि	स्त्री०	कउंछि	३०१	शोचिका	स्त्री०	रक्तकाय	३९५
शुकशिम्बी	"	"	३०१ पा०	शोभक	पु०	अरखटीद्र	८६
शुन्धमभ्य	पुं०	मल्ल	३७४	शोभाक	"	"	८६ पा०
शुन्ध्या	स्त्री०	नलिका	३७	शोककर	"	मीलामा	१३४
"	"	सावनील	२७४	शोकघ्नी	स्त्री०	साटहवा	२०८
शूर	पुं०	सागु	१०२	शोभाजन	पु०	शिरघू	८७
शूर्वपर्णिका	स्त्री०	सुदगवनी	२११	शोषण	"	अरख	८६ पा०
शूलिन्	पु०	किरमाल	९८ पा०	शोषहरी	स्त्री०	शमठ	३५३
शृगालवर्णा	स्त्री०	पीठवनी	१९८ पा०	शोण्ड	न०	जाइफल	२३७
शृगालविला	"	"	"	शोण्डी	स्त्री०	पीपली	३०५
शृगालविषा	"	"	१९८	शौरि	पु०	बीअठ	९९ पा०
शृगालिका	स्त्री०	विदारी	१९५	श्यामक	न०	रोहीस	३६९
शृङ्गक	पुं०	जीवक	३६४	"	पुं०	सामठ	३९४
शृङ्गवेर	न०	सूठि	२०६	श्यामकन्दा	स्त्री०	भतिविद्यु	२९०
शृङ्गवेरी	स्त्री०	गोभी	२५९	श्यामल	पुं०	पीपल	३९
शृङ्गिन्	पुं०	अवाडभो	४७ पा०	श्यामलपुष्पक	"	कासु	३७२
"	"	श्रवसु	१७३	श्यामवस्कल	"	सिरीसु	१८
शृङ्गी	स्त्री०	काकडासिंगी	१९२	श्यामसार	"	श्वेतकादिर	६५
"	"	भतिविद्यु	२९०	"	"	कुचड	१२८
शेखरी	"	कामवृत्ता	१५८	श्यामा	स्त्री०	त्रिभङ्गु	१८८
शेपाल	न०	नीलिका	३३५ टी०	"	"	पीपली	३०५
शेकालिका	स्त्री०	शेकालिका	१८६	श्व माक	पुं०	सामड	३९४
शेख	पुं०	गूदी	११९	श्यामाङ्गी	स्त्री०	श्वेतपूर्वा	३७९
शेवक	न०	नीलिका	३३५ टी०	श्वोभाक	पुं०	अरख	८६ पा०
शेबाल	"	"	"	श्वभगवीर्षा	स्त्री०	मोडवेरी	२१६

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
अवयवा	स्त्री०	मोक्षधेरी	॥	इवेतकुन्द	पुं०	इवेतकणवर	२९०
अववा	॥	धीलउनी	३१५पा०	इवेतकुम्भीका	स्त्री०	पाटलाविशेष	२०
भावणी	॥	मोक्षधेरी	२१५	इवेतचन्दन	न०	चन्दन	२९
धीलपठ	न०	चन्दन	२२	इवेतदूर्वा	स्त्री०	इवेतदूर्वा	३८०
धीपर्ण	॥	अरणी	८५टी०	इवेतनामा	॥	इवेतगिरणई	३०८
धीपर्णी	स्त्री० (न०)	॥	८४	इवेतनामिका	॥	॥	॥
॥	॥	खिवनी	९३	इवेतपाटला	॥	पाटलाविशेष	२०
॥	॥	कायकल	१४८	इवेतपुष्प	पु०	इवेतकणवर	२९
धीपुष्प	पु० न०	लवण	३६	॥	॥	वरुणा	१३२
धीफल	पु०	बीली	८०	इवेतपुष्पा	स्त्री०	दन्तीविशेष	२०३पा०
धीफला	स्त्री०	आमला	८३	इवेतपुष्पिका	॥	इवेतगिरणई	३०७
धीफलिका	॥	गुली	२५०	इवेतपुष्पी	॥	दन्तीप्रकार	२०३
धीमत्	पु०	ऋषधु	१०३	॥	॥	शालाह्वी	२५५
धीमती	स्त्री०	मल्लिकाविशेष	२४३	इवेतफल	पु०	वरुणा	१३२
धीवराक	पु०	बहकूतिर	३५६	इवेतकुम्भा	स्त्री०	शङ्खिनी	३२५
धीवारक	पु०	बहकूतिर	३५६	इवेतमरिच	पु०	इवेत शिरधू	८९
धीवास	॥	बीली	८०	इवेतमूला	स्त्री०	साटह्वी	२०८
धीवृक्ष	॥	पीपल	३८	इवेतवचा	॥	इवेतवज	३१२
धीहस्तिनी	स्त्री०	धीहस्तिनी	३५५	इवेतबलक	पु०	खररा	४३
भेवसी	॥	हरडई	८१	इवेतबृक्ष	॥	वरुणा	१३२
॥	॥	राठ	२१९	इवेतशिम्बिक	॥	वाल	३१२
॥	॥	पाठ	२९४	इवेतसर्षप	॥	इवेतसरसव	३९८
॥	॥	गजपीपली	३०७	इवेतसार	॥	इवेतकादिर	६५पा०
अवाह	पु०	बीली	७९	इवेतसुरसा	स्त्री०	इवेतनिशुंभी	१८५
अवाह्य	न०	लवण	३६	इवेतस्वन्दा	॥	इवेतगिरणई	३०८
अव्यपन	पु०	आसदा	६२पा०	इवेता	॥	इवेतपाटला	२०पा०
विलम्बपथ	न०	शूणीयत	१६८	॥	॥	उत्पलशारिषा	३१३
इलीपदारि	पु०	करजूयत	१४४	ष			
इलेष्मातक	॥	गुन्दी	११८				
अदंष्ट्र	॥	गोखरु	२००	बट्टवातिवि	पु०	चांपत	९
अदंष्ट्रा	स्त्री०	॥	२००पा०	बट्टदानमन्दा	स्त्री०	मल्लिकाविशेष	२४३
इवसन	पु०	मयणहल	१२६	बहज	पु०	गोखरु	२००
विषमग्री	स्त्री०	शोफालिका	१८६	बहज्जी	स्त्री०	॥	२००पा०
इवेत	न०	बाबरउचन्दन	२४	बहन्त	पु०	॥	२०१
इवेतकन्दिका	स्त्री०	अतिविद्यु	२९०	बह्मन्ध	॥	करञ्जविशेष	१४५
				बह्मन्धा	स्त्री०	कादि	२३२

हैमनिष्ठुशेषाग्निसर्गतां सप्तदशानुक्रमः ।

२६३

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	प्रकोशः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	प्रकोशः
वक्ष्यन्	स्त्री०	वक्षेत्	३१२	वक्षि	पुं०	वक्ष	११
वक्षसा	स्त्री०	आमसा	८३	वक्षि	"	"	११५०
वक्षसि	पुं०	वक्षसि	३१८	वक्षि	स्त्री०	वक्षि	११७
वक्षि	"	मीहिजे	३८६	"	"	वीक	१७०
		स		"	"	वक्षस	११८
वक्ष्यन्	स्त्री०	वक्षि	७२	वक्ष्यन्	न०	वक्ष्यन्	३०१५०
वक्ष्य	न०	वक्ष	२३४	वक्ष्य	पुं०	वक्ष्य	१२३५०
"	"	"	२३४पा०	वक्ष्य	स्त्री०	वक्ष्य	१४२
वक्ष्यपि	"	"	२३४	वक्ष्य	"	"	३४२५०
वक्ष्य	"	वक्ष्य	७३	"	"	"	३४२५०
"	पुं०	"	७३पा०	वक्ष्य	न०	वक्ष्य	३२९५०
वक्ष्य	न०	"	७३टी०	वक्ष्य	स्त्री०	वक्ष्य	३४३
वक्ष्य	पुं०	वक्ष्य	१०२	वक्ष्य	पुं०	वक्ष्य	३२२पा०
वक्ष्य	"	वक्ष्य	४१	वक्ष्य	स्त्री०	वक्ष्य	३८९पा०
वक्ष्य	"	वक्ष्य	३८८टी०	वक्ष्य	न०	वक्ष्य	३२९
वक्ष्य	"	"	३८८	वक्ष्य	"	"	"
वक्ष्य	न०	वक्ष्य	२८४	वक्ष्य	"	"	"
वक्ष्य	स्त्री०	वक्ष्य	१८७	वक्ष्य	"	"	"
वक्ष्य	"	"	१८७ पा०	वक्ष्य	पुं०	वक्ष्य	३१४
वक्ष्य	"	वक्ष्य	३४३	वक्ष्य	"	वक्ष्य	१०२
वक्ष्य	पुं०	वक्ष्य	१४७	वक्ष्य	स्त्री०	वक्ष्य	२२०
वक्ष्य	"	वक्ष्य	४९	वक्ष्य	पुं०	वक्ष्य	१०३
वक्ष्य	स्त्री०	वक्ष्य	२३९	वक्ष्य	स्त्री०	वक्ष्य	१११
वक्ष्य	पुं०	वक्ष्य	४३	वक्ष्य	"	वक्ष्य	२२०
वक्ष्य	"	वक्ष्य	४६	वक्ष्य	पुं०	वक्ष्य	११
वक्ष्य	"	वक्ष्य	१५	वक्ष्य	न०	वक्ष्य	१०५
वक्ष्य	स्त्री०	वक्ष्य	२४१	वक्ष्य	पुं०	वक्ष्य	१३६
"	"	वक्ष्य	३४०	वक्ष्य	स्त्री०	वक्ष्य	१४
वक्ष्य	न०	वक्ष्य	३८४	वक्ष्य	पुं०	वक्ष्य	१०
वक्ष्य	स्त्री०	वक्ष्य	२८६पा०	वक्ष्य	"	वक्ष्य	३९८
"	"	वक्ष्य	३०२	वक्ष्य	"	वक्ष्य	८६
वक्ष्य	"	वक्ष्य	५०	वक्ष्य	स्त्री०	वक्ष्य	१५१
वक्ष्य	"	वक्ष्य	२६१	वक्ष्य	पुं०	वक्ष्य	१०७पा०
वक्ष्य	"	"	३५३	वक्ष्य	"	वक्ष्य	१५५०
वक्ष्य	"	"	२६१	वक्ष्य	न०	वक्ष्य	३८६
"	"	वक्ष्य	२८६				

शब्दः	लिङ्गम्	वर्धः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	वर्धः	श्लोकः
सत्यशीर्षक	न०	कनकसा	४००	सारी	स्त्री०	सागरि	३४१
सत्यपदक	"	कनी	"	साल	पुं०	साधु	१०२ टी०
सत्यसंवर	पुं०	साधु	१०२	सितशिन्मिष	"	बाल	३९२ टी०
सहकार	"	सुगंधांबड	१२२	सिता	स्त्री०	श्वेतवर्षा	३८०
सहचर	"	वानरविशेष	२४६	सिताभ्र	न०	कपूर	३४
सहदेवा	स्त्री०	सहदेवी	२५८	सिताम्भोज	"	श्वेतकमल	३३०
"	"	महाबला	२६२	सिद्धदाक	पुं० न०	सरलठ	१०८
सहदेवी	"	सहदेवी	२५८ पा०	सिद्धहृद	पुं०	सिलहक	१०७
सहस्रपत्र	न०	श्वेतकमल	३२८	सिद्धार्थ	"	श्वेतसरस	३९८
सहस्रशीर्षा	स्त्री०	सताबरी	२९७	सिद्धि	स्त्री०	श्रद्धि-वृद्धि	१७४
"	"	श्वेतवर्षा	३७९	सिद्धियुग	न०	"	१७४ पा०
सहस्रवेधि	न०	हिंदु	२६५	सिन्दुक	पुं०	निर्गुण्डी	१८४
सहस्रवेधिन्	पुं०	अम्लवैतसविशेष	६०	सिन्दुवार	"	"	"
सहस्राक्षिन्	पुं०	पीछ=वेणु	१३९	सिन्दुवारक	"	"	१८४ पा०
सद्य	स्त्री०	सेवत्री	२४४	सिन्दुवारिका	स्त्री०	"	१८४
"	"	शोभा	३३६	सिलक	पुं०	सिलहक	१०७ पा०
सहाचर	पुं०	वानरविशेष	२४६	सिलहक	"	"	१०७
संवरणी	स्त्री०	सताबरी	२९७	सिंहकैसर	"	बकुल	५
संवरणक	पुं०	बहेडा	८२	सिंहपणिका	स्त्री०	अरहसा	१६०
संस्पर्शा	स्त्री०	मंजुवार	२८५	सिंहपुच्छो	"	पोठवनी	१९९
संहर्षा	"	"	२८५ पा०	सिंहमुख	पुं०	अरहसा	१६०
साक्षर	पुं०	सांगरी	७३ पा०	सिंहवृत्ता	स्त्री०	माषवनी	२१० पा०
सातक	स्त्री०	सागरि	३४०	सिंहवृन्ता	"	"	२१०
साधुपादप	पुं०	बीजउरठ	५४ पा०	सिद्धिका	"	अरहसा	१६०
साधुवृक्ष	"	वरुणा	१३२ पा०	सिद्धी	"	कोल्हरी	१९५
सानुज	"	तुलु	१६०	सीम	न०	धान्य	३८६
"	न०	पद्म-स्थलपद्म	२८३	सीधुपादप	पुं०	बीजउरठ	५४ पा०
सानुमानक	"	"	२८४	सीधुवृक्ष	"	वरुणा	१३२ पा०
सार	"	चन्दम	२३	सीरिन्	"	राजावारी	३१० पा०
सारणा	स्त्री०	प्रसारणी	३४२	"	"	काभ	३७१
सारणी	"	"	३४२ पा०	सीहुण्डी	पुं०	बोहरी	५०
सारकल	पुं०	पारापत	१४१	सुकन्द	"	हृगली	३३९
सारवृक्ष	पुं०	चमण्ड	१०६	सुकुमारा	स्त्री०	नीमाली	२४१
सारस	"	गुम्बु	१६०	सुकेशक	पुं०	राजान	१२३ पा०
सारात्म	"	पारापत	१४०	सुकोशक	"	"	१२३

शब्दः	लिङ्गम्	वर्गः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	वर्गः	श्लोकः
सुख	न०	शुद्धि-वृद्धि	१७४	सुमग्न	स्त्री०	मल्लिकाविशेष	२४३
सुखोद्भवा	स्त्री०	संचलित	३४६	सुमन्त्रि	पुं०	किरघू	८८
सुगन्ध	पुं०	धृणीयत	१६९पा०	सुमन्त्र	"	"	"
सुगन्धक	"	कणवर	२९पा०	सुमित्रा	स्त्री०	बाहुवी	१५०
"	"	कंकोडा	३६२	सुमन	पुं०	सातवनत	९७
"	न०	गन्धतृण	३७०पा०	सुमनस्	"	करंज्यत	१४५
सुगन्धा	स्त्री०	नवली	२२०	"	न०	पदमाकु	१७५पा०
"	"	कालतज्जीरत	३३७	"	"	गोहू	३९२
"	"	जहारि	३६७	सुमना	स्त्री०	जह	२३६
सुगन्धि	पुं०	बीजत	१०१	सुमूलक	न०	पीपलीमूल	३०६
"	न०	एलीयत	२३३	"	"	वीरण	३८४
सुगन्धिक	पुं०	कणवर	२६	सुमूला	स्त्री०	मुसली	२६४
"	"	कंकोडा	३६१पा०	सुरकक	न०	चन्दनविशेष	२६टी०
"	न०	गन्धतृण	३७०	"	पुं०	राजान	१२३
"	पुं०	महाशालि	३८७	सुरकक	न०	चन्दनविशेष	२६
सुगन्धिपत्रा	स्त्री०	जाम्बू	१२५	सुरज्जा	स्त्री०	कायणी	२६८
सुता	"	शेफालिका	१८६पा०	सुरभी	"	शिरघू	८८पा०
सुतिक्तक	पुं०	मीष	१३६	सुरभि	पुं०	चन्दन	२३
सुतिक्तक	स्त्री०	कहूई	३२१पा०	"	स्त्री०	शालरि	१५२
सुतिक्तिका	"	बीलोडी	३२१	"	पुं०	पदमाकु	१७५
सुतेज	पुं०	धमणत	१०६	"	स्त्री०	एकांगी	२८२
सुवा	स्त्री०	बोहरी	४९	सुरसा	"	शेफालिका	१८६
सुनिषण्ण	पुं०	पञ्चकृतिर	३५५	"	"	तुलसी	२२३
सुपर्णक	"	सातवनत	९५	सुखा	"	मल्लिकाविशेष	२४३
"	"	किरमाकत	९७	सुखोमवा	"	कुण्डमांसी	२८९
सुपादी	स्त्री०	हंक्षपदी	२८७	सुवर्कण	स्त्री०	सूचलित	३४५
सुपार्थ	पुं०	पीपरी	४०	सुवर्ण	पुं०	अमूल	१०३पा०
सुपुष्प	"	क्षय	२७२	सुवर्णक	"	सातवनत	९५पा०
सुपुष्पक	पुं०	कदम्बविशेष	१५	"	"	किरमाकत	९७पा०
सुपुष्पा	स्त्री०	मीलजिर्मुडी	१८५	सुवर्षा	स्त्री०	मल्लिकाविशेष	२४३
सुपूरक	पुं०	बीजतज	५३	सुवल्ली	"	बाबची	२१८
सुप्रम	"	पदमाकु	१७५	सुवचन्त	पुं०	अधीतत	३८
सुप्रसरा	स्त्री०	प्रसारणी	३४२	सुवचन्ता	स्त्री०	वासरी	२४९
सुप्रसारा	"	"	३४२पा०	सुवश	"	शालरि	१५१
सुप्रक	पुं०	आवत	१२२	"	"	शेफालिका	१८६

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
अवहा	स्त्री०	राठ	२१९	सैरीयक	पुं०	सैरेयक	२४६टि०
"	"	मयनलली	२२१	सैरेयक	"	मानडविशेष	२४६
अवास	पुं०	धुलीदयब	१३	सोमराजी	स्त्री०	बाबची	२१८
अवासन्ती	स्त्री०	अमीतठ	३८पा०	सोममलक	पु०	स्वेतखदिर	६५
अमृत	पुं०	बूज	२८९	"	"	कनकक	१४८
अमृता	स्त्री०	शक्ति	२३२	सोममल्लरी	स्त्री०	माझी	३४३
अमची	"	कालतजीरत	३३७	सोममल्लिका	"	बाबची	२१८
"	"	कारेली	३५९	सोममल्ली	"	गुहूची	३१८
अभेयक	पुं० न०	करमदा	५०	सौगन्धिक	न०	शुक्लशारवटफल	३३२
अलवा	स्त्री०	सालरि	१५१	"	"	रोहीस	३६९
अस्तरा	"	जाझी	३४३	सौममस	"	जाहल	२३७
अहत्	पु०	त्रायमाण	२२६पा०	सौममसायनी	स्त्री०	जाहकलिका	२३६
अहमपत्र	"	आसद	६२	सौर	पु०	तुम्बुक	१६०
अहमपर्णा	स्त्री०	पीठबनी	१९८	सौरम	"	"	१६०पा०
अहमैक	"	एकची	३१	सौरस	"	"	"
अभिपत्र	पुं०	बळकृतिर	३५५	सौवीरी	स्त्री०	बोरि	७१
अची	स्त्री०	डाम	३७१	स्कन्धजम्बन्	पुं०	बड	४२
अतनासनी	"	बज	३१२पा०	स्कन्धमूषण	"	मागकैसर	११
अपधूपन	न०	हिङ्गु	२६५	स्तम्ब	"	गुळत	४०१
अरण	पुं०	सरणकद	३४४	स्तम्भकुरि	"	बान्ध	३८६
अर्धम	"	अर्जुन	१०३पा०	स्त्रीमिरीक्षणबोख	पुं०	तिलक	७
अर्धपर्णिक	स्त्री०	सुदगबनी	२११पा०	स्त्रीपाद)हृतिदोषद	"	अशोक	३
अर्धपर्णिका	"	"	"	स्त्रीपुष्प	न०	लवङ्ग	३६पा०
अर्धपर्णी	स्त्री०	माचवनी	२१०पा०	स्त्रीप्रिय	पुं०	अशोक	३
अर्धपुत्र	पुं०	मयणहल	१२७	स्त्र्याहव	न०	लवङ्ग	३६पा०
अर्धसत्र	"	मीलामा	१३५	स्वलयकडीर	पुं०	"	३५४
अकिम	"	मूला	३५७	स्वलयकट	"	करमदा	५१पा०
"	न०	"	३५७टि०	स्वलयकट	"	"	"
अेदु	पुं०	बलगा	१३२	स्वलयशूजाट	"	गोखक	१९९
अेळ	"	गुंदी	११९	स्वापनी	स्त्री०	पाठ	२९४
अेळक	"	सिलहक	१०७पा०	स्वायिनी	"	"	२९४पा०
अेव्य	"	अर्जुन	१०३	स्वाली	"	पाटला	१९
अेव्या	स्त्री०	बासंती	२४९	स्वालेन	पुं०	बृहन्मूलक	३५८पा०
अेहुण्ड	पु०	बोहरी	५०पा०	स्विरक	"	शाक	१०४
अेरी	स्त्री०	राबागारी	३१७	स्विरसार	"	"	"

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
स्विरा	स्त्री०	सावनीक	२७४	स्वाङ्गुन्दा	स्त्री०	विदारि	१९५
स्थूल	पुं०	किरमाक	१९५	स्वाङ्गुल	पुं०	धमण्ड	१०६
स्थूलदम	"	शरक	३७६	स्वाङ्गुस्तक	"	महाभञ्जि	१७८
स्थूलपत्र	"	मुनिलोम	११७		ह		
स्थूलपर्कट	पुं०	कर्मदा	५१	हृन्नी	स्त्री०	भाङ्गि	२७५
स्थूलपर्ण	पुं०	सातवम	१६	हृङ्गिकातिनी	"	हल्ल	२१४५
स्थूलवक्ष	"	मुनिलोम	११७	हृङ्	पुं०	कंगोलाक	३३५
स्थूलवस्तक	"	"	"	हृङ्गुषा	स्त्री०	हृङ्गुषा	२७०
स्थूलवस्तक	"	भ्वेतलोम	११५	हृङ्गुष्य	पुं०	जम्	३८८
स्थूलेता	स्त्री०	कंगोली	एल ३२	हृङ्गुषा	स्त्री०	हृङ्गुषा	२७०
स्थौणिक	न०	धृणीय	१६९	हरण	पुं०	हृङ्गोली	३४०
स्नातु	स्त्री०	कावणी	२६९	हरि	"	मुग	३९०
स्निग्धवाह	पुं०	सरक	१०८	हरिचन्दन	पुं०	रक्तचन्दन	२५
स्निग्धपर्णी	स्त्री०	पीलठनी	३१६	हरित	न०	धृणीय	१६९
स्तुक्	"	बोहरी	४९	"	पुं०	मुग	३९०
स्तुहि	"	"	"	हरिता	स्त्री०	हल्ल	२१४
स्नेहविह	न०	देवदाह	१०९	"	"	भ्वेतपूर्वा	३७९
स्तुम्भका	स्त्री०	धीक	१७०	हरिताली	"	"	"
स्तुटिक	पुं०	कपूर	३४	हरिद्रा	"	हल्ल	२१३
स्तुटी	स्त्री०	चीमडीकवक	३६४	हरिद्रु	पुं०	दाहल्ल	१६७
स्तुर्जक	पुं०	डीह	११३	हरिपथक	"	मूला	३५७
स्तुर्जम	"	"	११३	हरिमन्थक	"	मिणा	३८९
स्वन्वन	"	अष्टोक	३	हरिमन्थज	"	कृष्णमुग	३९१
स्वोनाक	"	अरक=टीह	८६	हरिबाळक	न०	एलीय	२३३
अवा	स्त्री०	पीलठनी	३१५	हरीतकी	स्त्री०	हरड	८०
अस्तिन्	पुं०	पील=वेणु	१३९	हरेणु	पुं०	कलायरा	३८९
अवावृक्ष	"	कोक	७८	हकिनी	स्त्री०	राडागारी	३१७
स्वर्गद्रुम	"	देवदाह	१०९	हलिप्रिय	पुं०	कम्ब	१२
स्वर्णकता	स्त्री०	पीक	१७१	हलिमोची	स्त्री०	जलमाडी	३५८
"	"	मालकापुणी	२०९	हलीमक	पुं०	शाक	१०४
स्वर्णलोहिका	"	किरमाक	१९	हल्लक	न०	रक्तचिन्तपल	३३२
स्वर्णकैसर	पुं०	कांभार	८	हृषिमन्थ	पुं०	अरणी	८५
स्वस्तिक	"	वक्कतिर	३५५	हस्तिकर्ण	"	एरण्ड	१५४
स्वाङ्गुन्दा	"	कोक	७८	हस्तिकोशातकी	स्त्री०	हस्तिकोशातकी	३२३
"	"	वोवक	२००	हस्तिदन्तक	पुं०	मूला	३५६

शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः	शब्दः	लिङ्गम्	अर्थः	श्लोकः
हस्तिदन्ती	स्त्री०	दन्तीप्रकार	२०२	हृद्यगन्ध	पु०	बीली	८०
हस्तिपर्वक	पुं०	एरु	१५४	हृद्यगन्धा	स्त्री०	जाइ	२३६
हस्तिपिप्पली	स्त्री०	गजवीपली	३०७	हृद्या	"	सालरि	१५१पा०
हस्तिपिप्पली	"	"	३०७पा०	हेमकेसर	पुं०	नागकेसर	१०
हस्तिमयूरक	पुं०	अजमोद	२५६	हेमक्षीरा	स्त्री०	क्षिरिणी	३२४
हस्तिवारणी	स्त्री०	करञ्जविशेष	१४५	हेमदुग्धक	पु०	ढंढरा	४२
हस्तिवारणी	"	करञ्जमोद	१४५पा०	हेमपुष्प	"	अशोक	४
हस्तिविषा	"	केलि	१६१	हेमपुष्पक	"	आपठ	९
हृसपदी	"	हंसपदी	२८७	हेमपुष्पिका	स्त्री०	रौगणी	१९४
हृसपादिका	"	हृसपदी	"	"	"	सुवर्णजूही	२३९
हारिप्रक	पुं०	कमल	१३	हेमशिखा	"	क्षिरिणी	३२४
हारी	स्त्री०	सिबनी	१४पा०	हेमशिखी	"	"	३२४पा०
हार्य	पुं०	बहेडा	८२	हेमाह्वय	पु०	नागकेसर	११
हिङ्गु	पुं० न०	हिङ्गु	२६५	हेमाह्वया	स्त्री०	क्षिरिणी	३२४
हिङ्गुनिर्वास	पुं०	नीव	१३७	हैम	पु०	किरायता	२२९
हिङ्गुपत्री	स्त्री०	हिङ्गुपत्री	२६६	हैमवती	स्त्री०	हरद्व	८०
हिङ्गुल	पुं०	इजर	१२८	"	"	स्वेतवज्र	३१२
हिन्ताल	"	हितल	१८१	"	"	क्षिरिणी	३२४
"	"	गुणवृक्षजाति	१८३	हृस्वगवेषुका	"	गणिटी	१६६
हिमजा	स्त्री०	गडि	२३२	हृस्वपुष्प	पु०	महाबोल	११२
हिमबालक	"	कपूर	३३	हृस्वकक	"	"	"
हिमावती	"	क्षिरिणी	३२४	हृस्वाञ्जक	"	जीवक	३६५
हिमाह्व	पुं०	कपूर	३३	हादा	स्त्री०	सालरि	१५१
हिलमोची	स्त्री०	जलवाझी	३५८	हास	पुं० न०	कलकुष्ठ	१७६
हिंसा	"	छट	२८१	हासा	स्त्री०	मुषगवनी	२११
हीर	न०	केसर	२३४पा०	हासी	"	"	२११पा०
हीरा	स्त्री०	सिबनी	९४	होवेर	न०	वालड	२३१

तृतीय परिशिष्टम् ।

हेमवन्द्रीयनिघण्टुशेषटीकाकुर्चिर्दिष्टलोकभाषाखटान्नां संस्कृतभाषाखटान्ये-
कार्यिकानि नामानि ।

[प्रस्तुतपरिशिष्टगतसंस्कृतशब्दकदम्बकमध्यगता अङ्गा निघण्टुशेषमूलश्लोकाङ्कसूचकाः
समवगन्तव्याः ।]

‘मशोक—मशोक क्षीप्रिय शोकनाशन स्यन्दन अलस वञ्जुल मदनभास स्त्रीपादाहतिदोह [स्त्री-
पादाहतिदोह पु०] १ हेमपुष्प कर्णपूर कर्णैति मधुमण्डन पिण्डपुष्प [पिण्डीपुष्प पु०]
लतावृक्ष पौलोमीधुम रोहिणीधुम ४ ।

‘बडल—बकुल मदिरागन्ध कुल्यात्वक् मयदोह [मयदोह पु०] शालाफल गुरुपुष्प केसर सिंह-
केसर ५ विषारद गुरुपुष्प ।

बकुलफल—पर्पट ।

‘तिलकु—तिलक पूर्णक लघुकुसुम मुसमण्डन ६ चित्रक छुरक रेचिन् स्त्रीनिरीक्षणदोह ।

‘कांचणयद—कोविदार मद्रहाद काञ्चनार युगच्छद ७ ताम्रपुष्प चमरिक कुहाल कुम्भकिन् कुम्भिन्
काञ्चन मालकापर्ण कुदार स्वल्पकेसर [बमलपत्रक टी०] ८ ।

‘चांपड—चम्पक काञ्चन हेमपुष्पक चट्पदातिथि कुसुमेन्द्र वरलम्ब कुमारीवल्लभ चक ९ चाम्पैव
कुसुमारोग्य कलिकागन्धकलिन् ।

‘नागकेसर—नागकेसर नाग केसर हेमकेसर १० दर्वीवह [दर्वीवह पु०] दुष्प्ररोह चाम्पैव
स्कन्धमूषण नागपुष्प कुम्भकल हेमाहव सर्पाहव त्रिपाहव ११ ।

नागकेसरपुष्पचूर्ण—करिकुसुम पुष्परोचन ।

‘कदम्ब—कदम्ब पीतहाद श्रवणेषण हृत्तिप्रिय १२ द्वारिक कदम्बर्ष [कदम्बर्ष पु०] पुष्पकिन् पर्वताह ।

धूलीकदम्ब—धूलीकदम्ब अम्बड सुवास वृत्तपुष्पक १३ ।

वाराकदम्ब—वाराकदम्ब अरणि विश्वरूप महौषस् ।

मीपकयंबमेद—मीप दीपन धूर्त नर्त भूषारक लिख १४ मलकदम्ब प्रियक चण्डापुष्प सुपुष्पक ।

‘कुडड—कुडड कोडड कोहिन वासक गिरिमल्लिक १५ वृक्षक मल्लिकापुष्प कलिज पाण्डुरधुन इन्द्रवृक्ष
यवफल दीतमन्ना उडुमल्लिक १६ ।

* प्रस्तुतपरिशिष्टगताः दिव्यः सुरतनिवासीधीपापाव्यलमाईवैद्यमहाशयवाक्ययन्मात्र निष्कृतिताः

१. स्त्रीपादाहतिदोहवृक्षयोजोको न दृश्यते । योऽस्य गूर्वरगिरावो ‘आसोपासव’ इति प्रवादो
वर्तते सोऽयमीचीनः । अशोक=Saraca indica, आसोपासव=Polyalthia longiolia
इति आसोपासवप्रसिद्धं वृक्षद्वयं सम्भाव्यते, अत्रापि स्त्रीपादाहतिदोहवृक्षत्वं न निर्णतवस्माभिः ॥

२. (१) बोरखल्ली (२) मोरखल्ली ॥ ३. अस्व स्रग्मन्तु परिचयो न ज्ञातः, अस्वWedlandia
linctoria इति डेडीनशब्दः सम्भाव्यते ॥ ४. (१) कचनार (२) कांचनार (३) पीलो चपो
(श्रीमन्गुर्जरभाषायाम्) ॥ ५. चंपो । अस्व (१) क्षीरचंपक, कर्णचंपो, केरचंपो (२) नागचंपो
(३) पीतचंपक, स्वर्णचंपक (४) बीलो चंपो इत्यादि जेदा उपलब्धम् ॥ ६. नागकेसर ॥ ७. कदम्ब ॥
८. कडो ॥

कुटजफल—रन्ध्रयव ।

कुटजबीज—भद्रयव ।

^१सिरीसु—सिरीष विषहृन् मण्डिन् मण्डीर वाङ्मिनीकृत १७ सुदुपुष्य शुक्लपुष्य शुक्लवृक्ष शुक्लप्रिय कपीतन [कपीतक पुषा०] कर्णपूर मण्डिल इयामवस्कल १८ ।

^२पाटला—पाटली पाटला स्थाली [काचस्थाली टी०] अमोषा [मोषा पु०] तोयाविषासिनी वसन्तवृत्ती कामवृत्ती कुम्भीका [कुम्भिका टी०] कालवृत्तिका [काला टी०] १९ ।

^३श्वेतपाटला—श्वेतपाटला [श्वेता पाटला पु० नि०] काष्ठपाटला क्षीतला श्वेतकुम्भीका कुवे-
राक्षी कठेरहा २० ।

^४अगर—अगर अग्रु लोह वसिका [वसिकम् नि०] विश्वरूपक कृमिज प्रवर राजाहं जौन्नक [जोगक पु० योगत्र नि०] अनार्यज [अमार्यक पु० नि०] २१ ।

मल्लिगन्ध अगह—मल्लिगन्ध मल्लया ।

कुष्माण्ड—काकुत्थक ।

^५चन्दन—श्रीकण्ठ मलयत्र चन्दन श्वेतचन्दन २२ गोक्षीर्षक [गोक्षीर्ष टी०] गन्धसार भद्रशी तैलपर्णिक फलकिन् सुरभि सार महार्ह रोहणोद्भव २३ ।

बाबरउ चन्दन—वर्बरक श्वेतनिर्मग्न बर्बरोद्भव ।

^६रताञ्जणी—रक्तचन्दन—रक्तचन्दन ध्रुवचन्दन भास्करप्रिय २४ ताम्रसार रक्तसार कोहित हरिचन्दन ।

पतङ्ग—कुचन्दन पत्राञ्ज पतङ्ग [पतङ्ग पु० नि०] पट्टरञ्ज २५ सुञ्ज रक्तकण्ठ पट्टर तिलपर्णिका ।

^७कणयर—दुर्मोत्पल व्याघ परिभ्याघ सुगन्धिक [सुगन्धक नि०] २६ ।

गन्धरहितकणयर—कर्णिकार निषीध पीतपुष्पक ।

^८पुन्नाग—पुन्नाग महानाग केसर रक्तकेसर २७ देववल्लभ कुम्भीक तुङ्ग पुरुषनामक ।

^९अगधियउ—अगस्य बहुसेन [वज्रसेन नि०] शुकनाश [शुकनास नि०] मुनिद्रुम २८ ।

^{१०}श्वेतकणवीर—करवीर कणवीर श्वेतपुष्प अश्वमारक प्रतिहास शतप्रास अश्वरोह [अश्वरोध नि०] कुसुमोद्भव [अश्वहृन् अश्वघ्न श्वेतकुम्भ टी०] २९ ।

रक्तकणवीर—लण्ड वण्डात [वण्डातक टी०] चण्ड गुल्मक ।

^{११}तमाल—तमाल कालस्कन्ध तापिच्छ रञ्जन वसु ३० ।

^{१२}तमालपत्र—तमालपत्र वस्त्राक्य [वस्त्राक्य पु० नि०] रोमस [रोमस पु० नि०] तामस दल ।

^{१३}पल्लवी—सुसैला चन्द्रशाला द्राविणी [द्राविडी नि०] निष्कृष्टि मुष्टि ३१ कपोतवर्णिका दुर्लभा कोरङ्गी बहुला तुला ।

^{१४}कङ्कोली पला—स्थूलेला वृद्धेला पत्रेला [मत्रेला नि०] त्वक्सुगन्धिका ३२ त्रिदिवोद्भवा वृद्धीका कर्णिका निपुटा पुटा ।

१. (१) काळीयो सरस (२) सरसको ॥ २. पाटला ॥ ३. अगर ॥ ४. चन्दन ॥ ५. रताञ्जली ॥ ६. कणेर ॥ ७. (१) पुनाग (२) ऊडी (महाराष्ट्रे) दीपप्रज्वालनेऽप्य तैलसुपुष्पयते ॥ ८. अगधियो ॥ ९. तमाल ॥ १०. तमालपत्र ॥ ११. एकवी ॥ १२. एकयो ॥

हिमनिघण्टुशेषटीकास्तर्गताः संस्कृतशब्दपुत्रालोकभाषासम्पादः । २९७

- *कपूर**—कूर्पूर वनसार हिमाद्रि हिमबालुका [हिमबालुक पु० नि०] ३३ सितान्न शीतकरवत् रक्तिका वनप्रनामक ।
- *कङ्कोल**—कनकोलक [कङ्कोलक नि०] कटुफल कोलक [कोलक नि०] माघबोधित [“माघबोधित सं० पु० नि०] ३४ कोल कोलकल कोर मारीच द्वाप [द्वाप सं०] ।
- *लवङ्ग**—लवङ्ग शिखर विष्णु सूत्रार वारिव लव ३५ श्रीपुष्प श्वाह्वय [स्त्रीपुष्प श्वाह्वय सं०] देवपुष्प चन्दनपुष्पक ।
- मलिका**—मलिका कपोताङ्घ्रि [कपोताङ्घ्रि नि०] निर्मल्या छुविरा ३६ नदी भजनकेली चमनी छान्वा वि मयली ।
- अमोतड**—अतिमुक्त मण्डक [मुण्डक सं० पु०] पुण्डक भ्रमरोत्पन्न ३७ पराश्रय छुवसन्त [छुवासन्ती नि०] कामुक माघरी कता ।
- *पीपल**—पिप्पल [पिप्पल पु०] बोधि अश्वत्थ श्रीवृक्ष चतुष्पत्रक ३८ मन्त्रलक्ष केशवावास स्वामल द्विरदाशन ।
- *पीपरी**—गर्दभाण्ड कन्दराल छावावृक्ष कमण्डल ३९ पल्लव वट पल्लव [वट पल्लव सं० वटपल्लव नि० वटपल्लव पु०] छुशी [तुशी पु०] छुपाभ्यं आरुर्क्षान कपीतन कपीत [कपीत सं० नि०] पीतन पल्लव ४० ।
- पर्कटि पिपलविशेष**—पर्कटि [कर्पटी नि०] पर्कटिन् [पर्कटिन् सं० पर्कट पु०] पल्लव सतीक्ष [सतीक्ष सं०] लक्षण जटिन् नदी ।
- *बट**—वट वैश्वनावास न्यग्रोध बहुपाद् भुव ४१ स्कन्धभ्रमन् रक्तफल क्षीरिन् छुशी वनस्वतिः ।
- *डंढरा** - डुम्बर अन्तुफल [कुमिल टी०] यज्ञाज्ञ हेमदुग्धक ४२ सदाफल बहुवृक्ष श्वेतवल्कल मलकिन् ।
- *कालुवरी**—कालोदुम्बरिका कालुगुनी कलुवाटिका [कलुवाटिका सं०] ४३ कलुवा आजी फलभारी मलयू [फलयू नि०] [कला(श्ल)राजी नि०] ।
- *रायणी** राजादन राजन्या क्षीरिका श्रियदर्शन ४४ कतिमिय हवस्कन्ध मनुफल रालफल [राजफल नि०] लुप ।
- *पियाल**—पियाल राजवृक्ष बहुवल्कल वनुष्पट ४५ लज्जशु खरस्कन्ध चार [खरस्कन्धवार पु०] ताप-खरफलम् ।
- अंबाडमो**—आमातक वर्षातकिन् कविभूत [कविभूत सं०] कविभूत ४६ कपीतन पीतनक तनुक्षीर अम्लपाटक [अम्लपाटक सं० पु० नि०] छुशी [ग्यरी सं० पु०] कविरसावय कृष्यफल विभीषण ४७ ।
- *आकु**—अर्क विक्षीरण अर्काङ्क [आस्कर रवि टी०] जम्बल आस्कोट [आस्कोट सं० पु०] विष्किर [विष्किर सं० विष्किर पु०] क्षीर अर्कपत्र ।
- आकुर्मवार**—आकार्क अर्कक गनकपक ४८ पुष्पाङ्गीक सवापुष्पिन् [सवापुष्प नि०] मन्दार प्रतापस ।

१. कपूर । २. (१) वनकरावा (२) चीमिकरावा ॥ ३. ‘माघबोधित’ इति पाठः सम्भवमाससे ॥ ४. (१) लवङ्ग (२) लवीग ॥ ५. पीपली ॥ ६. पीपली ॥ ७. बट ॥ ८. (१) डंढरो (२) डम्बरको ॥ ९. डेड डम्बरवी ॥ १०. (१) राजन (२) राज ॥ ११. चारोली ॥ १२. आकली ॥

*धोहरी—सुहो वज्र महावृक्ष असिपत्र [असिपत्र सं०] सुह [सुह पु० नि०] सुधा गुण [सुध पु०] ४९ समन्तदुग्धा धीदृष्ट [सिंहदुष्टा टी०, सेदृष्ट नि०] गण्डी [गण्डी सं०] गण्डीरी पु० नि०] वज्रकण्टक [वज्रकण्टक सं० वज्रकण्टक नि०] ।

*करमदा—करमद करमद [करमद नि०] करामक [करामक सं० पु० नि०] सुपेणक ५० स्थलपक [स्थलपक पु० स्थलपक नि० स्थलपक सं०] आविग्न [आविग्न पु०] कृष्णपाकक ।

*जम्बीर—जम्बीर जम्बल जम्भ जम्भीर [जम्भीर सं० पु० नि०] दन्तहृषण ५१ दन्तशठ वज्रशोधिन् जम्बीर रोचन ।

*करणा—कण छागलास्य मल्लिकाकुपुम प्रिय ५२ ।

*बीजठरु—बीजपूर बीजपूर्ण पूरक फलपूरक सुपूरक मातुलुग केसराम्ल अम्लकेसर ५३ वराम्ल बीज लुग्न रुचक मधुकैसर कृमिघ्न गन्धकुसुम केसर क्षीबुगद [क्षीबुगद पु० साधुपाद सं० नि०] ५४ ।

बीजपूरविशेष मातुलुगी [मातुलुगी पु०] वर्धमाना मधुरा मधुकण्टी [मधुकण्टी सं० पु०] मधुवल्ली पीतपुष्पी [प्रीतिपुष्पी सं० पु० प्रीतिपुष्पा नि०] देवदुती महाफला [महाफला नि०] ५५ ।

*आंबिली—अम्ब्रीका [अम्ब्रीका नि०] चुक्रिका अम्ब्रा चुक्रिका अम्ब्रीका अम्ब्रिका [चुक्रिकाम्ली चिकाम्ब्रीका सं० पु० नि०] चुक्रा चिम्बा तिमितीका [तिमितीका टी०] तिमितीका शुक्रपुष्पिका [तिमितीका शुक्रपुष्पिका नि०] ५६ ।

तिमितीका—वृक्षाम्ल अम्लवृक्ष तिमितीका महीरुहा शाकाम्ल अम्लशाक अम्लपूर रक्तपूरक ५७ ।

*अम्लवेतस—अम्लवेतस भीम मेदन रक्तपूरक रुधिरलावक चुक्रा मासारि वातिकप्रिय ५८ शाकाम्ल वेतसाम्ल अम्ल तिमितीका रसाम्लक ।

*हीनअम्लवेतस—शङ्खद्रावक । एतद्भेदनाम-शतवेधिन् सहस्रवेधिन् ।

उत्तमअम्लवेतस—वालद्रावक [वालद्रावक सं० पु० लोहद्रावक नि०] । एतद्भेदनाम-शतवेधिन् सहस्रवेधिन् ५९ ।

*कडुठी—कपित्थ वानरावास गन्धपत्र कपिप्रिय ६० पुष्पफल दक्षिण दक्षिण ग्राहिन् गन्ध अक्षिरस्य [अक्षिरस्य सं० नि०] दन्तशठ राक्षस चिरपाकिन् ६१ ।

*भरसद्र—अश्मन्तक सूक्ष्मपत्र [लक्षणपत्र सं० पु० नि०] पाषाणान्तक इन्द्रक अम्लपत्र ताम्र-पुष्प [ताम्रपत्र सं० पु० नि०] कुशलिन् यमलच्छद ६२ ।

*नारिगु—नारङ्ग नागरङ्ग रक्तमुग्ध सुखप्रिय ऐरावत योगसार योषिद्वयाभिकासन [योषि-तकाभिकासन सं० पु० नि०] ६३ ।

*खदिर—खदिर रक्तसार कण्टकिन् दन्तघावन [दन्तघावनम् पु०] गायत्री बालपत्र जिह्वाश्लय [वाक्पत्र जिह्वाश्लय सं० पु० चलात्र बहुश्लय नि०] क्षितिद्रुम [क्षितिक्षम सं० पु० नि०] ६४ ।

१. यौर ॥ २. करमदा । ३. लीबु ॥ ४. न सम्यगवगम्यते ॥ ५. बीजोरु ॥ ६. (१) आंबिली (२) अमली ॥ ७. (१) मिर्चामाक (युनाबी) (२) दासीया (राजस्थानी) ॥ ८. अम्लवेत ॥ ९-१०. हीनोत्तमभेदा प्रयोऽत्रैवोपलभ्येते ॥ ११. कोठ ॥ १२. (१) आक्षोतरी (२) आक्षोतरी (३) क्षीक्षी ॥ १३. नारंगी ॥ १४. खेर ॥

श्वेतलदिर—सिंह कदर का मुह [शर्तुक सं० पु० कर्मक नि०] कुञ्जकण्टक सोमबल्क मेमिहं
श्वामशार [श्वेतसार नि०] पचिद्रुम ६५।

श्वरंजु—विदलदिर अरिमेद [रिमेद नि०] योवस्कन्द अरिमेदक अहिमार अरिम पूवस्मिन्
मुखशोधन ६६।

सीवली—शास्त्रमि तूली मोवा पिच्छिन्ना विरजीविता [विरजाविता नि०] कुक्कुटी पूणीरफकुं
सुमा पुणवल्कला ६७ कण्टकादया मलकली।

शास्त्रमलिनियाल—विच्छा वेष्टक।

शास्त्रमलिविशेष—कुशास्त्रमि शास्त्रमलिक शेषन कूटशास्त्रमि ६८।

सीसम—शिशस [शिशिया नि०] महाश्वामा पिच्छिन्ना पाण्डुरच्छरा कृष्णशारा अहारवर्णा।

शिशपाविशेष—अगुह [अगुह सं०] ६९।

शिशपाविशेष—कुशिशस [कुशिशिया नि०] मस्मगर्मा कपिषा मस्मपिच्छला।

शोरि—शरी कुले [कुलि नि० कवरो पु०] कोली [केलि सं०] कर्कशु कश्चित्पछदा [किनि-
पछदा सं० पु० नि०] उ०राष्ट्रवृद्धि करी कोली सौवरी वज्रस्यिक [वज्रशिल्पिका पु० नि०]
बुद्धा [बुध पु० नि०] घोषा गोपघोषा [कुहाघोषा नि०] व्याघ्रनखी गृध्रनखी ७१।

शेजडी—शमी सफुरका [सफुरका सं० पु०] लक्ष्मी शिम्भा [शिम्बा पु० शिषा नि०] गुह्र अविन-
पादप अत्रिशि मस्महाष्टा शङ्कर शिवहीलिका ७२ शिषा अशोमा [शिवलोमा नि०]
अवनकका लोमविनाशिनी पामविनाशिनी [लोमविनाशनी पामविनाशनी पु०] मन्त्रका
शुचिपत्रा।

शार्गरी—सहरम् [सहरण टी० साहर नि०] ७३।

हिमोदु—रुहुरी तापसतह मार्जार कटकीलक [कण्टकीलक सं० पु० कण्टकीटक नि०] विन्दुक
[विदुक पु०] तिक्तमज्जा प्रतिपुष्ट प्रतिफल ७४।

गूणलु—गुणलु पुर गुर्ग महिबाक्ष [महिबाक्ष सं० नि० महिबाक्ष पु०] पलकष कटायु कालनि-
र्वाह बासवनामक उल्लूकनामक ७५ मक्कन्वर [मक्कवर पु०] शिवधूप कुम्भोल्खल-
कम् [कुम्भोल्खलक नि०] शिव।

पारिमन्त्र—पारिमन्त्र निम्बतह मन्दार पारिजातक ७६।

कहर-कहर—शरीर तीक्ष्णशार शाकपुष्प स्रष्टपुष्प [शाकपुष्प स्रष्टक नि०] मरुजन्मन् गृध्रज
[पत्र नि०] ग्रन्थिल कहर ७७।

कांक—विककृत सुवाहक ग्रन्थिल स्वादुकण्टक किङ्किणि [किङ्किणि सं० केकणि नि०] काकपाद
व्याघ्रपाद् गोपकण्टक [व्याघ्रपादोपकण्टक नि०] ७८।

कीली—विल्ब महाकल व्याह ललाट [ललापु सं०] प्रतिमदन महाकपित्थ [महाकपित्थ नि०]
शाण्डिक्य यौद्ध भीकमसिलका ७९ भीबाह भीकल ह्यगन्ध [ह्यगन्ध सं०]
माहुर कर्कट।

१^{हरद्वह}—हरीतकी जया पद्मा हैमवती जयया अवृता ८० कावस्था [वयःस्था टी०] पूतना [पूतना टी०] चेतकी अवस्था श्वेती शिवा ।

२^{बहेडा}—विनीतक भूतवास वासन्त अक्ष बहेटक ८१ सर्वतक कर्षकल कसक हार्म [कलिबाह नि०] कलिद्रुम कर्ष दैन्य [देव्य पु० दोष नि० दिव्य सं०] मधुवीज धर्मदेविन् विनेदक [विनेदक सं० पु०] ८२ ।

३^{आमडा}—आमत्रकी शिवा धात्री वयःस्था बह्वरा अवृता परकीडा [परक/डया नि०] तिथ्यफला माकम्दी ओकला ८३ ।

४^{अरणो}—अणी अग्निमन्त्र तारी [तकरी सं०] वैश्वन्तिक जया जयन्ती अरणी कणिका गणभारिका [गणिकारिका सं० पु० नि०] ८४ तेजोमन्त्र हविमन्त्र नादेवी वलितोवन ।

५^{अरलू-टीटू}—अल टण्डक [टण्डक सं० टुन्दक नि०] दीर्घवृत्त [दीर्घवृत्त सं०] नट कुम्भनट ८५ स्तोनाक [स्तोनाक नि०] शोभाक सं०] शोभक अम्बु शुक्रनाश [शोषण अम्बु-शुक्रनाश नि०] शोभक टी०] कटम्बर मयूरजङ्ग कटवज्र सल्लङ्ग प्रियजीवक ८६ मण्ड-कपर्ण पत्रोर्ण [पत्रोर्ण सं० पत्रूर्ण पु०] सोपवृक्ष मुनिद्रुम ।

६^{शिरघू}—शिघ्र शोभाञ्जन तीक्ष्णगर्भ [तीक्ष्णगन्ध सं० पु० नि०] मूककवल्लव ८७ विद्वधरातिक अक्षीव [विद्वधरातिका क्षीव सं०] विद्वधराति पु० नि०] काक्षीव नि०] काक्षीव पु०] सुखमन्त्र सुखञ्जन देश [देश नि०] अक्षीव सुमन्त्रिन् [सुरन्त्रिन् सं० पु० नि०] मोचक मधुयजन ८८ ।

७^{अवेलशिघ्र}—अवेलमरिच ।

८^{रक्तशिघ्र}—मधुशिघ्रक ।

९^{निनिश}—तिनिश विजकृत [रचकृत नि०] नेमि वञ्जक रयसाधक ८९ दीर्घवृक्ष चक्रदार [चक्रदार सं० पु०] कवर नि०] रचनामन् अतिमुक्तक अक्षमगर्भ सर्वसार कमलसंगारण ९० ।

१०^{पलाश}—पलाश किञ्चक पर्ण अरपर्ण त्रिपत्रक त्रिवृन्तास्य [त्रिवृन्तास्य नि०] रक्तपुष्प [रक्तपुष्प सं० पु०] क्षरश्रेष्ठ समिद्धर [क्षारश्रेष्ठ समिद्धर सं० पु० नि०] ९१ बीजस्नेह वातपोष [वातपोष नि०] यक्षिय [वाक्षिक सं० पु० नि०] ब्रह्मपादव ।

११^{धव}—धव भारोद्वह गौरशकटाक्ष [शकटाक्ष सं० पु०] शकटाक्ष नि०] धुन्वर ९२ कुशव मन्त्रित [मन्त्रित सं०] ।

१२^{सिखनी}—श्रीपर्णी काश्मरी कृष्णवृन्तिका [कृष्णा वृन्तिका नि०] मधुपर्णिका ९३ गम्भारिन् [गम्भारिन् टी०] सर्वतोमन्त्र कञ्जला [कदम्बला नि०] मधुपर्णिका विहारिन् [विहीरा नि०] कुमुदा हीरा [हारिन् नि०] महाकुम्भी कश्मरी ९४ नित्यभद्रा महाभद्रा काश्मर्ष मधुमयी [मधुपर्णी नि०] ।

१. हरद्वे ॥ २. बहेडा ॥ ३. आवळा ॥ ४. अरणो ॥ ५. अरलू = अरलवो (पु०), टीटू = टेंडू (पु०) । निम्वक्षद्वयमिष्टम् ॥ ६. (१) अरण्यो (वत्सपुर्वदे) (२) शेवटी (दक्षिणपुर्वदे) ॥ ७. सगळ ॥ ८. सावरो ॥ ९. (१) कावको (२) भूतवाकरो ॥ १०. सीवण ॥

‘सातवण्ड—सादृष्टि—सत्तात्—सत्तच्छद शुक्तिगं गुच्छपुत्र [गन्धपुत्र नि०] सुवर्णक
[सुवर्णक सं० खवर्णक नि०] १५ स्थूलपद्म दीपवृक्ष [दीपवृक्ष सं० पु० नि०] शारदी
[शारद नि०] विषमच्छद मद् मग्नि विशालत्वच् यजद्विष् शास्त्रमीदृश १६ शिरोवज्र
वैषवित्पिन् [शिरोर नेहवित्पिन् नि०] सुमनस् प्रह्लादाक्षन ।

‘किरमाळ—आरवध कृतमल कर्मिकार सुवर्णक [सुवर्णक सं० नि०] १७ पीतपुष्प दीर्घफल
शम्पाक [शम्पाक पु० नि०] चतुरङ्गुल व्याधिहृन् आरेषत वृद्धिन् [रेचनशक्तिन् सं०
पु० रेचत स्थूल नि०] प्रमह राजपादप १८ आरोग्यशक्तिवक्त्र [आरोग्यशक्तिवक्त्र सं०]
कर्मिन् स्वर्णशेफालिका ।

‘बीभड—बीभड प्रियक शारि [शोरि पु० नि०] गौर बन्धुसुपत्न १९ कृष्णवर्ण महासर्प [महा-
सर्प नि०] कल्याण पीवर असन महासात पीतसात [महासात पीतसात सं० पु०
नि०] जीवक प्रियसालक [प्रियसालक सं० पु० नि०] १०० सुवर्णक नीलनिर्वाह
तिथ्य पुष्प [तिथ्यपुष्प सं० पु० नि०] अलकप्रिय ।

श्रेष्ठबीजक—शिखिप्रोष ।

अधमबीजक—गोमूत्रक १०१ ।

‘सागु—अधकण दीर्घात्र कषायिन् [कषाय नि०] सत्यसंवर सञ्जक सञ्जक शूर कर्षां शाल
[कर्षां सं० पु० कर्षांशाल नि०] लतातक १०२ ।

, अर्जुन—देवसाल [देवसाल सं० नि०] शकः ११ [इन्द्रदु टी०] नदीसर्प अर्जुनाक्षय [अर्जुनाक्षय
नि०] अर्जुन ककुम सेव्य सर्पण [असव्य सर्पण सं०] असेव्य सर्पण पु० सेव्य
सुवर्ण नि०] धूर्तपादप १०३ ।

‘शाक—शाक कोलफल द्वारवाह योगिन् हलीमक मन्वसार दिवसार दिवरक ध्रुवक ध्रुव [ध्रुव-
वाहन सं० पु० नि०] १०४ अञ्जलि महापत्र [महापत्र सं०] नवसार [नवसार
पु०] बलसार नि०] बलप्रद [बलप्रम नि०] ।

‘अमण्ड—धर्मण धनुर्वृक्ष गोत्रपुत्र [गोत्रवृक्ष नि०] कजासह १०५ महावक्त्र महावृक्ष राजाह
धनुर्वृक्षः [धनुर्वृक्ष नि०] धनुर्वृक्ष टी०] स्वायुक्त मनुष्यक सारवृक्ष सुतेजन १०६ ।

‘सिद्धक—सिद्धक [सेलक सं०] सद्धिक पु० सिलक नि०] सिद्धवृक्ष ।

‘कोलिपत्र—कोलिपत्र जोरण [अजोरण पु०] ।

महापत्र—महापत्र इक्षुदी [अगदी पु०] अगादी नि०] विषसङ्क पलाशक १०७ ।

‘सरलड—कुण्डु—सरल सिद्धराह [सिद्धराह सं० पु०] नमेह क्षतिपादप ।

‘देवदार—देवदार देवाह पत्रारिपलाशिक [पलाशिक पु०] १०८ पारिमत्र दुर्लभिम किमिम [दुर्ल-
भिम किमिम पु०] देववल्कल दाह स्नेहविह देवद्रुम इन्द्रद्रुम स्वर्गद्रुम [देवद्रु स्वर्ग-
द्रुम नि०] १०९ पीतकाष्ठ पीतकाष्ठ पूतिकाष्ठ पूतिकाष्ठ महाकाष्ठ महापाद देवकाष्ठ
देवकाष्ठ अत्रकाष्ठ अत्रदाह इन्द्रकाष्ठ इन्द्रदाह ।

१. सातवीज ॥ २. मरमाळो ॥ ३. बीयो ॥ ४. भुर्जरगिरिनामेतस्य ‘सागु=साग’ इति

प्रतिदिनान्ति, अपि तु शाकस्याहिन ॥ ५. (१) अरजयोयो (पालनपुरपरिवरगुर्जनाबा) (२) सादो
(वक्षिणगुर्जरे) ॥ ६. साग ॥ ७. अमण्ड ॥ ८. शिखारक्ष ॥ ९. (१) कदा ॥ १०. बीड ॥
१०. देवदार ॥

'महूडउ—मयूक मयुषाक भाषव मयुक् मयु ११० मय्वशील मयुकाष्ट मयुलव [मयुभव सं० पु०] रोधपुण्य [रोधक पु०] कोषपुण्य मयुपुण्य गुडपुण्य गोलकल १११ ।

महाडोलु—मयूकविशेष—मयुक् [मयुकि पु०] वारिज [गिरिज पु०नि०] दीर्घपत्रक नीरहृक्ष [तीरहृक्ष सं०पु०नि०] गैरिकाक्ष्य [गौरिका सं०पु०] ह्रस्वपुण्य ह्रस्वकल ११२ ।

'टींइ—तिन्दुक [तिण्डा सं०] रूडूनि [रूडूनि नि०] तुष्ट कालसन्धव विरूक नि स्यन्दन कालधर रावण [कालशाक द्रावण सं०पु०नि०] नीरधारक ११३ ।

काकडींइ—ककतिन्दुक मकंडतिन्दुक काकेन्दुक काकणील कुलील कुलक ११४ ।

'रोध—रोध कोध ।

श्वेतलोध—शावर स्थूलवल्कल [शाम्बर तनुवल्कल सं०पु०नि०] महारीध तक [मैश्व सं० पु० अनम्भस् नि०] शवरपादप ११५ ।

मुनिलोध—रक्तलोध—पट्टिका तिरव पट्टिन् आक्षाप्रासादन तिरीट [तिरीटिन् सं०] मार्जन चिल्लिन् काशीन कपुक दास [शिष्ट सं०पु०नि०] ११६ स्थूलपत्र [स्थूलवल्कल सं०नि० स्थूलवल्कल पु०] बृहत्पत्र ।

कृष्णलोध—कृष्णलोध गालव ।

'भूर्ज—भूर्ज भूज बहुपट [बहुपाट पु० बहुपट नि०] स्रुत्ववक [स्रुत्ववक नि०] स्रुत्तरक ११७ रेखापत्र छत्रपत्र [त्रिपत्र पु०] बहुवक् चर्मिन् ।

'गुंरी—केष्मात्तक भूतवृक्ष पिच्छिल द्विजकुसित ११८ वसन्तकुसुम शैल फलेल [कफेल नि०] लेखसाटक विषवातिन् बहुवार शीत सहालक सेल [शाल सं०पु०] ११९ ।

'लडहर—लकुच लिङ्गव [बकुच कण्टकिन् नि०] प्रस्थिमत्तक [प्रस्थिकल पु०नि०] ।

'कटहर—पनस [अम्बुपनस पु०नि०] बहु [दुहु सं०] लकुच क्षुद्रपनस ।

लकुचफल--[तनु नि०] न्युक्तक [कुलक नि०] १२० ।

'आंबउ—आम रवाल माकड कामात्र विहवान्धव वनपुषोत्तव वूत परपुष्टमशोत्तव [परपुष्टमहोद्व सं० परपुष्टमदोद्व पु० नि०] १२१ मधुत मधुफल सुफल मदिरासख वसन्तपादप ।

सुगन्धिआम्र—सहकार १२२ ।

क्षुद्रात्र—क्षुद्रात्र कृमितर लाक्षावृक्ष अतुद्रम सुकोशक [सुकोशक सं०पु०नि०] वनसन्धव कोशाम्बु [कोशाम्बु सं०पु०नि०] सरकतक [सरकतक पु०] १२३ दह नीलकपिथ ।

अम्यआम्र—राजपुत्र नृपात्मज ।

'जाबू—जम्बू महाफला राजजम्बू नीताम्बुजच्छदा [नीलाम्बुजच्छदा नि०] १२४ सुगन्धिपत्रा ।

जम्बूविशेष—काकजम्बू कुजम्बुका वशीरपत्रा मादेशी वैदेशी काकवल्कला १२५ ।

मयणहल—मदन धसन [छंदन नि०] राठ सत्यक विषनाशन करहाट महकक विविधन विघटक फल १२६ सूर्यपुत्र कर्कटक विषमन्त्र [विषवात पु०] विषोदर मत्स्यान्तकक राज-पुत्रक कचमर्षेण १२७ ।

कुबड—कुम्भक कामुक [कामुक नि०] इषामसार कुलः [कुली सं०] निमिद्रुम [निमीक्ष्य सं० पु० मिमिक्षुम नि०] ।

इजर—निचुल मदीकृत अम्बुज हिज्जल इज्जल १२८ गन्धपुष्प [गन्धपुष्प सं० पु०] शुचकल अम्बुजात कच्छपाली [अनुवाक कच्छकोली सं० पु० नि०] ।

वेतस—वेतस विदुल शीत नदीकूलप्रिय रथ १२९ अभ्रपुष्पः [अभ्रपुष्पं पु०] पत्रमालिन बागीर बम्बुल ।

जलवेतस—अम्बुवेतस [अम्बुवेतस सं०] मीढ नादेशी बालमीरुह १३० विदुल मञ्जरी मम परिग्रहाय निकुञ्जक ।

वरणा—वरण [वरण टी०] गन्धवृक्ष तिक्तशाह [तिक्तशाक सं०] कुमारक १३१ श्वेतपुष्प श्वेतफन तमाल माहातापह शीघ्रवृक्ष [शीघ्रवृक्ष सं० पु० नि०] श्वेतवृक्ष श्वेत अस्मरिकागिपु [अस्मरिकागिपु पु०] १३२ ।

आंकुलु—अङ्कोट पीनसार दीर्घकील निकोचक अङ्कोलक [अङ्कोलक नि०] ताम्रफल रेवक गन्धपुष्पक १३३ ।

मीलामा—मलातक बीरनव अरुणक अमरक मण भौतिक मूयह मरिसेह सोककर बलु [बलु टी०] १३४ अमिमुखी बहुपत्र अस्ली सूर्यसंज्ञक अरिससक ।

अरीठा-अरीठड—अरिष्ट कृष्णबीज [कृष्णवर्ण रक्तबीज नि०] अर्थसाधन १३५ छुमनामन् शीतफेन [पीतफेन पु० नि०] फेनिल गर्भपातन ।

नीच—निम्ब सर्वतोम्र पारिमत्र छुतिकतक १३६ पिबुमन्द [पिबुमर्द टी०] यवनेष्ट शकेष्ट [शुकेष्ट पु० नि०] शुक्रमालक [शुक्रमाल मालक टी०] अरिष्ट हिङ्गुनिर्घास मेव नियमन १३७ ।

बकायणि—महानिम्ब निम्बरक कामुक [निम्बरक कामुक नि०] विषमुष्टिक रम्यक शीघ्रक इषका [इक्षा सं० पु० इक्ष नि०] अक्षिपील केशमुष्टिक १३८ ।

पीलू-वेणु—रोल्ल लविन सहस्राङ्गिन् [सहस्राङ्ग नि०] शीत करभक्कम गुल्मारी शुद्धफल १३९ ।

अङ्कोड—अङ्कोट कर्पूराल फलस्नेह गुहाधय [गुहाधय नि०] ।

पारापत—पारापत [पारापत नि०] पाराम्ल कृतमाल [रक्तमाल नि०] परावत १४० आरे-वत सारकल ।

महापारावत—महापारावत महत् कयोताम्बुल्यफल ।

वद्राक्ष—वद्राक्ष महामुनि १४१ ।

चतुर्लोकवद्राक्ष—मन्त्र ।

१. मीळ ॥ २. 'मोमो' इत्येतस्य कापि अरण्यजाति सम्भाव्यते ॥ ३. समुद्रफल ॥ ४. बालुव (महराष्ट्रे) ॥ ५. (१) वरणो (२) वाचवरणो ॥ ६ (१) अंकोल (२) आंकोल ॥ ७. मीलामो ॥ ८. अरीठो ॥ ९. नीचो ॥ १०. बकायलीचो ॥ ११. पीलू ॥ १२. अङ्को-रोड ॥ १३. 'कमरुव' इति सम्भाव्यते ॥ १४. वद्राक्ष ॥

द्विमुखाक्ष—वराहेन ।

चण्डमुखाक्ष—हार्तिदेव ।

पञ्चमुखाक्ष—शङ्कर १४२ ।

षड्मुखाक्ष—माधव विजयिन् राजाचार्य ।

^१पुष्पजीव—पुष्पजीव अक्षपल कुमारनामक [कुमार पु०] जीवनामक १४३ ।

^२करंजयुज—करञ्ज नक्षत्राल [रक्तमाल टी०] पूतिक विरिचिल्वक [पूतीक विरिचिल्वक पु० नि०] करञ्ज श्लोपादि प्रकीर्ण [प्रकीर्य नि०] कलिमाक्षक [कलिमाक्षक पु० नि०] कलिमारक टी०] पूतिकरञ्ज [पूनीकरञ्ज पु०] गौर सुमनस् वृत्तपूर्णक [वृत्तपूर्णक पु०] ।

करञ्जप्रथममेव—वृद्धमन्थ [वृद्धमन्था नि०] हस्तिवारणी [हस्तिवारणी पु० नि०] १४५ ।

^३करञ्जद्वितीयमेव—मकंटी कृतमाल उदकीर्य प्रकीर्यक ।

^४करञ्जतृतीयमेव—अज्ञारवल्ली सा कूर्मस्या काष्ठघ्नी करतालिका १४६ ।

^५रोहिड—रोहीतक रोहितक रोहिन् दाडिमपुष्पक रोहेडक [रोहडक नि०] सशपुष्प रोचन [रोचना नि०] प्लीहरोहन् [प्लीहहन् रक्तहन् टी०] १४७ ।

^६कायफल—कन्दुक सोमवल्क केडर्य गोपमद्रिका [गोपमद्रिक पु०] कुम्भी कुमुदिका भद्रा श्रीपर्णी सप्तवती १४८ ।

^७दाडिमसार—दाडिम कुट्टिम कीरवल्कल फलशाण्डव [फलशाण्डव पु०] करक रक्तबीज [रन्तबीज पु० नि०] ।

^८आडुपुष्प—आडुपुष्प जषा जषा [जषा पु०] १४९ ।

^९आडुडी—आतकी आतुपुष्पी [आतुपुष्पा पु०] बहिपुष्पी [बहिपुष्पा पु०] बहुपुष्पी नि०] अग्निपुष्पिका ताम्रपुष्पी [ताम्रपर्णी पु० नि०] सुमिक्षा कुजरा मधयाचनी १५० ।

^{१०}सालरि—सालरी बलरी हारा [हारा पु०] सुवहा सुखवा रसा अश्वत्थी कुन्दुवरी [अश्वमूर्ति कुन्दवरी नि०] गजमक्षा महेरणा [गजमक्षा महेरणा पु० नि०] १५१ गन्धवीरा गन्धकारी सुरभि वनकर्णिका ।

^{११}परण्ड—परण्ड तण्ड चित्र दीर्घदण्ड [दीर्घचण्ड पु०] व्यङ्गम्वर [व्यङ्गम्वक नि०] १५२ पञ्चाङ्गुल वर्धमान आमण्ड [आरण्ड टी०] कचक इषु व्याघ्रपुच्छ व्याघ्रगुल चञ्चु [चञ्चु टी०] उत्तानपत्रक १५३ गन्धर्वहस्तक चञ्चुराण्ड [चञ्चुरा आण्ड पु० नि०] हस्तिपर्णक लवङ्ग हस्तिकर्ण १५४ ।

^{१२}किम्पाक—किम्पाक महाकाल काकर्द काकमर्दक ।

^{१३}कपीलउ—कामिल्यक कपिल [कमिल्यक कामिल्य पु० नि०] रक्ताञ्ज रक्तचूर्णक १५५ चण्डा इय [चण्ड टी०] रैचनक [रोचनक नि०] कर्कशाह पटोदक [पटोदक नि०] ।

^{१४}कतकफल—कतक छेदीय अम्बुप्रसादनफल कत १५६ ।

१. जीवपुता ॥ २. करञ्ज ॥ ३. वृत्तपुता ॥ ४. कचका ॥ ५. (१) रोहीडी (२) रमतरहीडी ॥ ६. पञ्चपुच्छ ॥ ७. दाडिमनी बीज ॥ ८. 'फलशाण्डव' इति समीचीन. पाठः ॥ ९. (१) आसुह (२) आसुह ॥ १०. धावरी ॥ ११. सालेडी, रसोडस्थाः 'कुन्दुव-कन्दका धूव' इति प्रसिद्धः ॥ १२. परणो ॥ १३. (१) शेरकोबल शेरकोबल (२) काल इयामयो (३) महाकाय ॥ १४. कपीक ॥ १५. निर्मलीक ॥

- ‘बमनी—कर्पासी [कर्पासी नि०] समुद्रान्ता बरी [बरी नि०] दुगिडकेरी ।
 बन्धकर्पासी—भारद्वाजी [भारद्वाजी पु० नि०] मद्रा बन्धबोजिका १५७ ।
 ‘कामवृक्षा—बन्धा—बन्धा तटवहा [तटवहा नि०] होखरी पादरोक्षणी [अपद्रोहिणी पु०]
 वृक्षादनी वृक्षवहा [वृक्षभन्धा नि०] जवन्टी कामपादप १५८ ।
 बन्धाबिहोष—क्षीरवृक्षभय बन्धीमुख [बन्धीवृक्ष नि०] जयद्रुम ।
 ‘भरहूसा—आठरूप [अठरूप टी०] वृष बासा बाखिख [बाखिका पु० नि० टी०] बाबिदन्तक
 १५९ मिथम्माता विहमुल्ल सिद्धिका त्रिहपरिणिक ।
 ‘तुम्बुरु—तुम्बुरु [तुम्बुरु पु० नि०] सानुज सौर सारस [सौरस पु० सौरम नि०] बमज
 अग्निक [अन्धक नि० अन्दक पु० पु१ पु२] १६० तीक्ष्णबलक तीक्ष्णफल तीक्ष्णपत्र
 मक्षमुनि ।
 ‘केलि - कदली हस्तिविषा रम्भा मोचा अशुभम्फला [भानुफला टी०] १६१ काष्ठीला वारण-
 बुसा [वारणबुसा नि० वारणतसा पु०] कोलीरस [कोलीरस पु० नि०] ।
 ‘तगर—तगर काशानुसार्य वक्राकम्प [वक्राकम्पा नि० कुटिल जिघा टी०] नहुष [ननुष पु० मधुरी
 नि०] दूष १६२
 ‘पद्मनस—तुल नूद अद्मदार [अद्मदार नि०] अद्मप्य अद्मकाष्ठक अद्मनिष्ठ दूष [दाप नि०]
 कमुक अद्मचारिन् १६३ ।
 ‘मोषड—मुष्कक मूषक [मोष्कक नि०] कष्टा झटल [कन्दाल नि०] मोक्ष मुष्कक घटकि गोकिह
 [गोलीड टी०] क्षारशेष्ठ १६४ ।
 ‘बांसु—बसा यवफल वेणु शतपर्वन् तृणम्बज मस्कर [तस्कर पु०] त्वक्सिहार त्वक्धार कर्मार
 तेजम [कर्मारतेजम् पु०] १६५ ।
 ‘गंगेटी—गाङ्गेवक्षी विश्वदेवा [विश्वदेवदेवा नि०] सषा [सषा पु०] हस्वगवेधुका [हस्वा गवेधुका
 नि० पु१ पु२] खज्जा [खज्जा पु० नि०] अरिष्टा जागबका क्षरगन्धनिका [क्षर-
 बन्धनिका नि०] १६६ ।
 ‘दासहलद्र—दासी दासहरिद्र हरिद्र कण्टकेरुका [पीता कण्टकेरिका नि०] पीतद्रुम पीतदास-
 [पीतदार नि०] पीतम पीतचन्दन १६७ पर्जनी कण्टकिनी [कर्कटकिनी पु० नि०]
 कालीयक [कालियक पु० नि०] पचम्पचा ।
 ‘धूनीयड—प्रमिषपर्ण [प्रमिषपर्णी पु०] प्लिङ्गपर्ण विकीर्ण क्षीर्पैरोमक १६८ हरित कुङ्कुर पुष्प
 शुक्रपुष्क [पुष्क शुक्रपुष्प नि०] शुक्रकन्द स्थीणैयक, बकिचूडम् आराम प्रमिषका
 [बकिचूडा सुगन्ध प्रमिषक नि०] १६९ ।
 ‘वीक—स्टुका माङ्गणी पङ्कमुष्टिका पिशुना बहु समुद्रान्ता मरन्माका निमार्त्सा देवपुत्रिका १७०
 कङ्कोयिका [कङ्कायिका नि०] कोटिबर्षा देवी पङ्कमुष्टिका गोमिन् स्वर्णलता इन्द्राणी
 मरु माका [मरन्माका नि० माकत खण्ट टी०] कता कडु १७१ ।

१. कडाव ॥ २. बाँदो ॥ ३. भरदूरी ॥ ४. वेपली यमिया ॥ ५. केठ ॥ ६.
 तगर ॥ ७. कावयम्बते सम्बक ॥ ८. (१) मोक्षो (२) कण्टकीं झार ॥ ९. बांस ॥ १०.
 गंगेटी ॥ ११. दासहलदर ॥ १२. पत्राण्यस्य ‘तालीपत्र’ संज्ञावि ॥ १३. कोचारी ॥

- १'विडम्ब—विडम्ब केरला अमोषा तण्डुल चित्रतण्डुला [मोष तण्डुल कृष्णतण्डुल पु० नि०]
मसक [वैष्णव नि०] इतिहन् जन्तुवातक मुग्गामिनी १७२ ।
- २'आषमु—इन्द्राक्ष ऋषभ वीर श्रीमत् वृषभनामक धूर्वह [धूर्वर पु० धूर्वर नि०] गोपति शङ्खिन्
बन्धुर पृथिवीपति १७३ ।
- ३'अग्नि वृद्धि—अग्नि सिद्धि युग [सिद्धियुग पु०] योग्य रसात्र मन्त्रक वसु ऋषिसृष्टा सुख
[ऋषिसृष्टसुख नि०] अक्ष्मी वृद्धि १७४ ।
- ४'पद्माकु—पद्मक मालक पीतरक्त [पीत रक्त नि०] चारु सुप्रभ [चारु सरस्वत पु० चरु
सरस्वत नि०] सुरभि [सुप्रभ नि०] क्षीतवीर्य पाटल पीतवर्णक १७५ ।
- ५'कक्कुण्ठ—कक्कुण्ठ काककुण्ठ पुलक काकपालक रेचन सोधन ह्रास विडम्ब रत्नदायक १७६ ।
- ६'फल्गुहा—परुषक अल्पास्थि [अल्पास्थि पु० नि०] परुष नीलमर्णक परापर [परोपर पु० नि०]
पर [पर नि०] चैक परिमण्डल १७७ ।
- ७'खर्जूर—खर्जूर अम्रज [त्वयुज नि०] विभिन्न नि श्रेणि स्वादुमस्तक ।
- ८'महाखर्जुरी—महाखर्जुरिका भूमिखर्जुरी काकपर्कटी [काकपर्कटि पु० काककर्कटी नि०] १७८ ।
- ९'ताड—ताल ताल लेखपत्र तुणराज अजहम ।
- १०'नालिकेर—नालिकेर रसफल काजलिन् कूर्चकेशर [कूर्चकेशर पु०] १७९ दक्षिणात्य हलफल नालि-
केर [नारिकेर नि०] लतातरु ।
- ११'सोपारी—पूग कसुक गूवाक अपुर [पूगी नि०] नीलवल्कल [नीलकल्कल पु०] १८०
षोष्ठा ।
- १२'पूगफल—उद्वेग ।
- १३'फोफलु—चिक्क चिक्कल ।
- १४'हिन्ताल—हिन्ताल तुणराज राजवृक्ष लताशृङ्गुर १८१ ।
- १५'ताली—ताली मृगपुष्पा [मृगपुष्पा पु० मृगपुष्पा पुष्पा०] एकपत्रफला ।
- १६'केतक—केतक रजःपुष्प जम्बूल कञ्जच्छद १८२ ।
- १७'तुणजाति—तुणपादप—खर्जूर ताल खर्जूरी ताली हिन्ताल केतक कसुक नालिकेर १८३ ।
- १८'निर्गुण्डी—सिन्दुवार निर्गुण्डी [निर्गुण्डी टी०] सिन्दुक नीलसिन्दुक [नीलसम्बिक पु० नि०] क्षीत-
सह इन्द्रसुरस [क्षीतसहा सुरसा नि०] इन्द्राणी सिन्दुवारिका [सिन्दुवारक पु०
नि०] १८४ ।
- १९'नीलनिर्गुण्डी—वनशोफाली सुपुष्पा नीलमञ्जरी ।
- २०'श्वेतनिर्गुण्डी—श्वेतसुरसा गोलेशी [गोलोमा नि०] भूतवैशी [भूतकेशी पु० नि० पु१
पु२] १८५ ।

१. (१) बावरीग (२) बावबडग ॥ २-३ अष्टवर्गगता दिव्यवनस्पतिः ॥ ४ पराकाष्ठ ॥
५ रैवचीनो क्षीरो ॥ ६. कालसा ॥ ७ खजूर ॥ ८-१४ ताड ९. नालियेर ॥ १०-११
सोपारी ॥ १२ चीकली सोपारी ॥ १३. ताडमेदः ॥ १५ केवडो ॥ १६. मगोड ॥

गोखरु—गोखर स्थलशृङ्गाट [स्थलशृङ्गाट नि०] बनशृङ्गाट गोखर [कोखर पु०] १९९
कण्टिन् वडङ्ग [वडङ्गिन् नि०] गोखण्ट त्रिकण्ट त्रिकण्टक [त्रिकट त्रिक
पु० त्रिकटिन्क नि०] क्षुगन्वा ब्यालर्द्धाद्रु श्वदाद्रु [स्वदंष्ट्रा पु० स्वदष्ट्र नि०]
स्वावुकण्टक २०० पलङ्क्या कण्टफल वडन्त भूखुर [तृखुर नि०] खुर ।

दांती—दन्ती क्षीप्रा उपशस्या उपचित्रा [विशास्या चित्रा नि०] उदुम्बरपर्णिका २०१ मकुलक
रामवृत्ती निकुम्भ पुणबल्लभा ।

नागवन्ती—वन्तीविशेष—नागदन्ती हस्तिदन्ती बाकणी गजचिर्मिटी [चिर्मिटी नि०] २०२
सृगादनी सृगेवांस सृगाक्षी गजस्फुटा [भुजगस्फटा पु० नि०] श्वेतपुष्पी मधुपुष्पी
पर्वपुत्री विषौषधी [श्वेतपुष्पा मधुपुष्पा पर्वपुष्पा विषौषधि नि० पर्वपुष्पी पु०]
२०३ ।

माझाझाडा—अधामार्ग अधशल्या [अधशली पु० अधशल्य नि०] किण्वी खर-
मजरी धामार्ग [अधामार्ग टी०] शैखरिक बक्षिर कपिपिपली २०४ कपि-
बल्ली मकंटिका शिखरिन् आघाट दुर्मेह अश्वक्पुष्पी [अश्वक्पर्णी टी०] पत्रपुष्पी
केशबल्ली [केशपर्णी टी०] मयूरक २०५ ।

सुंठि—आर्द्रक शृङ्गेर कटुभक्त कटुकटु शृण्ठी महौषध विश्वा नागर विश्वमेघज २०६ ।

साटहडा—पुनर्नवा वृक्षी [वृक्षी पु० वृक्षीर नि०] दीर्घपत्र. [दीर्घपत्रा नि०] शिला-
टक [शिलाटिका नि० शिलारिका पु०] विशाख क्षुद्रवर्षाम् कटिस्क प्रावृषा-
यणी २०७ शोफनी ।

साटहडी—कूरा मण्डलपत्रक [कूरमण्डलपत्रक नि०] श्वेतमूला महावर्षाम् वर्षाकेतु [वर्ष-
केतु नि० वर्ष केतु पु०] २०८ ।

मालकांशुणी—ज्योतिष्मती स्वर्णलता दुर्मदा [दुर्मदा पु० कङ्कुनी नि०] लवणा अग्निभा
पारावतपदी पञ्चा ज्योतिष्का कठनी २०९ ।

माषवनी—माषपर्णी आर्द्रभाषा माखभाषा [सूर्यपर्णी पाण्डु नि०] महासहा अश्वपुच्छी [अश्व-
पुच्छा पु० नि०] सिंहवृन्ता [सिंहवृत्ता पु०] काम्योजी कृष्णवृन्तिका २१० ।

मुदगवनी—मुदगपर्णी काष्ठमुदा [काकमुदगा पु० नि०] वर्णा [बन्धा नि० पर्णी पु०]
मार्जारगम्बिका शिम्बी [शिवा नि०] क्षुद्रसहा हासा [हासी पु० नि०]
रत्नणी [रिङ्गिणी पु०] सूर्यपर्णिका [सूर्यपर्णिका पु० सूर्यपर्णिका नि०] २११

भूईमामली—भूईमालकी आमला [अमला पु० नि०] बहुपत्री [बहुपत्री पु० बहुपत्रा
नि०] वितुन्नक तामलकी अजसटा अजसटा [उत्सटा स्राटा पु० उत्सटा
नि०] तालिका [ज्ञायतालिका नि०] तमालिनी [तुन्नमालिनी पु० तुन्नमालिनी
नि०] २१२ ।

हलङ्ग—हरिद्रा वर्णवती काञ्चनी वरवर्णिनी निहासका रजनि [रजनी पु० नि०] गौरी
पीतिका मेहपातिनी २१३ वेस्वा विटत्रिया पिङ्गा [पिङ्गा पु० पु१ पीता नि०]
हरिता तरङ्गिणी [हृद्विकासना] ।

१. गोखरु ॥ २. घणसार (महाराष्ट्रे) ॥ ३. (१) जपेटो (२) क्षीसेटो ॥
४. सुंठ ॥ ५. साटोखी ॥ ६. साटोखी ॥ ७. माळकाशुणी ॥ ८. क्षुद्रमाषकी ॥ ९. हलङ्गर ॥

१पमाह—प्रमाह [प्रमाह पु० नि०] बहुधा चक [चक पु० चक नि०] चक-
मर्द २१४ मेघाह मेघकुसुम पद्याह [प्रमाह पु०] एकत्र ।

२मोहयेरी—मुण्डी मुण्डीनका [मुण्डीतिका पु० मुण्डीतिका नि०] मिथु भावणी जीवबोधिनी
[जीवबोधिनी नि०] २१५ भवणा भवणशीर्षा प्रमिता तपस्विनी ।

३महामुण्डी—महाभ्रातृनिका उषा [अम्बवा नि०] कन्दर्पपुष्पिका २१६ प्रमिता ओव-
नीया [ओमनीया पु० नि०] छिन्नप्रत्यनिका

४बावची—बाकुची कालमेघी दुर्गेन्धा कुलनासनी [कुलनासिनी नि०] २१७ पूतिपर्णी सोम-
राजी सुवल्ली सोमशक्तिका अवल्युज कृष्णकली इन्दुकेला [कृष्णकला दुर्लभा नि०]
पूतिकली २१८ ।

५राट—रासा भेयसी रसा रसना अतिरसा रसा एलापर्णी गन्धमूला सुवहा मास्तापहा २१९ ।

६नडली—नाकुली सर्वगन्धा सुगन्धा चीरितपत्रिका [बारिपत्रिका नि०] २२० ।

७गन्धनडली—गन्धनाकुलिका सर्पाक्षी विषमर्दनी [विषमर्दिनी नि०] २२० महामुण्धा
सुवहा छत्राक्षी [छत्राक्षी पु०] नकुलप्रिया ।

८कुठेरक—कुठेरक अर्जक क्षुद्रपत्र कठिजर [कुठिजर पु० नि०] २२१ वैकुण्ठ तीक्ष्णगन्ध
कुठेरकविशेष—वटपत्रक पर्णसि बिल्वगन्ध (२२२) ।

९कृष्णकुठेरक—करालक [सरालक नि०] २२२ कालताल [काकताल नि०] कृष्णबल्ली
मालुक कृष्णमालुक ।

१०तुलसी—तुलसी सुरसा आपीता राक्षसी [प्रेताराक्षसी पु० नि०] बहुमन्त्री २२३ ग्राम्या
[ग्राम्या पु० बस्या नि०] गौरी शकपत्नी भूतम्भो देवदुन्दुभि ।

११मरुअउ—कणिजक मरिचक [प्रस्थपुष्प नि०] सरपत्र अल्पपत्रक [अत्रपत्रक नि०]
२२४ मरुचक मरुचक जम्भीर [जम्भीर पु० जम्भीर टी०] मास्त कणिन् ।

१२त्रायमाण—त्रायमाणा त्रायन्ती कृतत्राणा अत्रिसानुजा [अत्रिसानुजा नि०] २२५ वार्षिक
बदरा धृष्टि वाराही बलमत्रिका [वीरभद्रिका पु०] बलदेवा जुहु [सुहृत् पु०]
त्राणा बिम्बकसेमप्रिया २२६ ।

१३जमासउ—जवासक चम्बरास यास चम्बरासक वीरमूल [वीरमूल पु० नि०] वीरमूल बाल-
पत्र मरुद्रव २२७ अधिकष्टक [अधिकष्टक पु० अधिकष्टक नि०] कुनास
[कुनासक नि०] ताम्रमूली प्रतोक्षी [पचोक्ष नि०] दुस्पर्षा [दुस्पर्षा पु०
नि०] कच्छुरा अनन्ता [अनन्ता पु०] समुद्रान्ता दुरालभा २२८ ।

१४किरायता—किराततिका किरात रामक्षेत्र किरातक अमार्यतिका हैम भूमिम्ब काम्पतिक २२९

१. पुंवाचिनी ॥ २. गोरकुमुदी ॥ ३. महामुंकी ॥ ४. बावची ॥ ५. रावसुरी
(उत्तरधारते) ॥ ६. (१) कावक्षण (२) ईश्वरी ॥ ७. अरुणकुलीजाति. ॥ ८. तुलसी ॥
९. मरुचो ॥ १०. पुष्पाक्षी (पुष्पाक्षी) ॥ ११. जमाचो ॥ १२. करियादु ॥

- उपलोटः**—कुष्ठ पादक राम बानीर वाप्य [वाप्य पु०] उत्पल बानीरज परिमन्त्र [पारि-
मन्त्र पु० पारिभाष्य नि०] कौरव्य [कौरव पु० नि०] इयाधिनामक २३० ।
- बाहुः**—बाहुक जलाक्षय [भीर वारि टी०] केशाक्षय [केश टी०] बहिष्ठ दीर्घरोमक
हीनैर उदीच्य वज्र [वज्र पु०] विह्र आचमन कच [कच पु० नि०] २३१ ।
- घडि**—घाटी [शवी पु० नि०] पलाश घट्मन्धा गन्धोली [गन्धाली नि०] हिमजा
बधू कर्चूर [कर्चूर नि०] सुमता गन्धधूली पृथुपलाशिका [पृथुपलाशिका पु०
पृथुपलाशिका नि०] २३२ ।
- पलीयड**—एलावालुक [एलवालुक पु०] ऐड्येय वालुक हरिवालुक सुगन्धि आलुक एलाल
[आलुक एलाल पु० नि०] दुर्वर्ण प्रसर [दुर्वार पु० दुर्वर्णप्रसर नि०]
२३३ ।
- केसर-कुङ्कुम**—कुङ्कुम रक्तसर्पाय सहोचपिच्छुन [सहोच पिच्छुन पु० टी०] वर [शक पु०
शुकं नि०] धीर [हीर पु० नि०] कुसुम्म वृक्षण पीत वालुहीक [वालुहिक टी०]
पीतम २३४ वदमीरज वह्निकिख वर्ण [वर पु०] लोहितचन्दन ।
- जार्ह**—जाति रजनि [रजनी पु० नि०] पुष्पा मालनी तैलमाषिनी २३५ प्रियंवदा हय-
गन्धा मनोहा मुमना लता ।
- जातिकलिका**—पत्री सौमनसायनी [सौमनसायिनी पु०] २३६ ।
- जाहफल**—जातीकल [जातिकल टी०] जातिकोश [जाति टी०] शालुक मालतीकल मज्जसार
जातिस्त [जात्यस्त पु० नि०] शौण्ड सौमनस पुट २३७ ।
- जूडी**—यूषिका बालपुष्पी [बालपुष्पा नि० बालपुष्पी पु०] मागधी गन्धयूषिका [बालयूषिका
पु० नि०] गुणोज्ज्वला पुष्पगन्धा चारुमोटा सिखग्निनी २३८ अम्बुष्ठा यणिका ।
- पीनयूषिका**—हेमपुष्पा ।
- कुन्द**—कुन्दम् [कुन्द टी०] माधव सदापुष्पी [सदापुष्प नि०] अकरन्द मनोहर २३९ अट्टहास
सूक्ष्मित्र शाल्योदनोपम [शाल्योदन यमश्वस नि०] ।
- नीमाली**—नवमालिका नेमाली [नेमाली पु० मोमाली नि०] वनमालिनी [नवमालिनी नि०]
२४० ससला सुकुमारा अतिसुरभि काशिमन्त्रिक [ससला सुकुमाराति सुरति सिद्ध-
गन्धिका पु० नि०] कान्ता विभावरी प्रीध्वा प्रैषिका सिखरिणी २४१ ।
- केवडी**—मलिका शीतभीरु मदयन्ती प्रमोदनी [प्रमोदिनी पु०] अष्टापदी तुण्डशून्य गवाक्षी
[गवाक्षा नि०] भूपदी २४२ ।
- मलिकाविशेष**—वाणिकी वटपदानन्दा [वटपदानन्दौ नि०] भीमती सुभगा प्रिया सुवर्षा त्रिपुटा श्यला
सुरूपा [श्यलसुरूपा नि०] शुक्लवन्धनी [शुक्लवन्धना पु० नि०] २४३ ।
- लेखनी**—कुमारी कणिका चारुकेसरा [वर्णिचारु केसरा नि० चारुकेसरा पु०] सूक्ष्मसम्भता
तरणी रामतरणी [रामतरणि नि०] गन्धाक्षया कम्बिका [कुमारी टी०] सहा २४४ ।
१. (१) उल्लेख (२) कठ ॥ २. बालक ॥ ३. शठकचूरो । ४. एलीमो ॥ ५. केसर ॥
६. जार्ह ॥ ७. जायफळ ८. जर्ह ॥ ९. जेवरी ॥ १०. ॥ मोगरो ।
११. (१) कुवरपाठ (२) कायु (दक्षिणयुर्वेदे) ॥

बाण्ड—अमिलात अम्लात अपरिमितान महासहा रक्कपुण्य कुरवक [कुरवक नि० कुरक पु०]
पीतपुण्य कुरवक [कुरवक टी०] २४५ ।

सहचर—सैरेयक [सैरीयक टि०] सहचर सिण्डी सहाचर ।

रक्कसहचर—कुरवक ।

पीतसहचर—कुरवक २४६ ।

नीलसहचर—आसंगल दासी बाण ओदनपाकी ।

किङ्किरात—किङ्किरात किङ्किराट पीतमत्र [पीतमत्र पु०] प्रलोमिन् [प्रलोमिन् पु०] २४७ ।

विचित्रक—विचित्र बल्लरी ब्याल पाठीन दाहण कुट्ट ज्योतिष्क जरण अन्याद्य बलिम दीपिन्
पाठिन् [बलिमविन् पिपाठिन् नि०] २४८ ।

वासन्ती—वासन्ती प्रहसन्ती सुवसन्ता वसन्तजा सेम्मा अलिबान्धवा शीतसेवासा शीकरा
[शीतला पु० नि०] २४९ ।

गुली—नीली धीकलिका काली [काला पु० नि०] बोला मेला बिशोवनी लूणी तुम्बा [तुम्बा
पु० नि०] भारबाही रक्कनी मधुपर्णिका २५० शोणी कलीतकिका ग्राम्मा [ग्रामीण्या टी०]
भीलकेशी महारसा ।

दमनड—दमन ब्रह्मजटा मुनि दान्त ऋषिपुत्रक २५१ गन्धोक्त पुण्डरीक पाण्डुरात्र [पाण्डुरात्र
पु० नि०] तपस्विन् ।

धतूरड—धतूर धूर्त धुतूर कितव देवता शठ २५२ धण्डापुण्य तलकल मातुल कनकाह्वय उन्मत्त सदन
धतूरफल—मातुलपुत्रक [मातुलपुत्रक नि०] २५३ ।

शङ्काहूली—शङ्कपुष्पी क्षीरपुष्पी [क्षीरपुष्पा पु०] शिवा माझी किरिटिनी [शिवमहा पु० शिव-
महाकिरिटिनी नि०] मधुपुष्पी मधुगन्धा शङ्काहा शङ्कमालिनी २५४ धतूररक्कदा
श्वेतपुष्पी बनबिलासिनी ।

कचूर—कचूर प्राविडः [प्राविड नि० प्राविड पु०] काश्य वेपाय्य गन्धमूलक २५५ ।

अजमोद—अजमोदा मोचा [मत्त नि०] मयूर लोचमस्तक कराशा करवी वस्तगन्धा हस्तिम-
यूरक २५६ दीप्य बल्ली महादर्भ [महादर्भा नि०] लोचमर्कट ।

यवानि—यवानी उग्रगन्धा यमानी [यमनी नि०] यवसाह्वय [यवसाह्वय पु० नि०] २५७ ।

सहदेवी—सहदेवा [सहदेवी नि०] शम्भोपला गोवन्दनी [गोवन्दना पु० नि०] ।

श्वेतपुष्पा सहदेवी—गन्धवर्णा ।

मकणपुष्पा सहदेवी—विषदेवा २५८ ।

पीतपावडा—पण्डक वरतिष्ठ रजक रजनामक [रज कवचनामक पु० नि०] ।

मोक्षी मोक्षिका [मोक्षिका नि०] श्चवेरी शर्विका मूषिकातिका २५९ ।

१-२. कांडासेली ॥ ३. चित्रो ॥ ४. लुगम्भबल्लीविशेष ॥ ५. गल्ली ॥ ६. (१)

उमरो (२) नामदसयो ॥ ७. धतूर ॥ ८. (१) संकाहोली (२) संकावली ॥ ९. कचूर ॥

१०. मोक्षीमजो ॥ ११ अजमो ॥ १२. सेदरी ॥ १३. करवली पीतपावडो ॥ १४ (१)

गळजीमी (२) ओपावरी ॥

'बल्लभ'—रत्ना शीतपाकी मन्नादनी [मन्नादनी] ओदनाह्वया बाटी बाटवालक (? लिखा) बाटव पुष्पिका कारयष्टिका २६० काष्ठिका समराह्वा समाज्ञा मन्नादनी ।

महाबला—महाबला बलिका पुष्पिका पीतपुष्पिका २६१ देवसहा सहदेवा अतिबला बाटवपुष्पिका मन्नादनी काष्ठगन्धा [मन्नादनी पु० नि०] कङ्कना वर्षपुष्पिका २६२ बाटवपुष्पिका [बाटवपुष्पिका नि०] भूरिबला तिख्या बीर्या बृहत्तला [बृहत्तला टी०] महागन्धा गन्ध-बली [गन्धबली नि०] मन्नादनी प्रसाधनी [अर्थप्रसाधनी पु० नि०] २६३ ।

'मुसली'—मुसली [मुसली पु०] तालमूली दुर्नामारे महाबला [महाबला नि०] बृहत्तला [बृहत्तला पु०] तालपणी सुमूला [समूला नि०] बलदा शिवा २६४ ।

हिगु—हिगु जलक बालहीक अगूढगन्ध रामठ सङ्खवेचिन् भूतघ्न [सूतघ्न नि०] जरण सूपघ्न २६५ ।

'हिगुडनी'—हिगुडनी पृथु पृथ्वी दीर्घिका बारिपत्रिका जलका [जलका नि०] रामठी वधपत्री [वधपत्री नि०] पिण्डा शिवाटिका २६६ कारवी कबरी [करवी पु० नि०] बररी टी०] तन्वी बाष्पिका बिल्विका [बिल्विका पु० नि०] ।

'कालउघाड'—काकजहा दासी लोमहीना [लोमहा टी०] प्रचीवला [प्रचीवल पु० नि०] २६७ नदीकान्ता [नदीकान्त नि०] मन्नादनी [मन्नादनी पु० नि०] पारापतपदी ।

कायणी—काकनासा झुरा [काकनासा झुरा पु०] बावसी बावसाजिका २६८ बारणी तस्करा स्नायु [तस्करस्नायु पु० नि०] काष्ठपुष्पिका ।

'पाषाणमेद'—पाषाणमेद वृषभ [वृषभ नि०] शिलाभिद् विप्रपणक २६९ ।

'हडसि'—हडुषा [हडुषा पु०] हडुषा नि०] विलगन्धा ।

हडुषाविशेष—वडुषा [विडुषा पु०] मन्नादनी नि०] ।

हडुषाविशेष—अन्नादनी काष्ठगन्धा कच्छुनासिका कच्छुनासिका [कच्छुनासिका पु० नि०] २७० ।

'धूषव'—धूषवली—घटारवा माटवपुष्पिका मन्नादनी अन्नादनी बृहत्तला [बृहत्तला पु० नि०] महागन्धा २७१ ।

'शण'—शण किङ्कनी जाली जन्तुतन्तु [जन्तु तन्तु टी०] महागन्धा शीघ्रप्ररोहिन् बलवत् सुपुष्प क्षेत्रमण्डन २७२ ।

'कुसुम'—कुसुम अग्निशिव महारजन [महारजन पु० नि०] कमलोत्तर ।

'सावनील'—शालिनी [शालिनी पु०] दीर्घमूला त्रिपर्णी पीतनी [पीतिनी] ध्रुवा २७३ विशारिगन्धा अतिगृहा स्विता शून्या [सौम्या पु०] औमा नि०] अष्टमती ।

सावनी—सावनी बर्बरक [बर्बरक पु०] पद्मा बर्बरक [बर्बरक पु० नि०] अन्नादनी २७४ गर्दभाक मन्नादनी हडुषी मन्नादनी आबर्बरक [आबर्बरक पु० नि०] अन्नादनी विमानडी पीठिका [पीठिका पु०] पिण्डिका नि०] लता २७५ रक्तपुष्पी [रक्तपुष्पा पु० नि०] विन्दुकिनी मन्नादनी [विन्दुकिनी महाजालिका नि०] ।

१. (१) बॉल (२) बलबीज ॥ २. मुसली ॥ ३. हिगु ॥ ४. लोकाभाटी ॥ ५. अपेडी ॥ ६. पाषाणमेद ॥ ७. हडुषा, कुसुम ॥ ८. धूषव ॥ ९. शण ॥ १०. (१) कशो (२) कसुरी ॥ ११. (१) सावनी (२) लोकाभाटी (३) लोकाभाटी ॥

- ‘जवासी’—नाकुली अङ्घ्रिपीडा नेत्रपीडा विसर्पणी [वित्रमूला विसर्पिणी पु० नि०] २७६ शङ्खिनी
रुक्मादा [शङ्खिनी रुक्मादा नि०] यवतिका वशास्त्री [यवीश्वरा पु० आरुक्षीश्वरा नि०] ।
- ‘तेजवती’—तेजस्विनी पारिजाता सीता अश्विनी [पीता अश्विनी पु० नि०] महीवती २७७
तेजोवती तेजनी [तेजिनी पु० नि०] तेजोवा वल्कला ।
- ‘मोहाली’—मिथेया तालपर्णी [मिथेया तालपत्री पु०] उग्र सीतसिख मिसि [मिसि पु०] २७८
शालेय मधुरिका शालीम तालकर्णी [तालपर्णी पु०] ।
- ‘तालीसपत्र’—पथिका तुलसी तालपत्री लवङ्गक २७९ कन्दपत्री लवच [कन्दपत्रा पु० कन्द-
पत्रलवच नि०] पत्री [पत्रा पु० नि०] तलपत्रक [अमलपत्रक नि०] उन्बुरा [उत्तरा
पु० नि०] ।
- ‘छह-मांसी’—मांसी पेशी [यशी नि०] कृष्णजटा मलदा जटिला जटा २८० तपस्विनी
आमिषी हिंसा कम्पादी विषिता ।
- ‘कृष्णमांसी’—गन्धमासी केशी भूतकेशी पिशाचिका २८१ सुलोमका भूतजटा पूतना [भूतना
नि०] केशिका ।
- ‘एकांगी’—सुरा सुरभि दैत्या गन्धमाळा गन्धमादनी २८२ भूरिगन्धा गन्धवती कुटी गन्धकुटी
[गन्धकटी नि०] ।
- ‘पद्म’—प्रपण्डरीक पौण्डर्य [पौण्डर्य नि०] सामुद्र पौण्डरीयक २८३ प्रपौण्डरीक यक्षुष्य
सत्पुष्प सामुमानक ।
- ‘जम्बुधार’—जम्बु जम्बु जम्बुत् चक्रवर्त्तनी [चक्रवर्त्तनी पु० नि०] २८४ जम्बुका जम्बु-
कारी सरपत्ता [सहर्षा पु० सहर्षा नि०] जम्बुनी जम्बी ।
- ‘रोहता’—मांसरोहता विकसा वृन्ता [वृत्ता पु० नि०] चर्मकशा [चर्मकसा पु०] रुहा २८५
- ‘जखरी’—रक्तपादी गमस्करी समाज्ञा [समज्ञा पु० नि०] अञ्जलिकारिका [जलकारिका
पु०] मण्डकाली क्षमीपत्रा रास्ना कदिरिका २८६ ।
- ‘हंसपदी’—त्रिपादी सुपादी हंसपादिका विषप्रन्धि हंसपरी घृतमण्डलक [घृतमण्डलिक पु०
घृतमण्डलिक नि०] २८७ ।
- ‘जलपीपली’—जलपिप्पली [जलपिप्पली पु०] शारदी काकुलादनी मास्वाद्यनी मास्वगन्धा काङ्गली
तोयपिप्पली [तोयपिप्पली पु० अम्बुपिप्पली टी०] २८८ ।
- ‘ह्रस्व’—शिवमल्ली पाण्डपत सुमत वसुक बुक [बुक पु० बोक टी०] कुलपुष्प किष्कमल पाण्ड-
राज्ञ प्रिय [पाण्डुरोगप्रिय नि०] कुक २८९ ।
- ‘अतिविद्यु’—अतिविद्या विद्या भङ्गुरा श्वेतकन्दिका उपविद्या द्यामकन्धा श्मश्री प्रतिविद्या विद्या
[अद्या नि०] २९० ।

१ (१) जवासी (२) जरावासी ॥ २. तेजवती ॥ ३. बरियाली ॥ ४. (१) बर्मी (२)
तालीसपत्र ॥ ५. ‘रतमपुष्प’ नामकम् अंकुशेवरप्रदेशे लभ्यते, केचिदेन ‘स्वल्पपद्म’ इति मन्यन्ते ॥
६. काश ॥ ७. रोहिता नामकं सुगन्धिवस्तुष्वभिधीयः सम्भाव्यते ॥ ८. केर ॥ ९. हंसराज ॥
१०. रतवेलीयो ॥ ११. ‘मोगरी’ नामकवनस्थतिमेवविधीयः सम्भाव्यते ॥ १२. अतिविक ॥

मेद्—मेदा मणिचिह्ना मधुरा शालपर्णी [शालपर्णी पु० शाल्यपर्णी नि०] ।

महामेदा—मेद्विशेष महामेदा बहुचिह्ना देवमणि वध २९१ ।

^१खिण्डडी—गुञ्जा कृष्णा काकविम्बिका [काकविम्बिका पु०] काकमिन्दिका [काकमिन्दिका पु० नि०] काकादनी काकमखी रक्षिका काकमन्तिका २९२ काकपीलु चक्र-
शल्या दुर्मेधा तात्रिका उच्चटा चूडामणि हुमोदका [हुमोदका नि० अमोघा पु०]
शीतपाकी [शतपाकी पु० नि०] शिल्पिन्दी २९३ ।

^२पाठ—पाठा श्रेयनी पापचेलिका [पापाचेलिका पु०] विद्वकर्णिका [वृद्धकर्णिका नि०]
वृक्तिका वनतिका [वृक्तिका वरतिका नि०] प्राचीना स्थापनी [स्थापिनी
नि० स्थायिनी पु०] वृक्षी २९४ एकाष्टीला रसा अम्बच्छा [त्वच्छा पु०] अम्ब-
च्छकी वृक्षन्तिका ।

^३शतावरी—शतावरी बहुयुता पीवरी इन्द्रोवरी वरी २९५ शतमूला [शतमूला नि०] शतपदी
शतवीर्या मधुसूना आरायणी द्वीपिस्तु द्वीपिका अभीक्षपत्रिका [भीक्षपत्रिका पु०]
२९६ महापुरुषवत्ता [महापुरुषदन्ता पु०] ऊर्ध्वकण्टका वरकण्टका सहस्रवीर्या
तुङ्गिनी अभीरु [अभीरु पु०] सवरणी २९७ ।

^४कङ्क—कटुका मत्स्यपित्ता रोहिणी कटुरोहिणी अशोकोहिणी [शोकोरोहिणी टी०] कृष्णमेदा
तिलकोहिणी २९८ कटवरा [कटम्भरा पु० नि०] कण्डकहा रास्ना तिक्त-
रोहिणी तिक्ता अरिष्टा कटु मस्या चक्राक्षी शकुलाक्षी २९९ ।

^५कण्डि—कपिकच्छ आत्मगुप्ता कण्डरा दुरनिग्रहा [दुरनिग्रहा पु०] अजहा मर्कटी व्यण्ठा
[स्वण्ठा पु०] कच्छुरा कपिकच्छुरा ३०० ऋग्विशेषा शुक्रशिखि [शुक्रशिखी
पु० नि०] लाजली प्राशुपायणी श्लपसी [आर्षसी पु० आर्षनी नि०] वहिपर्यासा
कपिरोमा दुरालभा [दुर्लभा पु०] ३०१ ।

^६मञ्जीठि—मञ्जिष्ठा रक्षयष्टि समज्ञा विकषा अरुणा भण्डीरी मञ्जुका भण्डी [भण्डी पु०] मञ्जि
[जिज्ञी पु० नि०] योजमवल्लिका [योजमवल्लो नि०] ३०२ कालमेधी काल-
भोग्ठी मण्डूकर्णिका [माण्डूकर्णिका पु०] ।

^७मिरी—मरिच मलिन कृष्ण वेल्लज धर्मपत्तन [धर्मपत्तन पु० नि०] ३०३ बबनेष्ट [पव-
नेष्ट नि० बवनप्रिय टी०] शिरोवृत्त ऊषण [शिरोवृन्त मूषण नि०] कोलक ।

^८पीपलि—पिप्पली [पिपली पु०] चपला कृष्णा वैदेही मागधी ३०४ शौण्डी श्यामा
उषणा कोला उपकुल्या कृष्णतण्डुला [कृष्णतण्डुला पु० नि०] ।

^९पीपलीमूल—ग्रन्थिक सर्वग्रन्थिक चटकाशिरस् [चटिकाशिरस् टि०] ३०५ सुमूलक [समू-
लक नि०] कोलमूल कटुग्रन्थिक ओषण [ऊषण नि०] ।

^{१०}वविक—वविका चव्य चवन कोलवल्ली [कालवल्ली नि०] ३०६ ।

१. चणोटी ॥ २. काळीपाट ॥ ३. शतावरी ॥ ४. कङ्क ॥ ५. (१) कवच (२)
कुवच ॥ ६. मञ्जीठ ॥ ७. मरी ॥ ८. (१) पीपर (२) बीबीपीपर ॥

- ‘गङ्गपीपली—बशिर [बशिर नि०] हस्तिपिप्पली [हस्तिपिप्पली पु०] श्रेवसी ।
- ‘गिरणई—गिरिकर्णी आस्कोता [अस्कोता नि०] विष्णुकान्ता अपराजिता ३०७ ।
- श्वेतगिरणई—श्वेतनामा कटभी श्वेतनामिका [श्वेतपुष्पिका पु० नि०] श्वेतस्यन्दा अश्वत्थर ।
- कालीगिरणई—अभ्यस्तगन्धिका ३०८ नीलस्यन्दा नीलपुष्पी महाश्वेता गवाक्षी [गवाक्षिनी पु० अज्जबन्धना नि०] ।
- ‘इन्द्रवारुणी—इन्द्रवारुणी ऐन्द्री विषादनी गवाक्षी ३०९ इन्द्रैर्बाहू भुवङ्गला गोडुम्बा [गोडु-गुवा नि०] गवाक्षी ।
- इन्द्रवारुणीविशेष—विमङ्गला महाफल ३१० आत्मरक्षा विद्याला त्रपुसी तुम्बवी
- ‘वज्र—वचा उग्रगन्धा उग्र जटिला शतपर्शिका ३११ इक्षुकर्णिका गोलोमी लोमशा भूतनाशनी [सूतानाशनी नि०] ।
- श्वेतवज्रा—श्वेतवचा मेघ्या वज्रगन्धा हैमवती ३१२ ।
- ‘उत्पलशारिवा—शारिवा गोपकन्या गोपवल्ली प्रतानिका गोपी आस्कोता कृता श्वेता शारवी [शरटा पु० नि०] काण्डशारिवा ३१३ नामजिह्वा ।
- ‘चन्दनशारिवा—कृष्णोत्पलशारिवा—भद्रा [कृष्णभद्रा पु० नि०] चन्दनशारिवा भद्रवल्ली कृष्णवल्ली चन्दना [शारिवा पु०] उत्पलशारिवा ३१४ ।
- ‘पीलउनी—मूर्धा—मूर्धा [मौर्धा टी०] मोरटा देशी मधुधेनी मधुलिका देशधेनी मधुरवा गो-कर्णी तेजनी लवा [लवा पु० लुवा टी०] ३१५ मधु धेनी चापगुणा पीलुनी तिक्तबल्कला पीलुपर्णी [तिक्तबल्कली पीलुपर्णी नि०] स्निग्धपर्णी पृथक्त्वचू मधुमती ३१६ ।
- ‘राडागारी—लाङ्गली—लाङ्गली इल्लिनी नन्दा विषादना गर्भपातनी [गर्भपातिनी नि०] अनन्ता अग्निमुखी [अग्निशिखा नि० टी०] सैरी दुष्पुष्पी [सैरी इन्दुपुष्पी पु० शक्रपुष्पिका नि०] कलिकारिका ३१७ ।
- ‘गुडूची—गळो—गुडूची [गडूची पु०] अमृता सोमवल्ली यस्यादनी धरा छिन्नोद्भवा छिन्नकहा विषवनी देवनिर्मिता ३१८ विषादना कुण्डली लम्बा [छिन्ना पु० नि०] तन्त्रिका चक्रलक्षणा देवी अनन्ता मधुपर्णी जीवन्ती अमृतवल्ली ३१९ ।
- ‘देवदाळी—देवताळ देवताळी [देवदाळी पु० नि०] वृत्तकोष्ठा. [वृत्तकोष्ठा नि०] गरागरी जीमूतक तालक वेणी आच्छुविषपातिनी ३२० ।
- ‘कडई—विताली—वींछोडी—कोशातकी—कोशातकी कुण्डलच्छत्रा [वृत्तच्छत्रा पु० नि०] जाली बोधा सुनिकिका [सुनिकिका पु० नि०] सुदृढफलिका श्वेता चण्डाकी वृत्तवेधना [रक्त-वेधना नि०] ३२१ चाम्पगर्भ पीतपुष्प महाजाली महाफलकी [महाजाला महाफला नि०] कर्कोटकी कोषफलः [कोषफला नि०] राजकोशातकी ३२२ ।

१. गङ्गपीपरी ॥ २. (१) गरणी (२) कोयल ॥ ३. इन्द्रवरणा ॥ ४. (१) वज (२) जोडावज ॥ ५. काळी शारीवा ॥ ६. शरीवा ॥ ७. नावगम्भटे सम्भङ्ग ॥ ८. (१) वज्रवारुणी (२) इषीयो वज्रनाथ ॥ ९. गळो ॥ १०. (१) वडाक (२) कुकडवेलो ॥ ११. कवचां सुरिया (२) वींछोडी (वीराष्ट्रे) ॥

हस्तिकोशातकी—हस्तिकोशातकी ऐमी विष्णुका कटकच्छदा ।

ह्रीरिणी—ह्रीरिणी पटुपर्णी [कटुपर्णी पु० नि०] धर्षणी धीतदुग्धिका ३२३ केमक्षीरा हेमक्षीरा धीतक्षीरा करीयिणी [करीयणी नि०] हेमाह्वया हेमक्षिका [हेमक्षिकी पु० नि०] हेमवती हिमावती ३२४ ।

शक्विनी—शक्विनी घनहरी [वनहरी पु० नि०] तस्करो चोरपुष्पिका केशिनी ग्रन्थिका चण्डा [रण्डा पु०] श्वेतवृक्षा निशाचरी ३२५ ।

उदिरकनी—आखुपर्णी—आखुपर्णी [आखुकर्णी टी०] पुष्पश्रेणी न्यग्रोधी [पुष्पश्रेणी न्यग्रोधा पु० नि०] शम्बरी वृषा [वृषपर्णी टी०] चित्रा उरचित्रा रण्डा [रण्डा पु० रण्डाखु नि० चण्डा टी०] प्रत्यश्रेणी श्वन्ती ३२६ ।

पोयणी—पयिनी महावल्ली विशिनी विश्ववती पलाशिनी मालाकिनी [विशिनी विसनाभि पलाशिनी मालाकिनी पु० नि०] नलिनी पुटकिनी ३२७ ।

श्वेतकमल—कमल नलिन पद्म अरविन्द कुशेशय शतपत्र सहस्रपत्र राजीव पुष्कर ३२८ विस प्रसूत [विसप्रसूत टी०] मालीक तामरस महोत्पल जलरुह जलरुह जलजन्म जलज सरो रुह सरोरुह सरोजन्म सरोज पङ्करुह पङ्करुह पङ्कजन्म पङ्कज [वारिहृ वारिज सर-बीरुह टी०] ३२९ ।

सिताम्भोज—पुष्परीक सिताम्भोज ।

रकसरोरुह—रकसरोरुह रकोत्पल कोकनद ।

कैरविणी—कैरविणी कुमुदती [कुमुदिनी टी०] ३३० ।

उत्पल—उत्पल कुवलय कुवेल कुवल कुव [कुवल बल नि०] ।

श्वेतोत्पल—कुमुद [कुमुद् टी०] कैरव गर्दभाह्व ३३१ ।

नीलोत्पल—इन्दीवर ।

रकोत्पल—हल्लक रकसन्धक [रकसन्धिक नि०] ।

सौगन्धिक—सौगन्धिक कङ्कार [कङ्कार पु० नि०] ।

बीजकोश—बीजकोश वराटकः ३३२ कर्णिका ।

बिम्ब-पद्मनाल—पद्मनाल मृणाल तन्तुल विस ।

केसर—किञ्जद केसर ।

नव्यदल—सरयम्भक—सर्वतिका ३३३ ।

पद्मकन्द—करहाट शिफ [शफ पु०] ।

पद्ममूल—उत्पलकन्द—शास्व ।

पेठ-पद्मबीज—पद्मबीज पद्माक्षय [पद्माक्ष पु० नि०] पद्मकर्कटिका ३३४ ।

१. (१) शक्वी (गुप्तेरे) (२) हिरवी (काश्मीरे) ॥ २. जाणकुटामणी ॥ ३. उदिरकनी ४. पोयणा ॥ ५. (१) कमलकाकरी (२) पङ्कजी (बीराष्ट्रे) ॥

^१फंया-सूया- वारिणी पानीया वृद्ध्या [पानीयवृद्ध्या पु० नि०] कुम्भिका वृद्ध ।

^२नीलिका-जलशूक जलमोली नीली सेवाल सेवल [सेवाल शेपाल सेवल टी०] ३३५ ।

^३सोमा-सतपुण्या घोषा सताह्वा मायवी मिसि [मिवि नि०] अतिच्छन्ना छत्रपुष्पी [छत्रपुण्या नि०] अशकपुष्पा करवी सहा ३३६ ।

^४श्वेतजीरा-जीरक कणा अजाजी जरण कणजीरक ।

^५कालड-जीरड--कारवी पृथ्वी सुगन्धा सुषवी [पृथ्वी नि०] पृथु ३३७ कुवी [उपकुवी नि०] कुञ्चिका पु० नि०] काला उपकाला उपकुञ्चिका-उत्कुञ्चिका ।

^६हृत्सणु-रसोन लघुल म्हेच्छकन्द् भरिष्ठ महोषध ३३८ महाकन्द ।

^७हृत्सणविक्षेप-एउजन दीर्घपत्रक ।

^८हूंगली-पलाण्डु यवनेष्ट सुकन्द [कुकन्द पु०] वक्त्रभूषण [वक्त्रभूषण पु० नि०] ३३९ हरण [करण पु० नि०] ।

^९नीलहूंगली-लताकं दुर्दुम् ।

^{१०}साथरि-सतला बहुफेना सातला बिमला [बिन्दुला पु० नि०] अमला पु० अमली नि०] ३४० सारी मरालिका दीप्ता फेना चर्मकसा [चर्मकसा पु० नि०] यवा ।

^{११}प्रसारणी-प्रसाणी वाक्पणी भद्रवणी प्रतानिका ३४१ भद्रवला भद्रलता भद्रकाली महावला सारणा [सारणी पु० नि०] सरणा [सरणी पु०] सुप्रसरा [सुप्रसारा नि०] राजवला ३४२ ।

^{१२}ग्राह्णी-माक्षी वयस्वा मत्स्वाक्षी माक्षणी सोमबहरो सरस्वती शरयवती सुस्वरा ग्राह्यारिणी ३४३ ।

^{१३}सुरणकम्-पुरण कण्ठर कन्द अलौकानि चित्रकम् ।

^{१४}वृद्धारा-वृद्धारक [वृद्धारक पु० नि०] आवेविन् जीर्णवालक [जीर्णवालक नि०] लुक्क ३४४ अजाण्डी [लगलाण्डी टी०] ऋक्षगन्धा [वृक्षगन्धा टी०] अन्त कोट-पुष्पी [अन्तः कोटपुष्पी पु० अन्तकोटकपुष्पी नि०] ।

^{१५}सुखलि-सुषर्वाला मण्डूकी बदरा [वरदा पु०] आदित्यवल्ली ३४५ मण्डूकपर्णी अर्कमन्था आदित्यवल्ली सुकोद्मना [सुखोद्भिशा नि०] ।

^{१६}भांगरड-भुजराज भुजराजस् भुजार केसरजन ३४६ अज्जारक [अज्जारक पु० अजारक नि०] मेकरजस् भुज मार्कव ।

^{१७}कासंद्-कासमर्द [कासमर्द पु०] अरिमर्द काल कमक [कतक पु० नि०] कर्कश [कत कर्कश नि०] ३४७ ।

१. (१) जलकुम्भी (२) जलशूकला ॥ २. सेवाल ॥ ३. (१) सूया (२) सूया ॥ ४. घोड़ जीव ॥ ५. शाहजीव ॥ ६. लघुण ॥ ७. दुगली ॥ ८. (१) चीकसाई (२) चीकसाई ॥ ९. गंधमाडुलिया (बगाके) ॥ १०. (१) वास (२) नेवारी (३) नीरमाक्षी ॥ ११. सुरकन्द ॥ १२. बरबारी ॥ १३. सुरजमुष्पी ॥ मांभरो ॥ १४ (१) कासुम्भी (२) सुस्वरणे (पंचमहाप्रदेशे) ॥

‘**वधुमा**—वास्तुक शाकश्रेष्ठ [शाकश्रेष्ठ नि०] प्रवाल क्षारपत्रक शाकवीर वीरशाक ताम्रपुष्प
प्रसादक ३४८ ।

‘**पलाङ्क**—पालङ्कया पालङ्कया क्षुरिका [क्षुरिका नि०] मधुसूदनी ।

‘**दोडी**—जीवन्ती जीवनीया जीवनी [जीवनीयजीवनी नि०] जीववर्धनी [जीववर्धनी नि०]
३४९ मङ्गल्यनामधेया [माङ्गल्यनामधेया नि०] शाकश्रेष्ठा यक्षस्त्री ।

‘**आंबडगी**—अम्लशोणिका चात्रेरी चुक्रिका [चुक्रिया पु०] रसा ३५० अम्बष्ठा अम्बोटिका
[अम्बोटिका पु० अम्बोलिका नि०] दन्तघाता लोला अम्बोलिका [टोला अम्ब-
टोलक पु० नि०] अरेन्द्रमाला [नरेन्द्रमातृपु० नि०] क्षुद्राम्ली चतुष्पणी लोणिका ३५१ ।

‘**तण्डुलेजा**—तण्डुलीय तण्डुलीय [पु० नि०] मेघनाद तण्डुलिन् तण्डुलेरक [तण्डुलिन् तण्डुलेरक
पु० नि०] गण्डीरक रक्तकाण्ड विषहरिन् [विषहरी पु०] अल्पमारिष ३५२ ।

तण्डुलीयविशेष—समष्ट [समष्ट नि०] तोमरवृत्ति गन्डीर तोमरजरी समष्टिला [समष्टीला
नि०] शोषहरी जलापामार्ग ओलक [जलापामार्गतुल्यक नि०] ३५३ ।

मंदाताङ्गुलिजओ—तण्डुलीयविशेष—स्फलगण्डीर कर्शुर [कर्शुर नि०] टक्केश्वर ।

‘**कमाह**—काकमाचो कामाचो काकसाहा वायसी [वृषायणी पु० नि०] ३५४ ।

‘**श्रीहस्तिनी**—श्रीहस्तिनी भूरण्डी कुरण्डी [भूरण्डी कुण्डो नि०] कास्मरीरिपु [कुरण्णिक
अस्मरीरिपु पु०] ।

‘**व(ी)डकूतिर**—ह्रविषण्ण सुविषण्ण स्वस्तिक शितिवारक [शिरिवारक नि०] ३५५
श्रीवारक शितिवर वितुम्न कुक्कुट शिति [शिलि पु०] ।

‘**मूला**—मूलक महाकन्द हविष्य हस्तिदन्तक ३५६ वस्तिका [शुद्धिका पु० नि०] नीलकण्ठ
सेकिम [सेकिम टि०] हरिपर्णक

वृहन्मूलक—चाणक्यमूलक शालामर्कट [शालमर्कट पु० नि०] मरुसम्भव ३५७ विष्णुगुप्त
विष्णुमत मिश्र बाळेय [स्वाळेय पु० नि०] मर्कट ।

‘**हिलमोबी**—हिलमार्चा [हिलमोबी पु०] शङ्खधरा जलमाक्षी मोचिका ३५८ ।

‘**कलम्बी**—कलम्बी शतपर्वा [शतपर्वा पु०] कलम्बी [केलम्बू नि०] वायसी ।

‘**कारेली**—कारवेला [कारवेली नि०] सुषवी कटिल सुदुर्पणक ३५९ ।

‘**पटोल**—पटोल पाण्डुकल कुलक कर्कसच्छद राजीकल कफहर राजमान्य [राक्षित् नि०]
अमृताफल ३६० ।

‘**ककोडा**—ककोट [ककोट नि०] किलासण [विलासण पु०] तिक्तपत्र [तिक्तपत्र नि०]
सुगन्धक [सुगन्धिक पु०] ।

१. वधुमा ॥ २. पालक ३. (१) राशकडी (२) खरखोडी (३) दोडी । ४. खाटी लणी ॥
५. तादळगो ॥ ६. (१) पीळडी (२) काळीपोपटी (३) मर्कोई युनाजी ॥ ७. हावीसुडा ॥ ८.
जलकपासीया ॥ ९. मूला ॥ १०. हेलच (बगाळे) शाकविशेषः ॥ ११. कलम्बी (बगाळे) ॥ १२.
कारेली ॥ १३. परवर ॥ १४ (१) ककोडा (२) ककोटा

‘कृष्णाण्ड—कृष्णाण्ड कर्कर [कर्कर टी०] ।

‘कालित्री कालित्री [कलित्री पु० नि०] बहुपुत्रिका ३६१ ।

‘कूबिणि—तुम्बी विण्मूला इत्याहु तिकवीजा तिकवीजः पु० महाफला भलाहू] भलाहू पु०] क्षत्रियवरा कटुकालावुनी [कटुकालाम्बुनी पु०] ३६२ ।

‘क्रीमडी—विमिटी त्रपुली बालुडी एवम् व्याडपत्रिका ऊर्वाह [ऊर्वाह पु०] कर्कटी मूत्रफला राजादनी कता ३६३ छर्दनी विपाण्डु

पक्वविमडी—रुट्टी [रुट्टी पु०]

‘कीचक—कूर्चक शृङ्गक खैर दीर्घायुस् कूर्चवीर्यक ३६४ मन्त्रत्यगामयेव जीवक [प्रजीवक नि०] त्रियजीवक हस्वाङ्गक मधुरक प्राणक चिरजीविन् ३६५

‘पुष्करमूल—पुष्करमूल मूलवीर [वीर पु०] पुष्करनामक पीष्कर पुष्करकटा काश्मीर पद्म-वर्णक [पद्मवर्णक पु०] ३६६ ।

‘अहारि—वस्तुगन्धा [मस्तुगन्धा नि०] सुगन्धा खरपुष्पी [गन्धा खरपुष्पा पु० नि०] शक-म्भरा कबरी [कर्बरी नि०] कर्बरी तुशी [तुशी नि०] पूतिमयूर ३६७ ।

गोहृ—टिङ्करी—बिबी—बिम्बी रक्तफला गोहृ प्रवालफलघोषिका ओष्ठोपमफला तुण्डी तुण्डिका पीलुपर्णी ३६८ ।

‘रोहीत—रोहिष श्यामक [श्यामक नि० श्यामक पु०] पौर पूतीक [पौरपूतीक पु० भूतीक नि०] भूरि कतृण [भूतीक तृण पु० भूतीकतृण नि०] क्षौगन्धिक देवजम्ब शकल [शकलि पु० नि०] याम पुद्गल ३६९

गन्धतृण—भूतृण [भूतृण पु०] रोहिष [रोहित पु० नि०] छत्र अतिच्छत्रः [छत्राति-च्छत्रकम् पु० नि० छत्रातिच्छत्रम् टी०] कुटुम्बक. [कुटुम्बकम् पु० नि०] पूतीक भूरि पाल्म [भूतीक भूतपाल्म पु०] मात्मतृण सुगन्धिक [मात्म तृण सुगन्धिक पु० ३७० ।

‘हाम—दर्भ दज [दज पु०] खर बहि वीर [बहिबारा पु० बहि बारा नि०] सूची कुप कुश सीरिन् [सीरी नि०] बानीरज गुन्त्रः [गुन्त्रा पु० नि०] पवित्र कुतुक [कुतुप पु० कतस नि०] ३७१ ।

‘कासु—कास इक्षुगन्ध [इक्षुगन्धा पु० नि०] इक्षुकाण्ड इमामलपुष्पक [यामरपुष्पक पु० नि०] वायसेष्ठ पोटगल कासेष्ठ [कासाष्ठ पु०] कोकिनाक्षक [कोकिना क्षक नि०] ३७२ ।

हलप—हलप बन्धजा बाल केसिन् [बन्धज बालकेसिन् पु० नि०] हलता ।

‘गाण्डउ—सेलडी—इक्षु रसाल गण्डीरी गण्डकिन् क्षत्रपत्रक [क्षत्रपत्रक नि० अक्षिपत्रक टी० ३७३ ।

१. (१) कोल (२) मूठ कोल ॥ २ कलीकडी ॥ ३. कबरी तुषरी ॥ ४. बीमडी ॥ ५. अष्टवर्गता दिग्बन्धनस्वतिः ॥ ६ पोकरमूल ॥ ७. (१) कानकोडी (५०) (२) टलवनी (५०) (३) आश्विाकरण (पंचमहाकप्रदेशे) (४) डुरडुर (हिन्दी) ॥ ८ (१) टिडोडा (२) बीमोडा ॥ ९. रोहिडो ॥ १०. श्याम ॥ ११. कासवी ॥ १२. सेलडी ॥

इष्टमेव--पुण्ड्र काग्तारक [कोषकार टी०] ।

१'नलु--नल नल ईश्वरमय धमन [गमन नि०] नर्तक नट ३७४ आरभ्यनलक [अरभ्यनलक पु० नि०] रन्निन्न पोदगल विभीषण ।

नली--नली नाली पु० प्रामनलिका नाकुली केलकाविता केलकाचिता पु० नि० ३७५ ।

शारकड--शर मुञ्ज बाणाक्ष्य स्थूलदर्भ पितामह गुन्त्र [गुञ्ज पु० नि०] तेजमक भद्रमुञ्ज बाज-
नक क्षुर [बाजनकक्षुर नि०] ३७६ ।

२'मुञ्ज--मुञ्ज यक्षिय मेव्य दृढवच् अष्टमेखल ।

बालतृण--बालतृण बाण्य शुक्र सालिक अङ्गुल ३७७ ।

३'तृण- तृण अर्जुन ।

४'वास--वास यवस चारि

५'द्रोम--द्रुवा--द्रुवा शतपर्वा भार्गवी विजया जया ३७८ मङ्गल्या शाङ्गला अमन्ता अमरी प्रता-
निका रहा सहस्रवीर्या श्यामाङ्गी हरिता हरिताली ३७९ ।

श्वेतद्रुवा--श्वेतद्रुवा गोलोमी [शीतवीर्या शतवीर्या पु० नि०] क्षिता लता ।

गण्डद्रुवा--श्वेतद्रुवाविशेष--गण्डद्रुवा गण्डाली वारुणी शकुलाक्षक ३८० ।

६'मोष--मुष्णा मुष्णक [मरक नि०] भद्रमुष्ता राजकशेरुक मुस्त [गुम्ना पु० गुम्नी नि०] बराह
बाण्य कुरुविन्द अम्बुदाह्वया [अम्बुदाह्वय पु० नि०] ३८१ ।

७'काकरहूले--कुरन्मट केवर्तामुस्तक जीविताह्वय [जीवमाह्वय नि०] काण्डीरक [काण्डीरक पु०]
जीर्णबुध्न गोमर्द [गोमन्द पु०] गोपुर प्लव [गोपुरप्लव नि०] ३८२ शतपुष्प
बाशपुर [दारपुर नि०] बानेय परिवेलव जलमुस्ता मुस्तकाम शेवालदलसम्भव ३८३

८'वीरण--वीरण वीरतर वीरभद्र सुमूलक ।

९'उसीर--उशीर अभय ममगन्धिन् रणप्रिय ३८४ ।

१०'लावजउ--लामज्जक मलद अमृणाल लय [लय नि०] लघु इष्टकापथक [इष्टकापुष्पक
पु०] शीघ्र दीर्घमूल जलाशय ३८५ ।

११'धान्य--धान्य सस्य सीत्य [शैत्य पु०] मीहि स्तम्भकरि ।

१२'आशु-शालि--आशु पाटल मीहि ।

१३'षष्टिक-शालि--गर्भपाकिन् षष्टिक ३८६ ।

१४'शालि--शालि कलम ।

१५'कलमशालि--कलम कलामक [कलायक नि०] ।

१६'रक्तशालि--लोहित रक्तशालि ।

१. नल ॥ २. मुञ्ज ॥ ३. तृण ॥ ४. वास ॥ ५. (१) बरो (२) हरियाली ॥ ६. मोष ॥
७. केवरीमोष ॥ ८. वीरण ॥ ९. बालो ॥ १०. जलमो छोड ॥ ११. धान ॥ १२-१५,
बांयर ॥ १६. लाल बांयर ॥

^१महाशालि—महाशालि घुगन्धिक ३८७

^२यव—यव हयप्रिय तीक्ष्णाष्टक [तात्पर्यश्रुत नि०] ।

नीलयव—तोकम ।

^३मसूर—मसूर्यक मसूर ।

^४कलायरा—कलाय सतीनक ३८८ ।

^५खिणा—चणक हरिमन्थक ।

^६उडव—माष मदन नन्दी वृष्य [सरी पु० नि०] बीजवर बलिन् ३८९ ।

^७मुंग—मुद्ग प्रथन [प्रथन नि०] लोभ्य बलाट [बलाट नि०] हरित हरि ।

पीतमुद्ग—वसु खण्डीर प्रवेल जय शारद ३९० ।

कृष्णमुद्ग—प्रवर वासन्त हरिमन्थक शिम्बिक ।

वनमुद्ग—वनमुद्ग तुवरक निगूढक कुलीमक [गुलीमक पु० कुलीनक टि०] ३९१ खम्बिन्
[खण्डिक पु० नि०] ।

^८मोट—राजमुद्ग—राजमुद्ग मकुष्ठक मयुष्ठक ।

^९गोहूँ—गोधूम घुमन ।

^{१०}वल्ल—वल्ल निष्पाव श्वेतशिम्बिक [सितशिम्बिक टी० सितशिम्बिक टि०] ३९२ ।

^{११}कुलधी—कुलम्ब [कुलित्य पु०] कालवृन्त ।

कुलधीविशेष—ताम्रवृन्ता [ताम्रवृन्त नि० ताम्रवृत्ता पु०] कुलम्बिका ।

^{१२}तूँवरि—भाउकी तुवरी वर्णा [वर्णा पु०] ।

^{१३}कुल्माष—कुल्माष [कुल्मास टी० टि०] बावक ३९३ ।

^{१४}नीवार—नीवार वनम्रीहि ।

^{१५}श्यामाक—श्यामाक श्यामक ।

^{१६}कङ्गु—कङ्गु कङ्गुनी प्रियङ्गु पीततण्डुला ३९४ ।

कृष्णकङ्गु—मधुका ।

रक्तकङ्गु—शोधिका [शोधिता नि०] ।

सितकङ्गु—मुसटी [मुसटी नि०] ।

पीतकङ्गु—माधवी ।

^{१७}कोद्वच—उद्दाल कोद्वच कोरवृषक [कोरवृषक पु०] ३९५ ।

१ चांगर ॥ २ जव ॥ ३. मसूर ॥ ४. लीग, वातकरवन्तस्यतिः 'लीग आगे टांग'
इति गुर्जरोक्तेः ॥ ५. वणा ॥ ६. अडव. ॥ ७. मय ॥ ८. मठ ॥ ९. घडे ॥ १०.
बाल ॥ ११. कऊबी ॥ १२. (१) तुवेर (२) तुवर (३) तुवर ॥ १३. (१) अर्धपक्व
धान्याना बाकडा (२) भूपरी १४. नमारना चोखा ॥ १५. सामो ॥ १६. कांग ॥ १७.
कोदरा ॥

^१बीजक—बीजक काककण्डू ।

^२जुषारि—यवनाल योनल जूर्णाह्वय देवधान्य जोन्नाला [जोर्णाला नि०] बीजपुष्पिका ३९६ ।

^३सण—क्षण भङ्गा मातुलानी ।

^४अलसी—उमा क्षुमा अतसी ।

गररी—गवेषुका [गवीषुका टी०] गवेषु ।

अरण्यतिल—वन्यतिल जर्तिल ३९७ ।

इयामतिल—षण्डतिल तिलपिञ्ज तिलपेज ।

^५सरसव—सर्षप कदम्बक तन्दुभ ।

इवेतसरसव—सिद्धार्थ इवेतसर्षप ३९८ ।

^६राई—रात्रिका तीक्ष्णगन्धा क्षुताभिजनन क्षव अमुरी [आमुरी पु०] कृष्णिका कृष्णसर्षप राज-
सर्षप ३९९ ।

^७शमीधान्य—शिश्वाधान्य—माष मुद्ग आदि ।

^८शूकधान्य—यव गोधूम आदि ।

^९सस्यशूक—सस्यशूक किंवाह

^{१०}ऊँबी—कणिस [कनेश टी० कनिश टि०] सस्यशीर्षक ४०० ।

धान्यादिगुच्छ—स्तम्भ

^{११}कणसडा—नाल काण्ट ।

तुच्छकणसडा—पलाल ।

^{१२}धान्यत्वचा—तुष ।

^{१३}भुस—हुंढा भुस कडहर ४०१ ।

१. (१) चीनो (२) च्येणो ॥ २. जवार ॥ ३. क्षण ॥ ४. अलसी ॥ ५. सरसव ॥ ६. राई ॥

७. कठेल ॥ ८. घउं जब आदि ॥ ९. संकळा १०. पोंख ॥ ११. कणसडां ॥ १२. (१) कोतरं
(२) कोदर (३) कोरमु । १३. भुसुं ॥

४ चतुर्थ परिशिष्टम् ।

हेमचन्द्रीयनिघण्टुशेषटीकाकृभिर्दिष्टमूलशब्दभाषार्थानां मूलसमात्मकपु० आदर्शो-
ल्लिखितभाषार्थैः सह तुलना ।

श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः	श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः
४	अशोक	अशोक	३३ पु०	एला	ककोली एला
५ प्र०	०	वडल वकुल	३४ पु०	कर्पूर	कर्पूर
७ पु०	तिलक	तिलकु	३५ पु०	ककोल	ककोल
८	कांचनार	काचनगर	३६ पु०	लवंग	शबल
१० पु०	चपक	चापल	३७ पु०	नलिका=नलीनाम	नलिका
११	०	नागकेसर	३८ पु०	अतिमुक्ता	अमीनत
१२ पु०	नागकेसर	०	३९ पु०	पिप्पल	पीपल
१३ पु०	०	कम्ब	३९ उ०	पारसपीपल	०
१५ पु०	कदम्बकत्रयम्	कम्ब	४० पु०	पीपरी	०
१६	०	कुडल	४०	०	पीपरी
१७ पु०	कुटजम् इन्द्रियव	कुटजबीज	४१ पु०	पिप्पलविशेष	०
१८	शिरीष	सिरीसु	४२ पु०	वट	वडु
१९	०	पाटला	४३ पु०	उर्दुबर	उबरा
२०	पाटलाद्वयम्	भवेत्पाटला	४४ पु०	काळुबरी	काळुबरी
२१	अगर	अगर	४५ पु०	राजादनि	रावणी
२२ पु०	कृष्णागर	कृष्णागर	४६ पु०	पिम्बल	पिम्बल
२३	श्रीषण्ड	चंदन	४७	आम्रातक=अवाडा	अवाडाओ
२४ पु०	बाबर श्रीषण्ड	बाबरत	४८ क्षीराकपर्णः	०	आकु
२५ पु०	रक्तचंदन	रतांजनी	४९ पु०	अर्क	०
२६ पु०	चन्दनचतुष्कम्	पतंग	५० पु०	थोहरी	थोहरी
२६	०	कणयर	५१ पु०	करमदक	करमदा
२७ पु०	कर्णिकार	०	५२ पु०	जंबीर	जंबीर
२८ पु०	पुन्नाग	पुन्नाग	५२	करुण	करुणा
२८	अगस्त्य	अगस्थित	५४	बीजपूरक	बीजतरु
२९	भवेत्कणवीर	भवेत्कणवीर	५५	मधुकर्कटी=	०
३० पु०	कणवीरद्वयम्	रक्तकणवीर		मधुकाकवी	
३०	०	तमाल	५६	आंबिली	आंबिली
३१ पु०	तमाल	तमालपत्र	५७	तित्तिढीक	तित्तिढीक
३२ पु०	सुख एलची	एलची	५९ पु०	०	आम्लवेतस

श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः	श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः
१० पू०	अम्लवेतसद्वयम्	०	११ पू०	आरम्भश्च=गिरि-किरमालु	
११	कपिलश्च	कडढी		मालु	
१२	अस्मत्क=आसदानाम्		१०१ पू०	०	बीमड
		आसद्रा	१०१	बीजकद्वयम्=जीबक	०
१३	मारंग	मारिगु	१०२	सर्ज=ओकना	सागु
१४	०	खदिर	१०३	अर्जुन	अर्जुन
१५	खदिरद्वयम्	वेतखदिर	१०५ पू०	शाकवृक्ष	शाक
१६	अरिमेद=अहिमार	अरंजु	१०६	धामण	धमणउ
१८ प्र०	०	सीबली	१०७	शाल्लकी	०
१८	सीबलिद्वयम्	शाल्लम्लिविशेष	१०८ पू०	०	सरलउ=कुंदुरु
१९ तु०	०	सीसम	११० पू०	देवदारुत्रयम्	देवदारु
७० पू०	शिक्षपा	शिक्षपाविशेष	१११ पू०	मधूक	०
७१	बदरीद्वयम्	बोरि	१११	०	महुडउ
७३ तु०	०	खेजरी	११२	मधूकमेद	महाकोल
७३	खीजरी	सागरी	११३	०	टीह
७४	ईगोरि	हिगोडु	११४	तिन्दुकद्वयम्	काकटीह
७६ पू०	गुग्गुलु	गूगलु	११५	०	वेतलोघ्र
७६	लीब	पारिभद्र	११७ प्र०	०	मुनिलोघ्र
७७	करीर	कदर कयर	११७ पू०	लोघ्रद्वयम्	०
७८	विकंकत =	काक	११८ पू०	भूर्ज	भूर्ज
	विककलिनाम		११९	गूंदी	गूंदी
८० पू०	बीली	बीली	१२० 'मत्फल'	०	बडहर
८१ पू०	हरीतकी	हरडह	१२० तु०	०	कटहर
८२	बहेडउ	बहेडा	१२०	लकुच	०
८३	आमली	आमला	१२० वसन्तपादप	०	आंबउ
८५ पू०	अरणि	अरणी	१२२	आम्र	०
८७ पू०	टीह	अरलु	१२४ पू०	राजाम्र	राजाम्र
८८	०	शिरघू	१२५ सुगन्धिपत्रा	०	जांबू
८९ पू०	शिप्रुद्वयम्	०	१२५	जम्बूत्रयम्	जम्बूविशेष
९०	तिनिश	तिनिश	१२७	मीडहलु	मयणहल
९२ पू०	पलास	पलाश	१२८ पू०	कूबावृक्ष	कूबउ
९३ पू०	धव	धव	१२९ पू०	निमुल	इजर
९५ पू०	श्रीपर्णी	सिबिनि	१३० पू०	०	वेतस
९७ पू०	सप्तपर्ण	सातवनउ=साद	१३१ पू०	वेतसद्वयम्	वेतसविशेष
		डिड सतालु	१३२	वरुण	वरुणा

श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः	श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः
१३३	अकुल	भाकुल	१६६	गंगेटी	गंगेटी
१३५ पु०	अलगातक	भीलाना	१६८ पु०	दावहरिश्वा	दावहृक्
१३६ पु०	अरिष्ट=आरीठ	अरीठा	१६९	प्रन्विषर्णी=गांठिबनी	पुणीबठ
	ओसड		१७१	सृष्टाद्वयम्	पीक
१३७	निब	नीब	१७२	विडग	विडग
१३८	महानिम्ब=राजनिम्ब		१७३	ऋषभक=ईदाप	ऋषभु
	बक्ययमि		१७४	ऋद्धि, वृद्धि	ऋद्धि, वृद्धि
१३९ तु०	पील	पील, वेणु	१७५	पद्यक	पद्माकु
१४० पु०	अछोड	अखोड	१७६	कंकुठ	ककुठ
१४३ पु०	इदास	इदास	१७७	फरुषक	फलहा
१४३	पुत्रजीव	पुत्रजीव	१७८ पु०	•	महाखजूरेका
१४५ पु०	•	करंजकठ	१७८	खजूरि	पिडखजूरि
१४५	करजत्रयम्	•	१७९ पु०	ताल	ताड
१४६	करंज=तिणियाछि	करंजमेदा	१८० पु०	नालिकेर	नालेर
१४७	रोहीतक	रोहीठड	१८१ शोष्ठा	•	सोपारी
१४८	कदफल	कावफल	१८१ पु०	पूग	फोछ
१४९ तु०	•	दाडिमसार	१८१	•	हिताल
१४९	दाडिम	•	१८२ पु०	हिताल	•
१५०	धातुकी	धातुकी	१८२	केतकी	•
१५२ पु०	सल्लकी	सालरि	१८४	•	निगुंठी
१५४	एरम्बद्वयम्	एरंब	१८५	निगुडी	द्वितीया निगुडी
१५५ पु०	किपाक	•	१८७ पु०	निगुडी	•
१५६ पु०	कपिल्यक	कंपीळड	१८८	प्रिंयु	प्रिंयु
१५६	कतकफल	कतकफल	१८९	जेठीमधु	जेठीमधु
१५७ पु०	•	बमनी	१९०	आसंघि	आसगघि
१५७	कर्पासी	•	१९१ पु०	•	मीदांसिगी
१५८	•	कामदृष्टा, वंदा	१९२ पु०	मेघशृङ्गी	•
१५९ पु०	कामदृष्ट	वंदानेष्ट	१९३ पु०	कर्कटशृङ्गी	काकडांसिगी
१६० पु०	आटकषक	अरदृष्टा	१९४ पु०	रीगणी	रीगणी
१६१ पु०	गुवर	गुवर	१९५ पु०	रिङ्गणीद्वयम्	हृदरीगणी,
१६२ पु०	कदली	केलि			डोल्हरी
१६२	तगर	तगर	१९६ तु०	•	विदारि
१६३	प्रक्षफल	पक्षमल	१९७	विदारीद्वयम्	क्षीरविदारिका
१६४	मुष्कक=मुंसा	मोषड	१९९ पु०	पृष्ठपर्णी=पीठबनी	पीठबनी
१६५	वंश	वांश	२०१ पु०	गोखरु	गोखरु

श्लोकः	पु. अर्थः	टी० अर्थः	श्लोकः	पु. अर्थः	टी. अर्थः
२०२ पू०	दांति	दांती			शंखपुष्पिका
२०३	इन्द्रवारुणी	वर्ताविशेष	२४० पू०	कुंद	कुंद
२०५	अपामार्ग	आज्ञाज्ञाबा	२४१	नेमाली	नीमाली
२०६	आर्द्रकम्, सुठी	सुठि	२४२	विचकिल	केवडी
२०८ शोफध्नी च	•	• साटहडा	२४३	बाधिक=द्विवेल	मल्लिकाविशेष
२०८	साटडोद्वयम्	साटहडी	२४४	कुमारी	सेवंत्री
२०९	कागुणी	मालकागुणी	२४५	•	बानउ
२१०	माषवनी	माषवनी	२४७ पू०	लहचरमेदा=	} कटासेलउ
२११	सुद्वनी	सुद्वगवनी		सेहरीभात्रयम्	
२१२	भूम्यामली	भुइंआमली	२४७	किंकिरात	•
२१४ पू०	हरिद्रा	हलद्र	२४८	चित्रक	चित्रक
२१५ पू०	प्रपुन्नाट	पमाड	२४९	वासन्ती	वासन्ती
२१६ पू०	•	मोडवेरी	२५१ पू०	नीली	गुली
२१७ पू०	मुण्डीद्वयम्	महासुंवी	२५२ पू०	दमणउ	दमणउ
२१८	बाकुची=बावची	बावची	२५३ मदनब	•	धतूरउ
२१९	रास्ता	राठ	२५३	धतूरक	•
२२० पू०	•	नउली	२५५ पू०	शङ्खपुष्पी	शङ्खाडूली
२२१ पू०	नाकुली=नउली-	गधनउली	२५५	कचूरउ	कचूर
	द्वयम्		२५७ पू०	अजमोद	अजमोद
२२३ पू०	अर्जक=आजाद्वयम्	आजक	२५८	सहदेवाद्वयम्	सहदेवी
२२४ पू०	तुलसी	तुलसी	२५९ पू०	पापउउ	पीतपापडा
२२५ पू०	मरुबक	मरुअठ	२५९	गोजिहिका	गोमी (१ गोजीमी)
२२६	त्रायमाण	त्रायमाण	२६१ पू०	बल	बला
२२८	अवासकद्वयम्	अमासउ	२६३	बलत्रितयम्	बलात्रितयम्
२२९	किरात	किरायता	२६४	मुशली	मुसली
२३०	कुण्ठ	उपलोठ	२६५	हिगु	हिगु
२३१	बालक=बालउ	बालउ	२६७ पू०	बाफी	हिगुउत्री
२३२	सडि	शडि	२६८ पू०	काकजङ्घा	कालउघाडउ
२३३	एलवालुक	एलीयउ	२६९ पू०	काकनासा	कायणी
२३५ पू०	कुङ्कुमद्वयम्	केसर, कुङ्कुम	२६९	पाषाणमेद	पाषाणमेद
२३६ पू०	•	जाइ	२७०	हपुपा=हउसीद्वयम्	हपुपामेद
२३६	जाति	•	२७१	घटरबाली	घूषर, क्षेणहली
२३७	जातीफल	जाइफल	२७२	क्षण	क्षण
२३९ गणिका	•	जूही	२७३ पू०	कुसुम्भ	कुईमउ
२३९	जूही	सुवर्णजूही,	२७४ पू०	शालिबनी	साबनील

श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः	श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः
२७५ पू०	भारंगी	•	३१२	बबा	भवेतबबा
२७६ पू०	भाउली	भाउंगी	३१४	नागनिहा	• उपलक्षारिषा
२७७ पू०	जवाही	जवाही	३१४	ऊपलक्षारी	चन्दनधारिषा
२७८ पू०	तेजवती=मीती	तेजवती	३१६	मूर्धा	पीलडनी
२७९ पू०	ग्रीहाली	ग्रीहाली	३१७	लाङ्गली=राडीगारी	राडागारी
२८० पू०	तालीस	तालीसपत्र			
२८१ पू०	•	छह	३१९	गलो	गुहूची
२८२ पू०	मांघी	भासीमेद	३२०	देवाली=पांडुरहूली	•
२८३ पू०	छुरा	एकांगी			देवदाली
२८४ पू०	प्रमुञ्चरीक	पद्य	३२१	बीसातकी	•
२८५ पू०	ऊळ	जन्नुबार	३२२	• कहरै, बिसाली,	•
२८५	कोरिणि	रोहा			बीसोडी
२८६	•	खबरी	३२३ पू०	ककोटिका	•
२८७	रक्तपादीद्वयम्	हृसपदी	३२४	क्षीरिणीद्वयम्	क्षीरिणी
२८८	जलविष्पली	जलपिपली			स्वर्गक्षीरिणी
२८९	बक्षहुल	बूज	३२५	शङ्खिनी	शङ्खिनी
२९०	अतिविषद्वयम्	अतिविषु	३२६	उन्दरकनी	उंवरिकनी
२९१	मेदाद्वयम्	मेद	३२७	पद्मिनी	पोवणी
२९३	गुळजा	विणवठी	३२९	•	भवेतकमल
२९५ पू०	पाठा	पाठ	३३३ पू०	•	बिडु
२९७	शतावरी	शतावरी	३३४ पू०	•	पद्यमूल
२९९	कटुक	कहू	३३४	कमलमेधा	गंठ
३०१	कपिकवहू	कडेछि	३३५ पू०	• कैगा	झाक, झवा
३०३ पू०	मञ्जिष्ठा	मजीठि	३३६	सोभा	सोभा
३०४ पू०	मरिच	मिरी	३३७ पू०	•	भवेतजीरा
३०५ पू०	पीपली	पीपलि	३३८ पू०	जीरकद्वयम्	कालउ जीरउ
३०६ पू०	पीपलीमूल	पीपलीमूल	३३९ महाकन्द.	•	रुहसणु
३०६	चविका	चविक	३३९ पू०	लसण	•
३०७	गजपीपली	गजपीपली	३४० हरणः	•	झंगली
३०७	•	गिरगई	३४० पू०	झंगली	•
३०८ पू०	•	भवेतगिरगई	३४१ पू०	साबल	सायारि
३०९ पू०	गिरिगई	कालीगिरगई	३४२	प्रसारणि	प्रसारणी
३१० पू०	इन्द्रबाहणी	•	३४३	आषी	आषी
३११ पू०	इन्द्रबाहणी	•	३४४ पू०	सुरण	सुरणकन्द
३१२ पू०	•	वज	३४५ पू०	इन्द्रदासक	इन्दारा

श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः	श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः
३४६ पु०	सुवर्चला	सुंचलि	३७७	वालतृण	.
३४७ पु०	दृष्टराज	मागरज	३७९ पु०	.	श्रोत्र
३४७	काशमर्द	कासंघट	३८० पु०	श्वेतधूर्वा	.
३४८	वाथल	वधुभा	३८०	धूर्वात्रयम्	.
३४९ पु०	पालक्या	पलांक	३८१	मोष	मोष
३५० पु०	डोडी	दोडी	३८३	.	काकरदूले
३५१	चाङ्गेरी=	आंबडत्री	३८४	ओषीह	उसीर
	आंबडत्री		३८५	लामञ्जकम्	लावञ्ज
३५२	तन्दुलीयक	तंडुलेजा	३८६	ग्रीहि	.
३५४ पु०	मंदाताबुलिजओ	.	३८७	शालिमेदा	शालिविशेष
३५४	काकमाची	कमाह	३८८ शक	.	यव
३५६ पु०	शितावर	व (१ ल)- उकूतिर	३८८ पु०	यव	.
	.	मूला	३८८ तु०	.	मसूर
३५७ पु०	.	मूलक	३८९ शण्डिकव	.	कलाबरा
३५८ पु०	मूलक	वृहन्मूलक	३८९ पु०	.	चिणा
३५९	कारेली	कारेली	३८९	.	उडद
३६०	पटोल	पटोल	३९० पु०	.	मुंग
३६१ पु०	ककोडी	कंकोडा	३९२ खण्डी व	.	मुद्रविशेष
३६२	तुम्बी	तुंबिणि	३९२ पु०	.	मोठ
३६४ प्र०	.	चीमडी	३९२ सुमन	.	गोहूँ
३६४ पु०	चीमडीद्वयम्	.	३९३ प्र०	.	कुलभी
३६५	जीवक	जीवक	३९३ पु०	.	कुलभीविशेष
३६६	पुष्करमूल	पुष्करमूल	३९३ तु०	.	तुम्भरि
३६७	सायरि	जहारि	३९४ प्र०	.	नीवार
३६८	बिम्बी	गोल्ह, टिङ्गरी	३९६	.	खुबार
३६९	.	रोहीस	३९७ स्वात्	.	सज
३७०	रोहिषद्वयम्	गन्धतृण	३९७ पु०	.	अलसी
३७१	दर्भ	डाम	३९७ तु०	.	गररी
३७२	काशद्वयम्	कासु	३९७	.	अरण्यासिल
३७३	.	गाडव, सेलडी	३९८-स्तिलपेजः	.	स्यामतिल,
३७४ पु०	सेलडी	.			श्वेततिल
३७५ पु०	.	गल	३९८-स्तन्नुमः	.	सरसव
३७५	नल	.	३९९	.	अञ्जुरी
३७६	.	शरकड	४०० तु०	.	खंभी
३७७ पु०	मुञ्ज	.	४०१	.	कमसवा, प्रधान सिरा

हैमनिघण्टुशेषटीकास्तर्गतभाषार्थानां पु०आदर्शगतार्थैस्तुलना ।

३२९

श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः	श्लोकः	पु० अर्थः	टी० अर्थः
४०१ प्र०	०	गुंल्लत	४०१ पलालः	०	पराल
४०१	काण्ड	धानना	४०१ तुषः	०	तुस
		कणसदा	४०१	०	भुस, हुंन

पञ्चमं परिशिष्टम् ।

हेमचन्द्रायनिघण्टुशेषटीकायां टीकाकृता श्रीश्रीवल्लभोपाध्यायेनो-

द्धृतानामवतरणश्लोकादीनामकारादिवर्णक्रमेणानुक्रमणिका ।

श्लोकादि	अ	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
अक्षोट पावतीयश्च			अतिमुक्त पुण्ड्रक स्यात्	
[धन्व० ५-६० पत्र १८०]		७८	[अमर० का० २ वर्ग ४-७२]	२३
अपरः प्रवरं लोह [धन्व० ३-२५ प० ९८]		१५	अतिमुक्तो माधवी च	
अगस्त्याङ्को बहसेनो			[धन्व० ५-१५३ प० २०१]	२३
[ ]		१८	अतिविषा शुक्लकन्दा	
अगुह. स्वाच्छिंशपावा [महेश्वर]			[धन्व० १-१० प० ८]	१५८
[ ]		४०	अथ कमलोत्तरम्	
अग्निमन्थोऽग्निमथन-[इन्दु]			[अमर० का० २ वर्ग २-१०६]	१४९
[ ]		४९	अथ कारवल्ल कटिल्लक	
अग्निमन्थोऽग्निमथन-[चन्द्रनन्दन]			[अमर० का० २ वर्ग ४-१५५]	१९३
[ ]		४९	अथ कुञ्जः शक्रो	
अङ्गोऽङ्गोलको रेची			[अमर० का० २ वर्ग ५-६६]	११
[धन्व० १-२५८ प० ६०]		७४	अथ द्वयो पाटलि पाटलाऽमोघा	
अङ्गारबल्ली बाढेय-			[अमर० का० २ वर्ग ४-५४]	१३
[अमर० का० २ वर्ग ४-९०]		१५०	अथ महौषधम्	
अङ्गारबल्ली शार्ङ्गस्या			[अमर० का० २ वर्ग ४-१४८]	१८४
[धन्व० ५-११० पा० १९१]		८१	अथ वेत्से	
अजगन्धा खरपुष्पी			[अमर० का० २ वर्ग ४-२९]	७२
[धन्व० १-१०० प० ९०]		१९७	अथ सिन्दुक । सिन्दुवारे-	
अजमोदा बस्तमोदा			[अमर० का० २ वर्ग ४-६८]	१०३
[धन्व० २-९८ प० ८९]			अथो वेल्ममोघा	
[ ]		१४१	[अमर० का० २ वर्ग ४-१०६]	९५
अजमोदा अङ्गकुशा [चन्द्र०]			अनूपसंभव प्राय	
[ ]		१४१	[वाचस्पति]	२०१
अजशृङ्गी मेघशृङ्गी			अन्य पलाण्डुस्तु	
[धन्व० १-८७ प० २३]		१०७	[धन्व० ४-७१ प० १४८]	१८४
अतसी मसुणा नील-			अन्या क्षीरविहारी स्वाद्	
[ ]		२१६	[धन्व० १-१४९ प० ३५]	११०
			अन्या तु दक्षिणावर्त्ता	
			[ ]	१०७

श्लोकादि	पृष्ठम्
अन्या दारुहरिद्राऽपि	
[धन्व० १-५७ प० १८]	१२
अन्या महासुगन्धा तु	
[धन्व० ४-१०५ प० १५५]	१२२
अन्याऽश्नत्फल	
[धन्व० ६-९ प० ७०]	१४८
अन्या स्कन्धफला स्वाही [मदनपाल]	
[ ]	१९
अन्येन्द्रवारुणी प्रोक्ता	
[धन्व० १-२५० प० ५८]	१६९
अन्यो द्वितीयो विख्यात	
[ ]	२१५
अपामार्गश्च शिलरि	
[धन्व० १-२६० प० ६०]	११४
अपामार्गं शैत्यरिको	
[अमर० का०० वर्ग ४-८८]	११४
अप्रच्युतानुपन्नस्थिरै-	
[ ]	२
अमिलताऽपरिम्लान-	
[ ]	१३५
अम्बुप्रसादनफल	
[विश्वलोचन-रान्तवर्ग १८९]	८६
अम्लभावाञ्जयेद् वातं	
[धन्व० १-२०७ प० ४९]	४६
अम्लीका चुक्रिका चुक्रा	
[धन्व० ५-३३]	३४
अम्लोऽम्लवेतसो भीमो	
[धन्व० २-९६]	३५
अरिमेदोऽरिमेधश्च	
[धन्व० ५-१३३ प० ११७]	३८
अरिष्टकस्तु मग्नत्थः	
[ ]	७६
अर्कः सूर्याह्वयः पुष्पी	
[धन्व० ४-१३ प० १३६]	२९
अर्कः सूर्येऽर्कपर्णे च	
[विश्वलोचन-कक्षितीये श्लो० ५]	२९

श्लोकादि	पृष्ठम्
अर्काह्वयसुकास्तोऽ-	
[अमर० का० वर्ग ४-८०]	३०
अर्कोऽर्कपर्णे स्फटिके [महेश्वर]	
[ ]	२९
अर्थाद् निघण्टयत्वस्मा-	
[व्याधि]	४
अलर्को धवलर्के स्याद	
[विश्व० कस्तुरीये श्लो० ३५]	३०
अवल्लुग सोमराजी	
[अमर० का० २ वर्ग ४-९५]	१२१
अव्यण्डा वृषभी गुप्ता	
[इन्दु०]	१६४
अशोकः शोकनाशश्च	
[धन्व० ५-१५९ प० २०३]	६
अशोका रोहिणी तिका	
[धन्व० १-३८ प० १५]	१६३
अरुमन्तक इन्द्रकस्तु	
[धन्व० १-१९४ प० ४६]	३६
अश्वत्थुर श्वेतपुष्पी	
[धन्व० ४-८४ प० १५१]	१६८
अश्वगन्धा बाजिगन्धा	
[धन्व० १-२७२ प० ६२]	१०६
असुरी राजिका राजी	
[धन्व० ४-६० प० १४६]	२१८
अस्य फले मातुल-	
[अमर० का०२ वर्ग ४-७८]	१३९
अहार्यं बहुवीर्यं च	
[इन्दु०]	४७
आ	
आतोलनी योगवहा	
[इन्दु०]	१७१
आम्रभूतो रसालश्च	
[धन्व० ५-१ प० १६९]	६८
आम्रातकः पीतनक	
[धन्व० ५-१३ प० १७१]	२९

श्लोकादि	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
आरग्वधो दीर्घफलो		एरण्डस्तरुणक्षित्र-	
[धन्व० १-२१९ प० ५२]	५६	[धन्व० १-२१५ प० ६७]	८५
आशुग्रीहि पाटलः स्वात्		एलावालुकमालकं	
[ ]	२०८	[धन्व० ३-७६ प० १११]	१२८
आम्बास्वा क्षालि-शीघ्रयो		ऐ	
[दुर्ग]	२०८	ऐन्द्रीन्द्रवारुणीन्द्राह्वा	
		[धन्व० १-२४८ पत्र. ५८]	१६८
इ		क	
इरुगुदो भल्लकोवृक्ष-		ककुभसवर्जुन पाथी	
[ ]	४३	[ ]	५८
इन्जलो हिजलो गुच्छ-		कक्कोलक कृतफल	
[ ]	७२	[धन्व० ३-३७ प० १०७]	२७
इति वर्णनिघण्टोऽय		कङ्कुष्ठ काककुष्ठ तु	
[चामुण्डपण्डित]	४	[धन्व० ३-१४१ प० १२३]	९७
उ		कङ्किलिर्हेमपुष्पक्ष	
उत्तालकास्तित्वकाच		[ ]	६
[ ]	६५	कटहूटेरी पर्जन्या	
उदकीर्यस्तृतीयोऽन्य		[धन्व० १-५९]	९२
[धन्व० ५-१०९ प० १९१]	८१	कटुक त्रपुस प्रोक	
उदुम्बरस्तु यज्ञाज्ञ		[ ]	१९५
[ ]	२७	कटुका मत्स्यशकुला	
उशारे च मृणालं स्या-		[धन्व० १-३७ पत्र १४]	१६३
[धन्व० ३-१४ प० ९६]	२०६	कटुकालाबुनी तुम्बी	
ऊ		[धन्व० १-१७० पत्र ३९]	१९५
ऊनोऽम्बेन रसेनेति		कटुफल सोमबलकक्ष	
[व्याडि]	१८३	[धन्व० १-७३ प० २१]	८२
ऊ		कण्ट आतस्वरे	
ऊर्ध्ववृद्धि सुल सिद्धी		वोपदेव धातुपाठ]	१९
[धन्व० १-१४५ पत्र ३४]	९६	कण्टकाग्री च दु स्पर्शा	
ऊषभो धूर्वहो धीरो		[धन्व० १-९५ प० २५]	१०८
[धन्व० १-१२५ प० ३०]	९६	कतकश्लेदनीयक्ष	
ऊषप्रोक्षा स्वयङ्गुप्ता		[धन्व० ३-१७२ प० १२९]	८६
[इन्दु]	१६४	कतृण शकलं भूरि	
ए		[धन्व० १-८० प० २१]	१९८
एते च हिन्तालसहिता		कदली वारणबुसा	
[अमर० का० २ वर्ग ५-१६९]	१०२	[अमर० का० २ वर्ग ४-११३]	८९

श्लोकादि	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
कदली सुकुमारा च [धन्व० ४-७५ प० १४८]	८९	काकमात्री ध्वाक्षमात्री [धन्व० ४-२१ प० १३८]	१९१
कपित्थोऽथ दधित्थश्च [धन्व० २-१०२ प० ९०]	३६	काकादनी काकपीलु [धन्व० ४-२७ प० १३९]	१६०
कमल भवेतमम्भोज [ ]	१७७	काकोदुम्बरिका फल्गु- [धन्व० ५-८८ प० १८७]	२७
करञ्जो नक्तमालम्भ [धन्व० ५-१०७ प० १९१]	८०	काम्पित्यकोऽथ रत्नाञ्जो [धन्व० ३-१३८ प० १२०]	८५
करमर्दकमाविग्न [धन्व० ५-१०२ प० १९०]	३१	कारवेल्ल कटिल्ल स्या- [ ]	१९३
करिरे गृहपत्रं च [धन्व० ५-९९ प० १८०]	४४	कालमेधी कृष्णकला [अमर० का० २ वर्ग ४-९६]	१२१
कर्कशाख्यं करम्भ स्यात् [इन्दु०]	८५	कालागुर्वगुन स्यात् तु [अमर० का० २ वर्ग ६-१२७]	१५
कर्चूरको गन्धमूलो [धन्व० ३-९४ प० ११४]	१४०	काषा. काण्डेक्षुर्गृष्ट [धन्व० ४-१३० प० १६०]	२००
कर्चूरको श्राविकक [अमर० का० २ वर्ग ४-१३५]	१४०	काश्मर्य काश्मरी हीरा [धन्व० १-११७ प० २८]	५४
कर्णिकारो राजशृङ्ग [धन्व० १-२२१ प० ५३]	५६	कासमर्दोऽरिमर्दश्च [धन्व० ४-११८ प० १५७]	१८८
कर्पासी बदर प्रोक्तो [माला] [ ]	८६	काण्डेक्षुस्तु स्वल्पकाण्डो [वाचस्पति]	२०१
कर्पूर शीतलरज [धन्व० ३-३१ पत्र १०१]	२१	किराततिकको हैम [धन्व० १-३३ प० १४]	१२६
कलाय. खण्डिक प्रोक्त- [ ]	२१०	किशुको वीतक्षोकश्च [धन्व० ५-१६१ प० २०३]	५२
कलिकारी तु हलिनी [धन्व० ४-९ प० १३५]	१७२	कुङ्कुमं रुधिरं रक्त- [धन्व० ३-१२ प० ९५]	१२९
कल्याणकश्च विज्ञेय [ ]	१०२	कुचन्दनं पतङ्गं च [धन्व० ३-६ प० ९४]	१७
काकजङ्घा ध्वाक्षजङ्घा [धन्व० ४-२३ प० १३८]	१४६	कुञ्चिका चोपकुञ्ची च [धन्व० २-५९ प० ८१]	१८३
काकजम्बूमेघवर्णा [ ]	७०	कुटज. कोटज कोही [धन्व० २-१३ पत्र. ७१]	१२
काकनासा ध्वाक्षनासा [धन्व० ४-९५ प० १३९]	१४७	कुठेरक्तु वैकुष्ठ [धन्व० ४-५४ प० १४५]	१२३

श्लोकादि	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
कुठेरकस्तुतीसोऽन्यो		क्षीरिकोष्ठा च राजन्या	
[धन्व० ४-५६ प० १४५]	१२३	[धन्व० ५-९१ प० १८७]	२८
कुन्दः सुमकरन्दश्च		क्षुद्राम् उक्तकोशश्च	
[धन्व० ५-१५० प० २०१]	१३२	धन्व० ५-९ पत्र १७०]	६९
कुम्भोच्छलकं क्रीडे		क्षुद्राम्लिका तु चात्रेरी	
[अमर० का० २ वर्ग ४-३४]	४३	[धन्व० ५-३६ प० १७५]	१९०
कुलपथश्चक्रिकश्चक		क्षुद्राया क्षुद्रवार्त्ताक्या	
[ ]	२१३	[शाश्वत० श्लो० ४२०]	१०९
कुलिशतर्ह साहुण्ड, [मेखला]		ख	
[ ]	३१	खर्जुरी तु खरस्कन्धा	
कुर्वाशपाऽन्या कपिला		[धन्व० ५-५३ पत्र-१७८]	९८
[धन्व० ५-१२१ प० १९४]	४०	खदिर श्वेतसारोऽन्य	
कुष्ठ रोगो गदो व्याधि-		[धन्व० १-२७ प० १२]	३८
[धन्व० ३-४९ प० १०५]	१२७	खदिरो रक्तसारश्च	
कृष्णवृन्ता कुबेराक्षी		[धन्व० १ २५ प० ११]	३७
[अमर० का० २ वर्ग ४-५५]	१३	खपुरो लसके भद्र-	
केतकस्तु द्वयो		[गौड]	१००
[वाचस्पति]	१०१	खर्जूर केतकी ताली	
कैडयं पिबुमन्दश्च		[अमर० का० २ वर्ग ५-१७०]	१०२
[धन्व० १-३४ प० १४]	१२६	ग	
कोविदारं च कुहाल,		गण्डर्वा तु गण्डाली	
[ ]	८	[धन्व० ४-१४५ प० १६३]	२०४
कोशातकी कृतच्छिद्रा		गण्डरी नाम समष्टिला	
[धन्व० १-१९२ पत्र ४६]	१७४		१९०
कमुक पट्टिकाख्य स्यात्		गर्दभाण्डे कन्दराल-	
अमर० का २ वर्ग ४-४१]	६४	[अमर० का० २ वर्ग ४-४३]	२५
कमुक पट्टिका रोप्रे		गवेयुका कर्पणी स्याद्	
[धन्व० ३-१७७ पत्र. १२९]	६५	[ ]	२१७
क्रियावाचित्वमाख्यतु		गात्रेरुकी नागबला	
[ ]	४	[धन्व० १-२८४ पत्र. ६५]	९२
क्रोण्डविन्ना सिंहपुच्छी		गुग्गुल कालनिर्यासो	
[अमर० का० २ वर्ग ४-९३]	१११	[धन्व० ३-१२७ प० १२०]	४३
क्षिरिणी काञ्चनी क्षीरी		गुहृच्यमृतवल्ली च	
[धन्व० १-२४० पत्र ५६]	१७५	[धन्व० १ १ पत्र ७]	१७३
क्षीरवृक्षे हेमदुग्ध		गुडौ गोष्ठेभ्य विकृती	
[धन्व० ५-८६ प० १८६]	२०	[शाश्वत० श्लो० ४६७]	३१

श्लोकादि	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
गृञ्जनं यवनेष्टव		चर्विका कोलवल्ली च	
[शुभ्रत]	१८४	[धन्व० २-७६ प० ८५]	१६६
गोकण्टो गोक्षुरः कण्टी		चम्पा कोलाऽथ चर्विका	
[धन्व० १-१०३ पत्र २६]	११२	[चन्द्रनन्दन]	१६७
गोक्षुरः स्याद् गोक्षुरको		चाञ्चरी चुक्रिका दन्त-	
[धन्व० १-१०२ पत्र २६]	११२	[अमर० का० २ वर्ग ४-१४०]	१९०
गोऽज्झा गोजिका गोभो		चाणक्यमूलकं चान्यं	
	१४७	[धन्व ४-३५ प० १४१]	१९२
गोघूम सुमन क्षुद्रो		चित्रको दहनो व्याल	
	२१३	[धन्व० २-८० प० ८६]	१३६
ग्रन्थिक पिप्लीमूलं		चित्रोपचित्रा न्यग्रोधी	
[ ]	९३	[अमर० का० २ वर्ग ४-८७]	१७६
ग्रीष्माऽतिक्षुरभिः कान्ता		चिरिबिल्वो नक्षमाल	
[धन्व० ५-१४० पत्र १९८]	१३३	[अमर० का० २ वर्ग ४-४७]	८०
घ		चीनकः काककृग् स्यात्	
घटि क्यपि घृतौ			२१५
[कविकल्पद्रुमधातुपाठ]	४	चूडामणि शीतपाकी	
घुणप्रियाऽतिसारघ्नी		[धन्व० ४-२९ प० १४०]	१६०
	१७३	ज	
घ्न		जङ्घाया स्त्री पुमान् खङ्ग-	
चक्रमर्दस्त्वेडगजो		[ ]	६९
[धन्व० ४-५ पत्र १३४]	११९	जन्तुवारा जन्तुकृणा	
चक्रमर्द स्मृतश्वकी		[धन्व० ४-८८ प० १५१]	१५५
	११९	जम्बीरः खरपत्रध	
चणको हरिमन्थः स्याद्		[धन्व० ४-५२ प० १४४]	१३४
	२११	जम्बूः मुरभिपत्रा च	
चण्डा धनहरी यौरी		[ ]	६९
[ ]	१७५	जम्बीरो जम्बलो जम्बो	
चन्दनं घनसारं च		[धन्व० ५-१४ प० १७१]	३२
[धन्व० ३ १ प० ९३]	१६	चलपिप्पल्यभिहिता	
चन्द्रलेखेन्दुलेखा च		[धन्व० ४-६४ प० १४७]	१५७
[धन्व० १-१६६ प० ३८]	१२१	जातीकलं जातिसस्यं	
चन्द्रा स्वादु विषाणी च		[धन्व० ३-३५ प० १०२]	१३०
[धन्व० १-८६ प० २२]	१०८	जाती मनोहा सुमना	
चम्पक सुकुमारध		[धन्व० ५-१३७ प० १९८]	१३०
[धन्व० ५-१४२ प० १९९]	९	जीमूतको देवताको	
		[धन्व० १-१७३ प० ४०]	१७३

श्लोकादि	पृष्ठम्
जीवकः श्यङ्कः सर्जो	
[धन्व० १-१२३ प० ३०]	१९६
जीवन्ती जीवनीया च	
[धन्व० १-१४० प० ३३]	१८९
क्षेया जाग्रलिका सैव	
[इन्दु]	१६४
ज्योतिष्मती तु कटभी	
[धन्व० १-२६७ प० ६१]	११६
त	
तगरं कुटिलं वक्रं	
[धन्व० ३-५३ प० १०६]	९०
तण्डुलीयक उद्दिष्ट-	
[धन्व० ४-११६ प० १५७]	१९०
तत्र क्षोणे कुरबक-	
[अमर० का० २ वर्ग ४-७४]	१३६
तमालपत्र पत्र स्यात्	
[धन्व० २-५२ प० ८०]	२०
तरणी रामतरणी	
[धन्व० ५-१४५ प० १९९]	१३४
तर्काया वैजयन्ती च	
[चन्द्रनन्दन]	४९
तल्लक्षण क्लीतर्जं च	
[धन्व० १-१४४ प० ३४]	१०६
तस्याः फले विनिर्दिष्टं	
[धन्व० २-७८ प० ८५]	१६७
तामलक्युत्तमा ताली	
[धन्व० ३-८४ प० ११२]	११८
ताल-चाष्टविधो ह्येयो	
[ ]	९९
तालीसक तु तालीष	
[धन्व० ०-५३ प० ८०]	१५३
तालीसपत्र तालीसं	
[ ]	१५३
तालो ध्वजदुम प्रांशु-	
[धन्व० ५-६८ प० १६२]	९९

श्लोकादि	पृष्ठम्
तिनिशखिन्नकृद् नेमि-	
[ ]	५२
तिन्दुको नीलसारध्व	
[धन्व० ५-४० प० १७६]	६३
तिन्दुकोऽन्यो द्वितीयस्तु	
[धन्व० ५-४१ प० १७६]	६३
तिलक परुष श्रीमान्	
[धन्व० ५-१५८ प० २०२]	७
तिलक पूर्णकः श्रीमान्	
[धन्व० ५-१५८ प० २०२]	७
तिलपर्णी तु पत्राङ्ग	
[अमर० का० २ वर्ग ६-१३०]	१७
तिलपूतस्तिलफल-	
[ ]	२१७
तुङ्ग पुष्पकसंज्ञं स्यात्	
[इन्दु]	१८
तुम्बुरु सारस सौरो	
[धन्व० २-४२ प० ७८]	८९
तुरगी त्वग्घगन्धाया	
[विश्वलोचने गान्तवर्गे ४०]	१०६
तुलं नृद च यूप च	
[धन्व० ५-६४ प० १८१]	९०
तृणशूल्यं तु मल्लिका	
[अमर० का० २ वर्ग ४-६९]	१३३
तृतीयो मधुशिशु स्यात्	
[ ]	५१
तेजस्विनी तेजवती	
[धन्व० १-२६६ प० ६१]	१५१
तैलपर्णिक-गौक्षीर्षौ	
[अमर० का० २ वर्ग ६-१३१]	१५
त्रावमाणा कृतप्राणा	
[धन्व० १-२५४ प० ५९]	१२५
त्रिष्वष्टे नवे शुद्धे	
[मङ्ग]	५४

श्लोकादि	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
दन्ती शीघ्रा मिकुम्भा स्या-		धर्मणः सर्वमेवेदं वि	
[धन्व० १-२२३ प०५३]	११२	[विश्वलोचने वान्तवर्गे ५८]	५९
दमनकं पाण्डुरा		धषो नन्दितरुगीरः	
[धन्व० १-६४ प०१०९]	१३८	[धन्व० ६-४ प०२०४]	५३
दमनो दान्तो दमो		धातकी ताम्रपुष्पी च	
[ ]	१३८	[धन्व० ३-९० प०११३]	८३
दर्भाणां स्थाने शरैः		धामार्गवः कोशफलो	
[ ]	२०२	[धन्व० १-१८९ प०४५]	१७४
दाहिमो दाहिम सार		धूलीकदम्बोऽन्य	
[धन्व० २-६१ प०८१]	८२	[धन्व० ५-१०५ प०१९०]	१०
देवकाष्टं भद्रकाष्ट		ध्यात्वाऽहंत कृतैकार्य-	
[धन्व० १-७७ प०२१]	६१	[हैमानेकार्यकोश श्लो० १]	४
देवदारु स्मृत दारु		न	
[धन्व० १-७६ प०२१]	६१	नकुलेष्टा भुजङ्गाक्षी	
दैत्योऽसुरे मुराया च		[अमर० का० २ वर्गे ४-११५]	१२२
[वि० ४]	१५४	नदीकूलप्रियसबन्ध	
द्रवन्ती क्षाम्बरी चित्रा		[चन्द्र]	७३
[धन्व० १-२२० प०५४]	१७६	नदीसर्जो वीरतरु-	
द्वितीया गन्धमासी च		[अमर० का० २ वर्गे ४-४५]	५८
[धन्व० ३-४७ प०१०५]	१५४	नलदं सेव्यममृणालं	
द्वितीया पाटला श्वेता		[अमर० का० २ वर्गे ४-१६४]	२०७
[धन्व० १-१२२ प०२९]	१४	नलं सरोज नलिन-	
द्वितीयो रक्तपुष्पस्तु		[ ]	१७८
[धन्व० ४-२ प०१३४]	१९	नलिका विट्कुमलता	
द्वौ च कुलाय-कुलत्थौ		[धन्व० ३-४३ प०१०४]	२३
[ ]	२०८	नलो नरो नटक्षैव	
श्लोकादि	पृष्ठम्	[धन्व० ४-१४१ प०१६२]	२०१
ध		नाकुलीसुरसा नाग-	
धनुरकः स्मृतो धूर्तौ		[अमर० का० २ वर्गे ४-११४]	१२२
[धन्व० ४-७ प०१३५]	१३९	नागपुष्पो मतो नाग	
धन्वनो गोत्रविटपी		[धन्व० २-४८ पत्र. ७९]	९
[ ]	५९	नागः पन्मथ-मातङ्ग-	
धन्ववातो दुरालम्भा		[मिदिनी-मान्तवर्गे ८]	९
[धन्व० १-२० प०११]	१२५	नाडी द्विगुणवासा च	
		[धन्व० २-४० प० ७७]	१४६

श्लोकादि	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
नादेयो मेघपुण्डोऽन्य-		पथिका तुलसी पत्री	
[धन्व० ५-११७ प० १९३]	७३	[ ]	१५३
नामशास्त्रे निघण्टुर्ना		पथकं मलयक्षारु	
[वैजयन्ती]	४	[ ]	९७
नारञ्जस्तवकुसुमगन्धः स्या-		पथकेसरमापीतं	
[धन्व० ५ २० प० १७२]	३७	[धन्व० ४-१६५ प० १६७]	१८०
नालिकेरो रसफल		पथबीजं तु गालोदधं	
[धन्व० ५-७४ प० १८३]	१००	[धन्व० ४-१५९ प० १६६]	१८१
निम्बोऽथ सर्वतोभद्र		पथमूलं तु शालक	
[ ]	४४	[धन्व० ४-१६३ प० १६७]	१८०
निम्बो निम्बमनो नेता		पथिनी स्यात् पुटकिनी	
[धन्व० १-२९ प० १३]	७६	[धन्व० ४-१५७ प० १६६]	१७६
निर्दिष्टा वै कण्टकिनी		परिपेलं प्लव वन्य	
[धन्व० १-५८ प० १८]	९२	[धन्व० ३ ५५ प० १०७]	२०५
निःश्रेणिरधिरोगिष्यां		परुषक पर श्रोतो	
[विश्वलोचने ञान्तवर्गे ६१]	९८	[धन्व० ५-६२ प० १८०]	९८
नीलपुष्पी मह्नाभ्वेता		पर्वटं स्यात् पर्वटको	
[धन्व० ४-८५ प० १५१]	१६८	[धन्व० १-४५ प० १६]	१४२
नीलिनी नीलिका काली		पलाण्डुर्यवनेष्टथ	
[धन्व० १-२३२ प० ५५]	१३८	[धन्व० ४-७१ प० १४८]	१८४
नीली काली क्लीतकिना		पलाश किशुक [पर्ण.]	
[अमर० का० २ वर्ग ४-९४]	१३८	[चन्द्र]	५२
नीली दुर्वा स्मृता शस्या		पाटलोका तु कुम्भीका	
[धन्व० ४-१०३ प० १६३]	२०३	[धन्व० १-१२० प० २९]	१४
नीवारखन्त्रिका बोडी		पाटाऽम्बुछाऽम्बुछकी च	
[ ]	२१४	[धन्व० १-७० प० २०]	१६१
नृदस्तु यूपः क्रमुको		पारावताहि कटभी	
[अमर० का० २ वर्ग ४-४१]	९०	[अमर० का० २ वर्ग ४-१५०]	११६
नेपाल. कथितश्वान्यो		पारिभद्रे निम्बतव-	
[धन्व० १-३५ प० १४]	१२६	[अमर० का० २ वर्ग ४-२६]	४४
प		पालक्या वास्तुकाकारा	
पङ्केह तामरसं		[ ]	१८९
[ ]	१७७		
पटोल. कुलकः श्रोत.		पाषाणमेदकोऽश्मघ्न	
[धन्व० १-४९ प० १७]	१९४	[धन्व० १-१५७ प० ३६]	१४७

श्लोकादि	पृष्ठम्
विच्छिन्नः क्षपित शैलः [ ]	६७
विप्लवः केशवावास- [धन्व० ५-७८ प० १८४]	२४
विप्लवी तण्डुलफला [इन्दु०]	१६६
विप्लवी मागधी कृष्णा [धन्व० २-७३ प० ८४]	१६६
वियालोऽथ खरस्कन्ध- [धन्व० ५-७२ प० १८३]	२८
वीततण्डुलिका कस्यु [ ]	२१५
वीत कुरष्टको हेयो [धन्व० १-२७९ प० ६३]	१३५
वीतो रक्षोऽथ नीलान्व [धन्व० १-२७८ प० ६३]	१३५
वीलुपर्णी कर्मकरी [इन्दु०]	१७१
वीलु क्षीतफलः संसी [धन्व० ५-५१ प० १७८]	७७
पुण्ड्रसौ पुण्ड्रक सेव्यः [वाचस्पति]	२०१
पुनर्नवाऽपरा क्रूर [धन्व० १-२७६ प० ६३]	११६
पुनर्नवा दुःखोपनी [अमर० का० २ वर्ग ४-१४९]	११५
पुनर्नवा विशाखश्च [धन्व० १-२७४ प० ६२]	११५
पुषागे पुरुषस्तुङ्ग- [अमर० का० २ वर्ग ४-२५]	१८
पुष्पाण्डकः क्षीतभीरु- [ ]	२०९
पुण्डोऽभी [वाचस्पति]	१२
पूतिकरश्च सुमनाः [ ]	८०

श्लोकादि	पृष्ठम्
पृष्णिपर्णी पृथक्पर्णी [अमर० का० २ वर्ग ४-९२]	१११
पृष्णिपर्णी पृथक्पर्णी [धन्व० १-९० प० २३]	१११
पृष्णिरल्पतनी [अमर० का० २ वर्ग ६-४८]	११०
प्रकीर्यः पूतिकरश्च [अमर० का० २ वर्ग ४-४८]	८०
प्रत्यक्पर्णी कौशपर्णी [अमर० का० २ वर्ग ४-८९]	११४
प्रत्यक्पर्णी घृतध्रेणी [अमर० का० २ वर्ग ४-८८]	१७६
प्रत्येकं यो भवेद् दोषो [ ]	३
प्रपौण्डरीकं चक्षुष्यं [धन्व० ३-९२ प० ११४]	१५५
प्रसारणी सुप्रसरा [धन्व० १-२८९ प० ६६]	१८५
प्रायो जनाः सन्ति वनेचराश्च [धन्व० १-८ प० १]	२४
प्रियङ्गु प्रियवाही च [धन्व० ३-१६ प० ९७]	१०५
प्रोक्ताऽन्या शङ्खधवला [धन्व० ५-१४९ प० २००]	१३१
प्लक्षः कपीतनः शुश्री [धन्व० ५-८१ प० १८५]	२५
फ	
फलपूरो भीमपूर [धन्व० ५-२२ प० १७३]	३३
फलं त्वेतस्य पक्वैटम् [वाचस्पति]	२६
फलानि तस्येन्द्रववा [धन्व० २-१५ पत्र ७१]	१२
फलानि तस्येन्द्रववा [ ]	१२

ल्लोकादि	पृष्ठम्	ल्लोकादि	पृष्ठम्
बकुल. दीधुगन्धश्च		[धन्व० १-९३ प० २४]	१०९
[धन्व० ५-१५४ प० २०२]	६	बृहत्सर्जैरिका श्रेणी	
बदर कोलीकर्पास्यो		[भदनपाल]	९९
[विश्वलोचने रान्तवर्ग १८८	८६	ब्रह्मपूर्णति विख्याता	
बदरी गोपघण्टा च		[ ]	१११
[चन्द्र]	४१	ब्राह्मी सरस्वती सोमा	
बदरी स्निग्धपत्रा च		[ ]	१८६
[इन्दु]	४१		
बला भद्रादनी वाटो		म	
[धन्व० १-२८० प० ६४]	१४३	भद्रैला बृहदेला च	
बग भद्रौदनी हृया		[धन्व० २-४६ प० ७८]	२१
[चन्द्रमन्दन]	१४३	भरलातकः स्मृतोऽरुको	
बलिकाऽतिबला ज्ञेया		[धन्व० ३-१४३ प० १२३]	७५
[धन्व० १-२८६ प० ६५]	१४४	भस्मक भस्मलाने स्याद्	
बाकुची सोमराजी च		[विश्वलोचने कामतवर्गे १२९]	९५
[धन्व० १-१९५ प० ३८]	१०१	भार्गी गर्दभशाकश्च	
बिभीतक कर्पफलो		[धन्व० १-६८ प० २०]	१५५
धन्व० १-२१२ प० ५०]	४७	भूपर्दा शीतभीरुश्च	
बिम्बी रक्तफला तुण्डी		[भमर० का० २ वर्ग ४-७०]	१३३
[धन्व० १-२०२ प० ४८	१९७	भूर्जे चर्मिष्टदुस्वची	
बिन्व. शलाद् घाण्डिल्यो		[भमर० का० २ वर्ग ४-४६]	६६
[धन्व० १-१०६ प० २६]	४६	भूर्जे भुजो बहुपुटो	
बिस मृणाल बिसिनी		[ ]	६६
[धन्व० ४-१६१ प० १६७]	१८०	भृस्तृणो रौहिषो भूरि	
बीजकस्तवसन काम्यः		[धन्व० ४-४७ प० १४३]	१९९
[ ]	५७	भृत्रराजो भृत्रराजो	
बीजकोशे सरोग्रस्य		[धन्व० ४-११ प० १३६]	१८८
[शाश्वत० श्लो० १८०]	१७९		
बीजपूर्णोऽपर प्रोक्तो		म	
[धन्व० ५-३१ प० १७४]	३३	मकुष्ठको मयुष्ठ स्या—	
बुक बिल्वं सधुत्तरं		[ ]	२१२
[ ]	१५७	मन्त्रिष्ठा कालमेघी च	
बुको बहुक हत्युक्त		[धन्व० १-१७ प० १०]	१६४
[धन्व० ४ १९ प० १३८]	१५८	मदन शल्यको राठः	
बृहती सिङ्गनाकान्ता		[धन्व० १-१६८ प० ३९]	७१
		मधुपर्णी दाहहरा	
		[ ]	१७३
		मधुघण्टा च गण्टी च	
		[धन्व० १-१४२ प० ३३]	१०६

श्लोकादि	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
मधुरा शतपुष्पाया		मुद्रो वलाटो मन्त्रत्या	
[महेश्वर] ३३		[ ] २१२	
मधूकोऽन्यो मधूलस्तु		मुरा गन्धवती दैत्या	
[धन्व० ५-४८ प० १७७] ६३		[धन्व० ३-६७ प० १०९] १५४	
मधूको मधुहस्तश्च		मुसली खलिनी ताल-	
[धन्व० ५-४५ प० १७७] ६२		[ ] १४५	
मन्दारश्चार्कपर्णोऽत्र		मुस्तमस्तुधरो मेघो	
[अमर० का० २ वर्ग ४-८१] ३०		[धन्व० १-४० प० १५] २०५	
मरिचं मलिनं श्यामं		मुष्कको मोक्षको घण्टा	
[धन्व० वर्ग २-८८ प० ८७] १६५		[धन्व० ५-१३२ प० १९६] ९१	
मल्लिका शीतभीरुश्च		मूर्धा मधुरसा देवी	
[धन्व० ५-१३४ प० १९७] १३३		[धन्व० १-१३ प० ९] १७१	
मल्लिका मसूरी स्वा-		मूलकं हरिपर्णं च	
[ ] २१०		[धन्व० ४-३३ प० १४०] १९२	
महानिम्ब स्मृतोद्रेक		मूलं च पिप्पलीमूलं	
[धन्व० १-३१ प० १३] ७७		[धन्व० २-७५ प० ८४] १६६	
महाबला वर्षपुष्पा		मूलं पुष्करमूलं च	
[धन्व० १-२८० प० ६५] १४४		[धन्व० १-६६ प० १९] १९६	
महाभावभ्ययाऽन्या तु		मृदुदर्भं कुशो बाह्वि-	
[धन्व० १-२६० प० ३७] १२०		[धन्व० ४-१३३ प० १६१] १९९	
माषपर्णी तु काम्बोजी		मेदा ज्ञेया मणिच्छिद्रा	
[धन्व० १-१३६ प० ३३] ११७		[धन्व० १-१२७ प० ३०] १५९	
मासरोहिण्यतिरुहा		मेघशृङ्गी मेघवल्ली	
[धन्व० ४-९४ प० १५२] १५६		[मदनपाल] १०७	
मासी कृष्णजटा हिंसा		य	
[धन्व० ३-४५ प० १०४] १५३		यवतिका शङ्खिनी च	
मासी जटा भूतकेशी		[धन्व० १-२५६ प० ५९] १५१	
[ ] १५४		यवानी दीपको दीप्यो	
मिक्षेया तालकर्णी च		[धन्व० २-९१ प० ८८] १४१	
[धन्व० २-४ प० ६९] १५२		यवे च तीक्ष्णशूलो	
मुद्रपर्णी क्षुद्रसहा शिम्बी		[ ] २१०	
[धन्व० १-१३८ प० ३२] ११७		यूषशालिनी	
मुद्रपर्णी क्षुद्रसहा शूर्प-		[धन्व० ५-२४९ प० २००] १३१	
[ ] ११७		युषिका बालपुष्पी च	
मुद्रपर्णी तु काफमुद्रा		धन्व० ५-१४८ प० २००१ ०००	
[अमर० का० २ वर्ग ४-११३] ११७			

श्लोकादि	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
रक्षचन्दनमप्यन्व-		रोघो लोघ्नः क्षावरक-	
[धन्व० ३-४ प० १४]	१६	[धन्व० ३-१७१ प० १२९]	६४
रक्षपादी क्षमीपत्रा		रोहितको रोचनक	
[धन्व० ४-१०९ प० १५५]	१५६	[ ]	८१
रक्षपाद्यपरा प्रोक्ता		ल	
[धन्व० ४-१११ प० १५६]	१५७	लकुन्व क्षुद्रपत्रसो	
रक्षशालिदीर्घशूक		[ ]	६७
[ ]	२०९	लक्ष्मीफलो गन्धगर्म	
रक्षशालिलोहित स्याद्		[धन्व० १-१०७ प० २७]	४६
[ ]	२०९	लवङ्गं देवकुसुम	
रक्षाब्जे रक्षकुमुदे		[धन्व० ३-४१ प० १०४]	२२
[शा० वत० श्लो० ५४०]	१७८	लशुनो दीर्घपत्रश्च	
रक्षोऽपरो हस्तिकर्णः		[क्षुद्रुत]	१८४
धन्व० १-२९६ प० ६७]	८५	लामञ्जकं लघु लय-	
रञ्जनी श्रीफली तुग्धा		[अमर० का० २ वर्गं ४-१६५]	२०७
[अमर० का० २ वर्गं ४-९५]	१३८	लामञ्जकं सुनालं स्या-	
रबाञ्जपुष्पविटुल-		[धन्व० ३-८६ प० ११३]	२०७
[अमर० का० २ वर्गं ४-३०]	७२	लोल सूक्ष्मफलं तप्तु	
रसदीर्घविपाकेभ्यो		[इन्दु०]	४१
[ ]	२४	ख	
रसावनी कृत्तरुहा		खचोप्रगन्धा गोलोमी	
[धन्व० १-४ प० ८]	१७३	[धन्व० २-६ प० ७०]	१६९
राक्षस्यक इत्यन्यो		खटो रक्षफलं क्षुद्रा	
[धन्व० ४-४३ प० १४३]	२१८	[धन्व० ५-७६ प० १८४]	२६
राजाम्रातक आम्लातो		वनसुद्रस्तुवरक	
[धन्व० ५-११ प० १७०]	६९	[ ]	२१२
राजाको वसुकोऽन्योऽको		वन्दनी पुष्पशोमना	
[धन्व० ४-१६ प० १३७]	३०	[इन्दु]	१०५
रास्ना मुकरसा रस्या		वन्दाका स्याद् वृक्षरुहा	
[धन्व० १-२७० प० ६२]	१२१	[धन्व० ४-९७ प० १५३]	८७
रोधः क्षावरक. श्वेत-		वयस्या कुण्डली सौम्या	
[ ]	६५	[धन्व० १-३ प० ८]	१७३
रोधस्तिरीट. कानीन-		वय.स्थाऽऽमलक तिष्ठ	
[ ]	६५	[धन्व० १-२१५ प० ५१]	४८
		वरुण श्वेतपुष्पश्च	
		[धन्व० ५-११९ प० ११३]	७४

श्लोकादि	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
ब्रह्मसंघातम् [अमरटीका]	१४	बृहन्मले तन्निर्गच्छं च [धन्व० २-१५ प० ८९]	३४
बंशो वैशुदैवफल. [धन्व० ४-१३७ प० १६१]	९१	बृहदारक आवेगी (धन्व० ४-१०७ प० १५५)	१८७
वातपित्तार्हं ग्राहि [धन्व० १-२८७ प० ६५]	१४४	वेतसो विदुले नमो [धन्व०]	७३
वार्षिकी त्रिपुटा त्र्यम्बा [धन्व० ५-१३६ प० १९७]	१३४	वैद्यमातृसिद्धी तु [अमर० का० २ वर्ग ४-१०३]	८८
वासकं वारि तोयं च [धन्व० १-४७ प० १६]	१२७	व्याधि कुण्डं पारिमर्शं [अमर० का० २ वर्ग ४-१२६]	१२७
वालं ह्रीवैर-बहिष्ठो- [अमर० का० २ वर्ग ४-१२२]	१२७	वीहिर्वैशो मसूरो [ ]	२०८
वासन्ती ग्रहसन्ती च [धन्व० ५-१३९ प० १९८]	१३७	श्लोकादि	पृष्ठम्
वासिका सिहकर्म च [धन्व० १-२३ प० ११]	८८	श	
वासो यवासोऽनन्ता [धन्व० १-२२ प० १०]	१२५	शङ्खपुष्पी कम्पुपुष्पी [धन्व० ४-११३ प० १५६]	१४०
वास्तुक क्षारपत्र स्या- [ ]	१८८	शटी शटी पलाशः स्यात् [धन्व०-१-६१ प० १८]	१२८
श्लोकादि	पृष्ठम्	शणपुष्पी बृहस्पुष्पी [धन्व० १-२०० प० ४७]	१४८
विकटत. पृथुफलो [धन्व० ५-४३ प० १७७]	४५	शण. श्रोत्रो मातुलायी [ ]	२१६
विकता कालमेयी च [धन्व०]	१६४	शमे तु किङ्कणी जाली [ ]	१४९
विज्ञेया पर्कटी प्लक्षः [शाभ्यतः श्लो० ५२६]	२६	शतकुन्त श्वेतपुष्पः [धन्व० ४-१ पत्र. १३४]	१९
विडम्बा वन्दुहन्त्री च [धन्व० २-११ प० ७१]	९५	शतपुष्पा मिसिर्चोषा धन्व० २-१ प० ६९]	१८९
विदारिका मता शुक्ला [धन्व० १ १४७ प० ३४]	११०	शतपुष्पा शतच्छत्रा [अमर० का० २ वर्ग ४-१५२]	१८२
विदारिगन्धाञ्जुमती धन्व० १-८८ प० २३]	१४९	शतावरी शतपरी [धन्व० १-२९१ प० ६६]	१६२
विज्यकसेना गन्धफली [अमर० का० २ वर्ग ४ ५६]	१०५	शमी सक्तफला पुष्पा [धन्व० ५-१५ प० १८८]	४२
		शरो बाण इक्षुकाण्ड [धन्व० ४-१३५ प० १६१]	२०२

श्लोकादि	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
धारिवाऽन्या कृष्णमूला		शैलु श्लेष्मातकः शीले	
[धन्व० १-१६२ प० ३८]	१७०	[ ]	६७
धारिवा फणिजिह्वा च		श्यामा तु महिलाह्वया	
[ ]	१७०	[अमर० का० २ वर्ग ४ प५]	१०५
धारिवा शारदी गोपी		धावणी धाविता पूर्व	
[धन्व० १-१६१ प० ३८]	१७०	[ ]	१२०
शालपर्णी स्थिरा सौम्या		श्लोकादि	पृष्ठम्
[धन्व० १-८७ प० २३]	१४९	धावणी श्यान्सुण्डनिका	
शात्मली रक्तपुष्पा च		[धन्व० १-१५९ प० ३७]	१२०
[धन्व० ५-१२७ प० १९५]	३९	श्रीपर्णमग्निमन्य स्यात्	
शात्मली वेष्टकः पिच्छा		[अमर० का० २ वर्ग ४-६६]	४८
[धन्व० ५-१२६ प० १९५]	३९	श्लेष्मातक कबुदाह	
शिप्रु स्यात् श्वेतमरिचं		[धन्व० ५-९४ प० १८८]	६७
[ ]	५१	श्वेतदूर्वा तु गोलोमी	
शिमुर्हुरितशाकोऽन्यो		[धन्व० ४ १४४ प० १६३]	२०४
[ ]	५१	श्वेतपुष्पा मृगाक्षी च	
शितिशार शितिवर		[धन्व० १-२५२ प० ५९]	१६९
[धन्व० १-१५५ प० ३६]	१९१	ख	
शिरीषो मृदुपुष्पश्च		षष्टिक कङ्कुक पीत-	
[धन्व० ५-११२ प० १९२]	१३	[ ]	२०९
शिशपा तु महाश्यामा		स	
[धन्व० ५-१२१ प० १९४]	४०	स एवोक्त शैलरिको	
शुक्रमाता च कास्पनी		[धन्व० १-२६१ प० ६०]	११४
[धन्व० १-६९ प० २०]	१५०	सप्तपर्ण शुक्तिपर्ण-	
शुक्राऽबाजी कणा ख्याता		[धन्व० ३-८० प० ११२]	५५
[ ]	१८३	सप्तपर्णो बृहत्त्वक् च	
शुक्ली वटाऽऽस्मातकयो-		[ ]	५५
[महेश्वर]	२९	सप्तपर्णो विशालत्वक्	
शुष्की महौषध विश्वा		[अमर० का० २ वर्ग ४-२३]	५४
[धन्व० २-८२ प० ८६]	११५	स प्रोक्तः पृथुशिम्बिश्च	
शून्येश्वरस्तु कान्तारः		[धन्व० १-११५ प० २८]	५०
[वाचस्पति]	२०१	सरलः पृथिकाष्ठ च	
शृङ्गी कर्कटशृङ्गी च		[धन्व० ३-७८ प० १११]	६०
[धन्व० १-८५ प० २३]	१०८	सर्जकश्चाश्वकर्मश्च	
शेकालिकाऽन्या निर्गुण्डी		[धन्व० ५-१२३ प० १९४]	५८
[धन्व० ४-८३ प० १५०]	१०४		

श्लोकादि	पृष्ठम्
सर्वाण्येनानि तुल्यानि	
[धन्व० ३-१० प० ९५]	१७
सर्वाणुकारिणी तन्वी	
[धन्व० १-११ प० २३]	१४९
सर्वपः कटुक स्नेहो	
[ ]	२१७
सालकी पलकी हादा	
[धन्व० ३-१३५ प० १२२]	८४
सहस्रवीर्वाडमीदृश	
[धन्व० १-२९३ प० ६७]	१६२
सहस्रवेधी चुकोऽन्ल-	
[अमर० का० २ वर्ग ४-१४१]	३५
सहा कुमारी तरणि-	
[अमर० का० २ वर्ग ४-७३]	१३६
स हि धर्मोत्पादकस्तिर-	
[कन्दलीकार]	३
संज्ञया बीजको ज्ञेयो	
[ ]	५६
सातला सप्तला सारी	
[धन्व० १-२३८ प० ५६]	१८५
साले तु सर्जकाक्षाध-	
[अमर० का० २ वर्ग ४-४४]	५८
सितनीलोऽथ नेपालो	
[वाचस्पति]	२०१
सिन्दुवार, भ्वेतपुष्प	
[धन्व० ४-८१ प० १५०]	१०३
सिलहक कपिजो धूम	
[ ]	६०
सुगन्धिनीलनिर्यासः	
[ ]	५७
सुरसा तुलसी प्राभ्या	
[धन्व० ४-५० प० १४४]	१२४
सुवर्चलाऽऽसित्यकान्ता	
[धन्व० ४-९८ प० १५३]	१८७
सुस्मैला प्राविडी तुच्छा	
[धन्व० २-४४ प० ७८]	२०

श्लोकादि	पृष्ठम्
सैरेयकस्तु शिष्टी स्वात्	
[अमर० का० २ वर्ग ४-७५]	१३६
सैरेयकः सहचर-	
[धन्व० १-२७८ प० ६३]	१३५
सैवोक्ता सोमवल्ली च	
[धन्व० १-२ प० ८]	१७३
स्त्रीण्येकं वहिचूडे	
[धन्व० ३-६९ प० ११०]	९३
स्निग्धच्छदा मधुमेणी	
[इन्दु०]	१७१
स्तुक् सुधा च महाहृक्षो	
[धन्व० १-२३५ प० ५५]	३१
स्पृक्का माला पङ्कमुष्टि-	
[इन्द्र०]	९४
स्पृक्का स्पृग् प्राङ्गणी देवी	
[धन्व० ३-६२ प० १०८]	९४
स्मृता कर्कटश्चक्र्या च	
[महेश्वर]	१०८
स्वात् पूषफलमुद्वेग	
[धन्व० ३-३९ प० १०३]	१०१
स्याद् वीरणं वीरतर	
[अमर० का० २ वर्ग ४-१६४]	२०६
स्थोनाकः शुक्रनासक	
[धन्व० १-११४ प० २८]	५०
सग्न मारुता कोटिवर्षा	
[इन्द्र]	९४
स्वर्णक्षीरी स्वर्णदुग्धा	
[धन्व० १-२४२ प० ५७]	१७५
स्वर्णयूथिका	
[धन्व० ५-१४८ प० २००]	१३१
ह	
हृषिका प्राङ्गणी पद्मा	
[अमर० का० २ वर्ग ४-८९]	१५०
हठोऽम्बुपर्ण्या प्रसमे	
[हिमालेकार्थं श्लो० १२४]	१८१
हयुषा वयुषा विला	

श्लोकादि	पृष्ठम्	श्लोकादि	पृष्ठम्
धन्व० २-९ प०७०]	१४७	हलदी हलना श्लेष्ठा	
हरस्य भवने जाता		[धन्व० १-५५ प०१७]	११९
धन्व० १-२११ प०४९]	४६	हायनो दीर्घनालख	
हरिद्रा पीतिका पिक्वा		[	२०९
[धन्व० १-५४ प०१७]	११८	हिल्गुनिर्यासशब्दोऽय	
हरिद्रा पीतिका पिण्डा		[शाश्वत० श्लो० ३७३]	७६
धन्व० १-५४ प०१७]	९२	हिल्गुपत्री तु कारवी	
हरीतक्यभया पथ्या		[धन्व० २-३८ प०७७]	१४६
[धन्व० १-२०५ प०४९]	४७	हिल्गु रामठमत्युग्रं	
		[धन्व० २-३६ प०७७]	१४५

६ षष्ठं परिशिष्टम्

हेमचन्द्रोयनिघण्टुशेषटीकान्तर्निर्दिष्टानां ग्रन्थकुन्नाम्नामकारादिकम् ।

अन्य २३, ५८, ६५, ६७, ८०, ८८,
९०, १०३

अन्ये ४९, १५०, १५३, १६८, २१४

अपरे ६, १७, ७८, ८१, ८७, ८९, १०९,

१४२, १५७, १६४, १६७, १९४, २०६

अपरै ९४

अमर ११, १५, १७, १८, २५, २०, ४३, ४८,

५४, ५७, ५८, ६१, ६४, ६६, ७५,

८८, ८९, ११५, ११६, १२३, १३९,

१४०, १४९, १७६, २०२, २०६,

२०७,

अमरानिह १३६

इन्द्र १८, २७, ४१, ४३, ४८, ५८, ६६,

८०, ८५, १०५, १०४

इन्द्र ९८

एके १२, १३, २९, ४६, ७९, ८९, १४८,

१५०, १६३, १६५, १७१,

१७२, १८२

कन्दलीकार ३

केचित् ३४, १२८

कौशिक १०१

क्षीरस्थामी ५, ६, ७, ११, १२, १५, २१,

३२, ३३, ४२, ४३, ४५, ५१,

५५, ५७, ५८, ६४, ६६, ६७,

७०, ७१, ८१, ८६, ९१, ९४,

१००, १०३, १०५, १०९, ११३,

११६,, ११८, १३५, १४०,

१४६, १५०, १५२, १-३,

१५८ १६३, १७१, १७८, १८५,

१८६, १९३, १९९, २०२ २०६,

२०८

गौड १५ ४९, ६९, ९०, १००

चन्द्र ४९, ५२, ७३, ७५, १४१

चन्द्रनन्दन ४९, ७६, १३४ १४३, १६७,

१७५,

चान्द्रा २१७

चामुण्डपण्डित ४

जयसागरोपाध्याय १०२, १५९, १८१, १९७,

२०७, २२०

जिनराजसूरि १८२, १५९, १८१, १९७,

२०७ २२०

जैना ६

ज्ञानविमलोपाध्याय १, १०२, १५९, १८१,

१९७, २०७, २२०

त्रिपुरादिमन्त्र ३

दुर्ग ४३, ६७, २०८

देवघनसूरि १

घनघनतरि २४, ९४, ९५, १०१, १०७,

१२६, १३९, १४७, २०६

नैरुक्ता २४

पूर्णतन्मय १

प्राच्या १५७

भासुरि १०९, २०३

भानुमेरुगणि १०२, १५९, १०१, १९७,

२०७, २२०

भोज ६८

मदनपाल ९९, १०७

महेन्द्र २९, ३३, ४०, ८६, १०८

वर्धमानजिन १

वाग्देवता १

वाचस्पति १२ २६, १०१, १२९, २००,

२०३

वैद्या ८३

वोपदेव ५९

व्याधि १८३

श्रीधर(धरसेन) २९, ३० १०९

श्रीवल्लभगणि १०२, १५९, १८१, १९७,

२०७, २२०

हेमचन्द्रसूरि १, १०१, १५८, १८१, १९७,

२०६, २२०

सप्तमं परिशिष्टम् ।

हेमचन्द्रायनिघण्टुशेषटीकान्तर्निर्दिष्टानां ग्रन्थनाम्नामकारादिक्रमः ।

अनेकार्थसङ्ग्रह	४	न्याय	१२४
अभिधानकोष	१	भङ्ग	५४
अभिधानचिन्तामणि	४	माला	८६, १३२, १९०
अमरटीका	८६, ८९	मीमांसामध्य	२
अमरशेष	६	मेखला	३१
आगम	८६	वर्णनिघण्ट	४
कवि कल्पद्रुम	४, १४८, १५८	विश्वकोश	९, १५४
कादम्बरी	२	विश्वलोचन	५९
देशी	२४, १२९	वैजयन्ती	४
देशीनाममाला	४	वोपदेवचातुपाठ	१९
निघण्टु	५६, ९५	शब्दानुशासन	१
निघण्टुशेष	१, २	शाश्वत	२५, ३०, ७६, १०९
		सुधृत	१८४

अष्टमं परिशिष्टम्

हेमचन्द्रीयनिघण्टुशेषस्य टीकायां टीकाकृता श्रीश्रीवल्लभोपाध्यायेनोद्धृतानां
ध्वन्तरिनिघण्टुश्लोकानां मुद्रितध्वन्तरिनिघण्टुश्लोकपाठेन सह तुलना ।

निघण्टुशेषटीका

अशोकः शोकराशब्धं विचित्रं कर्मपूरकः ।
विशोको रक्तको रागी चित्रः स्तब्धकर्मञ्जरी ॥
कङ्क्रेहिर्हेमपुष्पश्च पिण्डपुष्पो लतातटः ।

पत्र. ६

बकुलः क्षीयुगन्धश्च मधुगन्धो विशारदः ।
मधुगन्धो गृहपुष्पः शिखिकेसरकस्तथा ॥

पत्र. ६

तिलकः पूर्णकः श्रीमान् धुरकः शानपुष्पकः ।
मुखमण्डनको रेची चिट्छित्रो विशेषकः ।
तिलकः पुरुषः श्रीमान् धुरकश्छन्नपुष्पकः ।

पत्र. ७

चाम्पकः सुकुमारश्च सुरभिः शीतलश्चलः ।
चाम्प्यो हेमपुष्पश्च काञ्चनः चद्रपदातिथिः ॥

पत्र. ९

नागपुष्पो मतो नागः केसरो नागकेसरः ।
चाम्प्यो नागकिञ्चलकः कनकं हेमकाञ्चनम् ॥

पत्र. ९

धूलिकदम्बोऽन्यः सुवासो वृत्तपुष्पकः ।

पत्र. १०

कुटजः कौटजः कोही वत्सको गिरिमल्लिका ।
कलिजो मल्लिकापुष्पः इन्द्रहृषोऽथ वृषकः ॥

पत्र. १०

फलानि तस्येन्द्रववाः शकाङ्गाः शुक्ललिङ्गाः ।
अथ वत्सकमीजानि श्रोफा भद्रयवास्तथा ॥

पत्र. १२

शिरीषो मृदुपुष्पश्च मण्डीरः शङ्खिनीफलः ।
कपीतनः शुक्रतरुः श्यामवर्णः शुक्रप्रियः ॥

पत्र. १३

ध्वन्तरिनीयनिघण्टु

अशोकः शोकराशब्धं विचित्रं कर्मपूरकः ।
विशोको रक्तको रागी चित्रः चद्रपदमञ्जरी ॥
वर्ग ५ श्लो० १५९ पत्र. २०३

बकुलः^१ क्षीयुगन्धश्च मधुगन्धो विशारदः ।
मधुगन्धो गृहपुष्पः^२ शिखिकेसरकस्तथा ॥
वर्ग ५ श्लो० १५४ पत्र. २०२

तिलकः^३ पूर्णकः श्रीमान् धुरकश्छन्नपुष्पकः ।
मुखमण्डनको रेची पुण्ड्रचित्रो विशेषकः ॥
वर्ग ५ श्लो० १५८ पत्र. २०२

चाम्पकः सुकुमारश्च सुरभिः शीतलश्च^४ स्तः ।
चाम्प्यो हेमपुष्पश्च काञ्चनः चद्रपदातिथिः ॥
वर्ग ५ श्लो० १४२ पत्र. १९९

नागपुष्पं मतं नागं केसरं^५ नागकेसरम् ।
चाम्प्येयं नागकिञ्चलकं कनकं हेमकाञ्चनम् ॥
वर्ग २ श्लो० ४८ पत्र. ७९

धूलिकदम्बोऽन्यः सुवासो वृत्तपुष्पकः ॥
वर्ग ५ श्लो० १०५ पत्र. १९०

^६कुटजः कौटजः कौटो वत्सको गिरिमल्लिका ।
कलिजो मल्लिकापुष्पः इन्द्रहृषोऽथ वृषकः ॥
वर्ग २ श्लो० १३ पत्र. ७९

फलानि तस्येन्द्रववाः शकाङ्गाः स्तुः कलिङ्गाः ।
तथा वत्सकमीजानि श्रोफा भद्रयवास्तथा ॥
वर्ग २ श्लो० १५ पत्र. ७९

शिरीषो मृदुपुष्पश्च^७ मण्डीरः शङ्खिनीफलः ।
कपीतनः शुक्रतरुः श्यामवर्णः शुक्रप्रियः ॥
वर्ग ५ श्लो० ११२ पत्र. १९२

१. चित्रस्तु चकर्म स ॥ २. 'लः शीतल' स ॥ ३. 'वप. सिंहके' स. ग. ॥
४. पुष्पकः क. उ. ॥ ५. 'लच्छदः' चां क. ख. घ. ङ. ॥ ६. कुटजो गिरिजो
वत्सव' ग. ॥ ७. 'को हिमम' क. ख. घ. ङ. ॥ ८. मण्डकः क. ङ ॥

निघण्टुशेषटीका

पाटलोका तु कुम्भीका ताम्रपुष्पाऽम्बुवासिनी ।
स्थाली वसन्तद्वती स्वादमोषा कालवृन्तिहा ॥

पत्र १४

द्वितीया पाटला श्वेता निर्दिष्टा काष्ठपाटला ।
सा चैव श्वेतकुम्भी स्यात् कुबेराक्षी फलेवहा ॥

पत्र १४

अगरुः प्रवरं लोहं कृमिजम्बमनार्यजम् ।
कृष्णागरुः स्वादगुरुजैह्निकं विशकूरकम् ॥

पत्र. १५

चन्दन गन्धसारं च महाहृं श्वेतचन्दनम् ।
भद्रभीक्ष्णं मलयजं गौक्षपे तैलपर्णिकम् ॥

पत्र. १६

रक्तचन्दनमप्यन्यलोहितं हरिचन्दनम् ।
रक्तसारं ताम्रसारं निर्दिष्टो धुव्रचन्दनम् ॥

पत्र १६

कुचन्दनं पतङ्गं च रक्तकाष्ठं सुरक्तकम् ।
पक्षुरं पट्टरागं च पट्टरञ्जनमेव च ॥

पत्र १७

सशण्पेतानि तुल्यानि रसतो वीर्यतोऽपि च ।
गन्धनं च विशेषं स्यात् पूर्वं श्रेष्ठतमं गुणैः ॥

पत्र १७

[करवीरोऽध्वाऽध्वानो हयमारोऽध्वमारकः ।]
शतकुन्तः श्वेतपुष्पं प्रतिहासोऽध्वरोहकः ॥

पत्र १९

द्वितीयो रक्तपुष्पस्तु चण्डातो लघुऽस्तथा ।
चण्डानको गुल्मकथं प्रचण्डं करवीरकः ॥
गुल्महरोऽपि

पत्र १९

तमालपत्रं पत्रं श्वात् पलाशं च हलं छद्मम् ।
[रामं तापसजं वासो गोमनं वस्त्रमंशुकम् ॥]

पत्र २०

अन्वन्तरीयनिघण्टु

पाटलोका तु कुम्भीका ताम्रपुष्पाऽम्बुवासिनी ।
स्थाली वसन्तद्वती स्वादमोषा कालवृन्तिहा ॥

वर्ग १ श्लो० १२० पत्र २९

द्वितीया पाटला श्वेता निर्दिष्टा काष्ठपाटला ।
सा चैव श्वेतकुम्भीका कुबेराक्षी फलेवहा ॥

वर्ग १ श्लो० १२२ पत्र २९

अगरुः प्रवरं लोहं कृमिजम्बमनार्यकम् ।
कृष्णागरुः स्वादगरुः योगजं विश्वधूपकम् ॥

वर्ग ३ श्लो० २५ पत्र ९८

चन्दनं गन्धसारं च महाहृं श्वेतचन्दनम् ।
भद्रभीक्ष्णं मलयजं गौक्षपे तैलपर्णिकम् ।

वर्ग ३ श्लो० १ पत्र ९३

रक्तचन्दनमप्यन्यलोहितं हरिचन्दनम् ।
रक्तसारं ताम्रसारं निर्दिष्टं धुव्रचन्दनम् ॥

वर्ग ३ श्लो० ४ पत्र ९४

कुचन्दनं पतङ्गं च रक्तकाष्ठं सुरक्तकम् ।
पञ्चाङ्गं पट्टरागं च पट्टरञ्जनमेव च ॥

वर्ग ३ श्लो० ६ पत्र ९४

सशण्पेतानि तुल्यानि रसतो वीर्यतस्तथा ।
गन्धनं तु विशेषं स्यात् पूर्वं श्रेष्ठतमं गुणैः ॥

वर्ग ३ श्लो० १० पत्र ९५

करवीरोऽध्वाऽध्वानो हयमारोऽध्वमारकः ।
श्वेतकुन्तः श्वेतपुष्पं प्रतिहासोऽध्वरोहकः ॥

वर्ग ४ श्लो० १ पत्र १३४

द्वितीयो रक्तपुष्पस्तु चण्डातो लघुऽस्तथा ।
चण्डानको गुल्मकथं प्रचण्डं करवीरकः ॥

वर्ग ४ श्लो० २ पत्र १३४

तमालपत्रं पत्रं श्वात् पलाशं छद्मं हलम् ।
रामं तापसजं वासो गोमनं वस्त्रमंशुकम् ॥

वर्ग २ श्लो० ५२ पत्र ८०

१. विश्वरूपकम् । क ख ग. घ ङ. ॥ २. भद्रमियं मं ख ॥ ३. 'वै' तैल
ख ग घ । ४. 'पट्टर' क ख घ ङ ॥ ५. शतकुन्तः क ग. घ ङ ॥ ६.
लकुडं क ङ ॥ ७. गुणकथं क ङ ॥ ८. गोपानां ख ॥

निघण्टुशेषटीका

सूक्ष्मेला श्रविची तुच्छा कोरजी बहुला बुदि ।
एला कपोतवर्णा च चन्द्रबाला च निष्कृष्टिः ॥

पत्र २०

भद्रैला बृहदेला च त्रिविद्या त्रिपुटोद्भवा ।
स्थूलैला त्वक्सुगन्धा च पृथ्वीका धान्यका पुटा ॥

पत्र २१

कर्पूर शीतलरजः स्निताग्रः स्फटिको हिम ।
चन्द्रस्तुषारस्तुहिमः शशीन्दु-हिमवाल्कलः ॥

पत्र २१

कक्कोलकं कृतफलं कोलकं कटुकफलम् ।
तैलं कटुकं द्वीपं मारीचं माधवोक्षितम् ॥

पत्र २२

लवङ्गं देवकुसुमं मृत्तारं शिखरं लवम् ।
दिव्यं चन्दनपुष्पं च श्रीपुष्पं वारिसम्भवम् ॥

पत्र २३

नलिका विद्रुमलता कपोतचरणा नली ।
शुषिरा धमनी शय्या निर्मया नर्तकी नदी ॥

पत्र २३

अतिमुक्तो माधवी च सुवसन्त पराश्रय ।
अतिमुक्तः कामुकश्च मण्डको भ्रमरोत्सवः ॥

पत्र २३

प्रायो जना सन्ति वनेचराद्याः
गोपादयः प्राकृतनामतज्ज्ञाः ।

प्रयोजनार्था वचनप्रवृत्ति-
र्यतस्ततः प्राकृत इत्यदोषः ॥

पत्र २४

पिप्पलः केशवावासश्चलपत्रः पवित्रकः ।
मङ्गल्यः श्यामलोऽधृत्यो बोधिवृक्षो गजाशमः ॥

पत्र २४

प्लक्षः कपीतनः क्षुशी सुपा र्वश्चारुदर्शनः ।
प्लवको गर्दभाण्डश्च कमण्डलुर्बटः प्लवः ॥

पत्र २५

धन्वन्तरीयनिघण्टु

सूक्ष्मेला श्रविची तुच्छा कोरजी बहुला बुदि ।
एला कपोतवर्णा च चन्द्रबाला च निष्कृष्टी ॥

वर्ग २ श्लो० ४४ पत्र ७८

भद्रैला बृहदेला तु त्रिपुटा त्रिपुटोद्भवा ।
स्थूलैला त्वक्सुगन्धा च पृथ्वीका कान्यका पुटा ॥

वर्ग २ श्लो० ४६ पत्र ७८

कर्पूर शीतलरजः शीताग्रः स्फटिको हिम ।
चन्द्रस्तुषारस्तुहिमः शशीन्दुहिमवाल्कलः ॥

वर्ग ३ श्लोक ३१ पत्र १०१

कङ्कोलकं कृतफलं कोलकं कटुकं फलम् ।
क्षूर्णं कन्दफलं द्वीपं मारीचं माधवोक्षितम् ॥

वर्ग ३ श्लो० ३७ पत्र १०२

लवङ्गं देवकुसुमं मृत्तारं शिखरं लवम् ।
दिव्यं चन्दनपुष्पं च श्रीपुष्पं वारिसम्भवम् ॥

वर्ग ३ श्लो० ४१ पत्र १०४

नलिका विद्रुमलता कपोतचरणा नली ।
शुषिरा धमनी शय्या निर्मथ्या नर्तकी नदी ॥

वर्ग ३ श्लो० ४३ पत्र १०४

अतिमुक्तः कामुकश्च मण्डनो भ्रमरोत्सवः ।
अविमुक्तो माधवी च सुवसन्त पराश्रयः ॥

वर्ग ५ श्लो० १५३ पत्र २०१

प्रायो जना सन्ति वनेचरास्ते
गोपादयः प्राकृतनामसंज्ञाः ।

प्रयोजनार्था वचनप्रवृत्ति-
र्यस्मात्ततः प्राकृतमित्यदोषः ॥

वर्ग १ श्लो० ८ पत्र १

पिप्पलः केशवावासश्चलपत्रः पवित्रकः ।
मङ्गल्यः श्यामलोऽधृत्यो बोधिवृक्षो गजाशमः ॥

वर्ग ५ श्लो० ७८ पत्र १८४

प्लक्षः कपीतनः क्षुशी सुपा र्वश्चारुदर्शनः ।
प्लवको गर्दभाण्डश्च कमण्डलुर्बटः प्लवः ॥

वर्ग ५ श्लो० ८१ पत्र १८५

१. त्रिविद्या त्रि क छ ॥ २. मृत्तारं क छ ॥ ३. शिखरं क छ छ;
शेखरं छ ॥ ४. जडाः ग. ॥ ५. नामतज्ज्ञाः छ. ॥ ६. "नार्थं वच" ग. ॥

निघण्टुशेषटीका

बटो रक्तफल शुक्ली न्यमोष स्कन्धजो ध्रुव ।
क्षीरी वैभवणावासो बहुपादो वनस्पतिः ॥

पत्र. २६

क्षीरवृक्षो हेमदुग्ध उदुम्बर-सदाफलो ।
अपुष्प-फलसम्बन्धो यज्ञाङ्ग श्वेतवल्कल ॥

पत्र. २७

काकोदुम्बरिका फल्गु राजिकल्गु किंवाटिका ।
फाल्गुनी फलभारी च मलयूः श्वित्रमेघजम् ॥

पत्र. २७

क्षीरिकोक्ता च राजन्या क्षीरभृद्
रूपको नृपः ।

राजादनो दृढस्कन्ध कपीष्ठः प्रियदर्शन ॥
पत्र. २८

प्रियालोऽथ खरस्कन्धधारो बहुलवल्कल ।
सन्मकट्टुश्चापटो ललनस्तापसप्रिय ॥

पत्र. २८

आम्रातक. पीतनक कपिचूतोऽम्लघाटक ।
शुक्ली कपिरसाव्यध तनुक्षीर कपिप्रिय

पत्र. २९

भर्क सूर्याहव पुष्पी विष्करोऽथ विकीरण ।
जम्भलः क्षीरपर्णः स्यादास्कोटो भास्कोर रवि ॥

पत्र. २९

राजाको बसुकोऽन्योऽर्का मन्दारो गणरूपक ।
एकाष्टील सदापुष्पी सुधा-ऽलर्क प्रतापस ॥

पत्र. ३०

स्तुक् सुधा च महावृक्षो गुडा निस्त्रिषपत्रक ।
समन्तदुग्धा गण्डीर सीहुण्डो वज्रकण्टक ॥

पत्र. ३१

करमर्दकमाविग्नं सुषेणं पाणिमर्दकम् ।
करागलं करमर्दं च कृष्णपाकफल मतम् ॥

पत्र. ३१

जम्भीरो जम्भलो जम्भ. श्रोत्रो दन्तशठस्तथा ।
जम्भीरो वक्त्रशोषी च रोचनो दन्तहर्षण ॥

पत्र. ३२

धन्वन्तरीयनिघण्टु

वटो रक्तफल शुक्ली न्यमोष स्कन्धजो ध्रुव ।
क्षीरी वैभवणावासो बहुपादो वनस्पतिः ॥

वर्ग ५ श्लो० ७६ पत्र. १८४

उदुम्बरः क्षीरवृक्षो हेमदुग्धः सदाफलः
अपुष्पफलसम्बन्धो यज्ञाङ्ग श्वेतवल्कल ॥

वर्ग ५ श्लो० ८६ पत्र. १८६

काकोदुम्बरिका फल्गु राजिकल्गुः शिवाटिका ।
फल्गुनी फलसभारी मलयूः श्वित्रमेघजा ॥

वर्ग ५ श्लो० ८८ पत्र. १८७

क्षीरी चोक्तस्तु राजन्यः स क्षीर शुक्ल-
को नृप ।

राजादनो दृढस्कन्ध कपीष्ठः प्रियदर्शन ॥
वर्ग ५ श्लो० ९१ पत्र. १८७

प्रियालोऽथ स्वरस्कन्धधारो बहुलवल्कल ।
स्नेहबीजश्चापटो ललनस्तापसप्रिय ॥

वर्ग ५ श्लो० ७२ पत्र. १८३

आम्रातक पीतनक कपिचूतोऽम्लघाटक ।
शुक्ली कपी रसाव्यध तनुक्षीर कपिप्रिय ॥

वर्ग ५ श्लो० १२ पत्र. १७१

भर्क सूर्याहव पुष्पी विष्करोऽथ विकीरण ।
जम्भलः क्षीरपर्णी स्यादास्कोटो भास्कोर रवि ॥

वर्ग ५ श्लो० १३ पत्र. १३६

राजाको बसुकोऽन्यको मन्दारो गणरूपक ।
एकाष्टील सदापुष्पी स चालर्क प्रतापनः ॥

वर्ग ५ श्लो० १६ पत्र. १३७

स्तुक् मनुही च महावृक्षो गुडा निस्त्रिषपत्रक ।
समन्तदुग्धा गण्डीर सीहुण्डो वज्रकण्टकः ॥

वर्ग १ श्लो० २३५ पत्र. ५५

करमर्दकमाविग्नं सुषेणं पाणिमर्दकम् ।
करागलं करमर्दं च कृष्णपाकफल मतम् ॥

वर्ग ५ श्लो० १०२ पत्र. १९०

जम्भीरो जम्भलो जम्भ. श्रोत्रो दन्तशठस्तथा ।
जम्भीरो वक्त्रशोषी च रोचनो दन्तहर्षणः ॥

वर्ग ५ श्लो० १४ पत्र. १७१

१. 'जो द्रुमः ग. ॥ २. फलकान्तारो ग.
४. 'वातकः। ५. ४ ॥ ५. 'कोऽध्यको ॥

३. 'च्यारो हि बहुव' क. ख ४ ॥

हैमनिघण्टुटीकोद्धृतानामवतरणानां धन्वन्तरीयनिघण्टुना तुलना । ३५३

निघण्टुशेषटीका

फलपूरो बीजपूरः केसरी बीजपूरकः ।
 बीजकः केसराम्लश्च मातुलङ्गस्तु पूरकः ॥
 पत्र ३३
 बीजपूर्णोऽपरः प्रोक्तो मधुरा मधुकर्कटी ।
 मधुवल्ली मधुपर्णी वर्धमाना महाफला ॥
 पत्र. ३३
 अम्लीका चुकिका चुका साऽम्ला छुकाऽथ
 छुकिका ।
 अम्लिका चाम्लिका चिञ्चा तिमिडिका च
 तिमिल्ला ॥
 पत्र ३४
 वृक्षाम्लं तिमिडिकं च शाकाम्लं रक्षपूरकम् ।
 अम्लवृक्षोऽम्लशाकं तदम्लपूरो महीरहः ॥
 पत्र ३४
 अम्लोऽम्लवेतसो भीमो रसाम्लो बिल्ववेतसः ।
 रक्षसाद्यो वेतसाम्लं शतवेधी च वेधकः ॥
 पत्र ३५
 कपित्थोऽथ दक्षिण्यश्च ग्राही फलसुगन्धिकः ।
 अक्षिरूपन्दो दक्षिण्यधिरपाकी कपिश्रियः ॥
 पत्र ३६
 अमन्तक इन्द्रकस्तु कुशली चाऽम्लपत्रकः ।
 श्लक्ष्णत्वग् मालुकापणं स्मृतो यमलपत्रकः ॥
 पत्र ३६
 नारजस्त्यक्पुगन्धः स्थान्नागरजो मुखप्रियः ।
 स चैरावत्तिकः प्रोक्तो योगिध्वज्राधिवासनः ॥
 पत्र ३७
 खदिरो रक्षसारश्च गायत्री दन्तधावनः ।
 कण्टकी गालपत्रश्च जिह्वाश्लयः क्षितिद्रुमः ॥
 पत्र ३७
 खदिरः वेतसारोऽन्धः सोमवल्कः पथिद्रुमः ।
 श्वामसारो नेमिवृक्षः कामुकः कुञ्जकण्टकः ॥
 पत्र ३८

धन्वन्तरीयनिघण्टु

बीजपूर्णो बीजपूरः केसरी फलपूरकः ।
 बीजकः केसराम्लश्च मातुलङ्गः सुपूरकः ॥
 वर्ग ५ श्लो० २२ पत्र १७३
 बीजपूर्णोऽपरः प्रोक्तो मधुरो मधुकर्कटी ।
 मधुवल्ली च विज्ञेया वर्धमाना महाफला ॥
 वर्ग ५ श्लो० ३१ पत्र १७४
 अम्लिका चुकिका चुका साऽम्ला छुतयथ
 छुफिका ॥
 अम्लिका चिञ्चिका चिञ्चा तिसिडिका
 सुतिसिडी ॥
 वर्ग ५ श्लो० ३३ पत्र १७४
 वृक्षाम्लं तिमिडिकं च शाकाम्लं रक्षपूरकम् ।
 अम्लवृक्षोऽम्लशाकः स्यादपरोऽम्लमहीरहः
 वर्ग २ श्लो० १५ पत्र ८९
 अम्लोऽम्लवेतसो भीमो रसाम्लो वीरवेतसः ।
 रक्षसाद्यो वेतसाम्लं शतवेधी च भेदकः ॥
 वर्ग २ श्लो० १६ पत्र ८९
 कपित्थोऽथ दक्षिण्यस्तु ग्राही गन्धफलश्च सः ।
 अक्षसस्यो दक्षिण्यधिरपाकी कपिश्रियः ॥
 वर्ग २ श्लो० १०२ पत्र. ९०
 अमन्तक इन्द्रकस्तु कुशली चाम्लपत्रकः ।
 श्लक्ष्णस्त्वग्मालुकापणं स्मृतो यमलपत्रकः ॥
 वर्ग १ श्लो० १९४ पत्र ४६
 नारजस्त्यक्पुगन्धश्च नागरजो मुखप्रियः ।
 स चैरावत्तिकः प्रोक्तो योगीध्वज्राधिवासनः ॥
 वर्ग ५ श्लो० २० पत्र. १७२
 खदिरो रक्षसारश्च गायत्री दन्तधावनः ।
 कण्टकी गालपत्रश्च जिह्वाश्लयः क्षतक्षमः ॥
 वर्ग १ श्लो० २५ पत्र. ११
 खदिरः वेतसारोऽन्धः सोमवल्कः पथिद्रुमः ।
 श्वामसारो नेमिवृक्षः कामुकः कुञ्जकण्टकः ॥
 वर्ग १ श्लो० २७ पत्र. १२

१. बीजपूरकः क. ड. ॥ २. शतवेधी ग. ॥ ३. ग्राही पत्रः सुपत्रकः । अ. क. ॥
 ४. अक्षयाको द. क. ख ॥ ५. 'कश्चेन्द्र' अ; 'कश्चेन्द्र' त. ॥

निघण्टुशेषटीका

अरिमेदोऽरिमेदश्च गोधास्कन्धोऽरिमेदकः ।

अहिमेदोऽहिमारश्चरिमः प्रत्यरिमेदकः ॥

पत्र. ३८

शात्मली रक्तपुष्पा च कुक्कुटी स्थिरजीविका ।

पिच्छिला तूलिनी मोचा कण्टकाद्या च पूरणी ॥

मोचनीति च

पत्र. ३९

शात्मली वेष्टक पिच्छा निर्यास स च शात्मलः ।

मोचलाबो मोचरसो मोचनिर्यासकस्तथा ॥

पत्र. ३९

शिक्षापा तु महाद्यामा कृष्णसारः स्मृतोऽगुहः ।

पत्र. ४०

कुशिक्षापाऽन्या कपिला भस्मगर्भा [S ?] वसादनी ।

पत्र. ४०

शर्म सक्तुफला दुःशा केशहर्तुफला शिवा ।

पत्र. ४२

शुग्गुल कालनिर्यासो जटायु कौशिक पुरः ।

नक्तश्चर शिवो दुर्गो महिषाक्षः पल्लवः ।

पत्र. ४३

करीरं गूढपत्रं च शाकमुष्णं मृदुफलम् ।

अन्धिलं तीक्ष्णसारं च क्रकरं तीक्ष्णकण्टक ॥

पत्र. ४४

विकटतः पृथुफलो अन्धिल स्वादुकण्टकः ।

गोपकण्टः काकपादो व्याघ्रपादोऽथ किङ्किणी ॥

पत्र. ४५

विरव शलाट्ट शाण्डिल्यो हृद्यगन्धः सदाफलः ।

शैलूष धीफल श्याह कर्कट प्रतिमाकृतः ॥

लक्ष्मीफलो गन्धगर्भ सत्यकर्मा वराहहः ।

वातसारो हृषीकथ कण्टकादथ सितानन ॥

पत्र. ४६

हरस्य भवने जाता हरिता च स्वभावतः ।

सर्वरोगाश्च हरते तेनाऽऽख्याता हरीतकी ॥

पत्र. ४६

धन्वन्तरीयनिघण्टु

हरिमेदोऽरिमेदश्च गोधास्कन्धोऽरिमेदकः ।

अहिमेदोऽहिमारश्च प्रतिमेदोऽहिमारकः ॥

वर्ग ५ श्लो० १३३ पत्र. १९७

शात्मली रक्तपुष्पा तु कुक्कुटी चिरजीविका ।

पिच्छिला तूलिनी मोचा वण्टकाद्यास्तु पूरणी ॥

वर्ग ५ श्लो० १२७ पत्र. १९५

शात्मली वेष्टक पिच्छा निर्यास स च शात्मलः ।

मोचलाबो मोचरसो मोचनिर्यासकस्तथा ॥

वर्ग ५ श्लो० १२६ पत्र. १९५

शिक्षापा तु महाद्यामा कृष्णसारः स्मृता गुहः ।

वर्ग ५ श्लो० १२१ पत्र. १९४

कुशिक्षापाऽन्या कपिला भस्मगर्भा वसादनी ॥

वर्ग ५ श्लो० १२१ पत्र. १९४

शमी शङ्कुफला दुःशा केशहन्त्री शिवाफला ।

ईशानी शाहरी लक्ष्मीर्महत्या पापनाशिनी ॥

वर्ग ५ श्लो० ११५ पत्र. १८८

शुग्गुल कालनिर्यासो जटायु कौशिक पुरः ।

नक्तश्चर शिवो दुर्गो महिषाक्षः पल्लवः ॥

वर्ग ३ श्लो० १२७ पत्र. १२०

करीरो गूढपत्रश्च शाकमुष्णो मृदुफलः ।

अन्धिलस्तीक्ष्णसारश्च क्रकरस्तीक्ष्णकण्टकः ॥

वर्ग ५ श्लो ९९ पत्र. १८९

विकटतो मृदुफलो अन्धिल स्वादुकण्टकः ।

गोपघोटः काकपादो व्याघ्रपादोऽथ किङ्किणी ॥

वर्ग ५ श्लो० ४३ पत्र. १७७

विरव शलाट्ट शाण्डिल्यो हृद्यगन्धो महाफलः ।

शैलूष ध्राक्कलाहः कर्कट प्रतिमाकृतः ॥

लक्ष्मीफलो गन्धगर्भ सत्यकर्मा वराहहः ।

वातसारोऽरिमेदश्च वण्टको ह्यसितानन ॥

वर्ग १ श्लो० १०६-१०७ पत्र. २६-२७

हरस्य भवने जाता हरीता च स्वभावतः ।

सर्वरोगाश्च हरते तेन ख्याता हरीतकी ॥

वर्ग १ श्लो० १११ पत्र. ४९

१. 'दोऽरिमा' क. छ ॥ २. 'श्च मेदः प्रत्यरिमेदकः । श. त. ॥ ३. गर्भा च सा' ग. ॥ ४. गुच्छपत्रश्च क. छ ॥ ५. गोपकण्टः क. छ. ॥ ६. 'कर्मा सुदाहः क. च. ॥ ७. कण्टकाद्योऽसि' क. च. ॥

निघण्टुशेषटीका

अम्लभावाज्जवेद् वातं पित्तं मधुर-तिक्ततः ।
 कर्कश-क्षकषायत्वात् त्रिदोषघ्नी ततोऽभया ॥
 पत्र. ४६
 हरीतक्यभया पथ्या प्रपथ्या पूतनाऽमृता ।
 जयाऽव्यथा हैमवती कायस्था चेतकीति च ॥
 पत्र. ४७
 विमीतक कर्षफलो वासन्तोऽक्षः कलिद्रुम ।
 सर्वतको भूतवास कर्षो हायो बिभेदकः ॥
 पत्र. ४७
 वयस्थाऽऽमलक तिष्य जातीरसफलं शिवम् ।
 धात्रीफलं श्रीफले च तद्व्यामृतफलं स्मृतम् ॥
 पत्र. ४८
 स्योनाकं शुक्रनाशकं कटवज्रोऽथ कटम्बर ।
 मयूरजङ्घोऽरलुकं प्रियजीव कुटन्नट ॥
 स प्रोक्तं पृथुशिम्बिश्च टण्डुको दीर्घवृन्तकः ।
 भालूकं सल्लकः फरगुवृन्तको जम्बुको नटः ॥
 पत्र. ५०
 किङ्गुको वीतशोकश्च रक्तपुष्पोऽथ याज्ञिकः ।
 क्षीरश्रेष्ठं पलाशश्च बीजस्नेहं समिधरः ॥
 पत्र. ५२
 धवो नन्दितर्णीरः शङ्कटारयो धुरन्धरः ।
 पत्र. ५३
 काश्मर्यः काश्मरी हीरा कश्मरी मधुपर्ण्यपि ।
 श्रीपर्णी सर्वतोभद्रा गम्भारी कृष्णवृन्तिका ॥
 पत्र. ५४
 सप्तपर्णं शुक्तिपर्णश्छत्रपर्णं सुपर्णकः ।
 सप्तच्छदो गूढपुष्पस्तथा शाल्मलिपर्णकः ॥
 पत्र. ५५
 कर्णिकारो राजवृक्षः प्रमहं कृतमालकः ।
 आरोग्यशिखी क्षम्याको व्याधिघातोऽपघातकः ॥
 आरवधो दीर्घफलो व्याघातश्चतुरङ्गुलः ।
 आरवतस्तथा कर्णी कर्णीवान् स च रेखतः ॥
 पत्र. ५६

जम्बन्तरीयनिघण्टु

अम्लभावाज्जवेद् वातं पित्तं मधुरतिक्तकात् ।
 कर्कश-क्षकषायत्वात् त्रिदोषघ्नी ततोऽभया ॥
 वर्ग १ श्लो० २०७ पत्र. ४९
 हरीतक्यभया पथ्या प्रपथ्या पूतनाऽमृता ।
 जयाऽव्यथा हैमवती वयःस्था चेतकी शिवा ॥
 वर्ग १ श्लो० २०५ पत्र. ४९
 विमीतक कर्षफलो वासन्तोऽक्षः कलिद्रुम ।
 सर्वतको भूतवास कल्को हायो बहेडकः ॥
 वर्ग १ श्लो० २१२ पत्र. ५०
 वयस्थाऽऽमलकं वृष्यं जातीरसफलं शिवम् ।
 धात्रीफलं श्रीफलं च तथाऽमृतफलं स्मृतम् ॥
 वर्ग १ श्लो० २१५ पत्र. ५१
 स्योनाकं शुक्रनाशकं कटवज्रोऽथ कटम्बर ।
 मयूरजङ्घोऽरलुकं प्रियजीव कुटन्नट ॥
 स प्रोक्तं पृथुशिम्बिश्च टण्डुको दीर्घवृन्तकः ॥
 भल्लकं शिल्लको फल्गुवृन्ताको जम्बुको
 मतः ॥ वर्ग १ श्लो० ११४-१५ पत्र. २८
 किङ्गुको वातपोथश्च रक्तपुष्पोऽथ याज्ञिकः ।
 क्षीरश्रेष्ठं पलाशश्च बीजस्नेहं समिधरः ॥
 वर्ग ५ श्लो० १६१ पत्र. १०३
 धवो नन्दितर्णीरी शङ्कटारो धुरन्धुरी ।
 वर्ग ६ श्लो० ४ पत्र. १०४
 काश्मर्यो काश्मरी हीरा काश्मर्यो मधुपर्ण्यपि ।
 श्रीपर्णी सर्वतोभद्रा गम्भारी कृष्णवृन्तिका ॥
 वर्ग १ श्लो० ११७ पत्र. २८
 सप्तपर्णं शुक्तिपर्णश्छत्रपर्णं सुपर्णकः ।
 सप्तच्छदो गूढपुष्पस्तथा शाल्मलिपर्णकः ॥
 वर्ग ३ श्लो० ८० पत्र. ११२
 कर्णिकारो राजवृक्षः प्रमहं कृतमालकः ।
 आरोग्यशिखी क्षम्याको व्याधिघातोऽपघातकः ॥
 आरवधो दीर्घफलो व्याधिघातश्चतुरङ्गुलः ।
 आरवतस्तथा कर्णी कर्णिकारोऽथ रेखतः ॥
 वर्ग १ श्लो० २२१, २१९ पत्र. ५३-५२

निघण्टुशेषटीका

सर्जकश्चाध्वकर्णश्च कषायी दीर्घपत्रकः ।

सस्यसवरणः शूर सज्जकः शाल उच्यते ॥

पत्र. ५८

सरल पूतिकाष्ठ च बीज-पीतद्वुरुच्छ्रितः ।

दीपवृक्षः स्निग्धदारः प्रोक्षो मारीचपत्रकः ॥

पत्र. ६०

देवदारः स्मृत दाह घुराहः किलिमः च तत् ।

स्नेहविषः महादारः भद्रदार्विन्द्रदारः च ॥

देवकाष्ठः भद्रकाष्ठः पूतिकाष्ठः च दाहः च ।

सुरदार्विन्द्रवृक्षश्च तथैवामरदारः च ॥

पत्र. ६१

मधूको मधुवृक्षश्च मधुपर्णलो मधुलवः ।

गुडपुष्पो रोध्रपुष्पो वनप्रस्थोऽथ माधवः ॥

पत्र. ६२

मधूकोऽन्यो मधूलस्तु जलजो दीर्घपत्रकः ।

ह्रस्वपुष्प-फलः स्वादुर्गैरिकास्थो मधूलकः ॥

पत्र. ६३

तिन्दुको नीलसारश्च कालस्कन्धः शिशूत्सकः ।

रूजैक रूजैरनस्तुष्टः स्यन्दनो रावणो रवः ॥

पत्र. ६३

तिन्दुकोऽन्यो द्वितीयस्तु स्फूर्जकः

काकतिन्दुकः ।

काकेन्दुकश्च विख्यातः कुपीलः काकपीलुकः ॥

पत्र. ६३

रोध्रो लोध्रः शाबरकश्चिरकस्तिलकस्तिलकः ।

तिरीटः कालहीनश्च चिल्ली शबरपादपः ॥

पत्र. ६४

क्रमुकः पट्टिका रोध्रो शालवः स्थूलवल्कलः ।

जीर्णबुध्नो बृहत्पर्योः पट्टी लाक्षाप्रसादनः ॥

पत्र. ६५

श्लेष्मातकः कर्बुदारः पिच्छलो लेखशाटकः ।

शेखः सेलुर्बाहुवीरः शापितो द्विजकुक्षितः ॥

पत्र. ६७

घनवन्तरीयनिघण्टु

सर्जको वस्तकर्णश्च कषायश्चिरपत्रकः ।

सस्यसवरकः शूर सर्जोऽन्यः शाल उच्यते ॥

वर्ग ५ श्लो० १२३ पत्र. १९४

सरल पूतिकाष्ठ च बिडा पित्तद्रुमो मतः ।

दीपवृक्षः स्निग्धदारः प्रोक्षो मारीचपत्रकः ॥

वर्ग ३ श्लो० ७८ पत्र. १११

देवदारः स्मृत दाह घुराहः किलिमः च तत् ।

स्नेहविषः महादारः भद्रदार्विन्द्रदारः च ॥

देवकाष्ठः भद्रकाष्ठः पूतिकाष्ठः सुदारः च ।

सुरदार्विन्द्रवृक्षश्च तथैवामरदारः च ॥

वर्ग १ श्लो० ७६-७७ पत्र. २१

मधूको मधुवृक्षस्तु मधुपर्णलो मधुलवः ।

गुडपुष्पो लोध्रपुष्पो वानप्रस्थोऽथ माधवः ॥

वर्ग ५ श्लो० ४५ पत्र. १७७

मधूकोऽन्यो द्वितीयस्तु जलजो दीर्घपत्रकः ।

ह्रस्वपुष्पः फलस्वादुर्गैरिकास्थो मधूलिका

वर्ग ५ श्लो० ४८ पत्र. १७७

तिन्दुको नीलसारश्च कालस्कन्धोऽतिमुककः

स्फूर्जैक स्फूर्जैरनस्तुष्टः स्यन्दनो रामणो रवः ॥

वर्ग ५ श्लो० ४० पत्र. १७६

द्वितीयतिन्दुकः काकतिन्दुर्मर्कटतिन्दुकः ।

काकेन्दुकश्च विख्यातः कपीलः काकतिन्दुकः ।

वर्ग ५ श्लो० ४१ पत्र. १७६

लोध्रो रोध्रः शाबरकस्तिलकस्तिलक-

स्तलः ।

तिरीटकः काण्डहीनो भिल्ली शम्बरपा-

दपः ॥

वर्ग ३ श्लो० १७५ पत्र. १२९

क्रमुकः पट्टिका रोध्रो वल्कलः स्थूलवल्कलः ।

जीर्णपर्णो बृहत्पर्योः पट्टी लाक्षाप्रसादनः ॥

वर्ग ३ श्लो० १७७ पत्र. १२९

श्लेष्मातकः कर्बुदारः पिच्छलो लेखशाटकः ।

शेखः शैलुर्बाहुवीरः शापितो द्विजकुक्षितः ॥

वर्ग ५ श्लो० ९४ पत्र. १८८

१. कषायो वीरः ख ॥ २. किरिमं झ. ॥ ३. वृक्षः स्थान्मधुं क. ॥ ४. कुपिलुः क व, कुपीलः घ, पीलुकः ग. ॥ ५. साटकम् । ख. ॥ ६. लुर्बाहुवीरः शां ख. ॥

निघण्टुशेषटीका

आमन्वृतो रसालब्ध स्तु वेष्टो मदिरासकः ।
 कामाज्ञ सहकारश्च परपुष्टमदोत्सवः ॥
 पत्र ६८
 भुश्राम उक्तकोशश्च लाक्षावृक्षः सुरक्तकः ।
 अतुवृक्षो वनस्कन्धः कृमिवृक्षः सुकोशकः ॥
 रात्राज्ञातक आम्लातो मन्मथोद्भवस्तथा ।
 टङ्को नीलकपित्थोऽन्यो राजपुत्रो नृपालम्भः ॥
 पत्र ६९
 मदन शल्यको राटः पिण्डी पिण्डीतकः फलः ।
 तस्कर करहाटश्च छर्दनो विषपुष्पकः ॥
 पत्र ७१
 नादेयी मेषपुण्योऽन्यस्तोयकामो निकुञ्जकः ।
 जलीकाः संवृतोऽभोजो निचुलो जलवेतसः ॥
 पत्र ७३
 वरुण श्वेतपुष्पश्च तिक्षणाकः कुमारकः ।
 सेतुद्रुम शीघ्रपुष्पस्तमालो मारुतापहः ।
 पत्र ७४
 अङ्कोटोऽङ्कोलको रेवी निर्दिष्टो वीर्धकीलकः ।
 पीतसारस्ताम्रफलो गन्धपुष्पो निकोचकः ॥
 पत्र ७४
 भस्मातकः स्मृतोऽरुणो दहनस्तपनोऽमिकः ।
 अरुणको वीरतरुर्भस्मालो जामिमुखी धनुः ॥
 पत्र ७५
 निम्बो नियमनो नेता पित्रुमन्दः सुतिक्षकः ।
 अरिष्टः सर्वतोभद्रः सुभद्रः पारिभद्रकः ॥
 पत्र ७६
 महानिम्बः स्मृतोद्रेकः कामुको विषमुष्टिकः ।
 केशमुष्टिनिर्भरको रम्यकः क्षीब एव च ॥
 पत्र ७७

ध्वन्यन्तरीयनिघण्टु

आमन्वृतो रसालब्ध कीरेष्टो मदिरासकः ।
 कामाज्ञ सहकारश्च परपुष्टो 'मदोत्सवः ॥
 वर्ग ५ श्लो० १ पत्र १६९
 'भुश्राम स्यात्कृमिवृक्षावृक्षो अतुद्रुमः
 सुकोशको वनस्कन्धः कोशाज्ञश्च सुरक्तकः ॥
 रात्राज्ञ उक्त आम्लान्तो मन्मथोद्भवस्तथा ।
 टङ्को नीलकपित्थोऽन्यो राजपुत्रो नृपालम्भः ॥
 वर्ग ५ श्लो० १, ११ पत्र १७०
 मदन शल्यको राटः पिण्डी पिण्डीतकः फलः ।
 'तस्कर करहाटश्च छर्दनो 'विषपुष्पकः ॥
 वर्ग १ श्लो० १६८ पत्र. ३९
 नादेयी मेषपुण्योऽन्यो जलकामो निकुञ्जकः ।
 जलीकः संवृतश्चैव 'विचुलो जलवेतसः ॥
 वर्ग ५ श्लो० ११७ पत्र. १९३
 वरुण श्वेतपुष्पश्च तिक्षणाकः कुमारकः ।
 श्वेतद्रुमो गन्धपुष्पस्तमालो मारुतापहः ॥
 वर्ग ५ श्लो० ११९ पत्र १९३
 अङ्कोटोऽङ्कोलको रेवी निर्दिष्टो वीर्धकीलकः ॥
 पीतसारस्ताम्रफलो गन्धपुष्पो निकोचकः ॥
 वर्ग १ श्लो० २५८ पत्र. ६०
 भस्मातकः 'स्मृतोऽरुणो दहनस्तपनोऽमिकः ।
 अरुणको वीरतरुर्भस्मालोऽग्निमुखो धनुः ॥
 वर्ग ३ श्लो० १४३ पत्र. १२३
 निम्बो नियमनो नेता पित्रुमन्दः सुतिक्षकः ।
 अरिष्टः सर्वतोभद्रः प्रभद्रः पारिभद्रकः ॥
 वर्ग १ श्लो० २९ पत्र. १३
 महानिम्बः स्मृतोद्रेकी कामुको विषमुष्टिकः ।
 केशमुष्टिनिर्भरको रम्यकोऽक्षीर एव च ॥
 वर्ग १ श्लो० ३१ पत्र. १३

१. सक्ता । क. ख. ड ॥ २. महोत्सवः क. ख. व. ड; मदोत्सवः ग ॥

३. भुश्राम उक्त कोशामो लाक्षावृक्षः सुरक्तकः । अतुवृक्षो वनस्कन्धः कृमिवृक्षः सुकोशकः ।
 ख. ड । भुश्रोऽन्य उक्तः कोशामो लाक्षावृक्षः सुरक्तकः ड ॥ ४. शालवः क. ग. ड. ख ॥ ५.
 विषमुष्टिका क. ख. ॥ ६. वरुणको क. ड ॥ ७. स्मृतो दक्षो व' क. ग. ॥ ८. 'म्बवरो
 र' ग. ॥

निघण्टुशेषटीका

पीडः शीतफलः खंसी धारी गुडफलोऽपि च
विरेचनफलः शाखी इयाम करभवत्त्वम् ॥

पत्र ७७

अक्षोटः पार्वतीयश्च फलस्नेहो गुडाश्रय ।
कीरेष्ट कन्दरालश्च स्वादुमज्जा मृदुच्छद ॥

पत्र, ७८

करजो नक्तमालश्च पूतिकधिरिबित्त्वक ।
घृतपर्णं करजोऽन्य प्रकीर्यो गौर एव च ॥

पत्र, ८०

उदकीर्यस्तृतीयोऽन्य बहुमन्यो हस्तिचारिणी ।
अक्षारवल्ली शार्ङ्गस्था काकनी करतालिका ॥

पत्र, ८१

कटफलं सोमवरकश्च धीपर्णी कुमुदा तथा ।
महाकषायोऽग्रगन्धि क्षिप्रगर्भे प्रचतन ।
महाकुम्भी च कुम्भीका भद्रा भद्रवतीति च ॥

पत्र, ८२

दाडिमो वालिमः सार कुट्टिम फलपाण्डव ।
स्वाद्वम्भो रक्तबीजश्च करक शुक्लम्भ ॥

पत्र, ८२

घातकी ताम्रपुष्पा च कुजरा मधुपावनी ।
पार्वतीया सुमिक्षा च वह्निपुष्पी च शब्दिता ।

पत्र, ८३

सलकी वल्लभी ह्लादा सुरभि सुलवा रस्ता ।
अश्वमूत्री कुन्दुरकी गजभक्षा महेरणा ॥

पत्र ८४

एरण्डस्तरुण शुक्लधित्रो गन्धर्वहस्तक ।
पञ्चाङ्गुलो वर्धमान आरण्डो दीर्घदण्डक ॥
रक्षोऽपरो हस्तिकर्णः कर्णो व्याघ्रतलो रुधुः ।
उरुष्को हस्तिपर्णश्चक्षुरुत्तानपत्रक ॥

पत्र ८५

घनवन्तर्रीयनिघण्टु

पीडः शीतः सहस्रांशी धानी गुडफलोऽपि च ।
विरेचनफलः शाखी इयाम करभवत्त्वम् ॥

वर्ग ५ श्लो० ५१ पत्र, १७८

आक्षोटः पार्वतीयश्च फलस्नेहो गुडाश्रय ।
कीरेष्ट कर्पूरालश्च स्वादुमज्जा पृथुच्छद ॥

वर्ग ५ श्लो० ६० पत्र, १८०

करजो नक्तमालश्च पूतिकधिरिबित्त्वक ।
घृतपर्णं करजोऽन्य प्रकीर्यो गौर एव च ॥

वर्ग ५ श्लो० १०७ पत्र १९१

उदकीर्यस्तृतीयोऽन्य बहुमन्यो हस्तिचारिणी ।
मदहस्तिनिका रोही हस्तिरोट्णक म्रिय ॥
अक्षारवेल्लिकाऽबध्ना वाङ्मनी काकभाण्डिका
वायव्या वालिका मेदा वाक्यवत्त्वपि चोच्यते ॥

वर्ग ५ श्लो० १०९-११० पत्र १९१

कटफलं सोमवरकश्च धीपर्णी कुमुदा तथा ।
महाकुम्भा च कुम्भीका भद्रा भद्रवतीति च ॥

वर्ग १ श्लो० ७३ पत्र, २१

दाडिमो दाडिमो सार कुट्टिम फलपाण्डव ।
स्वाद्वम्भो रक्तबीजश्च करक शुक्लम्भ ॥

वर्ग २ श्लो० ६१ पत्र ८१

घातकी ताम्रपुष्पी च कुजरा मधुपावनी ।
पार्वतीया सुमिक्षा च वह्निपुष्पा च शब्दिता ॥

वर्ग ३ श्लो० ९० पत्र ११३

सलकी वल्लभी ह्लादा सुरभि सुलवा रस्ता ।
अश्वमूत्री कुन्दुरकी गजभक्षा महेरणा ॥

वर्ग ३ श्लो० १३५ पत्र १२२

एरण्डस्तरुण शुक्लधित्रो गन्धर्वहस्तकः ।
पञ्चाङ्गुलो वर्धमान आरण्डो दीर्घदण्डक ॥
रक्षोऽपरो हस्तिकर्णो व्याघ्रो व्याघ्रतलो रुधुः ।
रुधुको हस्तिकर्णो च चक्षुरुत्तानपत्रक ॥

वर्ग १ श्लो० २९५-२९६ पत्र, ६७

१. 'वल्ली शार्ङ्गस्था क व. । 'वल्ली शार्ङ्गस्था व । २ करभाण्डिका
क. ख. व. ॥ ३. फलपाण्डवः क. व. ; फलपाण्डवः ग ॥ ४. मधुपा' क व. ॥
५. अश्वपुत्री व ॥ ६. हस्तपर्णी क. व. ॥

काम्पिल्लकोऽथ रक्काजो रेची रेचनवस्तथा ।
रञ्जो लोहिताश्व कर्कशो रक्चूर्णक ॥

पत्र ८५

कतकच्छेदनीयश्च कतः कतफलं मतम् ।
अम्बुप्रसादनफलं लक्षणं नेत्रविकारहृत् ॥

पत्र ८६

वन्दका स्याद् वृक्षरहा शेखरी कामरूपका ।
वृक्षादनी तटरहा कामिन्यङ्घ्रिप्ररोहणी ।

पत्र ८७

वासिका सिंहकर्णी च वृषो वासा च सिंहिका ।
आटरूष सिंहमुखी भिषग्माताऽऽटरूषक ॥

पत्र ८८

तुम्बश्च सौरभः सौरो वनत्र सानुजोऽग्निकः ।
तीक्ष्णबलस्तीक्ष्णफलस्तीक्ष्णपत्रो महामुनिः ॥

पत्र ८९

कदली सुकुमारा च रम्भा भानुफला मता ।
काष्ठीरसश्च निस्मारा मोचा हस्तिबुसा

तथा ॥ पत्र ८९

तगरं कुटिलं वक्रं दीनं शिथिलं नतं शिवम् ।
कालानुसार्यमवृत्तं कुञ्चितं बहुषं वृषम् ॥

पत्र ९०

तूलं नूदं च वृषं च कमुकं ब्रह्मकाष्ठकम् ।
ब्रह्मदारं ब्रह्मनिष्ठं ब्रह्मण्यं ब्रह्मचारिणम् ॥

पत्र ९०

मुष्कको मोक्षको घण्टा मुखको मुखवस्तथा ।
क्षारश्रेष्ठो गोलिकश्च द्विविधः श्वेतकृष्णकः ॥

पत्र ९१

वशो वेणुर्यवफलः कर्मारस्तुण्केतुकः ।
त्वक्सारः क्षतपर्वा च मस्करः कीचकस्तथा ॥

पत्र ९१

गाङ्गेदकी नागबला खरगन्धनिका रक्षा ।
विश्वदेवा तथाऽरिष्टा खण्डा हस्वगवेयुका ॥

पत्र ९२

कम्पिल्लकोऽथ रक्काजो रेची रेचनवस्तथा ।
रञ्जो लोहिताश्व कम्पिल्लो रक्चूर्णकः ॥

वर्ग ३ श्लो० १३८ पत्र १२२

कतकं छेदनीयश्च कतं कतफलं मतम् ।
अम्बुप्रसादनफलं लक्षणं नेत्रविकारजित् ॥

वर्ग ३ श्लो० १७२ पत्र १२९

वन्दका स्याद् वृक्षरहा शेखरी कामरूपका ।
वृक्षादनी तटरहा कामिनी पद्मरूपिणी ॥

वर्ग ४ श्लो० ९७ पत्र १५३

वासिका सिंहपर्णी च वृषो वासाऽथ सिंहिका ।
आटरूष सिंहमुखी भिषग्माताऽऽटरूषकः ॥

वर्ग १ श्लो० २३ पत्र ११

तुम्बश्च सौरभः सौरो वनत्र सानुजो द्विजः ।
तीक्ष्णबलस्तीक्ष्णफलस्तीक्ष्णपत्रो महामुनिः ॥

वर्ग २ श्लो० ४२ पत्र ७८

कदली सुकुमारा च रम्भा स्वाधुफला मता ।
दोर्धपत्रा च नि सारा मोचा हस्तिविषाणिका ॥

वर्ग ४ श्लो० ७५ पत्र १४८

तगरं कुटिलं वक्रं दीनं शिथिलं नतं शटम् ।
कालानुसार्यमवृत्तं कुञ्चितं बहुषं वृषम् ॥

वर्ग ३ श्लो० ५३ पत्र १०६

तूलं नूदं च वृषं च कमुकं ब्रह्मकाष्ठकम् ।
ब्रह्मदारं ब्रह्मणेष्टं ब्रह्मण्यं ब्रह्मचारिणम् ॥

वर्ग ५ श्लो० ६४ पत्र १८१

मुष्कको मोक्षको मुष्टिमुखको मुखवस्तथा ।
क्षारश्रेष्ठो गोलिकश्च द्विविधः श्वेतकृष्णकः ॥

वर्ग ५ श्लो० १३२ पत्र १९६

वशो वेणुर्यवफलः कर्मारस्तुण्केतुकः ।
त्वक्सारः क्षतपर्वा च मस्करः कीचकस्तथा ॥

वर्ग ४ श्लो० १३७ पत्र १९१

गाङ्गेदकी नागबला खरगन्धनिका रक्षा ।
विश्वदेवा तथाऽरिष्टा खण्डा हस्वगवेयुका ॥

वर्ग १ श्लो० १८४ पत्र ६५

हरिद्रा पीतिका पिण्डा रजनी रञ्जनी निशा ।
गौरी वर्णवती पीता हरिता वरवर्णिनी ॥

अन्या दारुहरिद्राऽपि हरिद्रः पीतचन्दनम् ॥
निर्दिष्टा वै कण्टकिनी स च कालेयकः स्मृतः ।
कालीयको दारुनिशा दार्ढी-पीतहृ
-पीतिकाः ॥

कटहटेरी पर्जन्या पीतदारुः पचम्पवा ।
पत्र. ९२

स्यौण्येयकं बहिचूचं शुक्रगुच्छं शुक्रच्छदम् ।
विकीर्णं शुक्रवर्हं च हरितं क्षीर्णरोमकम् ॥
पत्र. ९३

स्पृक्का स्पृग् ब्राह्मणी देवी लता लङ्को-
यिका मरुत् ।
पञ्चमुष्टिर्वेवपुत्री निर्मात्या पिशुना वधु ॥
पत्र. ९४

विडङ्गा जन्तुहन्त्री च कृमिणी चित्रतण्डुला ।
तण्डुलः कृमिहाडमोषा कैरला मृगगामिनी ॥
पत्र. ९५

ऋषभो धूर्धरो धीरो मातुको वृषभो वृष ।
विषाणी ककुद्दीन्द्राक्षो बन्धुरो गोपतिः स्मृतः ॥
पत्र. ९६

ऋद्धिर्वृद्धिं सुखं सिद्धी रथाञ्च मज्जलं वसु ।
ऋषियुष्टा युग योग्यं लक्ष्मी सर्वजनप्रिया ॥
पत्र. ९६

कङ्कुठं काककुष्ठं तु विडङ्ग रज्ज्वायकम् ।
रेचकं पुलकं हासं शोषनं काकपालकम् ॥
पत्र. ९७

परुषकः परुः प्रोक्तो नीलपर्णः परापरः ।
परिमण्डलमरुपास्थि परुष चापि नामत ॥
पत्र. ९८

हरिद्रा पीतिका पिङ्गा रजनी रञ्जनी निशा ।
गौरी वर्णवती पीता हरिता वरवर्णिनी ॥

अन्या दारुहरिद्रा च पीतद्रुः पीतचन्दनम् ॥
निर्दिष्टा काष्ठरजनी सा च कालेयकं स्मृतम् ।
कालायकं दारुनिशा दूर्वा पीताह्वी तकम् ।
कटहटेरी पर्जन्या पीतदारु पचम्पवा ।
हेमवर्णवती पीता हेमकान्ता कुमुम्भका ।

वर्ग १ श्लो० ५४, ५७-५९ पत्र. १७ १८

स्यौण्येयकं बहिचूचं शुक्रगुच्छं शुक्रच्छदम् ।
विकीर्णं शुक्रवर्हं च हरितं क्षीर्णरोमकम् ॥
वर्ग ३ श्लो० ६९ पत्र. ११०

स्पृक्काऽस्पृग् ब्राह्मणी देवी मालाली
कोटिका मता ।

पञ्चमुष्टिर्वेवपुत्री निर्मात्या पिशुना वधु ॥
वर्ग ३ श्लो० ६२ पत्र. १०८

विडङ्गं जन्तुहन्त्री च कृमिणी चित्रतण्डुला ।
तण्डुली कृमिहाडमोषा कैरला मृगगामिनी ॥
वर्ग २ श्लो० ११ पत्र. ७१

ऋषभो धूर्धरो धीरो मातुको वृषभो वृष ।
विषाणी ककुद्दीन्द्राक्षो बन्धुरो गोपतिस्तथा ।
वर्ग १ श्लो० १२५ पत्र. ३०

ऋद्धिर्वृद्धिं सुखं सिद्धी रथाञ्च मज्जलं वसु ।
ऋषियुष्टा युग योग्यं लक्ष्मी सर्वजनप्रिया ॥
वर्ग १ श्लो० १४५ पत्र. ३४

कङ्कुठं कालकुष्ठं च विरजं रज्ज्वायकम् ।
रेचकं पुलकं हासं शोषनं कालपालकम् ॥
वर्ग ३ श्लो० १४१ पत्र. १२३

परुषकं परुः प्रोक्तं नीलवर्णं परावरम् ।
परिमण्डलमरुपास्थि परुष चापि नामत ॥
वर्ग ५ श्लो० ६२ पत्र. १८०

१. हरिद्रा वरं क ख. ग. घ ङ ॥ २. च हरिद्रा पीतं झ. ॥ ३. यका
स्मृता । क च, यकाः स्मृतः । ग. घ ॥ ४. पीतका । क. घ. ङ च ॥ ५.
कुमुम्भला । घ. ङ. च. ॥ ६. धीरः श्रीमान्वृषभको वृषः क घ ङ. च. ॥ ७.
वृषाणी क. ख. ॥ ८. ऋषियेष्टा क. ङ च ॥ ९. रज्ज्वायं क ख ॥ १०. नीलपर्ण
ङ. ण. ॥ ११. परापरम् । ङ ङ. झ ञ ॥ १२. मरुपास्थि

निघण्टुशेषटीका

खजूरी तु खरस्कन्धा कषाया मधुराऽम्रा ।
 दुष्प्रधर्वा दुरारोहा नि श्रेणिः स्वादुमस्तका ॥
 पत्र. ९८
 तालो ध्वजद्रुम प्राशुदीर्घस्कन्धो दुरारोहः ।
 तुणराजो दीर्घतरुल्लेख्यपत्रो दुर्मेधरः ॥
 पत्र. ९९
 नालिकेरो रसफल सतुप्त कूर्चकेसरः ।
 लतावृक्षो दृढफलो लाङ्गली दाक्षिणायकः ॥
 पत्र. १००
 स्यात् पूगफलमुद्रेगं त्रसि घोष्ठाफलं मतम् ।
 चिकणं चल्कलं चिककं गवां मदकरं च तत् ॥
 पत्र. १०१
 सिन्दुवारं श्वेतपुष्पं सिन्दुकं सिन्दुवारिका ।
 नीलपुष्पं शीतसहो निर्गुण्डी नीलसिन्दुका ॥
 पत्र. १०३
 शेफालिकाऽन्या निर्गुण्डी वनौका नीलमञ्जरी ।
 शुक्लाऽन्या श्वेतसुरसा भूतकेशी च कथ्यते ॥
 पत्र. १०४
 प्रियङ्गुं प्रियवल्ली च कलिनी कङ्कुनी प्रिया ।
 वृत्ता गोबन्दी श्यामा कारम्मा वर्णमेदिनी ॥
 पत्र. १०५
 मधुयष्टी च यष्टी च यष्टीमधु मधुलवा ।
 यष्टीमधूकं मधुकं यष्टपाहं मधुयष्टिका ॥
 तल्लक्षणं क्लीतर्जं च क्लीतकं क्लीतिका च सा ।
 स्थलजा जलजाऽन्या च मधुपर्णी मधूलिका ॥
 पत्र. १०६
 अश्वगन्धा वाजिगन्धा कुम्भकोऽधवारोहकः ।
 चाराहकर्णी तुरगी बल्या वाजीकरी मता ॥
 पत्र. १०६
 अजगृही मेघगृही सर्पदम्भा च वर्तिका ।
 द्वितीया दक्षिणवर्ता वृक्षिकाली विषाणिका ॥
 पत्र. १०७

धन्वन्तरीयनिघण्टु

खजूरी तु खरस्कन्धा कषाया मधुराऽम्रा ।
 दुष्प्रधर्वा दुरारोहा नि श्रेणिः स्वादुमस्तका ॥
 वर्ग ५ श्लो० ५३ पत्र. १०८
 तालो ध्वजद्रुम प्राशुदीर्घस्कन्धो दुरारोहः ।
 तुणराजो दीर्घतरुल्लेख्यपत्रो दुर्मेधरः ॥
 वर्ग ५ श्लो० ६८ पत्र. १०९
 नारिकेलो रसफल सतुप्त कूर्चशेखरः ।
 तालवृक्षो दृढफलो लाङ्गली दाक्षिणायकः ॥
 वर्ग ५ श्लो० ७४ पत्र. १०३
 स्यात् पूगफलमुद्रेगं त्रसि घोष्ठाफलं स्मृतम् ।
 चिकणं चिककणा चिकका गुर्वाकाः
 खपुरं च तत् ॥
 वर्ग ३ श्लो० ३९ पत्र. १०३
 सिन्दुवारं श्वेतपुष्पं सिन्दुकं सिन्दुवारिका ।
 नीलपुष्पं शीतसहो निर्गुण्डी नीलसिन्दुका ॥
 वर्ग ४ श्लो० ८१ पत्र. १५०
 शेफालिकाऽन्या निर्गुण्डी वनजा नीलमञ्जरी ।
 शुक्लाऽन्या श्वेतसुरसा भूतकेशी च कथ्यते ॥
 वर्ग ४ श्लो० ८३ पत्र. १५०
 प्रियङ्गुं प्रियवल्ली च कलिनी कङ्कुनी प्रिया ।
 वृत्ता गोबन्दी श्यामा कारम्मा वर्णमेदिनी ॥
 वर्ग ३ श्लो० ११६ पत्र. ९७
 मधुयष्टी च यष्टी च यष्टीमधु मधुलवा ।
 यष्टीकं मधुकं चैव यष्टपाहं मधुयष्टिका ॥
 तल्लक्षणं क्लीतर्जं क्लीतकं क्लीतिका च सा ।
 स्थलजा जलजाऽन्या तु मधुपर्णी मधूलिका ॥
 वर्ग १ श्लो० १४२, १४४ पत्र. ११, ३४
 अश्वगन्धा वाजिगन्धा कुम्भकोऽधवारोहकः ।
 चाराहकर्णी तुरगी बल्या वाजीकरी स्मृता ॥
 वर्ग १ श्लो० २७२ पत्र. ६२
 अजगृही मेघगृही सर्पदम्भा च वर्तिका ।
 द्वितीया दक्षिणवर्ता वृक्षिकाली विषाणिका ॥
 वर्ग १ श्लो० ८७ पत्र. २३

१ रं रसा । तुं क. ड. ॥ २. सुमन्धः क. ड. ॥ ३. श्यावफलं ख ग. ड. ॥

४. सिन्धुकः सिन्धुवा क ग ॥ ५. शीतसिन्धुका ड. ॥ ६. मेदिनी क. ख. ग ड. ॥

निघण्टुशेषटीका

श्री कर्कटश्री च कुलीरा कर्कटाहया ।
 कुलिङ्गश्री वक्रा च महाबोधा मत्ताङ्गयपि ॥
 चन्द्रा स्वादु विषाणी च प्रोक्ता च निजमूर्धजा ॥
 पत्र १०८
 कण्टकारी च दु स्पर्शा भुद्रा व्याघ्री निर्विशिषा ।
 कण्टालिका कण्टकिनी धावनी दुःप्रवर्षिणी ॥
 पत्र १०८
 बृहती सिंहयनाकान्ता वार्ताकी राष्ट्रिका कुली ।
 विद्यादा स्थूलमण्डाकी महती तु महोटिका ॥
 पत्र १०९
 विशारिका मता शुक्ला स्वादुकन्दा स्तुगालिका ।
 वृक्षकन्दा विदारी च वृक्षवल्ली विडालिका ॥
 पत्र ११०
 मन्वा क्षीरविदारी स्वादु क्रक्षगन्धेक्षुवलयपि ।
 क्षीरकन्दा क्षीरयुक्ता क्षीरवल्ली पयस्विनी ॥
 पत्र ११०
 पृष्ठिण (शिशि) पर्णी पृथक्पर्णी कलशिर्धावनी गुहा ।
 शृगालविन्ना धृतिला पर्णी श्लेष्मदुकुष्ठिका ॥
 पत्र १११
 गोकुल स्याद् गोकुलको भक्षकः स्वादुकण्टक ।
 गोकण्टको भक्षकः पङ्क्तः क्षुरकः क्षुरः ॥
 गोकण्टो गोक्षुरः कण्टी वडङ्गस्त्रिकण्टस्त्रिषकः ।
 त्रिकण्टक कण्टफल श्वदण्डो व्यालदण्डक ॥
 पत्र ११२
 दन्ती क्षीप्रा निकुम्भा स्यादुपचित्रा मकुलकः ।
 तथोदुम्बरपर्णी च विषल्या च गुणप्रिया ॥
 पत्र ११२
 अपामार्गश्च शिखरी प्रत्यक्पुष्पी मयूरक ।
 अधःशल्याऽथ किणिही दुर्मह खरमञ्जरी ॥
 स पवोक शैखरिको मर्कटी दुरतिग्रह ।
 पत्रपुष्पी च वक्षिरः कुटो मर्कटपिप्पली ॥
 पत्र ११४

धन्वन्तरीयनिघण्टु

श्री कर्कटश्री च कुलीरा कर्कटाहया ।
 कुलीरभृङ्गी चक्रा च महाबोधा मत्ताङ्गिनी ॥
 चन्द्रास्पर्शा विषाणी च शृङ्गी वनजमूर्धजा ।
 वर्ग १ श्लो० ८५, ८६ पत्र १२
 कण्टकारी तु दु स्पर्शा भुद्रा व्याघ्री निर्विशिषा ।
 कण्टालिका कण्टकिनी धावनी दुःप्रवर्षिणी ॥
 वर्ग १ श्लो० ९५ पत्र १५
 बृहती सिंहिकाकान्ता वार्ताकी राष्ट्रिका कुली ।
 विषदा स्थूलकण्टाकी महती तु महोटिका ॥
 वर्ग १ श्लो० ९३ पत्र २४
 विशारिका मता शुक्ला स्वादुकन्दा शृगालिका ।
 वृक्षकन्दा विदारी च वृक्षवल्ली विडालिका ॥
 वर्ग १ श्लो० १४७ पत्र ३४
 मन्वा क्षीरविदारी स्वादुक्षुगन्धेक्षुवलयपि ।
 क्षीरवल्ली क्षीरकन्दा क्षीरशुक्ला पयस्विनी ॥
 वर्ग १ श्लो० १४९ पत्र ३५
 पृष्ठिपर्णी पृथक्पर्णी कलशी धावनी गुहा ।
 शृगालविन्नाऽक्षिप्रबला पर्णी श्लेष्मदुकुष्ठिका ॥
 वर्ग १ श्लो० १० पत्र २३
 गोकुल स्याद् गोकुलको भक्षकः स्वादुकण्टक ।
 गोकण्टको भक्षकः पङ्क्तः कण्टकचिकः ॥
 गोकण्टो गोक्षुरः कण्टी वडङ्ग क्षुरकः क्षुरः ।
 त्रिकण्टक कण्टफल श्वदण्डो व्यालदण्डकः ॥
 वर्ग १ श्लो० १०२-१०३ पत्र २६
 दन्ती क्षीप्रा निकुम्भास्यादुपचित्रा मकुलकः ।
 तथोदुम्बरपर्णी च विषल्या च गुणप्रिया ॥
 वर्ग १ श्लो० २२३ पत्र ५३
 अपामार्गस्तु शिखरी प्रत्यक्पुष्पी मयूरक ।
 अधःश्लेष्मोऽथ किणिही दुर्मह खरमञ्जरी ॥
 स पवोक शैखरिको मर्कटी दुरतिग्रह ।
 पराक्पुष्पी वक्षीरश्च कण्टी मर्कटपिप्पली ॥
 वर्ग १ श्लो० २६०-२६१ पत्र ६०

१. कान्ता ण ॥ २. स्थूलमण्डा' ख. ग. ॥ ३. 'कण्टाली म' ग घ ङ. व. ॥
 ४. वृक्षक' श ॥ ५. वृक्षव' श ॥ ६. 'पवित्रा' क ख. ग. ङ. व. ॥ ७.
 'शल्याश्च कि' क ख ॥

निघण्टुसोपदीका

शुण्ठी महौषध विश्वा नागरं विश्वमेवम् ।
विश्वौषधं श्ववेरं कटुमर्द्धं तथाऽऽर्कम् ॥
पत्र ११५

पुनर्मेवा विद्यास्य कटिल्लः शशिवाटिका ।
दधी च क्षुद्रवर्षाभूर्निघण्टु कटिल्लकः ॥
पत्र ११५

पुनर्मेवाऽपरः क्रूर सद्यो मण्डलपत्रक ।
श्वेतमूलो वर्षकेतुर्महावर्षाभुरुच्यते ॥
पत्र ११६

ज्योतिष्मती तु कटनी स्यात् सुवर्णलतैति च ।
ज्योतिष्का स्त्रामिमासा च लवणोद्वा च दुर्जरा ॥
पत्र ११६

माषपर्णी तु काम्बोजी कृष्णवृन्ता महासहा ।
आर्द्रमाषा सिंहवृन्ता मासमाषाऽश्वपुच्छिका ॥
पत्र. ११७

सुद्रपर्णी क्षुद्रसहा शिम्बी मार्जारगन्धिका ।
वनजा रङ्गिणी ह्यासा शर्पपर्णी बुधैः स्मृता ॥
पत्र ११७

तामलक्युष्मा ताली तमालं तु तमालिनी ।
विदुन्नकस्त्वज्जटा च छाटा साऽऽमल-
कीति च ॥
पत्र ११८

हरिद्रा पीतिका पित्रा रञ्जनी रञ्जिनी निषा ।
गौरी वर्णवती पीता हरिता वरवर्णिनी ॥
हल्दी हलना श्रेष्ठः श्रेष्ठः वर्णविलासिनी ।
विषग्नी च जयन्ती च दीर्घरक्ता सुरगिणी ॥
पत्र. ११९

चक्रमर्दस्त्वैवजो मेधाहोऽण्डगजः स्मृतः ।
श्रुनाटः श्रुनाटवकी त्वावर्तकः स च ॥
पत्र. ११९

आवणी स्यान्मुष्टनिका मिधु. अवणशीर्षिका ।
अवणाहा प्रजिता परित्राजी तपोधना ॥
पत्र. १२०

चण्डस्तरीयनिघण्टु

शुण्ठी महौषधं विश्वं नागरं विश्वमेवम् ।
विश्वौषधं श्ववेरं कटुमर्द्धं तथाऽऽर्कम् ॥
वर्ग २ श्लो० ८२ पत्र. ८६

पुनर्मेवा विद्यास्य कटिल्लः शशिवाटिका ।
'दधीरः क्षुद्रवर्षाभूर्निघण्टु कटिल्लकः ॥
वर्ग १ श्लो० २७४ पत्र ६२

पुनर्मेवाऽपरः क्रूर सद्यो मण्डलपत्रक ।
श्वेतमूलो वर्षकेतुर्महावर्षाभुरुच्यते ॥
वर्ग १ श्लो० २७६ पत्र ६३

ज्योतिष्मती तु कटनी सुवर्णलतैति केति च ।
ज्योतिष्कायाऽमिमासा च लवणोद्वा च 'दुर्जरा ॥
वर्ग १ श्लो० २७७ पत्र ६१

माषपर्णी च काम्बोजी कृष्णवृन्ता महासहा ।
आर्द्रमाषा सिंहवृन्ता मासमाषाऽश्वपुच्छिका ॥
वर्ग १ श्लो० १३६ पत्र ३२

सुद्रपर्णी क्षुद्रसहा शिम्बी मार्जारगन्धिका ।
वनजा रिङ्गिणी हस्वा शर्पपर्ण्याबुधैः स्मृते ॥
वर्ग १ श्लो० १३८ पत्र ३२

तामलक्यजटा ताली तमालं तु तमालिनी ।
विदुन्नमृता तमकं भूधात्री भ्यामलक्यपि ॥
वर्ग ३ श्लो० ८८ पत्र ११२

हरिद्रा पीतिका पित्रा रञ्जनी रञ्जिनी निषा ।
गौरी वर्णवती पीता 'हरिता वरवर्णिनी ॥
'हल्दीका भद्रलता श्रेष्ठः वर्णविलासिनी ।
विषग्नी च जयन्ती च दीर्घरक्ता तु रङ्गिणी ॥
वर्ग १ श्लो० ५४-५५ पत्र १७

चक्रमर्दस्त्वैवजो मेधाहोऽण्डगजस्तथा ।
श्रुनाटः श्रुनाटवकी त्वावर्तकस्तथा ॥
वर्ग ४ श्लो० ५ पत्र. १३४

आवणी स्यान्मुष्टनिका मिधु अवणशीर्षिका ।
आवणाहा प्रजिता परित्राजी तपोधना ॥
वर्ग १ श्लो० १५९ पत्र. ३७

निघण्टुशेषटीका

महाभावण्यायाऽन्या तु लोचनीया तथाऽपरा
कम्बपुष्पिका श्लोका छिन्नग्रन्थनिका च सा ॥

पत्र १२०

बाकुची सोमराजी च सोमवल्ली सुबल्लघपि ।
अवस्तुजा कृष्णफली सेव पूतिफली मता ॥
चन्द्रलेखेन्दुलेखा च शशिरेखा च सा मता ।
पूतिपर्णी कालमेधी दुर्गन्धा कुष्ठनाशनी ॥

पत्र १२१

रास्ना युक्तरसा रस्या श्रेयसी रसना रसा ।
सुगन्धमूलाऽतिरसा सेव युक्तरसा स्मृता ॥

पत्र १२१

अन्या महासुगन्धा तु सुबहा गन्धनाकुली ।
सर्पाक्षी नकुलेष्टा च छत्राकी विषमर्द्धनी ॥

पत्र. १२२

कुठेरकस्तु वैकुण्ठ क्षुद्रपर्णोऽजैक सितः ।
षट्पत्रः कुठेरोऽन्य पर्णासो बिल्वगन्धक ॥
कुठेरकस्तुनीयोऽन्यो मालुक कृष्णमालुक ।
कृष्णाजैक कालमाल कराल कृष्णमल्लिकः ॥

पत्र १२३

सुरसा तुलसी ग्राम्या तुलसी बहुमञ्जरी ।
आपीता राक्षसी गौरी भूतघ्नी देवदुन्दुभि ॥

पत्र १२४

जम्बीरः खरपत्रश्च फणी चोक्त फणिज्जक ।
मरुत्तको मरुवको मरुर्मरुचकस्तथा ॥

पत्र १२४

प्रायमाणा कृतप्राणा प्रायन्ती प्रायमाणिका ।
बलमद्रा बलदेवा वार्षिक गिरिसालुजा ॥

पत्र. १२५

यासो यवासकोऽनन्ता बालपत्रोऽधिकण्टकः ।
वीरमूलः समुद्रान्ता दीर्घमूलो मरुद्भवः ॥
धन्वयासो दुरालम्भा ताम्रमूली च कच्छुरा ।
दुरालम्भा च दुःस्पर्शा यासो धन्वयवासकः ॥

पत्र १२५

धन्वन्तरीयनिघण्टु

महाभावजिका मुण्डी लोभनीया तथाऽन्यथा
कम्बपुष्पिका प्रोक्ता छिन्नग्रन्थनिका च सा ॥

वर्ग १ श्लो० १६० पत्र. ३७

बाकुची सोमराजी तु सोमवल्ली सुबल्लघपि ।
अवस्तुजा कृष्णफला सेव पूतिफला मता ॥
चन्द्रलेखेन्दुलेखा च शशिरेखा मता च सा
पूतिपर्णी कालमेधी दुर्गन्धा कुष्ठनाशनी ॥

वर्ग १ श्लो० १६५-६ पत्र. ३८

रास्ना युक्तरसा रस्या श्रेयसी रसना रसा ।
सुगन्धमूलाऽतिरसा सेव पुस्तिरसा स्मृता ।

वर्ग १ श्लो० २७० पत्र ६२

अन्या महासुगन्धा च सुबहा गन्धनाकुली ।
सर्पाक्षी नकुलेष्टा च छत्राकी विषमर्द्धनी ॥

वर्ग ४ श्लो० १०५ पत्र १५५

कुठेरकस्तु वैकुण्ठ क्षुद्रपर्णोऽजैकस्तथा ।
षट्पत्र कुठेरोऽन्य पर्णासो^३ बिल्वगन्धक ॥
कुठेरकस्तुनीयोऽन्यः शालुक. कृष्णशालुक ।
कृष्णाजैक कालमाल कराल कृष्णमल्लिका ॥

वर्ग ४ श्लो० ५४, ५६ पत्र १४५

सुरसा तुलसी ग्राम्या सुवर्भी बहुमञ्जरी ।
अपेतराक्षसी गौरी भूतघ्नी देवदुन्दुभि ॥

वर्ग ४ श्लो० ५० पत्र १४४

जम्बीर खरपत्रश्च फणी चोक्त फणिज्जक ।
मरुत्तको मरुवको मरुर्मरुचकस्तथा ॥

वर्ग ४ श्लो० ५२ पत्र १४४

प्रायमाणा कृतप्राणा प्रायन्ती प्रायमाणिका ।
बलदेवा बलमद्रा वार्षिक गिरिसालुजा ॥

वर्ग १ श्लो० २५४ पत्र ५९

यासो यवासकोऽनन्तो बालपत्रोऽधिकण्टकः ।
दूरमूलः समुद्रान्तो दीर्घमूलो मरुद्भवः ॥
धन्वयासो दुरालम्भा ताम्रमूली च कच्छुरा ।
दुरालम्भा च दुःस्पर्शा यासो धन्वयवासकः ॥

वर्ग १ श्लो० २२, २० पत्र. १०-११

१ मता क ग घ ङ च. ॥ २ कृष्णप्राक्षी ङ छ श. ॥ ३ श्लो गन्धबिल्वकः
क ॥ ४ गिरिसालुजम्. ङ च; गिरिसालुजम् श ॥

निघण्टुदोषटीका

किराततिक्तको हैम. काण्डतिक्तः किरातक. ।
भूनिम्बोऽनार्यतिक्तश्च कैरातो रामसेनक ॥
कैडर्यं पिबुमन्दश्च निम्बो रिष्टो वरत्त्वचः ।
छर्वनो हिङ्गुनियांसं त्रियमालश्च पर्वतः ॥
नेपालः कथितश्चान्यो जातिमेदो ज्वरान्तक
नाडीतिक्तोऽर्द्धतिक्तश्च निशारि सन्निपातहा ॥

पत्र १२६

कुष्ठं रोगो गदो व्याधिरुपलं पाकलं रुजा ।

पत्र १२७

बालकं वारि तोयं च हीवेरं जलमम्बु च ।

कैडर्यं वज्रमुदीर्य च पिङ्गमाचमनं कचम् ॥

पत्र १२७

घाटी घटी पलाशः स्यात् हेया पृथुपलाशिका

सुगन्धमूला गन्धोली घङ्गान्था सुमता वधू ।

पत्र १२८

एलाबालुकमालुकं बालुकं हरिबालुकम् ।

एल्बालुकं कपित्थं च दुर्वर्णं प्रसरं हठम् ॥

पत्र १२८-१२९

कुङ्कुमं रुधिरं रक्तमसृगलं च पीतकम् ।

काश्मीरं चारु बाह्लीकं सङ्कोचं पिशुनं वरम् ॥

पत्र १२९

जाती मनोज्ञा सुमना राजपुत्री त्रियंबदा ।

मालती हृद्यगन्धा च चेतिका तैलभाविनी ॥

पत्र १३०

जातीफल जातिसस्यं शाळुकं मालतीफलम् ।

मञ्जासारं जातिहृतं पुटं सौमनस फलम् ॥

पत्र १३०

यूषिका बालपुष्पी च पुण्यगन्धा गुणोज्ज्वला ।

गणिका चारुमोटा च शिखण्डी ॥

पत्र १३१

स्वर्णयूषिका ॥

यूषशालिनी

पत्र १३१

धन्वतरीयनिघण्टु

किराततिक्तको हैम काण्डतिक्तः किरातक. ।
भूनिम्बोऽनार्यतिक्तश्च किरातो रामसेनक ॥
कैडर्यं पिबुमन्दश्च निम्बो रिष्टो वरत्त्वचः ।
छर्विणो हिङ्गुनियांसं त्रियमालश्च पावतः ॥
नेपालः कथितश्चान्यो जातिमेदो ज्वरान्तकः ।

महातिक्तश्च तिक्तश्च निशारि सन्निपातहा ॥

वर्ग १ श्लो० ३३-३५ पत्र १४

कुष्ठं रोगोऽगदो व्याधिरुपलं पाकलं रुजा ।

वर्ग ३ श्लो० ४९ पत्र १०५

बालकं वारि तोयं च हीवेरं जलमम्बु च ।

कैडर्यं वज्रमुदीर्य च पिङ्गमाचमनं कचम् ॥

वर्ग १ श्लो० ४७ पत्र १६

सटी सटी पलाशश्च हेया पृथुपलाशिका ।

सुगन्धमूला गन्धोली घङ्गान्था सुमता वधू ॥

वर्ग १ श्लो० ६१ पत्र १८

एलाबालुकमालुकं बालुकं हरिबालुकम् ।

एल्बालुकं कपित्थं स्याद् दुर्वर्णं प्रसरं हठम् ॥

वर्ग ३ श्लो० ७७६ पत्र १११

कुङ्कुमं रुधिरं रक्तमसृगलं च पीतकम् ।

काश्मीरं चारु बाह्लीकं सङ्कोचं पिशुनं वरम् ।

वर्ग ३ श्लो० ११२ पत्र ९५

जाती मनोज्ञा सुमना राजपुत्री त्रियंबदा ।

मालती हृद्यगन्धा च चेतिका तैलभाविनी ॥

वर्ग ५ श्लो० १३७ पत्र १९८

जातीफल जातिसस्यं शाळुकं मालतीफलम् ।

मन्द्योण्डं जातिभृष्टं पुटं सौमनस फलम् ।

वर्ग ३ श्लो० ३५ पत्र १०९

यूषिका बालपुष्पा तु पुण्यगन्धा गुणोज्ज्वला ।

गणिका चारुमोटा च शिखण्डी ॥

वर्ग ५ श्लो० १४८ पत्र २००

स्वर्णयूषिका

सुवर्णयूषा हरिणी पीतिका पीतयूषिका ।

वर्ग ५ श्लो० १४८-९ पत्र २००

१. 'ह' कैरातो ख य ड ॥ २. क्लौण्डर्यः क य ड. ज. ॥ ३. 'लः पथि-
कम्बान्यो क ख य ड च ॥ ४. 'त्यं च दुर्वर्णः' क. ख. ड. ॥ ५. तिलभाविनी
ड. ॥ ६. मञ्जासारं जां ग. ॥ ७. कथिका क. ड. ॥ ८. स्वर्णयूषिका ड. ॥

मिषण्डुशेषटीका

धम्बन्तरीबनिषण्डु

शोकाऽन्या शङ्खवला नामत शङ्खयूषिका ॥

पत्र १३१

कुन्द सुमकरन्दश्च श्वेतपुणो मनोहर ।

अट्टहासो भृङ्गस्तु शुक्लशाल्योदनोपम ।

पत्र १३२

ग्रीष्माऽतिशुरभि कान्ता सुगन्धा वनमालिनी ।

सुकुमारा शिखरिणी नेमाली नखमालिका ।

पत्र १३३

मल्लिका क्षीतभीरुश्च मदयन्ती प्रमोदनी ।

मदनीया गङ्गाक्षी च भूपयष्टावरी तथा ॥

पत्र १३३

वार्षिकी त्रिपुटा त्र्यम्बा सुरूपा सुभगा त्रिम्बा ।

श्रीमती वदपदानन्दा सुवर्णा मुक्तवन्धनी ॥

पत्र १३४

तरणी रामतरणी वर्णिनी चारुकेसरा ।

रञ्जना कुमारी गन्धाढ्या द्विरेकगणसम्भता ॥

पत्र १३४

सैरेयकः सहचरः सैरेयश्च सहाचरः ।

पत्र १३५

पीतो रक्तोऽथ नीलश्च कुसुमेस्त विभावयेत् ॥

पीतः कुरष्टको हेयो रक्तः कुरबकः स्मृत ।

नील आतेगलो दासी बाण ओदनपाकयपि ॥

पत्र १३५

चित्रको दहनो व्याल पाठीनो दारुणोऽग्निनः ।

ज्योतिष्को बल्लरी वह्निः पाठी पाली कुट्टः शिखी ।

पत्र १३६

वासन्ती प्रहसन्ती च सुवसन्ता वसन्तजा ।

शोकरा क्षीतसंवासा सेव्या भ्रमरबान्धवा ॥

पत्र. १३७

नीलिनी नीलिका काली ग्राम्या तूणी विषोवनी ।

तुल्या श्रीकलिका मेला भारवाही च रञ्जनी ।

पत्र १३८

शोकाऽन्या शङ्खवला नामत शङ्खयूषिका ।

वर्ग ५ श्लो० १४९ पत्र. २००

कुन्द सुमकरन्दश्च सदापुणो मनोहर ।

अट्टहासो भृङ्गस्तु शुक्लशाल्योदनोपम ॥

वर्ग ५ श्लो० १५० पत्र. २०१

ग्रीष्मी तु शुरभि कान्ता सुगन्धा वनमालिनी ।

सुकुमारा शिखरिणी 'नेपाली' वनमालिका ॥

वर्ग ५ श्लो० १४० पत्र १९८

मल्लिका क्षीतभीरुश्च मदयन्ती प्रमोदनी ।

मदनीया गङ्गाक्षी च 'भूपयष्टावरी' तथा ॥

वर्ग ५ श्लो० १३४ पत्र १९७

वार्षिकी त्रिपुटा त्र्यम्बा सुरूपा सुभगा त्रिम्बा ।

श्रीमती वदपदानन्दा सुवर्णा मुक्तवन्धना ॥

वर्ग ५ श्लो १३६ पत्र- १९७

तरणी रामतरणी कणिका चारुकेसरा ।

सहा कुमारी गन्धाढ्या द्विरेकगणसम्भता ॥

वर्ग ५ श्लो० १४५ पत्र. १९९

सैरेयकः सहचरः सैरेयश्च सहाचरः ।

वर्ग १ श्लो० २७८ पत्र ६३

पीतो रक्तोऽथ नीलश्च कुसुमेस्त विभावयेत् ॥

पीतः कुरष्टको हेयो रक्तः कुरबकः स्मृत ।

नील आर्धगलो दासी बाण ओदनपाकयपि ॥

वर्ग १ श्लो० २७८-२७९ पत्र. ६३

चित्रको दहनो व्याल पाठिनो दारुणोऽग्निनः ।

'ज्योतिष्को बल्लरी वह्निः' 'पाली पाठी कुट्टः शिखी ॥

वर्ग २ श्लो० ८० पत्र ८६

वासन्ती प्रहसन्ती च सुवसन्ता वसन्तजा ।

शोभना क्षीतसंवासा सेव्या भ्रमरबान्धवा ॥

वर्ग ५ श्लो० १३९ पत्र १९८

नीलिनी नीलिका काला ग्राम्या तूणी विषोवनी ।

तुल्या श्रीकलिका 'मेला' भारवाही च रञ्जनी ॥

वर्ग १ श्लो० २३२ पत्र. ५५

१. नेपाली क ॥ २ भूतपर्यवरी क स ॥ ३ पाठीरो दां ग च ॥ ४. ज्योतिष्कश्चा-
रुणोवह्निः य क ॥ ५. पाठी पाठिः कट्टः शिखी ग ॥ ६. मेला क. ख. ग. क च ॥

निघण्टुसेषटीका

धमनर्त पाण्डुराङ्गं दान्तं गन्धोक्तं
मुनिम् ।
पुण्डरीकं ब्रह्मजटसृषिपुञ्जं तपस्विनम् ॥
पत्र १३८
धनुरक्षः स्मृतो धूर्तो देवता कितवः शठः ।
उन्मत्तको मदनकतवस्तलफलस्तथा ॥
पत्र. १३९
शङ्खपुष्पी कन्दुपुष्पी शङ्खाद्या शङ्खमालिनी ।
किरीटी शङ्खकुक्षुमा मेघ्या वनविलासिनी ॥
पत्र. १४०
कर्पूरको गन्धमूलो श्राविव कान्त्य एव च ।
वैषमुक्त्यो दुर्लभश्च कस्तवित् सम्मता ह्यटी ॥
पत्र. १४०
अजमोदा वस्तमोदा दीप्यको लोचमर्कटः ।
जराभ्या करवी बल्ली मोक्षा हस्तिमयूरकः ॥
पत्र. १४१
यवानी दीपको दीप्यो ववसाङ्को यवानिका ।
यवानिकोग्रगन्धा च दीपनीया च दीपनी ॥
पत्र १४१
पर्वटं स्वात् पर्वटको वरत्तिकः नामतः ।
रजो रेणुश्च पाण्डुश्च कव्यश्चर्मकण्टकः ॥
पत्र १४२
बला भङ्गीदनी बाटी सम्राज्ञा करयष्टिका ।
महासम्राज्ञीदनिका शीतपाक्योदनाङ्ग्या ॥
पत्र. १४३
महाबला वर्षपुष्पी तथा वाटयामनी स्मृता ।
सहदेवी देवसहा पीतपुष्पी वृहत्फला ॥
वल्किऽतिबला श्रेया वाटयपुष्पी च कहुता ।
ऋष्यश्रेष्ठा ऋष्यगन्धा तैष भूरिबला मता ॥
पत्र. १४४
वात-पितापहं प्राहि बल्यं हृष्यं बलाग्रयम् ।
पत्र. १४४

कव्यतरांनिघण्टु

धमनः पाण्डुराङ्गः स्वाद् दान्तो गन्धोक्तो
मुनिः ।
पुण्डरीको ब्रह्मजटा तपसी ऋषिपुत्रकः ॥
वर्ग ३ श्लो० ६४ पत्र १०९
धनुरः कर्पूरको धूर्तो देवता कितवः शठः ।
उन्मत्तको मदनकः कालिश्च हरश्चलमः ॥
वर्ग ४ श्लो० ७ पत्र १३५
शङ्खपुष्पी कन्दुपुष्पी शङ्खाद्या कन्दुमालिनी ।
तिरिटी शङ्खकुक्षुमा मेघ्या वनविलासिनी ॥
वर्ग ४ श्लो० ११३ पत्र. १५६
कर्पूरो गन्धमूलश्च श्राविव कार्श्य एव च ।
वैषमुक्त्यो दुर्लभश्च कस्तवित् सम्मतः सटी ॥
वर्ग ३ श्लो० ९४ पत्र. ११४
अजमोदा वस्तमोदा दीप्यको लोचमर्कटः ।
जराभ्या करवी वल्किर्मोदा हस्तिमयूरिका ॥
वर्ग २ श्लो० ९८ पत्र ८९
यवानी दीपको दीप्यो ववसाङ्को यवानिकः ।
यवानिकोग्रगन्धा च दीपनीया च दीपनी ॥
वर्ग २ श्लो० ९९ पत्र ८८
पर्वटं स्वात् पर्वटको वरत्तिकः सुत्तिकः ।
रजो रेणुश्च पाण्डुश्च कव्यो चर्मकण्टकः ॥
वर्ग १ श्लो० ४५ पत्र १६
बला भङ्गीदनी बाटी सम्राज्ञा करयष्टिका ।
महासम्राज्ञीदनिका शीतपाक्योदनाङ्ग्या ॥
वर्ग १ श्लो० २८० पत्र ६४
महाबला वर्षपुष्पी तथा वाटयामनी स्मृता ।
सहदेवा देवसहा पीतपुष्पी वृहत्फला ॥
वल्किऽतिबला श्रेष्ठा वाटयपुष्पी च कहुता ।
ऋष्या श्रेष्ठा ऋष्यगन्धा तैष भूरिबला मता ॥
वर्ग १ श्लो० २८२, २८६ पत्र. ६५
वातपितापहं प्राहि बल्यं हृष्यं बलाग्रयम् ।
वर्ग १ श्लो० २८७ पत्र. ६५

१ मयूरः कालि क. ख. ग. ॥ २. 'हा शङ्खमालिनी क. क. ॥ ३. तिरिटी क. ख. ग. ॥ ४. कार्य क. ॥ ५. यवानिका ख. क. ॥ ६. तिकश्च नामतः । रजो क. ख. ग. घ. क ॥ ७ पाण्डुश्च ख. क. ॥ ८. ब्रह्मकण्टकः ग; कर्मकण्टकः त. ॥ ९ 'बला वाटयपुष्पी क. ॥ १०. 'पुण्डा ह' क. क. ॥

निघण्टुशेषटीका

हिङ्गु रामठमत्युग्रं जन्तुध्वं भूतनाशनम् ।
अगूढगन्धं घाल्हीकं जरणं सुपधूपनम् ॥

पत्र १४५

हिङ्गुपत्री तु कारवी पृथ्वीका पृथुका पृथु ।
बाष्पिका दीर्घिका तन्वी बिल्विका दारुपत्रिका ।
नाडी हिङ्गुपलाशा च जन्तुका रामठी रसा ।
वसपत्री वेणुपत्री पिण्डा हिङ्गु शिवाटिका ॥

पत्र १४६

काकजहा धाक्षजहा मध्वधाक्ष सुलोमशा
पारावतपदी दासी नदीकान्ता प्रवीबला

पत्र १४६

काकनासा धाक्षनासा काकतुण्डफला च सा ।
सुरङ्गा तस्करा रमायुध्वाक्षतुण्डफला मता ॥

पत्र १४७

पाषाणमेदकोऽश्मन्न शिलामेदोऽश्ममेदक ।
स वैवोपलमेदश्च नगविध्वंसकोऽश्ममिह ॥

पत्र १४७

हयुषा वपुषा विष्ठा विभ्रगन्धा विमन्त्रिका ।

पत्र १४७

अन्याऽव्ययफला^(१) कच्छुकी धाक्षनासिका ।

पत्र १४८

शणपुष्पी बृहत्पुष्पी स चोक्तः शणवण्टकः ।
महाशणो माल्यपुष्पी वामनी कटुतिक्तिका ।

पत्र १४८

शालिपर्णी स्थिरा सौम्या त्रिपर्णैतिगुहा ध्रुवा ।
विदारिगन्धाश्रुमती दीर्घमूला च पीतनी ॥
सर्वानुकारिणी तन्वी दीर्घपर्णी च पर्णिका ॥

पत्र १४९

आर्गी गर्दभशाकं च पद्मा ब्राह्मणयष्टिका ।
अज्ञारवल्ली हृज्जी च बदो बर्बरकस्तथा ।
शुकमाता च कासपनी मृगुषा भागवर्षणिनी ।

पत्र १५०

धन्वन्तर्रीयनिघण्टु

हिङ्गु रामठमत्युग्रं जन्तुध्वं भूतनाशनम् ।
अगूढगन्धं घाल्हीकं जरणं सुपधूपनम् ॥

वर्ग २ श्लो० ३६ पत्र ७७

हिङ्गुपत्री तु कारवी पृथ्वीका पृथुला पृथु ।
बाष्पिका दीर्घिका तन्वी बिल्विका दारुपत्रिका ॥
नाडी हिङ्गुपलाशा तु जन्तुका रामठी च सा ।
वसपत्री वेणुपत्री पिण्डहिङ्गु शिवाटिका ॥

वर्ग २ श्लो० ३८, ४० पत्र ७७

काकजहा धाक्षजहा काकपादा तु लोमशा ।
पारावतपदी दासी नदीकान्ता प्रवीबला ॥

वर्ग ४ श्लो० २३ पत्र १३८

काकनासा धाक्षनासा काकतुण्डफला च सा ।
सुरङ्गी तस्कररमायुध्वाक्षतुण्डफला मता ॥

वर्ग ४ श्लो० २५ पत्र १३९

पाषाणमेदकोऽश्मन्न शिलामेदोऽश्ममेदक ।
स वैवोपलमेदश्च नगभिद्धवदश्मजित् ॥

वर्ग १ श्लो० १५७ पत्र ३६

हयुषा विपुषा विध्रा विभ्रगन्धाऽतिगन्धिका ।

वर्ग २ श्लो० ९ पत्र ७०

अपरा चाव्ययफला कच्छुकी धाक्षनाशिनी ॥

वर्ग २ श्लो० ९ पत्र ७०

"शणपुष्पी बृहत्पुष्पी सा चोक्ता" शणवण्टिका
महाक्षीणो माल्यपुष्पी वामनी कटुतिक्तिका ॥

वर्ग १ श्लो० २०० पत्र ४७

शालिपर्णी स्थिरा सौम्या त्रिपर्णैतिगुहा ध्रुवा ॥
विदारिगन्धाश्रुमती दीर्घमूला सुपत्रिका ।
सर्वानुकारिणी तन्वी दीर्घपर्णी च पर्णिका ॥

वर्ग १ श्लो० ८७, ८८, ९१ पत्र १३

आर्गी गर्दभशाकं च पद्मा ब्राह्मणयष्टिका ।
अज्ञारवल्ली फज्जी च सैव अश्वसुवर्चसा ॥

"शुकमाता च कासपनी मृगुषा भागवर्षा" मता ॥
वर्ग १ श्लो० ६८, ६९ पत्र २०

१ "ध्वं शूलनाशनम् । क. व. ॥ २ "शाक्यो ज" क. ख. घ. ङ. ॥ ३. विभ्रा

मिश्रगन्धा छ. ॥ ४ कच्छुकी ङ. ॥ ५. शणपुष्पी क. ङ. च. ॥ ६ "का वण" क. ॥

७. "शनो मा" क. म. ॥ ८. फाज्जी झ. ॥ ९. "जीय वचो" बर्बरकस्तथा ॥ ६॥ श" क. छ. च. ॥ १०. शुकमाता झ. ॥ ११. "वामणीः । झ. ॥

निघण्टुसोपटीका

यवतिष्ठा शङ्किनी च दृढपादा विसर्पिणी ।
 नाकुली चाक्षिपिण्डा च चित्रमाला यशस्वी ॥
 पत्र १५१
 तेजस्विनी तेजवती तेजोह्वा तेजनी तिजा ।
 भस्वानी वल्कला क्षीता पारिजाता महौजसी ॥
 पत्र १५१
 मिश्रेया तालपर्णी च तालपर्णी मिसिस्तया ।
 शालेय च च शालीनो नाम्ना क्षीतशिखो मत ॥
 पत्र. १५२
 तालीसकं तु तालीस पत्र तालीसपत्रकम् ।
 तद्वदामलकीपत्र पत्राटयं च सुखावनम् ॥
 पत्र १५३
 मासी कृष्णजटा हिला नलदा जटिलाऽऽमिषी ।
 जटा च पिशिता मेधी कम्पादी च तपस्विनी ॥
 पत्र १५३
 द्वितीया गन्धमासी च केशी भूतजटा स्रुता ।
 पैशाची पूतना केशी भूतकेशी सुलोमशा ॥
 पत्र १५४
 मुरा गन्धवती दैत्या गन्धाढ्या गन्धमाङ्गनी ।
 मुरभिर्भूरिगन्धा च कुटी गन्धकुटी स्रुता ॥
 पत्र. १५४
 प्रपौण्डरीकं चक्षुष्यं पौण्डर्यं पुण्डरीयकम् ।
 पौण्डरीकं शतपुष्पं सुपुष्पं सानुमानकम् ॥
 पत्र १५५
 जन्तुवारा जन्तुकृष्णा जनुका रजनी स्रुता ।
 जननी चैव संस्पृशा जनुका चक्षुर्वती ॥
 पत्र १५५
 मांसरोहिण्यतिरुहा वृन्ता चर्मकशा कशा ।
 विकसा मांसरोहा च रुहा रफा प्रकीर्तिता ॥
 पत्र. १५६
 रक्षपादी शमीपत्रा समज्ञाऽञ्जलिहारिका ।
 नमस्कारी गण्डकाली नाम्ना (परास्ना)
 अदिरिका मता ॥
 पत्र. १५६

धन्वन्तरीयनिघण्टु

यवतिष्ठा शङ्किनी तु दृढपादा विसर्पिणी ।
 नाकुली चाक्षपिण्डा च नेत्रमाला यशस्वी ॥
 वर्ग १ श्लो० २५६ पत्र ५९
 तेजस्विनी तेजवती तेजोह्वा तेजनीति च ।
 भस्वानी वल्कला क्षीता पारिजाता महौजसी ॥
 वर्ग १ श्लो० २६६ पत्र ६१
 मिश्रेया तालपर्णी तु तालपर्णी मिश्रिन्तया ।
 शालेय च च शालीनो नाम्ना क्षीतशिखो मत ॥
 वर्ग २ श्लो० ४ पत्र ६९
 तालीसकं तु तालीसं पत्रं तालीसपत्रकम् ।
 नीलमामलकीपत्रं पत्राटयं च शुकोदरम् ।
 वर्ग २ श्लो० ५३ पत्र ८०
 मासी कृष्णजटा हिला नलदा जटिला मिषी ।
 जटा च पिशिता पेक्षी कम्पादी च तपस्विनी ॥
 वर्ग ३ श्लो० ४५ पत्र १०४
 द्वितीया गन्धमासी स्यात् केशी भूतजटा स्रुता ।
 पिशाची पूतना केशी भूतकेशी च लोमशा ॥
 वर्ग ३ श्लो० ४७ पत्र १०५
 मुरा गन्धवती दैत्या गन्धाढ्या गन्धमालिनी ।
 मुरभिर्भूरिगन्धा च कुटी गन्धकुटी स्रुता ॥
 वर्ग ३ श्लो० ६७ पत्र. १०९
 प्रपौण्डरीकं चक्षुष्यं पुण्डर्यः पुण्डरीयकम्
 सितपुष्पं सुपुष्पं स्याच्छीपुष्पं सानुजा-
 नुजम् ॥
 वर्ग ३ श्लो० ९२ पत्र. ११४
 जन्तुकारी जन्तुकृष्णा जनुका रजनी स्रुता ।
 जननी चैव संस्पृशा जन्तुका चक्षुर्वती ॥
 वर्ग ४ श्लो० ८८ पत्र १५१
 मांसरोहिण्यतिरुहा रुहा चर्मकशा च स्रा ।
 विकसा मांसरोहा च रुहा रफा प्रकीर्तिता ॥
 वर्ग ४ श्लो० ९४ पत्र. १५२
 रक्षपादी शमीपत्रा समज्ञाऽञ्जलिहारिका ।
 नमस्कारी गन्धकारी स्पर्शसंकोचपर्णिका
 वर्ग ४ श्लो० १०९ पत्र. १५५

१. तेजोका ग ॥ २. अस्वप्ना च
 कशा च त. ॥

३. क्षीतपुष्पं श ॥ ४. कशा च ग;

विषण्डशेषटीका

रक्षपाथपरा प्रोक्ता विषमन्त्रिस्त्रिपाथपि
हंसपादी हंसपदी घृतमण्डलकृष्ट सा ।

पत्र १५५

अलपिप्पल्यमिहिता शारदी तोषपिप्पली
मत्स्यादनी मत्स्यगन्धा लाजली शकुलादनी ॥

पत्र १५७

बुधो बसुक इत्युक्त शिवाङ्क शिवशेखर ।
महापाशुपतयैव सुमत शिवमल्लिका ॥

पत्र. १५८

अतिविषा शुक्लकन्दा हेया विषा च भङ्गुरा ।
श्यामकन्दा प्रतिविषा गृही चोपविषा विषा ॥

पत्र १५८

मेधा हेया मणिच्छिद्रा माल्यवर्णा धराऽपि च ।
महामेधा देवमणिर्यसुच्छिद्रा प्रकीर्तिता ॥

पत्र १५९

काकादनी काकपील काकशिम्बिश्च रक्तिका ।
खक्रशल्या ध्वक्षनली दुर्मोहा काकनन्तिका ।
बृहामणि शीतपाकी शिखण्डा कृष्णला मता ।
उच्चटा ताम्रिका गुग्गा [चटकी काकनाहया] ॥

पत्र १६०

पाठाऽम्बष्टाऽम्बष्टकी च प्राचीना पापचेलिका ।
वृक्तिका धनतिका पापिका स्थापनी वृकी ॥

पत्र १६१

शतावरी शतपदी पीवरीन्दीवरी वरी ।
ऋष्यप्रोक्ता द्वीपिशतुर्द्वीपिका खरकण्टका ॥
सह[स्र]वीर्याऽभीदक्ष तुङ्गिनो बहुपत्रिका ।
महापुरुषदस्ता च शतावयूर्ध्वकण्टका ॥

पत्र १६२

कटुका मत्स्यशकुला मत्स्यपिता च रोहिणी ।
कृष्णमेधा खण्डरुहा नाम्ना कटुकरोहिणी ॥
अशोका रोहिणी तिका चक्रात्री शकुलादनी ।
कटुरोहिण्यरिष्टा च प्रोक्ता तिककरोहिणी ॥

पत्र १६३

धन्वन्तरीयनिषण्ड

रक्षपाथपरा प्रोक्ता विषमन्त्रिस्त्रिपाथपि ।
हंसपादी हंसपदी घृतमण्डलिका च सा ॥

वर्ग ४ ख्लो० १११ पत्र. १५६

अलपिप्पल्यमिहिता शारदी तोषपिप्पली ।
मत्स्यादनी मत्स्यगन्धा लाजली शकुलादनी ॥

वर्ग ४ ख्लो० ६४ पत्र १४७

बुधो बसुक इत्युक्त शिवाङ्क शिवशेखर ।
महापाशुपतयैव सुमत शिवमल्लिका ॥

वर्ग ४ ख्लो० १९ पत्र. १३८

अतिविषा शुक्लकन्दा हेया विषा च भङ्गुरा ।
श्यामकन्दा प्रतिविषा गृही चोपविषा विषा ॥

वर्ग १ ख्लो० १० पत्र ८

मेधा हेया मणिच्छिद्रा माल्यवर्णा धराऽपि च ।
महामेधा देवमणिर्यसुच्छिद्रा प्रकीर्तिता ॥

वर्ग १ ख्लो० १२७ पत्र. ३०

काकादनी काकपील काकनन्तिका च रक्तिका ।
खक्रशल्या ध्वक्षनली दुर्मोहा काकनन्तिका ।
बृहामणि शीतपाकी शिखण्डा कृष्णला मता ।
उच्चटा ताम्रिका गुग्गा चटकी काकराहया ॥

वर्ग ४ ख्लो० २७, २९ पत्र १३९, १४०

पाठाऽम्बष्टाऽम्बष्टकी च प्राचीना पापचेलिका ।
वृक्तिका धनतिका पापिका स्थापनी वृकी ॥

वर्ग १ ख्लो० ७० पत्र २०

शतावरी शतपदी पीवरीन्दीवरी वरी ।
ऋष्यप्रोक्ता द्वीपिशतुर्द्वीपिका खोर्ध्वकण्टका ॥
सहस्रवीर्या भीदक्ष रङ्गिणी बहुपत्रिका ।
महापुरुषदस्ता च शतावयूर्ध्वकण्टका ॥

वर्ग १ ख्लो० २९१-३ पत्र ६६-६७

कटुका मत्स्यशकुला मत्स्यपिता च रोहिणी ।
कृष्णमेधा खण्डरुहा नाम्ना कटुकरोहिणी ॥
अशोकरोहिणी तिका चक्रात्री शकुलादनी ।
कटुरोहिण्यरिष्टा च प्रोक्ता तिककरोहिणी ॥

वर्ग १ ख्लो० ३७-३८ पत्र १४-१५

१. काकशिम्बी च उ. छ ॥ २. पापचेलिका क ॥ ३. का खरकण्टका ॥
श ॥ ४. तुङ्गिनी ख उ. व. ज ॥

निघण्टुशेषटीका

मज्झिमा कालमेघी च समज्ञा विकसाऽरुणा ।
मञ्जुला रक्तपण्डिता भण्डी योजनवत्त्वयपि ॥

पत्र १६४

मरिचं मलिनं श्यामं वेदलजं कृष्णमूषणम् ।
यवनेष्टं शिरोवृत्तं कोलकं धर्मपत्तनम् ॥

पत्र १६५

पिप्पली मागधी कृष्णा चपला तीक्ष्णतण्डुला ।
उपकुल्या कणा श्यामा कोला शौण्डी तथोषणा ॥

पत्र १६६

मूलं च पिप्पलीमूलं ग्रन्थिकं चट्टकाक्षिरं ।
कोलमूलं कटुग्रन्थि सर्वग्रन्थिकमूलकम् ॥

पत्र १६६

चविका कोलवल्ली च चय्यं चविकमेव च ।
तत्त्वाः फल विनिर्दिष्टं श्रेयसां हस्तिपिप्पली ।

पत्र १६७

अश्वत्थुर श्वेतपुष्पी श्वेता च गिरिकर्णिका ।
कटभी श्वेतनामा च श्वेतस्पन्दाऽपराजिता ॥

नीलपुष्पी महाश्वेता गिरिकर्णी गवाक्षी ।
वेदी चाश्वुग्रगन्धा च नीलस्पन्दा प्रकीर्तिता ॥

पत्र १६८

ऐन्द्रीन्द्रवारुणीन्द्राक्षा इन्द्रैर्वाहविषादनी ।
गवाक्षी क्षुद्रफला विशालाक्षी गवाक्षयपि ॥

पत्र १६८

अन्येन्द्रवारुणी प्रोक्ता विशाला तु महाफला ।
आत्मरक्षा चित्रफला तुम्बसी त्रुपुसी च सा

श्वेतपुष्पा मृगार्क्षी च मृगेर्वारुमृगादनी ।
स्तिदन्ती नागदन्ती वारुणी गजविर्मिटी ॥

पत्र १६९

शारिबा शारद्वी गोपी गोपवल्ली प्रतानिका ।
गोपकन्या लता खीता श्वेतोक्ता काष्ठशारिबा ॥

पत्र १७०

ध्वम्बन्तरीयनिघण्टु

मज्झिमा कालमेघी च समज्ञा विकसाऽरुणा ।
मञ्जुका रक्तपण्डिता भाण्डी योजनवत्त्वयपि ।

वर्ग १ श्लो० १७ पत्र १०

मरिचं पलितं श्यामं वेदलीजं कृष्णमूषणम् ।
यवनेष्टं शिरोवृत्तं कोलकं धर्मपत्तनम् ॥

वर्ग २ श्लो० ८८ पत्र ८७

पिप्पली मागधी कृष्णा चपला तीक्ष्णतण्डुला ।
उपकुल्या कणा श्यामा कोला शौण्डी तथोषणा ॥

वर्ग २ श्लो० ७३ पत्र ८४

मूलं च पिप्पलीमूलं ग्रन्थिकं चविकाक्षिरं ।
कोलमूलं कटुग्रन्थि सर्वग्रन्थिकमूषणम् ॥

वर्ग २ श्लो० ७५ पत्र ८४

चविका कोलवल्ली च चय्यं चविकमेव च ॥
वर्ग २ श्लो० ७६ पत्र ८५

तथा फल विनिर्दिष्टं श्रेयसां गजपिप्पली ।
वर्ग २ श्लो० ७८ पत्र ८५

अश्वत्थुर श्वेतपुष्पी श्वेता च गिरिकर्णिका ।
कटभी श्वेतनामा च श्वेतस्पन्दाऽपराजिता ॥

नीलपुष्पा महाश्वेता गिरिकर्णी गवाक्षी ।
वेदी चाश्वुग्रगन्धा च नीलस्पन्दा प्रकीर्तिता ॥

वर्ग ४ श्लो० ८४, ८५ पत्र १५१

ऐन्द्रीन्द्रवारुणीन्द्राक्षा ऐन्द्रेर्वारुमृगादनी ।
गवाक्षी क्षुद्रफला वृषभाक्षी गवाक्षयपि ॥

वर्ग १ श्लो० २४८ पत्र ५८

अन्येन्द्रवारुणी प्रोक्ता विशाला च महाफला ।
आत्मरक्षा चित्रफला त्रुपुसी त्रुपुसा च सा ॥

श्वेतपुष्पी मृगार्क्षी च मृगेर्वारुमृगादनी ।
हस्तिदन्ती नागदन्ती वारुणी गजविर्मिटी ॥

वर्ग १ श्लो० २५०-२५२ पत्र ५८, ५९

शारिबा शारद्वी गोपी गोपवल्ली प्रतानिका ।
गोपकन्या लता खीता श्वेतोक्ता काष्ठ-
शारिबा ॥

वर्ग १ श्लो० १६१ पत्र ३८

१ 'चं मलिनं श्यामं ग. ड. ॥ २. 'कं चर्मपत्रकम् स. ॥ ३. 'कं वटिका-
क्षिरः ख ग. ॥ ४. 'कोलं ख. ग. ॥ ५. कणाग्रन्थि ग. ॥ ६. अश्वत्थुरः क. ज.
ग. ॥ ७. कटभिः श्वे. क. ड. ॥ ८. 'पुष्पी क. ख. प. ड. ॥ ९. गवाक्षी क. ख.
ग. ड. ॥ १०. लताऽऽस्फोटा क. ॥

निघण्टुशेषटीका

धारिवाऽन्या कृष्णमूला कृष्णा चन्दनधारिवा ।

भद्रा चन्दनगोपी च चन्दना कृष्णवत्सर्पापि ॥

पत्र. १७०

मूर्वा मधुरसा देवी पृथक्पथक् पीलुपर्णपि ।

देवश्रेणी स्वादुरसा स्निग्धपर्णी च मोरटा ॥

पत्र. १७१

कलिकारी तु हलिनी विशरत्ना गर्भपातनी ।

काङ्क्षयनिमुखी सैरी दीप्ताऽनन्तेन्द्रपुष्पिका ॥

पत्र. १७२

गुडच्यमृतवल्ली च छिन्ना छिन्नरुहाऽमृता ।

छिन्नोद्भवाऽमृतलता धारा वत्सादनी स्मृता ॥

सैवोक्ता सोमवल्ली च कुण्डली चकलक्षणा ।

जीवन्ती मधुपर्णी च तन्त्रिका देवनिर्मिता ॥

वयस्था कुण्डली सौम्या विशल्याऽमृतसम्भवा ।

पिण्डामृता बहुच्छिन्ना सा चोक्ता कन्दरोहिणी

रसायनी कृत्तरुहा स्वरदा उच्चरनाशनी ॥

पत्र. १७३

जीमूतको देवताडो वृत्तकोशो गरागरी ।

प्रोक्ताऽऽखुविषहा वेणी देवताडो च ताडकः ॥

पत्र. १७३

कोशातकी कृतच्छिद्रा जालिनी कृतवेधना ।

क्ष्वेडा मुत्तिका घण्टाली मृदङ्गफलिका मता ॥

धामार्गव कोशाकलो राजकोशातकी तथा ।

कर्कोटकी पीतपुष्पा महाजाली तथोच्यते ॥

पत्र. १७४

क्षीरिणी काञ्चनक्षारी कटुपर्णी च धर्षिणी ।

तिक्तदुग्धा हैमवती हेमदुग्धा हिमावती ।

स्वर्णक्षीरी स्वर्णदुग्धा सुवर्णक्षीरिकाऽपि च ।

हिमाङ्गा कनकक्षीरी हेमक्षीरा च काञ्चनी ॥

पत्र. १७५

द्रवन्ती क्षम्बरी चित्रा न्यग्रोधी मूषकाङ्गया ।

प्रत्यवश्रेणी घृषा रण्डा पुत्रश्रेण्याखुपणिका ॥

पत्र. १७६

अष्टमन्तरियनिघण्टु

सारिवाऽन्या कृष्णमूली कृष्णा चन्दनसारिवा ।

भद्रा चन्दनगोपा तु चन्दना कृष्णवत्सर्पापि ॥

वर्ग १ श्लो० १६२ पत्र. ३८

मूर्वा मधुरसा देवी पृथक्पर्णी चिपपर्णपि ।

देवश्रेणी स्वादुरसा स्निग्धपर्णी च मोरटा ॥

वर्ग १ श्लो० १३ पत्र. ९

कलिकारी तु हलिनी विशल्या गर्भपातिनी ।

काङ्क्षयाऽमिनमुखी सीरी दीप्ता मक्तेन्दुपुष्पिका

श्लो० ९ पत्र. १३५

गुडच्यमृतवल्ली च छिन्ना छिन्नरुहाऽमृता ।

छिन्नोद्भवाऽमृतलता धारा वत्सादनी स्मृता ॥

सैवोक्ता सोमवल्ली च कुण्डली चकलक्षणा ।

प्रोक्ता रागकुमारी च चिच्छात्री उच्चरनाशनी ॥

जीवन्ती मधुपर्णी च तन्त्रिका देवनिर्मिता ।

वयस्था मण्डली सौम्या विशल्याऽमृतसम्भवा ॥

पिण्डामृता बहुच्छिन्ना सा चोक्ता कन्दरोहिणी ।

रमायनी मृत्तिका च चन्द्रहासा भिषग्जिता

कन्या कन्दोद्भवा कन्दाऽमृतकन्दा गुडचिका ।

वर्ग १ श्लो० १-५ पत्र. ७-८

जीमूतको देवताडो वृत्तकोशो गरागरी ।

प्रोक्ताऽऽखुविषहा वेणी देवताडो च ताडका ॥

वर्ग १ श्लो० ४० पत्र. ७-८

कोशातकी कृतच्छिद्रा जालिनी कृतवेधनी ।

क्ष्वेडा मुत्तिका घण्टाली मृदङ्गफलिका मता ॥

धामार्गव कोशाकलो राजकोशातकी तथा ।

कर्कोटकी पीतपुष्पा महाजाली निरुच्यते ॥

वर्ग १ श्लो० १६२, १८९ पत्र. ४६-४५

क्षीरिणी काञ्चनक्षारी कटुपर्णी च धर्षिणी ।

तिक्तदुग्धा हैमवती हेमदुग्धा हिमावती ॥

स्वर्णक्षीरी स्वर्णदुग्धा सुवर्णक्षीरिकाऽपि च ।

हिमाङ्गा कनकक्षीरी हेमक्षीरी च काञ्चनी ॥

वर्ग १ श्लो० २४०, २४२ पत्र. ५६, ५७

द्रवन्ती क्षम्बरी चित्रा न्यग्रोधा मूषिकाङ्गया ।

प्रत्यवश्रेणी घृषा रण्डा पुत्रश्रेण्याखुपणिका ॥

वर्ग १ श्लो० २२९ पत्र. ५४

१. 'ताङ्को वृत्त' क ताङ्को गकोशा नागरा गिरा । प्रोक्ता क. च ॥

२. 'तकी फला क ख. ग क. च ॥ ३. 'कामना हे' क उ. ॥ ४. हेमाङ्गा क. ॥

५. मूषका क ॥ ६. पुत्रश्रेण्याखु क. घ. ड. च ॥

निघण्टुशेषटीका

पद्मिनी स्नात् पुटकिनी मलिनी च कुमुद्वती ।
पलाशिनी पद्मवती वनेखण्डं स चऽऽकरः ॥

पत्र १७६

विषं मृणाल विविनी मृणाला स्थान्मृणालिका ।
मृणालं पद्मनालं तु तन्तुलं मलिनीरहम् ॥

पत्र १८०

पद्मकेसरमापीत विज्जन्त किज्जमेव च ।
मकरन्द तथा तुग्न गौरं काञ्चनमेव च ॥

पत्र १८०

पद्ममूलं तु शाळकं शाकलं करहाटकम् ।
शालीनं पद्मकन्दं तु जलालकं निगद्यते ॥

पत्र १८०

पद्मबीजं तु गालोड्य पद्माङ्गं पद्मकन्दटी ।
पत्र १८१

शतपुष्पा मिसिर्षाया शिफका माधवा शिफा ।
अतिच्छत्रा त्वयावपुष्पा शताद्वा वारवी स्मृता ॥

पत्र १८२

कुञ्जिका चोपकुञ्जी च कालिका चोपकालिका ।
मुषवी कुञ्जिका कुञ्जा पृथ्वी कुण्डो च जीरके

पत्र १८३

पलाण्डुर्यवनेष्टश्च सुकन्दो मुखदूषण ।
हरण

पत्र १८४

हरणोऽन्य पलाण्डुस्तु लताको दुद्रुमश्च सः ।
पत्र १८४

सातला सतला सारी विवुला विमलाऽमला ।
बहुफेना चर्मकसा फेना क्षीमा रसालिका ॥

पत्र १८५

प्रसारणी सुप्रसरा सरणी सारणी च सा ।
चारुपर्णी राजबला भद्रपर्णी प्रतानिका ॥

पत्र १८५

वृद्धदारुका भावेगी तुग्नको जीर्णवालुकः ।
अन्तः कोटरपुष्पी स्यादन्तर्नी छागलाण्ड्यपि ॥

पत्र १८७

धन्वन्तरीयनिघण्टु

पद्मिनी स्नात् कुटपिनी मलिनी च कुमुद्वती ।
पलाशिनी पद्मवती वनेखण्डा सरोहाट ॥

वर्ग ४ श्लो० १५७ पत्र १६६

विषं मृणालं विविनी मृणाली स्थान्मृणालिका ।
मृणालकं पद्मनालं तण्डुलं मलिनीरहम् ॥

वर्ग ४ श्लो० १५९ पत्र १६७

पद्मकेसरमापीत विज्जन्त किज्जमेव च ।
मकरन्द तथा तुग्न गौर काञ्चनकं च तत् ॥

वर्ग ४ श्लो० १६५ पत्र १६७

पद्ममूलं तु शाळकं सकलं करहाटकम् ।
शालीनं पद्मकन्दं च जलालकं निगद्यते ॥

वर्ग ४ श्लो० १६३ पत्र १६७

पद्मबीजं तु पद्माक्षं गालोड्य पद्मकन्दटी ।
वर्ग ४ श्लो० १५९ पत्र १६६

शतपुष्पा मिसिर्षाया पीतिका माधवी शिफा ।
अतिच्छत्रा त्वयावपुष्पी शताद्वा कारवी स्मृता ॥

वर्ग २ श्लो० १ पत्र ६९

उपकुञ्जा चोपकुञ्जी कालिका चोपकालिका ।
मुषवी कुञ्जिका कुञ्जा पृथ्वी काली स्थूलजीरकः ॥

वर्ग २ श्लो० ५५ पत्र ८१

पलाण्डुर्यवनेष्टश्च सुकन्दो मुखदूषण ।
वर्ग ४ श्लो० ७१ पत्र १४८

हरितोऽन्य पलाण्डुश्च लताको दुद्रुमः स्मृतः ।
वर्ग ४ श्लो० ७१ पत्र १४८

सातला सतला सारी विवुला विमलाऽमला ।
बहुफेना चर्मकसा फेना क्षीमा मरालिका ॥

वर्ग १ श्लो० २३८ पत्र ५६

प्रसारणी सुप्रसरा सरणी सारणी च सा ।
चारुपर्णी राजबला भद्रपर्णी प्रतानिका ॥

वर्ग १ श्लो० २८९ पत्र ६६

वृद्धदारुका भावेगी तुग्नको दीर्घवालुकः ।
वृद्धः कोटरपुष्पी स्यादन्तर्नी छागलाण्ड्यपि ॥

वर्ग ४ श्लो० १०७ पत्र १५५

१. 'खण्डं स चाकरः' हैमनिघण्टुशेषटीकोद्घरणे । २. 'या पीतिका कः' या पीतिका ग. क. 'या शाफिका च ॥ ३. माधवी ग. ॥ ४. आहिकछत्रा ह्यवाक्' च. ॥ ५. 'कुञ्जीकोपकुञ्जी क. ॥ ६. 'वी कारवी कुञ्जी क. ड. ॥ ७. 'दूषकः ग. च. ॥ ८. दुद्रुमो मतः ग. ॥ ९. विवुला च. १०. 'कोजीर्णवालुकः ग. त. ॥

निघण्टुशेवटीका

धन्वन्तर्रीयनिघण्टु

सुवर्चलाऽऽदित्यकान्ता र्यभक्ता सुखोद्भवा ।
मण्डकपर्णी मण्डकी बद्धराऽऽदित्यवत्तत्पि ॥

पत्र. १८७

मृत्तराजो मृत्तराजो मार्कण्डे मृत् एव च ।
भृशारको भेकरजो भृशार केशरञ्जन ॥

पत्र. १८८

कासमर्दाऽऽर्मर्दश्च कासारि कर्कशस्तथा ।
कालं कनक इत्युक्तं तच्च स्यात् कासमर्दक ॥

पत्र १८८

जीवन्ती जीवनीया च जीवनी जंघवर्धनी ।
मृश्रत्यनामधया च शाकश्रेष्ठा यशस्करी ॥

पत्र १८९

क्षुद्राम्लिका तु चात्रेरी लोणिका चाम्ललोणिका ।
लोला लोणा चतुष्पर्णी सैव दन्तघाता मता ॥

पत्र १९०

तण्डुलीयक उद्दिष्टतण्डुलाला तण्डुलेरकः ।
शण्डीरस्तण्डुली बांजो मेघनादो घनस्वन ॥

पत्र १९०

काकमाची ध्वाक्षमाची काकसाह्या च वायसी ।
कदवी कटुकता चैव रसायनवरा स्मृता ॥

पत्र १९१

शितिवार सूचिपत्र शैल्या च सुनिषण्णक ।
श्रीवासक शितिवर स्वस्तिक कटुकः शिखी ॥

पत्र १९१

मूलक हरिपर्ण च बस्तिका क्षारमेव च ।
नीलकन्द महाकन्द हविष्य हस्तिदन्तकम् ॥

पत्र १९२

चाणक्यमूलक चम्यं चालेय महसम्भवम् ।
शालामर्कटमिश्रं च विष्णुगुप्तमनन्तकम् ॥

पत्र १९२

सुवर्चलाऽऽदित्यकान्ता सूर्यभक्ता सुखोद्भवा ।
मण्डकपर्णी मण्डकी बद्धराऽऽदित्यवत्तत्पि ॥

वर्ग ४ श्लो० १८ पत्र १५३

मृत्तराजो मृत्तराजो मार्कण्डे मृत् एव च ।
भृशारको भृशरेणुभृशार केशरञ्जन ॥

वर्ग ४ श्लो० ११ पत्र १३६

कासमर्दाऽऽर्मर्दश्च कासारि कर्कशस्तथा ।
कालः कनक इत्युक्तं तच्च स्यात् कासमर्दक ॥

वर्ग ४ श्लो० ११८ पत्र १५७

जीवन्ती जीवनीया च जीवनी जीववर्धनी ।
माश्रत्यनामधया च शाकश्रेष्ठा यशस्करी ॥

वर्ग १ श्लो० १४० पत्र. ३३

क्षुद्राम्लिका तु चात्रेरी लोणिका चाम्ललोणिका ।
लोला लोणा चतुष्पर्णी सैव दन्तघाता मता ॥

वर्ग ५ श्लो० ३६ पत्र १७५

तण्डुलीयक उद्दिष्टतण्डुलस्तण्डुलीयकः ।
शण्डीरस्तण्डुली बांजो मेघनादो घनस्वन ॥

वर्ग ४ श्लो० ११६ पत्र १७७

काकमाची ध्वाक्षमाची काकाह्या चैव वायसी ।
कदवी कटुका चैव रसायनवरा स्मृता ॥

वर्ग ४ श्लो० २१ पत्र १३८

शितिवार सूचिपत्र सूच्यारकः सुनिषण्णक ।
श्रीवारक शितिवर स्वस्तिक कुशकुटः शिखी ॥

वर्ग १ श्लो० १५५ पत्र ३६

मूलकं हरिपर्णं च मृत्तिका क्षारमेव च ।
नीलकन्द महाकन्द हविष्य हस्तिदन्तकम् ॥

वर्ग ४ श्लो० ३३ पत्र १४०

चाणाख्यमूलक चाम्यकच्छालेय महसम्भवम् ।
शालामर्कटकं मिश्रं विष्णुगुप्तं मतं तथा ॥

वर्ग ४ श्लो० ४५ पत्र १४१

१ 'दित्यवर्ष्यपि क. ड. ॥ २ 'कालकण्डक इ' त ॥ ३. 'ल्यमागधेया

च क. ड च ॥ ४. 'लोडिका क. ड; 'लोडिका च त ॥ ५. 'रोचिष्यं

ग ॥ ६. 'गुप्तं मलं तथा छ, 'गुप्तसमं तथा ग. ।

निघण्टुशेषटीका

पटोल कुलक प्रोक्त पाण्डुरः कर्कशच्छदः ।
 रात्रीफल पाण्डुफलो राजमाम्योऽमृताफल ॥
 पत्र. १९४
 कटुकालाम्बुनी तुम्बी लम्बा पिण्डफला तथा ।
 इक्ष्वाकु क्षत्रियवरा तिलबीजा महाफला ॥
 पत्र. १९५
 जीवक शृङ्गक सज्जो दीर्घायु वृक्षशीर्षक ।
 ह्रस्वाशो मधुर स्वादु प्राणक्षिप्रबीज्यपि ॥
 पत्र. १९६
 मूल पुष्करमूल च पौष्करं पुष्कराक्षयम् ।
 काश्मीरं पुष्करजटा वीरं तत् पञ्चवर्णकम् ।
 पत्र. १९६
 भजगन्धा खरपुष्पा वस्तगन्धा सुगन्धिका ।
 कबरी बर्बरी गन्धा तुङ्गी पूतिमयूरकः ॥
 पत्र. १९७
 बिम्बी रक्तफला तुण्डी तुण्डिकैरफला च सा ।
 ओष्ठोपमफला गोह्वा पल्लवर्णी च तुण्डिका ॥
 पत्र. १९७
 कतूणं शकलं भूरि पूतीकं रोहिषं मतम् ।
 व्यामक श्यामक पौरं पुव्गलं देवजगधकम् ॥
 पत्र. १९८
 भूस्तणो रोहिषो भूरिः पूतिकोऽथ कुटुम्बक ।
 मालातृणञ्च पालघ्नं छत्रकदछत्रसंज्ञकः ॥
 पत्र. १९९
 सुदुर्मं कुशो बर्हि सूची वीरस्तु पत्रक ।
 खरोऽन्यः पृथुलः सीरी गुन्नाहो नीरजो
 निशिः ॥
 पत्र. १९९
 काशः काण्डेक्षुरक्षिः काण्डेक्षुर्वायसेक्षुक ।
 इक्ष्वारिक इक्षुकाण्डः स त्रैवेक्षुरक स्मृतः ॥
 पत्र. २००

धन्वन्तरीयनिघण्टु

पटोल कुलक प्रोक्त पाण्डुरः कर्कशच्छदः ।
 रात्रीफलः पाण्डुफलो राजमामाऽमृताफलः ॥
 वर्ग १ श्लो० ४९-५० पत्र. १७
 कटुकालाम्बुनी तुम्बी लम्बा पिण्डफला च सा ।
 इक्ष्वाकु क्षत्रियवरा तिलबीजा महाफला ॥
 वर्ग १ श्लो० ११७० पत्र. ३९
 जीवक शृङ्गक इक्ष्वाको दीर्घायु वृक्षशीर्षक ।
 ह्रस्वाशो मधुर स्वादु प्राणक्षिप्रबीज्यपि ॥
 वर्ग १ श्लो० १२३ पत्र. ३०
 मूल पुष्करमूल च पौष्करं पुष्कराक्षयम् ॥
 काश्मीरं पुष्करजटा वीरं तत्फलपत्रकम् ॥
 वर्ग. १ श्लो० ६६ पत्र. १९
 भजगन्धा खरपुष्पा वस्तगन्धा विगम्बिका ।
 कारवी बर्बरा गन्धा तुङ्गी पूतिमयूरिका ॥
 वर्ग १ श्लो० १०० पत्र. ९०
 बिम्बी रक्तफला तुण्डी तुण्डिकैरफला च सा
 ओष्ठोपमफला गोह्वा पल्लवर्णी च तुण्डिका ॥
 वर्ग १ श्लो० २०२ पत्र. ४८
 कतूणं शकलं भूतिभूतिवं रोहिषं तृणम् ।
 व्यामक श्यामक पौरं पाटलं देवदंशकम् ॥
 वर्ग ४ श्लो० ८० पत्र. २१
 भूतणो रोहिषो भूतिभूतिकोऽथ कुटुम्बक ।
 मालातृणः प्रलम्बश्च छत्रोऽतिच्छत्रक-
 स्तथा ॥
 वर्ग ४ श्लो० ४७ पत्र. १४३
 सुदुर्मं कुशो बर्हि शुचिवीरः सुवत्तक ।
 खरोऽन्यः पृथुलः शीरी गुन्ना च नीरजः
 स्मृतः ॥
 वर्ग ४ श्लो० १३३ पत्र. १६१
 काशः काण्डेक्षुरक्षिः काण्डेक्षुर्वायसेक्षुक ।
 इक्ष्वारिकेक्षुकाण्डश्च स त्रैवेक्षुरकः स्मृतः ॥
 वर्ग ४ श्लो० १३० पत्र. १६०

१. प्राणदः शीरं च. ॥ २. बिर् च. ॥ ३. वी तृगन्धा च तुङ्गी क ॥
 ४. 'केशफला क च. ॥ ५. फलाकोष्णा क. ६. फला कोहला क. च. ॥ ६. देव-
 दंशकम् क. च. ॥ ७. शुचिवीरोऽथ सुवत्तकः । क. ख. द. ॥ ८. स साम्यः पुं क. छ ॥

निघण्टुशेषटीका

नलो नडो नटश्चैव स च पोटगल स्मृत ।

धमनो नर्तको रन्ध्री शून्यमण्यो विभीषण ॥

पत्र. २०१

शरो बाण इष्टुकाण्ड इक्षटः सायक क्षुर ।

स्थूलोऽन्य इक्षुरः शोक इक्ष्वारश्च पिता

महः ॥

पत्र. २०२

नीलो दुर्वा स्थूना शम्भ्या गाढलं हरिते तथा ।

शतपरां क्षीतवीर्यां शीतवस्त्वयमिता लता ॥

पत्र. २०३-४

श्वेतदूर्वा तु गोलोमी श्वेतदण्डा मिता लता ।

सहस्रवीर्याऽनन्ता च दुर्मरा भागवी रह्या ॥

पत्र. २०४

गण्डदूर्वा तु गण्डाली नीला मन्थाक्षिकाऽपि च ।

वल्ली नाडी बलायश्च पारणी शकुलाक्षिका ॥

पत्र. २०४

मुस्तमम्बुधरो मण्यो धनो राजकक्षेरक ।

भद्रमुस्तो वराहोऽष्ट्रो गात्रेण कुर्विन्दक ॥

पत्र. २०५

परिपेलं प्लव बन्ध गोपुरं स्यात् कुटन्नम् ।

शितपुष्पं दाशपुरं गोनर्दं जीर्णपुष्पकम् ॥

पत्र. २०५

उशीरं च मृणालं स्यादभयं समगन्धिकम् ।

रणप्रियं वीरनरं वारं वीरणमूलकम् ॥

पत्र. २०६

लामञ्जकं सुनालं स्यादमृणालं लघं लघु ।

इष्टकापथकं शीतवीर्यं मूलं जलाशयम् ॥

पत्र. २०७

राजक्षवकं इत्यन्यो राजिका कृष्णसर्पपः ।

क्षुत्ताभिजननश्चैव स चोको राजसर्पपः ॥

पत्र. २१८

आसुरी राजिका राजी कृष्णिका रक्तसर्पपः ।

तीक्ष्णगन्धा चातितीक्ष्णा क्षुरकं क्षुवकं क्षवः ॥

पत्र. २१८

धन्वन्तरीयनिघण्टु

नडो नटो नलश्चैव स च पोटगल स्मृत ।

धमनो नर्तको रन्ध्री शून्यमण्यो विभीषणः ॥

वर्ग ४ श्लो० १४१ पत्र. १६२

शरो बाण इष्टुः काण्ड उक्तः सायक क्षुरः ।

स्थूलोऽन्य इष्टुकः शोक इक्षुरश्चापि नामतः ।

वर्ग ४ श्लो० १३५ पत्र. १६१

नीलदूर्वा स्थूना शष्पं शैवालं हरितं तथा ।

शतपरां क्षीतवीर्यां शतवस्त्वयि शीतला ॥

वर्ग ४ श्लो० १४३ पत्र. १६३

श्वेतदूर्वा तु गोलोमी श्वेतदण्डा मिता लता ।

सहस्रवीर्याऽनन्ता च दुर्मरा भागवी रह्या ॥

वर्ग ४ श्लो० १४४ पत्र. १६३

गण्डदूर्वा च गण्डाली नीला मन्थाक्षिकाऽपि च ।

वल्ली नाडी कलापश्च वारुणी शकुलाक्षिका ॥

वर्ग ४ श्लो० १४५ पत्र. १६३

मुस्ता चाम्बुधरो मेघो धनो राजकक्षेरक ।

भद्रमुस्तो वराहोऽष्ट्रो गात्रेण कुर्विन्दक ॥

वर्ग १ श्लो० ४० पत्र. १५

परिपेलं प्लव बन्ध गोपुरं स्यात् कुटन्नम् ।

शितपुष्पं दासपुष्पं गोनर्दं जीर्णपुष्पकम् ॥

वर्ग ३ श्लो० ५५ पत्र. १०७

उशीरं च मृणालं स्यादभयं समगन्धिकम् ।

रणप्रियं वीरतरं वीरं वीरणमूलकम् ॥

वर्ग ३ श्लो० १४ पत्र. १६

लामञ्जकं सुनालं स्यादमृणालं लघं लघु ।

इष्टकापथकं शीघ्रं दीर्घमूलं जलाश्रयम् ॥

वर्ग ३ श्लो० ८६ पत्र. ११३

राजक्षवकं इत्युक्ता राजिका कृष्णसर्पपः ।

क्षुत्ताभिजनका चैव सा चोक्ता राजसर्पपः ॥

वर्ग ४ श्लो० ४३ पत्र. १४३

आसुरी राजिका राजी कृष्णिका रक्तसर्पपः ।

तीक्ष्णगन्धा चातितीक्ष्णा क्षुवकं क्षवकं क्षवः ॥

वर्ग ४ श्लो० ६० पत्र. १४६

१. शाहवलं क. घ. छ. ज. त. ॥ २. वल्ली च शीतला क ॥ ३. शिता क. ख. ग. छ ॥ ४. बाहली ग ॥ ५. मुस्तमम्बुधरो ग. छ. च. छ ॥

बोर सेवा मन्दिर

पुस्तकालय

२२२

९

एमच

काल न०

लेखक डॉ. वी. के. प्रसाद

शीर्षक निष्पण्डितः

संख्या ४२१७

क्रम संख्या